

el-Mâtürîdî
Te'vîlâtü'l-Kur'ân Tercümesi / Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî (Ö. 333 / 944)
(Çev. Yunus Vehbi Yavuz) 2. bs. - İstanbul: Ümraniye Belediye Başkanlığı, 2020
c. 8; s. 444; 23,5 cm.
ISBN: 978-605-70017-1-9
1. İslâm Dini-Tefsir; 2. Ayetler ve sureler
297.211 DC20
Bibliyografik niteleme Anglo-American Rules 2 (AACR2)'ye göre yapılmıştır.

ÜMRANİYE BELEDİYESİ KÜLTÜR YAYINLARI - 60

ISBN: 978-605-70017-1-9 (Takım)
Sertifika No: 48324

Proje
Ümraniye Belediye Başkanlığı Adına
İsmet YILDIRIM
Ümraniye Belediye Başkanı

Proje Yönetimi
Kültür İşleri Müdürlüğü

Müellif
Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd
el-Mâtürîdî es-Semerkandi

Derleyen
Prof. Dr. Bekir TOPALOĞLU

Editör
Prof. Dr. Yusuf Şevki YAVUZ

Ajans
PROJESANAT
www.projesanat.com.tr

Baskı
Sistem Matbaacılık
Sertifika No: 16086

Ümraniye Belediye Başkanlığı
Atatürk Mah. Fatih Sultan Mehmet Cad. No. 63
Ümraniye / İstanbul Tel: 0 (216) 443 56 00 / Dahili: 1137-1184
www.umraniye.bel.tr - kultur@umraniye.bel.tr

ARALIK 2020 - İSTANBUL

TE'VÎLÂTÜ'L-KUR'ÂN TERCÜMESİ

Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd
el-Mâtürîdî es-Semerkandî
(Ö. 333 / 944)

Cilt: 8

Çeviren

Prof. Dr. Yunus Vehbi YAVUZ

Editör

Prof. Dr. Yusuf Şevki YAVUZ

İstanbul, 2020

İÇİNDEKİLER

HİCR SÛRESİ

NAHL SÛRESİ

İSRÂ SÛRESİ

KISALTMALAR

§	:	Arapça orjinal eser sayfa kesim yeri
a.	:	Yazma yaprağı ön sayfası
a.g.e.	:	Adı geçen eser
a.mlf.	:	Aynı müellif
a.s.	:	Aleyhisselâm
a.y.	:	Aynı yer
b.	:	Yazma yaprağı arka sayfası
bkz.	:	Bakınız
c.	:	Cilt
r.a.	:	Radiyallahu anhu / Rahmetullahi aleyh
s.	:	Sayfa
s.a.	:	Sallallahu aleyhi ve sellem
vb.	:	Ve başka
vr.	:	Varak

TE'VÎLÂTÜ'L-KUR'ÂN TERCÜMESİ

Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd

el-Mâtürîdî es-Semerkandî
(Ö. 333 / 944)

CİLT: VIII

(Hicr, Nahl, İsrâ)

Çeviren

Prof. Dr. Yunus Vehbi YAVUZ

[§]HİCR SÛRESİ 7

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

الٓرٰ تِلْكَ اٰيَاتُ الْكِتَابِ وَقُرْاٰنٍ مُبٖينٍ ﴿١﴾

1. "Elif-lâm-râ. Bunlar kitabın, apaçık Kur'ân'ın âyetleridir."

(الٓرٰ) ["Hurûf-i mukattaa" adı verilen bu harflerle ilgili görüş ve yorumlar için bk. el-Bakara 2/1]. Daha önceki bahiste, hurûf-ı mukattaanın, Allah'ın Kitabı yahut Allah'ın âyetlerinden kinâye olmasının ihtimal dâhilinde bulunduğunu belirtmiştik. Allah hurûf-ı mukattaayı, hikmetin gerektirdiği mânaya hamlederek onları Kitab'ın bir bölümü veya okunan âyetleri haline getirdi. Yahut bunlar Hz. Peygamber'in (s.a.) görmediği geçmişteki ümmetlerden haber vermekten kinâyedir. Yani o haberleri ve bilgileri, bu Kitab'ın ancak gökten (Cenâb-ı Hakk'ın yüce katından) indirildiğini ve Allah'tan gelen vahiyle bilindiğini bilmeleri için o bilgileri Kitap yahut âyetler yaptık. Biz bu hususu birçok yerde belirttik. (وَقُرْاٰنٍ مُبٖينٍ) "Apaçık Kur'ân." Allah Kur'ân'da, yapılacak ve sakınılacak olan işleri açıklıyor. Yahut "mubîn" (مُبٖينٍ), açıklayıcı. Yani hak ile bâtılı açıklıyor. *En doğrusunu Allah bilir.*

رُبَمَا يَوَدُّ الَّذٖينَ كَفَرُوا لَوْ كَانُوا مُسْلِمٖينَ ﴿٢﴾

2. Zaman olacak, inkâr edenler, "Keşke müslüman olsaydık!" diye hayıflanacaklar.

Zaman olacak, inkâr edenler, "Keşke müslüman olsaydık!" diye hayıflanacaklar. Müfessirlerin geneli şöyle dediler: Tevhit ehlinden bir topluluk günahları sebebiyle ateşte azap edildikten sonra, şefaatle yahut Allah'ın rahmetiyle oradan çıkarılınca, kâfirler de müslüman ve tevhit ehli olmayı isteyecekler; işte o zaman müşrikler de İslâm ve tevhit ehli olmayı temenni edeceklerdir.
[§]Fakat bu uzak bir görüştür. Doğru olan ise müminler ateşten çıkarıldıktan 8
sonra, kâfirler ancak ateşte iken temenni etmiş olacaklar şeklindeki yorumdur.

Oysa ateşe girmeden önce de onlara belâ ve sıkıntılar isabet etmişti. Nitekim yüce Allah şöyle buyurdu: "Nihayet onlardan birine ölüm gelip çatınca, "Rabbim! Beni geri gönder de, geride bıraktığım dünyada iyi işler yapayım" der. Hayır! Onun söylediği bu söz boş laftan ibarettir. Önlerinde, yeniden diriltilecekleri güne kadar bir berzah vardır"[1]. Yüce Allah, dünyaya geri dönmeyi istediği gibi kâfirin ölüm halinde iken müslüman olmayı temenni edeceğini haber verdi. Öyle ki, bu durum, kâfirlerin sözünü ettikleri vakitten önce müslüman olmayı isteyeceklerine işaret eder. Yahut hesaba çekildikleri zaman yahut cennetlikler cennete, kendileri de cehennem ateşine gönderildikleri zaman müslüman olmayı temenni edecekler. Belki kâfirler gerçeğin ortaya çıktığı hallerde müslüman olmayı tek tek temenni edecek ve isteyeceklerdir. Oysa kendileri için gerçek ortaya çıkmıştır, fakat onların müslüman olmalarını engelleyen husus elde etmeyi arzu ettikleri ve fakat elde edemedikleri dünya nimetleridir.

Hasan-ı Basrî yüce Allah'ın "bunlar kitabın, apaçık Kur'ân'ın âyetleridir" meâlindeki sözü hakkında onun yukarıda geçen "Keşke müslüman olsaydık!" diye hayıflanacaklar anlamındaki ilâhî beyana dair yemin olduğunu söylemiştir: Böylece Allah hurûf-ı mukattaa ile, kâfirlerin müslüman olmayı isteyeceklerine yemin etmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

ذَرْهُمْ يَأْكُلُوا وَيَتَمَتَّعُوا وَيُلْهِهِمُ الْأَمَلُ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ ﴿٣﴾

3. Bırak onları; yesinler, yararlansınlar, boş ümit oyalasın onları; yakında bilecekler!

Bırak onları; yesinler, yararlansınlar. Bu ifade emir niteliğinde olmayıp tehdit ve korkutmadır, aynı zamanda tehditte son nokta ve bir tekittir. Nitekim yüce Allah'ın "dilediğinizi yapın, o sizi görüyor"[2] meâlindeki beyanı da tehdit niteliği taşımaktadır. Çünkü devamında **Gerçekten Allah sizin yaptıklarınızı görüyor** buyurmuştur. Buna göre "Bırak onları; yesinler sözü yakında bilecekler!" sözü dolayısıyla bir tehdittir. Onları bırak, yaptıkları ile cezalandırma, mânasında olması ihtimali de vardır.

---

1 el-Mü'minûn, 23/99-100.

2 Fussılet, 41/40.

* **Bırak onları; yesinler, yararlansınlar** meâlindeki ifade Allah'ın inanmayacaklarını bildiği ve Resûl'ünün iman etmelerinden ümidini kestiği bir topluluk hakkındadır. Tıpkı şu beyanda olduğu gibi: "Ve onları taşkınlıkları içinde şaşkın olarak bırakırız" âyeti gibidir[3]. *

[§]Boş ümit oyalasın onları. Emel, dünya malına göz dikmek ve onu arzu 9
etmektir. Bunun yorumu hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazılarına göre anlamı şudur: Onların arzuları, onları engelledi demek kendileri ve atalarının hak dine mensup olduklarını zannetmeleridir[4]. İşte bu zan, yapılan daveti kabul etmelerine ve mûcizelerle (âyât) diğer deliller hakkında düşünmelerine engel oldu. İkincisi: Yöneticilik ve şeref kendilerinde kalsın diye hayatlarının sürüp gideceğini düşünmeleridir. İşte yapılan daveti kabul etmekten, Hz. Peygamber'e (s.a.) boyun eğmekten, âyet ve deliller hakkında düşünmekten onları alıkoyan sebep bu idi. Üçüncüsü: Hz. Peygamber'in yok olmasını arzu ediyor ve bunu temenni ediyorlar, onun hâkimiyet ve yönetiminin yıkılmasını ve bunların kendilerine dönmesini istiyorlardı. Hafsa'nın mushafında bu âyetin sözleri şöyledir: "Zerhum yehûdû ve yel'abû ve yulhihumu'l-emel" (ذرهم يخوضوا ويلعبوا ويلههم الأمل), yani onları bırak, bâtıla dalsınlar, oynasınlar ve boş ümit kendilerini oyalasın.

* **Yakında bilecekler.** Hak yolda olanla bâtıl yolda olanları bilecekler ve onları birbirinden ayıracaklar. Hakkı savunan kim, bâtılı müdafaa eden kim? Sen mi yoksa onlar mı? Bilecekler. Yahut senin onlara nasihatini ve kendilerine karşı şefkatini yakında bilecekler. Çünkü sen onlara öğüt verdin, kendilerine şefkatle yaklaştın; hainlik etmedin. Yahut onlar sizinle alay etmelerini ve sizi eğlenceye almalarını bilirler[5]. *

وَمَٓا اَهْلَكْنَا مِنْ قَرْيَةٍ اِلَّا وَلَهَا كِتَابٌ مَعْلُومٌ ﴿٤﴾

4. "Biz hiçbir toplumu, kendilerine gönderilmiş belli bir kitap olmadan helâk etmedik."

---

3 "O'na iman etmedikleri ilk durumdaki gibi (mûcize gösterdikten sonra da) yine onların gönüllerini ve gözlerini ters çeviririz. Ve onları şaşkın olarak taşkınlıkları içinde bırakırız" (el-En'âm, 6/110). Arapça metinde iki yıldız arasındaki ibare asas yerinden sonraya bırakılmıştı, biz onu buraya aldık (bk. vr. 392b, str. 22-23).

4 Yani arzuları ve kendilerinin ve babalarının hakta isabet ettiklerine inanmaları kâfirlerin iman etmelerine engel oldu.

5 Arapça metinde iki yıldız arasındaki ibare yerinden önce gelmişti, biz onu buraya koyduk (bk. vr. 392b, str. 16-18).

Hasan-ı Basrî bu âyet hakkında şunları söylemiştir: Azapla helâk ettiğimiz hiçbir köy halkı yoktur ki, onları yok etmeden önce kendilerine bilinen bir kitabı getiren ve bilinen o kitabı kendilerine okuyan elçiler göndermiş olmayalım. Onlar elçileri yalanlayıp elçiler de iman etmelerinden ümitlerini kesince, işte o zaman azap edilmek üzere helâk edilirler. Bu açıklama, yüce Allah’ın beyan ettiği husustur: “Halka âyetlerimizi okuyan bir peygamberi göndermedikçe rabbin memleketleri helâk etmez”[6]. Açıklamasını yaptığımız ilk âyet buna göre anlaşılmalıdır.

10 [§]Bazıları da şöyle demiştir: “Hangi beldeyi yok etmişsek mutlaka onlar için bilinen bir kitab vardır.” Buyuruyor ki: O kitap ki orada onlar için bilinen belirlenmiş bir süre vardır. Bu yoruma göre sanki o beyan, kâfirlerin, helâke mâruz bırakılmalarında acele edilmesini istemelerine karşılık bir cevap olarak söylenmiştir.

مَا تَسْبِقُ مِنْ اُمَّةٍ اَجَلَهَا وَمَا يَسْتَاْخِرُونَ ﴿٥﴾

5. Hiçbir ümmet kendi ecelini ne öne alabilir ne de erteleyebilir.”

Hiçbir ümmet kendi ecelini ne öne alabilir ne de erteleyebilir. Yani hiçbir ümmet, Allah’ın bir kavmi helâk etmek için belirlediği sürenin önüne geçemez ve bu süreyi tehir de edemez. Tıpkı şu âyette belirtildiği gibi: “Ne bir saat geciktirilirler, ne de bir saat öne alınırlar”[7]. Yani Allah’ın belirlediği saati ne geciktirebilirler, ne de öne alabilirler. Bu âyet Mûtezile’nin söylediği şu sözün yanlışlığını ortaya koyar: Allah yaratıkları için eceller belirler, sonra başka biri gelir Allah’ın belirlediği ecel gelmeden önce bu kişiyi öldürür. Oysa yüce Allah şöyle buyuruyor: “Onlar ne bir saat tehir edilirler, ne de bir saat öne alınırlar.” Yine Allah Teâlâ şöyle buyuruyor: “Senden azabın acele verilmesini isterler, belirlenmiş ecel olmasaydı, azap onlara gelirdi”[8]. Allah, eğer onlara belirlenmiş bir süre koymasaydı onlara azabın geleceğini haber vermiştir. Oysa yüce Allah vâdettiği belirli süreye riâyet edeceği sözünü vermiştir. Mûtezile’nin sözüne göre Allah, vâdini yerine getirme imkânına sahip değildir. Çünkü bir insan gelip o şahsı öldürür, Allah’ın vâdini yerine getirmesine engel olur. Bu durum

---

6 “Merkezinde halka âyetlerimizi okuyan bir peygamberi göndermedikçe Rabb’in memleketleri helâk etmez. Biz, ülkeleri ancak halkı zulümde ısrar edince helâk ederiz” (el-Kasas, 28/59).

7 “Her ümmetin bir eceli vardır, onların ecelleri geldiği zaman ne bir saat geciktirilirler ne de öne alınırlar” (el-A‘râf, 7/34).

8 el-Ankebût, 29/53.

ise acizliktir ve vâdinden caymaktır. Sözde israfa dalmaktan ve haktan uzaklaşmaktan Allah'a sığınırız.

وَقَالُوا يَٓا اَيُّهَا الَّذٖى نُزِّلَ عَلَيْهِ الذِّكْرُ اِنَّكَ لَمَجْنُونٌ ﴿٦﴾

6. Dediler ki: "Ey kendisine vahiy gelen adam! Sen kesinlikle cinlere kapılmış birisin!"

Dediler ki: "Ey kendisine vahiy gelen adam. Yani Ey kendisine Kur'ân indirilen kişi, sen cinlere kapılmış birisin. Hasan-ı Basrî bu âyet hakkında şunları söylemiştir: "Ey kendisine Kur'ân'ın indirildiğini iddia eden zat, sen sana Kur'ân'ın indirildiği iddianda cinlenmişsin. Hasan'ın dediği gibi "Kur'ân'ın sana indiğine dair iddianda" cümlesi gizlenmiştir. Aksi takdirde metnin zâhirinde bir çelişki ortaya çıkar. Çünkü müşrikler Hz. Peygamber'e (s.a.) Kur'ân'ın indirilmiş olduğunu kabul etmiyorlardı. Zira eğer Kur'ân'ın ona indirildiğini kabul etmiş olsalardı, onların "Sen cinlere çarpılmışsın" sözleri çelişkili ve yanlış olurdu. Bunun için onlar Hz. Peygamber'e (s.a.) mecnûn, yani cinlenmiş kişi adını vermişlerdi.

[§]Müşrikleri, Hz. Peygamber'e mecnûn adını vermeye sevkeden çeşitli sebepler vardır. Birincisi şudur: Müşrikler, aralarındaki akıllı ve anlayış sahibi insanlara Hz. Peygamber'in muhalefet ettiğini ve benimsedikleri dinin dışında bir dine inanmaya davette bulunduğunu görünce akıl ve anlayış sahibi insanlara ancak delilerin muhalefet ettiğini düşünerek O'na mecnûn (deli) adını verdiler. İkincisi: Onlar, dünya işlerinde kendilerine karşı muhalefet etmeyi açıklayanlara karşı öldürme ve yok etmeyi adet edinmiş bulunan firavunlara ve zâlimlere karşı, Hz. Peygamber'in (s.a.) din hakkında muhalefet ızhar ettiğini gördüler. Öyle ise dinî konularda kendilerine muhalefet ızhar eden Hz. Peygamber'e karşı nasıl davranırlardı! Böylece onlar, Hz. Peygamber'in (s.a.), kendilerine karşı çıkamayacağını ve kendisini ve canını tehlikeye atmayacağını, bunu ancak deli olduğu için yapabileceğini sandılar. 11

Üçüncüsü: Onlar, kendisine vahiy indiği zaman Hz. Peygamber'in renginin değiştiğini gördüklerinde bu durumun, içinde bulunduğu ruhî bunalımdan kaynaklandığını sandılar. Bu işin gerçeğini düşünen bilir ki, bir kimseye delilik bulaşmışsa deli odur, Hz. Peygamber değil. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Arkadaşlarında delilik bulunmadığını düşünmediler mi?"[9];

[9] el-A'râf, 7/184.

"Sen Rabb'inin nimeti sayesinde deli değilsin"[10]. Yüce Allah, düşünmeleri halinde Hz. Muhammed'de delilik olmadığını bileceklerini haber vermiştir. Fakat bunu inatçılık ve kibirden dolayı söylüyorlar. Hem ona büyücü dediler, bu sözlerinin çelişkili olduğunu göstermektedir. Çünkü sihirbaz denilen kişi, ancak ilimde ve basiretteki üstünlüğünden dolayı sihirbaz olarak adlandırılır, bu da bir çelişkidir[11].

لَوْ مَا تَأْتِينَا بِالْمَلٰٓئِكَةِ اِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ ﴿٧﴾

7. "Doğru söyleyenlerden isen bize melekleri getirseydin ya!"

En doğrusunu Allah bilir ya, bu âyetin yorumu şöyledir: Onlar Hz. Peygamber'e (s.a.) şöyle diyorlardı: Sen meleklerin sana vahiy getirdiklerini zannediyorsun, o halde geldikleri zaman onları bize göstersen de biz de onları
12 görsek ya." [§]Senin inandığın gibi onlar melek midirler yoksa şeytan mı?" Bazıları da şöyle demiştir: **Bize melekleri getirsen** de senin elçi olduğuna ve iddia ettiğin gibi elçi olarak gönderildiğine şahitlik etseler. Bunun üzerine yüce Allah şöyle buyurdu:

مَا نُنَزِّلُ الْمَلٰٓئِكَةَ اِلَّا بِالْحَقِّ وَمَا كَانُوٓا اِذًا مُنْظَرِينَ ﴿٨﴾

8. "Biz melekleri ancak açık gerçekle indiririz, o zaman da onlara artık süre tanınmaz."

Biz melekleri ancak açık gerçekle indiririz, o zaman da onlara artık süre tanınmaz. Bazıları melekleri kendi suretleri ile görmenin insan gücü dâhilinde olmadığını söylemiştir. Bu sebeple yüce Allah **biz melekleri ancak açık gerçekle indiririz** buyurmuştur. Ancak ölümle indiririz, eğer onları görselerdi ölürlerdi, çünkü onlara melekleri görme gücü verilmemiştir. Tıpkı şu beyanda buyurulduğu gibi: "Ona melekler indirilseydi ya!"[12]. Allah Teâlâ, eğer melek indirseydi muhakkak öleceklerini onlara haber verdi, çünkü onlarda meleği kendi suretinde görme gücü yoktur. Sonra yüce Allah "Şayet peygam-

---

10 el-Kalem, 68/2.

11 Hem ona deli dedikleri gibi sihirbaz da dediler. Onlara göre sihirbaz basireti, bilgisi ve mahareti fazla olan kimsedir. Dolayısıyla bu sözleri de çelişki teşkil etmektedir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vilât*, vr. 424a).

12 "Ona bir melek indirilseydi ya!" dediler. Eğer biz bir melek indirseydik elbette iş bitirilmiş olur, artık kendilerine mühlet verilmezdi" (el-En'âm, 6/8).

beri bir melek yapsaydı muhakkak ki onu (yine) bir adam suretinde gönde-receğini" haber vermiştir[13]. Bu durumda onlar için bir karışıklık söz konusu olur ve melek olduğunu anlamazlardı. Bazıları da **biz melekleri ancak açık gerçekle indiririz** meâlindeki âyet hakkında şu yorumu yaptılar: Melekleri "hüccetlerle, mûcizelerle ve kesin delillerle elçiler üzerine yahut herkese değil de buna ehil olanlar üzerine indirirdik."

Bazıları da: **Ancak gerçekle** anlamındaki ifadeyi onların helâkine sebep olacak azapla gönderirdik diye tefsir etmişlerdir. Böylece melekler sadece onların yok olmasını gerektiren bir azapla inerler yahut hüccet ve kanıtlar delillerle inerler. *En doğrusunu Allah bilir.*

إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ ﴿٩﴾

9. "Kesin olarak bilesiniz ki bu Kitab'ı kuşkusuz biz indirdik ve onu mutlaka koruyan da yine biziz."

Bu zikri kuşkusuz biz indirdik. Yani Kur'ân'ı biz indirdik **ve onu mutlaka koruyan da yine biziz.** Öyle ki "Asılsız bir şey ona ne önünden ne arkasından yaklaşabilir"[14]. Allah'ın korumasını kendi üzerine alması sebebiyle, sayıları çok olmasına rağmen, isyan ve taşkınlık yapanlardan hiçbiri, Kur'ân'ın indiği zamandan beri onda itiraz ve tenkit noktası bulma gücüne sahip olamamışlardır. Bu durum Kur'ân'ın gökten (Allah katından) geldiğini ve korunmuş olduğunu göstermektedir. Bazıları **onu koruyan da yine biziz** cümlesini, Hz. Muhammed'i (a.s.) koruyacağız şeklinde yorumlayarak, yani biz onu kendisine indirilen Kur'ân sayesinde koruyacağız demişlerdir. Nitekim yüce Allah şöyle demiştir: "Allah seni insanlardan koruyacaktır"[15]; "Şayet ben yanlış yolda isem bunun vebali banadır"[16]. Hz. Peygamber'in bile ancak ilâhî vahiy sayesinde doğru yolu bulabileceğini Allah haber vermiştir. **[§]**Buna göre Allah, 13
kendisine indirdiği Kur'ân sayesinde Hz. Peygamber'i (s.a.) koruyor. Buradaki "zikir" (الذكر) kelimesinin peygamberlik anlamına gelme ihtimali de vardır. Yani peygamberliği biz indirdik ve onu, yani elçiyi risâlet ve nübüvvet görevi karşılığında koruyacağız.

---

13 Şayet peygamberi bir melek kılsaydık muhakkak ki onu (yine) bir adam suretine sokar, onları yine halen içinde bulundukları kuşkuya düşürürdük" (el-En'âm, 6/9).

14 Fussılet, 41/42.

15 el-Mâide, 5/67.

16 "De ki: 'Şayet ben yanlış yolda isem bunun vebali banadır. Eğer doğru yolda isem bu da Rabbimin bana vahyettiği sayesindedir. Şüphesiz O her şeyi işitmektedir, çok yakınımızdadır'" (Sebe', 34/50).

وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ فِى شِيَعِ الْاَوَّلِينَ ﴿١٠﴾ وَمَا يَأْتِيهِمْ مِنْ رَسُولٍ اِلَّا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤُنَ ﴿١١﴾

10-11. “Andolsun senden önce de eski topluluklar arasından elçiler göndermiştik. Onlara bir peygamber geldiğinde muhakkak onunla alay ederlerdi.”

Andolsun senden önce de eski topluluklar arasından elçiler göndermiştik. Denildi ki, bu eski topluluklardan maksat önceki milletler demektir. Başka bir görüşe göre önceki fırkalar, bir başka görüşe göre önceki cemaatler demek olup bunların hepsi aynı anlama gelir.

Onlara bir peygamber geldiğinde muhakkak onunla alay ederlerdi. Allah Teâlâ Hz. Peygamber’e, kavminin kendisi ile alay edişi ve eziyetleri karşısında sabırlı olmayı öğretiyor ve şöyle diyor: *En doğrusunu Allah bilir ya*, bu durum sana mahsus değildir, belki bunların hafiflemesi ve kolaylaşması için bu noktada senin ortakların ve arkadaşların vardır. Halk arasında yaygın olan örfte bir kimseye isabet eden belâ ve musibetlerde ortaklar ve arkadaşları olursa o belâ ve musibetler diğer insanlar arasından sadece kendisine mahsus olmaktan daha kolay ve daha basit olur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bu âyet **Ey kendisine vahiy gelen adam!**[17] meâlindeki cümlenin sılasıdır. Sanki Hz. Peygamber (s.a.) bunu duyunca ona zor geldi ve kalbi daraldı da bunun üzerine yüce Allah şöyle buyurdu: **Andolsun senden önce de eski topluluklar arasından elçiler göndermiştik.** Allah Teâlâ Hz. Peygamber’i, onların eziyetleri ve alay etmelerine karşı sabırlı yapıyor. Onlara karşı gösterdiği şefkat ve yaptığı nasihati olmakla beraber bu durum ona çok zor geliyordu. Onlara yaptığı nasihat ve gösterdiği şefkat şu âyetlerde ifade edilen noktaya ulaşmıştı: “Nerde ise kendini yok edeceksin…”[18]; “O halde onlar için üzülerek kendini helâk etme”[19]. Nerde ise Hz. Peygamber’in kendisi yok olacaktı. Yahut Allah bu durumu ona hatırlattı, çünkü Hz. Peygamber’in kavmi, babalarını taklit ederek, onlara uyarak ve onların telkinleri altında kalarak onunla alay etmişler, bunu da kendiliklerinden yapmamışlardır. Onlar, yani öncekiler ise bir kimseyi taklit ederek değil belki sadece kendiliklerinden elçileri ile alay

---

17 el-Hicr, 15/6.

18 “İnanmıyorlar diye nerde ise kendini yok edeceksin…” (eş-Şuarâ, 26/3).

19 Fâtır, 35/8.

etmişlerdir. [§]Başkasını taklit ederek, telkin altında kalarak ve başkasına uyarak bir başkası ile alay edip onu kötüleyenin kötülemesi, bunları kendiliğinden yapanların durumundan daha ehvendir. Çünkü ancak deliler, çocuklar ve böyle bir âfete mâruz kalanlar telkin altında iş yaparlar. Âfetlerden kurtulan ve akıllı olan insanlar bunu yapmazlar. Bunların yaptığı, öncekilerin elçileri ile alay etmelerinden daha ehvendir. *En doğrusunu Allah bilir.*

كَذٰلِكَ نَسْلُكُهُ فِى قُلُوبِ الْمُجْرِمِينَ ﴿١٢﴾ لَا يُؤْمِنُونَ بِهِ وَقَدْ خَلَتْ سُنَّةُ الْاَوَّلِينَ ﴿١٣﴾

12-13. "İşte onu (Kur'ân'ı) ***inkârcıların kalplerine, inanmadıkları halde böyle yerleştiririz. Nitekim daha öncekilere de bu ilâhî kanun uygulanmıştır."***

İşte onu (Kur'ân'ı) inkârcıların kalplerine, inanmadıkları halde böyle yerleştiririz. Bu beyan hakkında farklı yorumlar yapılmıştır. Bazıları şu yorumu yapmıştır: Böylece yalanlama ve alay etmeyi kâfirlerin kalplerine sokarız da ona inanmazlar. Bu yorumu yapan şöyle diyor: Yalanlamayı seçip de yalanlayanın kalbine yalanlamayı sokmak da Allah'ın hükmündendir. Yine doğrulamayı seçip de Hz. Peygamber'i doğrulayan ve doğrulamayı seçenin kalbine tasdik etmeyi sokmak da Allah'ın hükmündendir. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: "Onlar eğrilik yapınca Allah da kalplerini eğriltti"[20]; "Allah onunla (örnekle) başkalarını değil, ancak emrine karşı gelenleri saptırır"[21]. Bazıları da şöyle demiştir: Böylece… İnkar etmeleri sebebiyle kâfirlerin kalplerine küfür ve fâsıklığı yerleştiririz. Nitekim yüce Allah da şöyle buyuruyor: "Fakat onu anlamalarına engel olmak için kalplerinin üstüne örtüler çektik"[22]; "…onların kalplerini katılaştırdık"[23]. **İşte onu (Kur'ân'ı) inkârcıların kalplerine yerleştiririz** ifadesinin yorumunun, yalanlamaları ve delillerle mûcizeleri reddetmeleri inat ve kibirlenme şeklinde olup ona inanmasınlar diye, inkârcıların kalplerine delil ve mûcizeleri sokarız şeklinde olma ihtimali de vardır.

---

20 Saf, 61/5.

21 el-Bakara, 2/26.

22 el-En'âm, 6/25.

23 "Ahidlerini bozdukları için onları lânetledik ve kalplerini katılaştırdık. Onlar kelimelerin yerlerini değiştiriyorlar. Kendilerine bildirilenlerden (Tevrat) önemli bir kısmını da unuttular" (el-Mâide, 5/13).

İşte onu (Kur'ân'ı) inkârcıların kalplerine, inanmadıkları halde böyle yerleştiririz. Yani müminlerin kalplerine mûcizeleri ve hüccetleri benimseyip tasdik etme fikrini yerleştirdiğimiz gibi -bu tercihi kendileri yaptıklarını bildiğimiz için- kâfirlerin kalplerine de mûcize ve delilleri reddedip yalanlama düşüncesini sokarız. Bu mâna ihtimal dâhilindedir, belirttiğimiz diğer mânalar da muhtemeldir. *En doğrusunu Allah bilir.*

15 [§]Nitekim daha öncekilere de bu ilâhî kanun uygulanmıştır. Bu sözün, deliller ve mûcizeler getirildikten sonra yalanlama, reddetme, inatçılık yapma ve kibirlenme anlamına ihtimali olduğu gibi, Allah'ın delillerine karşı kibirlenip onlara karşı inatlaşınca yok etme, kökünü kazıma mânasına da gelmesi ihtimali vardır.

Bazı müfessirler şöyle demiştir: **(Kur'ân'ı) inkârcıların kalplerine, inanmadıkları halde böyle yerleştiririz.** Yani belirttiğimiz gibi küfrü azapla kâfirlerin kalplerinde yaratırız sokarız da onlar azaba inanmazlar. Yani azabı tasdik etmezler, oysaki daha öncekilere de elçilerini ve kendilerine verilecek azabı yalanlamaları sebebiyle bu ilâhî kanun uygulanmıştır, onlar da öncekilerin yolundan gidiyorlar.

Ebû Avsece şöyle demiştir: **(Kur'ân'ı) inkârcıların kalplerine, inanmadıkları halde böyle yerleştiririz** demek onların kalplerine sokarız demektir. Âyette geçen "sâlik" (السالك) kelimesi giren, "sülûk" (السلوك) de girmek demektir. "Selektu" (سلكت) girdim anlamına gelir. Yüce Allah'ın "Onu (inkârı) günahkârların zihinlerine böyle soktuk"[24] meâlindeki âyeti bu mânayı doğrulayıcı niteliktedir. Başka bir âyette de Mûsâ aleyhisselâmdan hikâye ederek şöyle buyurmuştur: "Elini cebine sok"[25].

وَلَوْ فَتَحْنَا عَلَيْهِمْ بَابًا مِنَ السَّمَٓاءِ فَظَلُّوا فِيهِ يَعْرُجُونَ
لَقَالُٓوا اِنَّمَا سُكِّرَتْ اَبْصَارُنَا بَلْ نَحْنُ قَوْمٌ مَسْحُورُونَ

14-15. "Onlara gökten bir kapı açsak da oradan yukarı çıksalar, yine de "Herhalde gözlerimiz perdelendi, hatta bize büyü yapılmış olmalı!" derler.

---

[24] "Onu (inkârı) günahkârların zihinlerine böyle soktuk. Onlar, sonunda can yakıcı azabı görünceye kadar ona iman etmezler" (eş-Şuarâ, 26/200-201)

[25] el-Kasas, 28/32.

Onlara gökten bir kapı açsak da oradan yukarı çıksalar. Azîz ve Celîl olan Allah mûcize talep etme ve meleklerin inmesini istemeleri sebebiyle, inanmayanların sefihlik ve inatçılık yaptıklarını bize şöyle haber veriyor: "Doğru söyleyenlerden isen bize melekleri getirseydin ya!"[26] Buyuruyor ki, onlar mûcize talep etmelerinde ve diğer isteklerinde inatçıdırlar, mağrurdurlar, doğru bilgi istemiyorlar. Fakat müslümanlar, onların Kur'ân'a karşı inatçılık yaptıklarını bilmiyorlar. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Kendilerine bir mûcize gelirse ona mutlaka inanacaklarına dair Allah adına kuvvetle yemin ettiler. De ki: 'Mûcizeler ancak Allah'a aittir.' Ama mûcize geldiğinde de inanmayacaklarının farkında mısınız?"[27]. Çünkü müminler, belki inanırlar umuduyla, inanmayanların mûcize istemelerine yardımcı oluyorlardı. Bunun üzerine Allah Teâlâ, "Mûcize geldiğinde de inanmayacaklarının farkında mısınız" ifadesiyle onların inanmayacaklarını haber vermiştir.

[§]Onlara gökten bir kapı açsak nerde ise oraya çıkacaklar. Bu beyan 16
yukarıda sözü edilen bağlamda anlaşılır. Yüce Allah, meleklerin inmesini istemeleri sebebiyle onların inatçı ve mağrur olduklarını, doğru bilgi istemediklerini haber veriyor.

Bu âyetin mânasına dair de farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları "Eğer onlar üzerine kapı açsak" sözü için şu anlamı veririler: Yani meleklere kapı açsak da meleklerin gökten inip çıkmakta olduklarını gözleri ile görseler de inanmazlar ve **Gözlerimiz perdelendi** derlerdi. Denildi ki "huyyirat ve süddet" (حيرت وسدت) kelimeleri şaşırtıldı ve perdelendi demektir. **Hayır, bizler büyülenmişiz derler.** Yani gözlerimiz büyülendi, bu sebeple onları görmüyoruz derler. Bazıları da şöyle demiştir: **Onlara gökten bir kapı açsak** meâlindeki beyanda geçen "aleyhim" kelimesi "lehum" (لهم), yani onlara anlamındadır. Tıpkı şu beyanda olduğu gibi: "Dikili taşlar önünde (sunaklarda) boğazlanmış hayvanlar"[28]. Bu beyanda geçen "ale'n-nüsubi" (على النصب) kelimesi "li'n-nüsubi" anlamındadır.

---

26 el-Hicr, 15/7.

27 "Kendilerine bir mûcize gelirse ona mutlaka inanacaklarına dair Allah adına kuvvetle yemin ettiler. De ki: 'Mûcizeler ancak Allah'a aittir.' Ama mûcize geldiğinde de inanmayacaklarının farkında mısınız?" (el-En'âm, 6/109).

28 "Murdar hayvan, kan, domuz eti, Allah'tan başkası adına kesilmiş, boğulmuş, vurularak öldürülmüş, yuvarlanıp ölmüş, boynuzlanarak öldürülmüş hayvanlarla -henüz canı çıkmadan yetişip kestiklerinizin dışında- yırtıcıların yediği hayvanlar, dikili taşlar önünde (sunaklarda) boğazlanmış hayvanlar ve fal oklarıyla paylaşmanız size haram kılındı. Çünkü bunlar doğru yoldan sapmaktır" (el-Mâide, 5/3).

Oradan yukarı çıksalar. Yani mûcizeleri gözleri ile görüp her şeyi müşahede etseler yine de **gözlerimiz perdelendi.** Bu söz Resûlullah’a ve arkadaşlarına kâfirlerin iman etmelerinden ümit kestiriyor. **“Herhalde gözlerimiz perdelendi, hatta bize büyü yapılmış olmalı!” derler.** Müşrikler inatçılıklarının şiddetinden ve sefihliklerinden dolayı bunu söylüyorlar, melekleri görmeyi de inkâr ediyorlar.

Ebû Avsece “fe zallû fîhi ya‘rucûn” (فَظَلُّوا فِيهِ يَعْرُجُونَ) âyetine şu mânayı veriyor: Yani o gün onlar yukarıya doğru çıkarlar, yükselirler. Başka biri de “fe zallû” (فَظَلُّوا) kelimesine “meylettiler” anlamını vermiştir. Nitekim yüce Allah’ın “fe zallet a‘nâkuhum” (فظلت أعناقهم)[29] âyetinde “meyletmiştir” mânası vardır. Yine Ebû Avsece demiştir ki: **Gözlerimiz perdelendi** meâlindeki cümle gözlerimiz hayratte bırakıldı demektir. Hayrete düştüğü zaman bir kimse hakkında “tesekkera basaruhû (تَسَكَّر بصره) denilir. Yine o, hayrete düşünce “tehayyertü” (تحيرت) şaşırdım, hayrete düştüm denildiğini söylemiştir. Arap dilinde şöyle denilir: “Sekkerallâhu basarahu” (سكر الله بصره), yani Allah gözünü şaşırttı; rüzgar sakinleştiği zaman da “sekerati’r-rîhu tesküru - sekeran” (سكرت الريح تسكر سكرا) denilir. Yine: “Leylün sâkir” (ليل ساكر) yani sakin gece denilir. “Sekertü’l-mâe eskuruhu sekeran” (سكرت الماء أسكره سكرا) denilir. Yani suyu hapsettim, sakladım anlamına gelir. Yine “siker” (السكر) engel demektir, “sükûr” (السكور) çoğuldur.

“Sekira, yeskeru, sekr/sükr, sekrân, kavm sükârâ” (سكر، يسكر، سكرا، سكران، وقوم سكارى) denilir. “Sekratü” (السكرة) “ğamratü” (الغمرة) demektir, bu şiddet anlamına gelir.

Yüce Allah “Ölüm sarhoşluğu gelince…”[30] buyurmuştur. Ölümün şiddeti ve ıztırabı gelince demektir. İbn Kuteybe: “Sükirat” (سكرت) kelimesine “perde-
17 lendi” anlamı vermiştir. [§]Bu kabilden olmak üzere önüne set çekildiği zaman “sükira’n-nehru” (سكر النهر) denilir. “Sin” harfinin esresiyle “sikr” denilir ki bu (السِّكر) sarhoşluk veren şeydir. Şarabın sarhoşluk vermesi de bu anlamdan alınmıştır. Çünkü şarap akıl ve göz üzerinde bir perdedir[31]. Hasan-ı Basrî şeddesiz olarak “sükırat” (سُكِرَتْ) kelimesine büyülendi anlamı vermiştir[32].

29 (eş-Şuarâ, 26/4)

30 “Bu durumda iken ölüm sarhoşluğu kaçınılamaz bir gerçek olarak çöküverir; İşte bu, senin kendisinden kaçıp durduğun şeydir!” (Kāf, 50/19).

31 Bk. İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi’l-Kur’ân*, s. 235.

32 Bk. İbn Kuteybe, *a.g.e.*, a.y.

وَلَقَدْ جَعَلْنَا فِى السَّمَٓاءِ بُرُوجًا وَزَيَّنَّاهَا لِلنَّاظِرِينَ ﴿١٦﴾ وَحَفِظْنَاهَا مِنْ كُلِّ شَيْطَانٍ رَجِيمٍ ﴿١٧﴾ اِلَّا مَنِ اسْتَرَقَ السَّمْعَ فَاَتْبَعَهُ شِهَابٌ مُبِينٌ ﴿١٨﴾

16-18. "Andolsun biz gökte yıldız kümeleri oluşturduk ve seyredenler için ona güzel bir görünüm verdik. Onları her kovulmuş şeytana karşı koruduk. Ancak kulak hırsızlığı yapmaya kalkışan olursa onu da parlak bir ışık kovalar."

Andolsun biz gökte yıldız kümeleri oluşturduk. Denildi ki bu, yıldızlar oluşturduk demektir. "Burûc" (بُرُوجًا) kelimesinin güneş, ay ve yıldızların konakladığı yerler olma ihtimali vardır. Allah o burçlardan her biri için bir konaklama yeri belirlemiş olup her biri tek başına her gece burada konaklarlar. Anılan "burûc" (بُرُوجًا) kelimesinin güneş, ay ve yıldızların doğup battığı yerler mânasında olma ihtimali de vardır[33].

Seyredenler için ona güzel bir görünüm verdik. Yani bakanlar için gökleri süsledik. **Seyredenler için ona güzel bir görünüm verdik.** Bu âyette göğe bakmayı yasaklayan kurranın[34] sözünün reddedilmesine işaret vardır; bakanlar için onu süsleyip sonra da ona bakmayı yasaklama ihtimali yoktur[35]. Bu durum bakanlar için bir sakınca olmadığına işaret eder. Başka bir âyette yüce Allah şöyle buyurmuştur: "And olsun ki, biz dünya göğünü kandillerle süslendirdik"[36]. Allah güneş, ay ve yıldızlarda insanlar için menfaatler yarattı; insanlar gece karanlığında bunlarla yollarını bulurlar; yine onları karanlıklarda aydınlatan birer kandil yapmış ve gökleri bakanlar için süslediğini bildirmiştir. Çünkü göze çirkin gelen bir manzara hakkında bakan düşünmez, hem de böyle manzaralara bakmaz. Dolayısıyla yüce Allah gökleri insanlar için

---

33 Arapça metinde 19. âyetin tefsirinde iki yıldız arasında bir ibare vardı. Biz o ibareyi buraya aldık (bk. vr. 349a, str. 21-28).

34 Arap dilinde şöyle denilir: Okudum, yani ibadet eden bir okuyucu oldum. (تقرّأت تقرواً) de bu anlamdadır. (القارىء والمتقرىء والقرّاء) kelimelerinin hepsi ibadet eden demektir (İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, "نسك" md.).

35 "O, kara ve denizin karanlıklarında kendileri ile yol bulasınız diye sizin için yıldızları yaratmıştır. Gerçekten biz, bilgiye açık bir topluluk için kanıtları birer birer açıkladık" (el-En'âm, 6/97).

36 "Gerçek şu ki biz yakın göğü kandillerle süsledik. Ayrıca bunlarla şeytanların taşlanmasını sağladık ve onlara alevli ateş azabını hazırladık" (el-Mülk, 67/5).

süsledi ki kendilerini düşünmeye ve onlara bakmaya sevketsin. Onlara bakmak ise bunların tek bir varlığın yönetimi altında olduğunu bilmeleri içindir.
18 [§]Şöyle ki: Aralarında uzaklık olmasına rağmen göklerin menfaatini yerkürenin menfaatine bitiştirdi ve öyle şeyler yarattı ki bunlar görünüşte (zâhir) benzerdirler, halbuki hakikatte birbirine zıt gibidirler. Bunların bir kısmı görünüşte de birbirine zıttır, oysa hakikatte birbirine benzerdir. Işıkla karanlık bunun örneğidir. Bu iki şey birbirinin zıddı olduğu halde zâhirde benzer olmuşlardır. Öyle ki gece karanlığında yıldızlar ışık verirler, yerde bulunan varlıklar da bu ışıktan yararlanırlar. Işıkla karanlık görünüşte birbirinin zıddıdır, fakat ortaya çıkan menfaatleri sebebiyle şekiller gibi olmuşlardır. Çünkü ayın ışığı yanında yıldızların ışığından yararlanılmaz, güneşin ışığı yanında da ayın ışığından yararlanılmaz; her biri diğerinin gücünü yok etmesi sebebiyle bunlar birbirinin benzeridir. Bütün bunlar tek bir yönetimden çıktığı bilinsin diye böyle yaratılmıştır. Öyle ki menfaatin gereği olarak zıtlar birbirinin benzerleri gibi, benzerler de birbirinin zıddı gibi olmuştur.

Onları her kovulmuş şeytana karşı koruduk. Yani göğü koruduk. Allah şeytanların göğe çıktıklarını, yerde vuku bulacak yağmur ve benzeri konularda meleklerden gökteki bilgileri dinlediklerini, sonra ilâveler yapıp bunları kâhinlere götürdüklerini, onların da bu bilgileri insanlara haber verdiklerini ve şöyle dediklerini belirtti: Biz size, şu şu günlerde yağmur yağacağını haber vermedik mi, işte bu haktır dediler? Sonra şeytanlar göğe çıkmaktan engellendiler ve Allah göğün şeytanlardan korunmasını emretti. Bu sefer de “dinleme hırsızlığı yapmaya başladılar, bu sebeple Allah şeytanları uzaklaştırsınlar diye onlara yıldızları musallat kıldı. Bu, yüce Allah’ın şu beyanlarında belirttiği hususlardır: “Uzaklaştırmak için üzerlerine her yönden atış yapılır”[37]; “Ancak, (o yüce topluluktan) bir bilgi kırıntısı kapan olursa onu da delip geçen bir ışık topu kovalar”[38].

“Ve hafıznâhâ” (وَحَفِظْنَاهَا) ifadesinin, gök ehlini kovulmuş şeytandan **koruduk** mânasına da gelme ihtimali vardır. Çünkü daha önce köy, şehir, kafile ve diğer sözü edilenlerden bahsedildiğini belirttik. Bunlardan kastedilen köy-

---

37 “Onlar artık o yüce topluluğu dinleyemezler, (bölgeden) uzaklaştırmak için üzerlerine her yönden atış yapılır; ayrıca onlar (âhirette de) bitmez bir azaba çarptırılacaklardır. Ancak, (o yüce topluluktan) bir bilgi kırıntısı kapan olursa onu da delip geçen bir ışık topu kovalar” (es-Sâffât, 37/8-10).

38 “Gerçek şu ki o şeytanın, iman etmiş olanlar ve Rab’lerine dayanıp güvenenler üzerinde bir hâkimiyeti olamaz” (en-Nahl, 16/99-100).

lerde ve şehirlerde yaşayan insanlardır[39]. Bu da buna göre değerlendirilmelidir. Ancak, gök ehli bütünüyle Allah'ın dostları ve kendisine itaat edenlerdir. Yer halkına gelince onlar içinde azgınlar, sapıklar da vardır ki bunlar şeytanın dostlarıdır. Nitekim yüce Allah, "Şeytanın sultası sadece kendisini dost edinenler üzerinedir"[40] buyurmuştur.

"Burûcen" (بروجا) "Burçlar" hakkında "on iki burç vardır. Burcun aslı kale
ve saraydır. **[§]Onları her kovulmuş şeytana karşı koruduk. Ancak kulak** 19
hırsızlığı yapmaya kalkışan olursa müstesna. Allah buyuruyor ki: Biz, şey-
tanın kendilerine ulaşmasından yahut kulak hırsızlığı dışında, onların duru-
mu hakkında bilgi sahibi olmaktan onları koruduk. Sonra peşinden ateş saçan
bir yıldız (şihâb) gelir. Ebû Avsece **ancak kulak hırsızlığı yapmaya kalkışan
olursa** meâlindeki beyan hakkında şöyle denildiğini söylemiştir: "İsteraktü's-
sem'a" (استرقت السمع) kulak hırsızlığı yaptım, yani bir topluluğun gafil olduğu
vakti gözetledim de onlar farkında olmadan sözlerini işittim. Böylece melekler
eğer şeytanların kulak hırsızlığı yaptıklarını ve bilgi kaçırdıklarını bilselerdi
buna engel olurlar; sözlerini ve konuşmalarını dinlememeleri için konuşmak-
tan imtina ederlerdi. "Şihâb" (شِهَابٌ) yıldızdır. Denildi ki: "Şihâb" (الشهاب) bir
tarafında ateş olan bir odun parçasıdır. "Şuhbân" (الشهبان) kelimesi ise cemaat
demektir. Bazıları "şihâbun mubîn" (شِهَابٌ مُبِينٌ) ifadesinin daha önce mevcut ol-
mayan ve Hz. Peygamber (s.a.) hakkında kullanılan bir tabir olup ışık veren bir
yıldız anlamına geldiğini söylemiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bu ifadenin bizzat gökleri meleklerle korumak anlamına gelme ihtimali vardır. Bu da "her taraftan uzaklaştırılırlar"[41] meâlindeki âyette belirtilmiştir[42]. Şühübün Kur'ân'da daha başka âyetlerde belirtilen anlamlara gelmesi muhtemeldir.

---

39 "İstersen orada bulunduğumuz şehrin halkına ve aralarında geldiğimiz kafileye de sor. Biz gerçekten doğru söylüyoruz" (Yûsuf, 12/82).

40 "Gerçek şu ki o şeytanın, iman etmiş olanlar ve Rab'lerine dayanıp güvenenler üzerinde bir hâkimiyeti olamaz. Şeytanın hâkimiyeti ancak onu kendilerine veli edinenler ve onun yüzünden müşrik olanlar üzerinde geçerlidir" (en-Nahl, 16/99-100).

41 "Onlar artık o yüce topluluğu dinleyemezler, (bölgeden) uzaklaştırmak için üzerlerine her yönden atış yapılır; ayrıca onlar (âhirette de) bitmez bir azaba çarptırılacaklardır" (es-Sâffât, 37/8-9).

42 Bu siyakta gelen şu âyetlere işaret etmektedir: "Ancak, (o yüce topluluktan) bir bilgi kırıntısı kapan olursa onu da delip geçen bir ışık topu kovalar" (Sâffat, 37/10); "Halbuki biz (daha önce, göğü) dinlemek için onun oturulabilecek yerlerinde otururduk; fakat şimdi kim dinlemek isterse kendisini gözetleyen bir alev topuyla karşılaşıyor" (el-Cin, 72/9).

Bazıları "racîm" (الرجيم) kelimesinin lânetlenen anlamına geldiğini söylemiştir. İbn Mesûd'un mushafında ise "lânetlenmiş olan her şeytandan…" meâlindeki ifade vardır. Lanetlenmiş anlamına gelen "laîn" (اللعين) sözlükte tard edilen, uzaklaştırılan kimse demektir. Belirtildiğine göre "duhûran" (دحورا) kelimesiyle aynı anlamdadır[43].

وَالْاَرْضَ مَدَدْنَاهَا وَاَلْقَيْنَا فِيهَا رَوَاسِيَ وَاَنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ
شَيْءٍ مَوْزُونٍ ﴿١٩﴾

19. "Arzı da yaydık, oraya sağlam dağlar yerleştirdik, orada ölçüleri belli her türden ürünler bitirdik."

Arzı da yaydık, oraya sağlam dağlar yerleştirdik. Başka bir âyette yüce Allah şöyle buyurdu: "Yeryüzüne, sakinlerini sarsmasın diye sağlam dağlar yerleştirdik; kolayca yollarını bulabilsinler diye orada vadiler ve yollar açtık"[44]. Bundan dağları kastediyor. Bu ifadenin zâhirine göre sanki yer sallanıp üzerinde bulunanları yere meylettiriyor, bu sebeple Allah yeri dağlarla sabitlemiştir. Böyle olmazsa yerin tabiatı yukarıdan aşağı doğru iniştir. Bunun gibi dağların
20 tabiatı da alçalma ve aşağıya doğru inmektir. [§]Ancak yüce Allah, lütfuyla tabiatı aşağıya doğru iniş olan yeri, aynı şekilde tabiatı yukarıdan aşağıya doğru iniş olan dağlarla sabitledi ki böylece Allah'ın lütuf ve kudreti bilinsin. Biz bunu daha önce de belirtmiştik.

Orada ölçüleri belli her türden ürünler bitirdik. Bazıları şöyle demiştir: Yani dağlarda ölçüyle belirlenmiş olan her şey vardır. Yani altın, gümüş, demir, kalay ve benzeri yerden çıkarılan her şey ölçülü olarak orada vardır. Bu yorum doğru değil gibidir. Çünkü altın, gümüş ve demir için bitkiler ve yerde biten maddeler için söylenildiği gibi, yerde bitirildi denilmez; aksine altın, gümüş ve demir için: "Biz orada yarattık, orada yerleştirdik" gibi ifadeler kullanılır. Bazıları şöyle demiştir: **Orada bitirdik.** Yani yerde her renkten ölçüleri belli olan bitkiler bitirdik. Yani bilinen, ölçüleri belli olan bitkiler demektir. Nitekim yüce Allah, "Biz yağmuru ancak belli bir ölçü ile indiririz"[45] buyurmuştur. Yani

---

43 "Onlar artık o yüce topluluğu dinleyemezler, (bölgeden) uzaklaştırmak için üzerlerine her yönden atış yapılır; ayrıca onlar (âhirette de) bitmez bir azaba çarptırılacaklardır" (es-Sâffât, 37/8-9).

44 el-Enbiyâ, 21/31

45 el-Hicr, 15/21.

cahillerin yaptıkları gibi, düzenleme yapmaksızın, ölçüsüz ve kabataslak değil. *En doğrusunu Allah bilir.* Bunun, ziraat ürünlerini sonunda ölçülü olacak şekilde yerde **bitirdik** mânasına gelme ihtimali de vardır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Orada ölçüleri belli her türden ürünler bitirdik. Yani bütün yaratılmışlar bir araya gelseler, yerden ilk çıkışında, bir saniyede, göz açıp kapayacak kadar bir vakitte, büyüyen ve çoğalan bitkilerin miktarını insanlar bilemezler. Bunlar Allah katında bellidir, miktarı da biliniyor. Bilinmelidir ki bunlar Allah'ın lütfu, düzenlemesi, kudreti, bilgisiyle olmaktadır, bunların hepsinin düzenleyicisi ve yöneticisi de birdir, değişmez ve farklılık göstermez. *En doğrusunu Allah bilir*.

وَجَعَلْنَا لَكُمْ فِيهَا مَعَايِشَ وَمَنْ لَسْتُمْ لَهُ بِرَازِقِينَ ﴿٢٠﴾

[§]*20. "Yine orada hem sizin için hem de rızkı size borç olmayanlar için* 21
uygun geçim şartları yarattık."

Sizin için orada geçim şartları yarattık. Yani yeryüzünde ve dağlarda. **Rızkı size borç olmayanlar için.** Hasan-ı Basrî demiştir ki: Yani sizin için ve çevrenizdekiler için yeryüzünde yaşamak için geçim şartları yaptık. Allah orada sizin sağlamadığınız geçimlikler yarattı, bunu yapmak Allah'a aittir; onların rızkını da sizin rızkınızı da Allah verir. Bazıları da şöyle demiştir: Rızkı size borç olmayanlar vahşi hayvanlar ve kuşlardır. Hayvanlar ise yaşamada insanlarla ortaktırlar. Fakat bunun dışında bir mâna daha yakın ve daha uygundur. Bunun sebebi şu idi: Mekkeliler, Hz. Peygamber'i minnet altında bırakmak için: Onu biz terbiye ettik/yetiştirdik, biz besledik, onun nafakasını biz verdik ve onun rızkını biz verdik de sonra bize böyle yaptı diyorlardı. Bu sebeple bu âyet onlara cevap yerinde geçmiştir. **Orada hem sizin için hem de rızkı size borç olmayanlar için uygun geçim şartları yarattık.** Yani Muhammed'in geçimini sağladık.

وَاِنْ مِنْ شَيْءٍ اِلَّا عِنْدَنَا خَزَائِنُهُ وَمَا نُنَزِّلُهُ اِلَّا بِقَدَرٍ مَعْلُومٍ ﴿٢١﴾

21. "Her şeyin hazineleri sadece bizim katımızdadır ve biz oradan indirdiğimizi belirli bir ölçüye göre indiririz."

Her şeyin hazineleri sadece bizim katımızdadır. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bu ifadenin şu anlama gelmesi muhtemeldir: Halkın depoladığı her şeyin **hazineleri sadece bizim katımızdadır.** Yani o hazineler bizim katımızdadır. Yani depoladığımız nesneler var ya, onlar işte bizim katımızdadır, bizim hazinemizdedir.

Biz oradan indirdiğimizi ancak belirli bir ölçüye göre indiririz. Bu yoruma göre "ve mâ nunezziluhû" (وما ننزله) kelimesi, onu biz ancak belli bir ölçüye göre veririz demektir. Yani her ne kadar rızıklar sizin yanınızda depolanmış ve saklanmış olsa da bunların hepsi Allah'ın hazinelerindedir; dilediğine verir, dilediğini mahrum eder.

Her şeyin hazineleri sadece bizim katımızdadır. Bu beyanın şu anlama gelmesi muhtemeldir. **Hazine**ler anlamındaki "hazâin" (الخزائن) kelimesi malların saklandığı gizli yerler ve saklı mekânlar demektir. *En doğrusunu Allah bilir ya*, O şöyle diyor: Yerin içinde hiçbir şey ve gizli hazineler yoktur ki onların düzenlenmesi ve bilgisi bizim nezdimizde olmasın. Allah bize haber veriyor ki; hazinelerin düzenlenmesi ve onlara dair bilgi açıktakiler gibidir. Hiçbir şey onun yönetiminin ve bilgisinin dışına çıkmaz, belki bunların hepsi onun bilgisi ve düzenlemesi altında gerçekleşmektedir.

Her şeyin hazineleri sadece bizim katımızdadır. Bu beyan hakkında Hasan-ı Basrî demiştir ki: "Hazâin" her şeye hayat veren su kaynakları hakkın-
22 daki bilgi katımızdadır, [§]her şey sudan yararlanır. Su bütün her şeyin kaynağıdır, her şeyin varlığı su sayesindedir demektir[46]. O, şöyle demiştir: Görmez misin ki yüce Allah **biz onu ancak belirli bir ölçüye göre indiririz** buyurmuştur. Allah indirme kelimesini kullanmıştır, o da gökten temiz olarak inen sudur.

Hasan-ı Basrî'nin bu söylediği muhtemel bir yorumdur. Fakat tamamı şöyle olmalıdır: Su "hızâne"dedir, hızâne ise suyun saklandığı yer, yani mahzen ve depodur. Suda bir güç ve bir özellik vardır ki yaratıkların canlılığı onun sayesinde gerçekleşir. Yaratıkların menfaatleri sudaki özelliklerde bulunur, suyun kendisinde değil. Görmez misin ki, su ağacın köklerine isabet edince onun yararları ağacın dallarında yukarı kısmında ortaya çıkar. Suda gizli bir güç ve özellik bulunduğu böylece sabit olmuştur. Yaratıklar suyun bu güç ve özelliğinden yararlanır, kendisinden değil. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

46 Kurtubî, *el-Cami' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, X, 14.

Hem sözü edilen bu hazineler, rüzgârlar, su, yağmurlar ve diğerleri, onlara karşı delil olarak belirtilen nimetlerdendir. Çünkü yüce Allah bu nimetleri kendisi için değil, aksine onlar için varedip yaratmıştır. Kullar için yaratınca onları başı boş bırakması muhtemel ve mümkün değildir. Yani bu nimetler insanlara emirler vermemesi, yasaklar koymaması ve onları imtihana tabî tutmaması, mükâfatla ve ceza ile karşılayacakları bir akıbeti onlar için yaratmaması düşünülemez. İşte bu sebeple bu âyetin sonunda "Ve senin Rabb'in, onları kıyâmette toplayıp bir araya getirecektir"[47] buyurmuştur.

Ancak belirli bir ölçüye göre. Belirttiğimiz birinci yoruma göre bunun mânası şudur: Yani kullar onu stok edip saklasa da biz onu sadece belli bir ölçüye göre veririz. **Ancak belirli bir ölçüye göre** meâlindeki söz daha önce geçen bilinen bir ölçü ile indiririz mânasına da gelme ihtimali vardır. Eğer tevil buna göre yapılırsa, var olan ve meydana gelen her şeyin, daha önceki bir kadere göre vuku bulacağına, Allah'ın önceden takdir etmediği hiçbir şeyin de var olmayacağına işaret eder. Yahut **ancak belirli bir ölçüye göre indiririz** anlamındaki beyan sınırlandırılmış bilinen bir ölçü ile indiririz, belirsiz bir şekilde indirilmez, belki bilinen ve belirli bir miktarda indirilir demektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاَرْسَلْنَا الرِّيَاحَ لَوَاقِحَ فَاَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَٓاءِ مَٓاءً فَاَسْقَيْنَاكُمُوهُ
وَمَٓا اَنْتُمْ لَهُ بِخَازِنٖينَ ﴿٢٢﴾

22. "Biz, rüzgârları aşılayıcı olarak gönderdik, gökten su indirip onunla sizin su ihtiyacınızı karşıladık. Onu depolayan siz değildiniz."

Biz, rüzgârları aşılayıcı olarak gönderdik. Bazıları "levâkıh" (لواقح) kelimesine taşıyıcı olarak gönderdik anlamı vermişse de bu doğru değildir. Eğer buna göre mâna verilirse "levâkıh" (لواقح) kelimesi değil "melâkıh" (مَلاقح) ve "mulkıhât" (مُلْقِحات) kelimelerinin kullanılması gerekirdi.

Ebû Avsece (لواقح) kelimesine ağaçları aşılar, yani aşılayıcı olarak yapraklarını bitirir, diye anlam vermiştir. Yine dişi deve için "nûk levâkıh" (نوق لواقح), "nâka lâkıh" (ناقة لاقح) denilir. Yani deve hamile olmuştur. Yine "harb lâkıh" (حرب لاقح) denilirki bu da "şiddetli savaş" demektir. "Sehâb lâkıh" (سحاب لاقح) [§]de- 23
nir, bu da su taşıyan yağmur bulutuna denilir. "Rîh lâkıh" (ريح لاقح) ise aşılayıcı

47 el-Hicr, 15/25.

rüzgâr, ağacı aşılayan, yani yaprağını ve taşıyacağı meyveyi bitiren rüzgâr demektir. Yine "rîh yulkıh" (ريح يلقح) denilir, bu da rüzgâr aşılar demektir. Yine "elkaha'r-racülu" (ألقح الرجل) denilir, bu da devesi hamile oldu anlamına gelir. Yine "recül mulkah" (رجل ملقح) denilir, aynı anlamda. "Lekūh" (لقوح) beraberinde küçük yavrusu bulunan dişi deveye denilir. Cem'i "likāh"tır (لقاح). Cem'inin cem'i ise "lekāih" (لقائح) gelir. "Lukah, levâkıh" (اللقح، اللواقح) ise develerden hamile olanlar anlamına gelir.

İbn Kuteybe'nin naklettiğine göre Ebû Ubeyde şöyle dedi: "Levâkıh" (اللواقح) "melâkıh"den (ملاقح) başkası değildir. Bu kelime "mulkıha"nın (ملقحه) çoğuludur. Allah Teâlâ bununla şunu kastediyor: Rüzgârlar ağaçları ve bulutları aşılarlar, sanki rüzgârlar bulutları doğurur[48]. "Levâkıh" (اللواقح) ağaçlardan meyveleri, buluttan yağmurları ve diğerlerinden beklenen sonuçların ortaya çıkmasını sağlayan rüzgârlardır. *En doğrusunu Allah bilir*.

Gökten su indirip onunla sizin su ihtiyacınızı karşıladık. Suyu depolayan siz değildiniz. Bu, "Her şeyin hazineleri sadece bizim katımızdadır"[49] meâlindeki âyette belirttiğimiz ilk tevile göre suyu depolayan siz değilsiniz anlamındadır. Hasan-ı Basrî'nin teviline göre ise bundan maksat su ile yağmurdur, **Suyu depolayan siz değildiniz.** Yani Allah'ın gökten indirdiğini belirttiği yağmur ile suyunu siz depolamıyorsunuz, yani toprağın içinde onu siz tutmuyorsunuz. Bu ifade şöyle de yorumlanabilir: Siz Allah adına depoluyor değilsiniz, yani Allah'ın hazineleri sizin elinizde olmadığı gibi kimsenin elinde de değildir, belki Azîz ve Celîl olan Allah'ın elindedir. Başka bir tevile göre ise **suyu depolayan siz değilsiniz** meâlindeki cümlenin mânası "yer altına gizlenen ve depolanan şeyleri düzenleyen siz değilsiniz şeklindedir.

وَاِنَّا لَنَحْنُ نُحْيٖ وَنُمٖيتُ وَنَحْنُ الْوَارِثُونَ ﴿٢٣﴾

23. "Kuşkusuz hayat veren de öldüren de biziz; her şeyin son sahibi de biz oluruz."

Yani biz bâkîyiz, bütün yaratılanlar yok olur, sadece Allah bâkî kalır. İşte bu sebeple ölen kimsenin halefine vâris denilir. Çünkü kişi ölür, geride vârisi kalır, vâris var olmaya devam eder. "Yeryüzü ve üzerinde bulunanlar sonunda yalnız bize kalır ve hepsi bize dönerler"[50] meâlindeki âyet de bu mânada değerlendirilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

48 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 236.

49 el-Hicr, 15/21.

50 Meryem, 19/40.

وَلَقَدْ عَلِمْنَا الْمُسْتَقْدِمٖينَ مِنْكُمْ وَلَقَدْ عَلِمْنَا الْمُسْتَأْخِرٖينَ
﴿٢٤﴾ وَاِنَّ رَبَّكَ هُوَ يَحْشُرُهُمْ اِنَّهُ حَكٖيمٌ عَلٖيمٌ ﴿٢٥﴾

[§]***24-25. "Andolsun biz, içinizden önce gelip geçenleri de biliriz, geri*** 24
kalanları da muhakkak biliriz. Ve senin Rabb'in, onları kıyâmette toplayıp bir araya getirecektir. O, Hakîm'dir, Alîm'dir."

Andolsun biz, içinizden önce gelip geçenleri de biliriz, geri kalanları da muhakkak biliriz. Bazıları demiştir ki: Andolsun biz, içinizden önce gelip geçen yalancıları, yalanlamaları sebebiyle onların başına gelenleri de biliriz, sizden geri kalan yalancıları da biliriz. Bazıları da şöyle demiştir: Yalancılardan olup ölenleri de biliriz, onlardan olup doğacak olanları da biliriz. Bu sebeple yüce Allah şöyle buyurmuştur: **Senin Rabb'in, onları kıyâmette toplayıp bir araya getirecektir.** Yani geçenleri, kalanları, daha sonra kıyâmet gününe kadar yaşamayanları bir araya getirecektir. **Andolsun biz, içinizden hayırda önce gelenleri ve şerde kalanları da biliriz.** Bazıları da bu âyete: "İlk ve son safta olanları biliriz." yorumunu yapmıştır. Fakat bu yorum kabul edilebilir olmaktan uzaktır.

O, Hakîm'dir, Alîm'dir. "Hakîm"; eşyayı lâyık olduğu yere koyandır. İkincisi "Alîm" eşyayı yerli yerinde varedendir. Birincisinde insanlar eşyayı yerine koymayı bilir, ikincisi ise ancak Allah'ın yapması ile olur. **Alîmdir.** Yani Allah halkın faydasına olanları, leh ve aleyhindeki hususları iyi bilendir yahut eşyayı lâyık olduğu yere koymayı en iyi bilendir.

وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْاِنْسَانَ مِنْ صَلْصَالٍ مِنْ حَمَاٍ مَسْنُونٍ ﴿٢٦﴾

26. "Andolsun biz insanı şekillenebilir özlü balçıktan, (şekil verilip) ***kurutulmuş çamurdan yarattık."***

Andolsun biz insanı şekillenebilir özlü balçıktan, (şekil verilip) kurutulmuş çamurdan yarattık. Başka bir âyette yüce Allah "O sizi çamurdan yarattı"[51]; "Biz onları yapışkan bir çamurdan yarattık"[52] buyurmuştur.

---

51 "Sizi (özel) bir çamurdan yaratan, sonra ölüm zamanını takdir eden ancak O'dur. O'nun katında bir ecel daha vardır. Siz hâlâ şüphe ediyorsunuz" (el-En'âm, 6/2).

52 "Şimdi o inkârcılardan şu sorunun cevabını iste: Kendilerini yaratmak mı daha zor, yoksa başka yarattıklarımızı mı? Biz onları yapışkan bir çamurdan yarattık" (es-Sâffât, 37/11).

Başka âyetlerde de: "Gerçek şu ki biz insanı çamurdan alınmış bir özden yaratıyoruz"[53]; "Sizi topraktan yarattık"[54] buyurmuştur. Allah Teâlâ, bir kere kuru balçıktan söz etti ki kuru balçık bir görüşe göre değişik siyah bir çamurdur; bir kere de topraktan söz etti, bir kere ise yapışkan çamurdan, ki yapışkan çamur yapışan çamurdur; bir kere de çamurdan alınmış bir özden söz etti. Oluşum süreci ve zamanlarına göre bunların o adları alma ihtimali vardır. Bir
25 halde toprak idi, bir halde yapışkan çamur oldu, [§]bir halde kurutulmuş çamur oldu ki çok eğleştiği için bu şekilde siyahlaşıp değişti, kurutulmuş çamur, çanak ve testi oldu[55].

Organlarla kemiklerin birleştirildiği bir yaratık olmadan önce insan üzerinden bu üç merhale geçmiştir. Nitekim insanoğlunun merhalelerine ilişkin değişimi haber veren Allah şöyle buyurdu: "Ey insanlar! Ölümden sonra dirileceğinizden kuşku duyuyorsanız şunu unutmayın ki, biz sizi topraktan, sonra nutfeden, sonra alakadan, sonra belli belirsiz et parçasından yarattık"[56]. Allah orada et ve kemik halinde yaratılmadan önce üç aşamadan bahsetti. Bir aşamada nutfe (döllenmiş yumurta) idi, sonra alaka (rahimde asılıp beslenen embriyo) oldu, sonra mudğa (şekilsiz et görünümünde) oldu. İşte buna göre Âdem hakkında sözü edilen toprak, çamur, balçık ve benzeri aşamalar zikrettiğimiz değişik halleri aşma yahut benzetme ve temsilî bir anlatım olma ihtimali vardır. Sözü edilen çamur ile yapılan temsilin açıklaması şöyledir: Kurutulmuş çamur, fahhâr ve yapışkan çamur gibileri binaların, çanakların, kazanların ve yarar sağlayan çeşitli aletlerin imal edildiği çamurdur. Habis olan çamurdan ise söz konusu alet ve eşyalardan hiçbiri yapılmaz. Bunlardan böyle ürünler yapma imkânı da olmaz.

Allah Âdem'in yaratılışını, çeşitli faydaların muhtevasında toplandığı çamura benzetti. Buna göre Âdem'de tertemiz çamurun içerdiği bütün menfaat ve hayır türlerini toplanmıştır. Bütün bunlar, Allah'ın kudretine, hükümranlığına ve nimetlerini hatırlatmaya işaret ederler. Çünkü Allah Âdem'i çamurdan ve belirtilen maddelerden yarattığını bize bildirdi; toprak ile çamurda beşerî

---

53 el-Mü'minûn, 23/12.

54 "Ey insanlar! Öldükten sonra dirileceğinizden kuşku duyuyorsanız şunu unutmayın ki, biz sizi topraktan, sonra nutfeden, sonra alakadan, sonra belli belirsiz et parçasından yarattık ki size (kudretimizi) açıkça gösterelim…" (el-Hac, 22/5).

55 "O, insanı ateşte pişirilmiş toprak kaplar gibi kurutulmuş çamurdan yarattı" (er-Rahmân, 55/14).

56 Ey insanlar! Öldükten sonra dirileceğinizden kuşku duyuyorsanız şunu unutmayın ki, biz sizi topraktan, sonra nutfeden, sonra alakadan, sonra belli belirsiz et parçasından yarattık ki size (kudretimizi) açıkça gösterelim" (el-Hac, 22/5).

niteliklerden hiçbir iz yoktur. Bunun gibi, insanın yaratıldığı nutfede de beşerî özelliklerden herhangi bir iz yoktur. Bu, Allah'ın maddî varlıkları yoktan yaratmaya (lâ min şey) gücünün yettiği bilinmesi içindir. Zira beşerin yaratıldığı toprakta beşerî özelliklerden hiçbir özellik yoktur[57], insan soyunun yaratıldığı nutfede de et, kemik, kıl ve diğer unsurları ile insanlarda var edilen akıl, ilim, düşünme, idare etme, azalar ve bunlar dışında kalan beşeriyet ve insaniyet nitelikleri yoktur. Bu da eşyayı mevcut bir nesne olmadan da yaratmaya Allah'ın kudreti ve hâkimiyetinin bulunduğunu bilmeleri ve insanlara verdiği nimetleri tanımaları için Allah böyle yapmıştır. Öyle ki Allah Âdem'i yapışkan çamurdan ve kuru balçıktan ve belirtilen maddelerden yarattığını haber verdi. İşte bu saf ve temiz çamurun özelliğidir, çünkü kirli ve temiz olmayan çamur Allah'ın nitelediği dereceye ulaşamaz, uzun süre beklese de o duruma gelemez. Çünkü kirli ve pis çamurdan yararlanılmaz; ondan ne bina, ne çanak, ne kazan yapılır, aynı zamanda bu çamur ekinin bitmesi için de elverişli değildir. Dolayısıyla bunun sözünü ettiğimiz temsil anlamına gelme ihtimali vardır, [§]gerçek an- 26
lamda yahut çeşitli merhalelere göre gerçek olma anlamında değildir. Dolayısıyla Allah'ın Âdem'i aslı tertemiz olan çamurdan yarattığını gösterir. Buna göre beşerin kendisinden yaratıldığı nutfe olması ihtimali de vardır ki bu nutfe temiz olur, bir şeye isabet etmez, o çıktığı yerin dışında bir niteliktedir. Çünkü Allah: "O, atılan bir sudan yaratıldı"[58]; "Sonra onun neslini önemsenmeyen bir suyun özünden yaratıp sürdürmüştür"[59] buyurmuştur.

"Salsâl" (الصلصال): Bazıları kuru topraktır demiştir. "Hame" (الحمأ): Siyah çamurdur. "Mesnûn" (المسنون): Kokuşmuş, bozulmuş demektir. Bazıları da "Salsâl" (الصلصال): Vurduğun zaman ses çıkaran demektir. Ses çıkardığı zaman "Salsalatü'l-licâm ve'l-feres" denilmesi bu kullanıma örnektir. Bu, İbn Abbâs'ın görüşüdür.

İbn Kuteybe şöyle demiştir: "Salsâl", ateş değmeyen kuru topraktır. Tıklattığın zaman ise ses çıkarır, ateş değince onun adı "fahhâr"dır. "Mesnûn" kokusu değişen demektir. Yine "mesnûn" dökülmüş demektir. Bir şeyi kolaylıkla döktüğün zaman: "Senente'ş-şey'e" (سننت الشىء) denilir. "Sünne'l-mâu alâ vechike"

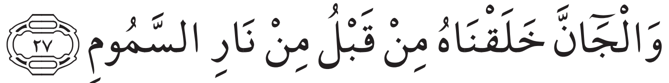
57 Bilinmelidir ki, Allah bir şeyden ve hiçbir şey olmadan eşyayı yaratmaya kādirdir. Çünkü beşerin babasının kendilerinden yaratıldığı anılan toprak ve çamurda herhangi bir beşeriyet eseri yoktur.

58 "İnsan neden yaratıldığına bir baksın. O, atılan bir sudan yaratıldı" (et-Târık, 86/5-6).

59 "Sonra onun neslini, önemsenmeyen bir suyun özünden yaratıp sürdürmüştür" (es-Secde, 32/8).

(سُنّ الماء على وجهك) "Su yüzüne dökülmüştür" denilir. Bunlar İbn Kuteybe'nin görüşleridir[60].

Ebû Avsece "min hamein mesnûn" (من حمإ مسنون) cümlesindeki "hame"nin kuyunun altındaki siyah toprak olduğunu söylemiştir. İşte bu sebeple ona "hame" denilmiştir. Çünkü otlatılmaktan korunuyor. Yine: Hararetleri şiddetli olunca "humiyeti'l-harbu ve'ş-şems ve't-tennûr" (حميت الحرب والشمس والتنور) denilir. Yani savaş, güneş ve tandır şiddetli kızgın olunca böyle denilir. "Mesnûn" (مسنون) yaratılmış demektir. Hasan-ı Basrî demiştir ki "mesnûn" insanların yaratılışının üzerinde cereyan ettiği nesnedir. Yani Âdem'in çocukları, onun yaratılışına göredir. Yani insanlar Âdem'in yaratılışı ne ise insanlar da aynı özden yaratılmıştır. Bunun benzeri başka açıklamalar da vardır. *En doğrusunu Allah bilir.*

27. "Cin türüne gelince daha önce onu da kavurucu alevden yaratmıştık."

Cin türüne gelince daha önce onu da kavurucu alevden yaratmıştık. Bazıları "cânn"ın (الجان) iblis olduğunu söylemiştir. Bazıları "cânn"a (الجان) cinlerin babası demiştir. İblis de şeytanların babası demektir. Onlara şeytan adı verilmesinin sebebi yaptıkları işte başkaldırmalarıdır. Görmez misin ki Allah insan ve cinlerden şeytanların var olduğundan bahsetmiştir. Tıpkı yüce Allah'ın şu sözünde olduğu gibi: "İnsan ve cinlerin şeytanları…"[61] Bu durum onların inatla başkaldırmalarındandır. Cân cin kelimesinden türemiştir (الجان). *En doğrusunu Allah bilir.*

27 [§]Bazıları "semûm"un (سموم) dumansız ateşin alevi olduğunu söylemiştir. Ateşin dumansız olanı işte budur. "Mâric" (مارج) ateşten çıkan kısımdır. Bazıları da semûmun (سموم) ateş cinsinden olduğunu söylemiş, sanki ateşin alevini kastetmiştir. Bazıları da "nâru's-sumûm"un (نار السموم) öldüren ateş olduğunu söylemiştir. Her ne kadar semûm ve mâricin bazılarının zikrettiği ateş alevi olsa da onun tabiatı yükselmek ve yukarı çıkmaktır. Buna göre ateşten yaratılanın tabiatı yükselmek ve yukarı çıkmaktır. İşte bu sözü edilen cânnın tabiatıdır.

60 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 237-238.

61 "Böylece biz, her peygambere insan ve cin şeytanlarını düşman kıldık. Bunlar, aldatmak için birbirlerine yaldızlı sözler fısıldarlar" (el-En'âm, 6/12).

Çamurun tabiatı ise alçalmak, yere doğru inmektir. Buna göre topraktan yaratılanın tabiatı yere doğru meyletmek ve yere doğru inmektir.

“Cân” hakkında Ebû Avsece şöyle demiştir: Cin (جن), cânnın (جان) tekilidir. Çoğulu “cân”dır. Bu adı almasının sebebi gizli olmasıdır. Bir başkası da şöyle demiştir: Cân (الجان) topluluk adıdır, cin ise tek bir ferdine verilen addır.

Özlü balçıktan, (şekil verilip) kurutulmuş çamur. Bu söze dair Hasan-ı Basrî şunları söylemiştir: “Salsâl” (الصلصال) hararetli çamur olup sertlik ve kuruluğundan dolayı ses çıkarır. “Hame” (الحمأ) çamurdur. “Mesnûn” (المسنون) hakkında şunu söylemiştir: Yaratılışı takib edilendir, o soyundan sonraki halkın kendi yaratılışına göre varedilmesi sünnetidir. Hasan-ı Basrî “Gerçek şu ki biz insanı çamurdan alınmış bir özden yarattık”[62] meâlindeki âyet hakkında Hasan diyor ki: Yarattığı her çamurdan değil, Âdem’i çamurun ortasından çekip çıkardı demektir. Soyun çoğalması hakkında da böyle demiştir. Yüce Allah’ın: “Biz insanı çamurdan alınmış bir özden yarattık”[63] anlamındaki sözle kastedilen budur. Allah’ın yarattığı her şeyden değil, fakat onu suyun içinden çekip çıkardı. Yine şöyle dedi: Cân, cinlerin babası olan İblis’tir. Biz onu Âdem’den önce dumansız ateşten yarattık. Hasan-ı Basrî diyor ki: Semûm cehennemin adlarından biridir, nitekim cehennemin birçok adı vardır. Yüce Allah cinleri cehennem ateşinden yarattığını haber verdi. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلٰٓئِكَةِ اِنّ۪ي خَالِقٌ بَشَرًا مِنْ صَلْصَالٍ مِنْ حَمَاٍ
مَسْنُونٍ ﴿٢٨﴾ فَاِذَا سَوَّيْتُهُ وَنَفَخْتُ ف۪يهِ مِنْ رُوح۪ي فَقَعُوا لَهُ
سَاجِد۪ينَ ﴿٢٩﴾

[§]***28-29. “Hani rabbin meleklere demişti ki: “Ben şekillenebilir özlü*** 28
balçıktan, (şekil verilip) ***kurutulmuş çamurdan bir insan yaratacağım. Onun şeklini tamamladığım ve ona ruhumdan üflediğim vakit siz de hemen onun için secdeye kapanın.”***

Hani rabbin meleklere demişti ki: Ben şekillenebilir özlü balçıktan, (şekil verilip) kurutulmuş çamurdan bir insan yaratacağım. Onun şeklini tesviye ettiğim vakit. Yani yaratılışını tamamladığım ve **ona ruhumdan**

62 el-Mü’minûn, 23/12.

63 el-Mü’minûn, 23/12.

üflediğim vakit demektir. Allah Teâlâ başka bir âyette: "Biz ona ruhumuzdan üfledik"[64] buyurdu. İnsanlar bunda şüphelenmediler ve **ona ruhumdan üfledim**; "Biz ona ruhumuzdan üfledik"[65] meâlindeki sözlerden, yaratmak için üflemekten anladıkları mânayı anladılar. Öyle ise onlara ne oluyor ki "Sonra Allah arşın üzerine çıktı"[66]; "Sonra O, duman halinde olan göğe yükseldi"[67] ve bu meâldeki âyetlerden yaratıkların taht üzerine çıkması mânasını anladılar. Belki Allah'ın yaratmak için üflemesi mânasını anlamak Allah'ın arşa istivâ etmesini anlamaktan akla daha yakındır[68]. Çünkü istivâ kelimesini başka mânalara çekmek mümkündür, fakat üfleme/nefh kelimesini başka mânalara çekmek mümkün değildir, (o sadece tek bir mânaya gelir). Fakat onlar bunu karıştırdılar. Çünkü onlar Allah'ın fiilini yaratıkların fiiline kıyas ettiler. Oysa onlar, Allah'ını sınırları[69], Allah'ın hükmü[70], Allah'ın kulları[71], Allah'ın yaratıkları[72] gibi sözlerde yapmadıkları kıyasları yaratıklar hakkında yapmaları gerekmez. Oysa yüce Allah, hiçbir şey'in Allah gibi olmadığını[73] bize haber vermiştir. Onların bu yaptıkları şeytanın telkinidir.

Ruhumdan[74]. Ruhumuzdan demektir. Yani yaratıkların canlılığı kendisine bağlı olan ruh demektir. Yani daha önce de belirttiğimiz gibi yaratıkların

---

64 "İmrân kızı Meryem'i de (misal vermiştir): O iffetini çok iyi korumuştu, biz de ona ruhumuzdan üfledik; o, Rabb'inin sözlerini ve kitaplarını hep tasdik etti ve o içtenlikle itaat edenlerdendi" (et-Tahrîm, 66/12).

65 "İffetini korumuş olan kadını da an! Ona ruhumuzdan üfledik; onu ve oğlunu cümle âlem için bir işaret kıldık" (el-Enbiyâ, 21/91).

66 "Şüphesiz ki rabbiniz, gökleri ve yeri altı günde yarattıktan sonra arşa çıktı" (el-A'râf, 7/54).

67 Dahası O, duman halinde olan semaya iradesini yöneltti ardından ona ve arza, "İsteyerek veya istemeyerek (varlık sahnesine) gelin!" buyurdu. "İsteyerek geldik" dediler" (Fussılet, 41/11).

68 Yani yüce Allah'ın üflemesini yaratılmışların üflemesi gibi anlamak, Allah'ın istivasını/arş üzerine çıkmasını yaratılmışların çıkması gibi anlamaktan akla daha yakındır.

69 "Bunlar, Allah'ın sınırları olup sakın onları aşmayın" (el-Bakara, 2/229).

70 "İşte bu Allah'ın size verdiği hükmüdür, Allah aranızda hüküm veriyor" (el-Mümtehıne, 60/10).

71 "Bir su kaynağı ki Allah'ın has kulları istedikleri yerlere akıtarak ondan bol bol içerler" (el-Mümtehine, 76/6).

72 "O halde sen hanîf olarak bütün varlığınla dine, Allah insanları hangi fıtrat üzere yaratmışsa ona yönel! Allah'ın yaratmasında değişme olmaz. İşte doğru din budur; fakat insanların çoğu bilmezler" (er-Rûm, 30/30).

73 eş-Şûrâ, 42/11.

74 el-Enbiyâ, 21/92.

hayatının kendisine bağlı bulunduğu ruhumdan yarattığım şey demektir. Nitekim daha önce bunu zikrettik[75].

[§]Hemen onun için secdeye kapanın. Bu cümlenin daha önce geçen 29
ben şekillenebilir özlü balçıktan, (şekil verilip) kurutulmuş çamurdan bir insan yaratacağım meâlindeki cümlenin sılası olma ihtimali vardır. Çünkü zikredildiği üzere, Allah bunu yapacağını meleklere haber verdi ve onlara secde etmelerini emretti, dolayısıyla Âdem'e secde emri onu yarattıktan sonra oluyor. Bu, fiil anından önce emretmenin mümkün olduğuna işaret eder. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَسَجَدَ الْمَلٰٓئِكَةُ كُلُّهُمْ اَجْمَعُونَ ﴿٣٠﴾ اِلَّٓا اِبْلٖيسَ اَبٰٓى اَنْ يَكُونَ
مَعَ السَّاجِدٖينَ ﴿٣١﴾

30-31. "Bunun üzerine meleklerin hepsi secde ettiler. Yalnız İblis hariç; o, secde edenlerle birlikte olmaktan kaçındı."

Secde etme emrinin zâhiri ve âyette belirtilen istisna İblis'in meleklerden olduğunu gösteriyor, çünkü secde emri İblis'in içinde bulunduğu topluluğa yönelik idi ve istisna da onlardan yapıldı. Biz daha önce âlimlerin ihtilaflarını ve görüşlerini hatırladığımız kadarıyla zikretmiştik[76]. Esas olan şudur: İstisna konumunda söylenen sözün, icmalen söylenenlerden düşmesi gerekir. Örnek; bir kimsenin başka birine "Senin bende bir dirhem dışında 10 dirhem alacağın vardır" demesi gibi. Buradaki istisna icmalen zikredilen adlardan düşer, dolayısıyla alacak dokuz dirhem olur. Bir kimse: "Elli müstesna, bin…" demiş olsa da bunun gibidir. O sözü edilen sayı düşmezse hepsinin kapalı olması gerekir. Örnek; bir adamın "Falanca dışında beldenin âlimlerini gördüm demesi gibi. Burada "hepsi" anlamına gelen "kül" (كل) kelimesinin gizlenmesi vacip olur ki hepsi hakkında vaki olsun. Yine bir kimsenin "Falanca dışında beldenin bütün âlimlerini gördüm" demesinde olduğu gibi. Umumi ifadelerin tahsis edilmesi de bu kurala göredir.

---

75 Allah ruhu kendisine nispet etti. Çünkü ruhu da Allah diğer yaratıklar gibi yarattı. Dolayısıyla keramet/üstünlük babından onu kendisine nispet etti. Bu, (ناقة الله) "Allah'ın devesi" (el-A'râf, 7/73), (طهرا بيتى) "İkiniz benim beytimi temizleyin" (el-Bakara, 2/125) sözleri gibidir.

76 Bk. el-Bakara, 2/34; el-A'râf, 7/11.

قَالَ يَٓا اِبْل۪يسُ مَا لَكَ اَلَّا تَكُونَ مَعَ السَّاجِد۪ينَ ﴿٣٢﴾ قَالَ لَمْ اَكُنْ
لِاَسْجُدَ لِبَشَرٍ خَلَقْتَهُ مِنْ صَلْصَالٍ مِنْ حَمَاٍ مَسْنُونٍ ﴿٣٣﴾

32-33. "Allah, "Ey İblis! Secde edenlerle birlikte hareket etmeyişinin sebebi nedir?" diye sordu. Dedi ki: "Ben, şekillenebilir özlü balçıktan, (şekil verilip) ***kurutulmuş çamurdan yarattığın bir insana asla secde etmem!"***

Başka bir yerde Allah şöyle buyurmuştur: "İblis dışındakiler derhal secde
30 ettiler; o direndi, büyüklendi ve kâfirlerden oldu"[77]. [§]Allah ona "Ey İblis! Secde edenlerle birlikte hareket etmeyişinin sebebi nedir?"[78] buyurdu. Başka bir yerde: "Allah şöyle buyurdu: "Ben sana emretmişken seni secde etmekten alıkoyan nedir?"[79]; başka bir yerde: "Allah, "Ey İblis" dedi, "Kendi ellerimle yarattığım şu varlığın önünde secde etmekten seni alıkoyan nedir?"[80]; diğer bir yerde: "Ben ondan daha hayırlıyım, beni ateşten, onu çamurdan yarattın"[81] buyurdu. Allah bunun benzerlerini değişik sözlerle ifade etmiştir. Malumdur ki şeytana yapılan bu hitaplar birkaç kere değil bir kere olmuştur.

Ebû Bekir el-Esam şöyle demiştir: yüce Allah İblis kıssası ile peygamberlerin kıssasını birlikte değişik yerlerde, farklı sözlerle zikretmiştir. Çünkü bu kıssalar kendi kitaplarında bu şekilde farklı idiler, dolayısıyla Allah kıssayı kendi kitaplarındaki sözlere göre zikretmiştir ki doğru söylediğine işaret etmek üzere, Resûlullah'ın bu kıssayı Allah'ın bildirmesi ile bildiğini bilsinler. Bunda, mâna değişmedikten sonra sözlerin farklı ve değişik oluşunun hükmün değişmesini gerektirmediğine dair delil vardır. Bu durum, bir haberi mânasına uygun olan farklı lafızlarla aktarılmasının caiz olduğuna da işaret eder. Bunun gibi biri, mânasına uygun olması şartıyla indirildiği dilden başka bir dile çevirerek Kur'ân okuması mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

77 "Meleklere, "Âdem'e secde edin" dediğimizde İblis dışındakiler derhal secde ettiler; o direndi, büyüklendi ve kâfirlerden oldu" (el-Bakara, 2/34).

78 el-Hicr, 15/32.

79 el-A'râf, 7/12.

80 Allah, "Ey İblis" dedi, "Kendi ellerimle yarattığım şu varlığın önünde secde etmekten seni alıkoyan nedir? Büyüklük mü taslıyorsun yoksa ululardan mısın?" (el-Kasas, 38/75).

81 el-A'râf, 7/12.; el-Kasas, 38/75.

قَالَ فَاخْرُجْ مِنْهَا فَاِنَّكَ رَج۪يمٌۙ ﴿٣٤﴾

34. "Allah, "O halde çık oradan, dedi; artık kovuldun!"

O halde çık oradan. Bazıları bu cümle hakkında: "gökten çıkıp yere in"; bazıları yerden denizdeki bazı adalara çık", bazıları "cennet ve benzeri yerlerden çık" yahut "melek suretinden İblis suretine gir" demişlerdir. Bunun hakkında: "Gerçekten çıkmak dışında şöyle bir mekândan şöyle bir mekâna çık" şeklinde yorumu yapmak da caizdir. Bu çıkmanın nasıl olduğunu biz bilemiyoruz.

Kovulmuş. Bu söz hakkında "lânetlenmiş", "yıldızlarla taşlanmış" diyenler de vardır.

وَاِنَّ عَلَيْكَ اللَّعْنَةَ اِلٰى يَوْمِ الدّ۪ينِ ﴿٣٥﴾

35. "Kıyâmet gününe kadar lânetlenmiş bulunmaktasın!"

Kıyâmet gününe kadar lânetlenmiş bulunmaktasın. Lânet sözlükte uzaklaştırmak ve yardımsız bırakmak demektir. Allah'ın dini ve hidâyetine nail olmasın diye şeytan kıyâmet gününe kadar Allah'ın rahmetinden uzaklaştırıldı. Sonra kıyâmette onun için daimi bir azap ve sürüp giden bir lânet vardır.

قَالَ رَبِّ فَاَنْظِرْن۪ٓي اِلٰى يَوْمِ يُبْعَثُونَ ﴿٣٦﴾

[§]***36. "Rabbim! Öyleyse insanların yeniden diriltileceği güne kadar*** 31
bana mühlet ver" dedi."

Melun şeytan kıyâmete kadar lânetlendi ve Allah'ın rahmetinden uzaklaştırıldı. Yani ona hidâyet ulaşmaz, çünkü hidâyet dünyada iken bir kimseye Allah'ın rahmeti ile ulaşır, âhiretteki rahmet ise yükümlülük ve sorumlulukların affedilmesidir.

[Şeytanın Yaratılmasındaki Hikmet]

Hakkında Konuşulan Bir Mesele: Kullarının düzenini bozacağını ve onları günah işlemeye çağıracağını bildiği halde, Allah Teâlâ'nın İblis'i yaratmasında ve bilinen vakte kadar ona mühlet vermesindeki hikmet nedir? Allah'ın kullarını ifsad etmek için şeytana mühlet verdiği bilinmektedir. Yapacaklarını

bilmesine rağmen Allah'ın şeytanı yaratmasındaki hikmet nedir? Bazıları şunu söylemiştir: Bunları bilmesine rağmen Allah İblis'i yarattı ki bu sayede onu kendisine yönelik menfaatler ve kendi ihtiyacı için yaratmadığı, mâsiyetlerinin kendisine zarar vermediği ve ilâhî hükümranlığa eksiklik getirmediği bilinsin. Yapacaklarını bilmesine rağmen, Allah'ın şeytanı yaratmasının sebebi, onu kendi menfaatleri için ya da kendi ihtiyacı için değil belki yaratıkların menfaatleri ve ihtiyaçları için yarattığı bilinsin diyedir. Bazıları da şöyle demiştir: Allah evliyasını gözetmek için onlarla birlikte düşmanları da yaratmıştır ki, bu sayede evliyası kendilerine Allah'ın bir özelliği tahsis ettiğini bilsinler. Eğer kulların hepsi Allah'ın evliyası olsaydı Allah'ın fazlını ve kendilerine verdiği özelliği bilemezlerdi. Bunun gibi Allah'ın nimetleri, yaptığı ihsanlar, tek başına bu nimetlerin ve ihsanların kendileri ile bilinmez, belki başlarına gelen belâ ve sıkıntılarla bilinir. Evliya kullar da böyledir. Eğer düşmanlar olmasa Allah'ın kendilerine yaptığı özel muameleyi ve ikram ettiği faziletleri bilemezlerdi.

Bunun aslı şudur: Halkın bilgisinin ulaşamayacağı ve beşer hikmetinin idrak edemediği şekilde, hikmet ve sırlar bulunan bazı şeyleri Azîz ve Celîl olan Allah'ın yaratması caizdir. Nitekim görünen nimetleri hikmetli ve anlamlı yapmıştır, ancak halkın bilgisi ve beşerin hikmeti ona ulaşamaz. Belâ ve sıkıntılar da böyledir, onlarda halkın bilgisinin ulaşamadığı bir hikmet vardır.

32 [§]Buna göre Allah'ın İblis'i, asi ve azgın kimseleri bir hikmete binaen yaratmış olması caizdir. Fakat yaratıkların bilgisi buna ulaşamaz, sözü edilen zâhirî nimet ve zâhirî sıkıntılar gibi beşerî hikmet bunu idrak edemez. Bunun aslı şudur: Allah Teâlâ'nın, isyan edeceklerini ve haddi aşarak saldıracaklarını bildiği halde yaratıkları yaratmıştır. Fakat kulların, kurtulma ve helâk olma noktasında seçme ve tercih etme iradeleri vardır; kurtulacakları işleri seçince kurtulurlar, helâk edilecekleri işleri seçince de helâk olurlar. Dolayısıyla helâk olmaları da kurtulmaları da kendi tercihleri ile olur. Bunun dayandığı ilke birçok yerde sözünü ettiğimiz şu noktadır: Allah Teâlâ, kulları bu dünya hayatında sınamak için yaratmıştır. Dolayısıyla anılan İblis ve diğer düşmanları, mihnetlerini tamamlamak için yaratmıştır. Bunları yaratmamakta mihnetin yok olması söz konusudur, oysa dünya bir sınama yeridir.

قَالَ فَاِنَّكَ مِنَ الْمُنْظَرِينَ ﴿٣٧﴾ اِلٰى يَوْمِ الْوَقْتِ الْمَعْلُومِ ﴿٣٨﴾

37-38. "Allah, "Vakti (katımızda) ***bilinen bir güne kadar mühlet verilmiş olanlardansın" buyurdu."***

Bazı tevilciler bu âyeti, “birinci sûra üflemeye kadar” diye tevil ettiler. Denildi ki: İkinci sûra üflenmesine kadar ve bunun gibi anlama gelir. Fakat biz bunu bilemeyiz. Sanki yüce Allah şeytana bilinen vakte kadar mühlet vermiş, o vakti kendisine bildirmemiş, onu bu vakte muttali kılmamıştır. Çünkü şöyle buyurmuştur: “Ardından iki güç birbirini görünce hemen dönüş yaptı”[82]. Şeytan insanların görmediklerini gördüğünü, bu sebeple kendisinin Allah’tan korktuğunu haber vermiştir. Eğer Allah ona malum vakti açıklamış olsaydı, o vakit gelmeden önce helâkten korkmazdı. Bu yorum zikrettiğimiz hususlara işaret ediyor. *En doğrusunu Allah bilir.*

قَالَ رَبِّ بِمَٓا اَغْوَيْتَن۪ي لَاُزَيِّنَنَّ لَهُمْ فِي الْاَرْضِ وَلَاُغْوِيَنَّهُمْ اَجْمَع۪ينَ

39. “İblis, “Rabbim! Benim sapmama imkân verdiğin için yemin olsun ki ben de yeryüzünde onlara (günahları) ***şirin göstereceğim ve onların topunu kesinlikle yoldan çıkaracağım.” dedi.***

İblis, “Rabbim! Benim sapmama imkân verdiğin için yemin olsun ki ben de yeryüzünde onlara (günahları) şirin göstereceğim. Hasan-ı Basrî şöyle dedi: “Rabb’i bimâ eğveytenî” (رب بما أغويتنى) cümlesi bana lânet etmen sebebiyle demektir. Bu yorum Hasan’ın hileye başvurması ve Mûtezile mezhebinden kaçışıdır. “Eğveytenî” (أغويتنى) sözü hakkında onlara gereken itiraz “leantenî” (لعنتنى) sözü için de lazımdır. Çünkü lânet etmek uzaklaştırmaktır, Allah şeytanı rahmetinden uzaklaştırınca alçaltmış da olur. İğva ile idlâl aynı şeydir. Dolayısıyla lânetlemekten doğan problem iğva için de söz konusudur. Ebû Bekir el-Esam şöyle demiştir: İğva ve lânet etme Allah’tan olunca sövmek demek olur. Fakat bu mâna uzaktır. Çünkü sövmenin Allah’a nispet edilmesi ve “Allah sövüyor” denilmesi caiz olmaz. Çünkü söven ve şetmeden kimseler görünürde halk nezdinde kötülenir. [§]Dolayısıyla kötülenmesine sebep olan 33
bir fiilin Allah’a nispet edilmesi caiz olmaz. Bu meselenin aslı şudur: Allah’ın “Rabb’i bimâ eğveytenî” (رب بما أغويتنى) sözü azma işini yaratmanın Allah’ın fiili olmasına ihtimali vardır. Yahut azgınlığı ve sapıklığı seçeceğini bildiği için onu azdırdı mânasına gelme ihtimali vardır.

---

82 “İki güç birbirini görünce hemen dönüş yaptı ve “Şüphesiz benim sizin sorumluluğunuzla ilgim yok, kuşkusuz sizin görmediğinizi görüyorum ve elbette Allah’tan korkuyorum, Allah’ın cezası çetindir” dedi” (el-Enfâl, 8/48).

İblis, "Rabbim! Benim sapmama imkân verdiğin için yemin olsun ki ben de yeryüzünde onlara (günahları) şirin göstereceğim. Şeytan sanki şöyle diyor: Rabbim! Benim sapmama imkân verdiğin için kullarını azdıracak fiilleri artıracağım. Bu ve benzeri konuları daha önce belirttik[83].

Şöyle bir itirazda bulunulabilir: "Benim sapmama imkân verdiğin için…" meâlindeki söz İblis'e ait olup, onu Allah'a nispet etmesinde yalancıdır.

Buna şöyle cevap verilir: "Eğer şeytan, Allah'a nispet etiği saptırmada yalancı olsaydı Allah bu sözünü yalanlar ve reddederdi. Nitekim şeytanın "… Ben Âdem'den daha hayırlıyım, beni şundan, onu bundan yarattın"[84] tarzındaki sözünü şu âyetiyle yalanlayıp reddetti: "Allah, "Öyle ise in oradan! Orada büyüklük taslamak senin haddin değildir." buyurdu[85]. Yüce Allah, iğva kelimesini kendisine nispet etmede onu reddedip yalanlamayınca, bu şeytanın saptırma ve iğvayı Allah'a nispet etmesinin hakiki mâna olduğuna işaret eder. Yahut şeytanın "Beni ateşten yarattın, onu ise çamurdan…" meâlindeki sözü Allah'ın şeytana olan lütuf ve ihsanını hatırlatmak mânasında olur. Çünkü şeytan, Allah'ın kendisini, Âdem'i yarattığı topraktan daha faziletli ve daha hayırlı olan maddeden yarattığını söylemiştir. Dolayısıyla bu söz şeytandan şükür konumunda çıkmış olur. Fakat "bimâ eğveytenî" (بما أغويتنى) sözü böyle değildir, şeytan bu sözde yalancı olunca, Allah'ın onu yalanlamama ve sözünü reddetmeme ihtimali yoktur. Çünkü saptırmaya imkân vermek, Allah'tan olmadığı zaman, bu şeytanın Allah'a nispet ettiği kötü bir iş olur. Bunun için bu iki söz birbirinden farklıdırlar. Yahut durum şöyledir: Eğer İblis'in -Allah ona lânet etsin- sözü yalan ise o zaman Nuh'un (a.s.) "Eğer Allah sizi saptırıyor ise…"[86] sözü ile Hz. Mûsâ'nın (a.s.): "…Onlar eğrilik yapınca Allah da kalplerini eğriltti"[87] meâlindeki sözünü ne yapacaksınız?

34 **[§]Rabbim! Benim sapmama imkân verdiğin için yemin olsun ki ben de yeryüzünde onların hepsine (günahları) şirin göstereceğim.** Bu beyanın, ağızla söylemeksizin şeytanın içindeki bir niyet ve kastı olma ihtimali de var-

83 el-A'râf, 7/16.

84 "Ben Âdem'den daha hayırlıyım, beni ateşten, onu çamurdan yarattın" (Sâd, 38/76).

85 "Allah, "Öyle ise in oradan! Orada büyüklük taslamak senin haddin değildir. Çık! Artık sen aşağılıklardansın!" (el-A'râf, 7/13).

86 "Eğer Allah sizi saptırıyor da ben size öğüt vermek istiyorsam benim öğüdüm size fayda vermez. O sizin Rabb'inizdir ve siz ona döndürüleceksiniz" (Yûnus, 10/34).

87 Hani Mûsâ kavmine şöyle demişti: "Ey kavmim! Size Allah tarafından gönderilmiş elçi olduğumu gayet iyi bildiğiniz halde ne diye beni üzüyorsunuz?" Onlar eğrilik yapınca Allah da kalplerini eğriltti. Allah günaha saplananları doğruya eriştirmez" (es-Saf, 61/5).

dır. Bu sebeple Azîz ve Celîl olan Allah, şeytanın azim ve söz ile yaptığı diğer saptırmalardan haber vermiştir. Allah'ın, şeytanın azminden ve iradesinden haber vermesi caizdir. Nitekim bir âyette şöyle buyurmuştur: "Sizi sadece Allah rızası için yediriyoruz, sizden ne bir karşılık ne de bir teşekkür istiyoruz"[88]. Allah'ın kullarından naklen haber verdiği bu sözün onların sözleri olma ihtimali yoktur. Çünkü sadaka verirken hiçbir kimse böyle bir söz söylemez. Fakat bu söz sadaka vermekle onların niyet ve azimlerinden haber vermektir. İşte buna göre bu sözün, diliyle ifade etmeksizin İblis'in kasıt ve azimlerinden haber vermek şeklinde olması mümkündür. Âyetin baş tarafındaki "kavl" (القول) kelimesi Allah'ın zikrettiği gibi: "Sizin açığa vurduğunuzu da ve gizlediğinizi de en iyi bilirim"[89] meâlindeki sözdür. Yüce Allah, onların şu âyette meleklerin gizlediklerini haber verdi. Bu sözün, anılanları ağızdan söylemek üzere olma ihtimali vardır. Azîz ve Celîl olan Allah "Kıyâmete kadar senin üzerine lânet olsun"[90] buyurunca şeytan o sözü söyledi. Allah Teâlâ şeytan aleyhine kıyâmete kadar lânet olduğuna şahitlik edince -aleyhillâne- hidâyetten ümit keserek: "(رب بما أغويتنى): "Rabbim! Bana lânet etmen ve aleyhimde lânet olduğuna şahitlik etmen sebebiyle **yeryüzünde onların hepsine (günahları) şirin göstereceğim** dedi.

40. "Aralarından senin samimi kulların hariç."

Aralarından senin samimi kulların hariç. "Muhlis" (المخلِص) kelimesi lâmın kesri ile inanç, amel ve vefada ihlâslı olan demektir. "Muhlas" (المخلَص) lâmın fethi ile olunca Allah'ın halis kıldığı, koruduğu ve vefayı has kıldığı kimsedir. "Muhlas", Allah'ın kullarına dahli, kulların da sayesinde Allah'ın kendilerine rahmet ve lütfunu tahsis ettiği özellik sahibi kimseler olduktan sonra ancak olunur. Mûtezile şöyle diyor: Kulların kendilerinden sadır olan bir eylem bulunmadan hiç kimse, bir nimet tahsis edilmeye ve fazilete müstahak olamaz,
Allah'ın lütfunu hak etmez. [§]Mûtezile âlimleri şöyle derler: Allah İblis dışın- 35
da ne bir kimseyi ne de İblis'e uyanları saptırır. İblis Allah'ı Mûtezile'den daha

88 el-İnsân, 76/9.

89 "'Ey Âdem! Bunların isimlerini onlara bildir' dedi. Âdem bunların isimlerini onlara bildirince de 'Size ben göklerin ve yerin gizlisini kesinlikle bilirim; yine sizin açıkladığınızı da gizlediğinizi de bilirim demedim mi!' buyurdu" (el-Bakara, 2/33).

90 el-Hicr, 15/35.

iyi tanıyor. Şöyle ki Mûtezile, Allah'ın hiçbir kimseyi saptırmayacağı ve kulun kendi dahli olmaksızın hiç kimseye bir lütuf tahsis edemeyeceği görüşündedir.

قَالَ هٰذَا صِرَاطٌ عَلَيَّ مُسْتَقِيمٌ ﴿٤١﴾

41. "Allah da buyurdu ki: "İşte bana varan doğru yol budur (hâlis kulların yolu)***."***

İşte bana varan doğru yol budur. Bazıları "aleyye" (عَلَيَّ) sözcüğünün "ileyye" (إِلَيَّ) mânasında olduğunu söylemiştir. Buna göre mâna bu bana varan doğru yoldur şeklinde olur. Allah buyuruyor ki: O benim elimde olup başka hiçbir kimsenin elinde değildir. Bazıları da **işte bana varan doğru yol budur** meâlindeki âyeti şöyle yorumlamıştır: Yani hak Allah'a döner, hakkın yolu da bunun üzerinde olup bu yol üzerinde hiçbir şey eğrilmez. "Aleyye müstekim" (عَلَيَّ مُسْتَقِيمٌ) sözünün "açıklaması benim üzerimedir ve o yol dosdoğrudur" mânasında yorumlanmaya ihtimali vardır. Bu yüce Allah'ın: "Doğru yol Allah'a aittir"[91], yani doğru olan yolu açıklamak Allah'a aittir sözü gibidir. Bazıları da şöyle demiştir: İblis "kullarının hepsini saptıracağım"[92] deyince yüce Allah "İşte bana varan doğru yol budur" buyurdu. Allah Teâlâ şöyle buyuruyor: Senin saptırdıklarınla sana uyanların varacağı yol banadır. Bu durum, bir kimseyi tehdit ettiğin zaman ona, "Yolun benden geçer" demek gibidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

اِنَّ عِبَادِي لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ اِلَّا مَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْغَاوِينَ ﴿٤٢﴾

42. Şüphesiz, sapmışlardan sana uyacak olanlar dışında kullarım üzerinde senin hâkimiyetin olmayacaktır."

Kullarım üzerinde senin hâkimiyetin olmayacaktır. Bu beyan, yani senin onlar aleyhinde bir delilin yoktur demektir. **Sapmışlardan sana uyacak olanlar dışında.** Çünkü onlar sana delil ve burhan olmaksızın uyarlar. (لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ) sözü: Onları kahredeceğin ve buna zorlayacağın bir delilin yoktur, ancak sana uyan sapıklar müstesna demektir. Onlar baskı ve zorlanma olmak-

91 "Doğru yol Allah'a aittir. Yolun eğrisi de vardır. Allah dileseydi hepinizi doğru yola iletirdi" (en-Nahl, 16/9).

92 el-Hicr, 15/39.

sızın sana uyarlar. Yani bu, her ne kadar senin onları saptırman olmasa da Allah'ın ilminde sana uyan ve sapıklığı tercih edenler demektir. Senin sadece, sana isteyerek uyanlar üzerinde bir etkileme gücün vardır.

وَاِنَّ جَهَنَّمَ لَمَوْعِدُهُمْ اَجْمَعِينَۙ ﴿٤٣﴾

43. "Kuşkusuz cehennem, o sana uyanların tamamının buluşma yeri olacaktır."

Yani İblis'in ve ona uyanların buluşma yerdir.

لَهَا سَبْعَةُ اَبْوَابٍ لِكُلِّ بَابٍ مِنْهُمْ جُزْءٌ مَقْسُومٌ ﴿٤٤﴾

[§]*44. "Onun yedi kapısı vardır, her kapıdan girmek üzere de onlardan* 36
birer grup belirlenmiştir."

Onun yedi kapısı vardır. Bilinen kapılar olma ihtimali olduğu gibi bu kapıların cehennemin varış yerleri olma ihtimali de vardır. Görmez misin ki yüce Allah **her kapıdan girmek üzere de onlardan birer grup belirlenmiştir** buyurdu. Bu beyanı kapılarla kendilerinin değil, cehenneme varış yerlerinin ve cehennemin derinliklerinin kastedildiğine işaret eder. Çünkü ancak derinlikler için **belirlenmiş birer parça** olur, kapılar için olmaz.

Hasan-ı Basrî ve Esam **Onun yedi kapısı vardır** ilâhî beyanındaki kapılardan, cehennem tabakaları ve derinliklerinin kastedildiği görüşündedir. **Her kapıdan girmek üzere de onlardan birer grup belirlenmiştir.** Ayrıca onlar, bu beyanda yahudi ve hıristiyanlar için birer kapı, Mecûsîler için bir kapı, müşrikler, münafıklar için bir kapı ve büyük günah işleyenler için bir kapı belirlenmiş olduğunun kastedildiğini söylemişlerdir. Bu iki âlim yine büyük günah işleyenler ile Sâbiîler ve dehrîler için bir kapı olduğunu belirtmişler ve onları bu kapıya dâhil etmişlerdir.

Bize göre bu âyetin zâhirî mânası kâfirler hakkındadır. Çünkü yüce Allah "Sapmışlardan sana uyacak olanlar dışında kullarım üzerinde senin hâkimiyetin yoktur"[93] buyurmuştur. "Ğâvîn" (الْغَاوِينَ) ile kastedilen kâfirlerdir. Yine şeytanın "Ben onları saptıracağım"[94] sözü de böyledir. Durum bu olunca anılan cehennemin yedi kapısı küfür ehline ait olup büyük günah işleyenler

93 el-Hicr, 15/42.

94 el-Hicr, 15/39.

oradan girmeyeceklerdir. Aslında bildikleri halde bilmez görünerek dünya ve âhiret âlemini inkâr eden ve hiçbir şeye inanmayanlar mütecâhile, cahillik için bir kapı olma ihtimali de vardır. Bir kapı da dehrîler için vardır, onlar yaratıcıyı inkâr ederler. Bir kapı da senevîler içindir. Senevîler iki tanrının varlığını kabul eden düalistlerdir. Bir kapı da müşrikler içindir, onlar Allah'ın bir olduğunu kabul ederler, fakat bir olan yaratıcıya başkalarını ortak tanırlar, heykellere ve putlara taparlar. Bir kapı yahudiler için, bir kapı hıristiyanlar için, bir kapı da münafıklar için vardır. İşte bunlar yedi kapı olup büyük günah işleyenler için adlandırılmış bilinen bir kapı yoktur, o kapıların hepsi kâfirler içindir.

45. "Allah'a karşı saygısızlıktan sakınanlar mutlaka cennet bahçelerinde ve pınar başlarında olacaklar."

Eğer büyük günah işleyenler "cehennemin yedi kapısı"na dâhil iseler o takdirde (اِنَّ الْمُتَّقِينَ) kelimesi büyük günah işlemekten sakınanlar mânasında olur. Büyük günah sahipleri ise **Onun yedi kapısı vardır** sözüne dahil değildir. Dolayısıyla (اِنَّ الْمُتَّقِينَ) sözü şirkten sakınanlar anlamında olur.

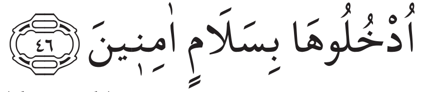
37 **[§]Bahçelerdedirler.** Yani bostanlardadırlar. Bostan ise ağaçlar, hurma ağaçları ve kaynak suları ile iç içe olan bahçelerdir. Dünyada bu bahçelerin suları ise akar vaziyette de akmaz durumda da olur. Bu sebeple Allah Teâlâ başka bir âyette, âhiret sularının akar durumda olduğunu şöyle beyan etmiştir: "İki cennette de akıp giden iki kaynak vardır"[95]. **Pınarlar.** Bazıları demiştir ki: Allah kaynak suları ifadesini zikretti ki cennet sularının, dünyada olduğu gibi karlar ve büyük nehirlerden oluşmadığı, fakat cennetten çıktığı bilinsin. Bazıları da şöyle söyledi: yüce Allah'ın su kaynakları ifadesini zikretmesinin sebebi herkesin bostanında sadece bir kaynak suyu bulunur, dünyada olduğu gibi, bu su bostanına başka birinin mülkünden akarak gelmez, başkasının bostanından da. Fakat her bir kimsenin bahçesinde Allah'ın iradesine göre tek başına bir kaynak suyu çıkar, bu kaynak toprağa bitişik değildir. Nitekim İsrâiloğulları kıssasında bu husus şöyle zikredilmiştir: "Taştan on iki göze fışkırdı. ..."[96] "Allah dilerse yer ile bağlantısı olmaksızın o taşta, onlar için su çıkarılır. Fakat

---

95 er-Rahmân, 55/50.

96 "Mûsâ kavmi için su istemiş, biz de ona, 'Asânı taşa vur!' demiştik. Bunun üzerine taştan on iki göze fışkırdı. Her topluluk kendi içeceği yeri bildi. 'Allah'ın rızkından yiyin için; yeryüzünde fitne fesat çıkarmayın' (dedik)" (el-Bakara, 2/60).

Allah, lütfu ile orada su yaratır, vâdedilen cennetlerde de durum böyledir. Bunun zikredilmesinin, dünyada insanların değişik istek ve arzularına göre olma ihtimali vardır. Onlardan bir kısmı kaynak suyuna rağbet eder ve akarsuya bakarak haz alır, bir kısmı akan nehre rağbet eder. Bu sebeple Allah Teâlâ bir kere su kaynağından bir kere de nehirlerden bahsetti. "Zemininden nehirler akan cennetler…"[97] meâlindeki âyette olduğu gibi. Nitekim dünyada insanların rağbet ettikleri şekilde bir kere çadırlardan ve kubbelerden, bir kere odalardan ve türlü türlü yaygılar ve mefruşattan, küplerden, testilerden, cariyeden, gılmandan ve diğerlerinden bahsetti. İnsanlardan bir kısmı bir türe rağbet eder, fakat diğer türe rağbet etmez. Dolayısıyla Allah Teâlâ, âyetlerde dünyada insanların rağbet ettikleri her şeyi zikretti ki, insanları rağbet ettiklerine ulaştıracak amellere sevketsin. *En doğrusunu Allah bilir.*

46. "Esenlikle, güvenle girin oraya!" (denecek).

Bazıları **güvenle girin** beyanı hakkında şöyle dedi: "Dünyada evlere girerken yapmalarını emrettiği üzere cennete selâm vererek girin" demektir. [§]Nitekim yüce Allah: "Evlere girdiğinizde, Allah katından mübarek ve güzel bir selâmlama ile kendinize selâm verin"[98] buyurmuştur. Yine Allah meleklerin kendilerine selâm verdiklerini haber vermiştir. Cennetin bekçileri onlara, "Selâm size! Hoş geldiniz"[99] diyecekler. "Onlara İbrahim'in misafirlerini hatırlat. Onun yanına girip selâm vermişler, o da, "Doğrusu biz sizden korkuyoruz" demişlerdi"[100]. **Esenlikle, güvenle girin oraya** cümlesi hakkında bazıları da şöyle dedi: Oraya selâmla girin, size hoş olmayan bir şey isabet etmez, ne bir korku ne de bir üzüntü sizi kederlendirmez. Nitekim Allah bunu başka bir âyette bize bildirmiştir: "Onlar üzerinde korku yoktur ve üzülmeyecekler de…"[101] 38

97 el-Bakara, 2/25.

98 "Evlere girdiğinizde, Allah katından mübarek ve güzel bir selâmlama ile kendinize selâm verin" (en-Nûr, 24/61).

99 "Rab'lerine karşı gelmekten sakınanlar da gruplar halinde cennete sevkedilecek. Nihayet oraya vardıklarında cennetin kapıları açılmış olacak; bekçileri onlara, 'Selâm size! Hoş geldiniz! Ebedî olarak kalmak üzere buyurun girin cennete!' diyecek" (ez-Zümer, 39/23).

100 el-Hicr, 15/52.

101 "Bilesiniz ki Allah dostlarına asla korku yoktur; onlar üzüntü de çekmeyecekler" (Yûnus, 10/62; el-Hicr, 15/45).

وَنَزَعْنَا مَا فٖى صُدُورِهِمْ مِنْ غِلٍّ اِخْوَانًا عَلٰى سُرُرٍ مُتَقَابِلٖينَ

47. "Onların gönüllerini düşmanlık duygularından temizledik; artık bir kardeşler topluluğu olarak sedirler üzerinde karşı karşıya oturacaklar."

Onların gönüllerini düşmanlık duygularından temizledik. Bazıları dediler ki: Bu âyet "Allah'a karşı saygısızlıktan sakınanlar mutlaka cennet bahçelerinde ve pınar başlarında olacaklar"[102] meâlindeki cümlenin sılasıdır. Yani dünyada küfür sebebiyle onların göğüslerindeki düşmanlık duygusunu kalplerinden çıkardık, bu sebeple Allah'ın kendilerini hidâyetine erdirdiği İslâm sayesinde kardeşler olmaya intikal ettiler de kardeş oldular. Sonra onlara, düşmanlık duygusu olmaksızın cennete girin denilecek. Şu ilâhî beyanda belirtilen husus budur: "Hani siz birbirinize düşman idiniz de Allah gönüllerinizi birleştirdi ve O'nun nimeti sayesinde kardeş oldunuz"[103]. Allah dünyada iken düşmanlık duygularını onların kalplerinden çıkardı, böylece kardeş oldular da cennete girdiler. Bazıları şöyle demiştir: **Onların gönüllerindeki düşmanlık duygularını** cennete girip karşılıklı olarak sedire yaslanınca âhirette **temizledik.** İşte o zaman kalplerinden düşmanlık duygusu ve aralarındaki haksızlıklar (mezâlim) çıkarılır. Eğer bu olursa, o müslümanlar arasında olur. Buna göre dünyada başkasına cefada bulunan kimselere yaptıklarını Allah'ın unutturması muhtemeldir. Çünkü yapılan cefanın hatırlatılması kişinin içinde bulunduğu nimetleri azaltıp sıkıntıya sokar. Bunun gibi, bir kişi ile çocuğu arasındaki cefa ve babaya asi olma durumlarını, Allah'ın onlara unutturması caizdir. Hz. Ali'den rivayet edilen şu söz buna uygun düşmektedir: "Ben, Talha ve Zübeyr'in yüce Allah'ın: **Onların gönüllerini düşmanlık duygularından temizledik; artık bir kardeşler topluluğu olarak sedirler üzerinde karşı karşıya oturacaklar** buyurduğu kimselerden olmamızı umarım[104].

102 ez-Zâriyât, 51/15.

103 "Hep birlikte Allah'ın ipine sımsıkı yapışın; bölünüp parçalanmayın. Allah'ın size olan nimetini hatırlayın. Hani siz birbirinize düşman idiniz de Allah gönüllerinizi birleştirdi ve O'nun nimeti sayesinde kardeş oldunuz. Siz bir ateş çukurunun tam kenarında iken oradan da sizi Allah kurtarmıştı. İşte Allah size âyetlerini böyle açıklıyor ki doğru yolu bulasınız" (Âl-i İmrân, 3/103).

104 Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 7/208.

[§] Karşı karşıya. Bazıları demiştir ki: Allah onların konaklarını karşılıklı 39
yapacak, birbirine bakacaklar, birbirlerini ziyaret edecekler." Bazıları da şunu söylemiştir: "Biri diğerini ziyaret etmek isteyince Allah, üzerinde oturdukları sedirlerde karşılıklı olmayı emreder; dolayısıyla birbirlerine sırt çevirmezler, yüz de çevirmezler. Allah, âhirette onların içecek ve çeşitli yiyeceklerden oluşan nimetler içinde bir araya geleceklerini haber verdi. Nitekim dünyada kardeşler kendi aralarında yemek içmek, tat almak ve birbirine bakmak gibi eylemlerin paydaşı olmak için toplu halde bulunmayı güzel görürler. İşte bu duruma göre, Allah, âhirette de takva sahiplerinin yeme içme ve türlü lezzetler içinde iken bir araya geleceklerini haber verdi. *En doğrusunu Allah bilir.*

لَا يَمَسُّهُمْ فِيهَا نَصَبٌ وَمَا هُمْ مِنْهَا بِمُخْرَجِينَ

48. "Orada hiçbir yorgunlukla karşılaşmayacaklar. Oradan çıkarılmaları da söz konusu olmayacaktır."

Orada hiçbir yorgunlukla karşılaşmayacaklar. Yani onlara zorluk ve sıkıntı dokunmayacak. Allah onlara, dünyada olduğu gibi dokunacak bir zorluğun olmadığını haber vermiştir. Çünkü dünyada bir yerde uzun süre kalanlar oradan usanıp, bıkarlar. Bunun gibi, bir kimse yiyecek, içecek ve meyvelerden çok yerse bundan usanır ve bıkar, aldığı gıdalar onu rahatsız eder ve ona uygun gelmez. Bu sebeple yüce Allah, çok yiyip içseler de cennet ehlinin usanç duymayacağını, cennet yemeklerinin onları rahatsız etmeyeceğini haber verdi.

Oradan çıkarılmayacaklardır. Yüce Allah, cennetliklerin cennetten çıkarılmayacaklarını, onların da buradan çıkmayı istemeyeceklerini haber verdi. Nitekim şöyle buyurdu: "Oradan hiç ayrılmak istemezler"[105]. Çünkü nimetlerin yok olmasından korkmak, sahibinin hem o nimetleri hem de nimetlerin tadını almasına engel olur. Bu sebeple Allah, cennet ehlinin cennette ebedî olarak kalacaklarını, oradaki nimetlerin de daimi olacağını ve yok olmayacağını haber verdi. *En doğrusunu Allah bilir.*

نَبِّئْ عِبَادِي أَنِّي أَنَا الْغَفُورُ الرَّحِيمُ ﴿٤٩﴾ وَأَنَّ عَذَابِي هُوَ
الْعَذَابُ الْأَلِيمُ

105 "İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlara gelince, onlar için de konak olarak firdevs cennetleri vardır. Orada ebedî kalacaklardır. Oradan hiç ayrılmak istemezler" (el-Kehf, 18/107-108).

49. "Kullarıma benim gerçekten çok bağışlayıcı, çok esirgeyici olduğumu bildir.

50. Ama azabım da çok elem verici bir azaptır!"

Kullarıma benim gerçekten çok bağışlayıcı, çok esirgeyici olduğumu haber ver. Bazıları şunu söylemiştir: (نَبِّئْ عِبَادِى) **Kullarıma haber ver.** Yani onlara haber ver ki bağışlanmayı isteyen ve kazandığı günahlardan tövbe edenleri ben çok bağışlayıcı, onlara çok merhametliyim. **Ama** bana isyan edip bağışlanma dilemeyenler ve tövbe etmeyenler **için azabım da çok elem verici bir**
40 **azaptır! [§]**Bundan başka mânaya da ihtimali vardır, o da Allah'ın şöyle buyurmuş olmasıdır: Hem **rahmetimden** ümitlerini kesmemeleri hem de benden ümit kesmemeleri için **Kullarıma haber ver ki şüphesiz ben çok bağışlayıcı, çok esirgeyiciyim;** fakat onlar onun rahmeti ile affını umarlar, azap ve cezasından korkarlar. Yine ebedî olarak güvenmemeleri çin onlara haber ver ki, benim azabım çok ağrıtıcı bir azaptır. Dolayısıyla âyette Hz. Peygamber'e (s.a.) müjdelemesi ve uyarması için bir emir vardır. Yüce Allah sanki şöyle buyurdu: Benim veli kullarımı müjdele ki, ben evliyama karşı çok merhametli ve çok bağışlayıcı olduğumu, düşmanlarıma karşı azabımın şiddetli olduğunu müjdele. **Kullarıma haber ver.** Cümlesinde hem müjde hem de uyarı vardır. Müjde **Şüphesiz ben çok bağışlayan ve çok esirgeyiciyim** sözüdür, uyarıya gelince **Benim azabım çok acı veren azaptır** sözüdür.

51. "Onlara İbrahim'in misafirlerini hatırlat."

Onlara İbrahim'in misafirlerini hatırlat. Yani kavmine İbrahim'in misafirini hatırlat. Yani onlara öğüt ve yasakların tamamını haber ver. Çünkü bunda elçileri yalanlaması sebebiyle yalanlayanların başına inecek şeyi haber vermek vardır. O da yok edilmek ve elçileri doğrulayanların da kurtulmasıdır. Bunda, onları yasaklayan ve öğüt veren korkutma ve teşvik unsurlarının tamamı vardır. Çünkü bunda senin elçiliğine ve peygamber olduğuna delâlet eden bir belge vardır. Zira o peygamber kendisi şahit olmadığı halde, onların kitaplarında bulunan bilgilerden haber veriyor. Bu durum, peygamberin bu bilgileri ancak Allah'ın bildirmesi ile bildiğini gösterir. **Yahut onlara haber ver,** çünkü onda onları yaptıkları işlerin benzerini yasaklayan bir bilgi, bunda da Allah'ın nimetlerini hatırlatma vardır. Çünkü onlar müjde getirdiler: Çocuk müjdesi, kâfir bir kavmin helâk edilmesi. İşte bu, onları benzer işleri yapmalarını engeller. Müjde ise İbrahim'in yaptığı eylemin benzerini yapmaya teş-

vik eder, onlardan haber verir. Bunda sözü edilen teşvikler vardır. **İbrahim'in misafirlerinden.** Misafir ister evinde yemek yesin ister yemesin; konuk oluşu ister yemek için olsun ister olmasın, başkasının yanında konaklayan kimsedir.

إِذْ دَخَلُوا عَلَيْهِ فَقَالُوا سَلَامًا قَالَ إِنَّا مِنْكُمْ وَجِلُونَ ﴿٥٢﴾

52. "Onun yanına girip selâm vermişler, o da, "Doğrusu biz sizden korkuyoruz" demişti."

Onun yanına girip selâm vermişler. Yani İbrahim'e (a.s.) selâm verdiler, Hz. İbrahim de onların selâmını aldı. Ebû Bekir el-Esam şunları söyledi: Selâm
Allah'ın halk arasına güven ve birbirine karşı şefkat [§]ve kalplerine, içinden 41
kinleri çıkaracak sebepleri koymasıdır. Bazıları da şöyle demiştir: Allah selâmı, başkasının yanına giden herkese bir dua yaptı. O da zikrettiğimiz husustur. Bazıları da şöyle demiştir: Selâm her hayrın, iyiliğin ve bereketin adıdır. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Selâm dışında orada boş söz işitmezler"[106]. *En doğrusunu Allah bilir.*

Doğrusu biz sizden korkuyoruz demişti. "Vecilûn" (وَجِلُونَ) korkanlar demektir. Baz müfessirler şöyle demiştir: Hz. İbrahim, onların hırsızdan başka bir kimse olmadıklarını ve şüpheli kişiler olduklarını sandığı için korkmuştu. Fakat onlardan korkmasına, hırsız ve şüpheli kimseler olduklarını sanmasına ihtimal yoktur, çünkü yanına girdikleri zaman ona selâm vermişlerdi, oysa hırsızlarla şüpheli kimseler bir eve girince sahibine selâm vermezler. Fakat İbrahim (a.s.) sadece onların ellerini yemeğe uzatmadıklarını görünce korktu. Nitekim yüce Allah bu olayı hikâye ederken şöyle buyurmuştur: "Ona el uzatmadıklarını görünce, onları yadırgadı ve onlardan dolayı içine bir korku düştü"[107]. İşte o zaman onlardan korktu. Bu durumu görünce İbrahim (a.s.), büyük bir iş için gelen melekler olduklarını sandı, çünkü kendilerine ikram edilen yemekleri yememişlerdi; İbrahim (a.s.) ile gelinen yer arasında öyle bir mesafe bulunmaktaydı ki bu mesafeden gelenlerin yemek yemeye ihtiyaçları olurdu[108].

---

106 Meryem, 19/62.

107 Hûd, 11/70.

108 İmam Mâtürîdî (r.h.) yukarıdaki âyetin (Hûd, 11/70) yorumu hakkında şunları söylüyor: "Kendilerine getirilen yiyeceklerden almayınca içinde bir ürkme gizledi. İşte o zaman bildi ki onlar beşer değillerdir, çünkü İbrahim'in konağı beldenin öyle uzak bir yerinde idi ki insanlardan kim bu konağa gelirse mutlaka yemek yemeye ihtiyaç duyardı. Getirilen yemekleri yemeyince, onların insan türünden olmadıklarını bildi, dolayısıyla bu meleklerin ancak bir kavmi helâk edip onlara azap vermek için gelmelerinden korktu."

قَالُوا لَا تَوْجَلْ اِنَّا نُبَشِّرُكَ بِغُلَامٍ عَلٖيمٍ ﴿٥٣﴾

53. "Korkma dediler, "Biz sana akıllı ve bilgili bir çocuk müjdeliyoruz."

Korkma biz **seni bilgili bir çocukla müjdeliyoruz** demektir. Başka bir âyette "Bunun üzerine kendisine akıllı ve edepli bir erkek çocuğunun olacağını müjdeledik"[109]. Hilim, sahibini her türlü kötü ahlâktan uzaklaştıran niteliktir. İlim ise sahibini bütün yüksek ahlâka davet eden bir niteliktir. Meleklerin müjdesi o çocukta yüksek hasletlerin toplandığı ve ondan her türlü kötü ahlâkî özelliklerin yok edildiği bilinsin diyedir.

قَالَ اَبَشَّرْتُمُونٖى عَلٰٓى اَنْ مَسَّنِىَ الْكِبَرُ فَبِمَ تُبَشِّرُونَ ﴿٥٤﴾

42 **[§]*54. "İbrahim, "Üzerime yaşlılık çökmüş olmasına rağmen bana böyle bir müjde getiriyorsunuz öyle mi? Peki,*** (çocuğum olamayacağına göre) ***bana neyi müjdelemiş oluyorsunuz? dedi."***

İbrahim, **Üzerime yaşlılık çökmüş olmasına rağmen bana böyle bir müjde getiriyorsunuz.** Bulunduğum bu halde iken beni çocuğu olmakla mı müjdeliyorsunuz yahut bana ve eşime gençliğimiz geri mi verilecek, ben ve eşim yaşlı halde iken bizi müjdeliyor musunuz? Ya da gençliğimiz bize geri verilmelidir. Yoksa yaşlılık halinde çocuk vermeye Allah'ın güç sahibi olduğunu, İbrahim'in (a.s.) bilmemesi ihtimali yoktur. Ancak bu durumdaki bir babaya çocuk verildiği görülmemiştir. Yahut da bu, başka bir hale, gençlik durumuna döndürülerek yapılır. *En doğrusunu Allah bilir.*

قَالُوا بَشَّرْنَاكَ بِالْحَقِّ فَلَا تَكُنْ مِنَ الْقَانِطٖينَ ﴿٥٥﴾

55. "Sana gerçeği müjdeledik. Sakın ümitsizliğe kapılanlardan olma!" dediler.

Sana gerçeği müjdeledik, bu mutlaka olacaktır. Yani olacak bir vâddir, başka bir yolu yoktur. Kendisine bir nimet verilen kimseye gerekli nimeti verene şükretmekle meşgul olması, verilen nimetin sebeplerini ve bulunduğu hali keşfetmekle uğraşmak değildir. Çocuk sahibi olmakla müjdelenmenin iki yönü vardır: Biri, erkek çocuğu ile müjdelenmek, ikincisi bu çocuğun ergen-

---

[109] es-Sâffât, 37/101.

lik çağına ulaşacağı ve bilgi sahibi olacağı vakte kadar yaşamasıdır. Nitekim melekler: **Seni bilgili bir erkek çocuğu ile müjdeliyoruz**[110] dediler, tıpkı yüce Allah'ın başka bir âyette buyurduğu gibi: "O hem beşikte iken hem de yetişkin halinde insanlarla konuşacak ve sâlih kişilerden olacak"[111]. "Kehlen" (كهلا) sözünde çocuğun yetişkinlik durumuna gelinceye kadar yaşayacağının müjdesi vardır.

Sakın ümitsizliğe kapılanlardan olma. Daha önce peygamberlere bazı hususların yasaklandığını ve bu tür günahlardan korunmuş (ısmet) olduklarını; kendilerine yasaklanan fiilleri yapmalarına ihtimal bulunmadığını zikretmiştik. Örnekler: "Sakın şüpheye düşenlerden olma!"[112]; [§]"Sakın müş- 43
riklerden olma!"[113]; "Eğer bunu yaparsan, kuşkusuz kendine yazık edenlerden olursun"[114]; "Öyleyse artık inkârcılara boyun eğme"[115] ve benzeri âyetler. Dolayısıyla İbrahim (a.s.) müşrik, zâlim ve kâfirlerden olması vehmedilmeyen kimselerdendir. Çünkü daha önce de zikrettiğimiz üzere, ısmet sıfatı imtihanı ortadan kaldırmaz. Eğer ısmet imtihanı kaldıracak olursa bu takdirde ısmetin faydası kesinlikle giderdi. Zira ısmete, imtihan zamanında ihtiyaç duyulur. Fakat imtihan olmazsa ısmete ihtiyaç bulunmazdı. Buna göre Hz. İbrahim, yaşlılık halinde Allah'ın kendisine çocuk hibe etmez diye asla Rabb'inin rahmetinden ümit kesmedi, fakat bahsettiğimiz sebeple o sözleri söyledi[116].

قَالَ وَمَنْ يَقْنَطُ مِنْ رَحْمَةِ رَبِّهٖٓ اِلَّا الضَّٓالُّونَ ﴿٥٦﴾

56. "Haktan sapmış olanlardan başka kim rabbimin rahmetinden ümit keser!" dedi.

Allah sonra Rabb'inin rahmetinden ümit kesenlerin ancak sapıklar olduğunu açıkladı. Allah'ın rahmetinden ümit kesmenin sapıklık ve küfür olduğunu haber verdi. Mûtezile'ye göre Allah'ın rahmeti dardır, bu sebeple büyük

---

110 el-Hicr, 15/53.

111 Âl-i İmrân, 3/53.

112 (De ki:) "Allah'tan başka bir hakem mi arayacağım? Halbuki size kitabı açıklanmış olarak indiren O'dur." Kendilerine kitap verdiğimiz kimseler, Kur'ân'ın gerçekten rabbin tarafından indirilmiş olduğunu bilirler. Sakın şüpheye düşenlerden olma!" (el-En'âm, 6/114).

113 "Ve yüzünü hak dine çevir, sakın müşriklerden olma!" buyuruldu" (Yûnus, 10/105).

114 Allah'ı bırakıp sana yararı da zararı da olmayan varlıklara tapma; bunu yaparsan, kuşkusuz kendine yazık edenlerden olursun" (Yûnus, 10/106).

115 "Öyleyse artık inkârcılara boyun eğme, bu Kur'ân'la onlara karşı bütün gücünle mücadeleni sürdür" (el-Furkān, 25/52).

116 el-Ankebût, 29/31.

günahlar ona sığmaz. Büyük günah işleyenler hakkında demediklerini bırakmadıkları için Allah'ın rahmetinden ümit kesiyorlar.

قَالَ فَمَا خَطْبُكُمْ اَيُّهَا الْمُرْسَلُونَ ﴿٥٧﴾ قَالُٓوا اِنَّٓا اُرْسِلْنَٓا اِلٰى قَوْمٍ مُجْرِمٖينَ ﴿٥٨﴾

57-58. "Ey elçiler! Göreviniz nedir?" diye sordu. Dediler ki: "Aslında biz, suçlu bir kavme (ceza vermek için) ***gönderildik."***

Ey elçiler! Göreviniz nedir? Denildi ki: Sizin haberiniz, kıssanız ve durumunuz nedir? "Hatb" (خَطْبُ) iş demektir. Yani siz hangi iş ve meşguliyet için gönderildiniz?

Dediler ki: "Aslında biz, suçlu bir kavme (ceza vermek için) gönderildik. İbrahim'e bu durumu ilk haber verip sözü ilk söyleyenlerin onlar olma ihtimali vardır. Fakat başka bir âyette sözü edilen durum orada olmuştu. "Biz şu memleketin halkını yok edeceğiz; çünkü oranın halkı zulme sapmışlardır"
44 dediler"[117]; [§]"Biz, yoldan çıkmalarının cezası olarak bu memleket halkının üzerine gökten alçaltıcı bir belâ indireceğiz!"[118] Bunun üzerine İbrahim (a.s.) dedi ki: "Orada Lût vardır. Onlar dediler ki: Biz orada kimin var olduğunu çok iyi biliyoruz." Burada kıssayı kısa bir şekilde zikrediyor. Bu da bir haberi, bir olaya ilişkin sözler olduğu gibi ifade edilmese de mânayı doğru anlatan başka lafızlarla nakletmenin caiz olduğuna işaret eder.

Dediler ki: "Aslında biz, Lût ailesi dışında suçlu bir kavme (ceza vermek için) gönderildik. Sanki buradaki istisna mücrimlerden değil de şahıslardan ve köyde yaşayanlardan yapılıyor gibidir. Çünkü Lût ailesi suçlulardan değildir, dolayısıyla onların suçlulardan istisna edilmesine ihtimal yoktur. Yahut şöyle denilebilir: Haberde istisna olsa da bu gerçek bir istisna değildir.

اِلَّٓا اٰلَ لُوطٍ اِنَّا لَمُنَجُّوهُمْ اَجْمَعٖينَ ﴿٥٩﴾ اِلَّا امْرَاَتَهُ قَدَّرْنَٓا اِنَّهَا لَمِنَ الْغَابِرٖينَ ﴿٦٠﴾

---

117 el-Ankebût, 29/31.

118 el-Ankebût, 29/31; el-Ankebût, 29/34.

59. "Yalnız Lût'un ailesine zarar gelmeyecek, onların hepsini kurtaracağız.

60. Fakat karısı hariç! Biz onun da geride kalanlardan olmasını takdir ettik."

Yalnız Lût'un ailesine zarar gelmeyecek, onların hepsini kurtaracağız. Allah, meleklerin Lût kavmini helâk edeceklerini haber verdikten sonra ailesini, sonra da hanımını onlardan istisna etti. Bunda, istisnanın (azaptan) vazgeçme olmadığına işaret vardır. Zira istisna vazgeçme anlamında olsaydı bu, haberde yalan unsurunun bulunmasını gerektirirdi. Fakat bu istisnada mücmel lafızla kastedilen mânayı elde etmeyi açıklamak söz konusudur.

Yine bu beyanda istisnadan da istisna yapmanın caiz olduğuna işaret vardır. Çünkü "illâ âle Lût illemraeteh" (إِلَّا اٰلَ لُوطٍ اِلَّا امْرَاَتَهُ) sözü ile Lût'un ailesinden hanımını istisna etmiştir. Dolayısıyla hanımını da kavminden kabul ederek onu Lût'un ailesinden istisna etmiştir. Bu ifadede, türün hilafından istisna etmenin caiz olduğuna işaret vardır. Çünkü Lût ailesini kavminden istisna etti, zira suçlu kimseler salih kullar türünden değillerdir. Sonra da hanımını ailesinden istisna etti. Çünkü hanımı da onlardan değildir.

Burada yine şu mânaya işaret vardır. Bir kimsenin tâbileri için ailesi ifadesi kullanılır, çünkü kavminden Lût'un ailesini istisna etmiştir. Aynı zamanda bir kimseye uyanlar "âl" kavramına dâhildir. Görmez misin ki yüce Allah (اٰلَ فرعون)[119] buyurdu. Firavun'un ailesi ise ona uyan kimselerdi. Mûsâ ailesi, Hârun ailesi, İmrân ailesi gibi kavramlarda da "âl" uyanlara döner. Dolayısıyla bu ifade "Allahım! Muhammed'e, Muhammed'in âline rahmet et" duasına, Hz. Muhammed'e uyan herkes dâhil olur. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]Fakat karısı hariç! Biz onun da geride kalanlardan olmasını takdir 45
ettik. Ebû Bekir el-Esam "kaddernâ inneha" (قَدَّرْنَا اِنَّهَا): Haber "ahbernâ" (أخبرنا), yani haber verdik demektir, demiştir. Fakat bu yorum Ebû Bekir'in, Mûtezile mezhebini takviye etmek için başvurduğu bir hiledir. Çünkü Mûtezile, kullara ait fiillerinin Allah'ın takdiri ve yaratması ile vuku bulduğunu inkâr ediyor. Âyette şuna işaret vardır: Kullara ait fiilleri Allah'ın yaratması ve takdiri ile gerçekleşir. Bunun aslı şudur: Yani onun hayatının devam etmesini esas itibariy-

---

119 "Firavun ailesinden olup imanını gizleyen bir mümin kişi şöyle dedi: 'Adamı, 'Rabbim Allah'tır' dediği için öldürecek misiniz? Oysa o size Rabb'inizden âyetler getirmiştir. Eğer yalancı biriyse yalanı kendi zararınadır; ama eğer doğru söylüyorsa size bildirip uyardığı şeyin bir kısmı başınıza gelecektir. Hiç kuşku yok ki Allah, aşırılığa sapmış, yalancı kimseyi doğru yola ulaştırmaz'" (el-Mü'min, 40/28).

le (ezelde) biz takdir ettik. **Geride kalanlardan.** Yani hayatta kalanlardandır. Ebû Avsece şöyle demiştir: "Ğâbirûn" (الْغَابِرونَ) hayatta kalmaya devam edenler demektir. Aynı zamanda geçmişte olanlar demektir; geçmişte kaldığı ve baki olduğu zaman bir şey için: "Ğabera, yağburu, ğabran" (غبر، يغبر، غَبْراً) denilir.

فَلَمَّا جَٓاءَ اٰلَ لُوطٍ الْمُرْسَلُونَ ﴿٦١﴾ قَالَ اِنَّكُمْ قَوْمٌ مُنْكَرُونَ ﴿٦٢﴾

61-62. "Elçiler Lût ailesine geldiklerinde Lût onlara, "bilinmedik tanınmadık kimselersiniz" dedi."

Elçiler Lût ailesine geldiklerinde Lût onlara, "bilinmedik tanınmadık kimselersiniz" dedi. Yani siz tanınmayan bir topluluksunuz, bu beldenin halkı arasında bilinmiyorsunuz. Onlara bu sözü söylemesinin sebebi şu idi: Çünkü onun kavmi yabancılara yaptıklarını o belde halkına yapmazlardı. Görmez misin ki onlar: **Seni el âlemi korumaktan menetmedik mi? dediler**[120]. Yani onlardan hiçbir kimseyi misafir kabul etmeyi sana yasaklamadık mı? *En doğrusunu Allah bilir.*

قَالُوا بَلْ جِئْنَاكَ بِمَا كَانُوا فٖيهِ يَمْتَرُونَ ﴿٦٣﴾

63. "Öyle ama, biz sana insanların, hakkında kuşkuya düştükleri şeyi getirdik."

Öyle ama, biz sana insanların, hakkında kuşkuya düştükleri şeyi getirdik. Bu daha önce geçmiş olan **bilinmedik tanınmadık kimselersiniz** sözünün cevabı değildir. Fakat *-en doğrusunu Allah bilir ya-* Lût ile kavmi arasında bazı mücadele ve tartışmalar geçtikten sonra onlar bu sözü söylediler. O tartışmalardan biri: "Lût, "Bunlar benim misafirlerim, sakın beni utandıracak bir şey yapmayın?"; "Allah'tan korkun, beni rezil etmeyin!"[121] meâlindeki âyetlerde geçen sözleri ile diğer tartışmalardı. Halbuki Lût yaptıkları çirkin işten dolayı onları tehdit ediyordu. Bundan dolayı ona şöyle demişlerdi: "Hadi, doğru söyleyenlerden isen başımıza Allah'ın azabını getir de görelim!"[122]

---

120 el-Hicr, 15/70.

121 el-Hicr, 15/68-69.

122 "Siz hâlâ erkeklere yaklaşacak, meşrû yolu kapatacak, toplantılarınızda ahlâk dışı işler yapacak mısınız?" Kavminin tek cevabı şu oldu: "Hadi, doğru söyleyenlerden isen başımıza Allah'ın azabını getir de görelim!" (el-Ankebût, 29/29).

[§]Öyle ama, biz sana insanların, hakkında kuşkuya düştükleri şeyi getirdik. Bazıları bu âyete şu anlamı vermiştir: Bu beyan kendilerine yaptığı azap tehdidine dair şüphe içinde bulunmaları sebebiyle demektir. Bazıları da: **Kuşkuya düştükleri şey sebebiyle** ifadesini yaptıkları mücadele ve tartışma sebebiyle, diye yorumlamışlardır. Yahut Allah Teâlâ şöyle diyor: Belki, kuşkuya düşmelerinin cezasını sana getirdik. Onların kuşkulanmalarının, Lût (a.s.) ile mücadele etmeleri mânasına gelme ihtimali vardır. Yahut üzerinde bulundukları kuşku anlamına gelmesi de muhtemeldir. 46

وَاَتَيْنَاكَ بِالْحَقِّ وَاِنَّا لَصَادِقُونَ ﴿٦٤﴾

64. "Sana, gerçeği getirdik. Biz muhakkak doğru söylüyoruz."

Bazıları "ve eteynâke bi'l-hak" (وَاَتَيْنَاكَ بِالْحَقِّ) ifadesine şu anlamı vermiştir: "Senin ve ailenin kurtuluşunu ve kavminin yok edilişini getirdik". Diğer bazıları da buna şöyle anlam vermiştir: "Onları tehdit ettiğin azabı getirdik". "Ve innâ le-sâdikûn" (وَاِنَّا لَصَادِقُونَ) ifadesinin anlamı, söylediğimiz sözde doğruyuz demektir. Eğer onların söyledikleri bir söz değilse bu tevile ihtimali vardır. Çünkü Lût sözlerinden melek olduklarını anladığı için onların doğru söylediklerini biliyordu. Fakat Lût, kendilerinden çıkan bir söz olmaksızın, bulundukları halde Allah onlardan haber verdi. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَاَسْرِ بِاَهْلِكَ بِقِطْعٍ مِنَ الَّيْلِ وَاتَّبِعْ اَدْبَارَهُمْ وَلَا يَلْتَفِتْ مِنْكُمْ
اَحَدٌ وَامْضُوا حَيْثُ تُؤْمَرُونَ ﴿٦٥﴾

65. "Hemen gecenin bir vaktinde ailenin hızla yola koyulmasını sağla! Sen de arkalarından git! Hiçbiriniz arkasına dönüp bakmasın! Size emredilen yere doğru gidin!"

Hemen gecenin bir vaktinde ailenin hızla yola koyulmasını sağla. Yani gecenin bir ölümünde. Bazıları, sahur vaktinde demiştir. Nitekim yüce Allah "Biz onları sahur vaktinde kurtardık"[123]. "Bi-kıt'in minelleyl" (بِقِطْعٍ مِنَ الَّيْلِ) cümlesi, ister sahur olsun ister başka bir vakit olsun, gecenin bir kısmıdır. **Sen de arkalarından git.** Yani arkalarından sen de yürü, git demektir. İşte bunun gibi

123 "Biz onlar üzerine bir kasırga gönderdik. Lût ailesi hariç. Biz onları sahur vaktinde kurtardık" (el-Kamer, 54/34).

bir ordunun emirliğini üstlenen kişinin de onların ardından gitmesi gerekir yahut onların ardından gidecek birine emrederek bu görevi yerine getirir ki geride kalan askerleri -onlarla bağlantısı kesilenler mânasına da ihtimali vardır- orduya ilhak etsin ve bu durum ordu mensuplarını daha iyi koruyor olsun.

Hiçbiriniz arkasına dönüp bakmasın! Bazıları şöyle demiştir: (وَلَا يَلْتَفِتْ مِنْكُمْ اَحَدٌ) sizden biriniz kimse ile ihtilafa düşmesin, **size emredilen yere doğru gidin.** Başka bir âyette yüce Allah "Eşin hariç, sizden hiç kimse geride
47 kalmasın"[124]. buyuruyor. **[§]**Çünkü hanımı sizden geri kalırsa o kavme isabet eden kötülük ona da isabet eder. Bu durum, mâna doğru aktarıldıktan sonra sözün takdim ve tehirinde, dilin ve kelimelerin değiştirilmesine dair bir engelin bulunmadığına işaret eder. Çünkü Lût kıssası ile diğer kıssalar fazlası ve eksiği ile, söz ve dil farkları ile anlatılmış ve tekrarlanmıştır. Bu farklılıklar anlam bakımından değişmeyi gerektirmez, bunda bir sakınca yoktur.

Hiçbiriniz arkasına dönüp bakmasın. Yani sizden hiçbiri arkasına bakmasın *-en doğrusunu Allah bilir ya-* onlar arkalarına dönüp baktıkları ve yerin altüst çevrildiğini ve üzerlerine yıkıldığını gördükleri zaman bünyeleri ve kalpleri buna tahammül gösteremez, helâk olurlar yahut bayılırlar[125]. Görmez misin ki Mûsâ güçlü olmasına rağmen dağın parçalanmasına tahammül gösteremedi, aksine bu anda dehşete düşüp bayıldı. Bunlar ise zayıftırlar, kavimlerine isabet eden azap da daha şiddetlidir, bünyelerinin buna tahammül etmemesi daha uygun bir konudur. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَقَضَيْنَٓا اِلَيْهِ ذٰلِكَ الْاَمْرَ اَنَّ دَابِرَ هٰٓؤُ۬لَٓاءِ مَقْطُوعٌ مُصْبِحِينَ

66. "Lût'a şu hükmü bildirdik: "Onlar, sabah vaktine girerken son ferdine kadar yok edilmiş olacaktır!"

---

124 "Elçiler "Ey Lût! Biz Rabb'inin elçileriyiz. Onlar sana asla dokunamayacaklar. Sen gecenin bir vaktinde ailenle birlikte yola çık. Eşin hariç, sizden hiç kimse geride kalmasın. Çünkü onların başına gelecek olan, şüphesiz onun başına da gelecektir. Onlar için belirlenen zaman, sabah vaktidir. Sabah da yakın, değil mi?" dediler" (Hûd, 11/81).

125 "Mûsâ, tayin ettiğimiz vakitte (Tûr'a) gelip de Rabb'i onunla konuştuğunda o, "Rabbim! Bana görün; sana bakayım" dedi. Rabb'i, "Sen beni asla göremezsin. Fakat şu dağa bak; eğer o yerinde durabilirse sen de beni görebilirsin" buyurdu. Rabb'i o dağa tecelli edince onu paramparça etti; Mûsâ da bayılıp düştü. Kendine gelince dedi ki: "Seni noksan sıfatlardan tenzih ederim, sana tövbe ettim; ben inananların ilkiyim" (el-A'râf, 7/143).

Lût'a şu hükmü bildirdik. "Kadaynâ" (وَقَضَيْنا) hakkında şöyle denildi: Bu O'na vahyettik demektir. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: "Biz kitapta İsrâiloğulları'na şöyle bildirdik…"[126] Yani onlara vahyettik. Bazıları da "ve kadaynâ ileyhi" (وَقَضَيْنَٓا اِلَيْهِ) cümlesine şu anlamı vermiştir: Ona vardırdık ve bildirdik. Bu yorum Kisâî ve İbn Kuteybe'ya aittir[127]. "Zâlike'l-emra" (ذٰلِكَ الْاَمْرَ) sözüyle belirtilen **Onlar, sabah vaktine girerken son ferdine kadar yok edilmiş olacaktır** meâlindeki âyetin kastedilmesi ihtimali vardır. İşte bu, Allah'ın İbrahim'e vahyedip bildirdiği husustur. "Ve kadaynâ ileyhi zâlike'l-emra" (وَقَضَيْنَٓا اِلَيْهِ ذٰلِكَ الْاَمْرَ) cümlesinin "Muhammed'e (s.a.), sana ulaşan durumun/emrin, son ferdine kadar onların yok edilmiş olacağını vahyettik mânasına gelme ihtimali vardır. **Onlar, sabah vaktine girerken son ferdine kadar yok edilmiş olacaktır** meâlindeki âyetin Lût'a müjde olmak üzere ona vahyedilmiş olması anlamına gelmesi ihtimali de vardır. Yani onların nesli kesilecektir. Bu âyette onların neslinin kesileceğini bildirmek söz konusudur; nesillerinin kesilmesini bildirmede ise onların yok olacaklarını bildirmek vardır.

[§]Şunların ardı. Bazıları şunların aslı kesilmiştir demiştir. Bazıları kök- 48
leri kazınacaktır demiştir. "Musbihîn"den (مُصْبِح۪ينَ) sabah vaktine girdikleri zamanı, yani sabahın doğmaya başladığı zamanı kastediyor değildir, belki bununla güneşin dağma zamanını kastetmiştir. Görmez misin ki yüce Allah bir âyette şöyle buyurmuştur: "Nihayet ortalık aydınlanırken korkunç ses onları yakalayıverdi!"[128]. Güneşin doğması onun yükselmesi ve yer üzerine yayılması olayıdır. Bu da zikrettiğimiz görüşün doğruluğuna işaret eder. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.* "Sayha"nın (الصيحة) birkaç yoruma ihtimali vardır. Birincisi: Allah "sayha" (الصيحة) kelimesini, onların süratli bir şekilde yok olması için zikretti. Yani korkunç bir ses kadar sürede helâk oldular demektir. İkincisi: Korkunç ses ile helâk edildiler yahut onlar yok edilince korkunç feryatta bulundular demektir. Sayha her türlü azabın adıdır.

وَجَٓاءَ اَهْلُ الْمَد۪ينَةِ يَسْتَبْشِرُونَ ﴿٦٧﴾

67. "Şehir halkı sevinerek geldiler."

Misafirlerin gelmesine seviniyorlar yahut misafirlerin güzel görünüşlü, yakışıklı ve güzel giysili olmaları dolayısıyla birbirlerini müjdeliyorlardı.

---

126 "Biz kitapta İsrâiloğulları'na şöyle bildirmiştik: "Yeryüzünde mutlaka iki defa fesat çıkaracak, çok böbürleneceksiniz" (el-İsrâ, 17/4).

127 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, 238.

128 el-Hicr, 15/73.

قَالَ اِنَّ هٰٓؤُلَٓاءِ ضَيْفٖى فَلَا تَفْضَحُونِۙ ﴿٦٨﴾ وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَلَا تُخْزُونِ ﴿٦٩﴾

68-69. "Lût, "Bunlar benim misafirlerim, sakın beni utandıracak bir şey yapmayın?" dedi; "Allah'tan korkun, beni rezil etmeyin!"

Bunlar benim misafirlerim, sakın beni utandıracak bir şey yapmayın. Bu âyetin iki türlü yorumlanmaya ihtimali vardır. Konuklarım hakkında beni rezil etmeyin, çünkü onlar bize güvenip konuk oldular, beni onlar nezdinde rüsvay etmeyin. Bu yorum başka bir âyette: "misafirlerimin önünde beni rezil etmeyin"[129] anlamındaki beyan ettiği husustur. Bu âyetin, beni halk arasında rezil etmeyin mânasına gelmesi de muhtemeldir. Halk şöyle der: "Lût ev halkı arasında konuklara şöyle şöyle davranılıyor". Oysa benim ev halkım, halk nazarında salih ve güvenilir olarak biliniyor, bu sebeple halk nezdinde beni rezil etmeyin, erkeklere yaptığınız muamele hakkında Allah'tan sakının, beni halk nazarında rüsvay etmeyin. Allah'tan korkun, beni rezil etmeyin meâlindeki âyette geçen "ihzâ"nın (اخزاء) ahlâkî kötülük mânasında olma ihtimali vardır. Bunun delili, bunlar benim misafirlerim, sakın beni utandıracak bir şey yapmayın diye sözü edilen âyettir. Bu âyet (اخزاء)'nın tefsiri oluyor, zillet mânasına da ihtimali vardır. Bunun gibi (اِنَّ الْخِزْيَ الْيَوْمَ)[130] âyetinde de bu kavram "bugün zillet" mânasındadır.

قَالُٓوا اَوَلَمْ نَنْهَكَ عَنِ الْعَالَمٖينَ ﴿٧٠﴾

70. "Seni el âlemi korumaktan menetmedik mi?" dediler.

Seni el âlemi korumaktan menetmedik mi?" dediler. Bu âyet Lût'a (a.s.) kavmi tarafından misafir konuk etmesinin yasaklandığına delâlet ediyor. Bunun için "seni âlemi korumaktan yasaklamadık mı?" dediler. Ebû Bekir el-
49 Esam dedi ki: [§]Onların "Seni âlemi korumaktan yasaklamadık mı?" sözleri, Lût (a.s.) için özür dileme yerinde çıkarılıyor. Çünkü onlar elçilere/resûllere saygı gösteriyorlardı. Bundan, kendilerine gönderilen elçiler olmasa da, din farkı ve Allah'ın dinine çağırmada ihtilaf olmakla beraber, bütün elçilerin

---

129 "Lût, "Ey kavmim! Şunlar kızlarım; sizin için en nezih olanı onlarla evlenmektir. Allah'tan korkun ve misafirlerimin önünde beni rezil etmeyin! İçinizde aklı başında bir adam yok mu!" dedi" (Hûd, 11/78).

130 "Şüphesiz bugün rezillik ve kötülük inkâr edenlerin başına!" derler" (en-Nahl, 16/27).

kavimlerini/ümmetlerini kastediyorum, onlar elçilerin getirdikleri kuvvetli delilleri inkâr ediyor olsalar da genelde peygamberlere saygı gösteriyorlardı. Görmez misin ki yüce Allah bizim peygamberimiz (Hz. Muhammed) için şöyle buyurdu: “(Resûlüm!) Onların söylediklerinin gerçekten seni üzmekte olduğunu biliyoruz”[131]. Birincisi daha uygundur. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

قَالَ هٰٓؤُلَٓاءِ بَنَاتٖٓى اِنْ كُنْتُمْ فَاعِلٖينَ ﴿٧١﴾

71. “Lût, “İşte kadınlar, benim kızlarım, (nikâh) ***yaparsanız” dedi.”***

Lût, “İşte kadınlar, benim kızlarım, (nikâh) yaparsanız. Başka bir yerde yüce Allah şöyle buyurmuştur: “Lût, “Ey kavmim! Şunlar kızlarım; sizin için en nezih olan yol onlarla evlenmektir”[132]. Biz bunu, içinde Hûd'un (a.s.) bahsi geçen sûrede belirtmiştik. Bazıları ise şöyle demiştir: Lût onlara kavminin kızlarını arzetmesinin sebebi, kendisi onlar için baba gibi olmasına binaendir[133]. Nitekim Hz. Peygamber'in (s.a.) hanımlarının müminlerin anneleri olduğu zikredilmiştir[134]. Bazıları da şunu söylemiştir: Kızların burada zikredilmesinde, Lût tarafından onlara yaptıkları işin çirkin bir iş olduğunu bildirmek söz konusudur. Çünkü kızlarının helâl olması hakkında şeriatın, Nuh kavmi için hüküm getirmiş olması caizdir, fakat hiçbir şekilde livâtanın helâl olması caiz değildir.

لَعَمْرُكَ اِنَّهُمْ لَفٖى سَكْرَتِهِمْ يَعْمَهُونَ ﴿٧٢﴾

72. “(Ey resûlüm!) ***Hayatına yemin olsun ki onlar, sarhoş*** (sersem) ***halleriyle saçmalayıp duruyorlardı.”***

(Ey resûlüm!) Hayatına yemin olsun ki onlar, sarhoş (sersem) halleriyle saçmalayıp duruyorlardı. Hasan-ı Basrî dedi ki: Allah yaratıkları içinde dilediğine yemin eder, fakat hiç kimsenin Allah'tan başkasına yemin etmeye

131 (Resûlüm!) Onların söylediklerinin gerçekten seni üzmekte olduğunu biliyoruz. Aslında onlar seni yalanlamıyorlar; fakat o zâlimler açıkça Allah'ın âyetlerini inkâr ediyorlar” (el-En'âm, 6/33).

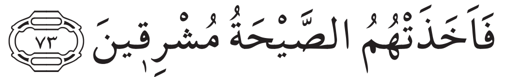
132 (Hûd, 11/78).

133 Bazıları demiştir ki: Lût, kendi kızlarını değil ancak kavminin kızlarını onlara nikâhlamak suretiyle arzetti. Fakat onları kendisine kız olma sıfatıyla nispet etmesi, kendisinin onlara karşı baba gibi olmasındandır (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 428b).

134 “Peygamber müminlere kendilerinden daha yakındır, eşleri de onların anneleridir” (el-Ahzâb, 33/6).

hakkı yoktur. Burada yüce Allah, sadece Hz. Peygamber'in (s.a.) hayatına yemin etmiştir. Bazıları da şöyle demiştir: Allah Hz. Muhammed'in (a.s.) hayatına[135] yemin etmiş olup O'nun dışında kimseye ve hayatına yemin etme-
50 miştir. [§]Bazıları "leamruke" (لَعَمْرُكَ) kelimesini, herhangi bir kimsenin hayatına yemin etmeyi kastetmeksizin, Araplar'ın yeminlerinde kullandıklarını söylemiştir. Bir kısmı da bu yeminin tariz şeklinde olduğunu söylemiştir. Aslı şudur: yüce Allah bazı şeylere yemin etmiştir. Güneşe, aya, geceye, gündüze yemin etmiştir; dağlara, göklere ve halk nezdinde saygı gösterilen şeylere yemin etmiştir, Resûlullah gibi[136]. Allah Teâlâ, kendisini yaratıklara rahmet olarak gönderdiğini haber vermiştir ki kendisine yemin etmekle yüceltilmeye daha lâyıktır. Görmez misin ki yüce Allah onun hakkında şöyle buyurmuştur: "Biz seni sadece âlemlere rahmet olarak gönderdik"[137]. Bütün âlemlere rahmet olarak gönderilen zat, saygı gösterilmeye başkalarından daha lâyıktır, çünkü onun sağladığı faydalar daha yaygın yahut daha çoktur. Bazıları da şunu söylemiştir: "leamruke" (لَعَمْرُكَ) "Ömrüne yemin olsun ki". Buradaki yemin Hz. Peygamber'in (s.a.) hayatına değil, belki dinínedir. Bu görüş Dahhâk'a aittir.

Onlar, sarhoş (sersem) halleriyle saçmalayıp duruyorlardı. Bazıları demiştir ki: "Sekratihim" (سَكْرَتِهِمْ) bu ölüm zamanında insana inen sıkıntılı hal anlamına gelir. Allah, onların içinde bulunduğu şaşkınlık halini ölüm anındaki sarhoşluk durumuna benzetmiştir. **Saçmalayıp duruyorlar.** Bazıları, bu kelimeye sapıklıklarında ve küfürlerinde tereddüt ediyorlar anlamı vermiştir.

73. "Nihayet ortalık aydınlanırken korkunç ses onları yakalayıverdi!"

Nihayet ortalık aydınlanırken korkunç ses onları yakalayıverdi. Birçok yerde "sayha"nın[138] ne olduğuna dair âlimlerin farklı görüşleri bulunduğunu zikretmiştik. Bazıları: "Sayha" azabın kendisidir, dedi. Yani onları azap yakaladı demektir. Bazıları azaba sayha adı verilmesinin sebebinin, süratle inmesi ve onları yakalaması olduğunu söylemiştir. **Ortalık aydınlanırken.** Bazıları: Güneş yükselip aydınlatınca (أشرقت الشمس), net olarak görününce de (شرقت) denildiğini söylemiştir. Bu görüş Kisâî'ye aittir. Ebû Avsece "muşrikîn" (مُشْرِقِينَ)

---

135 Bazıları da Hz. Muhammed'in (a.s.) hayatına yemin etmiştir.
136 Bütün nüshalardaki metin tercih edilmiştir.
137 el-Enbiyâ, 21/107.
138 Hûd, 11/67, 94.

kelimesi hakkında "İşrak vaktine girdikleri zaman, yani güneş üzerlerine doğduğu zaman demiştir. Bunu daha önce zikretmiştik.

فَجَعَلْنَا عَالِيَهَا سَافِلَهَا وَاَمْطَرْنَا عَلَيْهِمْ حِجَارَةً مِنْ سِجّ۪يلٍ ﴿٧٤﴾

74. "Ardından yurtlarının altını üstüne getirdik, üzerlerine taşlaşmış çamur yağdırdık!"

Yurtlarının altını üstüne getirdik. Hûd'un bahsi geçen sûrede bu konuyu zikrettik.

اِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِلْمُتَوَسِّم۪ينَ ﴿٧٥﴾

[§]***75. "İşte bunda ibret alacak olanlar için dersler vardır."*** 51

İbret alacaklar için. Bazıları buna firaset kökünden (للمتفرسين) "feraset sahipleri için" anlamı vermişlerdir. Bu konuda Ebû Saîd el-Hudrî'nin rivayet ettiği bir hadis nakledilmiştir. Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurdu: "Müminin ferasetinden sakının, çünkü o Allah'ın nuru ile bakar." Râvi dedi ki; sonra Hz. Peygamber (s.a.) "inne fî zâlike leâyâtin li'l-mütevessimîn" (اِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِلْمُتَوَسِّم۪ينَ) âyetini okudu[139]. Eğer bu haber doğru ise ve haberin ardından Hz. Peygamber'in (s.a.) bu âyeti okuduğu da doğru ise tamamdır. Bazıları "li'l-mütevessimîn" (لِلْمُتَوَسِّم۪ينَ) kelimesine, ibret alanlar anlamı vermiştir. Bu kelimenin anlamı hakkında "düşünenler" de "nazar edenler" de denilmiştir. Zikrettiklerine göre o ibret alanlar için bir mûcizedir, fakat anılanlar için hangi yönden mûcize olduğunu açıklamamışlardır[140]. Bunun birkaç yoruma ihtimali vardır. Birincisi "leâyâtin li'l-mütevessimîn" (لَاٰيَاتٍ لِلْمُتَوَسِّم۪ينَ), Hz. Peygamber'in (a.s.) elçiliğine itibar edenler için demektir. Çünkü, İbrahim (a.s.) ile Lût (a.s.) kıssalarını olduğu gibi Kur'ân'da zikretmiştir. Oysa o bunlara şahit olmadı. Bu da Hz. Peygamber'in (s.a.) doğruluğuna ve peygamberliğinin delilini işaret eder.

---

139 Tirmizî, "Tefsîr", 16; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, X, 43.

140 Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, I, 189.

İkincisi: Bu İbrahim (a.s) ile Lût'un (a.s.) verdikleri haberin doğru olduğunun bir delilidir. Çünkü onlar kendi kavimlerine, azabın ineceğini ve başka tehditleri haber veriyorlardı. Bu da bütün peygamberlerin verdikleri haberlerin doğru olduğuna işaret eder[141].

Üçüncüsü: Onlardan helâk edilenlerin helâkinin yalanlamaları sebebiyle ve kurtarılanların kurtulmasının da iman ve tasdik etmeleri sebebiyle gerçekleştiğini hatırlayanlar içindir.

Dördüncüsü: Helâk olmuş kavimlerden geride izler kalmıştır; dolayısıyla bu izler bu olayı hatırlayanlar için bir delil olur.

Bunun aslı şudur: yüce Allah, **bunda ibret alacak olanlar için dersler** olduğunu zikretti. Yani bu, takva sahibi müminler için demektir. İbret alma ve düşünme inananlar içindir, çünkü onlardan inananlar yararlanırlar. "Müteves-sim" (مُتَوَسِّم), bir alâmete bağlı olarak bir şeyi bilen kişidir. "Müteferris" (متفرس)
52 de böyledir; [§]başkasındaki bir alâmeti görerek bir şeyi bilendir. Başkasının ne sebeple yok olduğuna bakar, bu sayede yaptığı işten vazgeçer ve bu olaydan öğüt alır. Bu kişi bir şeyi sadece mânaya bağlı olarak bilen ve bilmiş gibi görünen kimse gibidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاِنَّهَا لَبِسَبِيلٍ مُقِيمٍ ﴿٧٦﴾

76. "Bakın, o harabeler bir yol üzerinde hâlâ duruyor."

Yani daimî yoldur, daimî bir alâmettir.

اِنَّ فِى ذٰلِكَ لَاٰيَةً لِلْمُؤْمِنِينَ ﴿٧٧﴾

77. "Onda da inananlar için bir ders vardır."

Bu da zikrettiğimiz gibi müminler için bir alâmettir. *En doğrusunu Allah bilir.* Birinci âyette "leâyât" (لَاٰيَاتٍ) kelimesi zikredildi. Çünkü o âyette İbrahim'in haberleri, kıssası ve Lût kavminin kıssası vardır. Bunlarda anılan kimseler için dersler vardır. Bu âyette ise "leâyeten" (لَاٰيَةً لِلْمُؤْمِنِينَ) "İnananlar için ders vardır" meâlindeki ifade geçti. Çünkü âyette tek bir şeyi zikretmiştir, o da yoldur.

---

141 Yani İbrahim ile Lût'un verdikleri haber. Çünkü onlar kavimlerine azabın ineceğini ve diğer tehditleri haber veriyorlardı.

وَاِنْ كَانَ اَصْحَابُ الْاَيْكَةِ لَظَالِمِينَ ﴿٧٨﴾

78. "Eyke halkı da gerçekten bir zâlimler topluluğu idi."

Yani Eyke halkı zâlim idiler. Eyke, içiçe ve sık ağaçların çok olduğu bir yerdir. Onlar burada idiler. Gayza'da iken Allah onlara Şuayb'i (a.s.) gönderdi. Bazı tevilciler Hz. Şuayb'ın (a.s.) iki kavme; bir kere Gayza halkına, bir kere de Medyen halkına gönderildiğin söylemiştir. Nitekim âyete "Medyen halkına kardeşleri Şuayb'ı gönderdik"[142]; başka bir âyette de: "Eyke halkı da peygamberleri yalancılıkla suçladı. Şuayb onlara şöyle demişti: "Allah'a karşı gelmekten sakınmaz mısınız?"[143]

Eyke halkı da gerçekten bir zâlimler topluluğu idi. Yüce Allah kâfirlere değişik adlar vermiştir; bir kere zâlimler, bir defa fâsıklar ve müşrikler demiştir. Zulüm ismi bazan küfür ve şirk dışındaki işlere de söylenir. Fısk ismi de böyle, küfür ve şirk dışındaki işler için kullanılır. Hem küfür, küfür isminden dolayı çirkin olmamıştır. İman ismi de öyle, iman isminden dolayı güzel olmamıştır. Çünkü hiçbir mümin yoktur ki bazı şeyleri inkâr edip bazı şeylere iman
etmiş olmasın. [§] Yüce Allah: "Kim tâğûtu inkâr edip Allah'a iman ederse…"[144] **53**
buyurmuştur.

فَانْتَقَمْنَا مِنْهُمْ وَاِنَّهُمَا لَبِاِمَامٍ مُبِينٍ ﴿٧٩﴾

79. "Biz onların da cezasını verdik. Bu iki şehir açıkça bilinen bir yol üzerindedir."

Allah onlardan intikam altığını belirtti, fakat ne ile intikam aldığını zikretmedi. Başka bir âyette ise şöyle buyurdu: "Nihayet o şiddetli deprem onları yakalayıverdi"[145]; başka bir âyette de "Korkunç ses onları da yakaladı!."[146]; bir diğer âyette "Gölge gününün azabı üzerlerine çöküverdi[147] buyurmuştur. Şid-

---

142 el-A'râf, 7/85.

143 eş-Şuarâ, 26/176-177.

144 "Dinde zorlama yoktur. Doğru eğriden açıkça ayrılmıştır. Artık kim sahte tanrıları reddeder de Allah'a inanırsa kopmayan sağlam bir kulpa yapışmıştır. Allah her şeyi işitir ve bilir" (el-Bakara, 2/256; orijinal metinde el-Bakara, 2/265 yazılı olup yanlıştır).

145 "Nihayet o şiddetli deprem onları yakalayıverdi de yurtlarında yere serilip kaldılar" (el-A'râf, 7/91).

146 "Ama sonunda sabaha girerlerken korkunç ses onları da yakaladı!" (el-Hicr, 14/81).

147 "Onu yalancılıkla suçladılar, derken gölge gününün azabı üzerlerine çöküverdi" (eş-Şuarâ, 26/189; Arapça dipnotta 26/18 şeklinde yanlış yazılmıştır).

detli sarsıntının onlardan bir kavim için, korkunç sesin başka bir kavim için, gölge günün azabının da başka bir kavim için olma ihtimali vardır. Yahut hepsinin mahiyetinin bir, fakat isimlerinin değişik olması da muhtemeldir. Sonradan gelenlere ibret olması için, onların yok edildiklerini yahut azaba çarptırıldıklarını bilip bunların yaptıklarına benzer işler yapmaktan sakınmak dışında, bizim bunu bilmeye ihtiyacımız yoktur. *En doğrusunu Allah bilir.*

54 **[§]Onlardan intikam aldık.** Yaptıkları kötü iş ve Lût'a karşı kötü muamelede bulunmaları dolayısıyla, Lût kavminden Lût adına intikam aldığımız gibi, elçiler adına onlardan intikam aldık. Buna göre Mekke halkından da Muhammed'e (a.s.) yaptıkları kötü iş ve fena muamele dolayısıyla onun adına intikam alırız. Eyke halkına inen azap onları engellemek için yetecek bir azap ve öğüt olup Lût kavmine inen azabı zikretmeye ihtiyaç hissettirmez.

Bu iki şehir açıkça bilinen bir yol üzerindedir. Bazıları demiştir ki: Bu ikiden kastedilen Lût kavmi ile Şuayb kavmidir. "Lebiimâmin mubîn" (لَبِاِمَامٍ مُبِينٍ): Apaçık bir yol demektir. Yani helâk edilmeleri apaçıktır. Yüce Allah'ın "lebiimâmin mubîn" (لَبِاِمَامٍ مُبِينٍ) sözü ile "lebisebîlin mukîm" (لَبِسَبِيلٍ مُقِيمٍ) sözü birdir. Yani onların kalıntıları görünür ve apaçıktır, kim bu yola girerse yahut kim onların köyüne ve mekânına girerse, onların helâk edilmelerinin izleri ile başlarına gelen musibet hakkında açık bilgi edinir. "Lebiimâmin mubîn" (لَبِاِمَامٍ مُبِينٍ) ifadesi gidilen ve kastedilen yol demektir.

وَلَقَدْ كَذَّبَ اَصْحَابُ الْحِجْرِ الْمُرْسَلِينَ ﴿٨٠﴾

80. "Kuşkusuz Hicr halkı da peygamberleri yalancılıkla suçladılar."

Kuşkusuz Hicr halkı da peygamberleri yalancılıkla suçladılar. Tevilciler bu âyet hakkında şöyle demişlerdir: Hicr ashabı Salih ve Semûd kavmidir. Onlar yine dediler ki: Hicr, bir vadinin adıdır. Yine denildi ki: Hicr, vadinin kenarında yer alan bir köyün adı olup bu kavim o köye nispet edilmiştir. **Kuşkusuz Hicr halkı da peygamberleri yalancılıkla suçladılar.** Tevilci âlimler şöyle demişlerdir: Gönderilen elçiler anlamındaki "el-murselîn" (الْمُرْسَلِينَ) sözü ile Allah Teâlâ sadece Salih'i kastetmekle birlikte, bütün elçileri zikretmiştir. Çünkü Salih onları, diğer elçilerin çağırdığı dine çağırıyordu. Salih'i yalanlayınca, bütün peygamberleri de yalanlamış oldular. Çünkü her elçi bütün elçilere iman etmeye çağırır, dolayısıyla bunlardan birini yalanlayınca hepsini yalanlamış olur. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاٰتَيْنَاهُمْ اٰيَاتِنَا فَكَانُوا عَنْهَا مُعْرِضٖينَ ﴿٨١﴾

81. "Oysa onlara âyetlerimizi de gönderdik, fakat bunlara sırt çevirdiler."

Oysa onlara âyetlerimizi de gönderdik, fakat bunlara sırt çevirdiler. Burada "âyât" (اٰيَاتِ) kelimesinin, Allah'ın birliğini gösteren deliller ve mûcizeler anlamına gelmesi ihtimali vardır. Bütün mûcizeler; Allah'ın birliğinin delilleri ve elçilik mûcizeleri mânasına da gelebilir. **Sırt çevirdiler**, yani kabul etmediler demektir. Çünkü kabul etmeyince ondan yüz çevirmiş olurlar. Yahut âyetlerden yüz çevirdiler, yani onları yalanladılar.

وَكَانُوا يَنْحِتُونَ مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتًا اٰمِنٖينَ ﴿٨٢﴾

[§]*82. "Onlar, güvende olmak üzere dağları oyarak barınaklar yaparlardı."* 55

Onlar, güvende olmak üzere dağları oyarak barınaklar yaparlardı. Bu âyet Salih'in (a.s.) Allah'tan gelecek azap tehdidinden emin oldukları halde demektir. Çünkü: "Ey Sâlih! Eğer sen gerçekten peygamberlerden isen, tehdit ettiğin azabı bize getir!" dediler"[148] ve onlar azap tehdidinden emin idiler. Bazıları da şöyle demiştir: Sanatta ileri seviyede oldukları için azabın, dağlarda yonttukları evlere gelmeyeceğinden emin idiler. Bu da yüce Allah'ın şu âyetinde belirtilen husustur: "Dağlardan ustaca evler oyup/yontu yapmaya devam edebileceğinizi mi sanıyorsunuz?"[149] Bazılarının yorumuna göre bu âyette geçen "fârihîn" (فارهين) ustaca demektir.

فَاَخَذَتْهُمُ الصَّيْحَةُ مُصْبِحٖينَ ﴿٨٣﴾

83. "Ama sonunda sabaha girerlerken korkunç ses onları da yakaladı!"

Ama sonunda sabaha girerlerken korkunç ses onları da yakaladı. Korkunç sesin, onları gündüzün açık bir şekilde yakalaması ihtimali vardır.

---

148 "Derken, o dişi deveyi ayaklarını keserek öldürdüler, böylece rablerinin emrinden dışarı çıktılar ve 'Ey Salih! Eğer sen gerçekten peygamberlerden isen, tehdit ettiğin azabı bize getir!' dediler" (el-A'râf, 7/77).

149 eş-Şuarâ, 26/149.

فَمَٓا اَغْنٰى عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴿٨٤﴾

84. "Aldıkları tedbirin kendilerine hiçbir faydası olmadı."

Aldıkları tedbirin kendilerine hiçbir faydası olmadı. Kendileri için yonttukları evler onlara fayda sağlamadı, yani Allah'ın azabından kurtulmaya hiçbir şekilde fayda sağlamadı. "Femâ eğnâ anhüm" (فَمَٓا اَغْنٰى عَنْهُمْ) cümlesinin; putlara ve heykellere tapma türünden yaptıkları ibadetler onlara fayda vermedi mânasına gelme ihtimali vardır. Çünkü onlar şöyle demişlerdi: "Biz o putlara sadece, bizi doğrudan Allah'a yaklaştırsınlar diye ibadet ediyoruz"[150]; "Onlar (putlar) Allah katında bizim şefaatçilerimizdirler"[151]. Yani taptıkları varlıklar onları Allah'ın azabından kurtaramadı. Yahut Allah şöyle buyuruyor: Bu dünya hayatında nimetlenmeleri ve dünya malından yararlandırılmaları, onların kendilerinden azabın uzaklaştırılmasına faydası olmadı. Nitekim yüce Allah bir âyette şöyle buyurmuştur: "Kulakları da gözleri de kalpleri de onlara hiçbir fayda sağlamadı"[152]. Yani her ne kadar kendilerine anılan kulak, göz ve kalp verildiyse de bakıp Allah'ın âyetleri hakkında düşünmeyice ve inkâr edince…

وَمَا خَلَقْنَا السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَٓا اِلَّا بِالْحَقِّ وَاِنَّ السَّاعَةَ لَاٰتِيَةٌ فَاصْفَحِ الصَّفْحَ الْجَم۪يلَ ﴿٨٥﴾

56 **[§]*85. "Biz, gökleri, yeri ve bunlar arasında bulunanları ancak ve ancak hak ve adalet temelinde yarattık. Kıyâmet de mutlaka gelecektir. Sen şimdi güzel bir şekilde hoşgörülü ol."***

Biz, gökleri, yeri ve bunlar arasında bulunanları ancak ve ancak hak ve adalet temelinde yarattık. "Bilhakkı" (بِالْحَقِّ) kelimesi, Allah'ın yaratıklarına karşı kendisinin hakkı ve yaratıkların birbirine karşı hakkı anlamına gelmesi muhtemeldir. Hak, övülen ve tercih edilen her sözün ve fiilin adıdır. Bâtıl ise yerilen her söz ve işin adıdır. Bazıları şunu söylemiştir: Biz gökleri, yeri ve bu ikisi arasında bulunanları, hak sahiplerinin hakkını gözeterek ve Allah'ın

---

150 ez-Zümer, 39/3.

151 Yûnus, 10/18.

152 "Onlara, size vermediğimiz yerler ve imkânlar verdik; kendilerini kulak, göz ve kalplerle donattık. Onlara kulakları da gözleri de kalpleri de hiçbir fayda sağlamadı. Çünkü onlar Allah'ın âyetlerini inkâr ediyorlardı. Alaya aldıkları şeyler kendilerini kuşatıverdi!" (el-Ahkāf, 46/26).

şahitleri olarak yarattık. (إِلَّا بِالْحَقِّ): Yani yer ile gökleri başka şey için yaratmadı, aksine yaratıkların imtihan edilmesi için yeri ve gökleri yarattı. Hasan[-ı Basrî] bu görüşü benimsemiştir. Yine denildi ki: "Allah yer ile gökleri ve ikisi arasında olanları, vuku bulacak bir şey için yarattı, yani sevap ve ceza akıbeti için yarattı; özellikle yok olmak için değil, mutlu bir akıbet için yarattı. Çünkü bir şeyi yok olmak için yaratmak faydasız boş bir iştir, o da şu âyette yüce Allah'ın ifade buyurduğudur: "Sizi sırf boş yere yarattığımızı ve sizin artık huzurumuza geri getirilmeyeceğinizi mi sandınız?"[153] Allah kullarını, sırf kendisine dönsünler ya da mutlu bir gelecek ve hayırla karşılık vermek için yaratmasının anlamsız olmadığını haber verdi[154]. Biz bunu daha önce de zikretmiştik. **Biz, gökleri, yeri ve bunlar arasında bulunanları ancak ve ancak hak ve adalet temelinde yarattık. Kıyâmet de mutlaka gelecektir** meâlindeki âyetin kıyâmeti inkâr edenlere karşı iki delil olmak üzere iki açıdan getirilmiş olması mümkündür. Birincisi: Zikrettiğimiz üzere, eğer kıyâmet olmasaydı, gökleri, yeri ve ikisi arasındakileri, özellikle yok olmak için yarattığı ortaya çıkardı. Bir şeyi özellikle sırf yok olmak için yaratmak, anlamsızdır ve gerçeğe aykırıdır. Özellikle amaçlanan bir akıbet olmaksızın binayı yapanın onu yıkmak için yapması gibi. İkincisi: Gökleri ve yeri boşuna yaratmakta düşmanlarla dostları eşit kabul etme söz konusudur. Oysa hikmette bunların birbirinden ayırtedilmesi gerekir. Tıpkı şu beyanda olduğu gibi: "Göğü, yeri ve ikisi arasındakileri boş yere yaratmadık. Bu, inkâr edenlerin zannıdır"[155]. Aslında onların zannı, Allah'ın gökleri ve yeri boşuna yarattığı şeklinde değildir, fakat dirilişi inkâr edince, onlardaki inanç, Allah'ın gökleri ve yeri boşuna yarattığı tarzında bir zanna dönüştü.

Kıyâmet de mutlaka gelecektir. Sen şimdi güzel bir şekilde hoşgörülü ol. Bazıları "fesfahi's-safha'l-cemîl" (فَاصْفَحِ الصَّفْحَ الْجَمِيلَ) ifadesini şöyle yorumlamıştır: "Yani onlardan yüz çevir; dilleri ve fiilleri ile sana verdikleri eziyete karşılık verme." **Kıyâmet mutlaka gelecektir,** sana verdikleri eziyetten ve o gün yaptıklarından dolayı senin yerine ben onları cezalandıracağım. **Güzel bir şekilde hoşgörü** meâlindeki beyan örfte eksiklik ve bozukluk içermeyen söz demektir. [§]Yani **Sen şimdi güzel bir şekilde hoşgörülü ol.** Yani tam olarak 57
nitelenen bir ahlâkla eksiklik ve bozukluk taşımayan bir hoşgörü ile davran. **Güzel bir şekilde hoşgörülü ol** meâlindeki beyanın onları hoş görme ve min-

153 el-Mü'minûn, 23/115.

154 Allah kullarını, kendisine dönsünler ya da akıbet için yaratmasının abes olduğunu haber verdi.

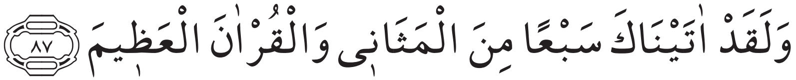
155 "Göğü, yeri ve ikisi arasındakileri boş yere yaratmadık. Bu, inkâr edenlerin zannıdır. Cehennem ateşinden vay o inkârcıların başına geleceklere!" (Sâd, 38/27).

net altında bırakmama anlamına gelmemesi muhtemeldir. Sanki yüce Allah Hz. Peygamber'e, başa kakma tarzında olmayacak şekilde hoş görmeyi emretmiştir. **Kıyâmet mutlaka gelecektir.** Sen hoş görmenin karşılığını göreceksin, onlar da sana yaptıkları eziyetin karşılığını görecekler.

86. "İyi bilesin ki Rabb'in, evet O, muhakkak surette eşsiz yaratıcıdır, her şeyi bilmektedir."

İyi bilesin ki Rabb'in, evet O, muhakkak surette eşsiz yaratıcıdır, her şeyi bilmektedir. Bu âyetin iki türlü yorumlanmaya ihtimali vardır. Biri şudur: Allah kulların kötülük ve muhalefetlerini bildiği halde yaratmıştır, bundan gafil olarak ve bilmeyerek yaratmamıştır. Bilinmelidir ki, Allah yaratıkları kendi ihtiyacı için yahut kendi menfaati için yaratmamıştır, belki emir ve yasakları hakkında sınamak ve kulların menfaat ve ihtiyaçlarına bağlı olarak yaratmıştır. İkincisi: **Senin Rabb'in, muhakkak** yaratıklarını **eşsiz yaratandır,** kullarının maslahatlarını çok iyi bilendir, çünkü onları hoş görmek, dinleri sebebiyle cezalandırmaktan daha elverişlidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

87. "Kuşkusuz sana tekrar tekrar okunandan (âyetlerden) ***yedisini ve yüce Kur'ân'ı verdik."***

Kuşkusuz sana tekrar tekrar okunandan (âyetlerden) yedisini ve yüce Kur'ân'ı verdik. "Mine'l-mesânî" (مِنَ الْمَثَانِى) kelimesinin ne anlama geldiği hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür: Bazıları demiştir ki; "seb'an mine'l-mesânî" deki (سَبْعًا مِنَ الْمَثَانِى) "mesânî" (مَثَانِى) Kur'ân'ın hepsidir. Nitekim Cenâb-ı Hak "Allah, kendi içinde uyumlu, gerçekleri tekrar tekrar dile getiren bir kitap olarak sözlerin en güzelini indirdi"[156] buyurmuştur. Denildi ki, Kur'ân'ın "mesânî" (مَثَانِى) adıyla adlandırılması, onda misaller, ibret levhaları ve haberlerin tekrarlanmasından dolayıdır. Eğer böyle ise, "seb'an mine'l-mesânî" (سَبْعًا مِنَ الْمَثَانِى) Kur'ân'dan yedi demek olur. Hem bazı tevilcilerin belirttiğine göre, bunun yedi uzun sûre mânasına da gelmesi ihtimali vardır. Allah Teâlâ sanki şöyle buyurmuştur: "Biz sana Kur'ân-ı azîmden yedi verdik." "Seb'an" (سَبْعًا)

156 ez-Zümer, 33/39.

kelimesi Kur'ân sûrelerinden Fâtiha mânasına da gelmesi muhtemeldir. Yani biz sana Kur'ân'dan Fâtiha'yı verdik. Bir topluluk da "seb'an mine'l-mesânî"nin (سَبْعًا مِنَ الْمَثَانِى) Fâtihatü'l-Kitâb olduğu görüşünde bulunanlar olduğunu söylemişlerdir. Onlar bu konuda Resûlullah'tan (s.a.) bir hadis de rivayet ediyorlar. Ebû Hureyre'den rivayet olunduğuna göre Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
[§]"el-Hamdülillah Kur'ân'ın anasıdır, Kitab'ın anasıdır ve seb'u'l-mesânîdir[157]. 58
Übey'den de rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Allah Tevrat'ta ve İncil'de Kur'ân'ın anası (Ümmü'l-Kur'ân) gibi bir âyet indirmemiştir. O es-seb'u'l-mesânî olup benimle kulum arasında taksim edilmiştir, ne isterse kuluma verilecektir"[158]. Müfessirler içinde şöyle diyen de vardır: Mesânî Kur'ân'ın hepsidir. Daha önce zikrettiğimiz âyetle Ebû Hureyre'den rivayet olunan şu hadise gidilmektedir: "Ne Tevrat'da ne İncil'de ne Zebûr ile Kur'ân'da bir benzeri -yani Ümmü'l-Kur'ân'ın benzeri- yoktur. Ümmü'l-Kur'ân es-seb'u'l-mesânîdir ve bana verilen Kur'ân-ı Azîm'dir"[159]. Zikrettiklerine göre, Ümmü'l-Kur'ân es-seb'u'l-mesânîdir. Eğer es-seb'u'l-mesânî Fâtihatü'l-Kitâb ise yüce Allah şöyle buyurmuş gibi olur: Andolsun ki biz sana yedi verdik, o da mesânîdir. Eğer "seb'an mine'l-mesânî" (سَبْعًا مِنَ الْمَثَانِى) uzun yedi sûre ise şöyle olur: Yani biz sana yedi verdik, o da mesanîdir. Hz. Peygamber'den (s.a.) yine şöyle rivayet olunmuştur: "Tevrat yerine bana uzun yedi sûre geldi, mesânî ise İncil yerine verilmiştir ve Rabbim bana mufassal sûrelerle fazlasını vermiştir"[160].

Hem hadiste rivayet edilen bilgi eğer sabitse, es-seb'u'l-mesânî Fâtihatü'l-Kitâb'tır. Eğer doğru değilse kaçınmak daha iyidir. Çünkü bizim böyle bir bilgiye ihtiyacımız yoktur ve bizim onu adlandırmamız şahitlikten başka bir şey olmaz. Bize bir fayda getirmeksizin şahitlik anlamına gelen konumdan uzak durmak ve kendini tutmak daha doğrudur. Müfessirlerin bir kısmı, seb'u'l-mesânînin mufassal sûreler olduğunu söylüyor. Mesânînin Fâtihatü'l-Kitâb
olduğunu söyleyen, her rekâtta tekrarlandığı için bunu söylemiştir. [§]Yahut 59
mesânî tekrarlanan ve iade edilen âyetlerdir. Çünkü Kur'ân'daki her bir harf[161]

[157] Tirmizî, "Tefsîr", 16.

[158] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V, 114; Tirmizî, "Tefsîr", 16.

[159] Bk. Buhârî, "Tefsîr", 1/1, 15/3; "Fedailü'l-Kur'ân", 9; Mâlik, *el-Muvatta'*, "Salât", 37; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV, 211, V, 114.

[160] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV, 107.

[161] Müellif (r.a.) her bir harf ile ince mânaları, orada bulunan hikmetli hükümleri kastediyor olsa gerektir. İşte bunlar başka bir sûrede tekrarlanıp iade olmaktadır. Çünkü Fâtiha sûresi Kur'ân'ın anasıdır.

başka bir mânayı eda eder, bu sebeple de mesânî adını alır. Mesânînin Kur'ân olduğunu söyleyenler bundan dolayı söylemişlerdir. Çünkü Kur'ân'ın örnekleri, haberleri, ibretleri, iade edilmekte ve tekrarlanmaktadır. Mesânînin, yedi uzun sûre olduğunu söyleyenler, Kur'ân'da hadler, kıssalar, farzlar ve genel hükümleri tekrarlandığı için bu açıklamanın yapıldığını ifade ediyorlar. *En doğrusunu Allah bilir.*

(وَالْقُرْاٰنَ الْعَظِيمَ) **yüce Kur'ân'ı verdik.** Allah Kur'ân'a azîm, mecîd, hakîm adlarını verdi. Bunlar fiil yapanların adlarıdır, oysa gerçekte Kur'ân'ın işi, ameli yoktur. Fakat *-en doğrusunu Allah bilir ya-* bu durumun üç ihtimali vardır: Allah'ın Kur'ân'a azîm, mecîd adlarını, onu yücelttiği, şereflendirdiği ve üstün kıldığı için vermiştir. Kur'ân azîmdir, mecîddir, hâkimdir. Yani muhkemdir. Hakîm ism-i mef'ûl mânasında ve faîl vezninde olan bir kelimedir, bu dil yönünden mümkündür. Yahut Allah'ın Kur'ân'a bu adları vermesinin sebebi, ona sarılıp hükümleri ile amel edenlerin azîm, mecîd ve hakîm olmasındandır. Yahut Allah ona azîm, mecîd, hakîm adını şu sebeple vermiştir. Yani azîm, mecîd, hakîm olan Allah tarafından gelmiştir. Hakîmin aslı isabetli olan, her şeyi lâyık olduğu yere koyan demektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

لَا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ اِلٰى مَا مَتَّعْنَا بِهٖٓ اَزْوَاجًا مِنْهُمْ وَلَا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ وَاخْفِضْ جَنَاحَكَ لِلْمُؤْمِنِينَ ﴿٨٨﴾

88. "Sakın ola ki, onlardan bazı gruplara verdiğimiz geçici dünya nimetine göz dikmeyesin! Onlardan yana üzülme, müminlere karşı da alçak gönüllü ol!"

Sakın ola ki, onlardan bazı gruplara verdiğimiz geçici dünya nimetine göz dikmeyesin! Buradaki "ayneyke" (عَيْنَيْكَ) sözünden, gözün kendisinin kastedilmesi muhtemeldir. Aynı zamanda bu kelimenin iki şekilde yorumlanmaya ihtimali vardır: Birincisi Allah, onları faydalandırdığı nimetlere, onlar gibi bakmayı resûlüne yasaklamıştır. Çünkü onlar Allah katında mertebe sahibi ve önemli kimseler olduklarından dolayı dünyada bu mallardan yararlandırıldıklarını sanmışlar, bunun için şöyle demişlerdir: "Rabbimin huzuruna götürülsem bile, hiç şüphem yok ki, orada bunun yerine daha iyisini bulurum"[162]. Yine onlardan hikâye ederek Allah şöyle buyurmuştur: "Dönüp Rabbime va-

162 "Kıyâmetin kopacağını da sanmıyorum. Rabbimin huzuruna götürülürsem bile, hiç şüphem yok ki, orada bunun yerine daha iyisini bulurum" (el-Kehf, 18/36).

racak olsam bile…"[163] ve benzer âyetler. [§]Onlar bu dünyada nimetlerden 60
yararlandırılmalarının sebebi, kendilerinin Allah katında önem taşıdıkları ve değer kabul edildiklerinden dolayı olduğunu zannettiler, bunun için o sözleri söylediler. Bu sebeple yüce Allah kendilerine hangi gözle bakıyorlarsa onlara o gözle bakmasını Hz. Peygamber'e yasaklamış, fakat ibret gözü ile bakmayı emretmiştir.

İkincisi: yüce Allah, onların baktıkları gibi müminlere karşı kibirlenme, baskı yapma ve onlara alay etme gözü ile bakmasını Hz. Peygamber'e yasakladı. Çünkü onlar çeşitli dünyevî nimet ve mal sahibi kılınmaları sebebiyle, insanlar karşısında büyüklendiler ve onlarla alay ettiler, çünkü göz mal zenginliğine zorlanmadan ve tabiî bir şekilde takılır. Dolayısıyla Allah Teâlâ sanki onların yararlandırıldıkları nimetlere rağbet etmekten ve onları tercih etmeyi Hz. Peygamber'e (s.a.) yasaklamış gibi oldu[164]. Çünkü yararlandırıldıkları nimetler sözü edilen şu unsurlardır: "O halde, onların malları da evlâtları da seni imrendirmesin; çünkü Allah onlara dünya hayatında bunlarla eziyet çektirmeyi ve canlarının da kâfir olarak çıkmasını murat ediyor"[165]. (لَا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ) **onlardan bazı gruplara verdiğimiz geçici dünya nimetine göz dikme,** çünkü onlar anılan sebeple mallardan yararlandırılmışlardır.

"Lâ temuddenne ayneyke" (لَا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ) cümlesi gözleri bir nesneye dikmeyi yasaklama, gözün kendisi[166] kastedilerek değil, nefsi dikkate alınarak söylenmiş olma ihtimali vardır. Sanki Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Nefsini onların yararlandırıldıkları mallara ve nimetlere meylettirme ve buna rağbet ettirme, çünkü bu genişlik Allah nezdinde önemli ve mertebeleri yüksek kişiler olmalarından dolayı onlara verilmemiştir; aksine bu nimetlerin, Allah katında önem ve değer taşımadığının bilinmesi içindir. Öyle ki Allah kendisine iftira atanlara, nimetleri ve lütuflarını inkâr edenlere de vermiştir.

---

163 "Bu benim hakkımdır; ayrıca kıyâmetin kopacağını sanmıyorum ama, dönüp rabbime varacak olsam bile, O'nun huzurunda benim için güzel şeyler bulunduğundan eminim" (Fussılet, 41/50).

164 "O halde onların malları da evlâtları da seni imrendirmesin; çünkü Allah onlara dünya hayatında bunlarla eziyet çektirmeyi ve canlarının da kâfir olarak çıkmasını murat ediyor" (et-Tevbe, 9/55).

165 "Sakın kendilerini sınamak için onların bir kesimini yararlandırdığımız dünya hayatının çekiciliğine göz dikme! Rabb'inin sana verdiği nimetler daha hayırlı ve daha kalıcıdır" (Tâhâ, 20/131).

166 Yani muhatabın şahsı, kendisi. Alâeddin es-Semerkandî şöyle demiştir: "Burada (عين) kelimesinden nefsi kastetmiştir. Çünkü anılan metâlara tekellüfsüz sabredilir. Dolayısıyla sanki yüce Allah Hz. Peygamber'i (s.a.) onların yararlandırıldıkları şeylere rağbetten yasaklamış gibi oluyor. (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 430a).

Anılan âyette fakirliğin zenginlik üzerine üstün tutulması söz konusudur. Çünkü Resûlullah'ı (s.a.), onların yararlandırıldıkları mal ve nimetlere gözlerini dikmekten yasaklamıştır. Mâlumdur ki, Resûlullah (s.a.) gözlerini bunlara
61 dikse, sadece dünya ve dünya sevgisi için dikmez, [§]belki düşmanlarına karşı cihat için bunlardan yararlanmak ister ve hayır yolunda ashabına yardım etmek için yapardı. Buna rağmen Allah, onu kendisine yasakladı. Bu durum, en hayırlı ve en faziletli olan yolun Hz. Peygamber'in (s.a.) tercih ettiği fakirlik ve elinin darda bulunması yolu olduğuna işaret etmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

"Ezvâcen minhum" (اَزْوَاجًا مِنْهُمْ) yani türlü mallar ve değişik nimetler. Bazıları bu beyan hakkında şunu söylemiştir: Bu onlardan zengin olanlar ve benzeri kimseler anlamına gelir. Eğer bu ifadenin anlamı türlü mallar olursa, bunda takdim ve tehir vardır. Sanki Allah şöyle buyurmuştur: İki gözünü, onları yararlandırdığımız türlü mallara dikme. Eğer "ezvâcen minhum" ifadesi insan sınıfları ise o Kur'ân'ın cari olduğu düzene göre anlaşılır. Yani iki gözünü onlardan bir kavme verdiğimiz mallara dikme.

Onlardan bazı gruplara verdiğimiz geçici dünya nimetine göz dikme âyetinde, Mûtezile'nin görüşünü nakzeden delil vardır. Çünkü Mûtezile şöyle diyor: Allah bir kimseye ancak dinde en yararlı olanı (aslah) verir. Eğer Allah'ın bu kimselere verdiği nimetler onlar için din yönünden en yararlı olsaydı, elçisini, gözlerini bu mallara dikmeyi yasaklamazdı. Dolayısıyla (Mûtezile'nin görüşünün aksine), bazan Allah din itibariyle en faydalı olmayanı da verdiğine işaret etmektedir. Bunun gibi şu âyet de inkârcılara mühlet verilmesinin sebebinin sadece günahlarını arttırmak olduğunu belirtmektedir: "İnkâr edenler, kendilerine vermiş olduğumuz fırsatın sakın onlar için hayırlı olduğunu sanmasınlar. Onlara verdiğimiz fırsat ancak günahlarını arttırmaya yarıyor. Onlar için alçaltıcı azap vardır"[167]. Nitekim onlar "Hayırları artmak için onlara mühlet veriliyor" diyorlar. Tıpkı şu âyette belirtildiği gibi: "Allah'ın lütfundan kendilerine verdiği nimette cimrilik gösterenler, sakın bunun kendileri için hayırlı olduğunu sanmasınlar, bilâkis bu onlar için kötüdür"[168]. Bu âyetlerin hepsi Mûtezile'nin görüşlerini reddediyor. Daha önce de bu konuyu birçok yerde zikretmiştik.

---

167 Âl-i İmrân, 3/178.

168 Âl-i İmrân, 3/180.

Onlardan yana üzülme. Buradaki yasağın Hz. Peygamber'in (s.a.) kendisine mahsus olması ihtimali vardır. Yüce Allah onlara şefkat göstermek için, onlardan dolayı üzülmesini yasakladı, belki onlara karşı sert davranmasını emretti. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: "Kâfirler ve münafıklarla cihat et ve onlara karşı sert davran"[169]. Buna göre yüce Allah **müminlere karşı da alçak gönüllü ol** buyurmuştur. Yani müminlere yumuşak davran ve nazik muamele et; kâfirlere karşı ise şiddetli ve sert davran. Bu Allah'ın müminleri nitelediği özelliktir. Şu âyetlerde belirtildiği gibi: "O, Allah'ın elçisi Muhammed'dir. Onunla beraber olanlar da kâfirlere karşı sert, kendi aralarında merhametlidirler"[170];
"Müminlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı vakarlıdırlar"[171]. [§]Allah, mü- 62
minlerin kâfirlere karşı şiddetli, kendi aralarında merhametli davranan, müminlere karşı alçak gönüllü olan, kâfirlere karşı da şiddetli davranan kimseler olduklarını bildirdi. Bu mesele de buna göre anlaşılmalıdır. Bu âyetin yasaklamak için değil, belki hafifletme, teselli ve kendisinden üzüntüyü kaldırma anlamına gelme ihtimali vardır. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.) onların, Allah'ı inkâr etmelerine ve imanı terketmelerine üzülüyordu, öyle ki nerde ise kendini bunun için telef edecekti. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurdu: "İnanmazlarsa arkalarından üzülerek neredeyse kendini helâk edeceksin!"[172]; "O halde onlar için üzülerek kendini helâk etme"[173]. Ve benzeri âyetler. Yukarıdaki âyetin başka bir yoruma da ihtimali vardır: Hz. Peygamber (s.a.) onlara üzülüyor ve kendisine karşı kurdukları tuzaklar, yaptıkları hileler dolayısıyla kalbi daralıyordu. Nitekim yüce Allah bu konuda şöyle buyurmuştur: "Sen de onlar yüzünden üzülme, tuzak kurmalarından dolayı da canını sıkma"[174]. Zira ben onları cezalandırırım. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَقُلْ اِنّٖىٓ اَنَا النَّذٖيرُ الْمُبٖينُ ﴿٨٩﴾

---

169 Kâfirler ve münafıklara karşı cihat et ve onlara karşı katı davran. Onların varacakları yer cehennemdir ve ne kötü bir varış yeridir" (et-Tevbe, 9/48).

170 el-Feth, 48/29.

171 "Ey iman edenler! Sizden kim dininden dönerse bilsin ki Allah öyle bir kavim getirecektir ki Allah onları sever, onlar da Allah'ı severler; müminlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı vakarlıdırlar; Allah yolunda cihat ederler ve hiç kimsenin kınamasından korkmazlar" (el-Mâide, 5/54).

172 "Durum böyleyken bu son kitaba inanmazlarsa arkalarından üzülerek neredeyse kendini helâk edeceksin!" (el-Kehf, 18/6).

173 "O halde onlar için üzülerek kendini helâk etme. Allah onların yaptıklarını elbette biliyor" (Fâtır, 35/8).

174 en-Neml, 27/70.

89. “Kuşkusuz ben apaçık bir uyarıcıyım” de.

Bu âyetin, Allah’a isyan karşısında uyarıcı, itaat karşısında açıklayıcıyım mânasına ihtimali vardır. Yahut âsileri Allah’ın azabından uyaran, emir ve yasaklarını açıklayandır demektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

كَمَٓا اَنْزَلْنَا عَلَى الْمُقْتَسِم۪ينَ ﴿٩٠﴾ اَلَّذ۪ينَ جَعَلُوا الْقُرْاٰنَ عِض۪ينَ ﴿٩١﴾

90-91. “Nitekim biz, bölüp parçalayanları, Kur’ân’ı parçalara ayıranları cezalandırdık.”

Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: Bütün ilâhî kitaplar Kur’ân’dır. Yani Allah’ın kitaplarını bölüp parça parça yaptılar. Yani tahrifte bulunarak ve değiştirerek onları birbirinden ayırdılar; kendilerine uygun olanları aldılar, uygun düşmeyenleri bozup değiştirdiler. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: “Ey peygamber! Kalpleri inanmadığı halde ağızlarıyla “iman ettik” diyenlerden ve yahudilerden küfürde yarışanlar seni üzmesin. Onlar hep yalana kulak verirler, sana gelmeyen başka bir kesimi dinler dururlar; kelimeleri konulduğu anlamlarından kaydırıp değiştirirler. “Eğer size şu verilirse hemen alın, eğer o verilmezse uzak durun” derler[175]. Ve benzer âyetler. İşte bu, onların Kur’ân’ı bölmeleri ve sözlerini parçalamalarıdır. Yüce Allah’ın “Siz onu kâğıtlara yazıp (istediğinizi) açıklıyor, çoğunu da gizliyorsunuz”[176]; “Ama insanlar, aralarındaki inanç bağlarını keserek gruplara ayrıldılar”[177] meâlindeki âyet ile benzeri âyetler gibi.

63 [§]Bazıları demiştir ki: Onların bölüştürmeleri şöyledir: Kureyş’ten bir topluluk, insanları Hz. Peygamber’den (s.a.) yüz çevirmek için Mekke’nin akarını (ev, toprak ve bahçe) bölüştürdüler. Onlardan bir gruba Hz. Peygamber (s.a.) sorulunca da: O bir kâhindir diyordu, başka bir grup da şair, büyücü ve

175 “‘Eğer size şu verilirse hemen alın, eğer o verilmezse uzak durun’ derler. Allah bir kimseyi fitneye düşürmek isterse elbette Allah’ın iradesine karşı senin elinden hiçbir şey gelmez. İşte onlar Allah’ın, kalplerini temizlemek istemediği kimselerdir. Onların dünyadaki hakkı büyük bir rezilliktir. Âhirette de onlar için büyük bir azap vardır” (el-Mâide, 5/41).

176 “De ki: ‘Öyleyse Mûsâ’nın insanlara bir nur ve hidâyet olarak getirdiği kitabı kim indirdi?’ Siz onu kâğıtlara yazıp (istediğinizi) açıklıyor, çoğunu da gizliyorsunuz” (el-En‘âm, 6/91).

177 “Ama insanlar, aralarındaki inanç bağlarını keserek gruplara ayrıldılar. Her kesim kendi inancını beğenmektedir” (el-Mü’minûn, 23/53).

delidir vb. diyordu. "'Idîn" (عِضِينَ) onların Kur'ân büyüdür, şiirdir, kehanettir[178], öncekilerin masallarıdır, Allah'a yalan isnat ediyor ve benzeri sözler söylüyor, demeleridir. Bazıları da âyette takdim vardır diyor. Yani "Sana mesânî ve Kur'ân-ı Azîm" verdik. Tevrat ve İncil'i hıristiyan ve yahudilere indirdiğimiz gibi Kur'ân'ı da sana indirdik, onlar Allah'ın Kitab'ını bölenlerdir; bir kısmına inandılar, bir kısmına inanmadılar. Ebû Avsece şöyle dedi: "Adaytü'l-cezûr" (عضيت الجزور) denilir, yani kesilen hayvanı organlara taksim ettim demektir. Başka biri şöyle demiştir: Bu sözcük "ıdatün" (عِضة) kelimesinden alınmıştır, o da Kureyş dilinde büyü demektir. Büyücüye de "âdıh" (عاضه) denilir. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Bunlar Kur'ân'ı bölüp Hz. Peygamber (s.a.) aleyhine parçalama ve bunu her bir yolla yaymak ve kendilerinin civarındaki yabancı kabilelere bildirmek noktasında birbiri ile anlaşma yapmışlardır[179]. "Idîn" (عِضِينَ), yani onu ayırdılar ve parça parça ettiler. Bir görüşe göre, Hz. Peygamber (s.a.) hakkındaki sözü ayırdılar demektir. Bu daha önce sözünü ettiğimiz mânadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَوَرَبِّكَ لَنَسْـَٔلَنَّهُمْ اَجْمَعِينَ ﴿٩٢﴾ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٩٣﴾

92-93. "Rabb'ine andolsun ki yaptıklarından dolayı muhakkak surette onların hepsini sorguya çekeceğiz!"

Rabb'ine andolsun. Denildi ki bu beyan yüce Allah'ın yemin ifadesidir. **Hepsini sorguya çekeceğiz.** Bazıları demiştir ki sorguya çekilecekler yaratılmışların hepsidir. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: "Elbette kendilerine peygamber gönderilen kimseleri de, gönderilen peygamberleri de mutlaka sorgulayacağız"[180]. Yüce Allah hepsini sorgulayacak; peygamberleri, elçiliği tebliğden, peygamberlerin gönderildiği kavimler de elçilerin çağrısını kabul
etmekten sorulacaklardır. [§]Bazılar da demiştir ki: **Rabb'ine and olsun ki** 64
hepsini sorguya çekeceğiz. Sorguya çekilecekler bahsi geçen Kur'ân'ı bölüp parça parça yapanlar ve Resûlullah (s.a.) ve arkadaşları ile alay edenlerdir; onlara yaptıklarının sebepleri ve delillerini, elçisine ve getirdiği Kitab'a yaptıkları

---

178 Yüce Allah'ın (اَلَّذِينَ جَعَلُوا الْقُرْاٰنَ عِضِينَ) sözünün Arapça'daki aslı ve nerden alındığı hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Şöyle söyleyen vardır: Müfredi (عضة) olup aslı (عضوة)'dir. Bir şeyi parçalara ayırdığın zaman söylediğin (عضيت الشئ) sözünden alınmıştır. Vavı kelimeden eksiltmişlerdir. Mâna şudur: Onlar, yani müşrikler Kur'ân hakkındaki sözlerini parçaladılar, onu yalan, şiir ve kehanet olarak vasıflandırdılar. (İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, "عضه" md.).

179 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 239.

180 el- A'râf, 7/6.

kötü muameleye sevkeden sebebi soracak: "Niçin benim elçimi ve Kitab'ımı büyüye, yalana, kâhinliğe ve Allah'a iftira etmeye nispet ettiniz?" "Ne yaptınız; hangi ameli yaptınız?" diye sorulmayacaklar. Çünkü bunlar ellerine verilen kitapta yazılı olacak, onu oradan okuyacaklar. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: "Oku şimdi kitabını! Bugün kendini yargılamak üzere kendi nefsin yeter!"[181] **Rabb'ine and olsun ki hepsini sorguya çekeceğiz** meâlindeki söz tehdit ve şiddetin son noktasında şiddetli bir tehdittir, çünkü bu yeminle birlikte yapılmış bir tehdittir. Yeminle birlikte yapılan her tehdit son derece şiddetlidir. Zira eğer bu tehdit bize hükümdarlarından gelseydi korkulurdu da ya Rabbimizden gelince nasıl olur?

فَاصْدَعْ بِمَا تُؤْمَرُ وَاَعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِكِينَ ﴿٩٤﴾

94. "Sen, sana buyurulanı açıkça duyur, müşriklere aldırış etme!"

Sen, sana buyurulanı açıkça duyur, müşriklere aldırış etme. Sana buyurulanı açıkça duyur. Bu beyan hakkında bazıları "emrolunduğun gibi istikamet sahibi ol" yorumunu yapmıştır. Nitekim yüce Allah "Emrolunduğun gibi istikamet sahibi ol"[182] buyurmuştur. Bu Hz. Peygamber'e (s.a.) verilen bütün emirlere dairdir. Bazıları **duyur**, yani emredildiğin elçilik tebliğini yerine getir ve müşriklerden yüz çevir demektir demişlerdir. Müşriklere karşılık vermekten yüz çevir. Bunun mânası *-en doğrusunu Allah bilir ya-* emrolunduğun gibi onlara elçilik görevini tebliğ etmeye devam et, onlardan korkma, ürkme; korku, akrabalık ya da başka hiçbir şey seni elçilik görevini tebliğ etmekten engellemesin. Fakat sen emrolunduğun fiili yapmaya devam et. O da Allah Teâlâ'nın buyurduğu gibidir: "Herhangi bir topluluğa duyduğunuz kin, sizi adaletsiz davranmaya itmesin"[183]; "Ey iman edenler! Kendinizin veya anne babanızın ve akrabanızın aleyhine de olsa adaletten asla ayrılmayan, Allah için
65 şahitlik eden kimseler olun"[184]. [§]Yani onlara buğz etmeniz ve kendi aranızda akraba olmanız, gerçeği söylemenizi ve adaleti icra etmenizi engellemesin. Buna göre "fesdaʿbimâ tü'mer" (فَاصْدَعْ بِمَا تُؤْمَرُ) cümlesi, emredildiğin elçiliği tebliğ etmene bak, korku, tehdit ve seninle onlar arasındaki akrabalık bağları seni bu görevi yapmaktan alıkoymasın.

---

181 el-İsrâ, 17/14.

182 "Senin yanında hak yola dönenlerle birlikte, sana buyurulduğu gibi dosdoğru ol! Siz de azıp sapmayın. Allah, yaptıklarınızı çok iyi görmektedir" (Hûd, 11/112).

183 el-Mâide, 5/8.

184 en-Nisâ, 4/135.

İbn Kuteybe şöyle demiştir: "Fesda' bimâ tü'mer" (فَاصْدَعْ بِمَا تُؤْمَرُ), yani emredildiğin risâleti açığa vur. "Fesda'" (فَاصْدَعْ) aslı ayırmak ve fethetmektir. Bundan şunu murat ediyor: Senin savunduğun hakikat ile bâtılı, sana yakîn yani ölüm gelinceye kadar, birbirinden ayır[185]. Ebû Avsece dedi ki: "Fesda'" (فَاصْدَعْ), yani emrolunduğun şeye devam et. "Sada'te" (صدعت), yani (مضيت) devam etme, işine bak demektir. Bunların hepsinin aslı yarmak, parçalamaktır. Şöyle denilir: "Tesaddeû" (تصدعوا), yani ayrıldılar. *En doğrusunu Allah bilir.*

Müşriklere aldırış etme. Yani onlara karşılık vermekten yüz çevir. Sana eziyet yapmaları dolayısıyla onlara karşı ben sana yeterim. Bazı müfessirler, müşriklere **aldırış etme** anlamındaki sözün kılıç âyeti ile neshedilmiş olduğunu söylemiştir. Fakat bahsettiğimiz şekildeki mânasıyla neshedilmemiştir. **Müşriklere aldırış etme** ifadesinin şu mânaya da ihtimali vardır: Eğer savaşa ve tevhide çağrı varsa o her vakit değil bazı vakitlerdedir yahut belli bir kavme karşıdır. Allah, onların Hz. Peygamber'e (s.a.) icabet etmeyeceklerini ve ona inanmayacaklarını bildiği için O'nun elçisi onların iman etmelerinden ümit kesmiştir. Bu sebeple yüce Allah ona şu emri vermiştir: Onlardan yüz çevir, onlarla meşgul olma, onları davet etme, çünkü onlar inanmayacaklardır. Fakat başka kavimleri imana çağır. *En doğrusunu Allah bilir.*

95. "O alaycılara karşı biz senin yanındayız."

Bu beyan hakkında bazıları şöyle demiştir: Seninle alay eden bütün kâfirlere karşı biz sana yeteriz; yok etmek ve diğer maksatlarında sana ulaşmalarına engel olduk. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurdu: "Bir aylık yürüyüş mesafesinden korku ile yardım olundum"[186]. Bazıları şöyle demiştir: Hz. Peygamber'den (s.a.) insanları vazgeçirmek için gözetleme yerlerinde ve yollarda bulunan **alaycılara karşı biz senin yanındayız.** Kıssada belirtildiğine göre, anılanların sayısı yedi yahut beş kişi idi. Allah onları yok etmek suretiyle Hz. Peygamber'in (s.a.) yanında olmuştur. Müfessirlerin zikrettiklerine göre Hz. Peygamber (s.a.) ile alay edenlerin hepsi değişik cezalarla yok edilmişlerdir[187].

---

185 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 230.

186 Buhârî, "Teyemmüm", 1, "Cihâd", 122; "Salât", 56; Nesâî, "Gusül", 26. Yani bir aylık yürüyüş mesafesindeki düşmanlar benden korkarlar.

187 Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, X, 62.

اَلَّذِينَ يَجْعَلُونَ مَعَ اللّٰهِ اِلٰهًا اٰخَرَ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ ﴿٩٦﴾

[66] *96. "Allah'ın yanında başka bir tanrı daha edinenler ileride anlayacaklar!"*

Allah'ın yanında başka bir tanrı daha edinen. "Yec'alûne" (يَجْعَلُونَ) fiili yapmak, yaratmak mânasında değildir, çünkü onlar eğer yapacak olsalardı mevcut olurdu. Çünkü yapılan her şey vardır. Fakat "yec'alûne" (يَجْعَلُونَ) sözü, ya isim vermek ya da ibadet etmek şeklinde Allah ile beraber başka bir ilâhın olduğunu sanırlar demektir. "Ellezîne ce'alû'l-Kur'âne ıdîn" (اَلَّذِينَ جَعَلُوا الْقُرْاٰنَ عِضِينَ) âyeti de böyledir. Onlar Kur'ân'ı parça parça yapma gücüne sahip değillerdir, fakat böyle olacağını sandılar. Çünkü yüce Allah "Biz Kur'ân'ın koruyucusuyuz"[188] meâlindeki âyette belirtildiği gibi onu korumayı üstlenmiştir. Yine şöyle buyurmuştur: "Asılsız bir şey ona ne önünden ne arkasından yaklaşabilir. O, hikmet sahibi, övgüye lâyık olan Allah katından indirilmiştir"[189]. Yüce Allah Kur'ân'ı koruyacağını, ne önünden ne de arkasından Kur'ân'a asılsız bir ilâvenin gelmeyeceğini bildirmiştir. Eğer onlar Kur'ân'ı parça parça yapma gücüne sahip olsalardı, onun önünden bâtılın gelmiş olması gerekirdi. Bu durum onların söyledikleri sözün mecaz olduğuna işaret etmektedir. Yine yüce Allah'ın İbrahim'den (a.s.) hikâye olmak üzere "İbrahim gizlice tanrılarının yanına vardı; "Niçin bir şeyler yemiyorsunuz?" dedi"[190] "Tanrıları tek tanrıya mı indiriyor?"[191] Müşriklerin kullandıkları bütün "ceale" (جعل) kelimeleri âyetlerde kendi inançlarına göre mecazdır; ya isimlendirme yoluyla yahut da Allah'tan başka ilâh diye taptıkları varlıklara ibadet etmeleri itibariyle böyledir. Bunun zâhiri, Cenâb-ı Hakk'ın bahsettiği bu alaycılara karşı Allah Hz. Peygamber'e (s.a.) (koruyucu olarak) yeter O'nunla alay edenlerin hepsi kâfirlerdir. Fakat müfessirlerin belirttikleri bu kimselerin, Mekke'nin gözetleme yerlerinde olmaları muhtemeldir. Allah'ın bunu onlara nispet etmesinin sebebi, onların başkalarına Allah dışında varlıkları ilâh edinmeyi emretmeleri ve bunların da onu yapmış olmalardır. Sanki bunu onlar yapmışlar ve bu sözü onlar söylemişlerdir. **O alaycılara karşı biz senin yanındayız**[192]. Yani adı geçen

---

188 "Kesin olarak bilesiniz ki bu Kitab'ı kuşkusuz biz indirdik ve onu mutlaka koruyan da yine biziz" (el-Hicr, 15/9).

189 Fussılet, 41/42.

190 es-Sâffât, 36/91.

191 "Tanrıları tek tanrıya mı indiriyor? Bu gerçekten şaşılacak bir şey!" (Sâd, 38/5).

192 Az önce geçen âyet.

Hz. Peygamber'e (s.a.) yapmadığını koymayan alaycılar. Dolayısıyla "ellezîne yec'alûne" (اَلَّذِينَ يَجْعَلُونَ) sözü "kâne" (كان) kelimesini gizli olarak kapsar: Böylece Allah ile birlikte başka ilâhlar kabul etmiş olanlar anlamına gelir. Eğer bundan sonrakilerle ilgili ise "yec'alûne" (يَجْعَلُونَ) fiili "Gelecekte onunla beraber başka ilâh edinenler" şeklinde mânası zâhirine göredir.

Yakında bilecekler. Bu beyan bir tehdittir. Yani yakında kendilerine azap inince yapmış oldukları o bölme, parçalama ve Resûlullah'ı (s.a.) ve ashabını alaya almanın ne demek olduğunu bileceklerdir.

وَلَقَدْ نَعْلَمُ اَنَّكَ يَضِيقُ صَدْرُكَ بِمَا يَقُولُونَ ﴿٩٧﴾

97. "Söyledikleri yüzünden canının sıkıldığını muhakkak ki biliyoruz."

Yani söylemeye devam ettikleri ve geçmişte söylemiş oldukları adı geçen bölme, parçalama ve Hz. Peygamber ile alay etme gibi sözler ve Allah'ın elçisine **yaptıkları türlü eziyetler yüzünden canının sıkıldığını muhakkak ki biliyoruz.** [§]Yani biz yapılanları biliyoruz, o bilgi bizim katımızda korunmuştur, 67
bundan dolayı onları cezalandıracağız, sakın canın sıkılmasın. Bu ifade Hz. Peygamber'i (s.a.) eziyetlere karşı sabrettirme, ona teselli verme ve onlara karşılık vermemek için söylenmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.* Bazan yaptığı daveti kabul etmedikleri için, bazan da sözle eziyet ettikleri için, Hz. Peygamber'in (s.a.) canı sıkılıyordu. İkincisi: Yani onlardan gelen eziyeti ve Hz. Peygamber'in (s.a.) buna canının sıkıldığını bilerek demektir. Fakat onları biz yarattık, seni ve onları bununla sınamak için onlara bu imkânı bilerek biz verdik.

فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ وَكُنْ مِنَ السَّاجِدِينَ ﴿٩٨﴾

98. "Ama sen Rabb'ini hamd ile tesbih et, secde edenlerden ol!"

Ama sen Rabb'ini hamd ile tesbih et. Bazı müfessirler şöyle demiştir: Rabb'inin emri ile namaz kıl ve secde edenlerden ol. Yani namaz kılanlardan ol. **Tesbih et.** Bu kelime emirdir, bazı müfessirlerin söylediği gibi, eğer hamdetmek bir emir ise, Hz. Peygamber (s.a.) de Rabb'inin emri ile bunu yapınca ondan sonra **Rabb'ini hamd ile** meâlindeki ifade ile tesbih etme emrinden sonra emir sîgasını zikretmenin bir anlamı yoktur. Bunun başka bir yoruma da ihtimali vardır. **Tesbih et** meâlindeki söz inkârcıların, hakkında söylediklerinden Allah'ı beri kıl, çünkü tesbih etmek sözlükte tenzih etmektir. **Rabb'ini**

hamd ile. Yani Rabb'ine övgü ile hamdet. Yani Allah'ı överek bütün bunlardan onu tenzih et, beri kıl. **Secde edenlerden ol.** Yani boyun bükenlerden ol. Çünkü secde boyun bükmek, alçalmaktır. Yahut Allah'ın Hz. Peygamber'e (s.a.) kendi zatını tesbih etmesini emretmesi onu teselli etmek ve onlardan gelen sıkıntılara karşı kalbini rahatlatmaktır. Yani bunların yaptıkları yerine sen Rabb'ini tesbih et.

99. "Kesin olan şey gelinceye kadar Rabb'ine kulluk et."

Rabb'ine kulluk et. Bu ifadenin tevhit mânasına gelmesi muhtemeldir. Yani Rabb'ini tevhit et. Bunun gibi, İbn Abbâs şöyle demiştir: Kur'ân'da zikredilen her ibadet kavramı tevhit demektir. Allah Hz. Peygamber'e (s.a.) her işte inanarak ihlâslı olmayı emrediyor. İbadetin kendisine de ihtimali vardır. Allah ona, şükür olmak üzere, kendisine ibadet etmesini emrediyor mânasına da muhtemeldir. Nitekim Hz. Peygamber'den (s.a.) rivayet olunan bir hadiste iki ayağı şişinceye kadar namaz kılardı. Kendisine "Allah senin geçmiş ve gelecek günahlarını bağışlamadı mı?" sorusu sorulunca şu cevabı vermişti: "Çok şükreden bir kul olmayayım mı?"[193]

68 **[§]Kesin olan şey gelinceye kadar.** Kesinleşmiş olan ve kesin olarak inandığın şey demektir. Bunun gibi yüce Allah şöyle buyuruyor: "Kim inanmayı reddederse ameli kesinlikle boşa gider"[194]. Yani inanılacak esasa kim inanmayı reddederse onun ameli kesin olarak boşa gider. Çünkü iman reddedilemez. Buna göre kesin olan şey ona gelmez, belki kesin inanılan şey gelir. Bunun gibi anılan: "Namaz Allah'ın emridir" sözü de Allah'ın emri ile demektir, Hz. Peygamber (s.a.) de namazla emrolunandır. Çünkü namaz Allah'ın emri olmaz, belki Allah'ın emri ile olur. Bu türden gelen ifadeler de böyledir. **Kesin olan şey gelinceye kadar** meâlindeki söz onlara vâdedilen azap gelinceye kadar mânasına da muhtemeldir. Yani buna kesin olarak inanıyorlar demektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

193 Bu hadis *Sahîh-i Buhârî*'de değişik sözlerle rivayet olunmuştur (bk. Buhârî, "Rikāk", 20; "Tefsîr", 48; "Teheccüd", 6; Müslim, "Sıfâtü'l-Münafıkîn", 79-81).

194 "Kim inanmayı reddederse ameli kesinlikle boşa gider. O, âhirette de hüsrana uğrayanlardandır" (el-Mâide, 5/5).

[§]NAHL SÛRESİ

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

اَتٰٓى اَمْرُ اللّٰهِ فَلَا تَسْتَعْجِلُوهُ سُبْحَانَهُ وَتَعَالٰى عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿١﴾

1. "Allah'ın emri yerine gelecektir; artık onun bir an önce gelmesini isteyip durmayın. Allah, onların ortak koştukları her şeyden uzaktır ve yücedir."

Bu âyet hakkında iki yorum vardır: Birincisi: **Allah'ın emri** meâlindeki sözün bilinmesiyle ilgilidir, yani Allah bununla ne emek istemiştir? İkincisi acele verilmesini ettikleri şey nedir? Acele gelmesini istedikleri şey, kıyâmete inanmayanların çabuk gelmesini istedikleri diriliş saatidir, kıyâmettir, şu âyette ve benzerlerinde belirtildiği gibi: "İnanmayanlar kıyâmetin acele gelmesini ister"[1]. Bazıları **Allah'ın emri**'nin onun azabı olduğunu söylemiştir. Bunun gibi Kur'ân'da belirtilen **Allah'ın emri** anlamındaki bütün beyanlar böyle olup onlardan kastedilen mâna Allah'ın azabıdır. **Allah'ın emri geldi**[2]. Yani azabı geldi demektir. Buna benzer âyetler de böyledir. **Allah'ın emri geldi** meâlindeki âyetin Ehl-i Kitab'ın, müşriklere karşı kendisi aracılığı ile yardım istedikleri elçi geldi mânasına da muhtemeldir. Nitekim yüce Allah "Daha önce kâfirlere karşı zafer isterlerken işte şimdi bilip tanıdıkları (Kur'ân) kendilerine gelince…"[3] buyurdu. Arap müşrikleri diğer kâfirler gibi kendilerinden de bir elçi olmasını

---

1 "Hak ve hakikat içerikli kitabı ve o sayede ölçü ve dengeyi gönderen Allah'tır. Nereden bileceksin, kıyâmet vakti belki de çok yakın! Ona inanmayanlar onun çabuk gelmesini istiyorlar" (eş-Şûrâ, 42/17-18).

2 Bk. el-Mü'min, 40/78; el-Hadîd, 57/14; birçok âyette "emr" sözü azap mânasında gelmiştir: "Bizim emrimiz geldiği zaman Nûh'u kurtardık" (Hûd, 11/58); "Ey İbrahim! Bundan yüz çevir, çünkü Rabb'inin emri gelmiştir ve onlara geri çevrilmeyen bir azap gelecektir" (Hûd, 11/76).

3 Onlara Allah katından ellerindekini (Tevrat) doğrulayan bir kitap gelince, daha önce kâfirlere karşı zafer isterlerken işte şimdi bilip tanıdıkları (Kur'ân) kendilerine gelince onu inkâr ettiler. Allah'ın lâneti böyle inkârcılaradır" (el-Bakara, 2/89).

70 temenni ediyorlardı. [§]Yüce Allah'ın: "Onlar var güçleriyle yemin etmişlerdi"[4] meâlindeki beyan gibi. **Onun (azabın) bir an önce gelmesini isteyip durmayın.** Muhammed (a.s.) vasıtasıyla temenni etmekte olduğunuz şeyin gitmesini istemekte yahut başka bir şeyde acele etmeyin[5]. *En doğrusunu Allah bilir.*

Cenâb-ı Hak **Allah'ın emri geldi** meâlindeki sözü ile onun vuku bulduğunu kastetmemiş, belki vukuunun yakın olduğunu kastetmiştir. Yani Allah'ın azabının belirtileri yaklaşmıştır. Nitekim "Sana hayır geldi, şöyle bir iş geldi…" denilir, bundan da vuku bulduğu değil, belki yakın olduğu kastedilir. **Allah'ın emri geldi** meâlindeki sözünün, Allah'ın azabının belirtileri, işaretleri ve izleri ortaya çıkmıştır demektir. Yoksa onun azabının bir mekândan başka bir mekâna geldiği anlamında değildir. Nitekim yüce Allah "Hak geldi, bâtıl yıkılıp gitti"[6] buyurmuştur. Kıyâmetin belirtileri Hz. Peygamber'dir (s.a.), çünkü peygamberlik onunla son bulmuştur. O kıyâmetin alâmeti idi. Rivayet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Ben ve kıyâmet şu iki parmak gibi yakın gönderildik" buyurduktan sonra (yan yana duran) iki parmağına işaret etti"[7].

Kıyâmetin bir an önce gelmesini isteyip durmayın. Çünkü sizin bunda bir menfaatiniz yoktur, neden acele ediyorsunuz ki? Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: "Şunu da söyle: "Ne dersiniz, ya O'nun azabı bir gece veya gündüz vakti üstünüze inerse!" Günah içinde boğulmuş olanların böyle acilen vuku bulmasını istedikleri bunların hangisidir?"[8] Çünkü bunda onlar için bir menfaat yoktur, belki onlar aleyhine bir zarar vardır.

Allah, onların ortak koştukları her şeyden uzaktır ve yücedir. "Sübhâne" (سُبْحَانَ) kelimesi Allah'ı yüceltme kelimesidir, bu kelimeyi Allah, inkârcıların söylediklerinden Allah'ı uzak tutmak ve Allah'a nispet ettikleri çocuk, eş, ortak ve diğer eşyadan ve zıtlardan yüceltmek üzere, veli kullarının dilinde söyletir;
71 Allah bunlardan yücedir. "Sübhânallah" (سُبْحَانَ الله) [§]uzak görülen yahut tuhaf

---

4 "Onlar kendilerine bir uyarıcı gelirse herhangi bir ümmetten daha fazla doğru yolu tutacaklarına dair var güçleriyle yemin etmişlerdi. Ama onlara uyarıcı gelince bu sadece (haktan) uzaklaşmalarını arttırdı" (Fâtır, 35/42).

5 "Allah Resûlullah'ı (s.a.) peygamber olarak gönderince onu doğrulamadılar, onu öldürmeyi ve yok etmeyi istediler. Bunun üzerine yüce Allah şöyle buyurdu: "Allah'ın emri geldi, onun acele gelmesini istemeyin." Yani gelmesini temenni etmekte olduğunuz peygamber geldi, onun hakkında acele etmeyin, yani temenni ettiğinizin gitmesini istemede acele etmeyin" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 431 ⊠).

6 "De ki: "Hak geldi bâtıl yıkılıp gitti! Zaten bâtıl yıkılmaya mahkûmdur" (el-İsrâ, 17/81).

7 Buhârî, "Rikāk", 39; "Talâk", 25, "Tefsîr", 79/11; Müslim, "Cum'a", 43, "Fiten", 122-135.

8 Yûnus, 10/50.

karşılanan yahut büyütülen bir şeyin arkasından buna bir cevap olmak üzere belirtilen bir kavramdır. O da Allah'a yakışmayan çocuk, ortak ve benzeri şeylerle ilgili sözler ve nitelemelerin ardından belirttiği bir kavramdır. Allah'ı vasıflandırdıkları şeylerden beri kılmak için Allah "sübhânehû" (سُبْحَانَهُ) buyurmuştur.

يُنَزِّلُ الْمَلٰٓئِكَةَ بِالرُّوحِ مِنْ اَمْرِه۪ عَلٰى مَنْ يَشَٓاءُ مِنْ عِبَادِه۪ٓ اَنْ اَنْذِرُٓوا اَنَّهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّٓا اَنَا فَاتَّقُونِ ﴿٢﴾

2. "Allah, "Benden başka tanrı olmadığı hususunda insanları uyarın ve bana saygıda kusur etmeyin" hükmünü bildirmeleri için kullarından dilediğine, emri uyarınca vahyi taşıyan melekler indirir."

Allah, emri uyarınca vahyi taşıyan melekler indirir. Bazıları "birrûhi" (بِالرُّوح) kelimesinin "Allah'ın peygamberlerine indirdiği vahiy ile" mânasında olduğunu yahut ruhun rahmet anlamında olduğunu söylemiştir. Ruh Allah'ın rahmet ettiği ve dinine hidâyet ettiği kimselerin kurtuluşuna vesile olan şeydir. Bu da şu âyette zikredilen husustur: "Biz seni sadece bütün âlemlere rahmet olarak gönderdik"[9]. Bir görüşe göre bu risâlet, nübüvvet ve Kur'ân'dır. Bunların hepsine ruh adı verilmiştir. Çünkü dinin yaşaması bunlarla kaimdir. Nitekim bedenin canlılığını sağlayan kuvvete de ruh denilmiştir. Hasan-ı Basrî de şöyle demiştir: "

Emri uyarınca vahyi taşıyan melekler. Emri uyarınca hayat ile demektir, o da zikrettiğimiz din hayatıdır.

Kullarından dilediğine. Yani kullarından dilediği ve tercih edip tahsis etmek istediği kimseler üzerine demektir. Bu beyanda, bu iş için başkası elverişli olsa bile Allah'ın bazısına karşı bazısına (nübüvveti) tahsis etmesinin mümkün olduğuna dair delil vardır[10].

Allah, "Benden başka tanrı olmadığı hususunda insanları uyarın ve bana saygıda kusur etmeyin. Resûl ve nebîler (Allah'ın selâmı hepsi üzerine olsun) buna binaen uyarı ve Allah'ın birliğine çağrı ve ona ibadete yönlendirme görevi ile geldiler. **İnsanları uyarın** meâlindeki cümle az önce geçen

---

9 el-Enbiyâ, 21/107.

10 Her ne kadar tahsis ettiğinden başkası daha uygun olsa da; çünkü Allah, tahsis edilen kimsenin kendisinin hak talebi ile değil, belki kendi tercihi ile bunu yapıyor.

Melekleri indirir … Uyarın anlamındaki cümlelerin sılasıdır, daha sonra gelen kelimenin sılası değildir. Hem bu şu cümlenin gizlenmiş olması ihtimaline göre anlam verilir: Yani uyarın ve onlara **şüphe yok ki Allah'tan başka bir ilâh yoktur** deyin.

خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ بِالْحَقِّ تَعَالٰى عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿٣﴾

72 [§]***3. "[Allah], gökleri ve yeri hikmetle yarattı. O, putperestlerin ortak koştukları her şeyden münezzehtir."***

Allah, gökleri ve yeri hikmetle yarattı. Daha önce "bi'l-hakkı" (بِالْحَقّ) sözünü birden fazla yerde zikrettik, öyle ki Allah gökleri ve yeri boşuna yaratmamıştır, ancak vuku bulacak bir iş için yahut sınamak ve cezalandırmak için ve benzeri hususlar için yaratmıştır[11].

Allah ortak koştukları her şeyden münezzehtir. Allah yaratmayan, fayda ve zarar vermeyen, zararı defetmeyen; yaratılan, fayda verilen, zarar verilen ve zararı defedilen putlardan berîdir, münezzehtir.

خَلَقَ الْاِنْسَانَ مِنْ نُطْفَةٍ فَاِذَا هُوَ خَصِيمٌ مُبِينٌ ﴿٤﴾

4. "İnsanı bir damla sudan yarattı; fakat görürsün ki o, yaratıcısına apaçık bir muhalif olup çıkmıştır!"

Allah **insanı bir damla sudan yarattı.** Azîz ve Celîl olan Allah onlara nimetlerini, üzerlerindeki kudret ve hükümranlığını ve bilgisini hatırlatıyor. Çünkü bütün insanlar nutfenin (sperm ve yumurtanın) sayesinde canlı bir varlık haline dönüştüğü bilgiyi anlamak üzere bir araya gelseler bunu anlamaya güçleri yetmezdi. Öyle ki Allah aşılanmış yumurtadan insanı en güzel bir şekilde ve mutedil olarak yaratmıştır. Bunda dehrîlerin sözlerini geçersiz kılan bilgiler vardır. Çünkü onlar bir şeyi yoktan (lâ şeyden) yaratmayı inkâr ettiler. Zira onlar insanın nutfeden nasıl bir canlı varlığa dönüştürüldüğünü kavrayamadılar. Dolayısıyla, onların görüp idrak etmeseler de bir şeyin yoktan yaratılmasını ikrar etmeleri gerekir.

Bunda öldükten sonra dirilmeye dair delil vardır. Çünkü insana ilişkin bir iz olmaksızın insanı nutfeden yaratmaya gücü yetenin, insanı ölümden sonra diriltmeye ve bütün varlıkları yoktan (lâ şey) yaratmaya gücü yeter.

---

11 Bk. el-En'âm, 6/73; el-Hicr, 15/85.

Yaratıcısına apaçık bir muhalif olup çıkmıştır. Bazıları demiştir ki “hasîm” (خَصِيمٌ) bâtıla karşı mücadele edendir. **Apaçık.** Yani bâtıla karşı mücadelesi açık demektir. Bazıları şunu söylemiştir: “Hasîm” (خَصِيمٌ), olan bir şey hakkında mücadele eden cedelci demektir. Ebû Avsece “hasîm”in (خَصِيمٌ) hem mücadele eden hem de mücadele edilen kimse olduğunu söylemiştir. Mücadele eden de edilen de “hasîm”dir (خَصِيمٌ). “Hasîm” (خَصِيمٌ) faîl (فعيل) kalıbında bir kelimedir. Faîl, fâil ve mef‘ûl için birlikte kullanılır. Sanki Allah şöyle demiştir: (فَاِذَا هُوَ خَصِيمٌ مُبِينٌ): İnsan sanki husumetten kesilen, düşmanlık yapamadığı açık
olandır. [§]Bu, insanın başka bir âyette düşmanlık yapacağı ve delil getirmek- 73
ten âciz kalacağı belirtilen husustur. Çünkü Allah şöyle buyurmuştur: “İnsan kendisini bir nutfeden yarattığımızı görmez mi? Oysa bak, şimdi o, açıktan açığa bize karşı duran biri olmuştur. Kendi yaratılışını unutup bize örnek getirmeye kalkışıyor ve “Şu çürümüş kemiklere kim can verecekmiş?” diyor”[12]. İnkârcıya karşı getirilen bu delile cevap vermekten âciz olmuş ve Allah’ın ölüleri diriltmeye kudretini inkâr eden kişi şaşırıp kalmıştır. Öyle ki dayandığı delil için vereceği bir cevabı kalmamıştır.

وَالْاَنْعَامَ خَلَقَهَا لَكُمْ فِيهَا دِفْءٌ وَمَنَافِعُ وَمِنْهَا تَاْكُلُونَ ﴿٥﴾

5. “Eti yenen büyük ve küçükbaş hayvanları da sizin için O yarattı. Onlarda sizin için soğuktan koruyucu şeyler ve başka yararlar vardır, ayrıca onlardan beslenirsiniz.”

Eti yenen büyük ve küçükbaş hayvanları da O yarattı. (Sizin için): Görünüşe göre bu hayvanlar bizim için yaratıldı, bizim için de bunlarda her gün yararlanılacak tüyleri, derileri ve daha başka unsurlarında menfaatler yaratılmıştır. Nitekim yüce Allah başka bir âyette şöyle buyuruyor: “Allah yeryüzünde ne varsa hepsini sizin için yaratmıştır”[13]; “Göklerde ve yerde ne varsa hepsini sizin emrinize vermiştir”[14]. “Ve’l-en‘âme halekahâ leküm” (وَالْاَنْعَامَ خَلَقَهَا لَكُمْ) sözünün zâhire göre bu nesneleri bizim için yarattı mânasına gelme ihtimali vardır. Allah bu sûrede ve diğer sûrelerde çeşitli menfaatleri ve bize verdiği nimetleri tek tek zikretmek suretiyle, bizim için o hayvanlarda menfaatler yarattığını yukarıdaki âyeti tefsir edici ve açıklayıcı olarak bildirdi. “En‘âm” (الانعام) kelimesinin, tek tek her birine işaret edilmeksizin mücmel olarak zikredilmesi, bu sûrede işaret edildiği üzere, nimetlerin şükrünü yerine getirmek ve Allah’ın herhangi bir şeyi yoktan yaratmaya kādir olduğunu bilmeleri içindir.

12 Yâsîn, 36/77.

13 el-Bakara, 2/29.

14 el-Câsiye, 13/45.

Onlarda sizin için soğuktan koruyucu şeyler. Bazıları demiştir ki: "Dif'un" (دِفْءٌ) dört ayaklı bütün hayvanların neslidir. Bazıları da şöyle demiştir: Dört ayaklı hayvandan doğan yavrudur. İbn Kuteybe de şunu söylemiştir: "Dif'un" (دِفْءٌ) kendisiyle ısınılan şeydir[15]. "Dif'un" (دِفْءٌ) kelimesi ile sözü
74 edilen "menâfi'" (مَنَافِعُ) kelimesinin tefsirinin [§]başka bir âyette yapılan tefsirin aynısı olma ihtimali vardır. Bu âyet de şudur: "Allah size evlerinizi huzur yeri yaptı; hayvanların derisinden gerek yolculuk zamanınızda gerekse ikamet gününüzde kolaylıkla taşıyabileceğiniz barınaklar yapmanızı; bunun gibi bir süreye kadar onların yünlerini, yumuşak tüylerini, kıllarını ev ve giyim eşyasıyla ticaret malı olarak değerlendirmenizi sağladı"[16]. Azîz ve Celîl olan Allah dört ayaklı hayvanları sıcak, soğuk, açlık ve sayısı çok, fakat sayılması uzayacak olan ve nefisleri harekete geçiren semavî ve diğer bütün eziyet türlerine karşı koruyucu olarak belirtilen hayvanlardan söz etti ve bunlarda binme, içme ve yemeye dair birçok fayda var etti. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Onlarda sizin için daha nice faydalar vardır"[17]; "Sizin için hayvanlarda da alınacak ders vardır. Size onların karınlarında oluşan nesneden içiriyoruz; onlardan sağladığınız başka birçok fayda da var"[18].

وَلَكُمْ فِيهَا جَمَالٌ حِينَ تُرِيحُونَ وَحِينَ تَسْرَحُونَ ﴿٦﴾

6. "Onlarda akşamları otlaktan getirirken, sabahları otlatmaya salıverirken size sergiledikleri bir güzellik de vardır."

Bir kimse şöyle bir soru sorabilir: Hayvanların akşam eve döndürülmelerinde ve sabah salıverilmelerinde hangi güzellik vardır? Buna bazı müfessirler şöyle cevap vermiştir: Hayvanlar akşam eve dönerken memeleri sütle dolarak şişmiş, hörgüçleri uzamış olarak geri dönmeleri olabilecek en hoş bir durumdur. **Salıverirken.** Sabahleyin otlamak için salıverdiğiniz zaman demektir. Yahut hayvanların eve döndürülmesi zamanında güzellik olur. "Serh" (سَرح) sabah akşam hayvanların sütlerini içmek, sütleri ile misafir ağırlamaktır. Bazıları da şöyle demiştir: **Onlarda akşamları otlaktan getirirken, sabahları**

15 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 241. Yani dört ayaklı hayvanlarda ısındığınız yün, kıl ve deriler vardır.

16 en-Nahl, 16/80.

17 "Onlarda sizin için daha nice faydalar vardır; gönüllerinizdeki bir ihtiyaca onlar üzerinden ulaşırsınız; onlarla ve gemilerle taşınırsınız" (el-Mü'min 40/80).

18 "Onlardan sağladığınız başka birçok fayda da var, etleriyle besleniyorsunuz" (el-Mü'minûn, 23/21).

otlatmaya salıverirken size sergiledikleri bir güzellik de vardır. Çünkü onlar akşam hayvanlarını eve döndürürken ve sabah salıverirken sevinirler ve bu sevinç onların yüzlerinde görülürdü, bu da onların güzelliklerini artırırdı. İşte insanlar arasında bilinen şey şudur: Sevindikleri zaman bu sevinç onların yüzlerinde ortaya çıkar, dolayısıyla yüzlerindeki güzelliği artırır. [§]İnsanlar 75
üzülüp kendilerine bir keder isabet edince o keder yaratılışlarında bir eksilme meydana getirir, dolayısıyla çirkinliklerini artırır. Bazıları da şunu söylemiştir: Onlar hayvanlarını akşam eve döndürüp sabah salıverdikleri zaman insanlar, sahiplerinin zengin, servet sahibi kimseler olduklarını görürler ve başkalarına muhtaç olmazlar, belki başkalarının onlara ihtiyacı olur. Dolayısıyla insanlar nezdinde şan ve şeref sahibi olurlar, işte bu onların hayvanlardaki güzelliği ve şerefidir. Onların hayvanlardaki güzellikleri açıktır. Çünkü yaygılar ve yataklar onların yün ve tüylerinden elde edilir. Bunun gibi giyilen elbiseler de onlardan elde edilir. Yaygı, tefriş, giysi güzelleşmek ve zarafetten başka bir şey değildir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ebû Ubeyd'in "Hîne türîhûne" (حِينَ تُرِيحُونَ) ifadesi hakkında şöyle dediği söylenir: "erahtü'l-ibile, urîhuhâ irâhaten" (أرحت الإبل أريحها إراحة) sözünden (حِينَ تُرِيحُونَ) denilir, bununla Araplar nezdinde "irâha" (إراحة) çobanların davarlarını gece ağılına döndürmesini kasteder. Bu sebeple bu yerlere Murâh yeri denilmiştir. **Salıverdiğiniz zaman.** Hayvanları meraya çıkarmaktır. Şöyle denilir "sarahtühâ, esrahuhâ, serhan ve sürûhan" (سرحتها، أسرحها، سرحاً وسروحاً). İbn Kuteybe ve Ebû Avsece de böyle dediler[19]. "Dif'un" (دِفْءٌ) kelimesi, belirttiğimiz gibi, ısınmayı talep etmektir.

وَتَحْمِلُ اَثْقَالَكُمْ اِلٰى بَلَدٍ لَمْ تَكُونُوا بَالِغ۪يهِ اِلَّا بِشِقِّ الْاَنْفُسِ اِنَّ رَبَّكُمْ لَرَؤُفٌ رَح۪يمٌ ۝٧

7. "Bu hayvanlar ancak kendinizi fazlasıyla yorarak ulaşabileceğiniz bir beldeye yüklerinizi taşır. Kuşkusuz Rabb'iniz çok şefkatli, çok merhametlidir."

Ancak kendinizi fazlasıyla yorarak ulaşabileceğiniz bir beldeye yüklerinizi taşır. Allah bu âyette, ağır yükleri bir mekândan diğer bir mekâna, bir beldeden başka bir beldeye nakledecek hayvanlardan söz etti. Öyle ki şayet bu yüklerimizi taşıyacağını bildirdiği hayvanları yaratmış olmasa, bunlarsız

19 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 241.

76 insanlar ancak zorlanarak ve sıkıntı altında bu yerlere ulaşabilirlerdi[20]. [§]Bu da *-en doğrusunu Allah bilir ya-* Allah bu nefislerde ihtiyaçlar ve hayatı ayakta tutan unsurlar yarattı, oysa hayatın gidişatı ancak bunlarla mümkün olabilir. Muhtemelen insan kendi ihtiyacını ancak başka bir belde ve mekâna giderek elde edebilir. Kendi başına buna tahammül etse belki de kendini telef etmesi ve ayakta tutan unsurun gitmesi söz konusu olur. Bu sebeple yüce Allah kendimizi ayakta tutan ve ihtiyaçlarımızı taşıyan hayvanları bizim için yaratmıştır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Kuşkusuz Rabb'iniz çok şefkatli, çok merhametlidir. Yani Azîz ve Celîl olan Allah'ın rahmeti ve şefkatinden biri, dört ayaklı hayvanları anılan hususlarda sizin için yararlı kılmasıdır. Yahut bu hususu, kendileri için yarattığı o hayvanlara infak ve ihsanda bulunmak ve güzel davranmak suretiyle merhametli olmaları için zikretmiştir. O konuda **onlardan beslenirsiniz**[21] cümlesini zikretti. O hayvanların etini yemeye ancak onları boğazlamakla ulaşılır. Bilinmelidir ki, eti yenen hayvanları boğazlama rahmet ve şefkatin dışında değildir.

Bu âyet Seneviyye taifesinin sözlerini bozmaktadır. Öyle ki onlar bu hayvanların kesilmesine karşı çıkarak şöyle demişlerdir: Bu hayvanlar dövmekten, boğazlanmaktan ve öldürülmekten dolayı ağrı çekerler de siz nasıl ağrı çekmezsiniz? Sizden biri bir kimseyi öldürmeyi kastedse size göre o kimse sefihtir, hikmet ve merhamet sahibi değildir, belki katı yüreklilik ve sefihlikle nitelenmiştir. Oysa yüce Allah hikmetle, rahmet ve şefkatle nitelenmiş olup hayvan kesmeyi ve şu hayvanları öldürmeyi emretmez, çünkü bunlar merhameti yok edecek davranışlardandır.

Seneviyye'ye birkaç yönden cevap verilir: Birincisi şudur: yüce Allah bu dünyada ya sevap ya da ceza yönünden insanı sınamayı dilediği bir akıbet için yaratmış ve kendisinin bu hayvanları bizim için yarattığını ve bizim için onlarda düşünülen ve amaçlanan menfaatler koyduğunu bildirmiştir. Bazan biz görünen olaylar içinde kendisine karşı merhametli ve şefkatli olmakla nitelenmiş olduğu halde amaçladığı bazı menfaatler ve sonuçta beklediği hayır dolayısıyla kendisini yaraladığını ve nefsine sıkıntılar ve hoş olmayan şeyler
77 yükleyen kimselerin var olduğunu görürüz. [§]Kastedilen bazı menfaatler

20 Alâeddin es-Semerkandî şöyle demiştir: "Allah yine, yeryüzünde, ağır yükleri bir mekândan başka bir mekâna, bir beldeden başka bir beldeye, onlar olmaksızın ancak sıkıntı ve zorlukla taşıyacak hayvanlardan söz etti" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 432b).

21 "Onlarda sizin için soğuktan koruyucu şeyler ve başka yararlar vardır, ayrıca onlardan beslenirsiniz" (en-Nahl, 16/5).

dolayısıyla hacamat yaptıran, kan aldıran ve hoşa gitmeyen ilâçlar içen kimse sefihlikle, hikmet ve rahmetin dışına çıkmakla vasıflanmaz. Bunları yapan adam, sonuçta bundan bir menfaat ummasa, bu sıkıntılarla hoşa gitmeyen işlere tahammül gösteremez. Bizim anlattıklarımız, yapılan bir işten kastedilen bir menfaat olduğu ve beklenen sonuç bulunduğu zaman, insanın yüklendiği eziyetler, ağrılar ve hoşa gitmeyen eylemler hikmet ve rahmetin dışında olmadığına işaret eder. Dolayısıyla Seneviyye zümresinin "bunlar rahmeti yok eder" şeklindeki görüşü bâtıl olur. Bununla beraber, şu dört ayaklı küçük baş hayvanlarla büyükbaş hayvanlar sonuçta sınamak ve ve ceza için yaratılmamışlardır. Fakat insanın faydalanması için yaratılmışlardır, dolayısıyla insanların bu hayvanlardan yararlanma hakları vardır; bazan etlerinden, bazan yük taşımalarından ve sırtları ile onlardan yararlanma hakları vardır. Belirttiğimiz hususlarla birlikte, sonuçta fayda kastedilince ve hayır umulunca hoş olmayan eylemlerle türlü sıkıntıları ve ağrıları yüklenmek, bir işi hikmet dairesinin dışına çıkarmaz, merhamet ve şefkati yok etmez. Bu durum, telef edilmeleri bizim için mübah kılınmamakla beraber, hakikatlerini değiştirmeksizin ve amaçları dışında kullanılmaksızın, sadece bu hayvanlardan yararlanma ve onları boğazlamanın bize mübah kılındığına işaret eder. Ortaya çıkmıştır ki hayvanlardan yararlanmak ve esas itibariyle bize ait olmaları mübah kılındı; hakikatlerini ve yaratılış amaçlarını değiştirmek ise mübah değil. Çünkü eşyanın aslı olsaydı bu kesinlikle onları telef etmeye engel olmazdı. Böylece "Sakıncalı olduğuna işaret eden delil var oluncaya kadar eşyada asl olan helâllik ve mübahlıktır" görüşünü savunanların sözleri bâtıl olur[22].

وَالْخَيْلَ وَالْبِغَالَ وَالْحَمِيرَ لِتَرْكَبُوهَا وَزِينَةً وَيَخْلُقُ مَا لَا تَعْلَمُونَ

8. "Binmeniz ve güzelliğini seyretmeniz için atları, katırları, eşekleri de yarattı. O, sizin bilmediğiniz başka binekler de yaratır."

Binmeniz ve güzelliğini seyretmeniz için atları, katırları, eşekleri de yarattı. Bu âyette geçen "zînet" (زينة) kelimesi iki şekilde yorumlanmaya ihtimali vardır. Birincisi, süs, yaya giden için değil binen için söz konusudur[23]. Yaya yü-

---

22 Geçen 6. âyetin tefsirinden bir parça burada vardı, biz onu öne alarak buraya koyduk (bk. vr. 402a, str. 31-34).

23 Arapça metinde takdim tehir yapılarak tercüme edilmiştir.

78 rümek yüz üzerinde eksiklik bırakır, binmek ise bırakmaz. [§]Bu da "sizin için hayvanlarda güzellik vardır" âyetinde zikrettiğimiz üzere bir ziynettir. İkincisi: Binen adam yaya olarak yürüyene baktığı zaman kendisinin binen olmasına sevinir, yüzünde sevinç belirtisi görünür. Bu durum onun güzellik ve cemalini artırır. Bu âyette sözü edilen mânanın aslı Azîz ve Celîl olan Allah'ın zikrettiği şu âyetlerde mevcuttur: "Eti yenen büyükbaş ve küçükbaş hayvanları da sizin için O yarattı. Onlarda sizin için soğuktan koruyucu yün ve derilerle daha başka yararlar vardır"[24]; "Binmeniz ve güzelliğini seyretmeniz için atları, katırları, eşekleri de yarattı". Yüce Allah dört ayaklı hayvanları ne için yarattığını ve onlarda ne gibi faydalar yarattığını açıklıyor. Bu faydalar onlardan elde ettiğiniz yün ve derilerle ısınmanız, etlerinden yemeniz ve daha başka menfaatlerdir. Allah atları neden yarattığını "Binmeniz ve güzelliğini seyretmeniz için atları yarattı" meâlindeki âyetle açıkladı. İbn Abbâs'a at etinin hükmü soruldu, o da "Binmeniz ve güzelliğini seyretmeniz için atları yarattı" meâlindeki âyeti okudu. Allah bu âyette "yemeniz için" buyurmadı. İşte bu sebeple İbn Abbâs at etinin yenilmesini mekruh kabul etmiştir. Bu istidlalin tamamı şudur: Allah dört ayaklı hayvanlar ve onlarla elde edilen nimet ve menfaatleri zikretti ve bunda mübalağa ederek şöyle buyurdu: "Eti yenen büyükbaş ve küçükbaş hayvanları da sizin için O yarattı. Onlarda sizin için soğuktan koruyucu şeyler ve başka yararlar vardır, ayrıca onlardan beslenirsiniz"[25]; "Onlarda akşamları otlaktan getirirken, sabahları otlatmaya salıverirken size sergiledikleri bir güzellik de vardır"[26]; "Taze etinden yemeniz ve mücevherini çıkarıp takınmanız için denizi hizmetinize veren de O'dur. Gemilerin denizi yararak gittiklerini görürsün ki, bu da O'nun lütfuna nâil olmanız ve O'na şükretmeniz içindir"[27]. Âyeti sonuna kadar oku. Yüce Allah kendilerinden yararlanılan çeşitli menfaatlerin hepsini yeterli, yetersiz ve mübalağalı olmak üzere üç kategoride zikretti. Atlar, katır ve eşeklerdeki menfaati, anılan binmekten başka bir menfaat olmamak üzere belirtti, o da binme menfaatidir. Çünkü o menfaati anmak mübalağa ve detaylı anlatma anlamına gelir, bu anlatım azla yetinmek anlamında değildir. Eğer orada başka bir menfaat olsaydı başka yerde belirttiğini burada da belirtirdi. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

24 "Eti yenen büyükbaş ve küçükbaş hayvanları da sizin için O yarattı. Onlarda sizin için soğuktan koruyucu şeyler ve başka yararlar vardır, ayrıca onlardan beslenirsiniz" (en-Nahl, 16/5).

25 en-Nahl, 16/5-6.

26 en-Nahl, 16/10-11.

27 en-Nahl, 16/14.

Varlıkların ikincisi, insan tabiatının nefret ettiği, habis varlıklar olduğu bilinenlerdir. Çocuklar ergenlik çağına ilk ulaştıkları zaman bu hayvanlara binmeye rağbet ederler; tabiatı buna göre yaratılmış olanlar dışında, bunların etlerini yemeye rağbet eden hiç kimse yoktur. Tabiatı buna göre yaratılmış olan ise bunların etini yer. Fakat yaratılışı ile baş başa bırakılan kimseye gelince, yaratılışı bunların etlerini habis bulur ve onu yemekten nefret eder. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]Câbir'in (r.a.) şöyle dediği rivayet olunmuştur: "Hayber günü insan- 79
lara açlık isabet edip ehil eşekleri alıp kestiler, bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.) ehil eşeklerin etleri ile at, katır ve kesici dişleri bulunan yırtıcı hayvanları ve gagası olan yırtıcı kuşların etlerini yasakladı; yankesiciliği ve yağmalamayı da yasakladı"[28]. Câbir'den (r.a.) bunun tersi de rivayet olunmuştur. Câbir (r.a.) şöyle dedi: "Resûlullah (s.a.) bize at eti yedirdi, eşek etlerini ise yasakladı"[29].

Esmâ bint Ebû Bekir'in (r.a.) şöyle dediği rivayet edildi: "Hz. Peygamber (s.a.) döneminde bir at kestik ve etini yedik"[30]. Bazı haberlerde şöyle rivayet edilmiştir: "Hz. Peygamber (s.a.) eşek etini yasakladı ve at eti için bize izin verdi"[31].

Biz deriz ki: Bu durum, at etini yemenin mübah olduğu bir durumda at eti yemiş olmaları caizdir, çünkü o haberlerde ne zaman yediklerinden bahsedilmedi.

Hasan-ı Basrî'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: Resûlullah'ın (s.a.) ashabı savaşlarda at eti yiyorlardı. İmam Hasan [b. Ziyâd] her durumda bunda bir sakınca görmezdi. İmam Hasan'ın: "Onlar savaşlarda at eti yerlerdi" sözü onların at etini zaruret halinde yediklerini göstermektedir. Hz. Peygamber'in (s.a.) şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "Atlar üç türlüdür: Bir adamın şöyle, bir adamın böyle, başka bir adam için günahtır"[32]. Hz. Peygamber (s.a.), atın bundan başka bir işe yaramadığını açıklıyor, eğer elverişli olsaydı "Atlar dörttür…" der ve şöyle ifade ederdi: "Bir adam için de yiyecektir…" Belirttiğimiz bu bilgilerden, katırın haram olduğu, onun da atgillerden olduğu ortaya çıkı-
yor. [§]Eğer katırın anası helâl olacak olsaydı o da helâl olurdu, hem çocuğun 80

---

28 İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, (خلس) ve (نهب) md.leri. Bk. Buhârî, "Cihâd", 130; "Nikâh", 31; "Zebâih", 27-38; "Hiyel", 4; Müslim, "Sayd ve Zebâih", 23, 30, 36-38; "Nikâh", 29-32; Nesâî, "Sayd ve Zebâih", 29.

29 Müslim, "Sayd ve Zebâih", 23, 30, 36; Nesâî, "Sayd ve Zebâih", 29.

30 Buhârî, "Zebâih", 27; Müslim, "Sayd ve Zebâih", 38.

31 Buhârî, "Cihâd", 130; "Zebâih", 27-37; Müslim, "Sayd ve Zebâih", 23, 30, 36.

32 Buhârî, "Cihâd", 48; Müslim, "Zekât", 24.

hükmü anasının hükmüdür, çünkü çocuk anadan olmadır, yahut o atın bir parçası gibidir. Mantık ve kıyas bakımından, katır etini haram kılanın at etini de haram kılması lazım gelir. Görmüyor musun ki vahşi eşek ehil eşekle çiftleşse ondan doğacak hayvanın eti yenmez. Yine ehil bir eşek vahşi bir eşekle çiftleşse ve yavrulasa onun doğurduğu hayvanın eti yenir. Yine görmez misin ki, helâllik ve haramlıkta çocuğun hükmü anasının hükmü gibi kılınmış, babaya itibar edilmemiştir. Katır eti haram olunca at etinin de haram olması lazım gelir. Ancak, Ebû Hanîfe (r.h.) katır etini mutlak olarak haram kabul ederdi, çünkü bunda şüphe vardır, aynı zamanda bu konuyla ilgili olarak Hz. Peygamber'den (s.a.) rivayet olunan hadislerde ihtilaf bulunmaktadır. Fakat Ebû Hanîfe'den, katır etinde şüphe bulunduğu için etinin yenmesinin mekruh olduğunu söylediği rivayet olunmuştur. İmam Ebû Yûsuf (r.h.) ise katır etinin yenmesini mübah kabul ediyordu. Ebû Yûsuf lehine, atın vahşi eşekle çiftleşmesinden doğan yavru, ehil eşekle vahşi eşeğin çiftleşmesinden doğan yavru arasındaki fark konusunda, eşek yavrusunun anasının cinsinden değişmeyeceği, dolayısıyla onun hükmü ile aynı olduğu noktasında delil getirilebilir. Katır ise anasının cinsinden değildir, belki o üçüncü bir cinstir, bu sebeple onun yolu ötekinin yolu değildir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah sizin bilmediğiniz başka şeyler de yaratır. Allah bizim bilmediğimiz şeyleri yarattığını bildirdi, bizim bunları bilmek için kendimizi zorlamamız gerekmez. Yahut yarattıkları içinde nimet olduklarını bilmediğiniz nimetleri de yaratır. Yahut Allah o sözü söylemiştir, çünkü bir kavim Allah'ın, sınananın bilmediği bir şeyi yaratması söz konusu değildir.

وَعَلَى اللّٰهِ قَصْدُ السَّب۪يلِ وَمِنْهَا جَٓائِرٌ وَلَوْ شَٓاءَ لَهَدٰيكُمْ اَجْمَع۪ينَ ﴿٩﴾

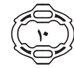
9. "Doğru yol Allah'a aittir. Yolun eğrisi de vardır. Allah dileseydi hepinizi doğru yola iletirdi."

Doğru yol Allah'a aittir. Bu beyan hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları, Allah'ın doğru olan yolu açıklamak Allah'a aittir demiştir. Allah hidâyet ile dalâleti birbirinden ayırır; kendi yolundan ayrılan yolları da diğerlerinden ayırır. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Onu zihninde toplayıp okumanı sağlama işi bize aittir"[33].

33 "Vahyi tam alma telâşı yüzünden dilini kımıldatma. Onu zihninde toplayıp okumanı sağlama işi bize aittir" (el-Kıyâme, 75/16-17).

[§] Yolun eğrisi de vardır. Yani yolların sapık olanını açıklamak Allah'a aittir, orta yol, hem de uzaklaşılan yoldur. Yahut şöyle denilir: Allah'ın yardımıyla doğru yola ulaşılır. Bazılar da **Allah'a aittir.** Yani Allah ile **doğru yola** ulaşılır, bu da zikrettiğimiz yoldur. **Yolun eğrisi de vardır.** Nitekim yüce Allah "Şüphesiz bu benim dosdoğru yolumdur. Buna uyun; (başka) yollara sapmayın"[34] buyurmuştur. Bazıları da: "Hak ve adalet yolu Allah'ındır." demişlerdir. "Alâ" (عَلَى) harfi bazan "lam" (ل) harf-i cerri "li" yerinde kullanılır. Nitekim yüce Allah: "dikili taşlar önünde (sunaklarda) boğazlanmış hayvanlar"[35] buyurmuştur. Burada "alâ" (عَلَى) "li" (ل) mânasında olup "Dikili taşlar için boğazlanmış hayvanlar" demektir. "Rab'lerinin huzuruna getirilirken sen onları bir görsen!"[36] "Alâ Rabb'ihim"deki (على ربهم) "alâ" (عَلَى) "li" (ل) harf-i cerri mânasında olup "Rab'leri için" demektir. Şu âyette de bunun gibi kullanılmıştır: "İşte o gün insanlar, âlemlerin Rabb'i için çıkacaklar"[37] **Yolun eğrisi de vardır.** Onlar da Allah'ın yolundan ayrılan yollardır. 81

Allah dileseydi hepinizi doğru yola iletirdi. Bu âyetin tevilini daha önce zikretmiştik. **Allah dileseydi hepinizi doğru yola iletirdi.** Bu ifade iki şekilde yorumlanabilir. Birincisi: Allah dileseydi, velilerine (müminlere) ikramda bulunduğu lütuflarını herkese ikram ederdi de o lütuf sayesinde hidâyeti benimser ve hidâyete ererlerdi. İkincisi: Hidâyetin kendisiyle elde edildiği hali, Allah dileseydi hepinize verirdi. Bu, yüce Allah'ın şu âyette beyan ettiği mânadır: "Eğer insanlar tek tip bir topluluk haline gelecek olmasaydı…"[38], âyeti sonuna kadar oku. Çünkü eğer bu nimetler kâfirlerde olsa hepsi kâfir olurlardı, müslümanlarda olsa müslüman olmazlardı.

هُوَ الَّذٖٓى اَنْزَلَ مِنَ السَّمَٓاءِ مَٓاءً لَكُمْ مِنْهُ شَرَابٌ وَمِنْهُ شَجَرٌ فٖيهِ
تُسٖيمُونَ

[34] "Şüphesiz bu benim dosdoğru yolumdur. Buna uyun; (başka) yollara sapmayın; sonra onlar sizi Allah'ın yolundan ayırır. İşte günahtan korunmanız için Allah bunları size emretti" (el-En'âm, 6/153).

[35] el-Mâide, 5/3.

[36] el-En'âm, 6/30.

[37] el-Mutaffifîn, 83/6.

[38] "Eğer insanlar tek tip bir topluluk haline gelecek olmasaydı Rahmân'ı inkâr edenlerin evlerine (her biri) gümüşten tavan, yukarı çıkmak için kullanacakları merdivenler yapardık" (ez-Zuhruf, 43/33).

10. "Gökten su indiren O'dur. Ondan hem kendiniz için içecek su hem de hayvanlarınıza yedireceğiniz bitkiler verir."

Gökten su indiren O'dur. Bu beyanın bağlı bulunduğu âyetler şunlardır: "Allah, gökleri ve yeri hak ile yarattı"[39]; "İnsanı bir damla sudan yarattı"[40];
82 "Eti yenen büyükbaş ve küçükbaş hayvanları da O yarattı"[41]. [§]"Binmeniz ve güzelliğini seyretmeniz için atları, katırları, eşekleri de yarattı"[42]. Allah şöyle buyuruyor: Gökten sizin için anılan şeyleri indirdi, **O Allah ki hem kendiniz için içecek su aşhem de hayvanlarınıza yedireceğiniz bitkiler verendir.** Belirttiğimiz gibi bu beyanın, Allah gökten bizim için su indirdi mânasına ihtimali vardır. Sonra şunu bildirdi: **Kendiniz için içecek su ve bitki.**

Ondan içecek su. Bu beyanın içilen bütün içecekleri kapsaması muhtemeldir. **Ondan içecek su.** Bu beyan özellikle su mânasına gelir. **Ondan ağaç.** Bu da bilinen ağaç mânasına gelme ihtimali vardır. Ağaç yerde yükselir ve uzar, yeryüzünde yayılan otlara ağaç ismi verilmez. Bu ifadenin zâhiri bilinen ağaca raci olmasıdır. Ancak yüce Allah "fîhi tüsîmûn" (فِيهِ تُسِيمُونَ) cümlesini belirtti, yerde ondan dikersiniz demektir. Bu ifade yüce Allah'ın, bu âyetten yeryüzünde yayılan ve yükselen ağaç türünü kasteddiğine işaret eder.

İbn Kuteybe şöyle demiştir: "Sâime" (السائمة), otlayan demektir. Ebû Avsece de aynı şeyi söylemiştir. Ebû Ubeyde de: "esemtü sâimetî" (أسمت سائمتى) denilir, yani hayvanlarımı otlattım anlamına geldiğini söylemiştir. "Ve'l-hayli'l-müsevvemeti" (والخيل المسومة)[43] ifadesi de böyledir. Yani otlayan atlar demektir.

يُنْبِتُ لَكُمْ بِهِ الزَّرْعَ وَالزَّيْتُونَ وَالنَّخِيلَ وَالْاَعْنَابَ وَمِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ اِنَّ فِى ذٰلِكَ لَاٰيَةً لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ﴿١١﴾

11. "Allah o su ile size ekin, zeytin, hurma, üzüm ve daha türlü türlü ürünler de bitirir. İşte bunda düşünen bir topluluk için büyük ibret vardır."

---

39 en-Nahl, 16/3.

40 en-Nahl, 16/4.

41 en-Nahl, 16/5.

42 en-Nahl, 16/8.

43 Allah'ın şu âyetine işaret ediyor olsa gerektir: "Nefsânî arzulara, (özellikle) kadınlara, oğullara, yığın yığın biriktirilmiş altın ve gümüşe, soylu atlara, sağmal hayvanlara ve ekinlere düşkünlük insanlara çekici gelmiştir. İşte bunlar dünya hayatının geçici menfaatleridir. Halbuki varılacak güzel yer, Allah'ın katındadır" (Âl-i İmrân, 3/14).

Allah o su ile size ekin, zeytin, hurma, üzüm ve daha türlü türlü ürünler de bitirir. Yani belirtiği gibi gökten indirdiği su sebebiyle sizin için ekin, zeytin ve sözü edilenlerin hepsini bitirir. Allah, suyu lütfetmesi sebebiyle farklı olan ve aynı olan bitkileri aşılamasını yapar, bitkilerin dışında kalan canlılar ve hayvanlar için durum böyle değildir. Bir türün aşısını başka bir tür vasıtasıyla yapmamıştır, aksine her türün aşısını kendi türünden yapmıştır. Ve suda, lütfu ile farklı olan bütün canlılara uygun olan bir özellik koymuştur ki bunu anlamak için bütün yaratıklar toplansalar -zorlansalar bile- bunu yapmaya güçleri
yetmez. [§]Görünüşte insanlar suyu bilirler, fakat sudaki lütufu, herkesin ha- 83
yatının sayesinde var olduğu ve kendisiyle uyum arzettiği gizli özelliği idrak edemezler.

Bunda düşünen bir topluluk için büyük ibret vardır. Allah, düşünen topluluk için suda bir işaret ve delil olduğunu zikretmiş, ancak neye dair bir delil olduğundan söz etmemiştir, fakat düşünen topluluk için bir delil olduğunu belirtmiştir. Yani kullar düşünmek suretiyle suyun neye işaret ettiğini anlar. Bu durum, görünüşleri itibariyle bilinmeyen nesnelerin içyüzü tefekkür ve düşünmekle anlaşılır.

وَسَخَّرَ لَكُمُ الَّيْلَ وَالنَّهَارَ وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ وَالنُّجُومُ مُسَخَّرَاتٌ
بِاَمْرِه۪ اِنَّ ف۪ى ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ

12. "O, geceyle gündüzü, ayla güneşi hizmetinize verdi; yıldızlar da O'nun emrine boyun eğmişlerdir. Bunda aklını kullanan bir topluluk için önemli ibretler vardır."

O, geceyle gündüzü, ayla güneşi hizmetinize verdi. Anılan bu nimetlerin bizim emrimize verilmesinin açıklaması şöyledir: Allah bu nesneleri yarattı ve bunlarda yaratıklar için birçok menfaatler koydu, ister dilesin ister dilemesin, ister sevsin ister sevmesin, bu menfaatler yaratıklara ulaşır. Gündüzde yaratıklar için geçimi sağlama imkânları ve değişimler koydu, insanlar orada yaşarlar ve değişim içinde olurlar; geceyi de insanların rahatlayıp, dinlenecek ve huzur bulacakları zaman dilimi yapmıştır, öyle ki ister kabul etsinler ister karşı çıksınlar, gece ile gündüzden yararlanırlar. Bu gibi güneş, ay ve yıldızlarda; meyvelerin olgunlaşması, ekinin yetişmesi, hesap, yılların ve ayların bilinmesi, yol bulma ve yol yürüme gibi halkın kendi başlarına idrak etme gücü dâhilinde bulunmayan menfaatleri insanlar için yaratmıştır. Yaratıklar evrendeki nesne-

ler istesin ya da istemesin onlardaki menfaatlerden yararlanırlar. İşte bunların, bizim emrimize âmâde kılınmasının açıklaması budur.

Bu nesnelerin emrimize verilmesinin anlamı şöyle olması muhtemeldir: Allah, bizim gücümüzde bu eşyayı kullanıp onlardan yararlanmak ve ihtiyaç duyduğumuzda onları kullanmaya bizi muktedir kılan çözüm imkânları yarattı. Yaratıkların bizim emrimize verilmesinin şu anlama gelmesi muhtemeldir: İsteseler de istemeseler de biz onlardan yararlanırız. *En doğrusunu Allah bilir.*

84 [§]**O'nun emrine boyun eğmişlerdir.** Bu beyanın iki şekilde yorumlanmaya ihtimali vardır. Yani yaratılmışlar Allah'ın emri ile yararlanıyorlar mânasına gelebilir. **Emri ile** anlamındaki kelime şuna da muhtemeldir: Yani onların insanların yararlanması sebebiyle aslında böyle olmaları demektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bunda aklını kullanan bir topluluk için önemli ibretler vardır[44]. Birinci âyette **düşünen topluluk için** buyurdu. Azîz ve Celîl olan Allah, tefekkürü, beş duyu organı ile bilinmeyenleri idrak etmeye bir vasıta yaptı; çünkü aklın, bilinmeyenleri idrak etmesi için beş duyu organından başka bir yolu yoktur. Zira açık beş duyu organı bulunmadan aklın bir şeyi idrak etmesi söz konusu değildir. Dolayısıyla yüce Allah duyu organlarını, bilinmeyenleri aklın idrak etmesi için bir basamak yapmıştır. Allah Teâlâ birinci âyette **düşünen bir kavim için** meâlindeki ifadeyi, ikinci âyette **akleden bir kavim için** ifadesini, üçüncü âyette **öğüt alan bir kavim için,** dördüncü âyette **belki şükredersiniz**[45] beyanını zikretti. *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak bu ifadeyi merhale merhale tekrarladı, çünkü bunlar, hakkında düşünmekle anlaşılır ve bilinirler. Hem insan bilme, akletme ve anlamadan sonra öğüt alır, öğüt alınca da Allah'ın nimetlerine karşı şükreder.

İşte bunda düşünen bir topluluk için büyük ibret vardır. Sözü edilenlerde Allah'ın birliğine işaret vardır, Allah'ın bütün işleri yönettiğine, bilgisine ve hikmetine, yaratılmışların diriltileceğine delil, yüce Allah'ın kudret ve sultasına işaret vardır. Çünkü gece ile gündüz, zâlimlerin, diktatör ve firavunlar üzerine gelip giderler ve ister istemez onların ömürlerini tüketirler, işte bu Allah'ın hükümranlığının ve kudretinin belgesidir. Bilinmelidir ki, hükümranlık ve kudret onların değil, Allah'ındır. Gece ile gündüzün oluşmasında öldükten sonra dirilmeye de işaret vardır, çünkü gece geldiği zaman gündüz gider, öyle

44 Önceki âyet.
45 en-Nahl, 16/14.

ki ondan bir iz kalmaz, sonra ilkinden iz kalmadıktan sonra onun benzerini
yaratır. İzleri kaybolup yok olduktan sonra gece ve gündüzü yaratmaya kādir
olan Allah, bunlardan hiç iz geride kalmayacak hale geldikten sonra onları
yeniden yaratmaya elbette kādirdir. Güneş ile ay, yıldızlar ve sözü edilen nes-
neler de böyledir. [§]Bunların hepsi tek bir yolda, tek bir takdir ile bir farklılık **85**
ve fazlalık, takdim ve tehir olmaksızın bir uyum içinde hepsi tek bir yolda tek bir düzende, tek bir ölçüde farklılık ve ihtilaf olmaksızın cereyan edince bu durum, bunların tek bir varlığın yönetiminde bulunduğuna, rastgele vaki olmadığına, hepsini yönetenin bir olduğuna işaret etmektedir. Bu, aynı zamanda kendi kendine değil, kendisinin dışında başka varlığın düzenlemesiyle yürüdüğünü, bir ilme ve hikmete göre böyle cereyan ettiğini gösterir. Dolayısıyla bu durum peygamberliğin lüzumlu olduğuna ve risâleti lütfetmesi sebebiyle Allah'a ibadet etmenin de gerekli olduğuna işaret eder. *En doğrusunu Allah bilir ya,* yüce Allah'ın **işte bunda düşünen bir topluluk için büyük ibret vardır** meâlindeki sözünün mânası budur.

وَمَا ذَرَاَ لَكُمْ فِى الْاَرْضِ مُخْتَلِفًا اَلْوَانُهُ اِنَّ فٖى ذٰلِكَ لَاٰيَةً لِقَوْمٍ يَذَّكَّرُونَ ﴿١٣﴾

13. "Sizin için yerden türlü renklerde bitirdiği şeyler de böyle; bunda da düşünüp taşınan bir kavim için büyük ibret vardır."

Sizin için yerden türlü renklerde bitirdiği şeyler. Yani türleri ve cevherleri değişik bitki ve meyveler. Azîz ve Celîl olan Allah kendi gücünden, hükümranlığından ve kullarına verdiği nimetlerinden haber veriyor. Hükümranlığı ve kudretine gelince, yerde yarattığı ve su ile bitirdiği bitki ve ağaçlar olup ne yerin cevherine, ne de suyun cevherine ve cinsine aittir. Bunlar ana baba gibidirler. Su baba gibi, toprak ana gibidir. Dolayısıyla ikisinden türeyen bitkilerden çıkanlar, diğer nesnelerde olduğu gibi meselâ; üreme ana-babanın cinsine ve cevherine döndüğü gibi onların cevherine ve cinsine dönmez. Belki toprakla sudan meydana gelen üreme ve inşa tohumun cins ve cevherine aittir. Bilinmelidir ki Allah'ın, eşyayı sebepli ve sebepsiz, bir şeyden ve bir şey olmaksızın yaratmaya kādir ve hükümranlık sahibi olduğu bilinmesi; değişik cevherleri ve değişik sınıftan varlıkları insanların yararlanması için yaratmıştır. **Renkleri muhtelif** anlamındaki sözün, tek cinsten ve tek bir şeyden mânasına gelmesi muhtemeldir. Çünkü tek bir cinsten çeşitli renkler olmaktadır, bir şeyden çeşitli renkleri inşa etmeye gücü yeten varlığı hiçbir şey âciz kılamaz.

86 **[§]Bunda da düşünüp taşınan bir kavim için büyük ibret vardır.** Başka bir âyette: **Akleden bir kavim için**[46] meâlindeki beyan vardır. Bir başka âyette: **Düşünen bir kavim için**[47] meâlindeki ifade yer almaktadır. Bir âyette de: **Bunda çok sabreden, çok şükreden herkes için açık işaretler vardır**[48] meâlindeki cümleler bulunuyor. Başka bir âyette ise: **Bunda ibret alacak olanlar için dersler vardır**[49], başka bir âyette: **İnananlar için**[50] meâlindeki söz geçmektedir. Bunların hepsinin inananlardan kinâye olması muhtemeldir. Sanki yüce Allah şöyle buyurmuştur: Bütün bunlarda inananlar için ibret vardır. Çünkü iman anılan düşünme, öğüt alma, akletme, ibret alma, sabır, şükür ve diğerlerini bünyesinde toplamakta ve bunlar sonucu oluşmaktadır.

Bunda düşünen, akleden, öğütlenen, bir kavim için büyük ibret vardır âyetleri. Yani himmetleri âyetler üzerinde düşünmek ve akıl yürütmek olan bir kavim için, himmetleri âyetler hakkında düşünmek ve ibret almak olan bir kavim için; himmetleri inat, kibirlenme ve âyetler hakkında nazar ve fikirden yüz çevirmeyen demektir. Yahut âyet, düşünen, aklını çalıştıran, tezekkür edenleri zikretmiştir. Çünkü âyetin menfaati onlar içindir. Her ne kadar âyetler onlar için ve diğerleri için olsa da menfaatleri anılan kimseler içindir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَهُوَ الَّذ۪ي سَخَّرَ الْبَحْرَ لِتَأْكُلُوا مِنْهُ لَحْمًا طَرِيًّا وَتَسْتَخْرِجُوا مِنْهُ حِلْيَةً تَلْبَسُونَهَا وَتَرَى الْفُلْكَ مَوَاخِرَ ف۪يهِ وَلِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِه۪ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿١٤﴾

14. "Taze etinden yemeniz ve mücevherini çıkarıp takınmanız için denizi hizmetinize veren de O'dur. Gemilerin denizi yararak gittiklerini görürsün ki, bu da O'nun lütfuna nâil olmanız ve O'na şükretmeniz içindir."

Taze etinden yemeniz için denizi hizmetinize veren de O'dur. Denizi Allah'ın bizim emrimize vermesi, içinde ziynet, cevher, inci gibi Allah'ın orada yarattığı türlü eşyayı insanlara bolca lütfetmesi, içindeki canlı hayvanları, balık

---

46 en-Nahl, 16/12.

47 en-Nahl, 16/11.

48 Lukmân, 31/31. Arapça dipnotta (s. 86/4) Lukmân, 3/31 şeklinde verilen sûre numarası yanlıştır.

49 el-Hicr, 15/75.

50 el-Hicr, 15/77.

ve diğer türleri bolca vermesi demektir. Allah'ın bu varlıkları halka ihsan etmesi, nefis mallara ulaştıran yolları onlara bildirmesi olmasaydı, denizde şiddetli korku olduğu için, içindeki bu malları ve balık türlerini oradan çıkarmaya, onlara ulaşmaya güçleri yetmezdi. Yüce Allah'ın **taze etinden yemeniz için** anlamındaki sözünün özellikle balık anlamına gelmesi muhtemeldir. Balığın yanı sıra karada olsa yenilebilen manda ve diğer hayvan türleri mânasına gelmesi de muhtemeldir.

[§]Çıkarıp takınmanız için denizi hizmetinize veren de O'dur. Ziynetin 87
başka bir âyette zikredilen inci ve mercan olmaya ihtimali vardır, tâ ki yüce Allah şöyle buyurdu: "Onlardan inci ve mercan çıkar"[51]. Hilye (حِلْيَةً), yani **ziynet olarak** sözünün, kendisinden ziynet elde edilen maddeler anlamına gelmesi muhtemeldir. Bu yorum da şuna dayanıyor: Bir şeye imal edildiği asıl maddenin ve sonunda oluşacağı ürünün adının verilmesi caizdir. Yahut hilyeye bu ad ziynet olduğu için verilir. Şüphe yoktur ki, inci ve mercan ikisi de ziynettirler. Görmez misin ki dört ayaklı hayvanlar hakkında da ziynet ve güzellik ifadesi kullanılmıştır. Atlar ve katırlarda da durum bunun gibidir[52]. İnci ile mercanda ziynet yönü daha çok ve güzellik yönü daha açıktır. Yüce Allah, denizin derinliklerinde bulunan varlıklara ulaşma imkânını yarattı. Denizdeki varlıklar ise anılan inci ve çeşitli ziynetlerdir. Denizin içindeki maddeler anılan taze et ile suyun üstünde yüzen söz konusu gemilerdir.

Denizdeki varlıklara ulaşmak için bize bildirdiği çare ve sebepleri emrimize vermesinin açıklamasına gelince sanki yüce Allah şöyle buyurdu: Altından üstüne kadar, denizi sizin emrinize verdik." Bunda bazı konulara işaretler vardır. Birincisi: Tehlikeli gemi yolculuğuyla ticaret yapmanın mübah olmasıdır. Çünkü denize dalan kimse bedenini ve canını tehlikeye atar, gemiye binen kimse de böyledir. Eğer bunu talep etmek kişiye mübah olmasaydı, bu husus Allah'ın kuluna yaptığı ihsanlar arasında olmazdı. Çünkü bu ifade, Allah'ın yaptığı ihsanları belirtmek konumunda ortaya çıkmıştır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Gemilerin denizi yararak gittiklerini görürsün. İmam Hasan ve Esam şöyle demiştir: "Mevâhır" (مَوَاخِرَ) yük ve ağırlık kapasitesi tam olarak doldurulmuş gemilerdir. Allah kendileri aracılığıyla ihsanda bulunduğu nimetlerini anıyor; öyle ki kulları için denizlerde sayelerinde büyük ve ağır yükler taşıdıkları, büyük ve küçük gemiler vermiştir ki bu gemilerin işlevi alçalmak ve

---

51 er-Rahmân, 55/22.

52 Bk. en-Nahl, 16/5-6, 8.

denize dalmaktır. Allah denizde bu gemileri büyük ve ağır yüklerle tutmak-
tadır. Bazıları da “mevâhır” (مَوَاخِرَ) kelimesi için tek bir rüzgârla denizde gidiş
88 geliş tarzında yüzen, cereyan eden demektir. [§]Zira deniz suyu durgundur,
rüzgâr vasıtasıyla Allah gemileri insanların istedikleri ve kasteddikleri tarafa
doğru yürütmektedir. Çünkü eşya, akıntısı olan su yolunda akıp gider. Fakat
su durgun ve sakin olursa buna imkân yoktur. Bu sebeple yüce Allah büyük
lütuflarını ve gemileri durgun suda akıtır gibi yüzdürmeye kādir olduğunu ha-
tırlatıyor. Bazıları “mevâhır” (مَوَاخِرَ) kelimesine suyu yararak ve yırtarak yüzen
gemiler anlamı vermiştir. Arap dilinde “meharati’s-sefînetu” (مخرت السفينة) deni-
lir. “Mahru’l-ardı” (مخر الأرض) ifadesi de bu köktendir. Bu sadece suyu gemi için
yarmaktır. Bu görüş İbn Kuteybe’ye aittir[53]. Ebû Ubeyde de şöyle söylemiştir:
Bu ifade gemilerin suyu yarmasından alınmadır[54]. Ebû Avsece şöyle denildiği-
ni söylemiştir: “el-Mevâhıru’l-müstakbile” (المواخر المستقبلة) “önüne alan gemi-
ler”. Arap dilinde insan rüzgârı önüne alıp karşılayınca “istemhara’l-insânu er-
rîha” (استمخر الانسان الريح) denilir. Ebû Ubeyde: “Mevâhıra”nin (مَوَاخِرِ) istidbârdan
(arkadan gelmek) anlamı bulunduğunu söylemiştir. Şöyle denilir: Sizden biri
küçük abdeste çıktığı zaman rüzgâra istimhar etsin, yani rüzgârı arkasına al-
sın. *En doğrusunu Allah bilir.*

O’nun lütfundan istemeniz için. Orada imkân verilen ticaret sebebiyle denizi katederek gemilerle kendi bedenleri ve ruhlarının kıvamı olan nimetleri aramak için gidilen uzak ülkeler mânasına gelmesi muhtemeldir. Çünkü Allah insanların bünyesini gıdasız yaşayamayacak bir bünye yapmıştır. İnsanlar, bedenlerinin kıvamı olan besinleri kendi ülkelerinde bulamayabilirler, dolayısıyla kendilerinden uzakta bulunan ülkelere gitmeye ihtiyaç duyarlar. Yüce Allah kıtalar ve çöllere dört ayaklı kara hayvanları lütfettiği gibi, deniz aracılığıyla da onlara lütufta bulunmuştur. Nitekim yüce Allah lütfunu şu âyette açıklamıştır: “Bu hayvanlar, ancak kendinizi fazlasıyla yorarak ulaşabileceğiniz bir beldeye yüklerinizi taşır”[55] denizden çıkarılan yiyecek ve ziynetler sebebiyle **O’nun lütfundan istemeniz için** buyurmuştur.

O’na şükretmeniz için. Sûrenin başından itibaren belirtilen bütün menfaat türleri ve nimetler Allah’a şükretmenin eda edilmesini istemek içindir.

---

53 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi’l-Kur’ân*, 242.
54 Ebû Ubeyde, *Mecâzü’l-Kur’ân*, I, 357.
55 en-Nahl, 16/7.

O'nun lütfundan istemeniz için. Bu âyette ticaretin mübah olduğuna ve tehlikeli vasıtalara binerek ve sıkıntılara katlanarak Allah'ın lütfunu istemenin mübah olduğuna işaret vardır. Şöyle ki Allah Teâlâ denizi insanların emrine verdiğini, hatta öğrettiği çarelerini ve sebeplerini onlara deniz taşıtlarına binme imkânını sağladı. Çünkü dalgıç canını ve bedenini tehlikeye atar, bunun gibi gemiye binen de.

وَاَلْقٰى فِى الْاَرْضِ رَوَاسِيَ اَنْ تَم۪يدَ بِكُمْ وَاَنْهَارًا وَسُبُلًا لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ

[§]15. "O, sizi sarsmaması için yere sağlam dağlar yerleştirdi, ırmaklar 89
ve yollar açtı ki gideceğiniz yere ulaşabilesiniz."

O, sizi sarsmaması için yere sağlam dağlar yerleştirdi ki gideceğiniz yere ulaşabilesiniz. Yani Allah yeryüzüne dağları yerleştirdi ki yeryüzü sizi sarsmasın. Çünkü yeryüzü su üzerine yayılmıştır, gemi suda iken ters dönüp yolcularını boşalttığı gibi, yeryüzü de üzerindekileri öyle yapıyordu, bu sebeple Allah, yeryüzünde bulunanların orada durabilmesi için onu dağlarla sabitlemiştir. Fakat eğer anlattıkları gibi yeryüzü su üzerine yayılmış olsaydı üzerindekileri çalkalamaz, sarsılmaz, belki toprak suyun içine çöker ve suya sızardı. Çünkü toprağın tabiatından biri su içinde alçalmak ve suyun dibine sızmaktır. Ancak şöyle denilirse bu müstesnadır: Allah lütfu ile toprağın tabiatını, sızmaksızın ve ahşap gibi dibe çökmeksizin sarsılan ve içini boşaltan tabiat yapmıştır. O zaman sözü edilen mâna ihtimal dâhilinde olabilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Eğer toprak rüzgâr üzerine yayıldı derlerse, bu söyledikleri fikir ihtimal dâhilinde olur ve kendi sözlerine daha çok benzer. Görmez misin ki, kuyu içindeki kandiller ile kanallardaki kandiller ışık vermezler, belki her ne zaman yakılırsa sönerler. O zaman kandilin sönmesi yerdeki rüzgâr sebebiyle olur. Daha önce biz bu hususu belirtmiştik. Bunun *en doğrusunu Allah bilir.* Bazıları şöyle demiştir: Yeryüzü öküzün sırtı üzerine yayılmıştır, öküzün hareket etmesi sebebiyle yer de sallanırdı, işte yukarıda belirtilen şekilde Allah yeri sabitlemiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

O, sizi sarsmaması için yere sağlam dağlar yerleştirdi, ırmaklar ve yollar açtı. Bu konunun Allah tarafından belirtilmesi verdiği nimetleri hatırlatma konumundadır. Çünkü Allah'ın, yeri yarattığı gibi bırakma ve insanları sarsıp

90 çalkalasın diye dağlarla onu sabit hale getirmeme hakkı vardır, [§]böylece insanlar yeryüzünde durup ondan yararlanamazlar. Fakat Allah lütfu ve ihsanı ile yeri dağlarla sabitledi ki orada yaşayabilsinler ve yerden yararlansınlar. Bunun gibi, Allah'ın, insanlar için kuyu sularını temin edecekleri [yer altında] akan nehirler yaratmama hakkı da vardır. Yine onları değişik ihtiyaç maddelerine muhtaç kılma sonra da onlara ihtiyaçlarını nasıl gidereceklerine dair yolları ve yordamları açıklamama hakkı vardır[56]. Ayrıca onlara ihtiyaçlarının giderileceği çeşitli beldelere ve mekânlara götürecek yolları araştırmayı teklif etme hakkı da vardır. Fakat, Allah lütfu ile insanlar için yeryüzünün zemininde akan nehirler yarattı ve yeri dağlarla sabitledi ki üzerinde sarsılmadan yaşasınlar. Bunların hepsi Allah'ın lütfu ve ihsanı iledir.

Belki gideceğiniz yere ulaşabilesiniz. Bu beyanın, ihtiyaçlarını giderecek yollara ulaşırsınız mânasına da sözü edilen nimet ve ihsanlar sebebiyle bilinen hidâyete ulaşırsınız anlamına da gelmesi muhtemeldir. *En doğrusunu Allah bilir.*

16. "Daha nice işaretler koydu. Yıldızlarla da insanlar yollarını bulurlar."

Daha nice işaretler koydu. Yıldızlarla da insanlar yollarını bulurlar. Bu beyan yine insanlara yönelik lütuf ve ihsanlarını belirtmesi konumundadır. Çünkü eğer Allah denizlerde ve kara parçalarında sayelerinde yol alınacak olan alâmetler koymasaydı, hiç kimse denizlerde ve kara parçalarında yolları bilme gücüne sahip olamazdı. Sonra denizlerdeki alâmetler bazan suyun tadı ile ve bulunduğu dağlar ile, bazan rüzgarlar ile bazan da yıldızlar ile olur. İnsanlar suyun tadı ile bu yolun şöyle bir mekâna götüreceğini bilirler. Bunun gibi dağlar ve rüzgârlar aracılığıyla ihtiyaç ve maksatları olan yerlere giden
91 yolları bilirler. [§]Bunun gibi yıldızlarla da yolları tanıyorlar. İşaretler değişik olup onlar aracılığı ile yollarına ulaşıyorlar. **Yıldızlarla da insanlar yollarını bulurlar.** Bu cümle söz konusu işaretler ve yıldızlarla yollarına erişiyorlar, bu işaretler ve yıldızlar kulların Allah'ı tevhit etmesine vesiledir.

---

56 Onlar ihtiyaçları gidermeye ulaşırlar ve çeşitli ihtiyaçlarını giderecek olan yolları talep etmekle onları mükellef kılardı, sonra da onlara bu ihtiyaçları gidermenin yollarını açıklamazdı. Fakat Allah lütfu ve ihsanı ile halka ihtiyaçlarını hangi yollardan gidereceklerini açıklıyor.

أَفَمَنْ يَخْلُقُ كَمَنْ لَا يَخْلُقُ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ ﴿١٧﴾

17. "O halde yaratanla yaratamayan bir olur mu? Siz düşünmez misiniz?"

Bu âyetin iki türlü yorumlanmaya ihtimali vardır. Birincisi: Onlar aleyhine hüccet kabul edilmektir. Yani yaratmayan, fayda vermeyen, nimet vermeyen, mevcûdatı bütünü ile yaratan, size nimetleri veren gibi midir? **düşünmez misiniz?** İbadeti ve şükrü yaratıcınızın ve size nimet verenin dışındaki varlıklara yöneltmeniz zulümdür, haktan sapmadır. İkincisi, düşlerinin sefihleştirdiği kimseler yerine konulurlar. Çünkü onlar yaratıcı olmadığını bildikleri varlıklara ibadet ediyorlar, bütün eşyanın yaratıcısı olduğunu bildikleri Allah'a ibadette bulunmayı terkediyorlar. **Düşünmez misiniz?** *En doğrusunu Allah bilir.*

وَإِنْ تَعُدُّوا نِعْمَةَ اللّٰهِ لَا تُحْصُوهَا إِنَّ اللّٰهَ لَغَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١٨﴾

18. "Allah'ın nimetini saymaya kalksanız başa çıkamazsınız. Allah gerçekten bağışlayıcıdır, merhametlidir."

Allah'ın nimetini saymaya kalksanız başa çıkamazsınız. Bu beyanın, birkaç türlü yoruma ihtimali vardır. Birincisi: Eğer Allah'ın size verilen nimetlerini, bunların tamamını aynen saymaya kalksanız, bilinemeyecek kadar çok olduklarından onları saymaya güç yetiremezsiniz. İkincisi: **Eğer saymaya kalkarsanız** yani bütün gayretinizle kendinizi zorlasanız da Allah'ın size verdiği nimetlerin şükrünü yerine getirmeye çalışsanız, hepsinin şükrünü yerine getirmek şöyle dursun, bunlardan sadece birinin şükrünü yerine getirmeye gücünüz yetmez. Üçüncüsü: Bu âyet sitem yapmak ve azarlamak konumundadır, yani yaratana ve nimet verene ibadet etme yerine yaratmayan ve nimet vermeyen bir varlığa ibadet etmeye nasıl yöneldiniz? Allah'ın size verdiği nimetleri saymaya gücünüz yetmiyor, nerde kaldı ki ona karşı şükrünüzü eda edesiniz. Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: **Allah'ın nimetleriniz saysanız başa çıkamazsınız.** Allah'ın nimetlerini bilemezsiniz, çünkü nice nimetler vardır ki onları yaratıklar bilmez. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: "Nimetlerini gizli ve açık olarak önünüze bolca serdiğini görmez misiniz?"[57] Bunları bilme-

---

57 "Allah'ın, göklerde ve yerde bulunan şeyleri hizmetinize verdiğini, nimetlerini gizli ve açık olarak önünüze bolca serdiğini görmez misiniz? İnsanlardan öyleleri vardır ki bir bilgi, bir rehber ve aydınlatıcı bir kitap olmadan Allah hakkında tartışmaya kalkışırlar" (Lukmân, 31/20).

yince saymaya da güçleri yetmez. **Allah gerçekten bağışlayıcıdır, merhametlidir.** Bu âyetin iki şekilde yorumlanmaya ihtimali vardır. Birincisi: Siz -her ne kadar Allah'a iftira edip onun delillerine ve âyetlerine karşı inatlaşmaya girip elçilerini yalanlasanız da- yaptığınız günahlardan dolayı bağışlanma talebinde
92 bulunursanız, Allah sizin bütün hatalarınızı bağışlar. [§]Nitekim yüce Allah "Eğer yaptıklarına son verirlerse geçmiş günahları bağışlanacaktır"[58]. İkincisi: **Gerçekten bağışlayıcıdır.** Yani açığa çıkarıldığı takdirde sizi rezil edecek olan günahlarınızı örter. Fakat O, sizin hakkınızda bunları rahmeti ile örter. **Çok merhametlidir.** Günahlarınızı örtmesi sebebiyle size acır. **Çok bağışlayıcıdır, çok merhametlidir.** Bu beyanı, nimetleri ve türlü menfaatleri belirtilmesinin ardından getirmesi, emrimize verdiği ve bizim için yararlanılır kıldığı söz konusu hayvanlara karşı merhametli olmak için belirtmiş olması da muhtemeldir.

وَاللّٰهُ يَعْلَمُ مَا تُسِرُّونَ وَمَا تُعْلِنُونَ ﴿١٩﴾

19. "Allah, gizlediğinizi de açığa vurduğunuzu da bilir."

Allah, gizlediğinizi de açığa vurduğunuzu da bilir. Bu beyan iki anlama gelir: Biri daha çok sakındırmak ve uyarmak içindir. Çünkü dünyada yaptıklarını kendisinin üzerinde kontrol eden ve koruyan birinin olduğunu bilen bir kişi, işlerini daha çok kontrol eder, üzerinde gözetleyen ve kontrol edenin bulunmadığını düşünen kimseden daha çok sakınır. İkincisi: **Gizlediğinizi bilir.** Allah elçisine karşı yaptığınız hileleri, öldürme, yurdundan çıkarma ve diğer türden kurduğunuz tuzakları bilir. Yani Allah bunların hepsini, gizlediklerinizi ve açıkladıklarınızı bilir. Bu âyet nihaî tehdit ve ayıplamak üzere sevkedilmiştir.

وَالَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ لَا يَخْلُقُونَ شَيْـًٔا وَهُمْ يُخْلَقُونَ ﴿٢٠﴾

20. "Onların, Allah'ın dışında taptıkları varlıklar hiçbir şey yaratamazlar, onların kendileri yaratılmıştır."

Allah'ın dışında taptıkları varlıklar. Bu âyetteki (يَدْعُونَ) kelimesinin duanın kendisi olma ihtimali vardır. (يَدْعُونَ): Yani ilâh diye adlandırdıkları putlara, ihtiyaç zamanında çoğunlukla dua ederler. "Yed'ûne" (يَدْعُونَ)'nin ibadet ediyor-

58 "İnkâr edenlere söyle eğer yaptıklarına son verirlerse geçmiş günahları bağışlanacaktır" (el-Enfâl, 8/38).

lar mânasına da gelmesi muhtemeldir. Yani Allah'ın dışında ibadet ettikleri putlar bir şey yaratamazlar, oysa onlar yaratılmışlardır. Bu birinci anlama varır: "Yaratan yaratamayan gibi midir?"[59]

اَمْوَاتٌ غَيْرُ اَحْيَٓاءٍ وَمَا يَشْعُرُونَ اَيَّانَ يُبْعَثُونَ ﴿٢١﴾

21. "Onlar canlı değil ölüdürler; insanların ne zaman diriltileceklerini bilmezler."

Onlar canlı değil ölüdürler. Bu cümleden putlara tapanlarla Allah'ı inkâr eden bütün kâfirlerin kastedilmiş olma ihtimali vardır. Onlar diri değil, ölüdürler. Çünkü Allah Teâlâ bir âyette kâfire ölü adını vermiştir. Buna göre **onlar canlı değil ölüdürler** sözünün kâfirler anlamına gelmesi ihtimali vardır. **[§]Ne** 93
zaman diriltileceklerini bilmezler. Yani diriltildikleri zaman kendilerine bildirilecektir. Âhirette bileceklerini eğer bu dünya hayatında bilselerdi, dünyada iken ne yaptıklarını bilemezlerdi. **Onlar canlı değil ölüdürler** sözünün ibadet etmekte oldukları putlar olma ihtimali vardır, o putlar ölüdürler, diri değillerdir. Çünkü onlar konuşmazlar, işitmezler, görmezler, ölü gibi ne bir fayda ne de bir zarar verirler. **Canlı değillerdir.** Yani hayvanlar ve dört ayaklı canlılar gibidirler, yararlanabilecekleri ruhları yoktur. Buna göre **ne zaman diriltileceklerini bilmezler** anlamındaki söz putlara tapanlara varır. Çünkü putlar insanların ne zaman diriltileceklerini bilmezler, putlara tapanlar da putların bunu bilemediklerini bilirler, fakat diriltildikleri zaman bileceklerdir. Bazıları **ne zaman diriltileceklerini bilmezler** anlamındaki beyanı, ilâh diye tapılanlar da onlara tapanlar da birlikte diriltilecekler şeklinde yorumlamıştır. Nitekim yüce Allah "Bir gün ki, onların hepsini bir araya getireceğiz sonra bize ortak olarak yakıştırdıklarına, "Siz ve ortaklarınız yerlerinizde durup bekleyiniz" diyeceğiz, böylece aralarını böleceğiz" diyecekler"[60]; "(Allah, görevlilere buyurur:) "Toplayın o zâlimleri, onların yoldaşlarını ve Allah'ın dışında taptıklarını; hepsini cehennemin yoluna sürün!"[61] Bazıları şöyle demiştir: O putlara tapanlar bir arada toplanacak, oysa onlar ne zaman toplanacaklarını bilmiyorlardı. Dünyada yaptıklarından dolayı bunu bilemediler. "Onların, Allah'ın dışında

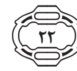
---

59 en-Nahl, 16/17.

60 "Bir gün ki, onların hepsini bir araya getireceğiz sonra bize ortak olarak yakıştırdıklarına, "Siz ve ortaklarınız yerlerinizde durup bekleyiniz" diyeceğiz, böylece aralarını böleceğiz ve yakıştırdıkları ortaklar onlara, "Siz bize tapmıyordunuz, sizin bize ibadet ettiğinizin farkında bile olmadığımıza Allah şahittir" diyecekler…" (Yûnus, 10/28).

61 es-Sâffât, 38/22-23.

taptıkları varlıklar hiçbir nesne yaratamazlar, onların kendileri yaratılmıştır”[62] meâlindeki âyet her ne kadar meleklere, Allah’ın dışında ibadet ettikleri meliklere ait ise de ne **zaman diriltileceklerini bilmezler** sözünün tevili, (dirilişin kendini bilseler de) **diriliş vaktini bilemezler** şeklinde olur. **Ne zaman diriltileceklerini bilmezler.** Yani kendilerinin diriltileceğini bilmezler. **Onlar hiçbir şey yaratamazlar, onların kendileri yaratılmıştır.** Bu beyanın putlar hakkında söylenmiş olma ihtimali yoktur. Çünkü putlara tapanlar, putların bir şey yaratamayacağını biliyorlardı. Bu söz sadece işitmeyen, görmeyen; fayda ve zarar vermeyen putlar hakkında söylenir. Dolayısıyla bu, yukarıdaki ifadenin meleklere ve putlara tapanlara ait olduğuna işaret eder.

اِلٰهُكُمْ اِلٰهٌ وَاحِدٌ فَالَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْاٰخِرَةِ قُلُوبُهُمْ مُنْكِرَةٌ وَهُمْ مُسْتَكْبِرُونَ

94 [§]*22. “Sizin tanrınız bir tek tanrıdır. Âhirete inanmayanlara gelince, işte onların kalpleri inkârcıdır; onlar ululuk taslayan küstahlardır.”*

Sizin tanrınız bir tek tanrıdır. Daha önce onların taptıkları putları iptal etme ve bu gibi varlıkların ibadete lâyık olmadığı ve bunların ilâh olarak benimsenmesini iptal etmeyi anlatan delilleri zikrettik[63]. Sonra ilâhlık ve rablığın tek bir zata tahsis edilmesi, onların taptıkları putların değil, ilâhlığa sadece O’nun müstahak olduğunu açıklayan delilleri belirtti ve şöyle dedi: **Sizin ilâhınız tek ilâhtır,** şunların taptıkları çok sayıdaki ilâhlar değil.

Âhirete inanmayanlara gelince, işte onların kalpleri inkârcıdır. Kalpleri inkârcıdır meâlindeki sözün âhirete imanı, ölümden dirilmeyi inkâr edicidir anlamına gelmesi muhtemeldir. Yahut ilâhlık ve rablığın tek bir varlığa tahsisini ve ibadeti ona yöneltmeyi inkâr ediyorlar. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: “Tanrıları tek tanrıya mı indiriyor? Bu gerçekten şaşılacak bir şey!”[64] **Onların kalpleri inkârcıdır** sözünün, Hz. Peygamber’in (s.a.) getirdiklerini inkâr etme mânasına da gelmesi muhtemeldir.

Onlar ululuk taslayan küstahlardır. Hz. Peygamber’in Allah’tan getirdiklerine karşı büyüklük taslamaktadırlar. **Ululuk taslayan** sözünün Hz. Peygamber’i, emsallerinden onun gibi birini boyun eğilmeye ehil görmedikle-

---

62 en-Nahl, 16/20.

63 Bk. el-Bakara, 2/163.

64 Sâd, 38/5.

ri için ona karşı büyüklük taslıyorlar mânasına gelmesi ihtimali vardır. Yahut **Ululuk taslayanlar** peygamberlerin davet ettikleri Allah yoluna karşı büyüklük taslayanlar demektir. Çünkü peygamberlerin hepsi halkı Allah'ın birliğine ve ibadeti ona tahsis etmeye çağırmışlardır.

لَا جَرَمَ اَنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُعْلِنُونَ اِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْتَكْبِرِينَ ﴿٢٣﴾

23. "Hiç kuşku yok ki Allah onların saklı tuttuklarını da açığa vurduklarını da bilmektedir. O, ululuk taslayanları sevmez."

Hiç kuşku yok ki Allah onların saklı tuttuklarını da açığa vurduklarını da bilmektedir. Saklı tuttukları meâlindeki beyanın Hz. Peygamber'e karşı yaptıkları hile ve kurdukları tuzaklar mânasına gelmesi ihtimali vardır. **Açığa vurdukları** anlamındaki beyanın ona yaptıkları yardım mânasına ihtimali vardır. Yahut **Allah onların gizledikleri** ve açıkladıkları habis işleri **bilir** demektir. İster açıklasınlar, ister gizlesinler, onların yaptıkları işlerden hiçbiri Allah Teâlâ'ya gizli değildir. **Hiç kuşku yok** meâlindeki söz hakkında Ebû Bekir el-Esam şunları söylemiştir: "Lâ cerame" (لَاجَرَمَ) kelimesini Araplar, bir olayın gerçekleşmesinin yahut gerçekleşmemesinin gerekli olduğunda kullanırlar. Nitekim Araplar "hakkan" (حقا), "vele'umrî" (ولعمرى), ve eymullahi" (وأيم الله) ve benzeri ifadeleri kullanırlar. Hasan[-ı Basrî] bunun bir tehdit kelimesi olduğunu söylemiştir. Bazıları da "lâ cerame"nin (لَاجَرَمَ) mânasının "hakkan" (حقا), "belâ" (بلى), "Hayır öyle değil", "lâ budde" (لابد) olmazsa olmaz anlamında olduğunu söylemişlerdir. Netice olarak bunların hepsi tek bir mânaya döner, o da tehdittir. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın **Allah onların saklı tuttuklarını da açığa vurduklarını da bilmektedir** meâlindeki sözü bir tehdittir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]Allah ululuk taslayanları sevmez. Çünkü Allah ululuk taslamayı sev- 95
mez başka bir insana karşı büyüklenmek hiçbir kimseye yakışmaz. Çünkü insanların hepsi birbirinin şeklinde ve birbirinin benzeridir. Birbirinin benzeri kimselerin, kendisi gibi olan insanlara karşı büyüklük taslaması caiz değildir. Çünkü birinin diğerine karşı büyüklük iddiası yalandır, Allah hepsini aynı şekillerde ve birbirinin benzeri yapmıştır. İşte bunun için bir insanın diğer insana karşı büyüklük taslaması aslında yalan ve kendine iftiradır. Zira Allah bütün insanları birbirinin benzeri ve dengi olarak yaratmıştır. Oysa Allah yalanı haram kılmış ve onu akıl nazarında da çirkin yapmıştır.

وَاِذَا ق۪يلَ لَهُمْ مَاذَٓا اَنْزَلَ رَبُّكُمْ قَالُٓوا اَسَاط۪يرُ الْاَوَّل۪ينَ ﴿٢٤﴾

24. "Onlara, "Rabb'iniz ne indirdi?" diye sorulduğunda "eskilerin masallarını!" diye cevap verirler."

Onlara, "Rabb'iniz ne indirdi?" diye sorulduğunda "eskilerin masallarını!" diye cevap verirler. Yani reislere tâbi olanlar, **Rabb'iniz neyi indirdi?** dediler. Reisler de, **Öncekilerin masalları** dediler. "Mâzâ enzele Rabbuküm" sözü gizlenmiş konumdadır, dolayısıyla (اَنْزَلَ) kelimesiyle sanki onlar şöyle demişlerdir: Yani sizin Rabb'iniz ona neyi indirdi? O reisler de o zaman sanki şöyle cevap verdiler: **Öncekilerin masalları.** Böyle değilse, onların tek başına **Öncekilerin masallarıdır** demelerinin, tâbilerinin sordukları sorulara cevap olma ihtimali yoktur[65]. Çünkü onlar "Biz o putlara, sadece bizi Allah'a direkt yaklaştırdıkları için tapıyoruz"[66]; "Bunlar Allah katında bizim aracılarımız" diyorlar[67]. Dolayısıyla kendilerine: **Rabb'iniz neyi indirdi?** sorusu ile hitap edilince: **Öncekilerin masalları** şeklinde cevap vermelerine ihtimal yoktur. İhtimal olması için soruya ilâve bir sözün eklenmesi yahut cevapta gizli bir cümlenin olması gerekir. Buna göre *-en doğrusunu Allah bilir ya-* Cenâb-ı Hak sanki şöyle demiş gibi oluyor: "Onlara: Bu adam ne zannediyor, kendisine Rabb'iniz neyi indirdi?" denilince o zaman şöyle cevap verdiler ve **Öncekilerin masallarını** indirdi dediler. Nitekim yüce Allah da şöyle buyuruyor: "Dediler ki: "Ey kendisine vahiy gelen adam!"[68] Yani onlar: "Ey kendisine vahiy indirildiğini sanan adam" dediler. Yahut: "Onlara: Rabb'inizin indirdiği nedir?" denilince şöyle cevap verdiler: "Allah bir şey indirmedi, onun (Muhammed'in) söyledikleri öncekilerin masallardır" dediler. Bu gibi sözlerin alaya almak üzere söylenmiş olma ihtimali vardır.

96 **[§]Eskilerin masalları.** Ebû Avsece bu cümle hakkında şöyle demiştir: Öncekilerin sözleri demektir. "Esâtîr" (اَسَاط۪يرُ) kelimesinin tekili "ustûr"dur

---

65 Bu âyette ızmâr söz konusudur ve buna göre anlaşılır. Sanki onlar "Rabb'iniz neyi indirdi? Sorusunu sordular, reisleri de: Öncekilerin masalları dediler. Yoksa onların "öncekilerin masalları." demelerine ihtimal yoktur.

66 ez-Zümer, 39/3.

67 "Allah'ı bırakıp kendilerine fayda da zarar da veremeyen şeylere tapıyorlar ve "Bunlar Allah katında bizim aracılarımız" diyorlar" (Yûnus, 10/18).

68 Dediler ki: "Ey kendisine vahiy gelen adam! Sen kesinlikle cinlere kapılmış birisin!" (el-Hicr, 15/6).

(أسطور), o da çeşitli sözler demektir. Nitekim yüce Allah: "…bu uydurmadan başka bir şey değildir"[69]. Yani aslı yoktur, aslı yalandır. İşte o kâfirlerin âdeti de aynen böyle idi, peygamberlerin sözlerine "Evvelkilerin masalları" diyorlardı ve kendilerine okunan âyetleri büyüye nispet ediyorlardı. Eğer bu gerçekten büyü yahut öncekilerin masalları olsaydı onun lehine bir delil olurdu[70]. Yahut o sözü alay etmek için söylemişlerdir. Çünkü sözlerinin alay etmek üzere söylenmiş olması mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir.*

لِيَحْمِلُوٓا اَوْزَارَهُمْ كَامِلَةً يَوْمَ الْقِيٰمَةِ وَمِنْ اَوْزَارِ الَّذٖينَ يُضِلُّونَهُمْ
بِغَيْرِ عِلْمٍ اَلَا سَٓاءَ مَا يَزِرُونَ

25. "Sonuç olarak, kıyâmet gününde kendi günahlarını eksiksiz yüklendikleri gibi bilgisizce saptırdıkları kimselerin günahlarından da yüklenmiş oldular. İşte görün, yüklendikleri şey ne kadar kötü!"

Sonuç olarak, kıyâmet gününde kendi günahlarını eksiksiz yüklendikleri gibi bilgisizce saptırdıkları kimselerin günahlarından da yüklenmiş oldular. Bu âyetin iki şekilde yorumlanmaya ihtimali vardır. Bunlardan biri şudur: Onlar yani elçilerin söyledikleri için "öncekilerin masalları" diyenler, kendi günahlarını tam olarak yüklenirler, Hz. Peygamber'e (s.a.) soru sormak için gönderdikleri elçi ve heyeti görevlendirenlerin de günahlarını yüklenirler. Dolayısıyla hem kendi günahlarını yüklenirler hem de elçileri görevlendirenlerin ve onlara bilgisizce uyanların günahlarını yüklenirler. Çünkü onlar kendilerini gönderenlere uyarak saptıklarını bilmediler[71]. Onlar her ne kadar bunu bilmeseler de aslında bilmeleri gerekir. Bu sebeple günah onların üzerine yüklenir. Çünkü bu yolu onlar açmışlardır. Nitekim şöyle bir hadis rivayet

---

69 "Bildiğimiz son dinde böyle bir şeyi işitmedik; bu uydurmadan başka bir şey değil" (Sâd, 38/7).

70 Eğer o gerçekte evvelkilerin masalları yahut büyü olsaydı, bu onun elçi olduğu hakkında delil olurdu. Bilindiği gibi, Hz. Peygamber (s.a.) önceki kitapları ve büyüyü öğrenerek bilgi sahibi olmadı. Hz. Peygamber'in bir insandan öğrenim görmeksizin ilim sahibi olması onun elçiliğinin belgelerinden biridir" (Semerkandî, Şerhu't-Te'vîlât, vr. 432a).

71 Yani, elçilerin söylediklerine "Öncekilerin masalları" diyenler sapar, yine onu söyleyenlere uyanlar da bu sebeple saparlar.

edilmiştir: "Kim kötü bir yol açarsa bu kötü yolu açmanın günahı ile bu yola girerek âdeti yapanların günahı kıyâmete kadar o yolu açana aittir"[72].

97 **[§]Sonuç olarak, kıyâmet gününde kendi günahlarını eksiksiz yüklendikleri gibi** meâlindeki beyanın şu anlama gelmesi muhtemeldir. İslâm'a arzu duyanlar (kendilerine İslâm'ın gerçek olduğu haber verilince) müslüman olunca o günahlar üzerlerinden düşer. **Günahlarından da yüklenmiş oldular.** Bunlar yaptıklarını onların günahlarını yüklenmek için yapmadılar, fakat *-en doğrusunu Allah bilir ya-* onların ve saptırdıkları kimselerin günahlarını yüklenenlerden olmak için yapmadılar. **Bilgisizce** meâlindeki söz cahilce demektir.

İşte görün, yüklendikleri şey ne kadar kötü! Yani onların yüklendikleri günah yükü ne kötüdür! **Bilgisizce.** Yani saptırdıklarının günahının kendilerine döneceğini bilmeksizin, yahut bundan dolayı kendilerine yüklenecek günahı bilmeksizin, demektir.

قَدْ مَكَرَ الَّذٖينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَاَتَى اللّٰهُ بُنْيَانَهُمْ مِنَ الْقَوَاعِدِ فَخَرَّ عَلَيْهِمُ السَّقْفُ مِنْ فَوْقِهِمْ وَاَتٰيهُمُ الْعَذَابُ مِنْ حَيْثُ لَا يَشْعُرُونَ

26. "Bunlardan öncekiler de tuzak kurmuşlar, ama Allah da onların evlerini temellerinden sökmüş, üstlerindeki tavan tepelerine inmiş, böylece hiç farkında olmadıkları bir yerden kendilerine ceza ansızın gelmişti."

Bunlardan öncekiler de tuzak kurmuşlar. Kâfirlerin âdeti, Allah'ın elçilerine tuzak kurmak ve onlara karşı hile yapmak olmaya devam etmiştir. Mekke kâfirlerinin Hz. Peygamber'e (s.a.) kurdukları tuzak da böyledir. *-En doğrusunu Allah bilir ya-* müşriklerin kendisine yaptıkları eziyete karşı, diğer peygamberleri kavimlerinin kurdukları tuzaklara karşı sabrettikleri ve onlara karşılık vermeyi terkettikleri gibi, Allah, son elçisine buna sabretmeyi öğretmek için bu olayı Hz. Peygamber'e (s.a.) hatırlatıyor. Nitekim ona hitaben Al-

---

72 "Kim İslâm'da güzel bir yol açarsa onun ecri ve ondan sonra onunla amel edenlerin sevabı ilk açanındır, onların sevaplarından bir şey eksiltilmez. Kim de İslâm'da kötü bir yol açarsa onun günahı kendisine ait olduğu gibi, ondan sonra bununla amel edenlerin günahı da ona aittir, onların günahından hiçbir şey eksiltilmez" (Müslim, "Zekât", 69, "İlim", 15; Nesâî, "Zekât", 64).

lah şöyle buyurmuştur: "Azim ve kararlılık sahibi peygamberlerin sabrettikleri gibi sen de sabret"[73]. Hem onların kurdukları tuzaklar iki şekilde oluyordu: Biri elçilerin getirdikleri vahiyler hakkında idi. Elçilerin kavimlerine getirdikleri vahyin gerçeğini örtmek için kendilerini zorluyorlardı. İkincisi: Onların öldürme, yurtlarından çıkarma ve kurdukları benzeri tuzaklar elçilerin kendilerine yöneliktir. Allah bu sebeple Mekke halkını, Resûlullah'a yaptıkları kötülükler sebebiyle, peygamberlerine karşı tuzak kuran tarihteki o kavimlerin başına inen azap gibi bir azabı onlara da indirmekle korkuttu ki, o kavimlerin peygamberlerine yaptıkları muamelenin benzerini Hz. Peygamber'e (s.a.) yapmasınlar. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah da onların evlerini temellerinden sökmüş. Hasan[-ı Basrî] şöyle demiştir: Bu âyette ifade edilen şey, temelsiz inşa edilen bir bina ile temsildir, yıkılır fakat hangi sebepten yıkıldığı bilinmez. Buna göre onların tuzakları temelsiz bina gibi boşa çıkar, yok olup gider. Bunun dışında bir temsil şeklinde olma ihtimali de vardır. [§]Bu temsil de şudur: Onlar peygamberlere tuzak 98
kurdular ve tuzaklarını muhkem yaptılar, bununla kendilerini koruma altına alırlar. Kendisi ile korunulan bina gibi. Bu sebeple Allah onların tuzaklarını iptal etmiştir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Onlar böyle bir tuzak kurdular, biz de kendileri için bir plan kurduk"[74]; "(yahudiler) tuzak kurdular, Allah da onların tuzaklarını bozdu"[75].

Üstlerindeki tavan tepelerine inmiş. İşte sözünü ettiğimiz o sığındıkları tuzaklarının bozulmasıdır. Tıpkı sayesinde çeşitli eziyet veren musibet ve kötülüklerden korunulan tavanın çökmesi gibi bir durumdur. Bu ifadenin gerçekten vuku bulmuş olması da muhtemeldir. Bu, toprağa gömülme, binaların altüst oluşu ve üzerlerine taş yağdırılması türünden Lût kavmine inen musibetlerdir. Bazı müfessirlerin belirttiği gibi, Nemrud'un inşa ettirdiği bina ve bu binanın üzerlerine çökmesi olayı hakkında bizim bir bilgimiz yoktur.

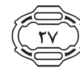
73 "Azim ve kararlılık sahibi peygamberlerin sabrettikleri gibi sen de sabret. Onlar için de acele etme" (el-Ahkāf, 46/35).

74 "Onlar böyle bir tuzak kurdular, biz de kendileri farkında olmadan bir plan kurduk" (en-Neml, 27/50).

75 (Yahudiler) tuzak kurdular, Allah da onların tuzaklarını bozdu. Evet, Allah en iyi tuzak bozucudur" (Âl-i İmrân, 3/54).

Farkında olmadıkları bir yerden kendilerine ceza ansızın gelmişti. Bunun gibi zâlim ve yalancı kimselere, bilmedikleri taraftan azap gelir. Nitekim "Biz onları ansızın yakaladık…"[76] buyurulmuştur.

Allah da onların evlerini temellerinden sökmüş. "Fe etallâhu bunyânehum"deki (فَاَتَى اللّٰهُ بُنْيَانَهُمْ) "etâ" (فَاَتَى) kelimesi "ityân"dan (إتيان) gelmektedir. Bilinmektedir ki Allah'ın gelmesinden, onun bir mekândan başka bir mekâna intikali anlaşılmaz, fakat azabının gelmesi anlaşılır. Allah'a "ityân" (إتيان) yani "gelme" anlamındaki fiilin nispet edilmesi, azap Allah'ın emri ile Allah'tan geldiği içindir. Buna göre "Senin Rabb'in geldi"[77]; "Onlar, ille de Allah'ın ve meleklerin, bulutların gölgeleri arasından çıkıp gelmesini ve işin bitirilmesini mi bekliyorlar!"[78] meâlindeki âyetlerde geçen gelme sözünden, intikal ve bir mekândan başka bir mekâna gelmek mânası anlaşılmaz. Biz bu ve benzeri hususları birçok yerde belirttik.

ثُمَّ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ يُخْزٖيهِمْ وَيَقُولُ اَيْنَ شُرَكَٓاءِیَ الَّذٖينَ كُنْتُمْ تُشَٓاقُّونَ فٖيهِمْ قَالَ الَّذٖينَ اُوتُوا الْعِلْمَ اِنَّ الْخِزْیَ الْيَوْمَ وَالسُّٓوءَ عَلَى الْكَافِرٖينَ

27. "Sonra kıyâmet gününde Allah onları rezil eder ve der ki: "Uğruna mücadele ettiğiniz ortaklarım hani nerede?" Kendilerine ilim verilmiş olanlar, "Şüphesiz bugün rezillik ve kötülük inkâr edenlerin başına!" derler."

Sonra kıyâmet gününde Allah onları rezil eder. Allah Teâlâ, dünyada azap verdikten sonra kıyâmet gününde de onları rezil edeceğini şu beyanıyla haber verdi: "Hiç farkında olmadıkları bir yerden kendilerine ceza ansızın
99 gelmişti"[79]. **Rezil eder.** Tevilciler şöyle demiştir: Onlara azap verir [§]sanki "ihzâ" (الإخذا) rezil etmek, zelil etmek, küçük düşürmek ve rüsvay etmektir. Hz. Peygamber'e (s.a.) ve ashabına karşı yaptıkları zulüm ve zorbalığa karşılık Allah onları âhirette alçaltıyor, küçük düşürüyor ve rüsvay ediyor. "O gün Al-

---

76 "Sonra kötülüğü değiştirip yerine iyilik getirdik. Nihayet çoğaldılar ve "Atalarımız da böyle sıkıntı ve sevinç yaşamışlardı" dediler. (İnkârda ısrar edince) biz de onları, kendileri farkında olmadan ansızın yakaladık" (el-A'râf, 7/95).

77 "Senin Rabb'in ve melekler saf saf geldi" (el-Fecr, 89/22).

78 "Onlar, ille de Allah'ın ve meleklerin, bulutların gölgeleri arasından çıkıp gelmesini ve işin bitirilmesini mi bekliyorlar! Bütün işler Allah'a dönecektir!" (el-Bakara, 2/210).

79 el-Bakara, 2/210.

lah, peygamberi ve onunla aynı imanı paylaşanları utandırmaz"[80] meâlindeki âyetin mânası şudur: Yani Hz. Peygamber'e (s.a.) ve ashabına karşı alçak gönüllü davrandıkları ve ona kanat gerdikleri için, Allah inananları alçaltmaz, onları küçük düşürmez. *En doğrusunu Allah bilir.*

Uğruna mücadele ettiğiniz ortaklarım hani nerede? Yani tanıdığınız ortaklar sebebiyle benim veli kullarıma düşmanlık ediyordunuz yahut onlardan dolayı bana düşmanlık ediyordunuz. **Ortaklarım hani nerede?** Onlar Allah'a ortak değillerdir. Fakat yüce Allah, dünyada iken sizin ortakları sandığınız varlıkları kendisine nispet etmiştir. Yüce Allah'ın "İbrahim gizlice tanrılarının yanına vardı"[81] meâlindeki âyet de böyledir. Yani onların inancına ve putlara ilâh adını vermelerine göre demektir.

Uğruna mücadele ettiğiniz. Yani müminlere muhalefet ediyor ve düşmanlık yapıyordunuz. Yani putlara ibadet konusunda müminlere karşı muhalefet ediyordunuz, çünkü müşrikler şöyle diyorlardı: "Sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye biz onlara tapıyoruz"[82]; "Bunlar Allah katında bizim aracılarımız"[83]. Müşrikler müminlere muhalefet ediyorlar ve bu uğurda mücadele ediyorlardı. Ancak yüce Allah'ın müminleri kendisine nispet etmesinin sebebi, onların Allah'ın velileri ve Allah'ın dinine yardım eden kimseler olmalardır. Muhalefeti de kendisine nispet etti, çünkü onlar Allah'ın emrine muhalefet ediyorlardı.

Kendilerine ilim verilmiş olanlar … derler. Müfessirler **Kendilerine ilim verilenlerin** yazıcı olan değerli melekler olduğunu söylemişlerdir. Fakat melekler ve diğer inananlar mânasına gelmesi de muhtemeldir. **Şüphesiz bugün rezillik ve kötülük inkâr edenlerin başına!** Yani zillet ve alçaklık ve rezillik ve her türlü kötülük kâfirler üzerinedir. İşte bu şekilde Allah'ın delilleri ve burhanları hakkında kibirlenip inatçılık yapan her mütekebbir ve inatçıya, dünyada yaptıkları büyüklenme ve zorbalık mukabilinde karşılık verilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

80 "O gün Allah, peygamberi ve onunla aynı imanı paylaşanları utandırmaz. Onların nuru önlerinde ve sağ yanlarında ilerleyerek yollarını aydınlatırken şöyle derler: "Rabbimiz! Nurumuzu arttır eksiltme ve bizi bağışla. Şüphesiz senin her şeye gücün yeter" (et-Tahrîm, 66/89).

81 "İbrahim gizlice tanrılarının yanına vardı; "Niçin bir şeyler yemiyorsunuz?" dedi" (es-Sâffât, 37/91).

82 "Allah'tan başka şeyleri kendilerine koruyucu kabul edenler -ki sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz diyorlar- ayrılığa düştükleri konularda Allah onların arasında hükmünü verecektir" (ez-Zümer, 39/3).

83 "Allah'ı bırakıp kendilerine fayda da zarar da veremeyen şeylere tapıyorlar ve "Bunlar Allah katında bizim aracılarımız" diyorlar" (Yûnus, 10/18).

اَلَّذِينَ تَتَوَفّٰيهُمُ الْمَلٰٓئِكَةُ ظَالِمٖٓى اَنْفُسِهِمْ فَاَلْقَوُا السَّلَمَ مَا كُنَّا
نَعْمَلُ مِنْ سُٓوءٍ بَلٰٓى اِنَّ اللّٰهَ عَلٖيمٌ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ

100 **[§]*28. "Kendilerine kötülük edip dururken canlarını meleklerin aldığı kimseler, "Biz hiçbir kötülük yapmadık" diyerek boyun büküp teslim olurlar. "Hayır! Allah yaptıklarınızı çok iyi bilmektedir!"***

Canlarını meleklerin aldığı kimseler. Hasan[-ı Basrî] şöyle demiştir: Hesap gününde Allah'ın huzurunda melekler onların canını alırlar demektir. Bazıları da şöyle demiştir: Ruhları çekilip alınacağı zaman şirk ve küfür sebebiyle **kendilerine karşı zulmettikleri halde melekler onların canını alırlar.** Hasan[-ı Basrî]'nin teviline göre **kendilerine karşı zulmettikleri halde,** dünyada zulmettikleri halde demek oluyor. **Biz hiçbir kötülük yapmadık** "Rabbimiz Allah'a andolsun ki biz ortak koşanlar olmadık"[84] demeleri ve benzeri asılsız sözleri sebebiyle yalan söyledikleri için, onların, âhirette de zulüm ile vasıflanmaları caizdir. Çünkü onlar Allah'ın ilâhlığına ve kulluğuna başkalarını ortak koştuklarını inkâr ediyorlar. Onların bu inkâr ve yalan sözleri ilk durumlarında, bunun kendilerine fayda vereceğini zannetmelerine binaendir. Onların inkârları fayda vermeyince, yapmış oldukları kötü işlerden başka iyi işler yapmak için dünyaya iade edilmelerini yahut güven haline iade edilmelerini isteyeceklerdir. Nitekim buna işareten yüce Allah şöyle buyuruyor: "Yahut (dünyaya) geri döndürülsek de yapmış olduğumuz amelleri başka türlü yapsak!…"[85] Geri gönderilmeyip bundan ümitlerini kesince, o zaman Allah onların organlarını konuşturacak, yaptıkları hakkında aleyhlerine şahitlik edeceklerdir[86]. İşte o zaman suçlarını ikrar edip günahlarını itiraf edeceklerdir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Günahlarını itiraf ettiler…"[87]

---

84 "Sonra onların mazeretleri 'Rabbimiz Allah'a andolsun ki biz ortak koşanlar olmadık' demekten başka bir şey olmadı" (el-En'âm, 6/23).

85 "(Fakat) onlar, hesap gününün gerçekleşmesinden başka bir şey beklemiyorlar. Önceden onu yok sayanlar gerçekleştiği gün derler ki: 'Doğrusu Rabbimizin elçileri gerçeği getirmiştir. Keşke bizim şefaatçilerimiz olsa da bize şefaat etseler veya (dünyaya) geri döndürülsek de yapmış olduğumuz amelleri başka türlü yapsak!'" (el-A'râf, 7/53).

86 "Nihayet oraya geldiklerinde vaktiyle yaptıklarından dolayı kulakları, gözleri ve derileri onların aleyhine şahitlik eder. Derilerine, 'Niçin aleyhimize şahitlik ettiniz?' diye sorarlar. 'Her şeyi konuşturan Allah bizi de konuşturdu' derler. İlk önce sizi O yarattı, şimdi de yine O'na dönüyorsunuz" (Fussılet, 41/20-21).

87 "Böylece günahlarını itiraf etmiş olurlar. O alevli ateşin mahkûmları artık rahmetten mahrumdurlar" (el-Mülk, 67/11).

Boyun büküp teslim olurlar. Bazıları şöyle demiştir: müslüman olup Allah'ın emrine teslim olurlar. Fakat belirttikleri durum gerçek olsaydı yaptıkları kötülüğü inkâr etmezlerdi. Nitekim âyette şöyle buyurulmuştur: **Biz hiçbir kötülük yapmadık.** Bazıları "fe elkavu's-seleme" (فَاَلْقَوُا السَّلَمَ) beyanına boyun eğme, yakarış ve teslim olma mânasını vermişlerdir. "Fe elkavu's-seleme" (فَاَلْقَوُا السَّلَمَ) beyanının ölüm anında boyun büküp teslim olurlar, bunu gördüklerinde inanırlar yahut dünyada iken müminlerin birbirine selâm verdiklerini görmelerine binaen âhirette onlara selâm verirler mânasına gelmesi muhtemeldir.

[§]Biz hiçbir kötülük yapmadık. Bu, âhirette bir kötülük yapmadık de- 101
mektir. -*En doğrusunu Allah bilir ya*- **Biz hiçbir kötülük yapmadık** sözlerinde Allah onları yalanlayacaktır. Nitekim âyetin devamında şöyle buyurdu: **Hayır! Allah yaptıklarınızı çok iyi bilmektedir!** Bu dünyada söyledikleri yalan söz ortaya çıkıp gerçekleşmediği gibi, onların âhirette yalan söylemelerinin caiz olmadığı hakkında bir tehdittir.

فَادْخُلُوا اَبْوَابَ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا فَلَبِئْسَ مَثْوَى الْمُتَكَبِّرِينَ ﴿٢٩﴾

29. "İçinde ebedî olarak kalacağınız cehennemin kapılarından girin!" Ululuk taslayanların yeri ne kötü!"

İçinde ebedî olarak kalacağınız cehennemin kapılarından girin! [Yani onlara şöyle denilecek: Cehennem kapılarından girin]. **Ululuk taslayanların yeri ne kötü!** Yani Allah'ın dinine karşı kibirlenenlerin yahut Allah elçilerinin Allah'tan getirdikleri yahut Allah'ın onlara indirdiği vahye karşı kibirlenenlerin kalacağı yer ne kötüdür.

وَقِيلَ لِلَّذِينَ اتَّقَوْا مَاذَا اَنْزَلَ رَبُّكُمْ قَالُوا خَيْرًا لِلَّذِينَ اَحْسَنُوا فِي هٰذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةٌ وَلَدَارُ الْاٰخِرَةِ خَيْرٌ وَلَنِعْمَ دَارُ الْمُتَّقِينَ ﴿٣٠﴾

30. "Allah'a karşı gelmekten sakınanlara, "Rabb'iniz size ne indirdi?" diye sorulur. Onlar, "Hayır indirdi" derler. Bu dünyada iyilik yapanlara güzel sonuçlar vardır. Âhiret yurdu daha da hayırlıdır. Allah'a karşı gelmekten sakınanların yurdu ne güzel!"

Allah'a karşı gelmekten sakınanlara, 'Rabb'iniz size ne indirdi?' diye sorulur. Onlar, "Hayır indirdi" derler. Müfessirler şu yorumu yaptılar: Bu, inananların, müşriklerin sözlerine karşılık söyledikleri sözdür: **Onlara, 'Rabb'iniz ne indirdi?' diye sorulduğunda 'eskilerin masallarını!' diye cevap verirler**[88]. "Kālû hayrân" (قَالُوا خَيْرًا) sözü hakkında da farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları "kālû hayran" (قَالُوا خَيْرً), yani onların söyledikleri: "Hz. Peygamber Hak ile gönderilmiştir ve o şöyledir…" tarzında dedikleri söz hayırdır demektir. Bazıları da "kālû hayran" (قَالُوا خَيْرًا) sözünün, Hz. Peygamber'e (s.a.) indirilenlerden hikâye olarak söylenmiştir. (خَيْرًا): Yani Rabbimiz onlar üzerine hayrı indirdi yahut çeşitli ufuklardan gelerek Resûlullah'a (s.a.) soru soran insanlar olmalıdırlar. İnananlara: **Rabb'iniz ne indirdi?** diye soru sorunca **hayır** (indirdi) cevabını verdiler. Kâfirlere bu soruyu sorunca da: "Öncekilerin masalları"[89] dediler.

Şöyle olması da mümkündür: Kâfirlerin büyüklerinin, kendilerine uyanlara **öncekilerin masalları** demelerine karşılık, müminlere uyanların, onların büyüklerine **Rabb'iniz ne indirdi?** diye bir soru sormuş olması ve onların da hayırdır demiş olmaları mümkündür.

102 **[§]Bu dünyada iyilik yapanlara güzel sonuçlar vardır.** Buradaki güzellikler: Kendilerine yardım edilmesi, düşmanlarına karşı da kendilerine zafer verilmesidir. **Âhiret yurdu** dünyada onlara verdiklerinden **daha da hayırlıdır.** Bazıları bu dünyada **iyilik yapanlar** için âhirette güzel sonuç vardır demişlerdir. **Âhiret yurdu daha da hayırlıdır.** Yani cennet müminler için, dünyada kendilerine verilenlerden daha hayırlıdır ve daha üstündür. **Takvâ sahibi olanların yurdu ne güzeldir.** Allah kâfirler hakkında söylediği "İçinde ebedî olarak kalacağınız cehennemin kapılarından girin!" Ululuk taslayanların yeri ne kötü!"[90] sözüne karşılık müminlere de bunu söylemiştir. Sonra Allah takvâ sahiplerine vâdettiği yurdu vasıflandırmak üzere şöyle buyurdu:

جَنَّاتُ عَدْنٍ يَدْخُلُونَهَا تَجْرِى مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ لَهُمْ فِيهَا مَا
يَشَاؤُنَ كَذٰلِكَ يَجْزِى اللّٰهُ الْمُتَّقِينَ

[88] en-Nahl, 16/24.
[89] en-Nahl, 16/24.
[90] en-Nahl, 16/29.

31. "Girecekleri yer, zemininden ırmaklar akan adn cennetleridir; orada diledikleri her şeye sahip olacaklar. Takvâ sahiplerini Allah böyle ödüllendirecektir."

Girecekleri yer, zemininden ırmaklar akan adn cennetleridir; orada diledikleri her şeye sahip olacaklar. Yani diledikleri lezzet ve şehvetlere sahip olacaklardır.

Şöyle bir soru sorulursa: Şunu düşündün mü? Müminler kendilerine peygamberlerin dereceleri ile ebrâr ve sıddîkların mertebelerinin verilmesini isteseler bu dilekleri yerine getirilecek midir?

Buna şöyle cevap verilir: Bunu dileyemezler. Çünkü bu gibi şeyler ya haset etmekten dolayı olur yahut temenni tarzında olur. Cennette ise haset olmaz. Çünkü haset bir kimsenin, kendisinde olmayan bir şeyin başkasında olduğunu görmesi ve bunu çekememesidir yahut benzerini kendisi için istemesidir. Cennet ehli olanlar bütün temenni ettikleri şeyleri yahut kalplerinden geçen şeyleri bulacaklardır, dolayısıyla Rab'lerinin başkalarına verdiği şeyleri istemelerinin bir anlamı yoktur. *En doğrusunu Allah bilir.* **Takvâ sahiplerini Allah böyle ödüllendirecektir.** Bu beyan açık olup yoruma ihtiyacı yoktur.

اَلَّذِينَ تَتَوَفّٰيهُمُ الْمَلٰٓئِكَةُ طَيِّبِينَ يَقُولُونَ سَلَامٌ عَلَيْكُمُ ادْخُلُوا الْجَنَّةَ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٣٢﴾

32. "Onlar, meleklerin, "Selâm size; yaptıklarınıza karşılık girin cennete!" diyerek mutluluk içinde ruhlarını teslim alacağı kimselerdir."

Meleklerin, mutluluk içinde ruhlarını teslim alacağı kimseler. Hasan[-ı Basrî]'nin yorumuna göre: Meleklerin ruhlarını teslim alacağı kimseler hesap gününde mutluluk içindedirler, onlara şöyle denilir: **Selâm size; yaptıklarınıza karşılık girin cennete.** Biz daha önce belirttik ki "selâm" (السلام) kelimesi dünyada ve âhirette Allah'ın yaratıklar arasında belirlediği bir selâmlama ve tebrik ifadesidir. Bu hususu birçok yerde zikrettik.

[§]Bazıları demiştir ki: **Meleklerin, vefat ettirdiği kimseler.** Dünyada 103
iyilerin ruhlarını çekip almak suretiyle, mutluluk içinde teslim alırlar demektir. Bazıları buna, hem diri hem de ölü hallerinde de onlar iyidirler, anlamı vermiştir. İşte bunlar dünyada, işleri iyi olan müminlerdir.

Selâmın iki mânaya gelmesi ihtimali vardır: Dünyada inananlar birbirini selâm duası ile karşıladıkları gibi melekler de onları cennette selâm duası ile karşılarlar. İkincisi: Onların verdiği selâm her türlü âfet ve çirkin işlerden emin olduklarını bildirmesidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

هَلْ يَنْظُرُونَ اِلَّٓا اَنْ تَأْتِيَهُمُ الْمَلٰٓئِكَةُ اَوْ يَأْتِيَ اَمْرُ رَبِّكَ كَذٰلِكَ
فَعَلَ الَّذٖينَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَمَا ظَلَمَهُمُ اللّٰهُ وَلٰكِنْ كَانُٓوا اَنْفُسَهُمْ
يَظْلِمُونَ

33. "O inkârcılar, ille de kendilerine meleklerin gelmesini, yahut Rabb'inin emrinin gerçekleşmesini mi bekliyorlar. Onlardan öncekiler de böyle yapmıştı. Allah onlara haksızlık etmemişti, fakat onlar kendilerine haksızlık etmişlerdi."

O inkârcılar, ille de kendilerine meleklerin gelmesini, yahut Rabb'inin emrinin gerçekleşmesini mi bekliyorlar. Bu ifade onların imanından ümit kesmek anlamına gelir. Yani onlar iman etmek için ancak ruhlarının kabzedilmesi anını yahut onlar üzerine azabın indiği vakti bekliyorlar. Yani ancak bu iki vakitte iman ederler, oysa bu iki vakitte iman etmeleri onlara fayda vermez, çünkü onların o iki anda imanı zorunludur. Tıpkı yüce Allah'ın şu beyanında olduğu gibi: "Dehşetli cezamızı gördüklerinde, "Allah'ın birliğine inandık derler"[91]; "Ehl-i Kitap'tan her biri ölümünden önce ona mutlaka iman edecektir"[92]. Allah'ın azabını görünce iman ederler, fakat bu vakitte iman etmeleri onlara fayda vermez. Allah haber veriyor ki: Onlar o vakti beklerler, Allah da iman etmeyeceklerini bildiği için imana çağırmanın ve onlara karşı savaşma külfetini üzerinden kaldırmak için, resûlüne onların imanından ümit kestirir. **Yahut Rabb'inin emrinin gerçekleşmesini mi bekliyorlar.** Bu ifadenin, dünyadaki azap mânasına da âhirette azabı gördükleri zaman mânasına da gelmesi muhtemeldir.

91 "Dehşetli cezamızı gördüklerinde, 'Allah'ın birliğine inandık, O'na ortak koştuğumuz şeyleri de şimdi reddetmekteyiz' derler. Ama azabımızı gördüklerinde artık inanmaları kendilerine fayda vermeyecektir; Allah'ın, kulları hakkında öteden beri uygulanan yasası böyledir. İşte o zaman artık inkârcılar hüsrana uğramışlardır" (el-Mü'min, 40/84-85).

92 "Ehl-i Kitap'tan her biri ölümünden önce ona mutlaka iman edecektir; o da kıyâmet gününde onlara şahit olacaktır" (en-Nisâ, 4/159).

[§]**Onlardan öncekiler de böyle yapmıştı.** Bu beyanın iki şekilde yorumlanmaya ihtimali vardır. Biri şöyledir: Bundan önce yalanlama, inat ve belirtilen vakte kadar inanmayı terketme gibi elçilerine karşı inatçılık yapanlar ve kibirlenenler de böyle yaptılar. Ey Muhammed! Kavminin seni yalanlaması ve iman konusunda inat etmesi gibi eylemler de bunun gibidir. **Onlardan öncekiler de böyle yapmıştı.** Yani peygamberlerini yalanlamak ve inatçılık göstermek suretiyle senin kavminden önce de bunu yapanlara azap indirildi mânasına gelmesi muhtemeldir. *En doğrusunu Allah bilir.* 104

Allah onlara haksızlık etmemişti. Azap etmek suretile zulmetmedi, **fakat onlar kendilerine zulmettiler.** Çünkü onlar kendilerini Allah'ın yerleştirdiği yere koymadılar (kendilerine lâyık olanı yapmadılar). Belki kendilerine fayda veren, nimet veren Allah'a ibadetten kendilerini alıkoydular. Onlar kulluğu, ne bir fayda ne de bir zararı dokunmayan ve hiçbir şekilde ibadete lâyık olmayan varlıklara müstahak kıldıklarından kendi kendilerine zulmetmişlerdir. Öyle ki kendilerini hikmetten uzaklaştırıp hikmet olmayan eylemlere yöneltmişlerdir. Çünkü Allah onları, hikmetin gerektirdiği donanıma sahip kılmıştır. Zulüm bir şeyi lâyık olduğu yerden başka bir yere koymaktır. İnkârcılar da kendilerini lâyık olduğu yerin dışında bir konuma yerleştirmişlerdir. Yüce Allah ise onları hikmetin konulmasını gerektirdiği yere koymuştur.

Kendilerine meleklerin gelmesini yahut Rabb'inin emrinin gerçekleşmesini mi bekliyorlar. Sanki Allah şöyle buyurdu: Naklî, aklî ve duyusal deliller getirildikten sonra onlar sadece meleklerin Allah Teâlâ'dan bir azap getirmesini bekliyorlar. Çünkü Resûlullah (s.a.) onlara naklî, aklî ve hissî deliller getirmiştir, fakat ona inanmadılar, onu tasdik etmediler. İşte bu sebeple Allah şöyle buyuruyor: "Onlar kendilerini kahreden ve iman etmeye mecbur bırakan (azap inmesi) tarzındaki delillerden başka bir şey beklemiyorlar. O zaman iman edecekler. İşte bu, onlara ineceği belirtilen azaptır. Yahut şöyle buyuruyor: Onlar, iman etmek için ancak imanın fayda vermeyeceği vakti bekliyorlar. Bu vakit de canlarının ellerinden çıkacağı vakittir. Yüce Allah bu sebeple, onların bu vakitteki imanlarının fayda vermeyeceğini haber vermiş, şöyle buyurmuştur: "Ama azabımızı gördüklerinde artık inanmaları kendilerine fayda vermeyecektir; Allah'ın, kulları hakkında öteden beri uygulanan yasası böyledir. İşte o zaman artık inkârcılar hüsrana uğramışlardır"[93].

---

93 "Ama azabımızı gördüklerinde artık inanmaları kendilerine fayda vermeyecektir; Allah'ın, kulları hakkında öteden beri uygulanan yasası böyledir. İşte o zaman artık inkârcılar hüsrana uğramışlardır" (el-Mü'min, 40/85).

فَاَصَابَهُمْ سَيِّئَاتُ مَا عَمِلُوا وَحَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِه۪ يَسْتَهْزِؤُنَ ﴿٣٤﴾ وَقَالَ الَّذ۪ينَ اَشْرَكُوا لَوْ شَٓاءَ اللّٰهُ مَا عَبَدْنَا مِنْ دُونِه۪ مِنْ شَيْءٍ نَحْنُ وَلَٓا اٰبَاؤُنَا وَلَا حَرَّمْنَا مِنْ دُونِه۪ مِنْ شَيْءٍ كَذٰلِكَ فَعَلَ الَّذ۪ينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَهَلْ عَلَى الرُّسُلِ اِلَّا الْبَلَاغُ الْمُب۪ينُ ﴿٣٥﴾

105 **[§]*34-35. "Sonunda yaptıklarının kötülüğü yine kendilerine dokundu ve alay ettikleri şey onları kuşattı. Müşrikler dediler ki: "Allah isteseydi ne biz ne de atalarımız O'ndan başkasına tapardık. Hiçbir şeyi O'na rağmen haram da saymazdık." Onlardan öncekiler de işte böyle davranmışlardı. Peygamberlerin görevi açık seçik tebliğden başka bir şey değildir."***

Müşrikler dediler ki: "Allah isteseydi ne biz ne de atalarımız O'ndan başkasına tapardık. Hiçbir şeyi O'na rağmen haram da saymazdık." Onlardan öncekiler de işte böyle davranmışlardı. En'âm sûresinde de **Onlardan öncekiler de aynı şekilde yalanladılar ve sonunda azabımızı tattılar**[94] buyurdu.

Burada da şöyle buyurdu: **Peygamberlerin görevi açık seçik tebliğden başka bir şey değildir.** "Hel" (فَهَلْ) kelimesi görünürde soru edatıdır, fakat ondan kastedilen şudur: Peygamberlerin görevi açık seçik tebliğden başka bir şey değildir. Nitekim müfessirler aynı şeyi söylemişlerdir. Çünkü peygamberlerin, tebliğden başka bir görevi olmadığı hakkında Allah'tan açıklama gelmiştir. Yüce Allah'ın "O inkârcılar, ille de kendilerine meleklerin gelmesini mi bekliyorlar"[95] meâlindeki beyanı bunun gibidir. Yani ancak kendilerine şunun gelmesini bekliyorlar. Yüce Allah'ın: "İnsan için temenni ettiğinden başkası yoktur"[96] meâlindeki âyet de bunun gibidir. "Em" (أم) kelimesi şüphe edatıdır, burada Allah'ın muradı, insan için temenni ettiğinden başkasının olmadığı ve benzerleridir. Çünkü Allah'ın şu beyanı geçmiştir: "İnsan için çalıştığından

---

94 "Putperestler diyecekler ki: "Allah dileseydi ne biz ortak koşardık ne de atalarımız. Hiçbir şeyi de haram saymazdık." Onlardan öncekiler de aynı şekilde yalanladılar ve sonunda azabımızı tattılar. De ki: "Yanınızda bize açıklayacağınız bir bilgi mi var? Siz zandan başka bir şeye uymuyorsunuz ve siz sadece temelsiz bir tahminde bulunuyorsunuz" (el-En'âm, 6/148).

95 en-Nahl, 16/33.

96 en-Necm, 53/24.

başkası yoktur”[97]. Yüce Allah’ın En‘âm sûresindeki: “Müşrikler diyecekler ki! Allah dileseydi ne biz ortak koşardık ne de atalarımız”[98].

Bu sözün birkaç türlü açıklaması vardır: Biri, bu sözü alay etmek üzere söylemiş olmalardır. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: “İnsan, “Ben öldükten bir süre sonra sahiden yeniden hayata döndürülecek miyim?” diyor”[99]. İkincisi: **Eğer Allah dileseydi** yani Allah kendisine ibadet etmemizi, O’ndan
başkasına ibadet etmememizi emretseydi yapardık. **[§]**Nitekim yüce Allah **106**
şöyle buyuruyor: “Onlar bir kötülük yaptıkları zaman “Babalarımızı bu yolda bulduk. Allah da bize bunu emretti” derler”[100]. Üçüncüsü: Onlar şöyle dediler: “Eğer Allah bizim yaptıklarımızdan razı değilse onları yapmak için bizi bırakmaz, belki yok ederdi.”

وَلَقَدْ بَعَثْنَا فٖى كُلِّ اُمَّةٍ رَسُولًا اَنِ اعْبُدُوا اللّٰهَ وَاجْتَنِبُوا الطَّاغُوتَ فَمِنْهُمْ مَنْ هَدَى اللّٰهُ وَمِنْهُمْ مَنْ حَقَّتْ عَلَيْهِ الضَّلَالَةُ فَسٖيرُوا فِى الْاَرْضِ فَانْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكَذِّبٖينَ ﴿٣٦﴾

36. “Andolsun ki biz her ümmete, “Allah’a kulluk edin, sahte tanrılardan uzak durun” diyen bir elçi gönderdik. Onlardan kimini Allah doğru yola iletti, kimileri de saptırılmayı hak ettiler. Yeryüzünü dolaşın da hak dini yalanlayanların akıbetinin ne olduğunu görün.”

Andolsun ki biz her ümmete bir elçi gönderdik. Yüce Allah elçisine, ümmetine gönderilen ilk peygamber olmadığını, belki her ümmete Allah’ın bir elçi gönderdiğini[101] haber veriyor. Bu, Allah Teâlâ’nın şu beyanı gibidir: “Hiçbir ümmet yoktur ki içlerinden bir uyarıcı gelip geçmemiş olsun”[102]. Allah Teâlâ Hz. Peygamber’i (s.a.), kendisine isabet eden çirkin davranışlar ve eziyetlere

---

97 en-Necm, 53/39.

98 el-En‘âm, 6/148.

99 Meryem, 19/66.

100 “Onlar bir kötülük yaptıkları zaman “Babalarımızı bu yolda bulduk. Allah da bize bunu emretti” derler. De ki: “Allah kötülüğü emretmez. Allah hakkında bilmediğiniz şeyleri mi söylüyorsunuz?” (el-A‘râf, 7/28).

101 Allah elçisine haber verdi ki: Sen ümmetine gönderilen ilk değilsin, belki Allah her bir ümmete bir elçi göndermiştir.

102 “Doğrusu biz seni hak ile desteklenmiş bir müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik. Hiçbir ümmet yoktur ki içlerinden bir uyarıcı gelip geçmemiş olsun” (Fâtır, 35/24).

karşı sabrettiriyor. Yani sen ilk defa musibetle karşılaşan kişi değilsin, belki senden önce kardeşlerin oldu, senin başına gelen musibetler onların da başlarına ümmetleri tarafından getirilmiştir. **Andolsun ki biz her ümmete, Allah'a kulluk edin.** Burada bir kelime gizlenmiştir. Sanki yüce Allah şöyle buyurmuştur: Biz her ümmete bir elçi gönderdik ve onlara şöyle dedik: **Allah'a kulluk edin, sahte tanrılardan uzak durun.** Bütün elçilerin kavimlerine gönderilişinde şu husus vardır: Allah'ı birlemek, ibadeti Allah'a tahsis etmek ve Allah'ı bırakıp da putlara tapmamak. Nitekim yüce Allah [peygamberlerin] şöyle söylediklerini bildiriyor: "Ey kavmim! Allah'a ibadet edin, sizin için Allah'tan başka bir ilâh yoktur"[103]. Burada **Tağuttan sakının** meâlindeki söz sizin için Allah'tan başka bir ilâh yoktur" sözü gibidir. İkisi birdir. **Tâğût.** Bazıları demiştir ki: Allah'tan başka ibadet edilen her şeydir. Hasan[-ı Basrî] demiştir ki: Tâğût şeytan olup "Şeytana tapma"[104] anlamındaki cümle ile ibadet ona nispet edilmiştir. Çünkü Allah'tan başkasına ibadet eden, şeytanın emri ile ibadet eder. İşte bu sebeple ibadet şeytana nispet edildi. Bu hususu daha önce de belirtmiştik.

107 **[§]Onlardan kimini Allah doğru yola iletti, kimileri de saptırılmayı hak ettiler.** Bazı kimselerin dediği gibi, bu âyet hidâyet kavramıyla Allah'ın insanlara doğru yolu açıklamayı kastetmediğine işaret eder. Çünkü her bir insan için Allah'tan beyan vuku bulmuştur. **Kimileri de saptırılmayı hak ettiler** meâlindeki beyan Mûtezile'nin görüşlerini reddeder. Onlar şöyle dediler: Hidâyet Allah'ın insanlara doğru yolu açıklamasıdır. Fakat burada hidâyet Allah'tan gelen bir açıklama değildir, aksine Allah'ın kuluna sayesinde ikram ettiği ve iman ve itaate muvaffak kıldığı lütuftur. Hidâyeti tercih ettiği için **onlardan kimini Allah doğru yola iletti, kimileri de saptırılmayı hak ettiler.** Yani sapıklığı benimsedikleri ve onu tercih ettikleri için onlar sapıklığı hak ettiler.

Yeryüzünü dolaşın. Hasan[-ı Basrî] **dolaşın** anlamındaki "fesîrû" (فسيروا) sözünün emir niteliğinde olmadığını, belki yüce Allah'ın sanki şöyle buyurmuş olduğunu söylemiştir: Yeryüzünde yürüyüp dolaşsanız yalanlamalarından dolayı peygamberleri yalanlayanların akıbetinin nasıl olduğunu görürdünüz. Bazıları da şöyle dedi: **Dolaşın** demek sanki bu hacılara yönelik bir emirdir. Yani yeryüzünde yürüyüp dolaşın, çünkü siz, yalanlamalarından ötürü yok edilen sizden öncekilerin izlerini göreceksiniz. Hz. Peygamber (s.a.), tarihte gelmiş

---

103 Bu, Nuh, Hûd, Sâlih ve Şuayb'tan (a.s.) her birinin kendi kavmine yaptığı hitaptır (bk. el-A'râf, 7/59, 65, 73, 85).

104 "Babacığım, şeytana tapma, çünkü şeytan Rahmân olan Allah'a isyan etmiştir" (Meryem, 19/44).

geçmiş ümmetlerin haberlerini ve başlarına gelen işleri onlara haber veriyor, onlar da bunu inkâr ediyordu. İşte o zaman şunu ifade buyurdu: **Yeryüzünü dolaşın** sizden öncekilerin bıraktıkları izlere bakın. Bu ifadenin, dolaşmanın kendisi olmayıp belki onların izlerine ve yaptıkları işlere bakıp yorum yapmak ve inen musibetlerin ne için indiği hakkında düşünmek anlamındadır.

إِنْ تَحْرِصْ عَلٰى هُدٰيهُمْ فَإِنَّ اللّٰهَ لَا يَهْدِى مَنْ يُضِلُّ وَمَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرِينَ ﴿٣٧﴾

37. "Sen onların doğru yola yönelmelerini tutku derecesinde istesen de Allah, yoldan çıkardığı kimseyi hidâyete erdirmez. Onların asla yardımcıları da olmaz."

Sen onların doğru yola yönelmelerine haris olsan da. Ebû Bekir el-Esam demiştir ki: Hz. Peygamber (s.a.) yakınlarının hidâyete ermesini sever ve tutku derecesinde bunu isterdi. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Sen dilediğini doğru yola iletemezsin"[105] Ebû Bekir sonra şöyle dedi: **Allah sapanlara doğru yolu göstermez.** Yani sapma vaktinde sapmaları sebebiyle Allah onları doğru yola iletmez. Yahut sapıklığı seçme anında onu tercih edenleri, doğru yola eriştirmez. Yahut sapıklığı tercih ettiğini ve sapıklık üzerinde öleceğini bildiği kimseleri hidâyete eriştirmez. Yahut sapıklık yolunda helâk olanları kurtarmaz. [§]Hidâyetin dilde kullanımına dair üç görüş vardır. **Al-** 108
lah, hidâyete erdirmez. Yani Allah saptırdığı kimseyi hidâyete erdirmez. Yani Allah bir kimseyi saptırırsa onu kimse doğru yola eriştiremez; belirttiğimiz gibi sapanları da doğru yola eriştirmez, saptırdığı kimseyi de Allah hidâyete eriştirmez, *-en iyisini Allah bilir-* yahut sapıklığı seçtiği için Allah'ın dünyada saptırdığı kimselere âhirette cennetin yoluna sevketmez, tıpkı şu ilâhî beyanlarda buyurulduğu gibi: "Allah kâfir olan toplulukları doğru yola iletmez"[106]; "Allah zâlim toplulukları doğru yola iletmez"[107]. Yani küfür ve zulmü tercih etme anında hidâyete erdirmez yahut sapıklığı ve zulmü tercih ettiğini bildiği kimseleri doğru yola iletmez. Yahut sapıklığı ve şirki tercih edeceğini bildiği kimseleri Allah hidâyete eriştirmez. Yahut benimseme anında sapıklığı benimseyenleri hidâyete eriştirmez. **Onların asla yardımcıları da olmaz.** Bu âyetin yorumu aslında açıktır.

---

105 "Kuşkusuz sen istediğini hidâyete erdiremezsin. Ama Allah dilediğini hidâyete erdirir ve hidâyete erecek olanları en iyi O bilir" (el-Kasas, 28/56).

106 el-Bakara, 2/264.

107 el-Bakara, 2/258.

وَاَقْسَمُوا بِاللّٰهِ جَهْدَ اَيْمَانِهِمْ لَا يَبْعَثُ اللّٰهُ مَنْ يَمُوتُ بَلٰى وَعْدًا عَلَيْهِ حَقًّا وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٣٨﴾

38. "Onlar, Allah'ın ölen birini diriltmeyeceğine dair en büyük yeminleri ettiler. Aksine bu, Allah'ın bizzat üstlendiği gerçek bir vâdidir, fakat insanların çoğu bilmez."

Onlar, Allah'ın ölen birini diriltmeyeceğine dair en büyük yeminleri ettiler.

Bize şöyle bir soru sorulursa: Kâfirlerin yaptıkları yeminin Kur'ân'da belirtilmesi ve bu yeminin okunan bir âyet yapılmasının hikmeti nedir? Onların yaptıkları bu yemin, Hz. Peygamber (s.a.) ile arkadaşlarının huzurunda olmuştur. Oysa onlar bu yemini biliyorlardı, bu yemin daha önceki peygamberler ve kıssalar gibi değildir. Geçmişte vuku bulan kıssaları görmediği halde Hz. Peygamber bunları Mekkeliler'e olduğu gibi haber vermiştir. Bunda Hz. Peygamber'in (s.a.) nübüvvet ve risâletinin ispatı vardır. Bunların Kur'ân'da belirtilip okunan Kur'ân âyetleri yapılmasının hikmet ve faydası, bunun ancak Allah'ın bildirmesi ile bilinmesidir. Onların yaptıkları yeminde sözünü ettiğimiz peygamberliği ispat yoktur, oysa onlar da bunu biliyorlardı, dolayısıyla onu belirtmenin faydası nedir?

Buna şu cevap verilir: Öyle görünüyor ki Allah Azze ve Celle'nin bu yeminden bize bahsetmesi müşriklerin sefihliklerinin büyük, akıllarının az ve Hz. Peygamber'in (s.a.) yumuşak huylu ve hoşgörülü olduğunu, onlardan gelmesi muhtemel eziyet ve çirkin eylemlere karşı tahammül göstermesi ve insanlar içinde sefihlere, bozguncular ve asi kimselere karşı nasıl davranacağımızı
109 bilmemiz içindir. [§]Ayrıca bu, akılları az ve sefihleri çok olan kavimlerine karşı Allah elçilerinin yaptıkları muameleyi dikkate alarak bizim de böylelerine nasıl davranacağımızı bilelim diyedir. İşte, Allah'ın müşriklerin yeminlerini Kur'ân'da zikretmesinin faydası budur. O kavimlerden çıkan katmerli kâfirler elçilerin getirdikleri mûcizeler ve delillerin etkisini azaltmak için hakkında kafa karıştırma işini üstlenmişlerdir. Bunu yaparken belirtildiği gibi bazan yemin etmek suretiyle bunu gerçekleştirmişler, öyle ki son derece kuvvetlendirdikleri yemin ifadeleri ile Allah'a yemin etmişlerdir, bazan da peygamberlerin getirdikleri mûcizelerin sihir olduğunu iddia etmişlerdir. Büyüye nispet etmek suretiyle, bazan iftira atmakla ve bazan peygamberlerin deli olduklarını ileri

sürmekle bunu yapmışlardır. Yine Hz. Peygamber'e (s.a.) bir beşerin bilgi öğrettiğini bir haber olarak yaymakla bunu yapmışlardır ki bununla peygamberlere uyanların kafalarını karıştırmak istemişlerdir.

[**Ölümden Sonra Dirilmenin Gerekliliği**]

Hem öldükten sonra dirilme akıl, hikmet ve peygamberlerin verdiği haberlerle zorunludur. Çünkü elçilerin haberleri ile onun getirdiği haberlere inananların söyledikleri sözlerden daha doğru bir haber yoktur. Peygamberlerin verdikleri haberler, tasdik ve kabul edilmeye başkalarından daha lâyıktır. Çünkü peygamberlerin, doğru söylediklerine dair mûcizeler ve gerçeği söylemelerine ilişkin delilleri vardır. Ölümden sonra dirilmenin aklî izahına gelince, bu dünyanın sadece yok edilmek için yaratılmış olması hikmetin dışındadır. Çünkü amacı olmayan her iş faydasızdır, abestir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Sizi sırf boş yere yarattığımızı ve sizin artık huzurumuza geri getirilmeyeceğinizi mi sandınız?"[108] Allah şunu haber vermiştir: Eğer yaratana dönüş olmazsa yaratıkların var edilmesi abestir. Hikmete gelince Allah'ın veli kullarına yaptıkları zulüm sebebiyle zâlimlerden intikam alması, güzel ve iyi işler yapmaları dolayısıyla yaptıklarına karşılık ihsanda bulunması gereklidir. Zulmü sebebiyle eğer zâlimden intikam almak, güzel iş yapanlara, güzel iş yaptıkları için mükâfat vermek üzere diriliş ve öldükten sonraki hayat var olmasaydı taatlara ve güzel işler yapmaya teşvik etmenin ve zâlimleri intikamla tehdit etmenin bir faydası olmazdı. Dolayısıyla ölümden sonra dirilmek, zikrettiğimiz sebeplerden dolayı vaciptir, Allah'ın veli kulları ile Allah'ın düşmanlarını birbirinden ayırmak da vaciptir. Allah bunları dünyada bir arada yaşatmıştır, oysa hikmet açısından bu iki grubun birbirinden ayrılması gereklidir.

[§]En büyük yeminleri. Anlatıldığına göre Arap müşrikleri, sadece 110
önemli büyük işlerde ve kendileri için sıkıntılı olan durumlarda, saygı göstermek ve onu yüceltmek için yemin ederlerdi. Aslında onlar normalde ibadet ettikleri putlara yemin ederlerdi. Allah'a yemin ettiklerinde bu onların en büyük yeminleri olurdu.

Aksine bu, Allah'ın bizzat üstlendiği gerçek bir vâdidir. "Belâ" (بَلٰى) sözü onların **Allah'ın ölen birini diriltmeyecek** anlamındaki sözlerini reddetmektir. Bunun üzerine Allah "belâ" (بَلٰى) "öyle değil", Allah diriltir buyurdu. **Allah'ın gerçek bir vâdidir** sözünün vâd mânasına gelmesi muhtemeldir. Yani Allah'ın onları dirilteceğine dair bir vâd olarak. Dolayısıyla Allah'ın vâdettiği

108 "Sizi sırf boş yere yarattığımızı ve sizin artık huzurumuza geri getirilmeyeceğinizi mi sandınız?" (el-Mü'minûn, 23/115).

şeyi yerine getirmek Allah'ın üstlendiği gerçek bir vâdidir. Yahut diriltmeyi vâdedip onu yerine getirmek üzere bir haktır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Fakat insanların çoğu bilmezler. Bu âyetin iki türlü yorumlanması muhtemeldir. Bunlardan biri şudur: Bildikleri ile amel etmedikleri için Allah onların bilmediklerini beyan etmiştir. Yaratılış gayesine uygun olarak yararlanmadıkları için Allah işitme, görme ve diğer duyuların yararını yaratmadığı gibi bu bilgiyi onlarda yaratmamıştır.

İkincisi: Allah gerçek anlamda, onların duyularıyla bilgi sahibi olmadıklarını belirtti. Çünkü onlar, sayesinde bilgiye ulaşacakları mûcizeler, âyetler ve diğer sebepler hakkında düşünmediler ve bu sebeple de bilgi sahibi olmadılar. Sonra onları, bilgisizlikleri sebebiyle mâzur kabul etmedi, çünkü Allah onlara, mûcize, delil ve âyetlere bakıp düşünmek suretiyle bilgiye ulaşacak imkânı vermiştir. Fakat onlar kendilerini başka işlerle meşgul ettiler ve kendileri için bilgi vasıtası yaptığı kaynakları hakkında düşünmediler. İşte bu durum, Allah'ın emir ve yasaklarını bilmeyen kimselerin, delil ve alâmetlerle ulaşma imkânı sağladıktan sonra cezalandırılacağına işaret eder[109]. Emrini terkettiği için böyle bir kimseyi cezalandırmak hikmetin kapsamı dışına çıkmaz. Duyular âleminde emrini bildirmediği halde kölesine emreden birinin kölesini cezalandırması hikmetle bağdaşmaz, çünkü köle ancak bir açıklama ile kendisine neyin emredildiği bilgisine ulaşır, oysa emreden efendiden bir açıklama yapılmamıştır. Bundan dolayı sözü edilen durum gerçekleşmiştir. Görmez misin ki Allah şu beyanıyla onu şiddetle tehdit etti.

لِيُبَيِّنَ لَهُمُ الَّذٖى يَخْتَلِفُونَ فٖيهِ وَلِيَعْلَمَ الَّذٖينَ كَفَرُٓوا اَنَّهُمْ كَانُوا
كَاذِبٖينَ

111 **[§]*39. "Böylece Allah, hakkında ihtilaf ettikleri şeyi onlara açıklamayı ve inkâr edenlerin, yalancı olduklarını kendilerinin anlamalarını murat etmiştir."***

Bu âyette geçen **Kâfir olanların bilmeleri için** anlamındaki beyanın şu şekilde tevil edilmesi mümkündür: Yani inkârcıların ileri gelenlerine uyanlar, reislerinin yalancı olduklarını bilmeleri için. Aksi takdirde yöneticiler tâbileri

---

109 Bu Allah'ın şu âyetine işaret etmektedir: "Andolsun biz, cinlerden ve insanlardan birçoğunu cehennem için yaratmış olduk. Bunların kalpleri vardır ama onlarla kavrayamazlar; gözleri vardır ama onlarla göremezler; kulakları vardır ama onlarla işitemezler. Onlar hayvanlar gibidir, hatta daha da şaşkındırlar. İşte asıl gafiller onlardır" (el-A'râf, 7/179).

nezdinde yalancı olurlar. Yahut bunu söylemiş olması, âhiretin kendilerine ait olduğunu iddia etmelerinden dolayıdır. Tıpkı şu beyanda buyurulduğu gibi: "…ona bir nimet tattırsak mutlaka şöyle diyecektir: "Bu benim hakkımdır; ayrıca kıyâmetin kopacağını sanmıyorum"[110]. Allah onlardan hikâye ederek naklettiği bu sözlere **inkâr edenlerin,** âhiretin kendilerine ait olduğu iddialarında **yalancı olduklarını kendilerinin anlamaları için** diye cevap vermiştir.

Hakkında ihtilaf ettikleri şeyi onlara açıklamak için. Bazıları şöyle demiştir: Onlar sadece ölümden sonra dirilme konusunda ihtilafa düştüler. Onların bir kısmı dirilişi tasdik ettiler, bir kısmı da yalanladılar. Allah, bunu onlara açıkla diye buyuruyor: **İhtilaf ettikleri şey.** Yani dinde ve mezhep konusunda ihtilaf ediyorlar. Bir din ve mezhep iddiasında bulunan herkes, başkalarını da bu din ve mezhebe çağırınca, bunlar içinde hak olanı hak olmayandan, doğru söyleyeni yalan söyleyenden ayırt eder. **İnkâr edenlerin, yalancı olduklarını kendilerinin anlamaları için.** Bu âyet onların dirilişe inanmama ve onu inkâr etmelerinin yanlışlığını anlamaları anlamına gelmesi ihtimali vardır. Yahut Allah resûlünü yahut Allah'ın birliğini inkâr etmelerinin yanlışlığını bilmeleri anlamına gelmesi mümkündür.

Onlar yalancı olmuşlardır. Bu, inkâr ettikleri hususları inkâr etmekte yalancıdırlar demektir. Bu durum onlar için âhirette ortaya çıkacaktır.

اِنَّمَا قَوْلُنَا لِشَیْءٍ اِذَٓا اَرَدْنَاهُ اَنْ نَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ ﴿٤٠﴾

40. "Biz bir şeyi murat ettiğimizde sözümüz "ol!" demekten ibarettir, o da hemen oluverir."

Biz bir şeyi murat ettiğimizde sözümüz "ol!" demekten ibarettir. Allah Teâlâ emrinin süratle gerçekleştiğini, işlerin onun için göz açıp kapayacak kadar süreden daha kısa zamanda vuku bulduğunu haber veriyor. Bu yorumda şuna işaret vardır. "Yaratmak fiili" ve "yaratılan" aynı şey değildir. Çünkü "ol" anlamındaki "kün" emri ile bir şeyin yaratılması anlatılmıştır. "Fe yekûn" (فَيَكُونُ) sözü ile de yaratılan (mükevven) ifade edilmiştir. Bunun gibi, "innemâ kavlünâ li-şey'in" (اِنَّمَا قَوْلُنَا لِشَیْءٍ) cümlesindeki "şey" (شئ) kelimesi de şeyin yaratılmasından kinâye kılınmıştır. Dolayısıyla "şey" sözü ona yönelik sözün vaki

---

110 "Uğradığı bir sıkıntıdan sonra ona tarafımızdan bir nimet tattırsak mutlaka şöyle diyecektir: "Bu benim hakkımdır; ayrıca kıyâmetin kopacağını sanmıyorum, ama dönüp Rabbime varacak olsam bile, O'nun huzurunda benim için güzel şeyler bulunduğundan eminim" (Fussılet, 41/50).

112 olması ve tekvinden kinâye yapılmıştır. [§]Böylece tekvinin mükevvenden başka bir şey olduğu ortaya çıkmıştır. Sonra şu ihtimaller söz konusudur: Tekvin ya sonsuza varacak şekilde başka bir tekvinle var olur (teselsül) ya da başka bir tekvin olmadan var olur. Biz daha önce her ikisinin de yanlış olduğunu açıklamıştık. Meselenin aslı bu iki alternatiften oluşur[111]. Böylece ortaya çıktı ki, Allah Teâlâ ezelde tekvin sıfatı ile nitelenmiştir, yani tekvin ezelî bir sıfattır. *Başarıya ulaştırmak yalnız Allah'a aittir.*

İkincisi: Kesbi (fiili) yapana kâsib denir. Kim hangi fiili yaparsa o fiile ait isim ona tahsis edilir. Eğer söz konusu olan yaratıkların bütün fiilleri ise yaratıklar bununla isimlendirilir; ölü, hareketli, hareketsiz, pis, temiz, küçük, büyük olan gibi. Allah bunlardan münezzeh olunca o yaratan, öldüren, dirilten, hareket ettiren, durduran, toplayan, ayıran diye isimlendirilir. Böylece ortaya çıkmıştır ki, Allah'ın fiili yaptığı işten (mefûl) ayrıdır. Zatıyla doğrudan nesneleri yaratır, başka bir vasıta ile değil. *Başarıya ulaştırmak yalnız Allah'a aittir.*

وَالَّذٖينَ هَاجَرُوا فِى اللّٰهِ مِنْ بَعْدِ مَا ظُلِمُوا لَنُبَوِّئَنَّهُمْ فِى الدُّنْيَا
حَسَنَةً وَلَاَجْرُ الْاٰخِرَةِ اَكْبَرُ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ ﴿٤١﴾

41. "Zulme uğramaları yüzünden Allah uğrunda göç edenleri muhakkak ki biz bu dünyada güzel bir yere yerleştireceğiz; âhiret ecri ise elbette daha büyük olacaktır. Keşke bilseler!"

Zulme uğramaları yüzünden Allah uğrunda göç edenler. Hicret edenlere müşriklerin zulmü birkaç şekilde idi: Bir kısmı ülkesinden çıkarılıp beldesinden uzaklaştırılmıştır. Nitekim yüce Allah bu hususu şöyle ifade buyurmuştur: "Allah ancak, din konusunda sizinle savaşmış, sizi yurtlarınızdan çıkarmış ve çıkarılmanıza yardım etmiş olanlarla dostluk kurmanızı yasaklar. Kim onlarla dost olursa işte bunlar kendilerine yazık etmişlerdir"[112]. Onların bir kısmı da hicret etmeleri engellenmek suretiyle zulme uğradılar, bir kısmı ise müslüman olduğunu açıklayıp müslümanca yaşaması engellenmek ve türlü eziyetlere mâruz kalmakla zulme mâruz kalmıştır. Mâruz kaldıkları eziyet

---

111 Yani tekvinin başka bir tekvin ile olması yahut tekvinsiz olması. Bunlar tekvinin iki yönü olup bu meselede ihtilaf söz konusudur.

112 "Allah ancak, din konusunda sizinle savaşmış, sizi yurtlarınızdan çıkarmış ve çıkarılmanıza yardım etmiş olanlarla dostluk kurmanızı yasaklar. Kim onlarla dost olursa işte bunlar kendilerine yazık etmişlerdir" (el-Mümtehine, 60/9).

ve zulüm türleri, müslüman olduklarını açıklamaları ve Resûlullah'ın daveti-ni kabul edip O'na tabî olmalarından ötürüdür. Sonra Allah onlara güzel bir vâdde bulunarak şöyle buyurmuştur: **Yerleştireceğiz.** Denildi ki, onlara elbette vereceğiz ve yine denildi ki elbette onları rızıklandıracağız, bu iki yorum da birdir. (فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً) **Dünyada güzel şekilde.** Dünyada hasene zilletten sonra izzet, darlıktan sonra genişlik, kuvvet, yardım ve kahredildikten ve düşmanın elinde mağlup olduktan sonra galip gelmek, zilletten sonra şan ve şeref sahibi olmak anlamlarına gelmesi ihtimali vardır. İşte bunlar Allah'ın dünyada onlara verdiği güzelliktir. Muhacirlik karşılıklı olarak alakayı kesmektir. Sanki Allah şöyle buyuruyor: Akrabaları ile, malları ile, kazançları ile ve ülkeleri ile ilgiyi
kesenler… [§]İşte Allah akraba ve yakınlara karşılık olmak üzere onlara yeni 113
dostlar, kardeşler ve mallarına karşılık başka mallar verdi; bunun gibi evler verdi, Mekke'de geride bıraktıkları her şeyi verdi, bunların hepsinin yerine karşılığını verdi.

Âhiret ecri ise elbette daha büyük olacaktır. Keşke bilseler! Bunun anlamı muhtemelen şöyledir: Allah'ın muhacirleri Medine'de konaklatma, onları burada aziz edip şanlarını yükseltme, emir sahibi yapıp yardım etme gibi lütuflarda bulunmasını, kâfirlerin hasedinden dolayı belirtmiştir. Kâfirler bundan dolayı müminlere haset ettiler. İşte o zaman Allah **Âhiret ecri ise elbette daha büyük olacaktır** buyurdu. **Keşke bilseler.** Yani keşke âhirette onlara vâdettiklerini bilseler demektir. **Âhiret ecri ise elbette daha büyük olacaktır. Keşke bilseler!** Bu beyanla kastedilenlerin muhacirler olma ihtimali de vardır. Yüklendikleri eziyetler ve mâruz kaldıkları zulüm onlara hafif gelir, basit gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

اَلَّذِينَ صَبَرُوا وَعَلٰى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ ﴿٤٢﴾

42. "Onlar güçlüklere katlanan, Rab'lerine güvenen kimselerdir."

Onlar güçlüklere katlanan, Rab'lerine güvenen kimselerdir. Hasan-ı Basrî demiştir ki: Yani âhirette Allah'ın kendilerine yaptığı vâdleri yerine getireceğine güvenirler, Allah bunu yerine getirecektir. **Sabredenler.** Yani Allah'ın emrine sabredenler yahut hicrete ve mallarından ve yurtlarından uzaklaşıp onlardan ayrılmaya karşı sabredenler.

وَمَٓا اَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ اِلَّا رِجَالًا نُوح۪ٓي اِلَيْهِمْ فَسْـَٔلُٓوا اَهْلَ الذِّكْرِ
اِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿٤٣﴾ بِالْبَيِّنَاتِ وَالزُّبُرِ وَاَنْزَلْنَٓا اِلَيْكَ الذِّكْرَ
لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ اِلَيْهِمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٤٤﴾

43-44. “Senden önce de ancak kendilerine vahiy indirdiğimiz kişileri peygamber olarak gönderdik. Eğer bilmiyorsanız bilgi sahibi olanlara sorun. O peygamberleri apaçık delillerle ve kutsal metinlerle gönderdik. İnsanlara indirdiklerimizi kendilerine açıklaman için ve (ola ki üzerinde) ***düşünürler diye sana da uyarıcı kitabı indirdik.”***

Senden önce de ancak kendilerine vahiy indirdiğimiz kişileri peygamber olarak gönderdik. *En doğrusunu Allah bilir ya,* müfessirlerin söylediklerine göre bu, kâfirlerin yaptıkları bir işin ardından vuku buluyor. Onlar şöyle dediler: “Allah, peygamber olarak bir beşeri mi gönderdi?”[113] dediler. Yine: “Bize melekler gönderilmesi veya Rabbimizi görmemiz gerekmez miydi?”[114] dediler. Buna karşılık yüce Allah onlara şu cevabı verdi: **Senden önce de ancak kendilerine vahiy indirdiğimiz kişileri peygamber olarak gönderdik.** Yani biz kadınlardan peygamber göndermedik, peygamberler erkek olup hem erkeklere hem de kadınlara gönderilmişlerdir. *En doğrusunu Allah bilir.*

114 **[§]Eğer bilmiyorsanız bilgi sahibi olanlara sorun.** Bazıları şunu söylemiştir: Bu söz soru sorma emrini içermez. Fakat eğer bilenlere sorarsanız, bundan önce insanlara kendi türleri dışındaki bir türden peygamber gönderilmediğini onlar size haber verirler. Bazıları da şöyle demiştir: Bu beyan soru sorma mahiyetinde bir emirdir. Yani bilgi sahiplerine sorun ve onları taklit edin. Eğer mutlaka taklit etmeniz gerekli ise bilenlere sorun ve onları taklit edin, babalarınızı ve kitabı bilmeyenleri taklit etmeyin, fakat bilgi sahiplerini taklit edin.

---

113 “Kendilerine kurtuluş rehberi (vahiy) geldiğinde insanların inanmalarını, ancak ‘Allah, peygamber olarak bir beşeri mi gönderdi?’ şeklindeki itirazları engellemiştir” (el-İsrâ, 17/94).

114 “Bizim huzurumuza çıkarılacaklarını hiç beklemeyenler, ‘Bize melekler gönderilmesi veya Rabbimizi görmemiz gerekmez miydi?’ diyorlar. Gerçek şu ki onlar içlerinde derin bir kibir duygusu besliyor, azgınlıkta sınır tanımıyorlar” (el-Furkān, 25/21).

Bazıları **bilgi sahibi olanlara sorun** meâlindeki beyan hakkında şu yorumu yapmıştır: Eğer apaçık delilleri ve kanıtları bilmiyorsanız onları taklit edin. Bu beyanın şu anlama gelmesi de muhtemeldir: **Eğer delilleri ve peygamberlerin getirdikleri kitapları bilmiyorsanız** peygamberlerin delillerle ve kitaplarla sadece insanlardan gönderildiğini haber versinler. Dolayısıyla bazı müfessirlerin belirttiği gibi takdim ile olur: "Senden önce biz sadece kendilerine vahiyler ilettiğimiz erkekleri deliller ve kitaplarla gönderdik." Yine **bilgi sahibi olanlara sorun** meâlindeki cümlenin şöyle yorumlanmaya ihtimali vardır: Yani Ehl-i Kitap'tan şeref sahibi değerli kimselere sorun ki size delilleri ve kitapları açıklasınlar. Çünkü onlar bilgileri gizlemekten ve yalan konuşmaktan hoşlanmazlar. Eğer bilgi sahipleri bütün Ehl-i Kitap olanlar olursa, kastedilen şey elçilerin beşerden ve erkeklerden olduğunu sormaktır. Çünkü onlar bunu biliyorlar.

Sana da uyarıcı kitabı indirdik. Denildi ki: İndirilen mesajları insanlara açıklaman için sana Kur'ân'ı gönderdik. **İnsanlara açıklaman** meâlindeki cümlenin şu anlama gelmesi muhtemeldir: Gayb haberlerini ve onların gıyabında olan hususları, Allah'ın kulları üzerindeki hakları, insanların birbiri üzerindeki haklarını açıklaman, yaptıkları her şeyi açıklaman, sakınacakları eylemleri, helâl ve haramları açıklaman için.

(Ola ki üzerinde) düşünürler. Bu konuda düşünürler. **İnsanlara indirdiklerimizi kendilerine açıklaman için sana da uyarıcı kitabı indirdik.** Bu âyet şöyle de yorumlanabilir: Kitaplarında tahrif ettikleri, değiştirdikleri hususları açıklaman için sana Kitab'ı indirdik, dolayısıyla bunda senin peygamberliğinin delili ve işareti vardır. Yahut şöyle yorumlanabilir: Hz. Peygamber'e (s.a.) indirilen onlara indirilen gibidir. Çünkü yüce Allah, Hz. Peygamber'in (s.a.), onlara indirilen vahiyleri açıklıyor olduğunu belirtmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

أَفَأَمِنَ الَّذِينَ مَكَرُوا السَّيِّئَاتِ أَنْ يَخْسِفَ اللّٰهُ بِهِمُ الْأَرْضَ أَوْ
يَأْتِيَهُمُ الْعَذَابُ مِنْ حَيْثُ لَا يَشْعُرُونَ ﴿٤٥﴾

[§]45. "Şimdi şu kötülükleri planlayanlar, Allah'ın onları yerin dibine 115
geçirmeyeceğinden veya hiç bilemeyecekleri bir yerden kendilerine azabın gelmeyeceğinden emin mi oldular."

Şimdi şu kötülükleri planlayanlar, Allah'ın onları yerin dibine geçirmeyeceğinden emin mi oldular. "Efe emine" (اَفَاَمِنَ) cümlesini daha önce belirttik. Buna göre buradaki elif soru edatıdır, ancak şu var ki bu sorunun Allah'tan olması ihtimali yoktur, belki bu ifade cevap niteliğindedir. Hem bu soru edatlı ifade iki anlama gelir: Birincisi, onların, Allah'ın tuzağından emin olduklarıdır. İkincisi, nehyetmek anlamındadır, yani emin olmasınlar. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: "Ansızın gelen Allah'ın azabından emin mi oldular? Fakat ziyana uğrayan topluluktan başkası Allah'ın azabından emin olamaz"[115]. Belirttiğimiz şekilde bu, onların Allah'ın tuzağından emin olduklarını haber vermek tarzında yorumlanma ihtimali vardır. Emin olmasınlar tarzında bir eylemi yasaklama anlamına da ihtimali vardır. Sonra Allah, kendi tuzağından sadece hüsrandakilerin emin olacaklarını haber vermiştir. Yani ancak kâfirler emin olabilirler. Çünkü onlar peygamberlerin yaptıkları azap tehdidi konusunda onları yalanladılar. Yahut Allah'ı bilmedikleri ve haklarını, nimet ve azabını tanımadıkları için bundan emin oldular.

Kötülükleri planlayanlar. Bazıları demiştir ki: Onların kötülükleri planlamaları, Resûlullah'a (s.a.) ve ashabına kurdukları tuzaklardır, öyle ki bu tuzaklara yakalansalardı onları kötü duruma düşürecek ve düşmanlarına karşı galip gelemeyeceklerdi. Bazıları da şöyle demiştir: Onların kötülük planı kurmaları, yaptıkları işlerdir. Bunların hepsi onlardan vaki olmuştu; Resûlullah (s.a.) ve ashabına karşı planlar yapmışlar, müslümanlar aleyhine, düşmanlarına yardım etmişlerdi ve kötü işler yapmışlardı.

Allah'ın onları yerin dibine geçirmeyeceği. Yani onlar kötülükleri planlayınca Allah'ın kendilerini yerin dibine geçirmesinden yahut onları bilemeyecekleri bir yerden kendileri için güven yahut korkunun olmadığı bir durumda azabın kendilerini yakalamayacağından emin oldular.

اَوْ يَاْخُذَهُمْ فٖى تَقَلُّبِهِمْ فَمَا هُمْ بِمُعْجِزٖينَ ﴿٤٦﴾ اَوْ يَاْخُذَهُمْ عَلٰى تَخَوُّفٍ فَاِنَّ رَبَّكُمْ لَرَؤُفٌ رَحٖيمٌ ﴿٤٧﴾

46-47. "Ya da onlar işe güce dalmışken Allah'ın kendilerini kıskıvrak yakalamayacağından emin mi oldular? Onların bunu engelleme güçleri de yoktur. Yoksa Allah'ın içlerine felâket korkusu salarak kendilerini cezalandırmayacağına dair bir güvenceleri mi var? Ama sizin Rabb'iniz kuşkusuz çok şefkatli, çok merhametlidir."

---

[115] el-A'râf, 7/99.

Onlar işe güce dalmışken kendilerini kıskıvrak yakalamayacağı. Bu beyan hakkında şöyle denildi: Yolculuklarında ve ticaretlerinde yakalamamak demektir. Çünkü insanlar güven durumunda olunca yolculuk ve ticaret ya-
parlar. **Felâket korkusu salarak kendilerini cezalandırmayacağı.** [§]Bazıları **116**
demiştir ki bu cümle, azarlamak ve kötülemek üzere sevkedilmiştir. Bazıları da malların ve diğer varlıkların noksanlaştırılmasını anlatmak üzere ifade edilmiştir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Andolsun ki sizi biraz korku ve açlıkla sınayacağız. Sabredenleri müjdele!"[116] **Felâket korkusu salarak kendilerini cezalandırmayacağı** meâlindeki beyan hakkında şu yorumu yapmıştır: Köy köy, belde belde korku salarak yakınlarına kadar gelmesi, sonra onları yakalamasıdır. Ne zaman bir köye azap edilse kendilerini bu azap korkusu yakalar, işte bu, korku salarak cezalandırmaktır. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "İnkâr edenler ya kendileri felâkete uğrayıp duracaklar veya felâket onların yurtlarının yakınına inecektir"[117]. Allah felâketin ülkelerinin yakınına ineceği tehdidinde bulundu. Kendi bölgelerine felâket ininceye kadar Allah onları korkutuyordu. İşte bu, korku ile yakalamaktır. Allah bu beyanda, her halde, ne güven ve ne de korkunun olmadığı halde azabının inmesinden, cezalandırmasından -yani güven ve korkudan her biri diğerine galip gelmediği durumda- işe güce dalma ve ihtiyaç durumunda emin iken de, korkma durumunda iken de azabından emin olunmaması gerektiğini bildiriyor. **Sizin Rabb'iniz kuşkusuz çok şefkatli, çok merhametlidir.** Çünkü sizin kökünüzü kazımamış, Allah'a yaptığınız iftira, elçilerini yalanlama, döneminde mûcizelerine ve hüccetlerine karşı kibirlenme ve inatlaşmanız sebebiyle sizi cezalandırmamıştır. Fakat mühlet vererek cezanızı ertelemiştir. Yahut tövbe edip yaptığınız günahlardan dönünce, Allah çok şefkatli çok merhametlidir; size acır, o yaptığınız günahları örter.

اَوَلَمْ يَرَوْا اِلٰى مَا خَلَقَ اللّٰهُ مِنْ شَيْءٍ يَتَفَيَّؤُا ظِلَالُهُ عَنِ الْيَمٖينِ
وَالشَّمَٓائِلِ سُجَّدًا لِلّٰهِ وَهُمْ دَاخِرُونَ

[116] "Andolsun ki sizi biraz korku ve açlıkla; mallardan, canlardan ve ürünlerden eksiltmekle sınayacağız. Sabredenleri müjdele!" (el-Bakara, 2/155).

[117] "Allah'ın vâdi gelinceye kadar yaptıklarından dolayı inkâr edenler ya kendileri felâkete uğrayıp duracaklar veya felâket onların yurtlarının yakınına inecektir. Allah, vâdinden asla dönmez…" (er-Ra'd, 13/31).

48. "Allah'ın yarattığı nesneleri görmüyorlar mı? Onların gölgeleri sağa ve sola dönmekte, Allah'a secde edip yere kapanmaktadır."

Bu âyetin iki şekilde yorumlanmaya ihtimali vardır. Birincisi, Allah bu sözü, her şeyin Allah'a secde edip boyun eğdiği kendilerince bilinmiş ve ortaya çıkmış bir kavme söylemiştir. Bu sözü onlara bir sitem olmak üzere söylemiştir: Yani siz kendilerine akıl verilmeyen, anlama ve işitme duyusu bulunmayan her nesnenin, Allah'a boyun eğip onu tesbih ettiğini biliyorsunuz da size akıl, anlama ve diğer yetenekler verildiği halde ona boyun eğmiyorsunuz. İkincisi
117 emir niteliğindedir. [§]Yani bilin ki Allah'ın yarattığı her şey ona secde eder, boyun eğer. Oysa Allah onlara deliller getirdi, eğer düşünselerdi bunların hepsinin Allah'a boyun eğip onu tesbih ettiğini muhakkak bilirlerdi. Aksi takdirde **Allah'ın yarattığı nesneleri görmüyorlar mı? Onların gölgeleri sağa ve sola dönmektedir** meâlindeki ilâhî beyanın zâhirine göre şöyle demeleri gerekirdi: Müfessirlerin söylediklerine göre, eğer hitap Mekkeliler'e olsaydı, bunun "Görmedik" şeklinde olması gerekirdi. Fakat belirttiğimiz bu iki yoruma göre âyete anlam verilir. **Allah'ın yarattığı nesneleri görmüyorlar mı?** Bu beyanı Allah'ın şu anlamda belirttiği anlaşılıyor gibidir: Müslümanlar o kâfirlerin taptıkları putlardan ve Allah hakkında söyledikleri büyük günah olan sözleri söylemelerinden ürkünce bundan dolayı yüce Allah **Allah'ın yarattığı nesneleri görmüyorlar mı?** buyurdu.

Onların gölgeleri sağa ve sola dönmektedir. Bazıları şöyle demiştir: "Zılâl"den (ظِلَالُ) maksat o şeyin kendisidir. "Zılâl" (ظِلَالُ) şahıstan kinâyedir. Nitekim: "Falancının gölgesini gördüm." denilir. Yani şahsını gördüm demektir. Bazıları da "zılâl" (ظِلَالُ) kelimesinden gölgenin kendisini kasteddiğini söylemiştir. Fakat onun boyun eğmesi ve secde etmesi güneş ve aydan dolayı olur[118]. "Zıl" (ظِلُّ) kelimesini şahıstan kinâye yapanların yorumuna göre gölge, her nefsi boyun eğen ve secde eden duruma getirir. Sonra cansız nesnelerin boyun eğip secde etmesinin mânası şu ilâhî beyanlardaki gibidir: "Gölgeleri sağa ve sola dönmektedir".

"Her sabah ve her akşam Allah'ın yüceliğini dile getirirken dağları ve çevresinde toplanmışken kuşları Dâvûd'a eşlik ettirdik"[119]; "Andolsun biz Dâvûd'a tarafımızdan müstesna bir lütufta bulunduk. "Ey dağlar! Onunla birlikte tes-

---

118 "Yani gölgenin boyun eğmesi Allah'a olur ve bu durum güneş ve ay sebebiyle meydana gelir.

119 Her sabah ve her akşam Allah'ın yüceliğini dile getirirken dağları ve çevresinde toplanmışken kuşları Dâvûd'a eşlik ettirdik" (Sâd, 38/18).

bih edin. Ey kuşlar! Siz de!" dedik ve onun için demiri yumuşattık"[120]; "Yedi
gök, yer ve bunlarda bulunanlar O'nu tesbih eder; O'nu hamd ile tesbih etme-
yen hiçbir şey yoktur. Fakat siz onların tesbihini anlayamazsınız. O Halîm'dir,
bağışlayıcıdır"[121]; "Öyle ki bundan dolayı neredeyse gökler çatlayacak, yer or-
tasından yarılacak, dağlar yıkılıp çökecek!"[122] Bu ve benzeri âyetlerin birkaç şe-
kilde yorumlanması muhtemeldir: Birincisi: Azîz ve Celîl olan Allah'ın, kendi
lütfu ile bu eşyanın bilinmeyen mahiyetinde Allah'a secde etme ve ona boyun
eğmeyi öğrenme mânasını koymasıdır. O Allah'ın emri ile isabet ettiği yere
rüzgârın tatlı tatlı esmesinden bahsetmesi gibidir[123]. [§]Allah, rüzgârın kendi **118**
emri ile estiğini haber vermiştir. Bu durum rüzgârın Allah'ın emrini bildiğine
işaret eder. Allah Teâlâ yine şöyle buyurdu: "Nihayet oraya geldiklerinde vak-
tiyle yaptıklarından dolayı kulakları, gözleri ve derileri onların aleyhine şa-
hitlik eder. Derilerine, "Niçin aleyhimize şahitlik ettiniz?" diye sorarlar. Yüce
Allah şöyle buyurur: "Her şeyi konuşturan Allah bizi de konuşturdu." derler.
İlk önce sizi O yarattı, şimdi de yine O'na dönüyorsunuz"[124]. Bu âyette, her şe-
yin (kıyâmette) şahitlik yapıp konuşacağını haber vermiştir. Eğer bu eşya anla-
mayacak, hitabı bilmeyecek olsa, ölü bile olsa muhatap yapılmazdı. Buna göre
eşyanın tesbih etmesi de böyledir. Dolayısıyla yüce Allah'ın bu cansız varlıkla-
rın bilinmeyenleri mahiyetlerinde secde ve tesbih etmeyi bilecek ve anlayacak
kabiliyeti koyması mümkündür.

İkincisi: Bu cansız varlıkların secde etmesi ve boyun eğmesi, kendileri bilip anlamasa da Allah'ın bunları tesbihe âmâde kılması ile gerçekleşir, ancak Allah onların yaratılışlarını böyle düzenlemiştir.

Üçüncüsü: Allah Teâlâ bu eşyanın yaratılışını, kendi birliğine ve ilâhlığına işaret edici ve şahit kılmıştır. *En doğrusunu Allah bilir ya,* eşyanın secde etmesi ve boyun eğmesinin mânası budur. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

120 "Andolsun biz Dâvûd'a tarafımızdan müstesna bir lütufta bulunduk. 'Ey dağlar! Onunla birlikte tesbih edin. Ey kuşlar! Siz de!' dedik ve onun için demiri yumuşattık" (Sebe', 34/10).

121 "Yedi gök, yer ve bunlarda bulunanlar O'nu tesbih eder; O'nu hamd ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur. Fakat siz onların tesbihini anlayamazsınız. O Halîm'dir, bağışlayandır" (el-İsrâ, 17/44).

122 "Öyle ki bundan dolayı neredeyse gökler çatlayacak, yer ortasından yarılacak, dağlar yıkılıp çökecek!" (Meryem, 19/90-91).

123 Yüce Allah'ın şu âyetine işaret ediyor: "Bunun üzerine, emriyle dilediği yöne doğru tatlı tatlı esen rüzgârı onun buyruğuna verdik" (Sâd, 38/36).

124 Fussılet, 41/20-21.

Allah'a secde edip yere kapandıkları halde. Yani zelil ve alçalmış oldukları halde.

وَلِلّٰهِ يَسْجُدُ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَمَا فِى الْاَرْضِ مِنْ دَٓابَّةٍ وَالْمَلٰٓئِكَةُ وَهُمْ لَا يَسْتَكْبِرُونَ ﴿٤٩﴾

49. "Göklerdekiler, yerdeki canlılar ve melekler büyüklük taslamadan Allah'a secde ederler."

En doğrusunu Allah bilir ya, Allah bize şunu hatırlatıyor: Yaratıkların en yücesi, en bilgilisi olan melekler Allah'a secde ederler, yaratıkların en kuvvetlileri, en katı varlıkları olan dağlar, gökler ve yer Allah'a secde eder; yine yaratıkların en sefih ve en cahilleri olan dört ayaklı hayvanlar ve diğerleri de ona secde ederek boyun eğerler. Oysa siz ona secde etmeyi ve boyun eğmeyi reddettiniz; büyüklenerek ibadet etmediniz. Şu sözünü ettiklerin ise Allah'tan başkasına secde etmiyorlar. Allah Teâlâ, bu inkârcıların kendisine secde etmekten, O'na boyun eğmekten yüz çevirmeleri ve O'na karşı büyüklük taslamalarından dolayı sefih olduklarını haber veriyor.

يَخَافُونَ رَبَّهُمْ مِنْ فَوْقِهِمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ ﴿٥٠﴾

119 **[§]*50. "Onlar, yüceler yücesi bildikleri Rab'lerinden korkar, kendilerine buyurulanı yerine getirirler."***

Onlar, yüceler yücesi bildikleri Rab'lerinden korkarlar. Bazıları şunu söylemiştir: Meleklerle peygamberlerin korkusu, Allah'ın heybetinden ve celâlinden korkması olup, O'nun azabından bir bölümünün başlarına inmesi korkusu değildir. Diğer insanların korkusu, kendilerine zarar verecek bir azabın başlarına inmesinden korkmaktır. Bunun gibi insanların ümit edip arzu duymaları da böyledir. Ümit ve arzu kendilerine ulaşacak olan faydayı ummaktır. Meleklerin ve peygamberlerin ümit ve arzusu, Allah'ın rızasını ummaktır; kendilerine ulaşacak bir menfaati ummak değildir.

Bazıları **korkarlar** anlamındaki "yehâfûne" (يخافون) kelimesine azap ve intikam korkusu anlamı vermiştir. Çünkü insanlar sınanıyorlar, sınanan herkes Allah'ın azap ve cezasından korkar. Görmez misin ki Allah onları nasıl şiddetli tehditlerle tehdit etmiş, şöyle buyurmuştur: "Onlardan her kim, ben Allah dı-

şında bir ilâhım derse…"[125] buyurmuş; İbrahim (a.s.) da şöyle demiştir: "Beni ve oğullarımı, putlara tapmaktan uzak tut"[126] demiştir. İbrahim (a.s.) putlara ibadet etmekten korktu. Bundan kim korkarsa, Allah'ın tehdidinden ve azabından da korkar. *En doğrusunu Allah bilir.*

Yüceler yücesi Rab'lerinden korkarlar. Üst, alt ve benzeri yönler mekânlar ve meclisler için kullanılır, bunlarda üstünlük, şeref ve mertebe mânası yoktur. Çünkü meclis ve mekân olarak "şu şunun üstündedir" dediğimiz nesne veya kişinin, altta ve daha aşağıda olması mümkündür. Ötekinin üstünde olmakla üstünlük ve şerefi artmaz. Bunun gibi, altta olmakla zillet ve alçaklık olmaz. Bu durum, "fevk" (فَوْقِ) kelimesinden mekânın üstü yahut altı anlaşılmadığını gösterir. Çünkü dağlara ve yüksek yerlere çıkanlar, yücelik ve azametle vasıflandırılmazlar. Falanca Irak'ın yöneticisidir yahut Horasan'ın yöneticisidir denildiği zaman bu ifadede o kişiyi yüceltme vardır. Çünkü bunu söyleyen onu kudret ve güç ile, sulta ile, o bölgelerde emir ve iradesinin geçerliliği ile beraber anmıştır. [§]Bu beyanın, Allah, kulların gizledikleri ve açıkladıkları her şeyi 120
bilir ve yaptıkları bütün işleri bilir mânasına da ihtimali vardır. Buna göre üst anlamına gelen "fevk" (فَوْقِ) kelimesinin tevil edilmesi mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir.*

Kendilerine buyurulanı yerine getirirler. Azîz ve Celîl olan Allah, kendisine itaat etmeleri ve boyun eğmelerinin üstünlüğü ile onları nitelemiştir, tıpkı şu ilâhî beyanlarda buyurulduğu gibi: "Göklerde ve yerde olanlar hep O'na aittir. O'nun huzurunda bulunanlar, O'na ibadet etme hususunda ne büyüklenirler ne de yorulurlar. Onlar, bıkıp usanmaksızın gece gündüz Allah'ı tenzih ederler"[127]; "Ey iman edenler! Kendinizi ve ailenizi yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun. Onun başında, acımasız, güçlü, Allah'ın kendilerine emrettiklerine karşı gelmeyen ve kendilerine emredileni yerine getiren melekler vardır"[128].

---

125 "Böyle iken (bazıları) 'Rahmân evlat edindi' dediler. Hâşâ! O bundan münezzehtir. Bilakis o evlat dedikleri lütuf ve ihsana mazhar olmuş kullardır. O'nun sözünün önüne geçmezler, sadece O'nun emriyle hareket ederler. Allah onların önlerindekini de arkalarındakini de (bildiklerini de bilmediklerini de) bilir. Onlar Allah'ın razı olduklarından başkasına şefaat edemezler ve Allah korkusundan titrerler! Onlardan biri, 'Tanrı O değil, benim!' diyecek olsa (ki demez), biz onu da cehennemle cezalandırırız. Zalimleri böyle cezalandırırız" (el-Enbiyâ, 21/26-29).

126 "İbrahim şöyle dua etmişti: 'Rabbim! Bu şehri güvenli kıl, beni ve çocuklarımı putlara tapmaktan uzak tut!'" (İbrâhim, 14/35).

127 el-Enbiyâ, 21/20.

128 et-Tahrîm, 66/6.

وَقَالَ اللّٰهُ لَا تَتَّخِذُوٓا اِلٰهَيْنِ اثْنَيْنِ اِنَّمَا هُوَ اِلٰهٌ وَاحِدٌ فَاِيَّايَ
فَارْهَبُونِ ﴿٥١﴾

51. "Allah buyurdu ki: "İki tanrı edinmeyin, Tanrı bir tektir. Şu halde yalnız benden korkun."

Allah buyurdu ki: İki tanrı edinmeyin, Tanrı bir tektir. Buna muhatap olanların kimler olduğunu bilmiyoruz. Eğer bu hitabın muhatapları Mekke halkı ise, onlar "Tanrıları tek tanrıya mı indiriyor? Bu gerçekten şaşılacak bir şey!"[129] meâlindeki âyete göre zaten Allah'tan başka ilâh edinmişlerdi. Ancak Senevîler'le zındıklar bununla muhatap olabilirler. Çünkü Senevîler Allah'ın iki tane olduğunu söylüyorlar. Bu hitaba muhatap olanların Mekke halkı olma ihtimali vardır. Onlar her ne kadar birçok ilâh edinmişlerse de gerçekte iki ilâha tapıyorlardı. Çünkü o putlara şeytanın emri ile itaat ederek tapıyorlardı, dolayısıyla ibadetleri şeytana nispet edilmiştir. Çünkü onlar şeytanın emriyle bu ibadeti yapıyorlardı. Görmüyor musun ki İbrahim (a.s.) babasına şöyle demişti: "Babacığım! Şeytana tapma"[130]. Her ne kadar görünürde şeytana tapmıyor olsa da, o putlara şeytanın emri ile ibadet ettikleri için Allah putlara ibadeti ona nispet etmiştir. Yahut "iki ilâh"tan söz etmekle kastedilenin, sadece bir ilâha yapılan ilâvedir. O zaman Allah sanki şöyle buyurmuş olur: "Bir ilâhtan çok ilâh edinmeyin ve onlara tapmayın."

121 **[§]Yalnız benden korkun.** Yani benden korkun, ibadet etmekte olduğunuz putlardan korkmayın, çünkü siz eğer onlara ibadet etmeyi terkederseniz onlar size bir zarar veremezler.

وَلَهُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَلَهُ الدّ۪ينُ وَاصِبًا اَفَغَيْرَ اللّٰهِ
تَتَّقُونَ ﴿٥٢﴾

52. "Göklerde ve yerde ne varsa O'nundur, itaat da daima ve yalnız O'na yapılır. Allah'tan başkasından mı korkuyorsunuz?"

---

129 "Tanrıları tek tanrıya mı indiriyor? Bu gerçekten şaşılacak bir şey!" (Sâd, 38/5).

130 "Babacığım! Şeytana kulluk etme! Çünkü şeytan, Rahmân'ın buyruğuna uymamıştır" (Meryem, 19/44).

Göklerde ve yerde ne varsa O'nundur. Yani göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'nundur, oysaki siz O'na boyun eğmiyorsunuz. Yahut göklerde ve yerde bulunan her şey; kölesi, cariyesiyle herkes O'na ibadet ettiler; siz nasıl oluyor da ilâh ve Rab oluşunda Allah'ın kullarını O'na ortak koştunuz.

İtaat da daima ve yalnız O'na yapılır. Bazıları "vâsıben" (وَاصِبًا) kelimesine daimî olarak anlamı vermiştir. Çünkü diğer dinlerin hapsi bâtıldır, yok olup gider, O'nun dini ise her iki dünyada kalıcı olur. **İtaat da daima ve yalnız O'na yapılır.** Bazıları bu beyan hakkında şunu söylemiştir: Yani ihlâslı olarak. "Vâsıben" (وَاصِبًا) kelimesi "vasab"dan (وصب) alınmıştır. Vasab ise (وصب) daim olan ağrı ve sıkıntı demektir. *En doğrusunu Allah bilir ya,* bunun yorumu şöyledir: Yani Allah'ın dini vardır, ona ancak gayretle ve sıkıntı çekerek ulaşılır. Dini sadece Allah'a tahsis etmek için gayret edin ve sıkıntı çekin. Bu yorum "vâsıben" (وَاصِبًا) kelimesinin mânasıdır, o da ihlâsla demektir.

Allah'tan başkasından mı korkuyorsunuz? Yani Allah'tan başkasına muhalefet etmekten mi korkuyorsunuz? Yani korkmayın, fakat Allah'a muhalif olmaktan korkun, başkasına muhalefet etmekten korkmayın. Yahut şöyle buyuruyor: Allah'tan başkasından korkmayın, Allah dışındaki varlıklardan sakınmayın, fakat Allah'tan sakının, Allah'ın azabından sakının.

وَمَا بِكُمْ مِنْ نِعْمَةٍ فَمِنَ اللّٰهِ ثُمَّ اِذَا مَسَّكُمُ الضُّرُّ فَاِلَيْهِ تَجْـَٔرُونَ
﴿٥٣﴾ ثُمَّ اِذَا كَشَفَ الضُّرَّ عَنْكُمْ اِذَا فَر۪يقٌ مِنْكُمْ بِرَبِّهِمْ
يُشْرِكُونَ ﴿٥٤﴾

53-54. "Elinizde nimet olarak ne varsa Allah'tandır. Sonra başınıza bir sıkıntı geldiğinde O'na yalvarırsınız. Allah sizi sıkıntıdan kurtardığında içinizden bazıları, gariptir ki, hemen Rab'lerine ortak koşarlar."

Elinizde nimet olarak ne varsa Allah'tandır. Sonra başınıza bir sıkıntı geldiğinde O'na yalvarırsınız. Yani tazarruda bulunursunuz. Allah Teâlâ onların sefihliğinden ve akıllarının azlığından haber veriyor, öyle ki onlar göklerde ve yerde bulunan her şeyin Allah'a ait olduğunu, hepsinin O'nun mülkü olduğunu, ellerindeki nimetlerin de Allah'tan olduğunu, başlarına gelen belâ ve şiddeti kaldıracak ve kendilerini bundan koruyacak olanın Allah olduğunu biliyorlar. [§]Sonra onlar bu nimetleri inkâr ediyorlar, bolluk ve genişlik 122

zamanında nimeti verene yapılması gereken şükrü başkasına yöneltiyorlar, şiddet ve belâ geldiği zaman da ona inanıyorlar. Allah şöyle buyuruyor: O nimetleri size veren benim, belâ ve şiddeti sizden kaldıracak olan benim, yoksa ibadet etmekte olduğunuz putlar değildir, genişlik ve bolluk vaktinde beni nasıl inkâr ettiniz de darlık ve sıkıntı vaktinde bana inandınız. Onlar bir vakitte dini Allah'a tahsis ediyorlar, başka bir vakitte ona şirk koşuyorlardı. İşte bu sebeple Allah "ve lehu'd-dînu vâsıben" (وَلَهُ الدِّينُ وَاصِبًا) beyanı ile "Daima dini bana tahsis edin, bir vakitte iman edip başka bir vakitte imanı terketmeyin" buyuruyor. Bunun gibi, onların âdetleri şu idi: Bolluk ve genişlik halinde Rab'lerini inkâr ederler, belâ ve şiddet halinde ise iman ederlerdi. Tıpkı şu ilâhî beyanda buyurulduğu gibi: "Onlar bir gemiye bindikleri zaman (fırtına korkusuyla), kendisine içten bir inanç ve bağlılıkla Allah'a yakarırlar"[131].

Onlara karşı müslümanlara cihat ve savaşın farz olması bu mânadan dolayı olma ihtimali vardır. Çünkü korku ve şiddet vaktinde iman etmek, onların âdetindendi. Bu sebeple Allah müminlere, müşriklere kaşı savaşmayı farz kıldı ki, iman etmeye mecbur olsunlar ve imanda devam etsinler. Onlara karşı savaşmak farz olduğundan beri müslümanlar çoğaldı ve insanlar grup grup İslâm'a girdiler. Oysaki bundan önce İslâm'a teker teker giriyorlardı. Bunda Hz. Muhammed'in (a.s.) elçiliğinin ispatına işaret eden delil vardır. Çünkü Allah şöyle dedi: **Elinizde nimet olarak ne varsa Allah'tandır.** Allah sadece, onların bildiğini ve onların nezdinde bilinen "Bunların hepsinin Allah'tan" olduğunu haber verdi ki Hz. Peygamber (s.a.) bunu Allah'ın vahyetmesi sayesinde bilmiştir.

Elinizde nimet olarak ne varsa Allah'tandır. Sonra başınıza bir sıkıntı geldiğinde O'na yalvarırsınız. Yani Allah'a yakarırsınız. Bu müminler için aynı zamanda bir öğüttür. Çünkü onlardan birçoğu ancak sıkıntı ve belâ kendilerine isabet edince Allah'a yakarırlar. [§]Fakat belâ ve sıkıntı kaldırılınca o
123 dilerine isabet edince Allah'a yakarırlar. [§]Fakat belâ ve sıkıntı kaldırılınca o yakarmayı bırakırlar ve Rab'lerini unuturlar.

لِيَكْفُرُوا بِمَٓا اٰتَيْنَاهُمْۜ فَتَمَتَّعُوا فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ ﴿٥٥﴾

55. "Kendilerine verdiklerimize karşı nankörlük etmek için (böyle yaparlar)***. Yiyip için bakalım, ama yakında anlayacaksınız!"***

131 "Onlar bir gemiye bindikleri zaman (fırtına korkusuyla), kendisine içten bir inanç ve bağlılıkla Allah'a yakarırlar; fakat onları sağ salim karaya çıkardığında bakarsın ki yine Allah'a ortak koşuyorlar" (el-Ankebût, 29/65).

Kendilerine verdiklerimize karşı nankörlük etmek için. Bu âyet iki şekilde yorumlanabilir: Birincisi, Allah'ın verdiklerini ve ihsan ettiği nimetleri, Allah'ı inkâr etmeye vasıta yapmaları. İkincisi, putlara ibadet etmeleri ve şükrü Allah'tan başkasına çevirmeleri sebebiyle onlar Allah'ı inkâr ediyorlar. Allah'ın, onların sefihliğinden haber vermesinin başka bir açıdan olma ihtimali vardır. O da şudur: Onlar, insanlar içinde sadece iki kimseden birine itaat edilip boyun eğildiğini görmüşlerdir. Biri belâyı kendilerinden uzaklaştıran, diğeri kendilerine fayda veren komşu. Taptıkları putların belâyı defetme ve menfaat celbetme durumları yoktur. O halde bunlara niçin tapıyorlar? Ebû Bekir el-Esam **Kendilerine verdiklerimize karşı nankörlük etmek için** meâlindeki beyan hakkında: Yani Kur'ân'ı inkâr etmeleri için diye yorum yapmıştır. **Yiyip için bakalım, ama yakında anlayacaksınız!** Bu Allah tarafından onlara bir tehdittir, şöyle buyuruyor: Yakında nimetlerini inkâr etmek ve şükrü ondan başkasına çevirmekten dolayı sizin başınıza gelecek olanı bileceksiniz. Allah onları helâk edeceğini haber vermiştir.

وَيَجْعَلُونَ لِمَا لَا يَعْلَمُونَ نَصِيبًا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ تَاللّٰهِ لَتُسْـَٔلُنَّ عَمَّا كُنْتُمْ تَفْتَرُونَ ﴿٥٦﴾

56. "Onlar, kendilerine rızık olarak verdiklerimizden, bilmedikleri şeylere de bir pay ayırırlar. Allah'a yemin olsun ki böyle kendi uydurduğunuz putlardan dolayı mutlaka sorguya çekileceksiniz."

"Ve yec'alûne" (وَيَجْعَلُونَ) yani söylerler. **Kendilerine rızık olarak verdiklerimizden bilmedikleri şeyler**[132]. Allah'ın kendilerine verdiği deve, ekin ve benzeri nimetler. Bazıları demiştir ki tapmakta oldukları putlar için, rızık olarak kendilerine verdiğimiz hayvan, ekin ve Allah'ın verdiği diğer nimetlerden onlara ayırırlar, oysa o putlar kendileri için bir pay olduğunu bilmezler[133]. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: "Allah'ın yarattığı ekin ve hayvanlardan Allah'a pay ayırıp zanlarınca, "Bu Allah'a, bu da ortaklarımıza (putlara) dediler"[134]. Allah'ın verdiği nimetleri kendilerine haram kıldılar ve onları

---

132 Bazıları demiştir ki: Taptıkları putlar ve vesenler için verdiğimiz rızıklardan bir pay ayırırlar.

133 Bazıları demiştir ki: Taptıkları putlar ve vesenler için, hayvanlar, ekin ve kendilerine rızık olarak verdiğimiz şeyleri putlara ve vesenlere ayırırlar.

134 "Allah'ın yarattığı ekin ve hayvanlardan Allah'a pay ayırıp zanlarınca, 'Bu Allah'a, bu da ortaklarımıza (putlara)' dediler. Ortakları için ayrılan Allah'a ulaşmıyor, fakat Allah için ayrılan ortaklarına ulaşıyor! Ne kötü hüküm veriyorlar!" (el-En'âm, 6/136).

ilâhlarına tahsis ettiler. **Bilmedikleri şeylere de bir pay ayırırlar** meâlindeki beyandan kastedilenin şeytan olması ihtimali vardır. Yani putlar için ayırdık-
124 ları nimetler gerçekte şeytana ayrılmıştır. [§]Çünkü bunu onlara emreden ve onları buna davet eden şeytandır. Tıpkı şu ilâhî beyanda buyurulduğu gibi "Babacığım! Şeytana tapma"[135]. Hiç kimse şeytana ibadet etme kastı ile bunu yapmaz, fakat onlar putlara tapınca sanki şeytana tapmış gibi oldular. Çünkü bunu onlara emreden şeytandır; onları putlara ibadete çağıran da odur. Buna göre, putlara yaptıkları ibadet, belirttiğimiz sebeplerle şeytana yapılmıştır. Fakat onlar şeytanın bu işlerde payı olduğunu bilmezler.

Bilmedikleri şeylere de bir pay ayırırlar. Bu beyanın şu yoruma da ihtimali vardır: Aslında, putların bunda payı yoktur, fakat bunları bilmeyerek onlara ayırırlar. Yani putların bunda payları yoktur. Bu yüce Allah'ın şu sözü gibidir: "Onlara şöyle de: "Göklerde ve yerde Allah'ın bilmediği bir şeyi O'na bildirmeye mi kalkışıyorsunuz? Onların yakıştırdıkları ortaklardan O'nun yüce ve münezzeh olduğunda şüphem yoktur"[136]. Yani Allah'a, tanrı olmadığını bildiği putları ve benzeri diğer şeyleri mi haber veriyorsunuz? Yani Allah bildirdiğinizin dışındakileri de biliyor. Az önce Allah'ın "yec'alûne" (يَجْعَلُون) sözünün "söz söylemek" mânasında olduğunu belirttik. Yani söylerler. Yoksa, bunu yapma imkânına sahip olamazlar.

Allah'a yemin olsun ki böyle kendi uydurduğunuz putlardan dolayı mutlaka sorguya çekileceksiniz. Burada "tefterûn" (تفترون) sözü, putlara ilâhlar adını vermekle iftira etmek demektir. Allah'a iftira etmeye şu ilâhî beyanda olduğu gibi ihtimali vardır: "Onlar bir kötülük yaptıkları zaman 'Babalarımızı bu yolda bulduk. Allah da bize bunu emretti' derler"[137]. Onlar (müşrikler) babalarının yaptıkları ile kendi yaptıklarının, Allah'ın emri ve rızası ile olduğunu, çünkü kendilerini bu inanç üzerinde bıraktığını iddia ettiler, işte bu onların Allah'a yaptıkları iftiradır.

Allah'a yemin olsun ki böyle kendi uydurduğunuz putlardan dolayı mutlaka sorguya çekileceksiniz. Buradaki sorgulamanın ceza mânasına gelmesi muhtemeldir. Yani Allah'a yemin olsun ki yaptığınız **iftiradan dolayı** cezalandırılacaksınız demektir. Sorgulamadan maksadın delil isteme sorgulaması mânasında olmasına da ihtimali vardır, yani -Allah hakkındaki iddialar-

---

135 Meryem, 19/44.

136 "Allah'ı bırakıp kendilerine fayda da zarar da veremeyen şeylere tapıyorlar ve 'Bunlar Allah katında bizim aracılarımız' diyorlar. Onlara şöyle söyle: 'Göklerde ve yerde Allah'ın bilmediği bir şeyi O'na bildirmeye mi kalkışıyorsunuz? Onların yakıştırdıkları ortaklardan O'nun yüce ve münezzeh olduğunda şüphe yoktur'" (Yûnus, 10/18).

137 el-A'râf, 7/28.

dan dolayı- onlara bu inancınızın delili nedir? diye sorulacaktır. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَيَجْعَلُونَ لِلّٰهِ الْبَنَاتِ سُبْحَانَهُ وَلَهُمْ مَا يَشْتَهُونَ ﴿٥٧﴾

[§]*57. "Yine onlar -hâşâ- 'Kızlar Allah'ındır' diyorlar. Akıllarınca be-* 125
ğendikleri de kendilerinin oluyor!"

Allah'a kız çocukları isnat ediyorlar. Yani onlar, Allah'ın kız çocukları vardır diyorlar. Allah onların şiddetli sefihliklerinden haber veriyor. Öyle ki onlar bir taraftan kızlardan nefret edip utanç duyuyorlar, sonra da kalkıp onları Allah'a nispet ediyorlar. Allah Teâlâ resûlünü, kâfirlerin yaptıkları eziyete sabrettiriyor, çünkü onlar kesin olarak Allah'ın Rab'leri ve yaratıcıları olduğunu bilmelerine rağmen, Hz. Peygamber hakkında istediklerini söylediler: Sihirbaz[138] dediler, iftiracı[139] dediler, benzer sözler söylediler. Hz. Peygamber'i kim inkâr ederse Hz. Peygamber (s.a.) onların sözlerine sabretmeye ve onlara karşı hilim sahibi olmaya daha lâyıktır.

"Sübhânehû" (سُبْحَانَهُ), müşriklerin söyledikleri sözlerden tenzih etme kelimesidir, hayrete düşürme ifadesidir, çünkü onlar kendileri hakkında çirkin gördükleri pozisyonları Allah'a nispet ettiler[140].

وَاِذَا بُشِّرَ اَحَدُهُمْ بِالْاُنْثٰى ظَلَّ وَجْهُهُ مُسْوَدًّا وَهُوَ كَظ۪يمٌ ﴿٥٨﴾

58. "Onlardan birine bir kız müjdelendiğinde, öfkelenerek yüzü mosmor kesilir."

Bazıları şöyle demiştir: Araplar'ın "Allah senin yüzünü çirkinleştirsin. Allah senin yüzünü karartsın" anlamındaki sözleri çirkinlik ve siyahlığı kastetmek için söylenmiş değildir, fakat hoşlanmadığı bir durumu kastederek söylenmiştir. Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: **Yüzü mosmor kesilir,** yani yüzü kederden dolayı değişmiş demektir. "Ve huve kezîm" (وَهُوَ كَظ۪يمٌ) yani üzüntülü demektir. Bunun gibi, insanlarda üzüntü ve keder şiddetli olunca, bu durum örfe göre yüzlerinde çirkinlik ve siyahlığın ortaya çıkması diye ifade edilir.

---

138 Yûnus, 10/2.

139 el-Furkān, 25/4.

140 Beğendikleri şeyler kendilerinindir; oğulları kendilerine, hoşlanmadıkları (kızları) ise Allah'a tahsis ediyorlar.

يَتَوَارٰى مِنَ الْقَوْمِ مِنْ سُٓوءِ مَا بُشِّرَ بِه۪ اَيُمْسِكُهُ عَلٰى هُونٍ اَمْ يَدُسُّهُ فِى التُّرَابِ اَلَا سَٓاءَ مَا يَحْكُمُونَ ﴿٥٩﴾

59. "Verilen müjdenin (kendisine göre) ***kötülüğünden dolayı halktan gizlenir. Böyle bir alçaltıcı duruma rağmen onu yanında mı tutsun yoksa toprağa mı gömsün! Görün işte, ne kötü yargıda bulunuyorlar!"***

Verilen müjdenin (kendisine göre) kötülüğünden dolayı halktan gizlenir. Bu beyanda Allah kız çocuğuna karşı nasıl davranıldığını belirtiyor. Kendisine zarar verecek ve sohbetini kötüleştirecek şekilde alçalarak tutacak mı, yoksa canlı olarak toprağa mı gömecek? O şöyle diyor: Rabbim kızları tercih etti, dolayısıyla kız çocuğunu ona göndereyim, çünkü kız çocukları Allah'a daha çok yakışır. İşte o kız çocuğu yüce Allah'ın, hakkında "Diri diri gömülen kıza hangi günahından ötürü öldürüldüğü sorulduğunda…"[141] buyurduğu kızlardır. Onlar bunu, geçim endişesi ile yapıyorlardı. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: "Fakirlik korkusuyla çocuklarınızın canına kıymayın! Biz onların da sizin de rızkınızı veririz. Onları öldürmek gerçekten büyük bir günahtır"[142].

126 **[§]Görün işte, ne kötü yargıda bulunuyorlar!** Kendileri için hoş karşılamadıkları kız çocuklarını Allah'a nispet etmekle ne kötü yargıda bulunuyorlar. Yahut onların "Allah bize bunu emretti"[143] demelerinde, yahut "Bu Allah'a, bu da ortaklarımıza (putlara)"[144] meâlindeki sözleri ile benzer sözlerinde vardıkları yargı ne kötüdür! *En doğrusunu Allah bilir.*

لِلَّذ۪ينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْاٰخِرَةِ مَثَلُ السَّوْءِ وَلِلّٰهِ الْمَثَلُ الْاَعْلٰى وَهُوَ الْعَز۪يزُ الْحَك۪يمُ ﴿٦٠﴾

---

141 "Diri diri gömülen kıza hangi suçundan dolayı öldürüldüğü sorulduğunda" (et-Tekvîr, 81/8-9).

142 " Fakirlik korkusuyla çocuklarınızın canına kıymayın! Biz onların da sizin de rızkınızı veririz. Onları öldürmek gerçekten büyük bir günahtır" (el-İsrâ, 17/31).

143 "Onlar bir kötülük yaptıkları zaman "Babalarımızı bu yolda bulduk. Allah da bize bunu emretti" derler. De ki: "Allah kötülüğü emretmez. Allah hakkında bilmediğiniz şeyleri mi söylüyorsunuz?" (el-A'râf, 7/28).

144 "Allah'ın yarattığı ekin ve hayvanlardan Allah'a pay ayırıp zanlarınca, "Bu Allah'a, bu da ortaklarımıza (putlara)" dediler. Ortakları için ayrılan Allah'a ulaşmıyor, fakat Allah için ayrılan ortaklarına ulaşıyor! Ne kötü hüküm veriyorlar!" (el-En'âm, 6/136).

60. "Âhirete inanmayanlar kötü sıfatlarla anılır; Allah'a ise en yüce sıfatlar yaraşır. O Azîz'dir, Hakîm'dir."

Âhirete inanmayanlar kötü sıfatlarla anılır. Bazıları şunu söylemiştir: "Meselü's-sev'" (مَثَلُ السَّوْءِ) yani onlar için kötü bir ceza vardır, ki o da cehennem ateşidir. Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: "Meselü's-sev'" (مَثَلُ السَّوْءِ), onların Rab'lerini, kızları tercih etmekle niteledikleri kötü bir sıfat demektir. Allah'a ise en yüce sıfatlar yaraşır. Yani benzeri bulunmayan en yüce sıfatlar, çünkü benzersiz olmak onun sıfatıdır. Allah'ın onlar için **kötü sıfat** (مَثَلُ السَّوْءِ) sözünü kullanması muhtemelen onları, bir yerde ölüler, bir yerde fâsıklar, bir yerde zâlimler, bir yerde karanlıklar içinde olanlar ve benzeri diye adlandırmasında geçen sıfatlardan dolayıdır. Âhireti inkâr etmeleri sebebiyle o sıfat onlara aittir. Hikmet, akıl ve şeriatın gerektirdiği şeyi inkâr etmeleri sebebiyle o sıfat ve kötü örnek onlara aittir.

Kötü sıfat (مَثَلُ السَّوْءِ) sözünün, kötü bir benzeri mânasına ihtimali vardır. (مَثَلُ السَّوْءِ)'in sıfat mânasına da gelmesi muhtemeldir. Eğer benzer mânasında ise bu dünyadadır, nitekim Kur'ân'da birden fazla âyette Allah onları kötü ağaç[145], kötü kelime, kül[146], köpük[147], serap[148] ve benzeri şeylere benzetmiştir.

[§]Eğer nitelik ve sıfat anlamında ise o âhirette olup Allah'ın sözünü ettiği 127
şu âyette vardır: "Yüzüstü cehenneme sürülecek olanlar…"[149]

Yüce sıfatlar ise Allah'a yaraşır. Yani en yüksek sıfatlar Allah'ın veli kullarınındır, onlar da müminlerdir. Çünkü yüce Allah inananları hayat, nur[150],

---

145 Müellif Allah'ın şu âyetine işaret ediyor olsa gerektir: "Kötü sözün misali de kökü yerden sökülmüş, ayakta duramayan kötü bir ağaçtır" (İbrâhim, 14/26).

146 Yüce Allah'ın şu sözüne işaret ediyor: "Rab'lerini inkâr edenlerin yapıp ettikleri, fırtınalı bir günde rüzgârın savurduğu kül gibidir. Kazandıkları hiçbir şeye yaramaz. İşte bu (sonucu gerektiren davranış) derin sapkınlıktır" (İbrâhim, 14/18).

147 Allah Teâlâ'nın şu sözüne işaret ediyor: "O, gökten su indirdi; su, vadiler dolusunca sel olup aktı. Bu sel, üste çıkan köpüğü taşıyıp götürdü. Yaktıkları ateşin üzerine koyup eriterek süs eşyası veya alet yapmak istedikleri madenlerden de üste böyle köpük çıkar. İşte Allah hak ile bâtıla böyle misal verir. Köpük atılıp gider; insanlara fayda veren şeye gelince, o dünya durdukça durur. İşte Allah böyle misaller getirir" (er-Ra'd, 13/17).

148 Allah Teâlâ'nın şu sözüne işarettir: "İnkâr edenlerin yapıp ettikleri, susamış kimsenin geniş düzlüklerde görüp su zannettiği serap gibidir; sonunda gelip ona ulaşınca orada bir şey bulamaz, ama Allah'ı yanında bulur, O da eksiksiz olarak hesabını görüverir. Allah'ın hesabı pek çabuktur" (en-Nûr, 24/39).

149 "Yüzüstü cehenneme sürülecek olanlar, evet işte onların yerleri en kötü yer, yolları da en yanlış yoldur" (el-Furkān, 25/34).

150 Bk. Fâtır, 35/19-20.

adalet[151] ve diğer güzel sıfatlarla vasıflandırmıştır. Bu sıfatlar gerçekte Allah'a aittir, fakat lütuf ve ihsanı ile veli kullarını da bunlarla nitelemiş ve onlara bu isimleri vermiştir. Bu yüce sıfatların Allah'a nispet edilmesi, kendileri hak ettikleri için değil sadece Allah'ın lütfu sayesinde bu isimlerin müminlere verilmesinin gerekli olmasından ötürüdür. Şu beyan da buna göre yorumlanır: "Allah'ın en güzel adları vardır, ona bu adlarla dua edin"[152]. Yani Allah'ın veli kullarının en güzel adları vardır[153]. Allah'a bu adların nispet edilmesinin sebebi, veli kulların, Allah'ın kendilerine verdiği bu adları almaya Allah'ın lütfu ile müstahak olmalardır. Dolayısıyla yüce Allah'ın: "Ve lillâhi'l-meselü'l-a'lâ" (وَلِلّٰهِ الْمَثَلُ الْاَعْلٰى) sözünün anlamı şöyle olur: En yüce sıfatlar Allah'ın veli kullarınındır. Sanki Allah Teâlâ şöyle buyurmuş oluyor: Âhirete inanmayanların kötü nitelikleri vardır meâlindeki âyette belirtilen ifadeye karşılık âhirete inananların en yüce sıfatları vardır.

O Azîz'dir, Hakîm'dir. Hasan-ı Basrî demiştir ki, emri üzere, bütün her şeye hâkim olmasından ötürü Allah Azîz'dir. O'nun dışındaki her şey zelildir, hükmettiği bütün olaylarda adaleti ile hikmet sahibidir. Bu konuyu birden çok yerde zikretmiştik[154]. **O Azîz'dir, Hakîm'dir.** Bu konuda sanki yüce Allah şöyle buyurmuş gibidir: Allah, yaratıkları ve velileri sebebiyle değil zatı sayesinde
128 Azîz'dir. [§]Nitekim dünya hükümdarları hizmetçileri ve maiyetiyle izzet sahibi olurlar. Bu yardımcı ve hizmetçiler giderse veya ona isyan ederlerse kahrolur ve hükümdarlığını kaybeder. Azîz ve Celîl olan Allah ise böyle değil, zatından dolayı Azîz'dir, galiptir. **Hakîm**'dir (الْحَكِيمُ), yani onun kullarından bazı asiler yaratması onun bilgisi dâhilindedir, bu sebeple onları yaratmak hikmet dışı değildir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلَوْ يُؤَاخِذُ اللّٰهُ النَّاسَ بِظُلْمِهِمْ مَا تَرَكَ عَلَيْهَا مِنْ دَٓابَّةٍ وَلٰكِنْ يُؤَخِّرُهُمْ اِلٰٓى اَجَلٍ مُسَمًّى فَاِذَا جَٓاءَ اَجَلُهُمْ لَا يَسْتَأْخِرُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ

[151] el-A'râf, 7/181.
[152] el-A'râf, 7/180.
[153] Müellif (r.h.) bu ifade ile Allah'ın veli kullarının dillerinde dolaşan en güzel adlarla Allah'ı vasıflandırarak ona dua ederler ve onunla adlandırılmasına gayret gösterirler.
[154] Bk. el-Bakara, 2/129.

61. "Eğer Allah insanları haksızlıkları yüzünden hemen cezalandıracak olsaydı yeryüzünde hiçbir canlı bırakmazdı. Fakat onlara belirlenmiş bir sürenin sonuna kadar mühlet tanıyor. Ama süreleri dolduğunda onu bir an bile ne erteleyebilirler ne de öne alabilirler."

Eğer Allah insanları haksızlıkları yüzünden hemen cezalandıracak olsaydı yeryüzünde hiçbir canlı bırakmazdı. Eğer Allah insanları haksızlıkları yüzünden hemen cezalandıracak olsaydı. Bu ilâhî beyan yaptıkları karşılık Allah'ın, asilerin kökünü kazıma ve yok etme hakkı olduğuna işaret eder. Fakat Allah lütfu ile onları belirlediği bir müddete kadar bırakmıştır. Eğer Allah'ın böyle yapma hakkı bulunmasaydı yaptığı tehdidin bir anlamı olmazdı. Ebû Zeyd el-Belhî de şöyle demiştir: Allah, yaptığı tehditler sebebiyle kendisine ulaşan zarar yahut fayda için tehdit etmez, fakat hikmetin gerektirdiğine uygun olarak tehdit eder. Bu durum da tehdidin lazım ve vacip olduğuna işaret eder. Biz şöyle diyoruz: Allah hikmetin gereğine göre tehdit ediyor, oysa tehditten sonra Allah (rahmet ve lütfunun gereği olarak) onlara mühlet vermiştir. Buna göre, işledikleri büyük günahlar sebebiyle onları cehennem ateşine soktuktan sonra oradan çıkarması caiz olur.

Eğer Allah insanları haksızlıkları yüzünden hemen cezalandıracak olsaydı. Bu âyette Mûtezile'nin sözünü reddetmeye dair delil vardır. Çünkü onlar şöyle diyorlar: Allah bir vakitte iman edeceğini bildiği bir kavmi yahut onların zürriyetlerinden gelip iman edeceklerini bildiği bir kavmi helâk etme hakkına sahip değildir. Çünkü tehdit ettiklerinden bir kısmı iman edebilir yahut onların zürriyetinden iman edecekler çıkabilir. Onları tehdit etmek, Allah onları yaşatsaydı ömrünün sonunda iman edeceğini bildiği kimseleri yok edebileceğine işaret eder[155]. Çünkü bir şeyi yapabilecek olan kimse ancak tehdit edilir. Fakat Allah lütfu ile onu belli bir vakte kadar tehir eder. Bunda, Allah'ın dinde kulları için en faydalı olmayanı (aslah olmayanı) yaptığına işaret vardır.
[§]Ayrıca (بِظُلْمِهِمْ) **zulümleri sebebiyle** meâlindeki ifade hakkında farklı gö- 129
rüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: Bu, kâfirlere has bir beyandır. Bazıları da, hem kâfirler hem müminlerden büyük-küçük günah işleyen herkese dairdir. Zelle işleyen hiçbir kimse yoktur ki bu sebeple cezalandırılmayı ve azap edilmeyi hak etmiş olmasın. Fakat Allah lütfu ile dilediği kimselerin hatalarını affeder.

Yeryüzünde hiçbir canlı bırakmazdı. Bazıları şunu söylemiştir: Allah "dâbbe" (دَابَّةٍ) ile insanlar için yarattığı yürüyen hayvanı kastetmiştir. Allah in-

---

155 Yani yüce Allah'ın: "Eğer Allah insanları cezalandırırsa…" âyetidir.

sanları helâk edince hayvanları da yok eder, çünkü o hayvanları insanlar için yaratmıştır. Bazıları da **Yeryüzünde hiçbir canlı bırakmazdı** meâlindeki beyan hakkında şöyle demiştir: Yer üzerinde hiçbir hayvan bırakmazdı demektir. Çünkü dört ayaklı hayvanlar insanlar ne ile yaşıyorlarsa onlar da bununla yaşıyorlar. İnsanlar helâk olunca o hayvanlar da helâk olurlar. Çünkü onların yaşama sebebi olan insanlar ortadan kalkmıştır. Ayrıca Allah'ın dâbbe ile insanı kastetmiş olması da mümkündür. Yani Allah onları zulümlerinden ötürü cezasız bırakmadı, aksine onları helâk etti. Allah onlara dâbbe adını vermiştir, çünkü Allah, onlardan zulüm konumunda söz etmiştir. Her ne kadar başka yerde onları güzel isimlerle isimlendirmiş olsa da. Çünkü başka bir yerde şöyle buyurmuştur: "Yeryüzünde kımıldayan hiçbir canlı yoktur ki rızkını vermek Allah'a ait olmasın!"[156] Şüphe yoktur ki insan da bu isimlendirmeye dâhildir. Buna göre diğer yerde geçen dâbbe isimlendirmesine dâhil olmaları mümkündür. Eğer sözü edilen dâbbeden insan kastedilmişse, peygamberler ve elçilerin helâki sadece nesillerinin tükenmesi ile olur. Çünkü peygamberlerin çoğu zâlim (müşrik) babaların çocukları idiler. Babaları helâk edilince bunların elçi ve nebî olacak çocukları doğmazdı, dolayısıyla peygamberlerin helâki o zâlimlerin zulmü sebebiyle değil belki neslin kesilmesi ile olur. Eğer dâbbeden hayvanların kendileri kastedilirse, hayvanlar sadece insan için ve onların menfaatleri için yaratılmıştır, hayvanlar helâk edilince, kimler için yaratılmışlarsa onlar da helâk edilirler. *En doğrusunu Allah bilir.*

130 **[§]Ama süreleri dolduğunda onu bir an bile ne erteleyebilirler ne de öne alabilirler.** Mûtezile'nin görüşünün geçersizliğine işaret etmektedir. Çünkü onlar şöyle diyorlar: Allah insanlar için eceller belirler, sonra bir kâfir gelip Allah'ın koyduğu ecel gelmeden onu öldürür. Oysa Allah, insanlar için konulan ecel geldikten sonra ne bir saat geri ne bir saat ileriye tehir edilmeyeceklerini haber vermiştir. Mûtezile şöyle diyor: Belki kâfir eceli öne alıp kişiyi öldürür, bu da boş söz söylemektir. Bu iki anlama gelir: Biri, insanlar için belirlenen ecel bir saat geri bırakılmaz, bir saat da ileri alınmaz. İkincisi: Ecelin tehir ve takdimine dair yapılan dualara icabet edilmez[157].

---

156 "Yeryüzünde kımıldayan hiçbir canlı yoktur ki rızkı Allah'ın üzerine olmasın! Allah onların halen bulunduğu yeri de emanet olarak konulacağı yeri de bilir; hepsi apaçık kitapta vardır" (Hûd, 11/6).

157 Yani ecelin sonraya bırakılması yahut öne alınması konusunda yapılan duayı Allah Teâlâ kabul etmez.

وَيَجْعَلُونَ لِلّٰهِ مَا يَكْرَهُونَ وَتَصِفُ اَلْسِنَتُهُمُ الْكَذِبَ اَنَّ لَهُمُ
الْحُسْنٰى لَا جَرَمَ اَنَّ لَهُمُ النَّارَ وَاَنَّهُمْ مُفْرَطُونَ ﴿٦٢﴾

62. "Hoşlanmadıkları şeyleri Allah'a nispet ediyorlar. Öte yandan en güzel sonucun kendileri için olacağı yolunda dillerinden yalan dökülüyor. Kaçınılmaz olarak onlara ancak ateş vardır ve onlar oraya sürüleceklerdir!"

Hoşlanmadıkları şeyleri Allah'a nispet ediyorlar. Kızları olmasını istememek gibi, bazı şeylerin kendilerine ait olmasını müşrikler hoş karşılamıyorlar; kızlar Allah'a aittir diyorlar ve kızları kendilerine nispet etmeyi çirkin görüyorlar; kullarından bazılarını ise Allah'a ortak koşuyorlardı. Oysa onlar köleler ve cariye gibi insanların kendilerine denk olmasından hoşlanmıyorlardı. Tıpkı şu iâhî beyanda belirtildiği gibi: "Allah size kendinizden bir örnek veriyor"[158]. Azîz ve Celîl olan Allah müşriklerin sefihliklerinden ve boş söz söylemelerinden haber veriyor, Allah hakkında söyledikleri çocuk isnat etmek ve ortak nispet etmek gibi büyük günah olan sözlerden dolayı onların kökünü kazıyıp helâk etmemek suretiyle onlara karşı sabır, yumuşaklık ve teenni ile muamele ettiğini bildiriyor. Bilmeliyiz ki, Allah onlardan gafil bulunduğu için yahut sehven onları ihmal etmiş değildir, belki hilminden dolayı kendilerine mühlet vermiştir. Allah'ın zatı hakkında halk da böylece sabırlı ve halim davransın ve cezalandırmada acele etmesin. Çünkü eğer Allah onları yok etmek istese, o sözleri söyledikleri saatte onları helâk eder ve yaşamak için kendilerine mühlet vermezdi. Fakat O, bunu bir güne erteledi. [§]Yüce Allah'ın şu beyanında bu 131
anlam mevcuttur: "Sakın, Allah'ı zâlimlerin yaptıklarından habersiz sanma!"[159] "Ve yec'alûne" (وَيَجْعَلُونَ) sözünün yani kendileri için hoş karşılamadıkları hususları Allah'ın velilerine nispet ediyorlar. Çünkü onlar şöyle diyorlardı: En güzel karşılık âhirette onlar içindir, o da cennettir. Onlara göre müminler için de "Ama, dönüp Rabbime varacak olsam bile, O'nun huzurunda benim için güzel şeyler bulunduğundan eminim"[160] meâlindeki âyete göre ateş vardır.

---

[158] "Allah size kendinizden bir örnek veriyor: Elinizin altında bulunan hizmetçileriniz arasında size verdiğimiz rızıklarda, sizinle eşit haklara sahip ve birbirinizden çekindiğiniz gibi kendilerinden çekindiğiniz ortaklarınız var mı? İşte aklını kullanacak kimseler için âyetlerimizi böyle açıklıyoruz" (er-Rûm, 30/28).

[159] "Sakın, Allah'ı zâlimlerin yaptıklarından habersiz sanma! O sadece, onların işini bir güne erteliyor ki, o gün gözler dehşetten dışarı fırlamış olacak" (İbrâhim, 14/42).

[160] "Uğradığı bir sıkıntıdan sonra ona tarafımızdan bir nimet tattırsak mutlaka şöyle diyecektir: 'Bu benim hakkımdır; ayrıca kıyâmetin kopacağını sanmıyorum, ama dönüp Rabbime

Dillerinden yalan dökülüyor. Ebû Bekir el-Esam, onların şöyle dediklerini anlatmıştır: Biz Allah'ın dini üzerindeyiz, biz gerçek yoldayız. En güzel karşılık bizimdir diyorlar, bununla da güzel işler yaptıklarını ve benimsedikleri dini kastediyorlar. Bazıları şöyle demiştir: **Onlar için en güzel karşılık vardır.** Bundan erkek çocuklarını kastediyorlar. Çünkü onlar kızları Allah'a nispet ediyorlar, erkekleri de kendilerine nispet ediyorlardı. Onların zikrettikleri en güzel sonuç işte budur. Bazıları da şöyle demiştir: **Onlar için en güzel karşılık vardır.** Yani cennet vardır. Nitekim tıpkı şu beyanda buyurulduğu gibi: "Andolsun ki, eğer Rabbime döndürülsem…"[161] Sonra Allah sözlerinde yalancı olduklarını açıkladı ve şöyle buyurdu:

Kaçınılmaz olarak onlara ancak ateş vardır. Onlar için sandıkları gibi en güzel akıbet yoktur, fakat onlar için ateş vardır. Biz daha önce "lâ cerame" (لا جرم) kelimesini açıklamıştık[162]. Kâfirler birkaç fırka idi. Bir kısmı, dünya nimetlerinde ortak oldukları gibi, âhiret nimetlerinde de müminlere ortak olmayı iddia edenlerdi. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Yoksa kötülüğe gömülüp kalanlara, hayatlarını ve ölümlerini, eşit olarak iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlarınki gibi mi yapacağımızı zannediyorlar?"[163] Onların bir kısmı, dünyada olduğu gibi, âhiretin de kendilerine ait olduğunu iddia etmektedir. Dolayısıyla, **hoşlanmadıkları şeyleri Allah'a nispet edenlerin** en güzel akıbetin kendilerine ait olduğunu iddia edenler olması caizdir, o akıbet de kendilerine ait olduğunu ileri sürdükleri cennettir.

Onlar oraya sürüleceklerdir. "Mufratûn" (مُفْرَطُونَ) kelimesi "ferat"tan (فرَط)
132 alınmadır. O da geçmek veya öne geçmektir. Sanki âyet [§]onların reisleri hakkındadır. Allah, cehenneme giderken onların, arkadaşlarını geçeceklerini haber vermiştir. O "Öncekiler de sonrakilere derler ki:"[164] Önde olanlar uyulanlardır, arkadakiler de reislere uyanlardır. Bazıları "mufratûn"a (مُفْرَطُونَ) şu anlamı vermiştir: Tâbilerinin önünde cehenneme acele sokulacaklardır. Bazıları da "mufratûn" (مُفْرَطُونَ) kelimesi hakkında şunu söylemişlerdir: Cehennem

---

varacak olsam bile, O'nun huzurunda benim için güzel şeyler bulunduğundan eminim.' Biz, inkâra sapanlara neler yaptıklarını mutlaka açık seçik bildireceğiz ve onlara kesinlikle ağır bir azap tattıracağız!" (Fussılet, 41/50).

161 Fussılet, 41/50.

162 Bk. Yûnus, 10/22.

163 "Yoksa kötülüğe gömülüp kalanlar, hayatlarını ve ölümlerini, iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlarla eşit yapacağımızı mı zannediyorlar? Hükümleri ne kadar yanlış!" (el-Câsiye, 45/21).

164 "Öncekiler de sonrakilere derler ki: 'Sizin bizden arta kalır bir tarafınız yok. O halde siz de yaptıklarınıza karşılık azabı tadın!'" (el-A'râf, 7/39).

ateşine terkedilmiş, unutulmuşlardır. Bazıları da "mufratûn" hakkında şöyle demiştir: Allah'ın rahmetinden uzaklaştırılmışlardır. Fakat bu iki görüş âyetin tevili değildir. Çünkü cehennem ateşinde olan herkes unutulmuş, terkedilmiş, Allah'ın rahmetinden zaten uzaklaştırılmıştır. Bazıları da onlar cehennem ateşine sokulacaklardır demiştir. Bunun da sebebi belirttiğimiz husustur.

تَاللّٰهِ لَقَدْ اَرْسَلْنَٓا اِلٰٓى اُمَمٍ مِنْ قَبْلِكَ فَزَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ اَعْمَالَهُمْ فَهُوَ وَلِيُّهُمُ الْيَوْمَ وَلَهُمْ عَذَابٌ اَل۪يمٌ ﴿٦٣﴾

63. "Allah'a andolsun, senden önceki çeşitli topluluklara da mutlaka elçiler göndermiştik; fakat şeytan onlara yaptıklarını allayıp pulladı. Bugün de şeytan öylelerinin velisidir. Onlar için dehşetli bir azap vardır."

Allah'a andolsun, senden önceki çeşitli topluluklara da mutlaka elçiler göndermiştik. Bu yeminin sebepsiz bir yemin olması ihtimali yoktur, fakat onların peygamberliği inkâr etmelerinden ötürü yapılmış yemindir. Bu durumda **Allah'a andolsun, senden önceki çeşitli topluluklara göndermiştik** meâlindeki ifade ile yemin etmiştir. Nitekim senin ümmetine seni gönderdik de senin ümmetine güzel gösterdiği gibi, **şeytan onlara işlerini süslü gösterdi.** Şeytan bugün olduğu gibi o zaman da onların velisi idi.

Şeytan onlara yaptıklarını allayıp pulladı. Allah şöyle buyuruyor: Bunlar şeytanın, işlerini allayıp pulladığı ilk kimseler değillerdir, fakat geçmiş ümmetlerde de şeytanın, yaptıkları işleri kendilerine güzel gösterdiği, bu sebeple de peygamberlerini yalanladıkları olmuştur. Dolayısıyla sen ilk yalanlanan değilsin, belki yalanlanmakta seninle aynı durumu yaşayan ortakların
vardır. [§]**Bugün de şeytan öylelerinin velisidir.** Bazıları **şeytan öylelerinin** 133
velisidir meâlindeki beyan hakkında şu yorumu yapmıştır: Dünyada şeytan, onların velisidir, çünkü dünya onların aralarında dostluk yurdudur. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda buyurulduğu gibi: "Bazıları bazılarının velileridir"[165]; "Onların velileri şeytandır"[166]. Âhirette ise birbirine düşman olurlar, şu beyanlarda buyurulduğu gibi: "Allah'a itaatsizlikten sakınanlar dışında, dostlar bile o gün birbirinin düşmanıdır"[167]; "Sonra kıyâmet gününde birbirinizi tanımayacak,

---

165 "Kâfirlerin bazıları bazılarının velileridir" (el-Enfâl, 8/38)

166 "Allah iman edenlerin velisidir; onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır. İnkâr edenlerin velileri ise sahte tanrılardır; onları aydınlıktan çıkarıp karanlıklara sokarlar."

167 ez-Zuhruf, 43/67.

birbirinize lânetler yağdıracaksınız"[168]; "Yandaşı (şeytan), 'Rabbim! Onu ben azdırmadım, o kendisi apaçık bir sapkınlık içinde idi' der"[169]. Bu ve benzeri diğer âyetler. Bunların âhirette de birbirinin dostu olma ihtimali yoktur, aksine birbirine lânet edecekler ve uzaklaşmaya çalışacaklardır, işte bu düşmanlık alâmetidir. **Bugün de şeytan öylelerinin velisidir** meâlindeki beyan hakkında şunları söylemiştir: Şeytan onlara daha yakındır, bu sebeple kendilerine yaklaştırılır. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Allah'ın mesajını görmezden gelen kimseye bir şeytan tahsis ederiz; artık bu onun arkadaşıdır"[170]. **Şeytan öylelerinin velisidir.** Yani şeytan onların sahibi ve arkadaşıdır. Tıpkı şu âyetlerde belirtildiği gibi: "[Şeytan onun arkadaşıdır]; "(Allah, görevlilere buyurur:) "Toplayın o zâlimleri, onların yoldaşlarını ve Allah'ın dışında taptıklarını; hepsini cehennemin yoluna sürün!"[171]

وَمَٓا اَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ اِلَّا لِتُبَيِّنَ لَهُمُ الَّذِى اخْتَلَفُوا فِيهِۙ
وَهُدًى وَرَحْمَةً لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٦٤﴾

64. "Sana kitabı, özellikle ayrılığa düştükleri konuda onları aydınlatman için ve inanan bir topluluğa rehber ve rahmet olsun diye indirdik."

Sana kitabı, özellikle ayrılığa düştükleri konuda onları aydınlatman için gönderdik. Bazıları ihtilaf ettikleri kitap ifadesi için kendilerinden önceki kitaplar demiştir. Çünkü onlar kitapları hakkında ihtilafa düşmüşlerdir. Bir kısmı bu sözleri başka sözlerle değiştirmiş, bir kısmı bozup tahrif etmiştir. **Sana kitabı, özellikle ayrılığa düştükleri konuda onları aydınlatman için gönderdik.** *En doğrusunu Allah bilir ya,* bu beyanla şunu kastetmiştir: Kitapları hakkında ihtilafa düşmüşlerdir. Çünkü, Allah bu kitabı, önceki kitapları tas-
134 dik etmek ve hakkı bâtıldan ayırmak üzere gönderdi. [§]Bazıları şöyle demiş-
tir: **Özellikle ayrılığa düştükleri konuda onları aydınlatman için.** Yani peygamberler, dinler ve Hz. Peygamber'e (s.a.) indirilen kitap hakkında demektir.

---

168 "İbrahim onlara şöyle demişti: 'Sizler, sırf dünya hayatında aranızdaki sevgi (ve çıkar) ilişkisini sürdürmek için Allah'ı bırakıp kendinize birtakım putlar edindiniz. Sonra kıyâmet gününde birbirinizi tanımayacak, birbirinize lânetler yağdıracaksınız. Varacağınız yer cehennemdir; hiçbir yardımcınız da olmayacaktır'" (el-Ankebût, 29/25).

169 "Yandaşı (şeytan), 'Rabbim! Onu ben azdırmadım, o kendisi apaçık bir sapkınlık içinde idi' der" (Kāf, 50/27).

170 ez-Zuhruf, 43/36.

171 "(Allah, görevlilere buyurur:) 'Toplayın o zâlimleri, onların yoldaşlarını ve Allah'ın dışında taptıklarını; hepsini cehennemin yoluna sürün!'" (es-Sâffât, 37/22).

Yani onlar bu sayılanların hepsi hakkında ihtilafa düştüler, bu sebeple Allah, Hz. Peygamber'e (s.a.) indirdiği Kitap'la bâtıla karşılık hakkı onlara açıkladı. Çünkü bu Kitap'ta (Kur'ân'da) geçmiş milletlere dair haberler vardır, oysa Hz. Peygamber bu olaylara şahit olmadı ve bunları kendisine haber veren birine de gidip gelmedi. Sonra Allah Hz. Peygamber'e, bu haberleri vuku bulduğu şekliyle haber verdi. Bu durum Hz. Peygamber'in (s.a.) bu bilgileri sadece Allah'ın bildirmesi ile bildiğine işaret etmektedir.

Bu beyanda şuna işaret edilmiştir: Allah'ın kıyâmete kadar kullarının başına geleceğini bildiği olaylara dair Kitap'la açıklamalar yapmış ve böylece bunlara ulaşma imkânı sağlamıştır: Yaptığı açıklamalar ya kinâye tarzındadır ya da açıkça beyan etmiştir. Çünkü Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: **Biz sana kitabı ancak … açıklaman için gönderdik.** Öyle ki Allah açıklama yapmak suretiyle onları ihtilafta bırakmış değildir. Buna göre, onların hakkında nas bulunmayan olaylarla sınanacaklarını bildiği için, bu konuda onlara açıklama yapmayıp kendilerini şaşkın vaziyette bırakmasına ihtimal yoktur. Fakat bu açıklama iki şekilde yapılmıştır: Biri aklın bedâheti ile anlaşılabilen açık ve net bir açıklama, diğeri ancak düşünme, araştırma ve delilleri inceleme sonucu anlaşılabilen kinâye yollu açıklamadır. Bu konunun aslı **özellikle ayrılığa düştükleri konuda onları aydınlatman için** meâlinde beyanda saklıdır. Yani ihtilafa düştükleri konularda onlara açıklama yapman için. Çünkü onlar kimin haklı olduğu konusunda bu meselede ihtilafa düşmüşlerdir. Çünkü onlardan her bir fırka kendilerinin haklı olduğunu ve üzerinde yürüdüğü yolun hak olduğunu, başkasınınkinin ise bâtıl üzerinde olduğunu iddia etmiştir. Bu sebeple Allah Teâlâ Kitab'ı Hz. Peygamber'e (s.a.), ihtilafa düştükleri konuları açıklaması için indirdiğini haber vermiştir.

İnanan bir topluluğa rehber ve rahmet olsun diye indirdik. Yüce Allah
Hz. Peygamber'i ve Kitab'ını müminlere rehber ve rahmet yaptı. Çünkü onlar
her ikisine de inandılar, tasdik ettiler ve kabul ettiler. Dolayısıyla Hz. Peygam-
ber ve Kitab'ı onlar için rehber, rahmet ve yol gösterici bir ışık olmuştur. [§]Fa- 135
kat kim bu ikiliyi yalanlayıp kabul etmezse onlara gelen bir azap ve körlüktür.
Tıpkı şu ilâhî beyanda buyurulduğu gibi: "Ne zaman bir sûre indirilse, içle-
rinden 'Bu hanginizin imanını arttırdı ki?' diye soranlar çıkar. Ama bu, iman
etmiş olanların imanını pekiştirmiştir ve onlar birbirlerine bunu müjdelemek

istediler. Kalplerinde hastalık olanlara gelince, bu onların (mânevî) kirlerine kir katmıştır"[172].

وَاللّٰهُ اَنْزَلَ مِنَ السَّمَٓاءِ مَٓاءً فَاَحْيَا بِهِ الْاَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا اِنَّ فٖى
ذٰلِكَ لَاٰيَةً لِقَوْمٍ يَسْمَعُونَ

65. "Allah gökten su indirip onunla ölmüş toprağa hayat vermektedir. Kuşkusuz bunda dinlemesini bilen bir topluluk için açık delil bulunmaktadır."

Allah gökten su indirip onunla ölmüş toprağa hayat vermektedir. Azîz ve Celîl olan Allah kudret ve hâkimiyetini hatırlatarak, gökten su indirdiğini ve bununla ölü olan toprağı canlandırdığını, toprakta bitkiler, ziraî ürünler ve ağaçlar yarattığını haber vermiştir. Bunları yapmaya gücü yeten bir varlık, öldükten sonra da insanları diriltmeye kādirdir. Çünkü iki diriltme arasında bir fark yoktur; bunların birine gücü yetenin diğerine de gücü yeter.

Kuşkusuz bunda. Yani zikrettiklerimizde **öğütleri işiten bir topluluk için açık delil vardır.** Bazıları **işiten bir topluluk için açık delil vardır** meâlindeki beyanı, açık deliller ve hüccetler vardır diye yorumlamıştır. Fakat işitmeyenler için açık delil olmaz. Bunun aslı şudur: Kuşkusuz bunda işitmesinden yararlanan ve akleden bir topluluk için açık delil vardır. Yani onlar akılları ile yararlanırlar. Bunun aslı şudur: Belirtildiği üzere, bunların hepsi inananlar için açık bir delil teşkil eder. Çünkü onlar Allah'ın açık belgelerini ve öğütlerini işitenlerdir, hepsi anlamına gelen "küllih" (كُلِّه) kelimesi de inananlardan kinâyedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاِنَّ لَكُمْ فِى الْاَنْعَامِ لَعِبْرَةًۜ نُسْقٖيكُمْ مِمَّا فٖى بُطُونِهٖ مِنْ بَيْنِ
فَرْثٍ وَدَمٍ لَبَنًا خَالِصًا سَٓائِغًا لِلشَّارِبٖينَ

172 "Ne zaman bir sûre indirilse, içlerinden 'Bu hanginizin imanını arttırdı ki?' diye soranlar çıkar. Bu, iman etmiş olanların imanını pekiştirir ve onlar birbirlerine bunu müjdelerler. Ama kalplerinde hastalık olanlara gelince, bu onların (mânevî) kirlerine kir katar ve onlar inkârcı olarak ölüp giderler" (et-Tevbe, 9/124-125).

[§]*66. “Sizin için sağmal hayvanlarda da kesin olarak ibret vardır. Nite-* 136
kim size hayvanın karnında, besin artıklarıyla kan arasında (oluşan)***, içen-***
lere lezzet veren saf süt içiriyoruz.”

Sizin için sağmal hayvanlarda da kesin olarak ibret vardır. İbret işaret ve delildir. Yani Allah sizin için sağmal hayvanlar yarattı, onlarda delil vardır. Bu cümle “Allah gökten su indirip onunla ölmüş toprağa hayat vermektedir. Kuşkusuz bunda dinlemesini bilen bir topluluk için açık delil bulunmaktadır”[173] meâlindeki âyetin sılasıdır. Yani Allah gökten su indirdi ve orada sizin için ibret bulunan sağmal hayvanlar yarattı. Yüce Allah sağmal hayvanlarda, alafla beslenme ihtimali olmayan bir vakitte evlatları için gıda olmak üzere sağmal hayvanlarda süt yarattı. Hayvanların sahipleri için de o sütten yararlanma imkânı sağladı. Eti yenmeyen hayvanlarda ise sahipleri için artan sütlerinden yararlanma imkânı vermedi, onlara fazla süt de vermedi.

Nitekim size hayvanın karnında, besin artıklarıyla kan arasında (oluşan), içenlere lezzet veren saf süt içiriyoruz. Burada kuvvetli bir şekilde hatırlatmada bulundu. Bunun zâhirine göre müennes kelime ile zikrolunması gerekirdi. Çünkü Allah bu ifadeden ya bol süt alınan annelerini yahut onlardan topluca erkek hayvanları kastediyor. Nasıl olursa olsun, sonuçta müennes kelime ile ifade edilir. Fakat bazıları şöyle diyorlar: Burada kelime müzekker kipi ile getirildi. Bundan sütün kaynağı olan erkek hayvan kastedilmiştir. Bu durum, Ebû Hanîfe ve Hanefî âlimlerin (r.a.), süt emzirmede haram kılınanın erkeğin sütü olduğuna dair görüşleri lehine delil teşkil ediyor. Bazıları şöyle demiştir: “Butûnihî” (بُطُونِهِ) kelimesinde zamirin müzekker olarak getirilmesi, cinsler ve cevherler arasından sayı ve cemaati değil de cins ve cevheri kastetmek içindir[174].

Besin artıklarıyla kan arasında (oluşan), içenlere lezzet veren saf süt içiriyoruz. İbn Abbâs (r.a.) şöyle demiştir: Sütün besin artıklarıyla kan arasın-
dan çıkarılmasının mânası şudur: Alaf işkembeye inince işkembe onu pişirir,
[§]alaf atıklarını alt tarafa bırakır, kanı onun üzerine çıkarır, sütü de kan ile 137
atıklar arasına yerleştirir. Sonra ciğerler devreye konur ve kan ayrıştırılarak damarlara, süt de memelere gönderilir, atıklar da işkembede olduğu gibi gübre olarak kalır. Bazı filozoflar şöyle demiştir: Alaf işkembeye düşünce ondan atık olur, sonra ondan kan olur, sonra halis süt olur. Süt rahime düşen meni gibidir.

---

173 en-Nahl, 16/65. (Metin dipnotunda “geçen âyet” deniliyor fakat yakın dipnotta geçmiyor).

174 Sütün oluşmasının aslı erkektir. Bu da Ebû Hanîfe ve arkadaşlarının, haram kılan unsurun erkeğin sütü olduğu hakkındaki görüşleri lehine delil teşkil eder.

Önce zigota dönüşür, sonra bir çiğnem et parçasına (mudğa) intikal eder. Süt de bunun gibi belli evrelerden geçerek oluşur. *En doğrusunu Allah bilir.* Bazı filozoflara ait görüşlerin şuna da ihtimali vardır: Alaf atık olur, sonra kan olur, sonra da süt olur. Sütün akış yolunun, atıklarla kan arasında olması muhtemeldir. İki şekilden hangisi olursa onda sözünü ettiğimiz (ilâhî) lütuf vardır.

İbn Kuteybe şöyle demiştir: (فَرْث) işkembede bulunan alaf atıklardır. Çünkü süt yemek idi, o yemekten kan süzüldü, ondan da işkembede atık kaldı, kandan da kolay içilen halis süt süzüldü. Yani sütün içimi kolaydır, içen kişiyi üzmez, yutarken zorluk vermez[175]. Bunun gibi Ebû Avsece "esağtühû" (أسغته) ifadesinin onu kolayca boğazıma koydum, yuttum anlamına geldiğini söylemiştir.

En doğrusunu Allah bilir ya, bunun burada zikredilmesinin sebebi insanları minnet altında bırakmaktır. Bunun gibi, sözü edilen meyveler, üzümlerde olduğu gibi, gözle bakıldığı zaman en bulanık ve en habis şeyler arasından Allah'ın lütfu ile en latif ve en safi sütü çıkardı. Arada görünen herhangi bir perde ve algılanan bir engel olmaksızın bunu korumaya kādir olan varlık mevcûdatı yoktan var etmeye de kādirdir. Çünkü bütün yaratıklar bir araya gelseler sayesinde şunu şundan koruyan ve sütün pis olanla karışmasını engel-
138 leyen sebebin içyüzünü idrak edemezler. [§]Hurma ağacı, üzüm bağı ve hoş olan meyvelerle tatlı üzümlerden çıkan meyve suları da böyledir. Onun sağlık üzerindeki etkisi orada görülmeden ve üzümün üzüm ve diğer meyvelerin de farklı meyve olmasını sağlayan sebep idrak edilmez. İşte bunlar, Allah'ın mevcûdatı yoktan var etmeye kādir olduğuna işaret etmektedir. Çünkü bunlar aslında odundan ibaret ağaçlardır. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَمِنْ ثَمَرَاتِ النَّخِيلِ وَالْاَعْنَابِ تَتَّخِذُونَ مِنْهُ سَكَرًا وَرِزْقًا
حَسَنًا اِنَّ فٖى ذٰلِكَ لَاٰيَةً لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ

67. "Hurma ağaçlarının ve üzüm asmalarının ürünlerinden hem içki hem de güzel besinler elde edersiniz. Bunda da aklını kullanan bir topluluk için açık delil vardır."

---

175 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, 245.

Hurma ağaçlarının ve üzüm asmalarının ürünlerinden. Allah Teâlâ şöyle buyuruyor: Hurma ağacının tadı olmayan ahşap gövde, üzüm bağının da ağaç olmasında sizin için delil vardır. Her iki meyve ağacının dal ve yapraklarında ne bal vardır, ne de üzüm. Fakat Allah her ikisinden, içinde bal, hurma ve kuru üzüm olan çeşitli meyveler çıkardı, siz de onlardan lezzetli içecekler edinirsiniz. Bu şarabın yasaklanmasından önce idi. "Seker" (سَكَرًا), insanları sarhoş eden her şeydir. Siz bu ikisinden **güzel rızık,** yani helâl hoş rızık edinirsiniz. Bu rızık, içtikleriniz dışında yediklerinizdir. Bunlar sayesinde de Allah'ın lütfettiği çok mallar kazanırsınız. Bazıları da şöyle demiştir: "Seker" (سَكَرًا) meyvelerden yapılan ve Allah'ın içilmesini haram kıldığı içeceklerdir: Üzümden yapılan şarap, hurmadan yapılan da "seker" denilen içkidir. Güzel rızık ise kuru üzüm, hurma ve hurma şırası gibi meyvelerden elde edilen içeceklerdir. "Seker" (سَكَر) sarhoşluk veren içecektir, güzel rızık da sirke ve benzeri maddelerdir.

Bunda da uyarıldıkları şeyler hakkında **aklını kullanan bir topluluk için** delil ve beyan vardır. Onlar bu sayede bilirler ki kuru bir ağaçtan kendileri için meyveleri yaratmaktan âciz olmayan zat ölüleri diriltmeye kādir olur ve
dilediğini yaratır. İnsanlar biliyor ki **[§]**çocuk spermden (nutfe), meyveler su 139
ve ağaçlardan, süt ottan meydana gelir. Bunlar dışındaki nesnelerden de başka yaratıklar oluşur. İşte bu sözü edilenler nesnelerin oluşmasının sebebidir, bu sebeplerin o nesneleri nasıl var ettiği idrak edilmez ve bilinmez. Bunu bilmek ancak zatından dolayı âlim olan bir âlimin öğretmesiyle olur. Bütün gayretlerini sarfetseler de insanlar öğretme olmaksızın sözünü ettiğimiz nesnelerin oluşumunu idrak edemez ve o sebepler aracılığıyla var olmalarını anlayamaz. Bu durum, insanlara bunları zatıyla bilen birinin öğrettiğine işaret eder. Allah'ın zatıyla âlim olduğu ortaya çıkınca, -insanlar her ne kadar başkası sebebiyle bilenleri görüyor olsa da- her ne kadar dünyada (duyular âleminde) bir nesnenin mutlaka bir nesneden meydana geldiğini görse de bu yaptığımız açıklama Allah'ın mevcûdatı yoktan (bir nesne olmaksızın) yaratmaya kādir olduğunu gösterir. Bundan şu anlaşılır: Yenilen alaf yahut yenilen yemek veya yerde yetişen sayesinde ortaya çıkan süt, yiyecek ve ürünler yalnızca su, yemek ve ot sebebiyle var olmuş değildir, aksine Allah'ın lütfuyla ortaya çıkmıştır. Çünkü bazan o su bir durumda meyve ağacını, hurma ağacını sular, sonra ondan meyve ve hurma çıkmaz. Bunun gibi, sağmal hayvanlar da bir durumda alafla beslenir de ondan süt çıkmaz.

Hurma ağaçlarının ve üzüm asmalarının ürünlerinden hem içki hem de güzel besinler elde edersiniz. Bazıları şu yorumu yapmıştır: "Seker" (سَكَر) haram olan içecektir, güzel rızık da ağaçların meyvesinden elde edilen helâl

içecektir. Bazıları da şöyle demiştir: "Seker" (سَكَر) şarap elde edilen meyveler, güzel rızık ise meyve ve kuru üzüm olarak yenilen türden yiyeceklerdir. Bazıları da demiştir ki "seker" (سَكَر) Acem şarabıdır, güzel rızık da şıra ve sirke yapıp içtikleri içeceklerdir. Bazı haberlerde rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber "seker"i (سَكَر) haram kıldı, fakat âyeti tefsir etmedi. Bazı haberlerde şöyle gel-
140 miştir: [§]Hz. Peygamber (s.a.) Muaz'ı Yemen'e gönderdi ve ona, seker denilen içeceği yasaklamasını emretti[176]. Abdullah'tan şöyle bir rivayet gelmiştir: "Evlatlarınız fıtrat üzere yaratılmışlardır, siz onlara sarhoşluk veren içecek "seker" içirmeyin. Çünkü yüce Allah haram olan bir maddede şifa yaratmamıştır"[177]. İslâm beldelerinde yaşayan fakihler arasında sekerin, kuru hurma suyunun (fadîh)[178] kuru üzüm suyunun (nakī')[179] pişirilmeden çok yenilmesi halinde sarhoşluk verince, haram kılındığında ihtilaf yoktur. Biz bunu, **şüphesiz bunda aklını kullanan bir topluluk için açık delil vardır** meâlindeki Bakara sûresinde geçen âyette belirttik[180].

Üzüm asmalarının ürünlerinden hem içki hem de güzel besinler elde edersiniz. Yani bunlarda, yenilmesi haram olan maddeler elde edersiniz, bir de helâl olan güzel rızık elde edersiniz. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda buyurulduğu gibi: "De ki: "Allah'ın size rızık olarak indirdiği şeylerden bir kısmını helâl bir kısmını haram saymanıza ne demeli?" De ki: "Buna Allah mı izin verdi yoksa Allah adına hüküm mü uyduruyorsunuz?"[181]. Yahut sarhoşluk veren içeceklerin (seker) helâl olduğu zamanda Allah'ın verdiği nimetleri hatırlatmak anlamına gelir. Yani onlardan, sarhoşluk veren içecekler ve içecek dışında **güzel rızık** edinirsiniz.

---

176 Bu rivayet Sahih-i Müslim'de şu lafızla geldi: "Ebû Burde babasından naklen bize anlatarak şöyle dedi: "Resûlullah (s.a.) beni ve Muaz'ı Yemen'e gönderip şöyle buyurdu: "İkiniz İnsanlari İslâm'a çağırın, müjdeleyin nefret ettirmeyin; kolaylaştırın zorlaştırmayın." Ravi dedi ki; Hz. Peygamber'e (s.a.): "Ey Allah'ın Elçisi! Bize iki içecek maddesi hakkında fetva ver: Biri Bit' (بتع) olup baldan yapılır, diğeri Mirz (مزر) olup o da mısır ve arpadan kaynatılıp keskinleştirilerek yapılır. Dedi ki: Hz. Peygamber'e kapsamlı anlam ifade eden sözler verilmişti, o şöyle buyurdu: "Namazdan alıkoyacak sarhoşluk veren her şeyi yasaklıyorum" (Müslim, "Eşribe", 71-72).

177 Bu hadis Buhârî'de bu sözlerle gelmiştir. İbn Mes'ud (سكر) seker hakkında şöyle demiştir: Allah, yasakladığı bir şeyde sizin için şifa vermemiştir" (Buhârî, "Eşribe", 15).

178 Fadîh: Sadece kuru hurmadan elde edilen (mefdûh) içecektir (İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, "fḍḫ" md.).

179 Nakī': İçine kuru üzüm ve diğer maddeler konulan bir şeydir. Sonra bunların suyu süzülür ve içilir (İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, "nḳ'" md.).

180 Bk. el-Bakara, 2/219.

181 Yûnus, 10/59.

وَاَوْحٰى رَبُّكَ اِلَى النَّحْلِ اَنِ اتَّخِذٖى مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتًا وَمِنَ
الشَّجَرِ وَمِمَّا يَعْرِشُونَ

68. "Ve Rabb'in bal arısına şöyle ilham etti: "Dağlardan, ağaçlardan ve insanların kurdukları çardaklardan kendine yuvalar edin."

Ve Rabb'in bal arısına şöyle ilham etti: "Dağlardan yuvalar edinin. Bazı müfessirler şöyle demiştir: **Vahyetti:** Yani arıların kalplerine "anılanları yap" diye attı. Vahiy atmak, bırakmaktır. Bu adla adlandırılmasının sebebi, kalbine bırakılan ve atılanın, biri bunu yapıp bıraktığının farkına varmaksızın, kalplere nüfuz etmesi ve süratle kalpte vaki olmasıdır. O da vesvese verilen yahut kalbine vesvese bırakılan kimseler, birinin kendisini davet ettiğini yahut o işi güzel gösterdiğini bilmeksizin Allah'ın, vesvese vermeye şeytanı muktedir kılmasıdır. [§]Bunun gibi, herhangi bir kimsenin buna çağırdığını yahut kalbine 141
ilham ettiğini bilmeden, meleklerin âdemoğluna yaptığı ilhamlar da böyledir. Bütün bu olgular şeytanı ve melekleri inkâr edenlere karşı bir cevap teşkil eder. Onlar inkârcılardan bir zümre olup şöyle derler: İnsanların nefislerine yerleştirilen, şehvetler ve arzular onları sevkeden ve yönelten unsurlardır, şeytan değil. Onlara şöyle denilir: Hakkında düşünmeden yahut istemeden veya önceden düşünmeden insana bazı fikirler gelir. Bu husus, bir başkasının bunları insanın kalbine bıraktığına işaret eder, bunlar arzu ve şehvetlerin etkisiyle oluşan işler değildir. Bu da aynı şekilde, başkasının bu konuda bir dahli olmaksızın, Allah'ın insanı itaatlara muvaffak kıldığına ve lütufta bulunduğuna işaret eder. İnsanların işledikleri türlü günahlarda ve mâsiyetlerde ilâhî yardımdan mahrum kalmaları da böyledir.

Hem **Rabb'in bal arısına şöyle ilham etti.** Yani arı ve diğer hayvanlara ilham etmesi iki şekilde yorumlanması muhtemeldir: Biri şudur: Allah bu hayvanları çeşitli tabiatlarda yarattı; ki onlar bu tabiat sayesinde menfaatleri, tehlikeleri, yaşama yerlerini, beden ve ruhlarını devam ettirecek hususları bilirler; beden ve ruhun zararına ve faydasına olanları, kendilerini buna çağıran yahut buna işaret eden, emreden ve yasaklayan birinin var olduğunu bilmezler mânasına gelmesi muhtemeldir. Fakat onlar yaratılıştan bunları biliyorlar; daha birçok şeyi de herhangi bir kimsenin kendilerine öğrettiğini bilmeden bunları tabii olarak bilirler. Buna şu örnekler verilebilir: Suda yüzen kaz, ona yüzmek öğretilmeden yüzer; havada uçan kuş da böyledir, kendisine uçmak öğretilmeden uçar. Buna göre, bu hayvanların bildiğini bilmeksizin sözü edi-

len fayda ve zararları anlaması ve bilmesi muhtemeldir. *En doğrusunu Allah bilir.*

142 [§]İkincisi: Muhtemeldir ki yüce Allah bu eşyanın yaratılışını, emir, yasak gibi hitaplara vakıf olacak ve benzerini insanın bilemeyeceği hususları bilecek kabiliyette yarattı. Görmez misin ki insan faydalı ve tehlikeli olan şeyleri ancak öğrenmekle bilir, hayvanlar ise hacmi ne kadar küçük olursa olsun, (öğretilmeksizin) bilir, öyle ki tehlikelerden korunur, faydalı olan eylemlere ve nesnelere rağbet eder. Bu hayvanların emir, yasak ve hitapları anladığına işaret eden delillerden biri yüce Allah'ın şu âyetidir: "Nihayet oraya geldiklerinde vaktiyle yaptıklarından dolayı kulakları, gözleri ve derileri onların aleyhine şahitlik eder. Derilerine, "Niçin aleyhimize şahitlik ettiniz?" diye sorarlar. "Her şeyi konuşturan Allah bizi de konuşturdu" derler. İlk önce sizi O yarattı, şimdi de yine O'na dönüyorsunuz"[182]. Görmez misin ki, onlar (organlar) hitabı anladıkları için şöyle cevap verdiler: "Allah bizi konuşturdu" cümlesi ile cevap verdiler. *En doğrusunu Allah bilir.*

Dil âlimlerinden bazıları şöyle demiştir: Arap kelâmında vahiy birkaç anlama gelir: Bunlardan biri nübüvvet vahyidir. O da Allah'ın meleklerini peygamberlerine ve elçilerine göndermesidir. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: "Herhangi bir beşer ile Allah'ın konuşması ancak vahiy ile olmuştur…"[183] Vahiy türlerinden biri de işaret anlamına gelen vahiydir. Tıpkı şu âyette olduğu gibi: "Onlara vahyetti ki, sabah-akşam Allah'ı tesbih edin"[184]. Vahyin başka bir şekli de ilhamdır. Şu âyetlerde belirtildiği gibi: **Senin Rabb'in arıya vahyetti** "Mûsâ'nın anasına vahyettik ki…"[185]; "…Senin Rabb'in yere vahyetti ki…"[186]. Vahiy şekillerinden biri de fısıldama anlamına gelen vahiydi (isrâr). Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: "Böylece biz, her peygambere insan ve cin şeytanlarını düşman kıldık. Bunlar, aldatmak için birbirlerine yaldızlı sözler fısıldarlar"[187]. Bazı müfessirler şöyle demiştir: Bize göre vahyin aslı bir insanın
143 arkadaşına gizli tutması için bir söz söylemesidir. [§]Bazan da vahiy ima yolu

182 Fussılet, 41/20-21.

183 "Herhangi bir beşer ile Allah'ın konuşması ancak vahiy ile yahut perde arkasından ya da bir elçi gönderip, izni ile, dilediğini vahyetmesi şeklinde olabilir. Muhakkak ki O çok yücedir, engin hikmet sahibidir" (eş-Şûrâ, 42/51).

184 Meryem, 19/11.

185 "Mûsâ'nın anasına vahyettik ki onu emzir…" (el-Kasas, 28/7).

186 "Yer o dehşetli sarsıntısıyla sarsıldığında; ve yer ağırlıklarını dışarı attığında…" (ez-Zilzâl, 99/1-5).

187 "Böylece biz, her peygambere insan ve cin şeytanlarını düşman kıldık. Bunlar, aldatmak için birbirlerine yaldızlı sözler fısıldarlar" (el-En'âm, 6/112).

ile ve yazı ile de olur. Vahyin esası, daha önce neden bu adı aldığını anlatırken belirttiğimiz gibi, süratle kalpte vaki olması ve kalbe atılmasıdır. Ebû Bekir el-Esam şöyle demiştir: Vahyin yorumu şudur: Vahiy, vahyedeni ve irşat edeni vahyedilenin bilmesidir. Bu da iki şekilde olur: Biri şudur: Allah insan dışındaki her biyolojik varlığa sahip canlıyı menfaatine yönelecek ve kendisini yok edecek tehlikelerden kaçmayı doğuştan sahip kıldığı bilgilerle yol gösterdi, tıpkı dinî ve dünyevî konularda faydasına olan bilgileri insana öğretimle gideceği yolu gösterdiği gibi. Allah Teâlâ her hayvana faydasını ve zararını, yaratılışını düzenleyerek öğretmesini örnek vermiştir. Tıpkı insana hitap ve beyanla öğrettiği gibi **Senin Rabb'in arıya vahyetti.** Yani Allah yaratılışına yerleştirdiği bilgilerle arıya yol gösterdi ve işarette bulundu ki, **dağlardan ve ağaçlardan insanların kurdukları çardaklardan** oralarda bulunan **evler edin.** Yani insanların mesken olarak yaptıkları nesnelerden ev edin. "Arîş" (العريش) tavanı olmayan ve duvarlardan oluşan yapıdır. Arı fıtratıyla onun boşluklarını ev edinir. Bütün bunlar insanların menfaati içindir.

Üstelik bu gizlice öğretme ve bilgileri yaratılışına koyma sadece arıya has olmayıp bütün hayvanlar için söz konusudur. Çünkü belirttiğimiz gibi hayvanlar tehlikeler, menfaatler, yaşamayı sağlayan gıdalar, helâk olmasına sebep olan her şeyi öğrenim görmeden bilirler. oysa insanlar, bütün bunları öğrenim dışında bir yolla bilemez. *En doğrusunu Allah bilir ya,* bu iki sebebe dayanır: Birincisi imtihana tabî tutmaktır. Çünkü insanlar öğretilerek sınanmışlardır, öğrettiklerini dikkate alma teklifi Allah'tan insanlara bir sınamadır. Hayvanların ise sınanması söz konusu değildir. Dolayısıyla bu işleri kendilerine öğretilmeden bilirler. Yahut şu sebebe dayanır: Bu insanın öğretilerek bilmesi, öğrenmede bazısı bazısına üstün olduğu içindir. [§]Çünkü hayvanların küçüğü ve 144
büyüğü bunları bilmede eşittir. Âdemoğullarında ise öğrenmede üstünlük ve farklılık mevcuttur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Şöyle bir soru sorulabilir: Hayvanların hepsi o ilham ve vahiy konusunda ortak olunca, diğer hayvanlar arasından arıyı özellikle zikredip tahsis etmesinin anlamı nedir?

Buna şu cevap verilir: Arıya tahsis edilerek vahiyden söz edilmesi, *en doğrusunu Allah bilir ya,* arı dışındaki o hayvanların arıda yaratılan faydaları verememesidir. Bu faydalar insanlara ancak eğitim ve öğretimle verilir. Arıya ise bunlar öğretilip eğitilmeden doğuştan verilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

İnsanların kurdukları çardaklardan. Denildi ki bu, yaptıkları binalardan demektir. Bu ifadeden kastedilen şey edinilen çardaktır. Çardak da ahşaptan yapılır.

ثُمَّ كُلِى مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ فَاسْلُكِى سُبُلَ رَبِّكِ ذُلُلًاۜ يَخْرُجُ مِنْ
بُطُونِهَا شَرَابٌ مُخْتَلِفٌ اَلْوَانُهُ فِيهِ شِفَاۤءٌ لِلنَّاسِۜ اِنَّ فِى ذٰلِكَ
لَاٰيَةً لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٦٩﴾

69. "Sonra her türlü besleyici ürünlerden ye; Rabb'inin koyduğu kanunlara boyun eğerek çizdiği yollardan git!" Onların karınlarından, farklı renk ve çeşitlerde şerbet (kıvamında bir sıvı) ***çıkar ki onda insanlara şifa vardır. İşte bunda da düşünen bir topluluk için açık delil bulunmaktadır."***

Dağlardan evler edin[188] âyeti ile **Sonra her türlü meyvelerden ye ve Rabb'inin koyduğu kanunlara boyun eğerek çizdiği yollardan git.** Bu ve benzeri âyetlerin lafzî anlamı **yeryüzünde gezin dolaşın**[189] âyetlerinde olduğu gibi emirdir, fakat bunların gerçeği Allah'ın imkân vermesi ve kolaylaştırmasıdır. Bu âyetlerde de gerçekte pekiştirmek ve anlamayı kolaylaştırmak söz konusudur.

145 [§]Hem bu âyette hem **onların karınlarından, farklı renk ve çeşitlerde şerbet (kıvamında bir sıvı) çıkar** meâlindeki âyette ve daha önce geçen "Sizin için sağmal hayvanlarda da kesin olarak ibret vardır. Nitekim size hayvanın karnında, besin artıklarıyla kan arasında (oluşan), içenlere lezzet veren saf süt içiriyoruz"[190]; "Hurma ağaçlarının ve üzüm asmalarının ürünlerinden hem içki hem de güzel besinler elde edersiniz"[191] anlamına gelen âyetlerde yoktan (hiçlikten) mevcûdatı var etmeye Allah'ın kādir olduğuna, bunlar hakkında bilgisinin olduğuna ve bunları yönettiğine dair delil vardır. Çünkü Allah, şu değişik cevherlerden, cevherleri ve cinsleri dışında, mevcut olmayan şeyler çıkardı. Bunlar şu hayvanların yedikleri yiyeceklerden çıkarılan ürünlerdir. Örnek; arının yediği meyvelerden çıkardığı bal, inek, koyun, deve gibi hayvanların yediği bitkilerden çıkardığı süt, bağdan çıkarılan üzüm ve meyve suyu, üzüm ve sarhoşluk veren içecekler gibi. Bunlardan çıkan maddelerin hiçbiri yenilenin cinsinden değildir, sulanan (bağın, meyvenin) cevherinden değildir. Bunlar mevcûdâtı yoktan sebepsiz olarak var eden kādir-i mutlakın bilgisine

---

188 en-Nahl, 16/68.

189 "Sizden önce nice uygulamalar geçmiştir. Yeryüzünde gezin de yalanlayanların sonunun ne olduğuna bir bakın" (Âl-i İmrân, 3/137).

190 en-Nahl, 16/66.

191 en-Nahl, 16/67.

işaret eder. Bunda Allah'ın bilgisine, yönetmesine ve hikmetine işaret vardır, çünkü yediği bir bitkiden başka, rengi farklı olan, karında o karanlık ortamda o sütü inşa etmek, Allah'ın bilgisinin yaratıkların bilgisi ile, onun hikmetinin insanların hikmeti ile ölçülemeyeceğine, bunun gibi, kudretinin de insanların kudreti ile ölçülemeyeceğine işaret eder.

Rabb'inin koyduğu kanunlara boyun eğerek çizdiği yollardan git! Denildi ki Rabb'inin yoluna girerek. Denildi ki itaat ederek. Denildi ki bu ifade zilletten gelir. "Zülülen" (ذُلُلًا) yani yumuşaklık ve lütufla. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: "Müminlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı vakarlıdırlar"[192]; "Müminlere kanat ger"[193]. "Zülül" (ذُلُلًا) kelimesi zülden, rıfktan yani yumuşaklıktan gelir. Bu iki anlama gelir: Biri yani Rabb'inin yolları alçaltıldı, diğeri de o yollara girmek sana kolaylaştırıldı, hatta nasıl dilersen öyle girersin.

Renkleri farklı. Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: Petek ve baldır. Bazıları şöyle demiştir: Tadı ve lezzeti farklı. Renkler hakkında da şöyle denildi: Beyaz, kırmızı ve sarı renkler.

[Balda Şifa Vardır]

[§]Onda insanlara şifa vardır. Bazıları demiştir ki **onda** her türlü hasta- 146
lığa yaralara, hatta her şeye varıncaya kadar **insanlar için şifa vardır.** Bazıları da şöyle demiştir: Balda her hastalığa değil bazı hastalıklara şifa vardır. Bazıları **onda şifa vardır** meâlindeki beyanı şöyle açıklamıştır: Kur'ân'da şifa vardır, onda kalplere dine dair şifa vardır. Bazıları da **onda şifa vardır** sözünü şöyle yorumlamıştır: Onda bedenlere dair şifa vardır. Eğer bunu murad etmişse o açıktır, balda o şifa vardır. **Onda şifa vardır** sözü, din adına şifadır mânasına gelmesi de muhtemeldir. Eğer maksat bu ise hakkında düşünme yönünden olur, düşününce idrak eder ve bu şifaya ulaşır[194].

Sonra her türlü meyvelerden ye. Bazıları şu yorumu yapmıştır: Arıya yönelik olarak ona her türlü bitkiden yemesi demektir. Bazıları da dağlarda bulunan her türlü meyvelerden ye demektir. Abdullah'ın şöyle dediği rivayet

---

192 "Ey iman edenler! Sizden kim dininden dönerse bilsin ki Allah öyle bir kavim getirecektir ki Allah onları sever, onlar da Allah'ı severler; müminlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı vakarlıdırlar; Allah yolunda cihat ederler ve hiç kimsenin kınamasından korkmazlar. İşte bu Allah'ın dilediğine verdiği bir lütfudur. Allah'ın lütfu geniştir; O, her şeyi bilir" (el-Mâide, 5/54).

193 el-Hicr, 15/88.

194 Bu yorum şeklinin açıklaması ileride gelecektir.

edilmiştir: Kur’ân ve bal her ikisi de şifadır[195]. Kur’ân din için şifadır, bal ise bedenler için şifadır.

Sonra her türlü meyvelerden ye. Meyvelerin tadı, görünümü, kokusu çeşitlidir.

Rabb’inin koyduğu yollardan git! O da Allah’ın arılar için koyduğu rızık yolları ve sığınma yerleridir. “Zülül” (ذُلُلًا) şu anlama gelir: O da senin yolun ve rızkın için belirlediği her şeyi sana kolaylaştırdı. Bunun da sebebi şudur: Âdemoğullarının yararlanması için Allah sana yol yapmak ve onları menfaatlerine vasıta kılmak istedi. Kudret ve hükümranlığını insanlara göstermek için de Allah senin bedenini dilediği gibi küçük yaptı. Onlar bilmelidirler ki, yaratıcılarını hiçbir şey âciz kılmaz ve O vâdettiği diriliş, sevap ve azaba elbette kādirdir.

Farklı renk ve çeşitlerde şerbet (kıvamında bir sıvı) çıkar. Tür birdir, sonra da onun çeşitleri vardır. Hurma, üzüm ve diğer meyve renkleri gibi tadı, kokusu ve görünüşü de farklı. İşte her balda insanların menfaatleri ve damak tadları açısından şifa vardır.

147 [§]Allah’ın kendilerine dilediği gibi kudretini gösterdiğine göre balda hem din hem de ilim yönünden şifa vardır; açıkladığımız gibi, gözlemleri sayesinde balda Allah’ın kudretini ve yaptığı düzenlemeyi bilirler.

İşte bunda delil vardır. Kesin bir ibret, delil ve burhan vardır. **Düşünen bir topluluk için.** Yaptıkları gözleme göre Allah’ın yönetimini, takdirini ve dilediğini yapmaya kādir olduğunu düşünenler için demektir.

وَاللّٰهُ خَلَقَكُمْ ثُمَّ يَتَوَفّٰيكُمْ وَمِنْكُمْ مَنْ يُرَدُّ اِلٰٓى اَرْذَلِ الْعُمُرِ لِكَيْ
لَا يَعْلَمَ بَعْدَ عِلْمٍ شَيْـًٔا اِنَّ اللّٰهَ عَلٖيمٌ قَدٖيرٌ

70. “Sizi Allah yarattı, sonra da vefat ettirecektir. İçinizden, (sahip oldukları) ***bilgiden hiçbir şeyi bilmeyecek yaşa, ömrün en düşkün çağına kadar yaşatılanlar da vardır. Kuşkusuz Allah ilim ve kudret sahibidir.”***

Sizi Allah yarattı, sonra da vefat ettirecektir. İçinizden, (sahip oldukları) bilgiden hiçbir şeyi bilmeyecek yaşa, ömrün en düşkün çağına kadar yaşatılanlar da vardır.

---

[195] Abdullah [b. Mes‘ûd]’dan rivayet olunduğuna göre, Resûlullah’ın (s.a.) şöyle dediği rivayet olunmuştur: “İki şifaya sarılın; bal ve Kur’ân” (İbn Mâce, “Tıb”, 7).

Şöyle bir soru sorulabilir: Bizi yaratmasını, sonra bizi öldürmesini, sonra sözü edilen hale bizi çevirmesini belirtmesinde Allah'ın bize karşı hangi lütfu vardır ki bizi çevirdiği halde hiçbir şey bilmiyoruz?

Buna şu cevap verilir: *En doğrusunu Allah bilir ya,* bu nimetlerin anılmasının birkaç şekilde yorumlanması muhtemeldir. Birincisi şudur: Allah kullarına sizi yaratan ve vefat ettirenin kendisi olduğunu hatırlatıyor. Sonra sizi bir şey bilmediğiniz zamandaki duruma döndürür, onun hâkimiyet ve sultası altında olduğunuz halde, nasıl oldu da bunlardan hiçbirini yapma imkânına sahip olmayan putlara taptınız, Allah'ın ilâhlığına ve ibadetine başkalarını ortak ettiniz. Yahut bu âyet, siz bir şey değilken sizi yarattığını, yaşattıktan sonra da vefat ettireceğini, sizi akıllı bilgili yaptıktan sonra da bir şey bilmediğiniz eski hale döndüreceğini hatırlatıyor. Buna sahip olan ve kādir olan varlık öldükten sonra sizi diriltmeye de elbette kādir olur, yok olduktan sonra diriltmeye de gücü yeter. Yahut Allah böyle bir hatırlatma da bulunuyor, çünkü bu sayede insanların yaratılış amacının özellikle yok olmak değil, aksine başka bir amaç olduğunu bilsinler. Allah daha önce çeşitli nimetleri ve sözü edilen imkânları kulların emrine verdiğini belirtmesi, yaratılışlarındaki amacın özellikle fani olmak olmadığını hatırlatmaktır. Çünkü yaratılış eğer sadece fani olmak için
olsaydı, [§]kullar için bunca nimetleri ve gıdaları yaratmasında bir anlam kal- 148
mazdı. Ki o nimet ve gıdaları da, emirlerine âmâde kıldığı imkânları da kullar için yarattı.

Ebû Bekir el-Esam **Allah sizi yarattı** cümlesi hakkında şunları söyledi: Siz ölü nutfeler halinde idiniz de sizi yarattı, sonra çocuk olarak ve yaşlı durumda **sizi vefat ettirir,** sizden bir kısmınızı da **ömrün en düşkün çağına kadar yaşatır.** Güçlü, bilgili ve işleri yönetir duruma getirdikten sonra, kulunu aklı bozulacak yaşlılığa ve bilgiden sonra bilgisiz hale çevirir ki ömür ve rızkın kendilerinden dolayı düzenlenip güçlendirildiğini insanlar bilsinler. Çünkü ömür ve rızık mevcuttur fakat onlarla birlikte insanlar eskir, tükenir ve bilgisiz bir konuma döner. Bu da insanın bu serüveninin beslenme ile değil Allah'ın düzenlemesi ve lütfuyla oluşmaktadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Kuşkusuz Allah ilim sahibidir. Yani Allah yaratıkları hakkında yaptığı düzenlemeyi bilir. Yaratıklar da o sayede yaratıklarının kādir olduğunu ve O'nun kendilerini işlere yönelttiğini idrak ederler, böylece hakîm ve âlim olurlar. Bu işleri düzenleyen hikmet sahibidir, dilediği şekilde gücü yetendir.

Âyette ecellerin farklı farklı kılınmasını belirtmekteki hikmet, kulların daima korku ve ümit içinde olmaları içindir. Çünkü insanların ecelleri eğer bir olursa, kendilerine ölümün geleceği vakti bilecekleri için buna güvenir ve

karşılıklı olarak mâsiyet işlerlerdi. İkincisi: Kendileri ve mülkleri hakkındaki tedbirin başkasına ait olup kendilerine ait bulunmadığını bilmeleri içindir. Çünkü yönetmek ve emretmek kendilerine ait olsaydı her biri en kuvvetli olan durumu tercih ederdi.

وَاللّٰهُ فَضَّلَ بَعْضَكُمْ عَلٰى بَعْضٍ فِى الرِّزْقِ فَمَا الَّذ۪ينَ فُضِّلُوا بِرَٓادّ۪ي رِزْقِهِمْ عَلٰى مَا مَلَكَتْ اَيْمَانُهُمْ فَهُمْ ف۪يهِ سَوَٓاءٌ اَفَبِنِعْمَةِ اللّٰهِ يَجْحَدُونَ

71. “Allah kiminize kiminizden daha fazla rızık verdi. Ama kendilerine fazla verilenler, rızıklarını ellerinin altındakilerle paylaşıp da onları bu hususta kendileriyle eşit hale getirmeye yanaşmıyorlar. Peki onlar Allah’ın nimetini inkâr etmiş olmuyorlar mı?”

Allah kiminize kiminizden daha fazla rızık verdi. Bazı müfessirler şöyle dedi: Müşriklerin Allah’ın yarattıklarını ve kullarını ilâhlık ve ibadette ona ortak koşmalarına karşılık Allah bunlardan söz ediyor. Allah şöyle buyuruyor:
149 **Allah kiminize kiminizden daha fazla rızık verdi,** **[§]** mal verdi de efendiliğe
ve mevlâlığa ulaştılar. Kölelerinizin ve elinizin altındakilerin mülkünüzde ve mallarınızda size ortak olmasını istemezsiniz, o halde nasıl oluyor da Allah’ın kullarının ve kölelerinin kendisine ortak olmasına razı oluyorsunuz. Bazı tevilciler bu yorumu benimser.

Allah kiminize kiminizden daha fazla rızık verdi. Bu beyana dair Ebû Bekir el-Esam şöyle dedi: Bazınızı zengin, bazınızı fakir yaptı, sizden hür ve köleler var etti. Zenginlik ve mülk sahibi kılınmakla **kendilerine fazlalık verilenler, rızıklarını ellerinin altındaki kölelerle paylaşmaya yanaşmıyorlar. Onlar bunda eşittirler.** Yani sahip olduğu şeylerde efendi ile kölenin eşit olması demektir. Allah şöyle buyuruyor: Sizden biri mülkünde ve statüsünde sahip olduğu kölenin kendisine eşit olmasına razı olur mu? Siz bunu kendiniz için eksiklik görünce -bunu yapsanız- Allah’ın kendisi ile putlar arasında ortaklık kurduğunu sandınız, öyle ki siz Allah’ın size mülk olarak verdiklerini onunla putlar arasında ibadette ortak koştunuz. Size verdiği rızka da ortak koştunuz da ve “Bunlar Allah’ın, bunlar da ona ortak koştuklarımızındır” dediniz[196].

---

196 “Allah’ın yarattığı ekin ve hayvanlardan Allah’a pay ayırıp zanlarınca, ‘Bu Allah’a, bu da ortaklarımıza (putlara)’ dediler. Ortakları için ayrılan Allah’a ulaşmıyor, fakat Allah için ayrılan ortaklarına ulaşıyor! Ne kötü hüküm veriyorlar!” (el-En‘âm, 6/136).

Allah'ın nimetini inkâr mı ediyorlar? Bu beyanda şöyle deniliyor: Allah onlara canlarını, rızıklarını, mallarını ve evlatlarını nimet olarak verdi. Onlar da Allah'tan başkasını O'na ortak koştular, Allah'ın kendilerine verdiği nimeti inkâr ettiler, bu sebeple asi ve kâfir oldular. Sonra sözü edilen lütuflara dair düşünmekle yükümlü tuttu. Bunu düşündükleri takdirde Allah'ın bazı insanları bazılarına üstün kıldığını anlarlar. Bu üstünlük başvurdukları sebeplerin değil Allah'ın verdiği bir üstünlüktür. Düşünmeleri halinde bu üstünlük ve lütuflara hak ettikleri için değil Allah'ın rahmeti ve inayeti sayesinde ulaştıklarını bilirler diye bunları belirtti. Bu durum her ne kadar hepsi beşer türünden ise de Allah'ın lütfuyla bazı kullarına nübüvvet ve risâleti tahsis etmesine delil olur ki insanlar bunu inkâr ediyor. Nitekim insanlar aynı türden oldukları halde insanların bir kısmını rızık, zenginlik, saltanat, hürriyet gibi konularda diğerlerine nispetle daha üstün kıldı. Bütün bu lütufları inkâr etmediklerine ve bir kısım insanlara karşı diğerlerine ihsanlar tahsis ettiğine göre lütfu ve rahmetiyle peygamberliği Hz. Muhammed'e tahsis etmesini nasıl inkâr edersiniz?
[§]*En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Rabb'inin 150
rahmetini paylaştırmak onlara mı düşmüş? Dünya hayatında onların geçimliklerini biz paylaştırdık. Bir kısmı diğerini istihdam etsin diye kimini kiminden derecelerle üstün kıldık. Rabb'inin rahmeti onların biriktirdiklerinden daha hayırlıdır"[197]. Allah, peygamberlik ve diğer nimetlere nail olmanın, hak etmek ve lâyık olmakla değil kendi lütfu ve rahmeti ile olduğunu haber vermiştir. Yahut Allah onların şu sefihliklerini zikrediyor: Onlar (müşrikler) mülkiyetleri altındaki kölelerini ve cariyelerini ve diğer mallarını kendilerine ortak yapmaktan yüz çeviriyorlar, oysa bunların kendilerine, işlerinde yardımcı ve hizmetçi olmak gibi faydaları vardır; onlara ne oluyor ki hiçbir kimseye faydası olmayan taş ve tahtaları ulûhiyet, rubûbiyet ve ibadette Allah'a ortak yapıyorlar?

Allah'ın nimetini inkâr mı ediyorlar? Nübüvveti tevil etmek üzere, Allah bazı kimseleri bazısına risâletle üstün kılmaz diye Allah'ın lütfunu ve rahmetini **inkâr mı ediyorlar?** Yahut onlar Allah'ın kendilerine verdiği nimetleri **inkâr edip** nimetleri başkalarına mı yöneltiyorlar? Onlar da ibadet ettikleri putlardır. Onlar şöyle dediler: "Onlar bizim ortaklarımızındır". Yahut onlar Allah'ın nimetlerine yapılacak şükrü, başkalarına çeviriyorlar, o başkaları da taptıkları putlardır. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

197 ez-Zuhruf, 43/32.

وَاللّٰهُ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ اَنْفُسِكُمْ اَزْوَاجًا وَجَعَلَ لَكُمْ مِنْ اَزْوَاجِكُمْ بَنٖينَ وَحَفَدَةً وَرَزَقَكُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ اَفَبِالْبَاطِلِ يُؤْمِنُونَ وَبِنِعْمَتِ اللّٰهِ هُمْ يَكْفُرُونَ

72. "Allah size kendi cinsinizden eşler yarattı, eşlerinizden de sizin için oğullar ve torunlar türetti; sizi güzel ürünlerle rızıklandırdı. Onlar yine de bâtıla inanıp Allah'ın nimetine karşı nankörlük mü ediyorlar?"

Allah size kendi cinsinizden eşler yarattı, eşlerinizden de sizin için oğullar ve torunlar türetti. Hasan-ı Basrî ve diğerleri şöyle demişlerdir: Bunlar, torunlar, hizmetçiler ve kölelerdir. Bu grubun yorumuna göre cümlede takdim vardır. Buna göre âyetin anlamı şöyledir: Allah sizin için kendi cinsinizden eşler ve hizmetçiler yaptı. Çünkü Allah Teâlâ daha önce şunu belirt-
151 ti: "Allah kiminize kiminizden daha fazla rızık verdi"[198]. [§]Allah, kendilerine kendi cinslerinden verdiği eşler ve ellerinin altındaki hizmetçiler verdiğini belirterek, onlara nimetlerini ve lütfunu hatırlatıyor; onlar bu eşlerden yararlanıyorlar, hizmetçi ve köleleri hizmetlerinde kullanıyorlar, oysa bunlar kendi türlerinden insanlardır. Allah onlara, üzerlerindeki lütfunu ve ihsanını hatırlatıyor.

Yahut bunun "Onlardan birine bir kız müjdelendiğinde, öfkelenerek yüzü mosmor kesilir"[199] meâlindeki âyetin sılası olma ihtimali vardır. Onlar kızlardan utanç duyuyorlar ve doğunca utanmalarından dolayı kız çocuklarını diri diri gömüyorlardı. *En doğrusunu Allah bilir ya,* Allah şöyle buyuruyor: "Siz kız çocuklarından nasıl utanç duyarsınız, oysa Allah kızlardan sizin için yararlandığınız eşler yarattı ki, siz onlarsız sabredemezsiniz. Bunun gibi, Allah size o kızlardan rağbet ettiğiniz erkek çocukları veriyor, öyle ki eğer bu kızlar olmasa yararlandığınız eşler olmaz, arzu ettiğiniz erkek çocukları, yardımcılar, rağbet ettiğiniz hizmetçiler ve destekçiler olmazdı. Allah onların, kızlardan utanç duymalarındaki çelişkileri onlara hatırlatıyor. Şöyle ki, arzu ettikleri erkekler ve yardımcılar, nefret ettikleri o kızlardan oluyor, bundaki çelişkiyi onlara hatırlatıyor.

---

198 en-Nahl, 16/71 (Arapça metinde "adı geçen âyet" deniliyor, fakat yanlıştır).

199 en-Nahl, 16/58.

Bu durum, kadınların kocaların mülkü gibi olduklarına ve kendilerinden cinsel açıdan yararlanmak hakkında köle olarak mülkiyeti altında olan köleler gibi ellerinin tasarrufu altında olduklarına işaret eder. Bununla beraber, Azîz ve Celîl olan Allah üremeyi çeşitlilik, bir halden başka bir hale dönüşmeye bağladı. Bunun gibi, sürekli yeni nesillere intikal etmeleri Allah'ın düzenlemesini daha çok hatırlatan husustur, delil ve işaretleri hakkında daha çok düşündürücüdür. Allah eğer dileseydi, halkı bir kerede yaratır ve onları bir defada yok ederdi. Kullar için yarattığı rızıkları ve çeşitli bitkileri, eğer Allah dileseydi bunların hepsini bir kerede ve bir vakitte yaratırdı. Fakat Allah bunları kullar için farklı zamanlarda ve farklı şekillerde yaratmıştır ki, âyetleri ve yaptığı düzenlemeye dair düşünüp araştırma yapsınlar, dolayısıyla bu durum rağbet edilen şeyleri elde etmeye ve sakındırılanlardan sakınmakta daha etkili olsun. Bunun gibi, Kur'ân'da birçok yerde varit olan haber, kıssa ve vâdlerle cennet ve cehennemden söz edilmesi, onları Allah'ın âyetleri ve evrene dair düzeni hakkında düşünmeye sevketmek ve her zaman teşvik edilene rağbet ettirmek, mahzurlu ve sakıncalı işlerden sakındırmak içindir.

[§]Allah size kendi cinsinizden eşler yarattı. Başka bir âyette: "Kendinizi sakındırın"[200] (bununla enfüsün hakikatini kastetmiştir); "Kendinizi öldürmeyin"[201]. Ve benzeri âyetlerin hepsinde "enfüs" (اَنْفُس) kelimesi zikredilmiştir. Hem bu hitapla muhatap olanlar, sözlükte ve dilde bir olsalar da bunların hepsinden tek bir mânayı ve tek bir şeyi anlamamışlar, belki her birinden, başkasından anladıkları mânadan başka bir mâna anlamışlardır. İşte bu durum, hitaptaki hikmet ve mânanın, dilin lafzî mânası itibariyle anlaşılmaz, belki hitaba dair ön görülen bir hikmet konulmuş delili ile anlaşılır[202]. Kim hitaptaki zâhirî mânaya inanırsa bundaki hikmet ve anlamın kapısını kapatmış olur, çünkü ondan kastedilen şeyin yerine zâhirî mânayı koymuş olur. 152

Eşlerinizden de sizin için oğullar ve torunlar türetti. O da sözünü ettiğimiz hususlardır. "Hafede" (حَفَدَةً) kelimesi hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları "hafede"nin (حَفَدَةً) hizmetçilerle köleler olduğunu söylemiştir. Bazıları da "hafede"nin (حَفَدَةً) çocuğun çocuğu, yani torun olduğunu söylemiş-

200 "Ey iman edenler! Kendinizi ve ailenizi, yakıtı insanlar ve taşlardan ibaret olan ateşten koruyun. Onun başında, acımasız, güçlü, Allah'ın kendilerine buyurduğuna karşı gelmeyen ve kendilerine emredileni yerine getiren melekler vardır" (et-Tahrîm, 66/6).

201 "Ey iman edenler! Karşılıklı rızaya dayanan ticaret dışında, mallarınızı aranızda haksızlıkla yemeyin ve kendinizi öldürmeyin. Şüphesiz Allah size karşı çok merhametlidir" (en-Nisâ, 4/29).

202 "Bu durum, hükmün, hitabın zâhirine taalluk etmediğine, hitapta konulmuş olan hikmet delili ile bilinir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 441a).

tir. İbn Mesûd (r.a.) şöyle demiştir: "Hafede" (حَفَدَةً) iki kızkardeştir. Yine İbn Mesûd'dan: "Hafede"nin (حَفَدَةً) hısımlar olduğu şeklinde bir görüş de rivayet edilmiştir[203]. Ona göre hısımlar ve iki kızkardeş birdir. Bir görüşe göre "hafede" (حَفَدَةً) yardımcılar ve ensârdır. Allah onlara, kızlardan utanç duymaları sebebiyle ortaya çıkan çelişkiyi hatırlatıyor. Şöyle ki: Nasıl oluyor da kızlardan utanç duyuyorlar, halbuki dünya işlerinde kızkardeşler, yardımcılar ve ensar onlardandır[204]. Ebû Avsece şöyle demiştir: Torunlar oğulların oğullarıdır. Yine o şöyle demiştir: "Hafede" (حَفَدَةً) yardımcılardır, "hafede" (حَفَدَةً) ibadette ve işte gayret gösterendir. "Hafede, yahfidu" (حَفَدَ، يحفد) dersin, hizmet etti ve çabaladı demektir. "Hafede", "ve ileyke nes'â ve nahfidü" duasında da çabalarız, gayret
153 gösteririz demektir[205]. [§]İbn Kuteybe "hafede"nin (حَفَدَةً) "hizmetçi ve yardımcılar", "oğullar ve hizmetçiler" olduğunu söyleyenlerin de bulunduğunu söylemiş ve şöyle demiştir: "Hafd"in (الحفد) aslı adımların birbirine yetişmesi ve yürümede sürat yapmaktır. Bunu ancak hizmetçiler yaparlar, bu sebeple onlara (حَفَدَةً) denilmiştir. Bu kelimenin tekili "hâfid"dir, kâfir ve kefere kelimelerinde olduğu gibi. Vitir namazının duasında "ve ileyke nes'â ve nahfidü" (واليك نسعى ونحفد) denilir[206]. Ebû Ubeyde de şöyle demiştir: "Hafd"in (حفد) aslı çalışmaktır. Yine o şöyle demiştir: Kunut duasındaki "nahfidü" (نحفد) de bundandır, yani sana çalışırız demektir[207]. *En doğrusunu Allah bilir.*

Sizi güzel olan ürünlerle rızıklandırdı. Bazıları "tayyibât"ın (الطَّيِّبَاتِ) helâller olduğunu söylemiştir. Bazıları da "tayyibât" (الطَّيِّبَاتِ) hakkında şunu söylemiştir: "Tayyibât" hoş ve helâl, yumuşak ve latif olan her şey demektir. Ve Allah sizden başka hayvanlara ve dört ayaklılara sert (kemik) ve temiz olmayan olan maddeleri rızık olarak verdi. Allah'a şükrünü eda etsinler diye onlara ihsanlarını ve nimetlerini hatırlatıyor.

Onlar yine de bâtıla inanıyorlar. Bazıları şöyle demiştir: Şeytanı mı tasdik ediyorlar da onun kızlardan utanç duyma çağrısını kabul ediyorlar.

---

203 Bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIV, 144; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, X, 143.

204 Allah onlara kızlardan ar duymalarındaki çelişkiyi hatırlatıyor; yani kızlardan nasıl utanç duyuyorlar, halbuki onlardan kendileri lehine yardımcılar ve ensar olur.

205 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIV, 144; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, X, 143.

206 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, 246-247.

207 (حَفَدَ، يحفِد، حَفْدًا، حَفَدَانًا): Hafif ve süratli bir şekilde çalıştı. "Hafede" (حفد): Hizmet etti. "Ve ileyke nes'â ve nahfidü" (واليك نسعى ونحفد): Yani çalışma ve hizmette süratli davranırız. Ebû Ubeyde, şöyle demiştir: "Hafed"in (حفد) aslı hizmet ve çalışmaktır. "Hafed" (حفد) ve "hafede" (الحفدة): Yardımcılar ve hizmetçilerdir. Tekili "hâfid"dir (حافد).

Allah'ın nimetine karşı nankörlük mü ediyorlar? Yani şu kızlar sizin için nimettir, onlara karşı nasıl nankörlük yapıyorsunuz. Bir görüşe göre **onlar bâtıla mı inanıyorlar?** meâlindeki söz, şeytana ve onun davetine mi inanıyorlar demektir. **Allah'ın nimetine.** Yani Muhammed'i inkâr mı ediyorlar yahut İslâm'ı mı yahut Kur'ân'ı mı inkâr ediyorlar. Ebû Bekir el-Esam: **Onlar bâtıla mı inanıyorlar?** Bu beyan hakkında Allah şöyle buyuruyor demiştir: Siz kendinizin putların kulları olduğunuzu, onların önünde eğildiğinizi ve ibadet ettiğinizi ikrar ediyorsunuz. **Allah'ın nimetine karşı nankörlük mü ediyorlar?** Bu beyan hakkında da şöyle diyor: Allah'ın size nimet vermesine, sizi gözetmesine ve rızık vermesine karşılık ona nankörlük ediyorsunuz, oysa size yakışan şükretmekti. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَيَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مَا لَا يَمْلِكُ لَهُمْ رِزْقًا مِنَ السَّمٰوَاتِ
وَالْاَرْضِ شَيْـًٔا وَلَا يَسْتَطِيعُونَ

[§]*73. "Allah'ı bırakıp da kendilerine göklerden ve yerden en küçük bir* 154
rızık sağlama imkânı olmayan, buna güçleri yetmeyen şeylere mi tapıyorlar?"

Allah'ı bırakıp da kendilerine göklerden ve yerden en küçük bir rızık sağlama imkânı olmayan. Yani herhangi bir fayda sağlamayan. *En doğrusunu Allah bilir ya,* nefis arzusuna bağlı olarak bazı yaratıklara tabî olmamak ve işlerimizi, bize ne bir faydası ne de bir zararı dokunmayan, hiçbir şekilde rızık verme imkânı bulunmayan varlıklara dayanmamak için Allah bize bunları hatırlattı. Nitekim şunlar ne bir faydası ne de bir zararı olmadığını bildikleri halde onlara uyup ibadet etmişlerdir. Allah onlara fayda, zarar ve rızık verme imkânına sahip olmadıklarını bildikleri yaratıklara ibadet etmelerindeki sefihliklerini hatırlatıyor, böylece Allah'ın yanında yaratılmışlara karşı onların yaptıkları gibi yapmayalım.

Ayrıca **kendilerine göklerden ve yerden en küçük bir rızık sağlama imkânı olmayan,** meâlindeki beyan hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: Bu beyanda öne alma (takdim) vardır. Bazıları da şöyle demiştir: Yani sözü edilenlere sahip olmayan, Allah'tan başka nesnelere ibadet ediyorlar. Bazıları da şu anlamı vermiştir: Göklerde ve yerde kendilerine rızık verme imkânına sahip olmayan ve hiçbir şey yapamayan Allah'ın dışındaki varlıklara ibadet ediyorlar. Bazıları da şöyle demiştir: Göklerde ve

yerde kendilerine rızık ya da başka bir şey veremeyen Allah'ın dışındaki varlıklara ibadet ediyorlar.

فَلَا تَضْرِبُوا لِلّٰهِ الْاَمْثَالَ اِنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ وَاَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿٧٤﴾

74. "Allah için (kendiliğinizden) ***örnek göstermeyiniz. Gerçeği Allah bilir, siz bilmezsiniz."***

Allah için (kendiliğinizden) örnek göstermeyiniz. Yani ulûhiyet ve ibadette yaratıklar ve benzerlerinden Allah'a örnekler vermeyiniz. Yahut Allah için, onun benzerleri ve emsalleri vardır demeyin. Yahut Allah şöyle buyuruyor: Sizin olan şeylerin Allah'a ait olduğunu, ibadette ve ilâhlıkta Allah'a emsal kabul ettiğiniz putlara ait olmadığını bildiğiniz halde, ibadette ve ilâh diye isimlendirmede yaratıkları Allah'ın benzerleri yapmayınız. **Allah için (kendiliğinizden) örnek göstermeyiniz** meâlindeki beyanın Allah'ın veli kullarına örnekler vermeyin anlamına gelmesi de mümkündür. Çünkü Allah evliyasının konumunu ve mertebesini açıklamıştır.

155 **[§]Gerçekten Allah bilir.** Yaratıklardan onun denginin ve benzerinin bulunmadığını bilir, siz ise faydanıza olanı yahut helâkinize sebep olanı bilemezsiniz.

ضَرَبَ اللّٰهُ مَثَلًا عَبْدًا مَمْلُوكًا لَا يَقْدِرُ عَلٰى شَيْءٍ وَمَنْ رَزَقْنَاهُ مِنَّا رِزْقًا حَسَنًا فَهُوَ يُنْفِقُ مِنْهُ سِرًّا وَجَهْرًا هَلْ يَسْتَوُنَ اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ بَلْ اَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٧٥﴾

75. "Allah size, hiçbir şeye gücü yetmeyen, başkasının mülkü konumundaki köle ile katımızdan kendisini güzel bir şekilde rızıklandırdığımız ve bundan gizli-açık başkalarını da yararlandıran kişiyi örnek veriyor: Bunlar hiç eşit olur mu? Hamd Allah'a mahsustur ama onların çoğu bilmezler."

Allah size, hiçbir şeye gücü yetmeyen, başkasının mülkü konumundaki köle ile katımızdan kendisini güzel bir şekilde rızıklandırdığımız ve bundan gizli-açık başkalarını da yararlandıran kişiyi örnek veriyor. Bununla örnek verilmesinin iki açıklaması vardır: Birincisi, size göre dünyada bir şeye gücü yetmeyen ve infak etmeye imkânı bulunmayan bir kimse bir şeye

sahip olup infak etmeye gücü yeten kişi gibi değildir. Bu, yüce Allah'ın beyanları gibidir: "De ki; hiç körle gören bir olur mu"[208], "Bu iki grubun durumu, kör ve sağır olan kimse ile gören ve işiten kimsenin durumuna benzer?"[209]. Yani gören ile görmeyen, sağır ile işiten bir olamaz. Buna göre yaratıklara infak etme ve nimet verme imkânı bulunan gerçek mâbut ile buna gücü yetmeyen bâtıl mâbut eşit olmaz.

İkincisi: Allah kâfiri ve mümini örnek verdi. Kâfir kendisine nimet olarak verilen maldan, Allah'a itaat yolunda yahut hayır işlerinde harcamaz. Mümin ise kendisine verilen bütün nimetleri Allah'a itaat ve hayır yolunda harcar. Bunların ikisi eşit değildir. Allah'a itaat yolunda harcayan, bir şey harcamayan gibi değildir. Bunlardan biri gerçek mâbut ve ilâhın örneği, ikincisi, mümin ve kâfirin örneği olur.

Ayrıca bu âyette çeşitli deliller vardır. Bunlardan biri şudur: Kudret (istitâat) fiilden ayrılmaz[210]. Çünkü yüce Allah **hiçbir şeye gücü yetmeyen** buyurduktan sonra **kendisini güzel bir şekilde rızıklandırdığımız ve bundan gizli açık başkalarını da yararlandıran kişiyi örnek veriyor** diye buyurmuştur. Dolayısıyla fiilin karşısına kudreti koydu. **[§]**Eğer kudret fiilden ayrılacak 156
olsaydı, kudretin karşısına başka bir kudreti zikreder, fiil karşılığında onun dengi olan fiili zikrederdi[211]. Bu durum kudretin fiilden ayrılmayacağına işaret etmektedir.

İkincisi: Belirtildiği gibi, köle gerçekten mülkiyete sahip değildir. Bu sebeple **hiçbir şeye gücü yetmeyen, başkasının mülkü konumundaki köle** meâlindeki beyanı getirmiştir. Eğer kölenin bir şeye gücü yetecek olursa o da mülkiyet kime aitse, ancak onun izin verdiği kadar olur. Bunun gibi, yaratılanların hepsi gerçekten mülkiyet vermenin hakikatine sahip değillerdir. Eşyada mülkiyetin hakikati Allah'a aittir (mülkiyeti o verir). İzne bağlı olan kulların mülkiyet miktarı kendilerine izin verildiği kadardır.

Üçüncüsü: Köle, infak etme ve sadaka verme hakkına sahip değildir. Çünkü Allah **hiçbir şeye gücü yetmeyen, başkasının mülkü konumundaki köle** buyurmuş, daha sonra mülkiyete sahip olanlar hakkında **kendisini güzel bir**

---

208 " De ki; hiç körle gören bir olur mu?; yahut karanlıklarla aydınlık eşit olur mu?" (er-Ra'd, 13/16).

209 "Bu iki grubun durumu, kör ve sağır olan kimse ile gören ve işiten kimsenin durumuna benzer. Bunlar eşit olur mu? Hâlâ ibret almıyor musunuz?" (Hûd, 11/24).

210 "Kudret, yapılan işten ayrılmaz." Yani kudret Mûtezile'nin sandığı gibi fiilden önce bulunmaz, belki fiil ile beraber bulunur; kul bir fiili gerçekleştirmek isteyince Allah Teâlâ kudreti yaratır.

211 Bundan rızık verdiğimiz sözünü kastediyorum (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 441a).

şekilde rızıklandırdığımız ve bundan gizli-açık başkalarını da yararlandıran kişi buyuruyor. Bu, kölenin infakta bulunma ve hibe etme hakkına sahip olmadığına işaret eder.

Katımızdan kendisini rızıklandırdığımız. Veli kullarımızdan yahut dinimizin evliyasından demektir. Bu sözlükte caiz ve yaygın bir mânadır. **Bunlar hiç eşit olur mu? Hamd Allah'a mahsustur.** Bazıları şöyle demiştir: **Allah'a hamdolsun** meâlindeki cümleyi belirttiklerinin ardından getirdi. Çünkü Allah Teâlâ Hz. Peygamber'e nimetleri ve çeşitli menfaatleri bildirdikten sonra onun ardından **Allah'a hamdolsun** anlamındaki cümleyi getirmiştir. Bazıları da **Allah'a hamdolsun** meâlindeki sözün övgü olduğunu, insanların çoğunun Allah'a hamd ve senada bulunmayı bilmediklerini haber vermiştir.

Bilmezler. Bu cümlenin, bildiklerinden yararlanmadıkları için onların bilgisi bulunmadığının belirtilmesi mânasına gelmesi muhtemeldir. Yahut, mûcizelere ve delillere bakıp bunlar üzerinde düşünmedikleri ve bunun bir neticesi olarak bilmedikleri için, gerçekten bilgilerinin bulunmadığı anlamında olması ihtimali vardır. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَضَرَبَ اللّٰهُ مَثَلًا رَجُلَيْنِ اَحَدُهُمَٓا اَبْكَمُ لَا يَقْدِرُ عَلٰى شَيْءٍ وَهُوَ
كَلٌّ عَلٰى مَوْلٰيهُ اَيْنَمَا يُوَجِّهْهُ لَا يَاْتِ بِخَيْرٍ هَلْ يَسْتَوٖي هُوَ وَمَنْ
يَاْمُرُ بِالْعَدْلِ وَهُوَ عَلٰى صِرَاطٍ مُسْتَقٖيمٍ

76. "Yine Allah şu iki insanı örnek veriyor: Biri dilsizdir, elinden hiçbir şey gelmez, efendisinin sırtında yüktür, onu nereye gönderse yararlı bir sonuçla gelmez. Şimdi bununla adaleti emreden ve kendisi de dosdoğru yolda bulunan kimse bir olur mu?"

**Yine Allah şu iki insanı örnek veriyor: Biri dilsizdir, elinden hiçbir şey gelmez, efendisinin sırtında yüktür, onu nereye gönderse yararlı bir so-
157 nuçla gelmez.** [§]Dediler ki: Bu örneğin birinci örnekte belirttiğimiz gibi iki yoruma ihtimali vardır. Birincisi: Mümin ve kâfirdir. Allah kâfiri, hiçbir şey yapamayan ve efendisine bir hayır ve menfaat sağlamayarak yük olan dilsiz köleye benzetti. Mümini de efendisine her türlü hayır ve fayda sağlayan kimseye benzetti. Allah buyuruyor: Sizce bunlar eşit midirler? Eşit olamazlar. Buna göre Allah'a hiçbir şekilde itaat türünden bir iş yapmayan kâfir kişi ile her türlü itaati yapan kişi, hayrı yerine getiren adaletle emreden her mümin kul ile eşit olmazlar.

İkincisi: Allah bâtıl mâbuda karşılık gerçek mâbuda örnek verdi. Allah şöyle buyuruyor: Size her nimeti ve her hayrı veren, bütünüyle âdil olmayı emreden; dilsiz, bir şeye gücü yetmeyen, fayda yahut zarar veremeyen, cevap veremeyen, ibadet edenlerine ve hizmet edenlerine muhtaç olan varlıklarla eşit olur mu, bu onunla bir olur mu? Elbette örnek olarak da eşit olmazlar. Ancak burada hakkı konuşmayan ve adaleti emretmeyenle örnek verildi; adaleti emretmeyen dilsize mukabil adaleti emreden zikredildi. Birincisinde infak etme yetkisine sahip olmayana mukabil infak etme yetkisine sahip olan örnek verildi.

O dosdoğru yoldadır. Yani o dosdoğru hak yol üzerindedir, o gerçek mabuttur. Ebû Avsece şöyle demiştir: “Kell” (كَلّ) başkasının sırtına yük olandır. Onun dışındaki edebiyatçılar da aynen böyle söylemiştir. Bazıları ise şunu demiştir: “Kell” (كَلٌّ) yoksul demektir, ikisi de birdir. Ebkem, dilsizdir, o da kesinlikle konuşamayandır. Ve şunu da dediler: Adaleti emreden, tevhidi emreden demektir.

وَلِلّٰهِ غَيْبُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَٓا اَمْرُ السَّاعَةِ اِلَّا كَلَمْحِ الْبَصَرِ
اَوْ هُوَ اَقْرَبُ اِنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌ

[§]*77.* ***“Göklerin ve yerin gaybı Allah’a aittir. Kıyâmet bir göz kırpması*** 158
kadar yahut daha da kısa olacaktır. Şüphesiz Allah her şeye kādirdir.”

Göklerin ve yerin gaybı Allah’a aittir. Bu beyanın birkaç şekilde yorumlanmaya ihtimali vardır. Birincisi, müfessirlerin belirttiği gibi kıyâmetten ve kopacağı vakitten sormaktır. Nitekim yüce Allah “Ne zaman gelip çatacak?” diye sana kıyâmet saatini sorarlar. De ki: “Onun hakkındaki bilgi sadece rabbimin katındadır. Vakti geldiğinde onu açığa çıkaracak olan ancak Allah’tır. O (kıyâmet), göklere de yere de ağır gelecektir!”[212] Gizli olduğu için ağır gelecektir. Çünkü gizli olan her şey kişiye ağır gelir. Allah, **Vakti geldiğinde onu açığa** çıkaracak olanın ancak Allah olduğunu haber vermiştir. Ne zaman kopacağını O’ndan başkası bilmez.

---

[212] “‘Ne zaman gelip çatacak?’ diye sana kıyâmet saatini sorarlar. De ki: ‘Onun hakkındaki bilgi sadece Rabbimin katındadır. Vakti geldiğinde onu açığa çıkaracak olan ancak Allah’tır. O (kıyâmet), göklere de yere de ağır gelecektir! Sizi ansızın yakalayacaktır!’ Sanki sen onu biliyormuşsun gibi sana soruyorlar. De ki: ‘Onun bilgisi Allah katındadır, fakat insanların çoğu bunu bilmezler’” (el-A‘râf, 7/187).

İkincisi: Gök ve yer ehlinin gizledikleri hususların gayp bilgisi Allah'a aittir. Yani bazısının bazısından gizledikleri şeyler demektir. Bunlar Allah'a nispetle gayp değillerdir. Belki halktan gizli olan da halka açık olan da Allah'a ait olup hepsi bir yerde açıktır, tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Allah, gizlediğinizi de açığa vurduğunuzu da bilir"[213].

Üçüncüsü: **Göklerin ve yerin gaybı Allah'a aittir.** Yani görünen bu evrenin iç yüzünü bilir. Duyularıyla görseller ve görünen maddî varlıkları ve mevcûdatı bilseler de insanların evrenin iç yüzünü bilme imkânları yoktur. Her canlıya kaynak teşkil ettiğini haber verdiği su gibi bir maddenin iç yüzünü insanlar bilmezler, her canlının hayatını sağlayan sudaki anlamı idrak edemezler. Bunun gibi insanın yaratıldığı spermi ve insanı insan yapan spermde saklı anlamı bilemezler. Görme, işitme ve akıl da böyledir. İnsanlar duyuların görünüşlerini bilir ve farkederler, fakat görme, işitme ve anlama eylemlerini
159 sağlayan özelliği bilemezler. **[§]***En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: Bu insanlarca bilinmeyen görülen varlık ve cisimlerde saklı hakikatin bilgisi Allah'a aittir. Yahut şöyle buyuruyor: Gökte ve yerde yaşayanların ehlinden bilmedikleri varlıkların sahibi Allah'tır. Bu mâna şu ilâhî beyanda mevcuttur: "Göklerin ve yerin hükümranlığı Allah'ındır. Allah'ın her şeye gücü yeter"[214]. Sanki Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *En doğrusunu Allah bilir ya,* gök ve yer halkından gizlenenlerin bilgisi Allah'a aittir. O gayp da kıyâmettir, Allah onun vaktini başkasına bildirmemiştir.

Kıyâmet bir göz kırpması kadar yahut daha da kısa olacaktır. Bazıları şöyle demiştir: Kıyâmetin durumu meâlindeki beyan, yani kıyâmetin durumu Allah için daha basit ve göz açıp kapamaktan daha kolaydır. Çünkü insan için göz açıp kapamaktan daha kolay ve daha basit bir şey yoktur. Çünkü göz farkında olmadan açılıp kapanır.

Bir göz kırpması kadar yahut daha da kısa bir vakit. Yani göz açıp kırpmaktan daha kolay. Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: Halkı yeniden yaratmak Allah için göz kırpmaktan daha kolay ve daha basit bir iştir. Çünkü insan gözünü kırpar ve bununla bir anda yer ile gök arasını görür, oysa yer-gök arası 500 yıllık yürümeyle gidilecek yol mesafesindedir. Allah şunu buyuruyor: Yarattıklarını 500 yıllık yürüyecek mesafeyi gören bir göz kırpması kadar kısa bir zamanda gören kişiyi yaratmaya kādir olan, bunları yeniden yaratmaya ve yok olduktan sonra diriltmeye elbette kādirdir, belki o daha kısa bir zamandır.

213 en-Nahl, 16/19.

214 Âl-i İmrân, 3/189.

Yani onları yeniden yaratması göz kırpmaktan daha kısa ve daha süratli olur. Hasan-ı Basrî bu görüşü benimsemiştir.

Bazıları **kıyâmetin durumu** meâlindeki beyanı şöyle açıklamıştır: Yani kıyâmetin kopma vakti ancak bir göz kırpacak kadar zamandır. Yani kıyâmetin kopması ile oluşması arasında ancak göz kırpacak kadar bir zaman vardır, belki göz kırpmaktan daha da kısadır. Fakat Allah, insanlar nezdinde göz kırpmaktan daha süratli ve daha basit bir şey olmadığı için göz kırpmayı örnek verdi. Çünkü daha önce de belirttiğimiz üzere, insan göz kırpar fakat süratli ve hafif hareket olduğu için bunun farkında olmaz. İşte burada göz kırpmanın zikredilmesi, gerçekte bu vaktin göz kırpacak kadar olduğunu kastetmek için
değil temsil içindir. **[§]**Fakat süratte mübalağada bulunmak, akla gelebilen ve **160**
tasavvur edilebilen nihaî hızı belirtmek içindir. Örnek: "Kim zerre kadar hayır işlerse onu görecektir, kim de zerre kadar kötülük işlerse onu görecektir"[215]; "İşte Rabb'iniz Allah budur, mülk O'nundur. O'ndan başka yalvarıp durduklarınız ise bir çekirdek zarına bile hâkim olamazlar"[216]; "Kimseye kıl payı kadar haksızlık edilmez"[217] meâlindeki âyetler ve benzerlerinin hepsi gerçeği ifade etmek için değil, belki temsili olarak belirtiliyor. Yani az ya da çok, hayır yahut şer türünden kişinin işlediği işler, yine çekirdek zarı kadar küçük bir haksızlığa uğratılmazlar, kıl pay kadar haksızlığa uğratılmazlar, yine kıl payı kadar zulme uğratılmazlar ifadeleri şunu anlatmak içindir: Hiçbir şeye malik olmazlar. Çünkü kıtmîr (قطمير) bir şeye sahip değildir. Bu ve benzeri sözler belirttiğimiz gibi temsil olmak üzeredir. Bir de **kıyâmetin durumu bir göz kırpması kadardır** meâlindeki sözün yorumu şudur: Kıyâmetle sizin aranızda geçen vakit ancak göz kırpacak kadar bir zamandır. Yani kıyâmetin kopma zamanından geride kalan zamana kadar, ancak anılan göz kırpacak kadar yahut kalan zamandan daha kısa olmak üzere daha az bir zaman kalmıştır.

Şüphesiz Allah her şeye kādirdir. Diriltme ve yeniden yaratma gibi hususlara, her şeye Allah kādirdir, hiçbir şey Allah'ı âciz bırakamaz. Bu âyetin zâhirî anlamı Mûtezile'nin, kullara ait fiillerin yaratılmış olduğunu inkâr etmelerini reddetmektedir. Çünkü Allah, her şeye kādir olduğunu haber vermiştir. Yine bu âyet Mûtezile'nin "Allah milyon tane şeye kādir değildir." sözlerini de geçersiz kılmaktadır.

---

215 ez-Zilzâl, 99/7-8.

216 "İşte Rabb'iniz Allah budur, mülk O'nundur. O'ndan başka yalvarıp durduklarınız ise bir çekirdek zarına bile hâkim olamazlar" (Fâtır, 35/13).

217 "Kendilerini temize çıkaranlara ne dersin? Hayır, Allah dilediğini temize çıkarır ve kimseye kıl payı kadar haksızlık edilmez" (en-Nisâ, 4/49).

وَاللّٰهُ اَخْرَجَكُمْ مِنْ بُطُونِ اُمَّهَاتِكُمْ لَا تَعْلَمُونَ شَيْـًٔا وَجَعَلَ لَكُمُ
السَّمْعَ وَالْاَبْصَارَ وَالْاَفْـِٔدَةَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ

78. “Sizler hiçbir şey bilmez bir durumdayken Allah sizi analarınızın karnından çıkardı; şükredesiniz diye size kulaklar, gözler, kalpler verdi.”

Sizler hiçbir şey bilmez bir durumdayken Allah sizi analarınızın karnından çıkardı. Allah bununla, daha önce geçtiği üzere, kıyâmetin süratle vuku bulması, kıyâmetin bilgisi, dirilişin hikmeti gibi kudret ve hâkimiyetini
161 hatırlatıyor. **[§]Sizler hiçbir şey bilmez bir durumdayken Allah sizi analarınızın karnından çıkardı,** çocuğu üç karanlık ortam içinde yarattı[218], onun gıdasını anaların gıdası ile birlikte ve anaların kuvveti ile birlikte verdi, sonra çocuğun o karanlıklar içinde, halden hale dönüşmesini zikretti, öyle ki bütün yaratıklar çocuğun anne gıdası ile nasıl beslendiğini, bir halden başka bir hale, bir cevherden başka bir cevhere nasıl dönüştüğünü bilmek için çabalasalardı bunu bilmeye güçleri yetmezdi. Bu durum, karanlık devrelerde bunları yapmaya kādir olan ve bilen zat öldükten sonra diriltmeye ve yok olduktan sonra mahlukatı yeniden yaratmaya elbette kādirdir ve halktan gizlenenleri bilir. Yahut Allah ilk durumumuzu bize hatırlatıyor; biz bir şey bilmezken bizi analarımızın karnından çıkardı, sonra birçok şey bilecek duruma getirdi; ardından bir şey bilmez durumdan intikal ettiğimiz diğer durumlara ulaşmamızdaki nimet ve ihsanlarını bize hatırlatıyor. İkincisi: Bize sözü edilen durumda olduğumuzu, kimseden yardım dilemeksizin ve kimsenin yardımı olmaksızın analarımızın karnına intikal ettirdiğini hatırlatıyor. *En doğrusunu Allah bilir.*

Size kulaklar, gözler, kalpler verdi. Sesleri duyup ayırt etmek için kulağı vermeye, görmek ve cisimlerin renklerini birbirinden ayırmak için göz vermeye, anlamak ve lehinde-aleyhinde olanları kavramak için akıl vermeye, fakat aklı duyup gördükleri ve aklettiklerinin ve sözü edilenlerin arasını ayırt etme gücünün mahiyetini idrak edemeyen bir konumda tutmaya gücü yeten, bütün bunları yapmaya kādir olan, yok olduktan ve öldükten sonra yaratıkları varedip iade etmeye kādirdir. Bundan sonra yüce Allah **Siz hiçbir şey bilmiyordunuz**

---

218 “O sizi bir tek nefisten yaratmış, sonra ondan eşini de var etmiştir; hayvanlardan da sizin için sekiz eş lütfetti. Sizi annelerinizin karnında üç karanlık içinde türlü yaratılış safhalarından geçirerek yaratmaktadır. İşte bu yaratıcı, Rabb’iniz Allah’tır. Hükümranlık O’nundur; O’dan başka tanrı yoktur. Buna rağmen nasıl olup da hakikatten uzaklaşabiliyorsunuz?” (ez-Zümer, 39/6).

meâlindeki sözün ardından işitme, görme ve akıldan bahsetti. [§]Bu durum, 162
bu akıl ve duyuların bilgi kaynağı olduklarına işaret eder. Bunlar vasıtasıyla varlığın bilgisine ulaşılır. Kendisine, bir şeyi bilme vasıtası verilen kimseye, o şeyin bilgisi de verilmiş olur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Şükredesiniz diye. Lafzî anlamı itibariyle "lealle" (لَعَلَّ) şüphe kelimesidir. *En doğrusunu Allah bilir ya,* zikredilmesinin sebebi insanların hepsinin Allah'ın nimetlerine şükretmemesidir yahut onları şükretmeye mecbur etmektir.

اَلَمْ يَرَوْا اِلَى الطَّيْرِ مُسَخَّرَاتٍ ف۪ي جَوِّ السَّمَٓاءِ مَا يُمْسِكُهُنَّ اِلَّا
اللّٰهُ اِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٧٩﴾

79. "Semanın boşluğunda buyruk altına sokulmuş kuşları görmüyorlar mı? Onları (boşlukta) ***Allah'tan başkası tutmuyor. Kuşkusuz bunda inanan bir topluluk için ibretler vardır."***

Semanın boşluğunda buyruk altına sokulmuş kuşları görmüyorlar mı? Onları (boşlukta) Allah'tan başkası tutmuyor. Yani diğer cisimler gibi bedenleri birer cisim olan kuşları, alttan birilerinin yardımı olmaksızın ve yukarıdan bir şey ile bağlı olmaksızın havada tutmaya kādir olan, yok olduktan sonra yaratıkları yeniden yaratmaya elbette kādirdir. Yahut Allah şöyle buyuruyor: Allah'ın kuşlara yaptığı lütfu, havada durmaya ve boşlukta uçmaya kādir olacak şekilde onlarda yarattığı hikmeti görmüyorlar mı ki, bütün yaratıklar o lütfu ve o hikmeti anlamak için bir araya gelseler anlayamazlar. Bu âyette Mûtezile'nin görüşünü reddetmek söz konusudur. Çünkü uçmak kuşun işidir. Sonra Allah uçmayı Allah'a nispet etmiş, şöyle buyurmuştur: Onları ancak havada Allah tutar, buyurmuştur. Bu durum, Allah'ın uçma işinde dahlinin ve fiilinin var olduğunu gösterir.

Kuşkusuz bunda inanan bir topluluk için ibretler vardır. Yüce Allah'ın zikrettiği şeylerin hepsi, inananlar için bir ibret oluyor, çünkü bunlardan yararlanan onlardır. Ebû Avsece şöyle demiştir: Göz kırpmak, süratle bakmaktır; gök boşluğu havadır. Şöyle denilir: Göğün karnı, göğün boşluğu. Şöyle de denilir: "Cev" (الجو) yerin alçak olan kısmıdır. Birincisi daha doğru gözükmektedir.

وَاللّٰهُ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ بُيُوتِكُمْ سَكَنًا وَجَعَلَ لَكُمْ مِنْ جُلُودِ الْاَنْعَامِ
بُيُوتًا تَسْتَخِفُّونَهَا يَوْمَ ظَعْنِكُمْ وَيَوْمَ اِقَامَتِكُمْ وَمِنْ اَصْوَافِهَا
وَاَوْبَارِهَا وَاَشْعَارِهَٓا اَثَاثًا وَمَتَاعًا اِلٰى ح۪ينٍ

80. “Allah size evlerinizi huzur yeri yaptı; hayvanların derisinden gerek yolculuk gününüzde gerekse ikamet gününüzde kolaylıkla taşıyabileceğiniz barınaklar yapmanızı; kezâ bir süreye kadar onların yünlerini, yumuşak tüylerini, kıllarını ev ve giyim eşyasıyla ticaret malı olarak değerlendirmenizi sağladı.”

Allah size evlerinizden huzur yeri yaptı. Bu âyetin lafzî anlamı şudur: Allah bizim için evlerden bazılarını mesken ve ikamet yeri yapmıştır. Çünkü
163 Allah **size evlerinizden mesken yaptı** buyurdu, [§]tıpkı şu ilâhî beyanda buyurulduğu gibi: “İçinde kimsenin oturmadığı ve kendinize ait eşya bulunan evlere girmenizde sizin için bir sakınca yoktur”[219]. Meskûn olmayan evler mescitler, ribatlar/kaleler, ordunun atlarını bağladıkları yerler ve diğer evlerdir. Kulların, Allah’ın büyük lütuf ve nimetlerini bilsinler diye bundan bahsetmiş olması ihtimali vardır. Allah yeryüzünü, sözü edilen dağlar sayesinde yaşayabilecekleri ikamet yeri yaptı. Önceden yeryüzü üzerindekileri sarsacak ve üzerinde duralamayacak yapıda iken orada dağları varettiğini haber verdi[220]. Yahut âyetin metnindeki “min” (مِنْ) harfinin sıla olma ihtimali vardır. Yani Allah sizin için içinde yaşayacağınız evler yaptı.

Allah size evlerinizden size mesken yeri yaptı. Bu cümlenin iki şekilde yorumlanmaya ihtimali vardır. Biri şudur: Yani Allah yeri sizin emrinize verdi, öyle ki orada yaşayacağınız mesken edinme imkânına sahip oldunuz. Yahut sizin için evler yaptı, yani size evleri nasıl yapacağınızın bilgisini öğretti[221], eğer

219 “İçinde kimsenin oturmadığı ve kendinize ait eşya bulunan evlere girmenizde sizin için bir sakınca yoktur. Allah açıkladığınızı da bilir, gizlediğinizi de!” (en-Nûr, 24/29).

220 Müellif yüce Allah’ın şu âyetine işaret ediyor olsa gerektir: “O, sizi sarsmaması için yere sağlam dağlar yerleştirdi, ırmaklar ve yollar açtı ki gideceğiniz yere ulaşabilesiniz” (en-Nahl, 16/15).

221 Hem “Allah evlerinizden size huzur yeri yaptı” sözü iki şekilde yorumlanmaya muhtemeldir. Biri şudur: Yani Allah yeri sizin emrinize âmâde kıldı, öyle ki orada meskenler edinme gücüne sahip oldunuz, yahut “sizin için meskenler sağladı” ifadesi size mesken yapmayı öğretti demektir.

o bilgi size öğretilmiş olmasaydı orada ev inşa etme imkânına sahip olamazdınız, Allah böylece size olan lütuflarını hatırlatıyor. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah evlerinizden size huzur yeri yaptı ve sizin için hayvanların derisinden evler sağladı ve benzeri âyetlerde Mûtezile'nin görüşünü geçersiz kılan delil vardır. Çünkü Allah insanlar için yerleşeceğiniz evler yaptığını belirtti. Yerleşmek ise kulun fiilidir. Bu da kullara ait fiillerde Allah'ın dahli (etkisi) bulunduğuna işaret eder.

Sizin için hayvanların derisinden evler sağladı. Tevil ehli âlimler sizin için hayvanların derisinden sağladı sözünü, yani onların yünlerinden diye tevil etmişlerdir. Fakat yünü deriye nispet etti, çünkü yün deriden çıkar ve ondan kırkılıp alınır. Bu da "ve min esvâfihâ" (وَمِنْ اَصْوَافِهَا) âyetinde ifade edilen husustur ki o, koyunun yünüdür. "Ve evbârihâ" (وَاَوْبَارِهَا) devenin yünüdür. "Ve eş'ârihâ" (وَاَشْعَارِهَا) da keçiden çıkan kıllardır.

[§]Yolculuk günümüzde. Denildi ki: Sefer ve yolculuk yaptığınız günde. 164
Ebû Avsece şöyle dedi: **Yolculuk günümüzde** yürüme günümüzde demiştir. Şöyle denilir: "Zaane, yaz'anu" (ظعن يظعن) yürüdü. İkamet günümüzde bazıları şehirde ikamet ettiğiniz günde, bazıları seferde konakladığınız zaman demiştir. Buradaki "ca'l" (جعل) **sizin için evlerden mesken yaptı** meâlindeki beyanda zikrettiğimiz iki anlama gelmesi muhtemeldir. Birincisi onların emrine vermek, ikincisi öğretmek. Azîz ve Celîl olan Allah **evlerinizde mesken** dediği yerde derilerden ve deve tüylerinden edinilen evler hakkında bunu belirtti, fakat "derilerden, deve tüylerinden ve keçi kıllarından edinilen evlerde" diye buyurmadı. Sanki, birincisinde belirttiği için burada zikretmeyi terketti. Yahut birincide açıkça ikincide işaret yolu ile zikretti.

Giyim eşyası olarak. Denildi ki "esâs" (اَثَاث) ile "riyâş" (رياش) olup o da maldır. Başka bir görüşe göre ise "esâs" (اَثَاث) giysi ve ticaret eşyasından edinilen mallardır. **Bir süreye kadar ticaret malı.** Bu beyanın iki süreye işaret etmesi muhtemeldir: Bu elbisenin eskime vaktine veya yok olma vaktine işaret eder.

وَاللّٰهُ جَعَلَ لَكُمْ مِمَّا خَلَقَ ظِلَالًا وَجَعَلَ لَكُمْ مِنَ الْجِبَالِ اَكْنَانًا
وَجَعَلَ لَكُمْ سَرَابِيلَ تَق۪يكُمُ الْحَرَّ وَسَرَابِيلَ تَق۪يكُمْ بَأْسَكُمْ
كَذٰلِكَ يُتِمُّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ تُسْلِمُونَ

81. "Yine Allah, yarattığı şeylerden sizin için gölgelikler yaptı, dağlarda size sığınaklar yarattı; size sıcağa karşı kendinizi koruyacak elbiseler, mâruz kalabileceğiniz düşman gücünden sizi koruyacak zırhlar yapma imkânı bahşetti. İşte Allah, teslimiyet gösteresiniz diye size nimetini böyle eksiksiz vermektedir."

Allah, yarattığı şeylerden sizin için gölgelikler yaptı. Burada gölgeliklerin anılan evler olma ihtimali vardır, çünkü o evler aynı zamanda onlara gölge de oluyordu. Bu cümlenin ağaçlar, elbiseler, etekler ve gömlekler olması da muhtemeldir. Yüce Allah "sizi korur" buyuruyor. Yani sizi örtüyor demektir. İbn Kuteybe de gölgelik kelimesine ağaçlar ve dağlar anlamı vermiştir.

Allah dağlarda size sığınaklar yaptı. Onlar dağların içindeki mağaralar
165 ve dağlarda edinilen evlerdir ki insanları sıcaktan ve soğuktan korur. **[§]Size sıcağa karşı kendinizi koruyacak elbiseler bahşetti.** Denildi ki bunlar gömlekler ve zırhlardır. Sonra Allah anılan evlerin, sığınakların ve giysilerin sizi sıcaktan ve korkudan ve aynı zaman düşmanın zarar vermesinden korur. **İşte Allah, size nimetini böyle eksiksiz vermektedir.** Bu nimetler burada sözü edilen türlü nimetlerdir.

Size sıcağa karşı kendinizi koruyacak elbiseler verdi. Allah bu giysilerin sıcaktan koruduğundan bahsetti, aslında bunlar insanı hem sıcaktan hem de soğuktan birlikte korurlar. Bunlardan birini zikredip de diğerini zikretmemek, birini belirtmenin yeterli olmasından dolayıdır.

İşte Allah, size nimetini böyle eksiksiz vermektedir. Yani Allah, sizi müslüman olmaya mecbur etmek yahut deliliyle susturmak için bu şekilde nimetini belirtmeyi tam yapıyor.

Teslimiyet gösteresiniz diye. Bu sûrede başından sonuna kadar sözü edilen bütün nimetler ve âyetler sadece şu sonucun gerçekleşmesi için belirtilmiştir: Umulur ki müslüman olursunuz (لَعَلَّكُمْ تُسْلِمُونَ). Bu sûrede zikredilen "Belki şükredersiniz"[222], "Belki doğru yolu bulursunuz"[223] meâlindeki ifadelerde bu sonuçların hepsinin kastedilmesi ihtimali vardır. Bunlardaki her bir cümlenin diğerinden ayrı bir mâna taşıma ihtimali de vardır. *En doğrusunu Allah bilir.*

İşte Allah, teslimiyet gösteresiniz diye size nimetini böyle eksiksiz vermektedir. *En doğrusunu Allah bilir ya,* bu, kendilerine hatırlatılan çeşitli nimetlere, lütuf ve ihsanlara inanan bir kavim hakkındadır. Bilinmelidir ki İslâm

---

222 en-Nahl, 16/14, 78.

223 en-Nahl, 16/15.

Allah'ın en büyük nimetlerindendir, Allah'ın nimeti olmaksızın ona erişilmez. Bazı müfessirler şöyle demiştir: Nahl sûresine aynı zamanda Niam sûresi adı da verilmiştir, çünkü bu sûrede baştan sona nimetler ve halka yarar sağlayan türlü ihsanlar zikredilmiştir.

فَاِنْ تَوَلَّوْا فَاِنَّمَا عَلَيْكَ الْبَلَاغُ الْمُب۪ينُ ﴿٨٢﴾

82.* "**(Ey resûlüm!) ***Buna rağmen eğer onlar senden yüz çevirirlerse artık sana düşen, sadece açık seçik duyurmaktır."

Eğer onlar senden yüz çevirirlerse. Senin peygamberliğini ve yaptığın çağrıyı kabul etmekten yüz çevirirlerse **artık sana düşen, sadece açık seçik duyurmaktır.** Yani onlara kabul ettirmek senin görevin değildir, belki sana düşen görev onlara tebliğde bulunmak ve onlara açıklamalar yapmaktır.

يَعْرِفُونَ نِعْمَتَ اللّٰهِ ثُمَّ يُنْكِرُونَهَا وَاَكْثَرُهُمُ الْكَافِرُونَ ﴿٨٣﴾

[§]*83. "Onlar Allah'ın nimetini biliyor, ama sonra kalkıp nankörlük ediyorlar. Onların çoğu inkârcıdır!"* 166

Onlar Allah'ın nimetini biliyor, ama sonra kalkıp nankörlük ediyorlar. Nimet kelimesinin burada Muhammed (s.a.) anlamında olma ihtimali vardır, onlar onun peygamber olduğunu biliyorlardı, fakat inkâr ettiler. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Oğullarını tanıdıkları gibi onu da tanırlar"[224]; "Onlar, ellerindeki Tevrat'ta ve İncil'de onu yazılı bulurlar"[225]. Burada **Allah'ın nimeti** meâlindeki ifadenin Allah'tan olduklarını bildikleri söz konusu nimetler anlamına gelmesi muhtemeldir. **Sonra o nimetlere nankörlük ediyorlar.** Putlara tapmak ve bu nimetlerin şükrünü Allah'tan başkasına yapmak suretiyle nankörlük ediyorlar. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: "Eğer onlara, kendilerini kimin yarattığını sorarsan, elbette Allah'tır derler"[226]. Onlar Allah'ın, kendilerinin yaratıcısı olduğunu, onlara ait olan her şeyin Allah katından geldiğini bilmekle beraber, putlara tapıyorlar, dolayısıyla Allah'tan başkasına tapmaları Allah'ın nimetlerine karşı nankörlük olur.

---

224 "Kendilerine kitap verdiklerimiz onu kendi oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar. Yine de içlerinden bir grup bile bile gerçeği saklıyorlar" (el-Bakara, 2/147).

225 "Onlar, ellerindeki Tevrat'ta ve İncil'de yazılı buldukları o elçiye, o ümmî peygambere uyarlar" (el-A'râf, 7/157).

226 ez-Zuhruf, 43/87.

وَيَوْمَ نَبْعَثُ مِنْ كُلِّ اُمَّةٍ شَه۪يدًا ثُمَّ لَا يُؤْذَنُ لِلَّذ۪ينَ كَفَرُوا وَلَا هُمْ
يُسْتَعْتَبُونَ

84. "Bir gün gelecek, her ümmetten bir tanık çıkaracağız ve artık inkâr etmiş olanların, ne (olmadık) ***mazeretler ileri sürmelerine izin verilecek ne de onlardan Allah'ın hoşnutluğunu kazanma yönünde çaba göstermeleri istenecektir."***

Bir gün gelecek, her ümmetten bir tanık çıkaracağız. Bazıları şunu söylemiştir: Ümmetin şahidi, o ümmetler aleyhine, sözü edilen şekilde, vücut organlarının kendi aleyhlerinde şahitlik etmeleri gibi şahitlik edecektir. Tıpkı şu beyanlarda belirtildiği gibi: "O ceza gününde dilleri, elleri ve ayakları, yapıp ettikleri hususlarda aleyhlerine tanıklık edecektir"[227]; "Nihayet oraya geldiklerinde vaktiyle yaptıklarından dolayı kulakları, gözleri ve derileri onların aleyhine şahitlik eder"[228]; "O gün yer, bütün haberlerini Rabb'inin ona vahyettiği şekilde anlatır"[229]. Bu ve benzeri âyetlerde, yaptıkları kötü işleri inkâr ettikleri zaman aleyhlerinde şahitlik yapılacağı belirtilmiştir. Bazıları da şöyle demiştir: Her ümmetin şahidi, kendisine gönderilen peygamberidir, o peygamber onlar aleyhine, kendilerine Rab'lerinin elçilik görevini tebliğde bulunduğuna dair
167 şahitlik edecektir. [§]Tıpkı şu beyanda belirtildiği gibi: "Hiçbir ümmet yoktur ki içlerinden bir uyarıcı gelip geçmemiş olsun"[230]. "Nezîr" (نذير) onlara gönderilen elçidir. Şu ilâhî beyanlarda da bu konu işlenmiştir: "Her bir ümmetten bir şahit getirdiğimiz ve seni de onlar hakkında şahit tuttuğumuz zaman halleri nice olacak!"[231]; "Böylece insanlara karşı şahitler olmanız için ve peygamber de size karşı şahit olsun diye sizi orta bir ümmet yaptık"[232]. Yüce Allah, Hz. Muhammed'i o ümmetler aleyhine, peygamberlerinin elçilik görevlerini tebliğ ettikleri konusunda şahit getirecek. O da "Elbette kendilerine peygamber gön-

---

227 "O ceza gününde dilleri, elleri ve ayakları, yapıp ettikleri hususlarda aleyhlerine tanıklık edecektir" (en-Nûr, 24/24).

228 "Nihayet oraya geldiklerinde vaktiyle yaptıklarından dolayı kulakları, gözleri ve derileri onların aleyhine şahitlik eder" (Fussılet, 41/20).

229 "O gün yer, bütün haberlerini Rabb'inin ona vahyettiği şekilde anlatır" (ez-Zilzâl, 99/4).

230 "Doğrusu biz seni hak ile desteklenmiş bir müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik. Hiçbir ümmet yoktur ki içlerinden bir uyarıcı gelip geçmemiş olsun" (Fâtır, 35/34).

231 "Her bir ümmetten bir şahit getirdiğimiz ve seni de onlara şahit tuttuğumuz zaman halleri nice olacak!" (en-Nisâ, 4/41).

232 el-Bakara, 2/143.

derilen kimseleri de, gönderilen peygamberleri de mutlaka sorgulayacağız"[233]; "Kıyâmet gününde Allah elçileri toplayacak"[234]; "O gün Allah onlara hitap ederek, "Peygamberlere ne cevap verdiniz?" diye sorar"[235]. Allah elçilere, kavimlerine risâleti tebliğ etmelerini sorar, kavimlerine de elçilere ne cevap verdiklerini sorar. Bazı müfessirler bu görüşü benimsemiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Kur'ân'da Allah'ın gelmesi, gitmesi ve benzer şekilde belirtilen ifadelerin hepsinin gönderme anlamına gelmesi mümkündür[236]. Bu âyetlerin hepsinin tefsiri şöyledir: "Biz her ümmetten şöyle şöyle göndeririz" şeklindedir. Şu âyetler de bu türdendir: "Rabb'in gelip melekler de saf saf dizildiğinde"[237]; "Onlar, ille de Allah'ın ve meleklerin çıkıp gelmesini ve işin bitirilmesini mi bekliyorlar!"[238]; "Her bir ümmetten bir şahit getirdiğimiz ve seni de onlar hakkında şahit tuttuğumuz zaman halleri nice olacak!"[239] İşte bu göndermek anlamındadır.

Artık inkâr etmiş olanların, ne (olmadık) mazeretler ileri sürmelerine izin verilecek. Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: Onların mazeret ileri sürmelerine bile izin verilmeyecek, çünkü onların bir özrü yoktur. Bu husus şu âyetin ifadesidir: "Bu öyle bir gündür ki artık konuşamazlar. (Zamanı geçtiği için) kendilerine izin de verilmez ki mazeret bildirsinler"[240]. [§]Onların özür bil- **168**
dirmeleri kendilerine hiçbir fayda sağlamayacaktır. Çünkü onların mazeret bildirmeleri şu beyanlarda belirtildiği anlam gibidir: "Ey Rabbimiz! Bizi işte

---

233 el-A'râf, 7/6.

234 "Allah'ın peygamberleri toplayıp da onlara 'Size ne cevap verildi?' diye soracağı gün onlar 'Bizim bir bilgimiz yok. Bütün gizlileri tam olarak bilen yalnız sensin' diyecekler" (el-Mâide, 5/109).

235 "O gün Allah onlara hitap ederek, 'Peygamberlere ne cevap verdiniz?' diye sorar" (el-Kasas, 28/65).

236 Yani Allah gelmez, belki onlar aleyhine şahitlik yapacak şahitler gönderir.

237 "Rabb'in gelip melekler de saf saf dizildiğinde…" (el-Fecr, 89/22).

238 "Onlar, ille de Allah'ın ve meleklerin, bulutların gölgeleri arasından çıkıp gelmesini ve işin bitirilmesini mi bekliyorlar! Bütün işler Allah'a dönecektir!" (el-Bakara, 2/210).

239 "Her bir ümmetten bir şahit getirdiğimiz ve seni de onlara şahit tuttuğumuz zaman halleri nice olacak!" (en-Nisâ, 4/41).

240 el-Mürselât, 78/35-36.

bunlar saptırdılar!"[241]; "Siz olmasaydınız, hiç kuşkusuz biz iman ederdik"[242]. Buna benzer mazeret beyanları onlara fayda vermeyecek, bu sebeple onların mazeret ileri sürmelerine izin verilmeyecek, onlardan Allah'ın hoşnutluğunu kazanma yönünde çaba göstermelerine de imkân verilmeyecektir. Hasan-ı Basrî "ve lâ hum yüsta'tebûn" (وَلَا هُمْ يُسْتَعْتَبُونَ) beyanına şu anlamı vermiştir: Onların işledikleri küçük günahlar da silinmeyecektir. Buna benzer bir ifade şu âyette geçmektedir: "Artık dayanabilirlerse kalacakları yer ateştir; kendilerine yeni bir fırsat verilmesini talep etseler de bu talepleri kabul edilmez"[243]. Yani onlar, hataları silinenlerden olmayacaklardır. Yani onlar kendilerinden sudur eden günahlardan muaf tutulmazlar. **Onlara izin verilmeyecek.** Bazıları bu beyan hakkında şöyle demiştir: Onlara tövbe etme ve bulundukları durumdan dönme imkânı verilmeyecektir. Çünkü o vakit tövbe ve Allah'ın yoluna dönme vakti değildir. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: "Dehşetli cezamızı gördüklerinde, "Allah'ın birliğine inandık, O'na ortak koştuğumuz şeyleri de şimdi reddetmekteyiz" derler. Ama azabımızı gördüklerinde artık inanmaları kendilerine fayda vermeyecektir; Allah'ın, kulları hakkında öteden beri uygulanan yasası böyledir. İşte o zaman artık inkârcılar hüsrana uğramışlardır"[244]. Bu ve benzeri âyetlerde olduğu gibi. "Ve lâ hum yüsta'tebûn" (وَلَا هُمْ يُسْتَعْتَبُونَ) eksiğinden dönmesi için bir kimseye eksiğini hatırlatmak, sitemde bulunmaktır. Bu durumun âhirette olması muhtemel değildir. **Hem kâfirlere izin verilmez.** Yani onların konuşmalarına izin verilmez. Tıpkı şu beyanda belirtildiği gibi: "Allah buyurur ki: "Yıkılın karşımdan! Ve artık bana bir şey söylemeyin!"[245] Yahut şefaat edeceklere, kâfirler için şefaat etme izni verilmez, şefaatçilere sadece müminlere şefaat izni verilir demektir.

---

241 "Allah buyuracak ki: 'Sizden önce geçmiş cin ve insan toplulukları arasında siz de ateşe girin!' Her ümmet girdikçe yoldaşlarına lânet edecektir. Hepsi birbiri ardından orada (cehennemde) toplanınca, sonrakiler öncekiler için, 'Ey Rabbimiz! Bizi işte bunlar saptırdılar! Onun için onlara ateşten bir kat daha azap ver!' diyecekler. Allah da, 'Zaten hepiniz için bir kat daha azap vardır, fakat siz bilmezsiniz' diyecektir" (el-A'râf, 7/38).

242 "İnkâr edenler şöyle dediler: 'Biz ne bu Kur'ân'a inanırız ne de bundan öncekilere!' Sen o zâlimleri Rab'lerinin huzurunda, tutuklanmış halde birbirlerine söz atarlarken bir görsen! Horlananlar büyüklük taslayanlara şöyle derler: 'Siz olmasaydınız, hiç kuşkusuz biz iman ederdik'" (Sebe', 34/31).

243 "Artık dayanabilirlerse kalacakları yer ateştir; kendilerine yeni bir fırsat verilmesini talep etseler de bu talepleri kabul edilmez" (Fussılet, 41/24).

244 "Dehşetli cezamızı gördüklerinde, 'Allah'ın birliğine inandık, O'na ortak koştuğumuz şeyleri de şimdi reddetmekteyiz' derler. Ama azabımızı gördüklerinde artık inanmaları kendilerine fayda vermeyecektir; Allah'ın, kulları hakkında öteden beri uygulanan yasası böyledir. İşte o zaman artık inkârcılar hüsrana uğramışlardır" (el-Mü'min, 40/84-85).

245 el-Mü'minûn, 23/108.

وَاِذَا رَاَ الَّذٖينَ ظَلَمُوا الْعَذَابَ فَلَا يُخَفَّفُ عَنْهُمْ وَلَا هُمْ
يُنْظَرُونَ

85. "O zâlimler azabı görünce artık cezaları hafifletilmez, kendilerine mühlet de tanınmaz."

O zâlimler azabı görünce. Yani azaba girince demektir. Bunun delili sözü edilen **Azap onlardan hafifletilmez** meâlindeki cümledir. Çünkü azap devam eder, devam eden azapta hafifletme de yoktur. **Onlara mühlet de verilmez** yani azaptan mühlet verilmez. İkincisi: Hak ettikleri ve lâyık oldukları azap onlardan hafifletilmez. Yahut belirttiğimiz gibi, onların azabında bir kesinti olmaz.

وَاِذَا رَاَ الَّذٖينَ اَشْرَكُوا شُرَكَٓاءَهُمْ قَالُوا رَبَّنَا هٰٓؤُلَٓاءِ شُرَكَٓاؤُنَا
الَّذٖينَ كُنَّا نَدْعُوا مِنْ دُونِكَ فَاَلْقَوْا اِلَيْهِمُ الْقَوْلَ اِنَّكُمْ
لَكَاذِبُونَ

[§]*86. "Şirke sapanlar, Allah'a ortak koştukları şeyleri gördüklerinde,* 169
"Ey Rabbimiz! İşte bunlar, seni bırakıp da kendilerine taptığımız putlarımızdır" diye itirafta bulunurlar. Fakat o varlıklar, "Siz gerçekten yalancısınız" diyerek onlara gerekli cevabı verirler."

Şirke sapanlar, Allah'a ortak koştukları şeyleri gördüklerinde, "Ey Rabbimiz! İşte bunlar, seni bırakıp da kendilerine taptığımız putlarımızdır diye itirafta bulunurlar. Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: **Onların ortak koştukları şeyler,** yani onların yakınları ve şeytanlardan olan dostları demektir. Tıpkı şu âyetlerde belirtildiği gibi: "(Allah, görevlilere buyurur:) "Toplayın o zâlimleri, onların yoldaşlarını ve Allah'ın dışında taptıklarını"[246]; "Onların yanlarına bazı arkadaşlar verdik"[247]; "Unutma o günü ki onları hep birden toplaya-

---

[246] "(Allah, görevlilere buyurur:) 'Toplayın o zâlimleri, onların yoldaşlarını ve Allah'ın dışında taptıklarını; hepsini cehennemin yoluna sürün!'" (es-Sâffât, 37/22).

[247] "Onların yanlarına bazı arkadaşlar verdik de bunlar, önlerinde bulunanı da arkalarında olanı da onlara şirin gösterdiler. Böylece kendilerinden önce gelip geçmiş olan cin ve insan toplulukları hakkındaki hüküm onlar için de kesinleşti. Kuşkusuz onların hepsi hüsrana uğramışlardır" (Fussılet, 41/25).

cağız; sonra da Allah'a ortak koşanlara "Nerede boş yere davasını güttüğünüz ortaklarınız?" diyeceğiz"[248]. **Onların ortak koştukları şeyler.** Yani dünyadaki yakınları ve dostları. Sözünü ettikleri ortaklar bunlardır.

İşte bunlar, seni bırakıp da kendilerine taptığımız putlarımızdır. Bu tevile göre mânası şöyledir: Biz sana ve senin dışında ortak kabul ettiklerimize dua ediyorduk. **Onlara gerekli cevabı verirler.** Yani onlara **siz elbette yalancısınız derler.** Bazıları: **Seni bırakıp da kendilerine taptıklarımız işte bunlardır**dan kastedilen, ibadet ettikleri putlardır. **Onlara gerekli cevabı verirler,** yani onları şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi yalanlarlar: "Siz bize tapmıyordunuz, sizin bize ibadet ettiğinizin farkında bile olmadığımıza Allah şahittir" diyecekler…"[249]. Onlar hakkında söylediklerini yalanlayacakları ve kendilerinin o putlara ibadetten gafil olduklarını bildireceklerdir. Bazıları da: Ortaklarından maksat ibadet ettikleri meleklerdir demişlerdir. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: "O gün Allah onların hepsini toplayacak ve meleklere soracak: "Bunlar mıydı size tapmakta olanlar?" Melekler şöyle cevap verecekler: "Hâşâ! Sen yüceler yücesisin. Bizim velimiz onlar değil sensin. Gerçekte onlar cinlere tapıyorlardı; çoğu onlara inanmıştı"[250]. Onlar, putların emri ile cinlere
170 taptıklarını ve putlara tapmadıklarını haber vermişlerdir. [§]Yahut tâbilerin kendilerine boyun eğdikleri reisleri, Allah'a koştukları ortaklar olur. Putlar ve zikredilen varlıklar olmaya da ihtimal vardır. *En doğrusunu Allah bilir.*

İşte bunlar, seni bırakıp da kendilerine taptığımız putlarımızdır" diye itirafta bulunurlar. O daha önce sözünü ettiğimiz şeydir, onlara: **Şüphesiz ki siz yalancılarsınız** derler yahut iddia ettikleri ve inandıkları şeyler hakkında onları yalanlarlar.

وَاَلْقَوْا اِلَى اللّٰهِ يَوْمَئِذٍ السَّلَمَ وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴿٨٧﴾

---

248 "Unutma o günü ki onları hep birden toplayacağız; sonra da Allah'a ortak koşanlara 'Nerede boş yere davasını güttüğünüz ortaklarınız?' diyeceğiz" (el-En'âm, 6/22).

249 "'Siz bize tapmıyordunuz, sizin bize ibadet ettiğinizin farkında bile olmadığımıza Allah şahittir' diyecekler" (Yûnus, 10/29).

250 "O gün Allah onların hepsini toplayacak ve meleklere soracak: 'Bunlar mıydı size tapmakta olanlar?' Melekler şöyle cevap verecekler: 'Hâşâ! Sen yüceler yücesisin. Bizim velimiz onlar değil sensin. Gerçekte onlar cinlere tapıyorlardı; çoğu onlara inanmıştı'" (Sebe', 34/40-41).

87. "Onlar da artık ister istemez Allah'ın iradesine boyun eğerler; tanrı diye uydurdukları ise onları yüzüstü bırakmış olur."

Onlar da artık ister istemez Allah'ın iradesine boyun eğerler. Yani hepsi Allah'a boyun eğerler, dini ona tahsis ederler, emir ve ilâhlığı da ona teslim ederler. **Tanrı diye uydurdukları ise onları yüzüstü bırakmış olur.** Yani putlar ve heykellere tapmaları sebebiyle umdukları şefaat ve şefaat dışındaki hususlar onlar hakkında bâtıl olmuştur. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: "Sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz"[251]; "Bunlar Allah katında bizim aracılarımız" diyorlar"[252]. Onların arzu ettikleri ve o putlara ibadet etmekten umdukları şefaat ve Allah'a yakınlık vehmi bâtıldır.

اَلَّذٖينَ كَفَرُوا وَصَدُّوا عَنْ سَبٖيلِ اللّٰهِ زِدْنَاهُمْ عَذَابًا فَوْقَ الْعَذَابِ بِمَا كَانُوا يُفْسِدُونَ ﴿٨٨﴾

88. "Hem kendileri inkâr eden hem de insanların Allah yolundan gitmesini engelleyenler yok mu, bozgunculuk yapmış olmalarından ötürü işte onlara azap üstüne azap vereceğiz."

Bazıları şöyle demiştir: Onlar kâfirlerin reisleri ve önderleri idiler, onlar hem kendileri saptılar hem de kendilerine uyanları saptırdılar, kendileri kâfir olmaları sebebiyle onlar için daimî azap vardır, başkalarını saptırdıkları için de ilâve azap vardır, tıpkı şu ilâhî beyanda buyurulduğu gibi: "Sonuç olarak, kıyâmet gününde kendi günahlarını eksiksiz yüklendikleri gibi, bilgisizce saptırdıkları kimselerin günahlarından da yüklenmiş oldular. İşte görün, yüklendikleri şey ne kadar kötü!"[253]; "Onlar mutlaka kendi günah yükleriyle birlikte başka yükler de yüklenecekler; düzüp koştukları iddialardan dolayı kıyâmet gününde kaçınılmaz olarak sorguya çekileceklerdir"[254]. Yüce Allah onların

---

251 "Bilinmesi gerekir ki halis dindarlık yalnız Allah için olanıdır. Allah'tan başka şeyleri kendilerine koruyucu kabul edenler -ki 'sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz' diyorlar- ayrılığa düştükleri konularda Allah onların arasında hükmünü verecektir" (ez-Zümer, 39/3).

252 "Allah'ı bırakıp kendilerine fayda da zarar da veremeyen şeylere tapıyorlar ve 'Bunlar Allah katında bizim aracılarımız' diyorlar" (Yûnus, 10/18).

253 en-Nahl, 16/25.

254 "Onlar mutlaka kendi günah yükleriyle birlikte başka yükler de yüklenecekler; düzüp koştukları iddialardan dolayı kıyâmet gününde kaçınılmaz olarak sorguya çekileceklerdir" (el-Ankebût, 29/13).

hem kendi günahları ile ağır yüklerini taşıdıklarını hem de saptırdıkları ve müslüman olmalarını engelledikleri kimselerin günahlarını yüklendiklerini haber vermiştir. Tâbilerini saptırmaları ve yeryüzünde fesat çıkarmaya çalışmaları sebebiyle **onlara azap üstüne azap vereceğiz** meâlindeki beyanda
171 buna göre değerlendirlir. Bu yorum Ebû Bekir el-Esamm’a aittir. [§]Bazıları şöyle demiştir: Onların azap şekli şöyledir: Derileri ateşte pişip acı duymaz hale geldikçe ve zayıfladıkça, derilerini yenisiyle değiştirmek suretiyle azapları artırılır. Sönmeye her yüz tuttukça da ateşin alevi artırılır. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: “Onların derileri pişip acı duymaz hale geldikçe, derilerini başka yenisiyle değiştiririz ki acıyı duysunlar”[255]; “Onun ateşi zayıfladıkça yakıcı alevlerini çoğaltarak azaplarını sürdürürüz”[256]. İşte bu azabı artırmaktır. Bundan başka bir yoruma da ihtimali vardır ki o da şudur: İnkâr etmenin azabı daimî ve ebedîdir, Allah inkâr dışındaki amelleri ve kötülüklerine binaen, onların azabını artırır. Öte yandan hataları olmakla beraber, inananların kötülükleri affedilir ve cezalandırmaktan vazgeçilir. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: “İşte cennetlikler arasında olan bu kimselerin, yaptıklarının güzelini kabul ederiz”[257]. Müminlerin yaptıkları kötülüklerin affedilmesine karşılık, kâfirlere küfür dışındaki kötülükleri sebebiyle azap artırımı yapılır.

İbn Mesûd’un mushafında fesat çıkarmaları sebebiyle onların azabını kat kat artırırız. (Âyetlerde) zikredilen “artırma”, “üstünde” ve diğer kavramlar kat kat artırma mânasındadır.

وَيَوْمَ نَبْعَثُ فٖى كُلِّ اُمَّةٍ شَهٖيدًا عَلَيْهِمْ مِنْ اَنْفُسِهِمْ وَجِئْنَا بِكَ
شَهٖيدًا عَلٰى هٰٓؤُلَٓاءِ وَنَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ تِبْيَانًا لِكُلِّ شَىْءٍ
وَهُدًى وَرَحْمَةً وَبُشْرٰى لِلْمُسْلِمٖينَ

255 “Şüphe yok ki, âyetlerimizi inkâr edenleri gün gelecek bir ateşe sokacağız; onların derileri pişip acı duymaz hale geldikçe, derilerini başka yenisiyle değiştiririz ki acıyı duysunlar. Allah daima üstündür ve hikmet sahibidir” (en-Nisâ, 4/56).

256 “Allah kime hidâyet verirse doğru yolu bulan işte odur; kimi de hidâyetten uzaklaştırırsa artık böylelerine Allah’tan başka destekçiler bulamazsın. Kıyâmet gününde onları kör, dilsiz ve sağır bir halde yüzükoyun süründürerek toplarız. Onların varıp kalacağı yer cehennemdir; onun ateşi zayıfladıkça yakıcı alevlerini çoğaltarak azaplarını sürdürürüz” (el-İsrâ, 17/97).

257 “İşte cennetlikler arasında olan bu kimselerin, yaptıklarının güzelini kabul ederiz, kötülüklerini de görmezlikten geliriz. Bu kendilerine yapılagelen gerçek vâddir” (el-Ahkāf, 46/16).

89. "Yine o gün her ümmetin içinden kendileri hakkında birer tanık çıkaracağız; seni de bu kimseler hakkında tanık yapacağız. Bu kitabı sana her konuda açıklama getiren bir rehber, bir hidâyet ve rahmet kaynağı, Allah'a gönülden bağlananlar için bir müjde olarak indirdik."

Yine o gün her ümmetin içinden kendileri hakkında birer tanık çıkaracağız. "Min enfusihim" (مِنْ اَنْفُسِهِمْ) sözünün, "insan cinsinden" mânasına gelmesi muhtemeldir. Belirttiğimiz kelime organların kendi aleyhlerine şahitlik yapması mânasına da gelmesi ihtimali vardır. **Seni de bu kimseler hakkında tanık yapacağız.** O daha önce sözünü ettiğimiz husustur. Hz. Peygamber (s.a.) dini onlara tebliğ ettiğine dair onlar aleyhine şahitlik yapacak, tebliği kabul eden ve itaat edenlerin de lehine şahitlik yapacak; peygamberi reddedip yalanlayanlara ise red ve yalanlamalarından ötürü aleyhte şahitlik yapacak.

**Bu kitabı sana her konuda açıklama getiren bir rehber olmak üzere
indirdik.** (تِبْيَانًا لِكُلِّ شَيْءٍ) Bu sûrede belirtilenler her konuda açıklayıcı olarak.
Çünkü bu sûrede nimetlerin bütün çeşitlerini ve bunların yapısal özelliklerini,
bu nimet ve cevherlere ulaşma yollarını ve kulların emrine verdiği çeşitli nes-
nelerin yanı sıra, vâdlerini, tehditlerini, emir ve yasaklarını belirtti. Düşmanın
başına gelen belâları, [§]Allah'ın velilerinin düşmanlarına karşı elde ettikle- 172
ri zaferi belirtti. Orada Allah'ın hakimiyetini/sultasını, gücünü; kâfirlerin se-
fihliklerini ve inatlarını; yapılacak ve sakınılacak şeyleri anlattı. İşte her şeyin
açıklanması meâlindeki "tibyânen li-külli şey" (تِبْيَانًا لِكُلِّ شَيْءٍ) beyanının anlamı
budur. Yahut Kitab'ta her şeyin açıklaması vardır. Yani Kur'ân'da sözü edilen
emir, yasak, vâd, tehdit, geçmiş ümmetlere ait örneklerle haberler, yapılacak
ve sakınılacak olan her şey. İşte her şeyin Kur'ân'da sözünü ettiğimiz yönlerden
açıklaması vardır. Yahut peygamberlerin getirip davet ettiği bütün kitapları
açıklayan bir kitabı Hz. Peygamber'e indirmiş olması anlamına gelir. Çünkü bu
Kitap'ta peygamberlerin getirdikleri tüm kitapların ve onlardaki emir, yasak,
vâd ve tehditler vardır. Tıpkı şu ilâhî beyanda buyurulduğu gibi: "(Resûlüm!)
Sana da kendisinden önceki kitapları tasdik edici ve onları koruyucu olarak bu
kitabı hak ile indirdik"[258].

---

[258] "(Resûlüm!) Sana da kendisinden önceki kitapları tasdik edici ve onları koruyucu olarak bu kitabı hak ile indirdik. Artık aralarında Allah'ın indirdiği ile hükmet. Sana gelen bu gerçeği bırakıp da onların isteklerine uyma. Her birinize bir şeriat ve bir yol yöntem verdik. Allah dileseydi sizi tek bir ümmet yapardı. Fakat size verdikleriyle sizi denemek istedi. Öyleyse hayırlı işlerde birbirinizle yarışın. Hepinizin dönüşü Allah'adır. Hakkında ayrılığa düştüğünüz şeyleri Allah size haber verecektir" (el-Mâide, 5/48).

Hem bu açıklama hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: Âyetin iki şekilde yorumlanması muhtemeldir: Birincisi açıklamanın usûle ait olmasıdır, furûa değil. Dinin tamamlandığını belirtmek gibi. Fakat bu yorum zayıftır, çünkü kemal dinin vasfıdır, dinin kemali de Kitap ve sünnet ile olur. Bu açıklama ise Kitab'a aittir. Dolayısıyla diyanet işinde ihtiyacın gerektirdiği kadarını kapsamayan eksik açıklama yapmak caiz değildir. Şu husus da belirtilmiştir: İman, türlü ibadetler, hadlerde ve hükümlerde, haklarda ve sayesinde sıla-i rahim, kardeşlik ve komşularla iyi geçinme ve benzeri davranışların düzenlendiği güzel ahlâk gibi usûlü'd-dîn konularında ortaya çıkan problemler hakkında Kitap bir açıklama içerir. Bu sayılanlar genel olarak usûlü'd-dînin kapsamı içine girer. Bunların ötesi Hz. Peygamber'in (a.s.) açıklamalarına bırakılmıştır; böylece okunuş ve mânalara işaret yönünden Kitab'a dair olarak kendisi için gerekli olan ödevleri karşılamış olur.

173 [§]İkinci yorum: **Her konuda açıklama,** Kur'ân'ın cümlelerini, müphemini ve müşkülünü kapsamış olmasıdır. Bu ifade, Hz. Peygamber'in (s.a.) Kur'ân'ın cümlelerini açıklamasını, müphem olan ifadelerini tefsir etmesini ve müşkülünü göstermesini ve izah etmesini de kapsar. Sünnetlerin tamamı, birbiri ile bağlantılı oldukları için Kitab'ın açıklamalarıdır.

Burada "beyan" (البيان) ve "tafsîl" (التفصيل) kelimelerinin geçtiği âyetlerin, belirttiğim iki yorum dışında, birkaç şekilde yorumlanması muhtemeldir. Birincisi: Kitap, çeşitli din mensupları arasında tartışma çıkan meselelerde zaruret dolayısıyla açıklamaya zorladığı bütün konularda bir açıklamadır. Dolayısıyla, Cenâb-ı Hak Kitab'ı, Allah'tan geldiğini düşünmeye mecbur bırakan bir açıklama yaptı. Çünkü Kur'ân, içerdiği kayıt ve delil türlerini insanın gücünü aşan, benzerini ve nazmını telif etmeyi arzu etmekten beşerin âciz kaldığı bir kitaptır. Bilmelidirler ki ihtiyaç olan konularda Allah onlara yardım etti, ihmal ettikleri takdirde bundan düşmanlık ve inat doğacağı konularda gerçeği öğrenecekleri kimselere müracaat etmeye zaruret onları mecbur etti. Bu sebeple Allah onlara Kitab'ı bir nimet olarak verdi ve o Kitapta, kardeşliğin devam etmesine dair bütün ihtiyaçlarını açıkladı.

İkincisi: Kitapta her şeyin açıklamasının bulunması şu anlama gelebilir: Allah katından talep edilmekle, araştırmakla ve bu sayede ebediyete kadar karşılaşılacak ihtiyaçların üstesinden gelmekle, her şeyin açıklaması yapılmış olur. Dolayısıyla o Kitap bunun temeli olur. Fakat muhtelif yollarla gerçek bilgiye ulaşılır. Bunun örneği şudur: Allah her şeyin[259] hayatını sudan sağladı, bütün

[259] "İnkâr edenler, gökler ve yer bitişik iken onları ayırdığımızı ve her canlıyı sudan yarattığımızı görmezler mi? Hâlâ inanmayacaklar mı?" (el-Enbiyâ, 21/30).

yaratıkların rızıklarının göklerde olduğunu[260] belirtti ve Allah'ın gökten giysi ve lüks elbise[261] indirdiğini haber verdi. [§]Yine bizi topraktan yarattığını[262], 174
sonra da bütün insanları sözü edilenlerin hepsinin değişik vasıtalarla ve doğum yolu ile kendisine raci olduğu tek bir nefisten yarattığını haber verdi[263]. *En doğrusunu Allah bilir.* Bu durum kelâmcıların söylediği gibidir: Duyu organlarıyla algılanan âlem, her bilinmeyene (ğâib) delil yapılmıştır, Allah, duyulur âlemi akıl yürütmek ve düşünmekle ulaşılan delil yapmıştır. Allah onu böyle yaratmış olmakla beraber felsefecilerden, ulvî ve süflî âleme dair küllî çıkarmada zorlananlar olmuştur. Aynı zamanda filozoflardan bazıları bu duyulur âlemden çıkarılabilecek bilgileri çıkarmakta da zorlanmıştır. Kur'ân'ın durumu da bunun gibidir. *Başarıya ulaştıran yalnız Allah'tır.*

Üçüncüsü: Kur'ân'da bazan rumuz ve işaretle, bazan da kapalılığı gidermeye bağlı olarak açıklamanın bulunması yoluyla olur. Rumuz ve işaretle yapılan açıklama, mânalarda saklı olanın bilinmesi insandan istenmiştir. O mânalarda bulunan bilgilere ulaşmanın yolları ise çeşitlidir. Bunlardan Kur'ân dışı vahyin yardımıyla vuku bulan vardır. Kur'ân dışı vahiy de farklı şekillerde olur: Meleğin diliyle vahiy göndermek, sadık rüya yoluyla yahut kalbe ilham etmekle veya bu konuda düşünmekle ya da yapılan açıklamaları dikkate alarak kıyas etmekle olur. Allah'ın doğruya ulaşmak için yardım etmesi ve sapmaktan korumasından sonra ancak doğruya isabet mümkün olur. Anlamları kapalı olanların anlaşılması hususunda düşünürlerin düzenlenmesini dilediği önermelere göre açıklama olur. Ya da bu beyan, Allah'ın peygamberini muttali kılmayı dilediği başka açıklama yoluyla bilinir., çünkü âlemlerin Rabb'inin seçkin kullarıyla yaptığı muamele lafızlarla anlatılmaktan yahut zihinlerde canlandırmaktan çok yücedir. Meselâ hafaza meleklerinin yazması, ölüm meleğinin yeryüzünün çeşitli bölgelerinde aynı anda insanların ruhlarını çekip alması ve
daha başkaları bu ilginç işlerdendir. [§]İşte bunların hepsi, insanların kuşatıcı 175
bilgi sahibi olmaktan âciz olduğu lütf-i ilâhî sınırıdır. Bununla birlikte âyetin, çok ve genel olan işler anlamında tevil edilmeye de ihtimali vardır. Tıpkı şu

---

260 "Rızkınız ve size vâdedilenler göktedir" (ez-Zâriyât, 51/22).

261 Müellif yüce Allah'ın şu âyetine işaret ediyor olsa gerektir: "Ey âdemoğulları! Size mahrem yerlerinizi örtecek giysi, süsleneceğiniz elbise yarattık. Takvâ elbisesi, işte o daha hayırlıdır. Bunlar Allah'ın âyetlerindendir. Umulur ki düşünüp öğüt alırlar" (el-A'râf, 7/26).

262 "Ey insanlar! Öldükten sonra dirileceğinizden kuşku duyuyorsanız şunu unutmayın ki, biz sizi topraktan, sonra nutfeden, sonra alakadan, sonra belli belirsiz et parçasından yarattık" (el-Hac, 22/5).

263 "Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan, ikisinden birçok erkek ve kadın üretip yayan Rabb'inize itaatsizlikten sakının" (en-Nisâ, 4/1).

âyette belirtildiği gibi: "Her canlıyı sudan yarattığımızı görmezler mi? Hâlâ inanmayacaklar mı?"[264] **Güç ve kuvvet sadece Allah'ındır.**

Bize göre bu meseledeki ilke şudur: Bazılarının beş olarak belirtildiği şekilde açıklama tarzları için ezberlenmesi vacip olan bir sayı yoktur. Beyan da sadece iki kısımdır. Biri, Allah'ın açıkladığı, diğeri Allah'tan başkasının açıkladığıdır. Duyu ötesinin beyanla ortaya çıkanı duyuların algı alanında gerçekleşendir[265]. Çünkü o beyanı inkâr eden beyan derecelerinin birincisinden mahrum olur ve inkârın inkâr olduğunu anlamaktan engellenir ve muhalefetin her iki külfetinden de kurtulunmuş olur[266]. Ayrıca duyuların dışında kalan ve düşünmeye bağlı olan beyanın -yakın ve uzak olsa da- çeşitli şekilleri vardır ki ona ulaşma vasıtası olan (aklî) delil duyusal delil gibidir. Çünkü sebepler üzerinde düşünmek, duyu ötesinde olan bir bilgiye ulaşma yoludur. Görmeye konu olanlar hakkında duyuları kullanmak gibi. Bir (duyuların ve aklın) sınırı yahut bir konuda kesin bir bilgi isteyen kişi bunun için delile muhtaç olur.

Gerçekte beyanın aslı ortaya çıkmaktır. Çeşitli konulara dair bilgileri açığa çıkarmanın vasıtaları farklıdır, açığa çıkma dereceleri de buna göre farklıdır. Bunun genel çerçevesi gerginliğin kalplerden kalkması ve işlerin gerçeğinin akılların idrakteki istidlâl derecesine göre kalplerde ortaya çıkması ve bilinme ihtimaline göre kalplerde tecelli etmesidir.

Bir hidâyet ve rahmet kaynağının, her konuda açıklama getiren bir reh-
176 ber olması gerekir. **[§]Hidâyet ve rahmet.** Hepsi aynı anlama gelir: Rahmet, hidâyet, beyan. Allah'ın rahmeti ve hidâyeti ile beyan açığa çıkar ve aydınlanır. Fakat onlar şöyle dediler: Beyan bütün insanlaradır, inatlaşan ve kibirlenenler dışında gerçek herkes için açığa çıkar, hidâyet ve rahmet ise özellikle inananlar içindir. Nitekim **müslümanlar için hidâyet, rahmet ve müjde olarak** ifadesi zikredilmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

إِنَّ اللّٰهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْاِحْسَانِ وَاِيتَٓائِ ذِي الْقُرْبٰى وَيَنْهٰى عَنِ
الْفَحْشَٓاءِ وَالْمُنْكَرِ وَالْبَغْيِ يَعِظُكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ ﴿٩٠﴾

---

[264] el-Enbiyâ, 21/30.

[265] Yani duyu ötesinde bulunanların açıklama yolu ile anlaşıldığı yollar.

[266] Müellif filozoflara işaret ediyor olsa gerektir.

90. "Muhakkak ki Allah adaleti, ihsanı, akrabaya karşı cömert olmayı emreder; hayâsızlığı, kötülüğü ve zorbalığı yasaklar. İşte Allah, aklınızı başınıza alasınız diye size böyle öğüt veriyor."

Muhakkak ki Allah adaleti, ihsanı emreder. Allah adaleti emreder meâlindeki beyan hakkında Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: "İnsanlar arasında". Yani aranızda adaletle ve ihsanla hükmetmeyi emreder ki o da kendisine itaatle mükellef kıldığı emirdir. Yahut kendilerine ya da insanlara güzel davranmayı emretmek olur. Adaletle emretmenin, kulun kendisi ile Allah arasında, ihsanı emretmenin de kendisi ile diğer insanlar arasında olması mümkündür. Yani kul Rabb'ine karşı adaletle muamelede bulunur, çünkü adalet bir şeyi lâyık olduğu yere koymaktır. Kişi kendisi ile Rabb'i arasındaki ihsan derecesinin sınırını aşmaya güç yetiremez. Allah insanlara, onların Allah'a yaptıklarından daha fazla ihsanda bulunmaya güç yetirir, dolayısıyla yaratıklara ihsanda bulunmuş olur, fakat kimse Allah'a ihsanda bulunmuş olamaz.

Akrabaya karşı cömert olmak. Yani akrabaya farz olan zekât dışında sadaka vermek.

Hayâsızlığı, kötülüğü ve zorbalığı yasaklar. Bunlar kötülüklerdir, yani Allah bütün kötülükleri yasakladı.

Ebû Bekir el-Esam **Muhakkak ki Allah adaleti emreder** meâlindeki beyan hakkında şöyle demiştir: Yani Allah'ın, onlar üzerlerindeki hakkı sebebiyle adaleti ve **ihsanı** emreder demiştir. Bunlar da Allah'a ibadet ve birbirlerine şefkatin vasıtası kılınan itaatlardır. **Akrabaya karşı cömert olmak** akrabayı ve yakınları ziyaret etmektir. **Hayâsızlığı, kötülüğü ve zorbalığı da yasaklar.** İbn Abbâs, Mukātil, Katâde ve diğerleri şöyle demişlerdir: **Allah adaleti emreder,** tevhidi emreder demektir, **ihsanı emreder** meâlindeki söz farzları yerine getirmeyi emreder demektir. Bu görüş İbn Abbâs ve Katâde'nin görüşüdür.
[§]Mukātil **ihsan** sözünün, kulların kendi aralarındaki muameleler olduğunu, 177
bazılarının bazılarına güzel davranışları mânasına geldiğini, **akrabaya karşı cömert olmak** meâlindeki sözün de akrabayı ziyarette bulunmak, **hayâsızlığı yasaklar** meâlindeki söz zinayı yasaklar, **kötülüğün** şirk olduğunu, **zorbalığın da** insanlara yapılan zulümler olduğunu söylemiştir. Bazıları da şöyle demiştir: Münker şeriatlerde ve âdetlerde tanınmayan davranıştır. Münkerin, Allah'ın ateşle tehdit ettiği yasaklanmış fiiller olduğu da söylenmiştir. Denildi ki; **zorbalık** da öldürmek ve zulüm yapmaktır.

Bununla beraber, adaletin iç yüzünün ne olduğunun bilinmesi gerekir. *En doğrusunu Allah bilir ya,* adalet her şeyi lâyık olduğu yere koymaktır. Buna

göre, her şey, tevhit ve diğerleri adaletin çerçevesine girer. Rablık ve ilâhlık Allah'a tahsis edilir, Allah'tan başkası bu konuda ona ortak koşulmaz, bu nitelikler başkasına çevrilmez, başkasına nispet edilmez. Belki rablık ve ilâhlık Allah'a, kulluk da kullara nispet edilir, kulluk Allah'a nispet edilmez, rablık ve ilâhlık da kullara nispet edilmez. İşte bu adalettir, her şeyi lâyık olduğu yere koymaktır; rablığı yerine, kulluğu da yerine koymaktır. *En doğrusunu Allah bilir ya,* adaletin mânası budur.

İhsana gelince, o, Hz. Peygamber'in (s.a.) buyurduğu gibi, Cebrâil (a.s.) ona imanın ne olduğu sorusunu sorunca, ihsanı ve İslâm'ı da sormuş ve "İhsan nedir?" demiştir. Buna karşılık Hz.Peygamber: "Görüyormuş gibi Allah'a ibadet etmendir, sen onu görmesen de Allah seni görüyor"[267] buyurmuştur. Bir kimse başkası için, kendisini görecek şekilde bir iş yaparsa ebedî olarak o işte o kişinin rızasını ister, o işi ona tahsis eder ve o işte rızasının olmasını
178 ister. [§]İhsanın üç şekilde yorumlanmaya ihtimali vardır. Birincisi: Az önce belirtildiği gibi, Allah'ı görür gibi onun için iş yapmaktır. Bu da kulun kendisi ile Allah arasındaki işlere dairdir.

İkincisi: Kul ile halk arasındaki işlerdedir. O da izin verilen işlerde kendisi için sevdiği şeyleri halk için de sevmektir. Yahut mutlak anlamda şöyle deriz: Kendisi için sevdiğini, halk için de sever. Eğer bu açıklamaya, düşmanlarla aramızda cereyan eden savaşlar ve öldürmeler sebebiyle itiraz edilirse ve denilirse ki, savaşta kendimize yapılmasını istemediğimizi onlar için isteriz. Buna şöyle cevap verilir: Bu savaşlarda ve öldürmelerde, kâfir olan düşmanı helâkten ve ebedî azaptan kurtarma talebi vardır. Bu bizim kendimiz için de sevdiğimiz bir akıbettir. Bir kimsenin bizi tehlikeden kurtarmaya çalışmasını severiz. Görmez misin ki yüce Allah: "Biz seni bütün âlemlere sadece rahmet olarak gönderdik"[268] buyurmuştur.

Görünüşü itibariyle savaşta rahmet yoktur, fakat gerçekte rahmet vardır, çünkü savaş onları İslâm'a sevkeder, zira öldürme ve savaş başlamadan önce ancak az kimseler müslüman olmuştur, fakat onlara karşı savaş başlatılınca, grup grup İslâm'a girmişlerdir. Dolayısıyla savaş, her ne kadar görünüşte baştaki gözün bakışı ile rahmet olmasa da gerçekte rahmet olmuştur.

Üçüncüsü: Halkın başına gelen şu belâ ve musibetler de böyledir. Bunlar gerçekte birer nimet ve rahmettirler. Bu sebeple, sabredince bunun sonunda sevap ve nimet var olduğu için, bazı insanlar onları nimet olarak isimlendir-

---

[267] Buhârî, "Tefsîr", 31/2; "Îmân", 37; Müslim, "Îmân", 57.

[268] el-Enbiyâ, 21/107.

mişlerdir. [§]Bunu Allah'tan hak ve adalet olarak görmüştür, sıkıntı ve sevinç 179
halini de Allah'tan görmüştür. Kul, akıbetinde hayır, menfaat bulunduğu için bunları nimet bilirse, dönüp dolaştığı bütün sıkıntı ve şiddet hallerinde kalbi rahat eder. İşte bu açıdan şöyle denilmesi caiz olur: Bunlar nimet ve rahmettir, fakat görüntü itibariyle değildir. Çünkü bir kimsenin başına belâ iner de ona sabrederse bunda dört haslet olur: Birincisi kazandığı kötülüklerin örtülmesidir. İkincisi: Kulluğu ve başkasının kendisi üzerindeki mülkiyeti bilmektir. Üçüncüsü: Musibetleri izleyen sevap ve daimî nimettir. Dördüncüsü: Nimeti şiddetten ayırmaktır. Çünkü şiddet sebebiyle nimetin kadri daha iyi bilinir. Kulun, kendisine ihsanda bulunmasına gelince; helâkine sebep olacak şeylerden onu korumasıdır.

Hayâsızlığı yasaklar. "Fahşâ" (الفحشاء) büyük ve çirkin olan fiildir. Münker ise tanınmayan ve garib olan bir davranıştır. İbrahim'in (a.s.): "Siz tanımadık kimselersiniz"[269] demiş ve tanımadığı için meleklere tanınmayan (münker) adını vermiştir. Münker, hayır ve salah sahibi iyi bir kul olmakla tanınan kimselerin yaptıkları hatalardır, bu işin onlardan çıkması beklenmez ve garip karşılanır. Çünkü bu iyi kullar bu nevi işlerle tanınmamışlardır, bu sebeple onların yaptıkları bu tür hatalar münker diye isimlenir. Fahşâ, çirkin işler, fesat sahibi ve kötü insanların yaptıkları işler olup bu işler onlarda çok büyük ve çirkin olur. "Bağy" (الْبَغْيَ) zulüm demektir. Münker, fahşâ ve bağy, bunların hepsinin aynı anlamda olması da ihtimal dâhilindedir. Fahşâ (الْفَحْشَاءِ) münkerdir, fahşâ bağydir, münker fahşâ ve bağydir. *En doğrusunu Allah bilir*.

Size öğüt veriyor. Bu beyan hakkında bazıları şöyle demiştir: Anılanların hepsinden sizi sakındırıyor ki **aklınızı başınıza alasınız** ve onlardan uzak durasınız. Bazıları da şöyle demiştir: Öğüt katı kalpleri yumuşatan ve Allah'a itaata çeviren sözlerdir. Biz bunu daha önce belirtmiştik.

وَاَوْفُوا بِعَهْدِ اللّٰهِ اِذَا عَاهَدْتُمْ وَلَا تَنْقُضُوا الْاَيْمَانَ بَعْدَ تَوْكِيدِهَا
وَقَدْ جَعَلْتُمُ اللّٰهَ عَلَيْكُمْ كَفِيلاً اِنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ مَا تَفْعَلُونَ ﴿٩١﴾

[§]91. "Antlaşma yaptığınız zaman Allah'a verdiğiniz sözü yerine geti- 180
rin; Allah'ı kendinize kefil tutarak kesinliğe kavuşturduktan sonra yeminlerinizi bozmayın. Unutmayın ki yaptıklarınızı Allah bilmektedir."

269 "Elçiler Lût ailesine geldiklerinde Lût onlara, 'bilinmedik tanınmadık kimselersiniz' dedi" (el-Hicr, 15/61-62).

Antlaşma yaptığınız zaman Allah’a verdiğiniz sözü yerine getirin; Allah’ı kendinize kefil tutarak kesinliğe kavuşturduktan sonra yeminlerinizi bozmayın. Bu beyan, bazı kimselerin bazılarına verdiği sözlerde durmalarını Allah’ın emretmesi anlamına gelmesi muhtemeldir. Allah kullarına, verdikleri sözün gereğini yerine getirmelerini emretti, verilen sözü bozmayı da yasakladı. Birbirlerine verdikleri sözlerde durmasalar da Allah’a verdikleri sözlerde durmaları lazım gelir. Fakat Allah söz verince sözde durmalarını emredip ahitlerini bozmayı yasakladı. Çünkü verdikleri sözlerde durmayı terketmek ve bunun üzerine ileri sürdükleri şartı bozmak, anlaşma yapmadıkları sözlerde durmamaktan daha çirkin ve daha kötüdür, tıpkı şu beyanda belirtildiği gibi: “Allah’ın üzerinizdeki nimetini, sizden aldığı sağlam ahdini hatırlayın; o zaman, “Duyduk ve kabul ettik” demiştiniz. Allah’tan korkun; şüphesiz Allah kalplerin içindekini bilmektedir”[270]. İşittik ve itaat ettik dedikten sonra kulların verdikleri sözde durmayı terketmesi ve verilen ahdi bozması, daha önce geçen bir ahit ve şart ileri sürme olmadan verilen sözü bozmaktan daha ürkütücü ve daha çirkin bir iştir. *En doğrusunu Allah bilir ya,* vâdetmeseler de sözde durmak gerekli olsa da söz verilince sözde durmayı, Allah’ın emretmesinin mânası işte budur. Çünkü Allah insanları hikmeti ve sınanmayı kabul edecek şekilde yaptı ve bünyeleri ile yaratılışlarını, bunları yerine getirebilecek kabiliyette yarattı. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: “Biz emaneti göklere, yerküreye ve dağlara teklif ettik, ama onlar bunu yüklenmek istemediler”[271]. Yani onları da bünyelerini de ben yarattım. Yani Allah bu şeylerin yaratılışları ile bünyelerini o yükü yüklenecek şekilde yaratmadı, o yükü insan yüklendi. Yani insanı ve bünyesini bu yükü yüklenebilecek ve yerine getirebilecek kabiliyette yarattı.

Yüce Allah’ın, söz verince sözün yerine getirilmesini emrettiği ahitlerin kulların yaptıkları yeminler olma ihtimali de vardır. Çünkü Allah bu konu
181 hakkında şöyle buyurdu: **[§]Kuvvetlendirdikten sonra yeminleri bozmayın.**
Allah Teâlâ yeminlerden söz edip onları bozmayı yasakladı. Ayrıca bunun, yemin yapınca onu bozduğu zaman kişinin günahkâr olacağı yeminleri bozmayı yasaklaması anlamına gelmesi de muhtemeldir. Çünkü Allah bu tür yeminleri bozmayı yasaklamıştır, eğer akdettiği yemin sebebiyle günahkâr olsaydı onu bozmayı yasaklamazdı. Çünkü yemin edince onu bozduğu için kişinin

---

270 el-Mâide, 5/7.

271 “Biz emaneti göklere, yerküreye ve dağlara teklif ettik, ama onlar bunu yüklenmek istemediler, ondan korktular ve onu insan yüklendi. Kuşkusuz insan çok zâlim, çok bilgisizdir” (el-Ahzâb, 33/72).

günahkâr olacağı bildirilmiş ve yerine getirilmesi, korunması emredilmeyen yeminleri bozmak zaten emredilmiştir. Üstelik o âyette **kuvvetledirdikten sonra** meâlindeki ifade zikredilmiş ve yerine getirilmesinde günah söz konusu değilse, kişi de eğer bunu kuvvetlendirmemişse bu yemini bozmaya cevaz verilmemiştir. Fakat kuvvetlendirmeyi belirtmesinin sebebi, kuvvetlendirdikten sonra onu bozmanın, kuvvetlendirmeden bozmaktan daha çirkin ve daha kötü olmasıdır. Belirttiğimiz gibi, sözleşme yaptıktan sonra ahitleri bozmakta çirkinlik ve ölçüyü aşmak vardır.

Bazıları **kuvvetlendirdikten sonra** meâlindeki beyanını Allah adına yemin etmeleri anlamına geldiğini söylemişlerdir. Çünkü Arap müşrikleri büyük ve önemli olmayan işler için yemin etmezlerdi, işte bu da onların en son yeminleridir. Bu sebeple yorum yapan bazı âlimler: "Kendilerine bir mûcize gelirse ona mutlaka inanacaklarına dair Allah adına kuvvetle yemin ettiler"[272] meâlindeki âyet hakkında şöyle demişlerdir: "kuvvetle yemin", onların Allah'a yemin etmeleridir.

Allah'ı kendinize kefil tutarak. Denildi ki: Müşrikler kendi aralarında, Allah'ı kendileri hakkında kefil tutma konusunda yemin ediyorlardı. Yine denildi ki: Kefil, şahitlik eden, koruyan demektir. Böylece malları ve canları korumak için kefil olduğu nesnelerden sorumlu tutulur.

Allah yapacaklarınızı biliyor. Verdiğiniz sözde duracağınızı da, verdiğiniz sözü bozacağınızı da bilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلَا تَكُونُوا كَالَّت۪ي نَقَضَتْ غَزْلَهَا مِنْ بَعْدِ قُوَّةٍ اَنْكَاثًاۜ تَتَّخِذُونَ
اَيْمَانَكُمْ دَخَلًا بَيْنَكُمْ اَنْ تَكُونَ اُمَّةٌ هِيَ اَرْبٰى مِنْ اُمَّةٍۜ اِنَّمَا يَبْلُوكُمُ
اللّٰهُ بِه۪ۜ وَلَيُبَيِّنَنَّ لَكُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ مَا كُنْتُمْ ف۪يهِ تَخْتَلِفُونَ ﴿٩٢﴾

[§]*92. "Sakın, bir grubun diğer gruptan daha güçlü olması sebebiyle ye-* 182
minlerinizi aranızda (güçsüzler aleyhine) ***bir kandırma aracı yaparak, ipliğini iyice büktükten sonra geri çözen kadın gibi olmayın. Allah bu şekilde sizi imtihan etmektedir. Ve O, hakkında görüş ayrılığına düştüğünüz şeyleri kıyâmet gününde size mutlaka açıklayacaktır."***

---

272 el-En'âm, 6/109.

Sakın, bir grubun diğer gruptan daha güçlü olması sebebiyle yeminlerinizi aranızda (güçsüzler aleyhine) bir kandırma aracı yaparak, ipliğini iyice büktükten sonra geri çözen kadın gibi olmayın. Bu beyanın tevilinde farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları bunun, kâfirlerin birbirine muhalefetine dair olarak indiğini söylemiştir. O muhalefet de bazısının bazısına vâris olması, bazısının bazısına yardımda bulunmasıdır. Helâk olsalar da birbirlerine maddî ve manevî yardımda bulunma konusunda yemin ediyorlardı. Sonra anlaşmalı oldukları kabileler dışındakilerle birlikte çoğalmak ve hâkim olmak isteyince o yemini bozuyorlar, çokluk ve hâkimiyet kimin tarafında ise ona dönüyorlardı, bu sebeple onlara bu tavır yasaklanmıştır.

Bazıları da, âyetin Hz. Peygamber (s.a.) ve ashabından sonra gelenler hakkında indiğini söylemişlerdir. Hz. Peygamber (s.a.) Hâricîler'in ortaya çıkacağını, dinde ihtilaflar olacağını bildiği için, adalet ehli ile sözleşme yapanlarla onlara biat edenleri, sayıca çok olmaları ve galip gelmeleri sebebiyle adalet ehli ile beraber olmayı ve onlara yardımda bulunmayı terketmelerini ve verdikleri ahdi bozmalarını yasaklamıştır. Bunun için **Allah bu şekilde sizi imtihan etmektedir** buyurdu. Bu açıklama, yapılan uyarının müslümanlar hakkında olduğuna işaret eder. Bazıları da âyetin, münafıklar hakkında indiğini söylemişlerdir. Çünkü münafıklar Resûlullah ile ashabına yardım edeceklerine dair yemin ediyorlar ve "biz sizinle beraberiz" diyorlardı. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Sizden olduklarına dair Allah'a yemin de ederler, halbuki onlar sizden değildir, fakat onlar korkak bir topluluktur"[273]. Onlar kendilerinden olan müminlere muvafakat edeceklerine ve düşmanlarına karşı yardım edeceklerini sanırlar ve bunun için yemin de ederlerdi, sonra çokluğun, galebe ve kuvvetin kâfirlerde olduğunu görünce onlara meylederler, yeminlerini bozarak onlarla beraber olurlardı. Bunun benzeri şu âyette yer almaktadır: "Sizi gözetleyip duranlar; eğer size Allah'tan bir zafer nasip olursa, 'Sizinle beraber değil miydik?' derler. Kâfirler kazançlı çıkarsa (bu defa onlara) 'Üzerinize kol kanat gerip müminlerden sizi korumadık mı?' derler"[274].

183 **[§]İpliğini iyice büktükten sonra geri çözen kadın gibi olmayın.** Yani verdikleri sözü ve misakı bozmakta, kuvvetlendirdikten sonra büktüğü ipliği çözen kadın gibi olmayın. Bundan başka bir yoruma da ihtimali olması caizdir.

---

273 et-Tevbe, 9/56.

274 "Sizi gözetleyip duranlar; eğer size Allah'tan bir zafer nasip olursa, 'Sizinle beraber değil miydik?' derler. Kâfirler kazançlı çıkarsa (bu defa onlara) 'Üzerinize kol kanat gerip müminlerden sizi korumadık mı?' derler. Artık kıyâmet gününde Allah aranızda hükmedecek ve kâfirlere, müminler aleyhinde asla yol vermeyecektir" (en-Nisâ, 4/141).

Allah şöyle buyuruyor: Allah hakkında, onun insanları var etmekte ipliği büktükten sonra çözen kadın gibi olduğunu zannetmeyin. Eğer diriliş olmayacak olsa bu durum ipi büktükten sonra çözen kadın gibi olurdu, oysa siz bunun çirkin bir şey olduğunu bilirsiniz. İşte bunun gibi, diriliş olmasa insanları yaratmadaki çirkinlik de böyle olurdu.

Sonra Allah ahit ve misak veren ve bunu yemin ile kuvvetlendiren, sonra da bozan kimseye, ipi büktükten sonra onu geri çözen kadın örneğini vermiştir. *En doğrusunu Allah bilir ya,* Allah şöyle buyurur: Bu kadın sağlam bir şekilde büktüğü ipi çözünce ondan yararlanmadığı gibi, söz verip de verdiği ahdi bozan kimse de bu sözden yararlanamaz ve ona güvenilemez. Şöyle buyuruyor: O kadın ne büktüğü ipi bırakıp ondan yararlanmıştır, ne de pamuk ve keteni olduğu gibi bırakmıştır. Söz verip de sonra sözünü bozan da böyledir; söz verdiği zaman ne onu tutar, ne de söz vermeyi bırakır, benzer açıklamalar yapılabilir.

Ayrıca o kadın hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: Bu, bir temsil olarak söylenmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.* Yani sağlam bir şekilde büktükten sonra ipini çözen bir kadın duysanız “bu ne ahmak bir kadındır” derdiniz. İşte kuvvetli bir şekilde söz verip de onu bozan kimse de böyledir.

Aranızda (güçsüzler aleyhine) bir kandırma aracı yaparak. Ebû Bekir el-Esam şöyle demiştir: “Dehalen” (دَخَلًا) “Kandırma” doğru ve düzgün olmayan bir eylemdir. Araplar’da söyle denilir: “Hâzâ medhûlun (هذا مدخول) “Bu medhûldür” yani doğru değildir. Başka biri “dehal” (دَخَلًا) hakkında şöyle demiştir: Dehal aldatarak ve tuzak kurarak, yani bazınız bazınızı aldatır. Bu Ebû Avsece’nin görüşüdür. İbn Kuteybe de şunu söylemiştir: “Dehalen beyneküm” (دَخَلًا بَيْنَكُمْ) sözü: Aranızda hainlik ve fesat çıkararak anlamına gelir. **Bir grubun olması.** Yani bir fırkanın bir fırkadan daha güçlü olması demektir. Ebû Avsece de (اَنْكَاثًا) kelimesi için şöyle demiştir: Bu kelime “niks”ten (نكث) gelmektedir, “niks” (نكث) sicimin iplikleridir. Bu iplikler bozulur, sonra taraklanır ve yün haline getirilir, sonra da tekrar bükülür.

[§]“Mıtrak” (المطرق) kamıştan bir sopa olup onla pamuk dövüldüğü gibi 184
yün dövülüp ayrılır ve yumuşatılır. Arap dilinde: “taraktu’s-sûfe, atrakuhu, tarkan” (طَرَقْتُ الصوف، أطرقه، طرقاً) denilir. Yani dövdüm demektir. Yine “nefeştühu, enfeştühu, nefşen” (نفشته، أنفشته، نفشاً) denilir. Yani: Birbirinden ayırdım da ayrıldı demektir. Allah Teâlâ’nın şu beyanı bu anlamı içerir: “O gün dağlar atılmış yün

gibi olur”[275]. Yine Arap dilinde, ip iki, üç, dört, beş, altı, yedi, sekiz, dokuz ve on tasmalı olunca “habl müsennen” (حبل مثنى) denilir. İbn Kuteybe demiştir ki: “Enkâs” (أنكاث) kıl ve diğer onun dışında bükülenlerin bozulanıdır, tekili “niks” (نكث) kelimesidir. Allah şöyle buyuruyor: “Yemin ve ahitlerini kuvvetlendirdikten sonra bunları bozup da günahkâr olmayın; yoksa ip eğiren ve dokuyan sonra bu dokuduğu ile eğirdiğini bozup çözülmüş hale getiren kadın gibi olursunuz”[276]. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلَوْ شَاءَ اللّٰهُ لَجَعَلَكُمْ اُمَّةً وَاحِدَةً وَلٰكِنْ يُضِلُّ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْد۪ي مَنْ يَشَاءُ وَلَتُسْـَٔلُنَّ عَمَّا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ

93. “Eğer Allah isteseydi hepinizi elbette ki bir tek inanç topluluğu yapardı. Ama O, dilediğinin yoldan çıkmasına imkân verir, dilediğini de doğru yola iletir. Yapmakta olduklarınızdan dolayı kesinlikle sorgulanacaksınız.”

Eğer Allah isteseydi hepinizi elbette ki bir tek inanç topluluğu yapardı. Hasan-ı Basrî **Allah dileseydi** meâlindeki beyan hakkında şunu demiştir: Buradaki dilemek zorlamak ve mecbur etmektir. Yani Allah dileseydi onları iman etmeye zorlar ve onlara galip gelir de hepsi iman ederlerdi. Bu düşünce yanlıştır. Baskı ve zorlama ile iman meydana gelmez. Çünkü baskı ve cebir altındaki kulun yaptığı işte kendi dahli olmaz, dolayısıyla Hasan-ı Basrî’nin yorumu bâtıl geçersizdir. Zira bu durumda imanın ortaya çıkması mümkün değildir. Ebû Bekir el-Esam bu âyetin yorumu şöyledir demiştir: Allah dileseydi onlar için bir mûcize indirirdi de o mûcizeye dayanarak iman ederlerdi. Tıpkı şu ilâhî beyanda buyurulduğu gibi: “Biz istesek onlara gökten bir mûcize indiririz de derhal ona boyun eğerler”[277]. Allah, şayet bir mûcize indirse, ona boyun eğeceklerini haber verdi. Fakat bize göre bunun mânası şudur: Onlar mûcizeye inanıp boyun eğecek değillerdir, fakat O’nun bunu dilemesiyle boyun eğerler. Dileseler de yahut istemeseler de, mûcizenin onları imana sevketmesine ihtimal yoktur. Görmez misin ki onlar haşir günü mûcizeleri görünce
185 yalan konuşurlar. [§]Şu beyanda belirtildiği üzere: “Sonra da Allah’a ortak koşanlara ‘Nerede boş yere davasını güttüğünüz ortaklarınız?’ diyeceğiz. Sonra onların mazeretleri ‘Rabbimiz Allah’a andolsun ki biz ortak koşanlar olmadık’

---

275 “Dağlar da atılmış renkli yüne dönüşür” (el-Kāri‘a, 101/5).

276 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi’l-Kur’ân*, s. 248.

277 eş-Şuarâ, 26/4.

demekten başka bir şey olmadı"[278]. Burada yüce Allah, mûcizeleri gördükleri halde yalan söylediklerini haber vermiştir. Allah'ın dünyada onlara indirdiği âyet, kıyâmet gününde görecekleri âyetten daha büyük değildir. Hem âhirette mûcizeyi görmek onların yalan konuşmalarını engellemedi. Bu durum gösteriyor ki; mûcize onları imana sevkediyor, inanmaya zorluyor değildir. Fakat Allah dileseydi kendi tercihleri ile iman ederlerdi, dolayısıyla onun yaptığı yorum yanlış olur.

Hem bize göre bu âyetin iki şekilde yorumlanması da muhtemeldir: Birincisi: **Eğer Allah dileseydi sizi tek bir ümmet yapardı.** Kendilerine verdiği mûcizenin zâhirine bakarak kesinlikle iman ederlerdi. Tıpkı şu beyanda belirtildiği gibi: "Eğer insanlar tek tip bir topluluk haline gelecek olmasaydı"[279] İnsanları küfre teşvik eden sebeplerle hepsi kâfir olmasaydı Allah Teâlâ kâfirlerin tavanları ve merdivenlerini gümüşten yapardı. Eğer Allah bunu müslümanlar hakkında aynen yapsa ve onların ellerinde olsa, yine hepsi iman ederlerdi. Çünkü bunun kâfirlerin ellerinde olmasına ihtimal yoktur. Müslümanlar hakkında bu imkân aynen söz konusu olunca ve ellerinde ortaya çıkınca bu kâfirleri, küfrü terkedip İslâm'a girmeye sevketmez.

İkinci yorum şudur: Allah dileseydi lütfuyla insanları tek bir ümmet yapardı ve onlarndan her birinin kalbini İslâm'a açardı, insanlar da bu lütfu kalplerine kimin koyduğunu bilmeden bunu yapardı. Allah'ın düşmanı olan şeytana vesvese verme imkân verip, o da davet edenin yahut kalplerine bırakanın kim olduğunu bilmeden insanların kalbine vesvese vermesi gibi bir yolla bunu
yapardı. [§]Görmez misin ki, İblis (aleyhillâne) Âdem'e (a.s.) vesvese verince, 186
Rabb'inin yasakladığı ağacın meyvesinden yedi. Eğer vesvese verenin İblis olduğunu bilseydi onun dediğini yapmazdı. Bunun gibi, Allah meleklere iman edenlerin kalplerini sebat ettirmez ve kalplerine bazı şeyleri bırakıp ilham etmeye imkân vermezdi. Buna şu beyanda temas edilmiştir: "O sırada Rabb'in meleklere şunu vahyediyordu: Şüphesiz ben sizinle beraberim, iman edenlerin sebatlarını pekiştirin"[280]. Herhangi bir kimsenin kendilerini buna çağırdığını

---

278 "Unutma o günü ki onları hep birden toplayacağız; sonra da Allah'a ortak koşanlara 'Nerede boş yere davasını güttüğünüz ortaklarınız?' diyeceğiz. Sonra onların mazeretleri 'Rabbimiz Allah'a andolsun ki biz ortak koşanlar olmadık' demekten başka bir şey olmadı" (el-En'âm, 6/22-23).

279 "Eğer insanlar tek tip bir topluluk haline gelecek olmasaydı Rahmân'ı inkâr edenlerin evlerine (her biri) gümüşten tavan, yukarı çıkmak için kullanacakları merdivenler yapardık" (ez-Zuhruf, 43/33).

280 "O sırada Rabb'in meleklere şunu vahyediyordu: Şüphesiz ben sizinle beraberim, iman edenlerin sebatlarını pekiştirin. Ben inkâr edenlerin kalplerine korku salacağım, artık boyunlarının üzerinden vurun, onların bütün parmaklarına vurun" (el-Enfâl, 8/12).

bilmeden yahut kimin kalplerine bıraktığını bilmeksizin demektir. Düşmanına (şeytana) ve meleklerine, sözünü ettiğimiz bu imkânı veren Allah, kimin yaptığını bilmeksizin, insanların kalplerini İslâm’a açma ve onları buna çağırma imkânına sahiptir.

Ama O, dilediğinin yoldan çıkmasına imkân verir, dilediğini de doğru yola iletir. Hasan-ı Basrî’nin söylediğine göre bu âyet “hükmetmek anlamındadır”[281] Ebû Bekir el-Esam bu âyet hakkında şöyle demiştir: Yasak koyduğu kimseyi koyduğu yasak sebebiyle saptırır, verdiği emirle de hidâyete erdirir. Fakat bu görüş yanlıştır. Çünkü Allah yasaklama sebebiyle saptırıcı, emretmek yoluyla da hidâyete erdirseydi, nebî ve resûllerin hakkında da saptırıcı olması gerekirdi. Çünkü Allah onlara da yasaklar koydu, dolayısıyla onları da saptırmış olurdu.

Eğer denilirse ki: Sözünü ettiğin durum gerçekleşmedi, çünkü peygamberler günah işlememişlerdir.

Buna şöyle cevap verilir: Günah işlemek onların fiilidir. Sapmanın peygamberlerin fiilleri sebebiyle olmasına ihtimal yoktur. Dolayısıyla sözü edilen itirazın yanlış olduğuna işaret eder. İtiraz edenlerin görüşüne göre nehiyle asi ve saptırıcı olur. Bize göre **Dilediğini saptırır** meâlindeki beyanın anlamı şudur: Yani insanların sapma fiilini yaratır yahut hidâyet karşısında sapıklığı tercih edeceğini bildiği kimseleri saptırıp onlara yardım etmez.

Yapmakta olduklarınızdan dolayı kesinlikle sorgulanacaksınız. Âyetin anlamı açık olup yoruma ihtiyacı yoktur.

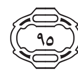
وَلَا تَتَّخِذُوٓا اَيْمَانَكُمْ دَخَلًا بَيْنَكُمْ فَتَزِلَّ قَدَمٌ بَعْدَ ثُبُوتِهَا وَتَذُوقُوا
السُّٓوءَ بِمَا صَدَدْتُمْ عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ وَلَكُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ

187 [§]***94. “Evet, yeminlerinizi aranızda bir kandırma aracı yapmayın; sonra sapasağlam basmışken ayağınız kayar ve insanları Allah yolundan saptırmanızın acı meyvesini tadarsınız, ayrıca ağır bir azapla da cezalandırılırsınız.”***

281 Yani Allah dilediği kimseler hakkında sapıklık, dilediği kişiler hakkında da hidâyet hükmünü verir (Semerkandî, *Şerhu’t-Te’vîlât*, vr. 444a).

Yeminlerinizi aranızda bir kandırma aracı yapmayın. Bunun yorumunu daha önce belirttik. **Sonra sapasağlam basmışken ayağınız kayar.** Ebû Bekir el-Esam demiştir ki: **Sapasağlam basmışken ayağınız kayar** meâlindeki beyan şuna işaret eder: Önce geçen âyetler müslümanlara dairdir. Allah Teâlâ sebat ettikten sonra bazı ayakların kaydığını haber vermiştir ki o da müslüman olduktan sonra kâfir olmaktır. **Sapasağlam basmışken** korku ile **ayağınız kayar** meâlindeki ifade güven içinde olduktan sonra demektir. Çünkü onlar imanları sebebiyle güvende bulunuyorlardı, verdikleri sözü ve yaptıkları yeminleri bozmaları sebebiyle korkuyorlar. Buna göre **ayağınız kayar sonra** meâlindeki beyan korkudan kinâyedir, **sebat ettikten sonra** sözü de güvenden kinâye olur. Yani verdikleri sözle güvende olduktan sonra verdikleri sözü bozmaları sebebiyle korkar oldular. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah yolundan saptırmanızın acı meyvesini tadarsınız, ayrıca ağır bir azapla da cezalandırılırsınız. Bu beyana yorum şöyledir: Dünyada iken öldürülmek ve kahredilmek suretiyle azabı tadarlar. Allah'ın dininden insanları çevirmeleri ve iman ettikten sonra imanı inkârla değiştirmeleri sebebiyle âhirette azabı tadarlar anlamına gelmesi de muhtemeldir. **Sizin için çok büyük bir azap vardır.**

وَلَا تَشْتَرُوا بِعَهْدِ اللّٰهِ ثَمَنًا قَل۪يلًاۜ اِنَّمَا عِنْدَ اللّٰهِ هُوَ خَيْرٌ لَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ

95. "Allah'a verdiğiniz sözü küçük bir menfaate satmayın! Eğer bilirseniz sizin için Allah katında olan daha hayırlıdır."

Allah'a verdiğiniz sözü küçük bir menfaate satmayın. Bazıları şöyle demiştir: Allah'ın ahdi, Allah'ın dinidir. Bazıları da Allah'ın onlara verdiği söz olduğunu söylemiştir. Allah'ın ahdinin verdikleri ahit ve yaptıkları yeminler olma ihtimali de vardır. Yani Allah'a verdiğiniz sözü az bir menfaat karşılığında bozmayın.

Allah katında olan daha hayırlıdır. Çünkü Allah katında olan devamlı ve kalıcı olandır, bu ise yok olan, devam etmeyendir yahut ahdinizi yerine getirmenizin karşılığı olan şey bundan daha hayırlıdır, yani anılan ahde vefa ile size vereceği karşılık başkasından daha hayırlıdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

مَا عِنْدَكُمْ يَنْفَدُ وَمَا عِنْدَ اللّٰهِ بَاقٍ وَلَنَجْزِيَنَّ الَّذٖينَ صَبَرُٓوا
اَجْرَهُمْ بِاَحْسَنِ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٩٦﴾

188 ***[§]96. “Sizde bulunanlar tükenip gider, ama Allah’ın katındakiler kalıcıdır. Asla kuşkunuz olmasın ki, güçlüklere göğüs gerenlerin ecirlerini, yapmış olduklarının daha da güzeliyle vereceğiz.”***

Sizde bulunanlar tükenip gider, ama Allah’ın katındakiler kalıcıdır. Yani verdiğiniz ahdi ve yaptığınız yeminleri bozmak suretiyle kazandığınız ve aldığınız mallar tükenir, yok olur, Allah katındaki karşılık ve sevap ise kalıcıdır.

Asla kuşkunuz olmasın ki, güçlüklere göğüs gerenlerin ecirlerini vereceğiz. Bu ilâhî beyanda geçen “saberû” (صَبَرُوا) sözü; emirlere ve yasaklara karşı sabrederler; verdikleri söze **en güzel bir şekilde** vefa göstermek üzere sabrederler demektir. Burada “bi ahseni” (بِاَحْسَنِ) kelimesi sabretmeleri karşılığında kendilerine vereceğimiz mükâfat, ahde vefa etmekten daha güzeldir demektir. Yahut onları, yaptıklarından daha güzeli ile mükâfatlandıracağız; yani onların kötülüklerini iyiliğe çevireceğiz. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda belirtildiği gibi: “Ancak tövbe edip inanarak erdemli işler yapanın durumu başkadır; Allah böylelerinin kötü hallerini iyiye çevirecektir. Allah çok bağışlayıcı, çok merhametlidir”[282]; “İşte cennetlikler arasında olan bu kimselerin, yaptıklarının güzelini kabul ederiz, kötülüklerini de görmezlikten geliriz. Bu kendilerine yapılagelen gerçek vâddir”[283]. *En doğrusunu Allah bilir.*

مَنْ عَمِلَ صَالِحًا مِنْ ذَكَرٍ اَوْ اُنْثٰى وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَنُحْيِيَنَّهُ حَيٰوةً
طَيِّبَةً وَلَنَجْزِيَنَّهُمْ اَجْرَهُمْ بِاَحْسَنِ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٩٧﴾

97. “Erkek olsun kadın olsun, kim inanmış bir insan olarak dünya ve âhirete yararlı işler yaparsa kesinlikle ona güzel bir hayat yaşatacağız ve böylelerinin ecirlerini de muhakkak surette yapmış olduklarının daha güzeliyle vereceğiz.”

---

282 “Ancak tövbe edip inanarak erdemli işler yapanın durumu başkadır; Allah böylelerinin kötü hallerini iyiye çevirecektir. Allah çok bağışlayıcı, çok merhametlidir” (el-Furkān, 25/70).

283 el-Ahkāf, 46/16.

Erkek olsun kadın olsun, kim inanmış bir insan olarak dünya ve âhirete yararlı işler yaparsa kesinlikle ona güzel bir hayat yaşatacağız. Müfessirler **güzel bir hayat yaşatacağız** meâlindeki beyan hakkında farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bazıları âhirette **güzel bir hayat** demiştir, o da cennettir. Bazıları da dünyada **güzel bir hayat** demiştir. **Güzel bir hayatın** âhirette olduğunu söyleyenlerin yorumu şöyledir: Kimin dünyadaki ameli güzel ve yararlı olursa, Allah ona âhirette güzel bir hayat yaşatır. Böyle olmazsa **kim salih amel işlerse** meâlindeki cümlenin anlamı tek bir amele inhisar eder. Bunun gibi yüce Allah'ın: "Ey rabbimiz! Bize bu dünyada da iyilik ver[284] [§]âyetinin za- **189**
hiri mânası da birdir. Fakat bunun açıklaması belirttiğimiz şu husustur: Kimin dünyadaki işi yararlı olursa Allah ona sözü edilen vâdini gerçekleştirir. **Ey Rabbimiz! Bize bu dünyada da iyilik ver** meâlindeki beyan şu anlama gelir: Bize dünyada verdiğin müddetçe güzel şeyler ver[285]. Yahut bitirmek anlamında olur. Yani kimin hayatı yararlı işle son bulursa, cennette yüce Allah ona tertemiz hoş bir hayat yaşatır. Tıpkı şu beyanda buyurulduğu gibi: "Kim iyilik getirirse ona getirdiğinin on katı vardır"[286].

Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: "Tertemiz hayat" cennettir. Çünkü dünyada insanın hayatını daraltan ve sıkıntıya sokan olaylar vardır. Bazıları da: Dünyada güzel bir hayatın tevili şöyledir demiştir: Dünyada iken kimin himmet ve gayreti yararlı iş yapmak olursa, elbette biz ona güzel bir hayat yaşatırız. Yani onu başarılı kılar ve hayırları, yararlı işler yapmayı ve taatı ona kolaylaştırırız. Bu da Hz. Peygamber'den (s.a.) rivayet olunan şu hadiste ifade edilen husustur: "Herkes (cennet ve cehennemden hangisi için) yaratılmışsa onun yolu kendisine kolaylaştırılır"[287]. Yüce Allah da şöyle buyuruyor: "Artık kim cömert davranır, günah işlemekten sakınırsa; bunların güzel karşılığına da inanırsa; biz onu işin kolayına yönlendiririz"[288]; "Bizim uğrumuzda elinden gelen çabayı harcayanlara gelince, onları bize ulaşan yollara mutlaka yöneltiriz. Kuşkusuz Allah iyilik yapanların yanındadır"[289]. Ve benzeri âyetlerde olduğu gibi. İşte bu, dünyadaki güzel hayattır, çünkü kişiye yararlı güzel iş yapmak kolaylaştırılmış, itaat hayır yapmakta başarılı kılınmıştır. Bazıları da şöyle demiştir: **Erkek ol-**

---

284 "İnsanlardan öyleleri de vardır ki, 'Ey Rabbimiz! Bize bu dünyada da iyilik ver, öteki dünyada da iyilik ver; bizi cehennem azabından koru' derler" (el-Bakara, 2/201).

285 Yani dünyada verdiğin işler ve malları güzel olarak ver, kötü olarak verme demektir.

286 "Kim iyilikle gelirse ona getirdiğinin on katı vardır; kim de kötülükle gelirse o sadece getirdiğinin dengiyle cezalandırılır. Onlar haksızlığa uğratılmazlar" (el-En'âm, 6/160).

287 Buhârî, "Tefsîr", 92/5, 7, "Edeb", 120; "Kader", 4; "Tevhîd", 54; Müslim, "Kader", 6-8.

288 el-Leyl, 92/5-7.

289 el-Ankebût, 29/69.

sun kadın olsun, kim yararlı işler yaparsa. Bunun anlamı şudur: Dünyada Allah'ın taksimine ve rızkına kanaat getirir de razı olursa, fazla talepte bulunma düşüncesinin yanı sıra, keder ve dünyaya haris olma zilletini onlardan yok etmek suretiyle biz onu **dünyada güzel bir hayatla yaşatacağız.** Çünkü insanların çoğu sıkıntıları ve zilletleri, Allah'ın kısmetine razı olmamaktan ve verdiklerine kanaat etmemektendir. İşte bu kişi bunlardan korunduğu için temiz bir hayat yaşar. *En doğrusunu Allah bilir.*

Güzel hayatın dünyada olacağı görüşünde olanlara göre, âhirette biz onlara **yaptıklarından daha güzeli ile karşılık vereceğiz.** Bu Ebû Bekir el-
190 Esamm'ın görüşüdür. [§]Sözü edilen kimselere dünyada **yaptıklarından daha güzeli ile karşılık vereceğiz.** Bazıları da **Temiz hayat** için helâl rızık demiştir. **Yaptıklarından daha güzeli ile** bunun açıklamasını belirtmiştik.

فَاِذَا قَرَاْتَ الْقُرْاٰنَ فَاسْتَعِذْ بِاللّٰهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّج۪يمِ

98. "Kur'ân okuyacağın vakit, o kovulmuş şeytandan Allah'a sığın."

Kur'ân okuyacağın vakit, o kovulmuş şeytandan Allah'a sığın. Başka bir âyette şöyle buyurmuştur: "Eğer şeytandan sana bir fitleme gelirse hemen Allah'a sığın! Allah işitendir, bilendir"[290]; "Ve de ki: "Rabbim! Şeytanların gizli kışkırtmalarından sana sığınırım"[291]. Dolayısıyla, Resûlullah'a emredildiği gibi, şeytanın gizli kışkırtmalarından Allah'a sığınmak vacip olur. Yahut belirtildiği şekilde şeytanın fitlemesi durumunda Allah'a sığınmak gerekir. Fakat şeytandan Allah'a sığınırken onun kışkırtma ve fitlemesinden de sığınmak gerekir.

Şöyle bir soru sorulursa: Eûzü çekerek okumak, diğer zikirlere, ibadet ve amel-i salihlere değil de Kur'ân'a nasıl tahsis edilmiştir?

Buna şu cevap verilir: Kur'ân dışında, ibadet ve zikirlerde "bismillah" denilerek şeytandan Allah'a sığınılır. Çünkü besmelesiz hiçbir şeye başlanmaz. İşte bu kulların şeytandan Allah'a sığınmalardır. Fakat bunlardaki sığınma kinâye yolu ile Kur'ân okumadaki sığınma ise açık ifade ile olur. Çünkü Kur'ân bir kanıt ve kuvvetli bir delildir, kendisinde kanıt bulunan kitaba düşmanın saldırısını, kullara ait işlere yaptıkları saldırıdan daha çoktur. Görmez misin ki şeytan kendisine uyanlara, Kur'ân'ın büyü olduğunu, onun öncekilerin masallarından ibaret olduğu, onu Hz. Peygamber'e sadece bir insanın öğrettiği[292] ve

---

290 Fussılet, 41/36.

291 el-Mü'minûn, 23/97.

292 "Biz biliyoruz ki, onu bir insan öğretiyor" (en-Nahl, 16/103).

benzeri düşünceler telkin ediyordu. Şu beyanda buyurulduğu gibi: “Şeytanlar dostlarına, sizinle mücadele etmeleri için telkinde bulunurlar”[293]. Yani onlar Kur’ân’a saldırmayı istiyorlardı, çünkü Kur’ân kuvvetli bir delil ve burhandı, dolayısıyla kulların işlerinden herhangi bir işe yahut zikirlerden herhangi bir zikre saldırmakla meşgul olmadılar. Buna göre hüccet olan Kur’ân’ı okurken şeytandan Allah’a açıkça sığınmak, diğerlerinde ise üstü kapalı olarak sığınmak caiz olur. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]Ayrıca bu beyanda[294] ve “Ey iman edenler! Namaz kılmaya kalkaca- **191**
ğınız zaman yüzlerinizi, dirseklere kadar da ellerinizi yıkayın”[295]; **Ve Kur’ân okuyacağın vakit, o kovulmuş şeytandan Allah’a sığın** meâlindeki diğer âyetlerde hikmet ehli, bunlardan zâhirine göre bir mâna anlamadılar, belki bundan hikmete göre bir mâna anladılar. Çünkü zâhirî anlam Kur’ân’ın okunuşundan sora Allah’a sığınmanın anlaşılmasıdır. Bunun gibi, namaza kalkma emrinden de (zâhiren) namazı kıldıktan sonra abdest almak anlaşılır. Sonra onlar bu ve benzeri âyetlerde bu mânayı anlamamışlar, belki şunu anlamışlardır: “Kur’ân okumak istediğin zaman Allah’a sığın.” Bunun gibi “kalktığınız zaman” meâlindeki cümleden de “Namaza kalkmak istediğiniz zaman şunları yıkayın…” mânasını anlamışlardır, hem her kalkmada abdest alma mânasını da anlamamışlar, sadece bir kalkmada bu mânayı anlamışlar, diğerinde değil. Yani bu ifade: “Abdestsiz iken namaza kalkmak istediğiniz zaman” demektir. Yine onlar “Namaz kılınıp tamamlandığı zaman yeryüzüne dağılın”[296]. “Yemeğinizi yiyince hemen dağılın”[297]; yine “Hac ibadetlerini tamamladığınız zaman Allah’ı anın”[298] meâlindeki âyetlerden bu ibadetleri tamamlama mânasını anlamışlardır. Bu durum, bir hitaptan kastedilen ve ondan anlaşılan zâhirî mâna olmadığı, belki hikmet ve maksat olduğuna işaret etmektedir. Allah’a sığınmanın aslı, düşmanlarının vesvese ve tuzaklarından Allah’a sığınmaktır.

---

293 el-En‘âm, 6/121.

294 “Eğer şeytandan sana bir fitleme gelirse”; “Şeytanların gizli kışkırtmalarından sana sığınırım.” âyetleri.

295 “Ey iman edenler! Namaz kılmaya kalkacağınız zaman yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi yıkayın; başlarınızı meshedin, ayaklarınızı da topuk kemiklerine kadar (yıkayın)” (el-Mâide, 5/6).

296 el-Cum‘a, 62/10.

297 “Ey iman edenler! Peygamberin evine size yemek için izin verilmediği vakit asla girmeyin, fakat çağrıldığınızda -erkenden gidip yemeğe hazırlanmasını beklemeksizin- girin, yemeğinizi yiyince hemen dağılın, söze dalıp oturmayın” (el-Ahzâb, 33/53).

298 “Hacca mahsus ibadetlerinizi bitirdiğinizde de, atalarınızı andığınız gibi, hatta daha canlı bir şekilde Allah’ı anın” (el-Bakara, 2/200).

إِنَّهُ لَيْسَ لَهُ سُلْطَانٌ عَلَى الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَلٰى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ ﴿٩٩﴾

99. "Gerçek şu ki o şeytanın, iman etmiş olanlar ve rablerine dayanıp güvenenler üzerinde bir hâkimiyeti olamaz."

Gerçek şu ki o şeytanın, iman etmiş olanlar üzerinde bir hâkimiyeti olamaz. Bazıları şöyle demiştir: Şeytanın, iman edenlere nüfuz edecek bir yolu yoktur. Bazıları da sultanı delil diye açıklamıştır. Yani şeytanın iman edenler aleyhine bir delili yoktur. Bazıları da şöyle demiştir: Şeytanın, iman edenler üzerinde hükmü yoktur, onun hâkimiyeti kendisini veli edinenler üzerindedir. Fakat kendisini veli edinenler üzerinde de kahreden bir hükmü yoktur. Belki
192 onlar, onun bir işareti ile gönüllü olarak ona itaat ediyorlar. [§]Bu durum, sultan kavramını hâkimiyet diye yorumlamanın sahih olmadığına delâlet eder. Buna göre sultanı yol ve hüccet diye yorumlamak uygun olur. **Şeytanın, iman etmiş olanlar üzerinde bir hâkimiyeti olamaz** meâlindeki sözün Kur'ân anlamına gelmesi ihtimali vardır. Çünkü Kur'ân'ın belirtilmesinden sonra şeytanın sultasının olmadığı zikredilmiştir. **İman edenler** meâlindeki kelimenin hülâsa olarak yalnızca Rab'lerine inananlar şeklinde anlaşılmaya da ihtimali vardır.

Tevekkül sıkıntı, sevinç, darlık genişlik gibi bütün durumlarda Allah'a dayanmak ve işini ona bırakmaktır. İşte Allah'a tevekkül budur.

إِنَّمَا سُلْطَانُهُ عَلَى الَّذِينَ يَتَوَلَّوْنَهُ وَالَّذِينَ هُمْ بِهِ مُشْرِكُونَ ﴿١٠٠﴾

100. "Şeytanın hâkimiyeti ancak onu kendilerine veli edinenler ve onun yüzünden müşrik olanlar üzerinde geçerlidir."

Şeytanın hâkimiyeti, hücceti ve yolu **ancak onu veli edinenler üzerindedir.** Yani onu yönetici edinip her emrinde ve bütün işaretlerinde, ayrıca kalplerine attığı vesveselerde ona itaat ederler. Bunun aslı şudur: Şeytanın **iman edip** her hal ve saatlerinde **Rab'lerine tevekkül edenler üzerinde hâkimiyeti yoktur**[299]. Yani Allah'a iman edip ona tevekkül edenler üzerinde şeytanın bir yolu ve hâkimiyeti yoktur.

---

[299] Önceki âyet.

Onun yüzünden Allah'a ortak koşanlar. Allah'a ortak koşanlar'dan kastedilenin İblis olması ihtimali vardır. Ona uyarlar ve Rab'lerinden vazgeçerler. **Onun yüzünden Allah'a ortak koşanlar** sözünün, Rab'lerine ortak koşanlar mânasına da ihtimali vardır.

وَاِذَا بَدَّلْنَٓا اٰيَةً مَكَانَ اٰيَةٍ وَاللّٰهُ اَعْلَمُ بِمَا يُنَزِّلُ قَالُٓوا اِنَّمَٓا اَنْتَ مُفْتَرٍ بَلْ اَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿١٠١﴾

101. "Biz bir âyetin yerine başka bir âyeti getirdiğimiz zaman -ki Allah neyi indireceğini çok iyi bilir- "Sen sadece uyduruyorsun" dediler. Öyle değil, fakat onların çoğu bilmezler."

Biz bir âyetin yerine başka bir âyeti getirdiğimiz zaman ilâhî beyanının iki şekilde yorumlanması muhtemeldir: Birincisi müfessirlerin söylediği gibi bir âyetin peşinden gelen başka bir âyetle neshedilmesi anlamına gelmesidir. O da bir âyetin lafzının kaldırılması değil bir âyetin hükmünün başka bir âyetin hükmüyle değiştirilmesi şeklinde olur. İkincisi Hz. Peygamber'in risâletine ilişkin delil ve kanıttan başka bir kanıtla değiştirdik ve yeniledik demektir. **[§]Sen** 193
sadece uyduruyorsun dediler. Her ne zaman onlara bir hüccetten sonra başka bir hüccet, bir âyetten sonra başka bir âyet gelirse şöyle derler: **Sen sadece uyduruyorsun.** Hz. Peygamber'e (s.a.) Allah'a iftira ettiğine dair nispette bulunuyorlar. Onların inatlaşma ve kibirlenme âdetleri de böyle olmuştur. Tıpkı şu beyanlarda belirtildiği gibi: "Rab'lerinin âyetlerinden onlara bir âyet gelmeye görsün, ondan ille de yüz çevirirler"[300]; "Ne zaman Rab'lerinden kendilerine yeni bir ihtar gelse, onlar bunu, akılları başka yerde, kendileri oyun ve eğlence içinde iken dinlemişlerdir"[301]. Onlara ne zaman bir delil ve âyetten sonra başka bir âyet gelince onları yalanlamakla ve Hz. Peygamber'i (s.a.) de bunları kendisi tarafından uydurmaya nispet etmekle karşılıyorlardı. Bununla onların küfürleri artıyordu. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Ne zaman bir sûre indirilse, içlerinden "Bu hanginizin imanını arttırdı ki?" diye soranlar çıkar. Ama bu, "İman etmiş olanların imanını pekiştirmiştir ve onlar birbirlerine bunu müjdelemek istediler. Kalplerinde hastalık olanlara gelince, bu onların (mânevî) kirlerine kir katmıştır ve onlar inkârcı olarak ölüp gitmişlerdir"[302].

---

300 "Rab'lerinin âyetlerinden onlara bir âyet gelmeye görsün, ondan ille de yüz çevirirler" (el-En'âm, 6/4).

301 el-Enbiyâ, 21/2.

302 et-Tevbe, 9/124-125.

Yüce Allah inananlara inen her bir sûrenin inananların imanını artırdığını, müşriklerin de azabını artırdığını ve inkârlarına inkâr kattığını haber vermiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bu âyette “izâ” (اذا) edatının (لو) edatı yerine konularak şöyle yorumlanması muhtemeldir: Eğer bir delilden sonra bir delil, bir âyetin ardından yeni bir âyet indirsek iman etmezler. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: “Eğer (istedikleri gibi) onlara melekleri indirseydik, ölüler de onlarla konuşsaydı ve her şeyi toplayıp karşılarına getirseydik, Allah dilemedikçe yine de inanacak değillerdi; fakat çokları bunu bilmezler”[303]; “Eğer gelmesi sebebiyle dağların yürütüldüğü bir Kur’ân olsaydı (yine inanmazlardı)”[304]. Yani eğer bu Kur’ân’ın inmesi sebebiyle dağlar yahut ölüler konuşturulacak olsaydı inatlarından dolayı yine de ona inanmazlardı. İşte birincisi de buna göredir. **Biz bir âyetin yerine başka bir âyeti getirdiğimiz zaman.** Yani soru sebebiyle bir âyeti başka bir âyetle değiştirsek de **Sen sadece uyduruyorsun** derlerdi.

194 **[§]Allah neyi indireceğini çok iyi bilir** beyanı **Allah,** kulların yararına olsun yahut olmasın **indireceği şeyleri çok iyi bilir** mânasına gelmesi muhtemeldir. Yahut şöyle olur: **Allah** inananların kalplerini sabit kılmak gibi **neyi indireceğini çok iyi bilir.** Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: “İman edenlere sebat kazandırsın”[305]. Yahut şöyle olur: Cebrâil’in (a.s.) Resûlullah’a **indireceğini en iyi bilir.** Şu âyet de böyledir: “Müslümanlara rehber ve müjde olsun diye Rabb’in tarafından bir gerçek olmak üzere Kur’ân’ı Rûhulkudüs’ün indirdiğini söyle”[306]. Yani Hz. Peygamber (s.a.) Kur’ân’ı kendiliğinden uydurmadı, fakat Cebrâil onu Rabb’inden indirdi.

قُلْ نَزَّلَهُ رُوحُ الْقُدُسِ مِنْ رَبِّكَ بِالْحَقِّ لِيُثَبِّتَ الَّذٖينَ اٰمَنُوا
وَهُدًى وَبُشْرٰى لِلْمُسْلِمٖينَ

303 “Eğer (istedikleri gibi) onlara melekleri indirseydik, ölüler de onlarla konuşsaydı ve her şeyi toplayıp karşılarına getirseydik, Allah dilemedikçe yine de inanacak değillerdi; fakat çokları bunu bilmezler” (el-En‘âm, 6/111).

304 “Eğer gelmesi sebebiyle dağların yürütüldüğü veya yerin parçalandığı yahut ölülerin konuşturulduğu bir Kur’ân olsaydı (yine inanmazlardı). Fakat bütün işler Allah’a aittir” (er-Ra‘d, 13/31).

305 Sonraki âyetten.

306 Sonraki âyet.

102. "İman edenlere sebat kazandırsın, müslümanlara rehber ve müjde olsun diye Rabb'in tarafından bir gerçek olmak üzere Kur'ân'ı Rûhulkudüs'ün indirdiğini söyle."

Kur'ân'ı Rûhulkudüs'ün indirdiğini söyle. "Hak ile" anlamındaki "bi'l-hakkı" (بِالْحَقِّ) kelimesi Allah'ın onlar üzerindeki hakkı, yahut bazılarının bazıları üzerindeki hakkı mânasına gelebilir. Sözler hakkında kullanılınca hak doğruluktur, işler hakkında doğru olan ve sağduyu, hükümler hakkında ise adalet ve isabettir. Hak, bir işi yaptığı için failinin övüldüğü şeydir.

İman edenlere sebat kazandırsın diye. Bu cümle şu beyanın tefsiridir: "Ne zaman bir sûre indirilse, içlerinden "Bu hanginizin imanını arttırdı ki?" diye soranlar çıkar. Ama bu, iman etmiş olanların imanını pekiştirmiştir ve onlar birbirlerine bunu müjdelemek istediler"[307]. Çünkü yüce Allah iman edenleri sebat ettirmek için Kur'ân'ı indirdiğini haber verdi. Âyette geçen "imanlarını artırır" ifadesi burada zikredilen sebat ettirmektir. **Sen ancak uyduruyorsun**[308] meâlindeki söz "Kalplerinde hastalık olanlara gelince, bu onların (mânevî) kirlerine kir katmıştır ve onlar inkârcı olarak ölüp gitmişlerdir"[309] meâlindeki beyana karşılıktır. Bilinmesi gerekir ki, Tevbe sûresinde sözü edilen iman artışı bu âyette belirtilen sebat ettirmek, tatmin olmak ve benzeri mânalardır.

[§]Müslümanlara rehber ve müjde olsun diye. Yani cehaletten ve onla- 195
ra arız olan şüphelerden yahut sapıklıktan hidâyete ermek müslümanlar için müjdedir. Başka bir âyette yüce Allah şöyle buyuruyor: "İnananlar için kılavuz ve rahmet olsun diye"[310]. Bilinmelidir ki iman ile İslâm birdir.

وَلَقَدْ نَعْلَمُ اَنَّهُمْ يَقُولُونَ اِنَّمَا يُعَلِّمُهُ بَشَرٌ لِسَانُ الَّذ۪ي يُلْحِدُونَ اِلَيْهِ اَعْجَمِيٌّ وَهٰذَا لِسَانٌ عَرَبِيٌّ مُب۪ينٌ

103. "Hiç kuşkusuz, "Kesin olarak bunları ona bir insan öğretiyor" dediklerini biliyoruz. Oysa ona öğretiyor dedikleri kişinin dili yabancıdır, bunun dili ise açık seçik Arapça'dır."

---

[307] "Ne zaman bir sûre indirilse, içlerinden "Bu hanginizin imanını arttırdı ki?" diye soranlar çıkar. Ama bu, iman etmiş olanların imanını pekiştirmiştir ve onlar birbirlerine bunu müjdelemek istediler" (et-Tevbe, 9/124).

[308] Önceki âyet.

[309] et-Tevbe, 9/125.

[310] "Ey insanlar! Rabb'inizden size bir öğüt, kalplerdeki hastalıklara bir şifa, inananlara bir rehber ve rahmet gelmiştir" (Yûnus, 10/57).

Kuşkusuz, "Kesin olarak bunları ona bir insan öğretiyor" dediklerini biliyoruz, onlar ona bir insan öğretiyor demediler, fakat falanca kişi diye adını belirleyerek ifade ettiler. Ancak beşer ifadesi kullanılarak haber Allah'tan gelmiştir. Görmez misin ki Allah devamında **oysa ona öğretiyor dedikleri kişinin dili yabancıdır, bunun dili ise açık seçik Arapça'dır** buyurarak bunu haber vermiştir. Bu haber, insanların Hz. Peygamber'i öğrettiğini söyledikleri beşerin, kendisine işaret edilmiş ve adı belirlenmiş biri olduğuna işaret eder. Çünkü yüce Allah şöyle buyurmuştur: Bunun (o beşerin) dili yabancıdır, oysa Peygamber (s.a)'in dili Arapça'dır. Nasıl oldu da Hz. Peygamber (s.a.) onun söylediklerini, o da Hz. Peygamber'in söylediklerini anlamışlardır. Oysa birinin dili ötekinden başka idi. Müfessirler şunu söyledi: Hz. Peygamber (s.a.) kendisine şu ad verilmiş olan yahudi bir delikanlı ile oturur, delikanlı ona Tevrat'ı okur, Hz. Peygamber (s.a.) de onu dinlerdi. Hz. Peygamber (s.a.) ona İslâm'ı öğretirdi, o da o zaman müslüman oldu da Kureyş onun için "Ona beşer bunları öğretiyor" dedi. Eğer dedikleri gibi Hz. Peygamber (s.a.) ona İslâm'ı öğretiyor idiyse ve müslüman olmuşsa şöyle bir soru sorulabilir: O delikanlı kendi dilinden başka bir dil konuşan Hz. Peygamber'in (s.a.) haber verdikleri hakkında Arapça olarak dilini nasıl anladı? Fakat bunun Kur'ân'da olması ihtimali vardır. Çünkü onlar şöyle dediler: "Sen ancak uyduruyorsun"[311], sonra da şöyle derler: **Onu ancak bir insan öğretti.** *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak şöyle buyurur: Bu Kur'ân'ı ona nasıl öğretti ki! Oysa o onun dilinden çok az şeyi anlar. Oysaki sizin diliniz Arapça olduğu halde, Kur'ân'ın bir benzerini yapamıyorsunuz, benzeri bir sûre yahut bir âyet de getiremezsiniz, buna rağmen onun dilini anlamayan bir kişi Kur'ân gibi bir kitap yapmaya nasıl kādir olmuştur? Bu durum onlar aleyhine delil anlamına gelir.

196 [§]Şunu da ifade etmeliyiz ki onların sözlerinde açık bir çelişki bulunmaktadır. Çünkü onlar: **"Sen ancak uyduruyorsun" dediler, sonra da "Ona bir insan öğretiyor"** dediler. Halbuki başkasının bilgi öğrettiği kişi uydurmacı değildir, çünkü iftira kendinden uydurulandır, işte bu açık bir çelişkidir. **Öğretiyor dedikleri kişi** hakında bazıları şöyle demiştir: Ona meylediyorlar. Bu görüş Ebû Avsece ve İbn Kuteybe'nin sözüdür. Onlar şöyle de dediler: İlhâd[312] meyletmektir, kabrin bir köşesine doğru meylettiği için lahide bu sebeple lahid adı verilmiştir. Kisâî şöyle dedi: Meyletmek anlamına gelmektedir, yani meylediyorlar.

311 en-Nahl, 16/101.

312 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 249.

Açık seçik Arapça. “Mubîn” (مبين) kelimesinin, leh ve aleyhlerindeki her şeyi açıklayan anlamında olması muhtemeldir. Yahut Allah’ın kulları üzerindeki haklarını ve bazı kimselerin bazı kimseler üzerindeki haklarını açıklamak anlamına gelmesi de muhtemeldir. Bu âyet Bâtınîler’in görüşlerini reddeder. Çünkü onlar şunu söylüyorlar: Resûlullah bu Kur’ân’ı kendisi Arapça kelimelerle telif etmiştir, yoksa Allah ona Kur’ân’ın lafızlarını Arapça olarak indirmemiştir. Eğer belirttikleri durum gerçek olsaydı Bâtınîler’in iddiaları yukarıdaki âyette açıklandığı üzere Hz. Peygamber’in bu Kur’ân’ı kendisi Arapça olarak yazıp Allah’a iftira etmiş olduğu iddiası türünden olurdu.

اِنَّ الَّذٖينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاٰيَاتِ اللّٰهِ لَا يَهْدٖيهِمُ اللّٰهُ وَلَهُمْ عَذَابٌ اَلٖيمٌ ﴿١٠٤﴾

104. “Allah’ın âyetlerine inanmayanlar yok mu, Allah onlara hidâyet vermeyecek; onlar için elem verici bir azap vardır.”

Allah’ın âyetlerine inanmayanlar yok mu, Allah onlara hidâyet vermeyecek. Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: *En doğrusunu Allah bilir ya,* kim Allah’ın âyetlerini yalanlarsa, o Allah katında hidâyete ermiş olmaz. Ebû Bekir el-Esam da şöyle demiştir: Âyetleri yalanlamaları sebebiyle **Allah onları hidâyete erdirmez.** Bu görüş, Allah’ın âyetlerini yalanlayan kişinin hidâyete ermeyeceği meselenin kendisine gizli ve müphem kaldığı herkese bütünüyle hayaldir. Aynı şekilde Ebû Bekir el-Esamm’ın şu sözü de öyledir: Allah’ın âyetlerini yalanlayan kimseyi O’nun hidâyete erdireceğini kim vehmeder? Bu bütünüyle yanlıştır ve hayaldir. Bize göre bunun aslı şudur: **Allah’ın âyetlerine inanmayanlar yok mu,** inat ve kibirlenmeleri sebebiyle **Allah onları hidâyete erdirmez.**

[§]Çünkü onlar Allah’ın âyetlerine karşı inatlaşıyorlar, onların âyetler ve 197
gerçek olduklarını bilmelerine rağmen yalanlıyorlar. Yahut bu sözü yüce Allah, iman etmeyeceklerini ve bunun üzerinde öleceklerini bildiği bir kavme söylemiştir. Allah iman etmeyeceğini bildiği kimseyi hidâyete erdirmez.

اِنَّمَا يَفْتَرِي الْكَذِبَ الَّذٖينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاٰيَاتِ اللّٰهِ وَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْكَاذِبُونَ ﴿١٠٥﴾

105. "Ancak Allah'ın âyetlerine inanmayanlar böyle bir yalanı uydurabilirler, asıl yalancılar onların kendileridir."

Ancak Allah'ın âyetlerine inanmayanlar böyle bir yalanı uydurabilirler, ona iman edip tasdik edenler değil. Bunu yalanlayanlar işte yalancıların tâ kendileridir.

مَنْ كَفَرَ بِاللّٰهِ مِنْ بَعْدِ اِيمَانِه۪ٓ اِلَّا مَنْ اُكْرِهَ وَقَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ بِالْاِيمَانِ وَلٰكِنْ مَنْ شَرَحَ بِالْكُفْرِ صَدْرًا فَعَلَيْهِمْ غَضَبٌ مِنَ اللّٰهِ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظ۪يمٌ ﴿١٠٦﴾

106. "Kim iman ettikten sonra Allah'ı inkâra saparsa -kalbi imanla dolu olduğu halde baskı altında kalanın durumu müstesna olmak üzere- kim kalbini inkâra açarsa işte Allah'ın gazabı bunlaradır; bunlar için çok büyük bir gazap vardır."

[Küfre Zorlamak]

Kim iman ettikten sonra Allah'ı inkâra saparsa -kalbi imanla dolu olduğu halde baskı altında kalanın durumu müstesna olmak üzere. Kim iman ettikten sonra Allah'ı inkâra saparsa. Kim Allah'ı inkâr ederse meâlindeki beyanın geçtiği bunun iki anlama gelmesi muhtemeldir: Biri şudur: İnkâr etmeye zorlayanın zannına göre Allah'ı inkâr eden kişi. Bu, zorlayanın talebinden dolayı Allah'ı inkâr ettiği inancındadır. Bu yüce Allah'ın şu âyetinde ifade edildiği gibidir: "İbrahim gizlice tanrılarının yanına vardı"[313]. Yani onların inancına göre ilâhlar, çünkü onlar ilâh değillerdi. Şu âyet de bunun gibidir: (Mûsâ) şöyle dedi: "Şimdi şu tapıp durmakta olduğun tanrına bir bak; biz onu iyice yakacağız sonra da un ufak edip denize savuracağız!"[314] Kuyumcunun inancına göre o heykel ilâh olduğu için Allah ona ilâh adını vermiştir. İkincisi de şudur: **Kim Allah'ı inkâr ederse** kalbini küfre açarak, kâfir olarak. Fakat kalbi iman ile dolu olduğuna inandığı halde, dili ile baskı altında küfür açıklamasında bulunursa bu küfür değildir.

---

313 "İbrahim gizlice tanrılarının yanına vardı; 'Niçin bir şeyler yemiyorsunuz?' dedi" (es-Sâffât, 37/91).

314 "(Mûsâ) şöyle dedi: 'Haydi git! Artık hayatın boyunca sana düşen 'Bana dokunmak yok!' demekten ibarettir. Ve bil ki asla kaçıp kurtulamayacağın bir hesap günü de seni beklemektedir. Şimdi şu tapıp durmakta olduğun tanrına bir bak; biz onu iyice yakacağız sonra da un ufak edip denize savuracağız!'" (Tâhâ, 20/97).

Bunun aslı şudur: Bir din yahut mezhebe inanan kimse ancak üç sebeple inanır. Birincisi: Bu din ve mezhepte başkasını daha basiretli, daha maharetli ve daha bilgili gördüğü için ve kendisi bu dereceye ulaşamayınca, onun görüşü, bilgisi ve basireti daha fazla olduğu için taklit eder. İkincisi: Şüpheden dolayı inanır. Çünkü diğerinin inancı kendince hak görünür ve sözünü ettiğimiz şüpheden ötürü o da buna inanır. Üçüncüsü: Hak kendince ortaya çıktığı için ona inanır. [§]Bu üç sebepten dolayı, kişi bir kimsenin mezhep veya din olarak 198
inandığına inanır. İnsanın bir mezhebe karşılıksız olarak gelişigüzel bir şekilde inanmasına gelince bu olmaz. Zorlayanın zorlamasından dolayı olan bu şahıs küfrünü açıklarsa kâfir olmaz. Bunun aslı şudur: İman ve küfür ancak insanın kendi tercihi ile gerçekleşir. Baskı, tercih imkânını ve küfrü isteyerek tercih etmeyi yok eder. İşte bu sebeple bu kişi, inkârı seçme durumu kendisinde bulunmadıkça baskı görmeden önce olduğu gibi iman dairesinde kalır.

Şöyle bir soru sorulabilir: Bizler müslüman olmaları için kâfirlere karşı savaşmakla emrolunmadık mı? Bu da baskı altında müslüman olmaktır. Kitap da bunu söylüyor: "Ya kendileriyle savaşacaksınız yahut müslüman olacaklar"[315]. Hz. Peygamber (s.a.) de şöyle buyurmuştur: "Allah'tan başka ilâh yoktur deyinceye kadar insanlara karşı savaşmakla emrolundum"[316]. Hem kişi kılıç korkusuyla müslüman olunca onun müslümanlığı görünüşte bir müslümanlık olur. Bunun gibi, bir kimse kâfir olmaya zorlansa ve küfür kelimesini dilinden söylese onun küfrü görünüşte küfür olur, dolayısıyla baskı altında müslüman olduğuna hükmedildiği gibi, baskı altında kâfir olduğuna da hükmedilir. Bunlar arasındaki fark nedir?

Buna şöyle cevap verilir: Böyle bir sonuca varılırdı, ancak Allah Teâlâ kulunu böyle bir neticeye varmaktan kurtarıp onu iman üzerinde bıraktı. Kalpleri iman ile huzur bulduktan sonra küfür kelimesini dilleriyle ifade etseler de, onun bir lütfu ve nimeti olarak iman dairesinde bırakılmıştır. Yoksa kural, küfür kelimesini konuşan kimsenin kâfir olduğuna hükmedilmesidir. Boşama, köle azat etme, evlenme ve benzeri konulara gelince bu işleri yapanın konuştuğuna göre sonuç vuku bulur. Çünkü boşama, azat etme ve benzer sözlerin kendisine bağlı olup başkasına bağlı değildir. Bu kişi her ne kadar bu konularda zorlanmış olsa da, konuşmak için tercih hakkına sahiptir ve ilgili konudaki

---

315 "Arkada kalan bu Arap kabilelerine de ki: 'Yakında çetin güç sahibi bir topluluğa karşı çağrılacaksınız; ya kendileriyle savaşacaksınız yahut müslüman olacaklar. Bu çağrıya uyarsanız Allah size güzel bir karşılık verecek, daha önce olduğu gibi geri durursanız sizi acı bir şekilde cezalandıracak'" (el-Feth, 48/16).

316 Buhârî, "Îmân", 17; Müslim, "Îmân", 32.

sözü söylemeye yönelmiştir. Çünkü baskı altına alınan kişi anılan sözleri konuşmak için dilini kullanmak istese buna gücü yetmez, dolayısıyla bu durum
199 baskı altına alınan kişinin kendi tercihi ile konuştuğuna işaret eder. [§]Satmaya, satın almaya ve benzerlerine gelince sözün kendisi ile ilgili değildir. Çünkü bazan alışverişler konuşarak değil malı almak ve vermek suretiyle olur. İşte bunun için baskı altında kalmak, alışverişin iptalinde etkili olur. Fakat kâfir olmaya zorlanan kimselere gelince, küfür kelimesini dili ile açıklasa da, kalbi imanla mutmain olduktan sonra, Allah onları iman ve onun hükmü üzerinde bırakmıştır. Hz. Peygamber'den (s.a.) rivayet olunan şu hadis buna göre söylenmiştir: "Ümmetimden hata, unutma ve zorlandıkları işler affedilmiştir"[317]. Bu da küfür hakkında olup ondan başkası için söylenmiş değildir. Çünkü o zaman küfür üzerinde zorlanmak yaygındı, onun dışında kalan boşama ve diğer işlerde baskı yoktu.

Bizim kâfirlerle savaşmamıza gelince, bunun da iki şekilde açıklanması muhtemeldir. Birincisi, cezalandırmak üzere yapılabilir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Müşrikler sizinle topyekün savaştıkları gibi, siz de onlarla topyekün savaşın"[318]. Gerçeğini bilmesek de müslüman olduklarını açıklamalar için, ceza olmak üzere onlarla savaşırız.

İkincisi: Biz baskı altında onların İslâm'ını kabul ettik ki onlar bu şekilde müslümanlar arasında yaşarken İslâm'ı görüp müslümanlardan onun gerçeğini öğrensinler. Görmez misin ki Allah Teâlâ şöyle buyurdu: "İnanmış kadınlar size muhacir olarak gelince onları sınayın"[319]. Allah onlara "inanmışlar" adını vermiş, sonra da " sınayın" sözü ile onları sınamayı bize emretmiştir. Kadınlar sadece gerçek imanlarının ortaya çıkması için sınanırlar. Böyle olmasa, sınamanın bir anlamı kalmazdı. Bunun dayandığı ilke şudur: Allah iman ve küfrün gerçeğini dile ve diğer organlara değil de kalbe bağlamıştır. Çünkü diğer organların baskı altında kullanılması caizdir. Fakat kalbin kullanılmasına sahibinden başkası yetkili değildir. Bu Allah'ın lütfudur ve O'ndandır. **Kim kalbini**
200 **inkâra açarsa.** [§]Baskı altında olsa bile kim kalbini küfre açarsa o bu fiili sebebiyle kâfirdir. Daha önce zikrettiğimiz üzere küfrü tercih etmesi sebebiyle kişinin kalbi açılır, çünkü kalp üzerinde baskının tesiri olmaz. **Bunlar için çok büyük bir gazap vardır.** Bu âyet açık olup yorumlanmaya ihtiyacı yoktur.

---

317 Hadis şu sözlerle gelmiştir: "Allah ümmetimden hata, unutma ve zorlandıkları şeyleri kaldırmıştır" (İbn Mâce, "Talâk", 16; bk. Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, s. 433-434).

318 "Müşrikler sizinle topyekün savaştıkları gibi siz de onlarla topyekün savaşın" (et-Tevbe, 9/36).

319 "Ey iman edenler! Mümin kadınlar göç ederek size geldiklerinde -onların imanlarını Allah daha iyi bilmekle beraber- siz onları sınayın" (el-Mümtehine, 60/10).

ذٰلِكَ بِاَنَّهُمُ اسْتَحَبُّوا الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا عَلَى الْاٰخِرَةِ وَاَنَّ اللّٰهَ لَا
يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ

107. "Bu, onların dünya hayatını âhirete tercih etmelerindendir. Allah kâfirler topluluğuna hidâyet vermez."

Çünkü onlar. Yani o gazap ve azap dünya hayatını **âhiret hayatına** tercih etmeleri sebebiyledir. Bunun iki şekilde yorumlanması muhtemeldir. Birincisi, inkârları sebebiyle onlar dünya hayatını âhirete tercih etmişlerdir. Yoksa sadece sevmek müminden de vaki olur, fakat iman adı ondan yok olmaz. Yüce Allah da öyle buyuruyor: "Ey iman edenler! Size ne oldu ki, "Allah yolunda seferber olun" denilince yerinize çakılıp kaldınız; yoksa âhiretten vazgeçip de dünya hayatıyla yetinmeye razı mı oldunuz?"[320]. Bu âyette yüce Allah müminlerin dünya hayatını sevmeleri sebebiyle onlardan iman adını yok etmedi, bu durum birinci sevme ve tercihin red ve inkâr üzere olduğuna işaret etmektedir. Bu da inkâr yolu ile değil, dünyaya meyletmesi sebebiyledir. Yahut âhireti mutlaka vuku bulacak gibi görmediler, fakat belki olur diye zannettiler. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: "Kıyâmet nedir bilmiyoruz, biz bu konuda zannetmenin ötesinde bir şey yapamayız, kesin bir bilgiye sahip değiliz dediniz"[321]. Müslümanlar ise âhiret hayatı hakkında zan ve şüphe içinde değiller, bilakis gerçekten kesin iman sahibi idiler, dolayısıyla buna müstahak oldular.

Allah kâfirler topluluğuna hidâyet vermez. Küfrü tercih ettikleri vakit. Yahut Allah küfrü imana tercih edenlere hidâyet vermez. Yahut Allah'ın bu sözü, küfrü tercih edeceklerini ve küfür üzerinde öleceklerini bildiği bir kavmi hidâyete erdirmez, anlamındadır.

اُولٰٓئِكَ الَّذٖينَ طَبَعَ اللّٰهُ عَلٰى قُلُوبِهِمْ وَسَمْعِهِمْ وَاَبْصَارِهِمْ
وَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْغَافِلُونَ

---

320 "Ey iman edenler! Size ne oldu ki, 'Allah yolunda seferber olun' denilince yerinize çakılıp kaldınız; yoksa âhiretten vazgeçip de dünya hayatıyla yetinmeye razı mı oldunuz? Halbuki dünya hayatının sağladığı fayda âhiretinkine göre pek azdır" (et-Tevbe, 9/38).

321 "'Allah'ın vâdi gerçektir, kıyâmet konusunda da bir kuşkuya yer yoktur' denildikçe, 'Kıyâmet nedir bilmiyoruz, biz bu konuda zannetmenin ötesinde bir şey yapamayız, kesin bir bilgiye sahip değiliz' dediniz" (el-Câsiye, 45/32).

201 **[§]*108. "Bunlar, Allah'ın kalplerini, kulaklarını ve gözlerini mühürlediği kimselerdir; gaflette olanlar da işte bunlardır."***

Bunlar, Allah'ın kalplerini, kulaklarını ve gözlerini mühürlediği kimselerdir. "Tab'" (طبع) "mühürlemek" örtmektir, küfrün karanlığı kalbin, kulağın ve gözün nurunu örter. Sanki her birinin iki nuru vardır, zâhirî ve bâtınî iki gözü vardır, onlarla birlikte görür. Bunlardan biri kaybolunca yahut göz kör olunca görünen göz ile görmeyen kimselerde olduğu gibi görmez olur. Kişi ancak gözünün nuru ile ve havanın nuru ile görür, bunlardan birine bir âfet gelirse faydalanma yok olur ve hiçbir şeyi görmez olur. Kalp de buna göredir. Onun gizli ve açık birer gözleri vardır ki bu zâhirî göz bilinmektedir. Kişi ancak bu iki gözle görür. Küfür karanlığı kişinin kalp gözünü kapatırsa bir şey görmez olur[322]. Görmez misin ki Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Şu bir gerçek ki gözler körleşmez, fakat göğüslerdeki kalpler körleşir"[323]. Yüce Allah görünen gözlerin kör olmadığını, esasen göğüslerdeki kalbin kör olduğunu haber vermiştir. Bu, belirttiğimiz görüşün doğruluğuna işaret etmektedir. *En doğrusunu Allah bilir ya,* kulak ve gözün mühürlenmesinin mânası işte budur.

Gaflette olanlar da işte bunlardır. Bu beyan, Allah'ın âyetleri ve delilleri hakkında düşünmekten gafildir anlamına gelmesi muhtemeldir. Ayrıca şu anlama gelmesi de muhtemeldir: inkâr etmeleri ve Allah'ın âyetleriyle delillerini yalanlamaları yüzünden başlarına geleceklerden gafildirler.

لَا جَرَمَ اَنَّهُمْ فِى الْاٰخِرَةِ هُمُ الْخَاسِرُونَ ﴿١٠٩﴾

109. "Hiç kuşku yok ki âhirette kaybedecek olanlar bunlardır."

Kuşku yoktur ki. "Lâ cerame" (لَا جَرَمَ) sözü hakkında daha önce bilgi verdik. Yani mutlaka, gerçekten demektir[324]. Denildi ki bu kelime tehdittir, **Hiç kuşku yok ki âhirette kaybedecek olanlar bunlardır.** Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: Allah'a yemin olsun ki, onlar cenneti ve Allah'ın rahmetini kaybetmiş-
202 lerdir, [§]ailelerini, cennetteki konaklama yerlerini kaybetmişlerdir, kendilerini kaybetmişlerdir, öyle ki kendilerini ateşe atmışlardır. Ebû Bekir el-Esam şöyle demiştir: Fani ve yok olan nimetlere karşılık daimî, bâki olan nimetleri kaçırmışlardır. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

322 Aynı ibare tekrarlanmaktadır.

323 el-Hac, 22/46 (Arapça metinde s. 201 dipnotta 22/4 yanlış yazılmış).

324 Bk. Hûd, 11/22.

ثُمَّ اِنَّ رَبَّكَ لِلَّذٖينَ هَاجَرُوا مِنْ بَعْدِ مَا فُتِنُوا ثُمَّ جَاهَدُوا وَصَبَرُوٓا
اِنَّ رَبَّكَ مِنْ بَعْدِهَا لَغَفُورٌ رَحٖيمٌ

110. "Öte yandan, bilesin ki Rabb'in, eziyetlerle sınandıktan sonra yurtlarından göçenlerin, ardından çabalarını sürdürüp sabır gösterenlerin yardımcısıdır; artık bu yapılanlardan sonra Rabb'in elbette çok bağışlayıcı, çok merhametlidir."

Öte yandan, bilesin ki Rabb'in, eziyetlerle sınandıktan sonra. Denildi ki; iman ettikleri için Mekke'de kâfirler tarafından kendilerine azap edilenler, sonra da Hz. Peygamber (s.a.) ve arkadaşları ile beraber cihat edip bunda sabredenlerdir. **Artık bu yapılanlardan sonra Rabb'in elbette çok bağışlayıcı, çok merhametlidir.** Denildi ki; sınandıktan sonra onların yaptıkları hatalara karşı **çok bağışlayandır, çok acıyandır.** Denildi ki: "Min ba'di mâ futinû" (مِنْ بَعْدِ مَا فُتِنُوا) fitneden sonra demektir. Bir kere ile yetinmesi gerekirdi. O zaman "le ğafûru'r-rahîm" (لَغَفُورٌ رَحٖيمٌ) beyanı anılan "lillezîne hâcerû" (لِلَّذٖينَ هَاجَرُوا) cümlesinin mevsulu olurdu. *En doğrusunu Allah bilir ya,* [Cevaptan önce söz uzadığı için] bu ifade iki kere belirtildi. [Âyetin, Allah onları çok bağışlayandır, yani şu sınananları, azap edilenleri ve diğerlerini çok bağışlayandır mânasına da ihtimali vardır]. Tevilcilerin belirttiklerine göre, inananlardan bazı insanlar Medine'ye gitmek üzere yola çıktılar, geri çevirmek için müşrikler onlara yetişip kendileri ile savaştılar, onlardan bir kısmı öldürüldü, bir kısmı da kurtuldu. Bunun üzerine yüce Allah **senin Rabb'in elbette çok bağışlayıcıdır** meâlindeki âyeti indirdi[325]. Tevilcilerden şunu söyleyenler de vardır: yüce Allah "Elif-lâm-mîm. İnsanlar, denenip sınavdan geçirilmeden, sadece "İman ettik" demekle bırakılacaklarını mı sanıyorlar?"[326] buyurdu. Onların çoğu şunu
söylediler: **[§]**"Kim iman ettikten sonra Allah'ı inkâra saparsa -kalbi imanla 203
dolu olduğu halde baskı altında kalanın durumu müstesna olmak üzere"[327]. Bu âyet sadece Ammâr b. Yâsir hakkında inmiştir. Bizim buna ihtiyacımız yoktur, ihtiyacımız sözünü ettiğimiz âyetteki hüküm ve hikmettir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

325 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIV, 184; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, XIII, 324.

326 "Elif-lâm-mîm. İnsanlar, denenip sınavdan geçirilmeden, sadece 'İman ettik' demekle bırakılacaklarını mı sanıyorlar?" (el-Ankebût, 29/1-2).

327 en-Nahl, 16/106. Arapça metinde dipnotta âyetin numarası verilmemiş.

يَوْمَ تَأْت۪ي كُلُّ نَفْسٍ تُجَادِلُ عَنْ نَفْسِهَا وَتُوَفّٰى كُلُّ نَفْسٍ مَا عَمِلَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿١١١﴾

111. "O gün herkes gelip kendisini savunacak, herkese yaptığının karşılığı eksiksiz ödenecek, onlara haksızlık edilmeyecektir."

O gün herkes gelip kendisini savunacak. Hasan-ı Basrî şöyle dedi: (تُجَادِلُ) kelimesi: Yani herkese, kendisinin yaptığı hayır ve şerden[328] haber verecektir demektir. Ebû Bekir el-Esam şöyle dedi: Her nefis kazandığı kötülük sebebiyle rehindir, öyle ki onun boynunda asılı olacaktır[329]. Fakat şunların sözünü ettiği konularda mücadele yoktur, mücadele atışma demektir. Mücadele sanki bazı hususları inkâr ettiği ve bazı iddialar öne sürdüğü için kişinin kendisiyle atışmasıdır. Nitekim şu âyette belirtildiği üzere bazı hususları dava konusu yaptığı için kendine hasımlık yapıyor ve kendisiyle atışıyor gibidir: "Sonra onların mazeretleri 'Rabbimiz Allah'a andolsun ki biz ortak koşanlar olmadık' demekten başka bir şey olmadı"[330]. Bazıları da şunu söyledi: Cehennem öyle bir nefes alarak ses çıkarır ki bunun korkusundan diz çökmeyen ne bir mukarreb melek ne de gönderilmiş peygamber kalır[331]. İşte o zaman her nefis kendisi ile mücadele edecek, kendine hasım olacak.

İnsanların, bundan başka bir şekilde kendileriyle mücadele etmelerine de ihtimal vardır. O da şudur: "Nihayet oraya geldiklerinde vaktiyle yaptıklarından dolayı kulakları, gözleri ve derileri onların aleyhine şahitlik eder. Derilerine, "Niçin aleyhimize şahitlik ettiniz?" diye sorarlar. "Her şeyi konuşturan Allah bizi de konuşturdu" derler. İlk önce sizi O yarattı, şimdi de yine O'na dönüyorsunuz"[332]. İşte bu onların kendileri ile mücadelesidir. Yine Allah şöyle buyuruyor: "Sonra onların mazeretleri "Rabbimiz Allah'a andolsun ki

---

328 "Nihayet oraya geldiklerinde vaktiyle yaptıklarından dolayı kulakları, gözleri ve derileri onların aleyhine şahitlik eder. Derilerine, 'Niçin aleyhimize şahitlik ettiniz?' diye sorarlar. 'Her şeyi konuşturan Allah bizi de konuşturdu' derler. İlk önce sizi O yarattı, şimdi de yine O'na dönüyorsunuz" (Fussılet, 41/20-21).

329 Sanki şu âyetlere işaret ediyor: "Her nefis, yaptıklarına karşılık tutulan bir rehindir" (el-Müddessir, 74/38); "Her insanın yükünü omuzuna yükledik. Kıyâmet gününde insana, açılmış vaziyette önüne konulacak olan bir kitap çıkaracağız" (el-İsrâ, 17/13).

330 "Sonra onların mazeretleri 'Rabbimiz Allah'a andolsun ki biz ortak koşanlar olmadık' demekten başka bir şey olmadı" (el-En'âm, 6/23).

331 Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, X, 193.

332 Fussılet, 41/20-21.

biz ortak koşanlar olmadık" demekten başka bir şey olmadı"[333]. Münafıklar hakkında zikredilen âyet de böyledir. "O gün Allah onların hepsini diriltecek; (dünyada) size yemin ettikleri gibi -işe yarar bir şey yaptıklarını sanarak- O'na da yemin edecekler"[334]. Yahut şöyle denilir: "Tücâdilu" (تُجَادِلُ) mücadele eder. Fakat bu mücadelenin ne olduğu açıklanmaz. Çünkü Allah Teâlâ mücadeleyi belirtti, fakat onun ne olduğundan bahsetmedi.

[§]Herkese yaptığının karşılığı eksiksiz ödenecek. Yani onların yaptık- 204
ları güzel işler ve iyilikler eksiltilmeyecek, kötülüklerine de ekleme yapılmayacak. Bu âyet Mûtezile'yi reddediyor. Çünkü onlar büyük günah işleyenin ebediyen cehennemde kalacağını söylüyorlar. Oysa yüce Allah herkese yaptığının karşılığının verileceğini haber vermiştir. O halde ya herkese yaptığı kötülüğün karşılığı eksiksiz verilip de yaptığı hayır ve itaatların karşılığı verilmese durum nice olurdu?

وَضَرَبَ اللّٰهُ مَثَلًا قَرْيَةً كَانَتْ اٰمِنَةً مُطْمَئِنَّةً يَأْت۪يهَا رِزْقُهَا رَغَدًا مِنْ كُلِّ مَكَانٍ فَكَفَرَتْ بِاَنْعُمِ اللّٰهِ فَاَذَاقَهَا اللّٰهُ لِبَاسَ الْجُوعِ وَالْخَوْفِ بِمَا كَانُوا يَصْنَعُونَ ﴿١١٢﴾

112. "Allah şöyle bir şehri örnek veriyor: Bu şehir güvenlikli ve huzurluydu; her yerden oraya bol rızık geliyordu. Derken ahalisi Allah'ın nimetlerine karşı nankörlük etti, Allah da onlara yapıp ettikleri yüzünden genel bir açlık ve korku felâketini tattırdı."

Allah şöyle bir şehri örnek veriyor: Bu şehir güvenlikli ve huzurluydu. Bu âyette verilen örnekle, âyetin inişi hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: Verilen bu örnek Mekke halkı içindir. Âyet onlar hakkında inmiştir. Mekkeliler'e şehirlerin halkını[335] örnek vermiştir. İsrâiloğullarından gelen peygamberlerini yalanlamaları sebebiyle onlara azap indirdi. Allah Resûlullah'ı yalanlamaları sebebiyle, daha önceki ümmetlere in-

---

333 "Sonra onların mazeretleri 'Rabbimiz Allah'a andolsun ki biz ortak koşanlar olmadık' demekten başka bir şey olmadı" (el-En'âm, 6/23).

334 "O gün Allah onların hepsini diriltecek; (dünyada) size yemin ettikleri gibi -işe yarar bir şey yaptıklarını sanarak- O'na da yemin edecekler. Bilin ki onlar yalancıların ta kendileridir" (el-Mücadele, 58/18).

335 (القارية والقاراة) Şehirli, bir arada yaşayanlardır. Şehirlilere "ehlü'l-kāriye" (أهل القارية) bedevîlere "ehlü'l-bâdiye" (أهل البادية) denilir.

diği gibi, kendilerine inecek azaptan Mekkeliler'i sakındırıyor. Bazıları da şöyle demiştir: Örnek, Medineliler için verilmiş olup Mekke halkı hakkında inmiştir, Allah Mekkeliler'in Hz. Peygamber'i yalanlamaları gibi yalanlamamaları için Medineliler'i sakındırıp uyarıyor ki yalanlamaları sebebiyle Mekkeliler'in başına gelen açlık ve korku giysisi onların da başına gelmesin.

Bu şehir güvenlikli ve huzurluydu; her yerden oraya bol rızık geliyordu. Denildi ki burası Mekke'dir, Mekke böyle idi, halkı orada sıkıntılardan yahut kötülüklerden emin idiler; her taraftan oraya rızık geliyordu. Bu durumda olan başka bir şehrin olması ihtimali de vardır.

Ahalisi Allah'ın nimetlerine karşı nankörlük etti. Yani Allah'ın nimetlerine şükretmeyi inkâr ettiler, yani bu nimetlerin şükrünü edâ etmediler demektir, Allah Teâlâ tarafından onlara bu nimetler gösterilmedi demek değildir.

205 **[§]Allah da onlara yapıp ettikleri yüzünden genel bir açlık ve korku felâketini tattırdı.** (لِبَاسَ): Cevherlerin üstünü örten şeydir. Görmez misin ki yüce Allah, nesnelerin üstünü örttüğü için geceye "libâs" (لِبَاسَ) adını verdi[336]. Buna göre açlık da açlıktan önce var olan örtüyü kaldırır. Çünkü açlık şiddetlenince sahibinin yüzünü değiştirir ve örtüsünü kaldırır. Açlık köpek eti, leş ve yakılmış kemikleri yedikleri zaman onlara isabet ettiği belirtilen açlıktır. Sözü edilen korkuyla Resûlullah'ı onlara göndermeyi dilemesidir. Görmez misin ki Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurdu: "Bir aylık yürüme mesafesindeki çevreye korku salmakla yardım olundum"[337]. "Havf"ın (الْخَوْف) öldürme anlamına gelebileceği de söylenmiştir.

Bol rızık. Kisâî şöyle dedi: Bir kimseye mal isabet edince yahut zahmetsiz bir yaşayış isabet edince "erğade'r-racülü" (أرغد الرجل) denilir. İbn Kuteybe "rağaden" (رَغَدًا) kelimesine çok ve bol anlamı vermiştir[338].

وَلَقَدْ جَاءَهُمْ رَسُولٌ مِنْهُمْ فَكَذَّبُوهُ فَأَخَذَهُمُ الْعَذَابُ وَهُمْ ظَالِمُونَ

[336] Yüce Allah'ın şu âyetine işarettir: "Biz geceyi libas/örtü yaptık" (en-Nebe', 78/10).

[337] Buhârî, "Teyemmüm", 1; "Salât", 56; Nesâî, "Gusül", 26.

[338] İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 249.

113. "Oysa onlara kendi içlerinden bir peygamber de gelmişti. Ama onu yalancılıkla suçladılar, bu yüzden de haksızlıklarını sürdürürken azap onları yakalayıverdi."

Kendi içlerinden bir peygamber. Yani kendilerinden, kendi soylarından ve neseplerinden tanıdıkları bir peygamber. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Oğullarını tanıdıkları gibi onu tanıyorlar"[339]. **Onu yalancılıkla suçladılar, bu yüzden de haksızlıklarını sürdürürken azap onları yakalayıverdi.** Yalanlama sebebiyle. Öyle ki bir şeyi lâyık olmadığı yere koydular. Yahut onlar kendilerine karşı **zâlimdirler**. Yüce Allah peygamberleri insanların beşer türlerinden ve kendi soylarından gönderdiğini haber verdi. Çünkü peygamber başka bir yapıya ve mahiyete sahip olunca mûcizeden başka bir mûcize ortaya çıkmaz delil ile ayırt edilmez. Çünkü bir olay olağanın ve beşerî gücün dışına çıkınca onun bir mûcize ve kanıt olduğunu insanlar bilirler; zira elçi kendi mahiyetlerinin dışındaki bir varlıktan mutadı ve gücü aşan bir olayı bilmezler, böyle bir olayı ancak kendi türlerinden birinin elinde ortaya çıkması halinde bunu bilebilirler. Yine bunun gibi kendileri arasından bir kimsenin yalanı doğru olandan ayrılır, başkasından olunca bilinmez.

فَكُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللّٰهُ حَلَالاً طَيِّبًا وَاشْكُرُوا نِعْمَتَ اللّٰهِ اِنْ كُنْتُمْ اِيَّاهُ تَعْبُدُونَ ﴿١١٤﴾

[§]***114. "Allah'ın size verdiği helâl ve güzel rızıktan yiyip için ve eğer*** 206
yalnız Allah'a kulluk ediyorsanız O'nun nimetine de şükredin."

Allah'ın size verdiği helâl ve güzel rızıktan yiyin. Bazıları şöyle demiştir: Helâl ve tayyib ikisi birdir ve helâl demektir. Sanki yüce Allah şöyle buyurmuştur: Allah'ın size helâl kıldığı rızıklardan yiyin. Nitekim şöyle buyurmuştur: "Size tayyib olan (helâl olan) kadınları nikâhlayın…"[340] Yani size helâl olan kadınlar demektir. Bazıları da **helâl ve güzel rızık** yani tat aldığınız sizin için helâl olan şeyler demektir. Çünkü helâl olan bazı şeyler vardır ki insan onlardan tat almaz, hoşlanmaz, belki onları çirkin bulur. "Tayyiben" (طَيِّبًا) kelimesinin, nefislerinizin hoşlandığı ve tat aldığı, iğrenilmeyen rızıklar anlamına gelmesi de muhtemeldir. Çünkü yüce Allah insanların gıdasını en temiz, en

[339] "Kendilerine kitap verdiklerimiz onu kendi oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar. Yine de içlerinden bir grup bile bile gerçeği saklıyorlar" (el-Bakara, 2/146).

[340] "Kadınlardan ikişer, üçer, dörder nikâhlayın" (en-Nisâ, 4/3).

lezzetli maddelerden yaptı, hayvanlar ve dört ayaklılar için de en sert ve en iğrenç olan maddelerden yaptı. Zira en temiz ve hoş olan, daha çok şükretmeye vesiledir. **Allah'ın size verdiği helâl ve güzel rızıktan yiyin.** Bu beyanın sizin üzerinizde bir şer ve zarar yoktur anlamında olması da muhtemeldir. Bu âyet, helâl olmayı şart koşmakla beraber, helâl olmadığı halde kişinin tercihine göre habis olan yiyecekleri de Allah'ın rızık olarak verdiğine işaret eder.

Eğer yalnız Allah'a kulluk ediyorsanız O'nun nimetine de şükredin. Allah'a ibadet etmeseler de kulların Allah'a şükretmesi lazımdır. Bu yüce Allah'ın buyurduğu gibidir: "Eğer inanıyorsanız Allah ve resûlüne itaat edin"[341]. İnanmıyor olsalar da Allah'a ve resûlüne itaat farzdır. Yahut şöyle buyuruyor: Eğer ona bir yönden ibadet ediyorsanız verdiği nimetlerin şükrünü Allah'a yöneltin. Yani bütün durumlarda ona kulluk yapın ve şükredin.

إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالدَّمَ وَلَحْمَ الْخِنْزِيرِ وَمَٓا اُهِلَّ لِغَيْرِ اللّٰهِ بِهِۚ فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَاِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَح۪يمٌ ﴿١١٥﴾

115. "Allah size sadece murdar eti** (meyte)**, kanı, domuz etini ve Allah'tan başkası adına kesilmiş olanı haram kıldı. Ama biri zorda kalırsa, haksızlığa sapmadıkça, sınırı aşmadıkça; bilsin ki Allah bağışlayıcıdır, merhametlidir."

Allah size sadece murdar eti (meyte), kanı, domuz etini ve Allah'tan başkası adına kesilmiş olanı haram kıldı. Yani ölmüş hayvan etini haram kıl-
207 dı. [§]Sanki Allah bunu söyledi, bunun arkasından kendilerine helâl kılınmış olan bazı yiyecekleri haram kılmalarından bahsetti. Kendilerine helâl kılınan ziraat ürünlerini, dört ayaklı hayvanları, develeri bahîre[342] ve sâibe yapmaları ve bahsedilen diğer yiyecekleri kendilerine haram kılmaları gibi. Sonra şöyle buyurdu: Bunlar haram kılınmadı, belki anılan ölü eti, kan, domuz eti ve benzeri yiyecekler haram kılındı. Âyetin yorumunun bu anlama gelmesi mümkündür. İlkin bunların haram kılınması uzak bir ihtimaldir.

---

341 "Sana ganimetleri soruyorlar. Ganimetlerin Allah'a ve resûlüne ait olduğunu söyle! O halde siz gerçek müminler iseniz Allah'a karşı saygısızlıktan sakının, aranızı düzeltin, Allah ve resûlüne itaat edin" (el-Enfâl, 8/1).

342 Yüce Allah'ın şu sözüne işarettir: "Allah bahîre, sâibe, vasîle ve hâm (diye bazı hayvanların işaretlenip kullanımdan alıkonması) ile ilgili bir buyruk koymamıştır. Fakat inkârcılar kendi uydurdukları yalanları Allah'a yakıştırmaya çalışıyorlar; onların çoğu akıllarını kullanmıyorlar" (el-Mâide, 5/103).

Ama biri zorda kalırsa anılan haram kılınmış yiyeceklere dair **haksızlığa sapmadan** bunlardan yiyebilir, o da doyacak kadardır. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: “Kim açlıktan bunalıp çaresiz kalırsa, günah sınırına varmaksızın”[343], yani bu sınırı aşmaksızın yiyebilir. Bazıları şöyle demiştir: “Ğayra bâğin” (غَيْرَ بَاغٍ) kendi dinine göre helâl kabul ederek, “ve lâ âdin” (وَلَا عَادٍ) ise yemede ħaddi aşmaksızın demektir. Bazıları da şöyle demiştir: “Ğayra bâğın” (غَيْرَ بَاغٍ) müslümanlara karşı isyan etmeksizin, onlara düşmanlık yaparak cemaatlerinden ayrılmaksızın; “ve lâ âdin” (وَلَا عَادٍ) ise onlara zorluk verecek bir saldırıda bulunmaksızın demektir. Biz daha önce bunları ve sözlerini belirtmiştik[344].

Fakat bize göre bu âyetin yorumu, müslümanlara karşı isyan etmeksizin ve zaruret miktarını aşmaksızın şeklindedir. Bazı insanların, “ğayra bâğin” (غَيْرَ بَاغٍ) kelimesine, insanlara zulmetmeksizin ve onlar üzerine saldırmaksızın diye yaptıkları yorum iki yönden ihtimal dâhilinde değildir. Birincisi: Zaruret durumunda bu kavramın insanlara karşı zulüm yapmak mânasına gelme ihtimali olmaz. Çünkü anılan o durumda buna gücü yetmez. İkincisi şudur: Bu kişi, sözü edildiği gibi bâği olsa ve kendisine ölü etinden yemek mübah kılınmasa da kendisine karşı baği olur. Çünkü eğer bu durumda yemese ölecek ve asi olacak. Bu da âyetin yorumunun bizim söylediğimiz gibi olduğuna işaret eder.

وَلَا تَقُولُوا لِمَا تَصِفُ اَلْسِنَتُكُمُ الْكَذِبَ هٰذَا حَلَالٌ وَهٰذَا حَرَامٌ لِتَفْتَرُوا عَلَى اللّٰهِ الْكَذِبَ اِنَّ الَّذ۪ينَ يَفْتَرُونَ عَلَى اللّٰهِ الْكَذِبَ لَا يُفْلِحُونَ

[§]***116. “Ağzınıza geldiği gibi yalan yanlış konuşarak, “Bu helâldir, bu haramdır” demeyin; çünkü Allah hakkında asılsız şey söylemiş olursunuz; Allah hakkında asılsız şey söyleyenler de kesinlikle iflah olmazlar.”*** 208

Ağzınıza geldiği gibi yalan yanlış konuşarak, “Bu helâldir, bu haramdır” demeyin. Yani ağzınıza geldiği gibi **bu helâldir, bu haramdır** demeyin. İbn Abbâs’ın şöyle dediği rivayet olunmuştur: Sizin helâl kabul ettiğinize **bu helâldir**, haram kabul ettiğinize de **bu haramdır** demeyin. Bu, yüce Allah’ın şu sözü gibidir: “De ki: ‘Allah’ın size rızık olarak indirdiği şeylerden bir kısmı-

343 el-Mâide, 5/3 (Arapça metinde s. 207’deki dipnot [5/5] yanlıştır).

344 Bk. el-Bakara, 2/173.

nı helâl bir kısmını haram saymanıza ne demeli?'"[345]. Bu âyette hiç kimsenin, "Allah'ın izni olmaksızın bu Allah'ın helâl kıldıklarındandır, şu da haram kıldıklarındandır" deme hakkı olmadığına dair işaret vardır. Kim eşyada aslolanın mübahlık yahut haramlık olduğunu söylerse o bu söz ile Allah'a iftira ediyordur. Çünkü Allah ona böyle söylemesi için izin vermemiş, belki ona bunu yasaklamıştır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah hakkında asılsız şey söylemeniz için. Yani şunu söylediğiniz zaman Allah'a iftira etmiş olursunuz.

Şöyle bir soru sorulursa: Harama helâl, helâle haram adını vermeleri sebebiyle Allah onlara "Allah'a iftira edenler" adını nasıl verdi?

Buna şu cevap verilir: Çünkü helâl kılmak, haram kılmak, emretmek ve yasaklamak rablıktır; onlar Allah'ın helâl kıldığı bir şeyi haram yahut haram kıldığı bir şeyi helâl kıldığı zaman sanki Allah haram kıldı, Allah helâl kıldı yahut kendileri haram ya da helâl kılıp onu Allah'a nispet ederek Allah haram kılmış yahut Allah helâl kılmış gibi davranmalarından ötürü, Allah'a iftira atmış olurlar. Çünkü Allah'ın haram kıldığı bir şeyi helâl kılan yahut helâl kıldığı bir şeyi haram kılan kâfir olur. Oysa haramdan yararlanan yahut helâlden yararlanmayı terkeden kâfir olmaz, sadece mücrim, yani günahkâr olur. Emirleri terkedip yasakları emredenler de böyledir.

209 **[§]Allah hakkında asılsız şey söyleyenler.** Bu beyan haram kıldıklarını helâl, helâl kıldıklarını haram kılmakta ve bunu Allah bize emretti[346] diyerek yalan söyleyenler demektir.

Kesinlikle iflâh olmazlar. Yani Allah'a iftira etmeye devam ettikçe iflâh olmazlar. Fakat iftiradan uzaklaşıp tövbe ederlerse iflâh olurlar yahut dünyada iftiraya devam ederlerse âhirette **iflâh olmazlar.**

117. "Az bir faydalanma… Ardından onlara elem veren bir azap vardır."

---

345 "De ki: 'Allah'ın size rızık olarak indirdiği şeylerden bir kısmını helâl bir kısmını haram saymanıza ne demeli?' De ki: 'Buna Allah mı izin verdi yoksa Allah adına hüküm mü uyduruyorsunuz?'" (Yûnus, 10/59).

346 "Onlar bir kötülük yaptıkları zaman 'Babalarımızı bu yolda bulduk. Allah da bize bunu emretti' derler. De ki: 'Allah kötülüğü emretmez. Allah hakkında bilmediğiniz şeyleri mi söylüyorsunuz?'" (el-A'râf, 7/28).

Az bir faydalanma. Müpteda olmak üzere cümlede yer almıştır. *En doğrusunu Allah bilir ya,* birkaç sebepten dolayı buna az bir faydalanma adı verilmiştir. Birincisi: Dünya metaı yok olmak ve sona ermek esasına göre vardır. Değeri yok olmak ve sona ermek olan her meta az sayılır. Nitekim bir atasözünde şöyle söylenmiştir: Mutlaka vuku bulacağı için “her gelecek yakındır”. Buna göre yok olan ve devam etmeyen her şey azdır. İkincisi şudur: Dünya nimetlerine az denilmesinin sebebi âfetler, üzüntüler, çeşitli belâlar ve şiddetlerle karışık olduğu için gerçekte azdır. Yahut yüce Allah’ın dünya nimetlerine azdır demesinin sebebi, âhirette Allah’ın vâdettiği nimetlere göre az olmasıdır. Çünkü bu nimetlerde sözünü ettiğimiz hususlar yoktur. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَعَلَى الَّذِينَ هَادُوا حَرَّمْنَا مَا قَصَصْنَا عَلَيْكَ مِنْ قَبْلُ وَمَا
ظَلَمْنَاهُمْ وَلٰكِنْ كَانُوا اَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ

118. “Yahudilere daha önce sana sözünü ettiğimiz şeyleri haram kılmıştık. Onlara biz haksızlık etmedik, fakat onlar kendi kendilerine haksızlık ediyorlardı.”

Yahudilere daha önce sana sözünü ettiğimiz şeyleri haram kılmıştık. O da yüce Allah’ın En‘âm sûresinde anlattığı husustur: “Sırtlarında yahut bağırsaklarında taşıdıklarını onlara haram kıldık… Taşkınlıkları yüzünden onları böyle cezalandırdık. Biz elbette doğru sözlüyüz”[347]; “Yahudilerin zulmü sebebiyle, bir de pek çok kimseyi Allah yolundan engellemeleri yüzünden… önceden helâl kılınan temiz ve iyi şeyleri onlara haram kıldık”[348].

Onlara biz haksızlık etmedik. Haram kıldığımız şeyleri yasaklamakla onlara haksızlık etmedik, çünkü biz onlara temiz olan o şeyleri, taşkınlık ve azgınlıkları sebebiyle kendilerine karşılık ve ukubet olmak üzere haram kıldık. Bu durum, Nisâ sûresinde Allah’ın ifade buyurduğu husustur: “Yahudilerin zulmü sebebiyle, bir de pek çok kimseyi Allah yolundan engellemeleri yüzün-

---

347 “Yahudilere mahsus olmak üzere bütün tırnaklı hayvanları haram kıldık. Sırtlarında yahut bağırsaklarında taşıdıkları ya da kemiğe karışan yağlar hariç olmak üzere, sığır ve koyunun ise iç yağlarını onlara haram kıldık. Taşkınlıkları yüzünden onları böyle cezalandırdık. Biz elbette doğru sözlüyüz” (el-En‘âm, 6/146).

348 “Yahudilerin zulmü sebebiyle, bir de pek çok kimseyi Allah yolundan engellemeleri, kendilerine yasaklandığı halde faizi almaları ve haksızlıkla insanların mallarını yemeleri yüzünden önceden helâl kılınan temiz ve iyi şeyleri onlara haram kıldık” (en-Nisâ, 4/160).

210 den… Önceden helâl kılınan temiz ve iyi şeyleri onlara haram kıldık”[349]. [§]O da “Biz onları taşkınlık ve azgınlıkları sebebiyle cezalandırdık” meâlindeki beyanda ifade edilen husustur. Yüce Allah, bir ceza ve ukubet olmak üzere, onların yaptıkları zulüm sebebiyle, taşkınlık ve azgınlıkları sebebiyle onlara bu şeyleri haram kıldığını haber verdi. Fakat onlar bu işte esas kendilerine zulmettiler. Yahut **Biz onlara haksızlık etmedik** meâlindeki beyan şöyle olmalıdır: İnsanlar Allah'ın köle ve cariyeleridir. Bu sebeple, Allah köle ve cariyelerini bir kere haram kılıp başka bir kere helâl kılmakla kullarını sınamaya tâbi kılıyor, fakat onlar nimetleri ve ihsanları bunlara sahip olan varlıktan başkasına yöneltmeleri ve kendilerine verdiği nimetlere karşı teşekkürü bunları verenin dışında başka varlıklara çevirmelerinden ötürü aslında onlar kendilerine haksızlık etmişlerdir.

ثُمَّ اِنَّ رَبَّكَ لِلَّذٖينَ عَمِلُوا السُّٓوءَ بِجَهَالَةٍ ثُمَّ تَابُوا مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ
وَاَصْلَحُٓوا اِنَّ رَبَّكَ مِنْ بَعْدِهَا لَغَفُورٌ رَحٖيمٌ ﴿١١٩﴾

119. “Sonuç olarak senin Rabb'in cahillikle kötülük işleyen, ama bunun ardından tövbe edip kendilerini düzeltenlerin yardımcısıdır; onların bu dönüşünden sonra, bilesin ki, artık Rabb'inin mağfiret ve rahmeti de çok geniştir.”

Sonuç olarak senin Rabb'in cahillikle kötülük işleyen. “Cahillikle kötülük işleyen” meâlindeki beyanın iki türlü yorumlanmaya ihtimali vardır: Birincisi kendisi cahil olmasa da yapılan iş cahil ve sefih işidir, kötü iş yapan adama: “Ey cahil, ey sefih!” denilir. İkincisi kötü iş işlemesi sebebiyle helâl olan şeyi bilmeyendir. Hem yüce Allah'ın: **Senin Rabb'in cahillikle kötülük işleyen** meâlindeki beyanı belirtilmeksizin gizli bir zamire bağlı olarak vârid olmuş olabilir. Çünkü Allah Teâlâ: **Senin Rabb'in cahillikle kötülük işleyen ama bunun ardından tövbe edip kendilerini düzeltenlerin yardımcısıdır** buyurmuş, sonra da bu cümleyi, cevabını belirtmeden başlangıç olarak tekrarlamıştır. O da **artık Rabb'inin mağfiret ve rahmeti de çok geniştir** cümlesidir. Lafzın zâhirine göre cevabın şöyle olması gerekirdi: Sonra Rabb'in bilmeden kötülük işleyen, daha sonra da tövbe edip kendilerini düzeltenleri çok bağışlayan,

349 “Yahudilerin zulmü sebebiyle, bir de pek çok kimseyi Allah yolundan engellemeleri, kendilerine yasaklandığı halde faizi almaları ve haksızlıkla insanların mallarını yemeleri yüzünden önceden helâl kılınan temiz ve iyi şeyleri onlara haram kıldık” (en-Nisâ, 4/160).

onlara çok acıyandır. Nitekim yüce Allah şu beyanında bunu belirtmiştir: **Öte yandan senin Rabb'in çabalarını sürdürüp sabır gösterenlerin yardımcısıdır**[350]. Fakat kelimeyi gizlemek (ızmâr) yahut tekit etmeyi dilemek üzere tekrar
etmek [§]yahut başlangıç veya başka bir yerde belirtilen bir cevapla yetinmek 211
anlamına gelir. Allah başka bir âyette şöyle buyurmuştur: "Ama yaptıklarının ardından tövbe edip kendilerini düzeltenler başka"[351]. *En doğrusunu Allah bilir ya,* bu cümle onun cevabıdır, yani senin Rabb'in tövbe ettikten sonra çok bağışlayan, çok acıyandır, bu kişi kötülük yapmadan önceki gibidir. Araplar kuvvetlendirmek amacıyla bazı şeyleri bazan tekrar ederler.

إِنَّ إِبْرٰهِيمَ كَانَ أُمَّةً قَانِتًا لِلّٰهِ حَنِيفًا وَلَمْ يَكُ مِنَ الْمُشْرِكِينَ

120. "Kuşkusuz İbrahim, bir tevhit önderi olarak Allah'a gönülden itaat eden iyilik rehberiydi, müşriklerden de değildi."

Kuşkusuz İbrahim, bir tevhit önderi olarak Allah'a gönülden itaat edendi. İbn Mesûd şöyle demiştir: "Ümmet" (أُمَّةً) insanlara hayrı öğretendir demiştir[352]. Bazıları da "kāniten" (قَانِتًا) Allah'a itaat edendir demiştir. Bazıları da: "Ümmeten kāniten" (أُمَّة قَانِتًا) her hayırda kendisine uyulan önder demektir. Tıpkı şu beyanda olduğu gibi: "Ben seni insanlara önder yapacağım"[353]. Hasan-ı Basrî "ümmeten" (أُمَّةً) kelimesine tâbi olunan sünnet anlamı vermiştir[354]. Yüce Allah'ın buna ümmet adını vermesi, düşmana karşı koymakta ümmet ve cemaate benzemesinden ötürü olabilir. Çünkü her ne kadar İbrahim (a.s.) yalnız başına tek bir kişi olsa da tek başına bir kişi gibi değil, düşmanlara ve ekâbir takımına karşı koymakta ümmet, cemaat ve onlardan yüz çevirenler gibi olmuştur. Ümmetin aslı, denildi ki cemaat ve çok sayıdaki insandır. **İbrahim ümmet idi.** Yani o bir cemaat gibi hayırlı işler yaptığı ve kendisinde her hayır itaatin toplandığı kişi idi. İbrahim (a.s.) işte bu sebeple ümmet adını almış-

---

350 "Öte yandan, bilesin ki Rabb'in, eziyetlerle sınandıktan sonra yurtlarından göçenlerin, ardından çabalarını sürdürüp sabır gösterenlerin yardımcısıdır; artık bu yapılanlardan sonra Rabb'in elbette çok bağışlayıcı, çok merhametlidir" (en-Nahl, 16/110).

351 "Ama yaptıklarının ardından tövbe edip kendilerini düzeltenler başka; çünkü Allah çok bağışlayıcı ve merhametlidir" (Âl-i İmrân, 3/89).

352 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIV, 191; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, X, 198.

353 "Vaktiyle Rabb'i İbrahim'i bazı sözlerle sınayıp da İbrahim onları eksiksiz yerine getirince, 'Ben seni insanlara önder yapacağım' buyurmuştu. İbrâhim, 'soyumdan da' deyince Rabb'i, 'Vâdim zâlimleri kapsamaz' buyurdu" (el-Bakara, 2/124).

354 Yani her hayırda uyulan önder demektir. Nitekim Allah Teâlâ "Ben seni insanlara önder yapacağım" buyurdu. İmam Hasan "İbrahim bir ümmet idi" demiştir.

tır. Yahut ümmetin tefsiri, peşinden getirilen cümledir: **Allah'a boyun eğen tevhit önderi.** Denildi ki: "Kânit" (قانت) itaat eden, kunût ise ayakta durmak
212 demektir. [§]Nitekim anlatıldığına göre Hz. Peygamber'e (s.a.) namazın en faziletlisinden sorulunca şöyle buyurdu: "Uzun kunutta bulunmaktır"[355]. Yani uzun süre kıyamda bulunmaktır. Bu mânaya göre İbrahim (a.s.) yaptığı bütün kulluk görevlerinde ve Allah'ın her emrinde, Allah için ayakta duran kimsedir demektir. Yine denildi ki: "Ümmeten" kelimesi din olarak demektir. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: "Gerçekten bu, tek bir din topluluğu olarak sizin ümmetinizdir"[356].

Bir tevhit önderi olarak. Denildi ki: "Hanîfen" (حَنِيفًا) hacıdır; müslimdir. Yine denildi ki ihlâslı kişidir; onda bunların hepsi vardı; hacceden, müslim, Allah için ihlâslı olan. Hanifin aslı meyletmektir. Yani İbrahim Allah'ın emirlerine ve kulluk yapılacak fiillere meyleden biriydi. *En doğrusunu Allah bilir.*

Müşriklerden değildi. Şüphe yoktur ki İbrahim (a.s.) müşriklerden değildi, fakat Allah bunu iki sebeple zikretmiştir: Birincisi her bir din mensubu kendisinin, Hz. Peygamber'in dini üzerinde olduklarını ve her fırkanın da ona intisap ettiğini iddia eder. Bu sebeple İbrahim'i bundan beri kılarak onların üzerinde bulundukları dine mensup olmadığını haber vermiş ve şöyle buyurmuştur: "İbrahim ne yahudi ne de hıristiyan idi"[357]. İkincisi: Bu âyet onun müşriklerden olmadığını "Bu benim Rabbimdir"[358] diye başlayan ilâhî beyanda belirtti. Çünkü bu söz konuştuğu lafızların zâhirine göre ondan çıktı, bu kelâm aslında Allah'a ortak koşmak anlamına gelir. Dolayısıyla burada lafzın zâhirine göre şirke bir tür benzerlik vardır. Fakat Allah onu şirkten uzaklaştırarak ağzından çıkan bu sözün Allah'a ortak koşmak olmadığını, fakat hasmı kendisi ile tartışmaya girince, tartışmak üzere o sözün ağzından çıktığını haber vermiştir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: "İşte o bizim delilimizdir, onu İbrahim'e verdik"[359]. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

355 Bk. Müslim, Sahîh, "Müsâfirîn", 22; Tirmizî, "Salât", 110; Nesâî, "Zekât", 49; İbn Mâce, "İkâmet", 200.

356 "'Gerçekten bu, tek bir din topluluğu olarak sizin ümmetinizdir; ben de sizin Rabb'inizim. Şu halde bana kulluk edin' (dedik)" (el-Enbiyâ, 21/92).

357 "İbrahim ne yahudi ne hıristiyan idi; bilakis o, tek Allah'a inanıp boyun eğmiş birisiydi, müşriklerden de değildi" (Âl-i İmrân, 3/92).

358 Müellif (r.h.) İbrahim'in (a.s.) Allah'ın varlığı hakkında En'âm sûresi 6/75-79. âyetlerindeki tartışma ve delil arayışını bildiren âyetlere işaret ediyor.

359 "İşte bunlar, kavmine karşı İbrahim'e verdiğimiz delillerimizdir. Biz dilediğimiz kimselerin derecelerini yükseltiriz. Şüphesiz ki senin Rabb'in hikmet sahibidir, her şeyi bilmektedir" (el-En'âm, 6/83).

شَاكِرًا لِاَنْعُمِهِ اِجْتَبٰيهُ وَهَدٰيهُ اِلٰى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ

[§] *121. "Allah'ın nimetlerine şükrederdi; Allah onu seçkin kılmış, doğru* 213
yola yöneltmişti."

Allah'ın nimetlerine şükrederdi. Yani Allah'ın verdiği nimetlerin şükrünü Allah'tan başkasına çevirmedi, belki onların şükrünü nimetleri verene yaptı. Şükür duyular âleminde nimete bir karşılık vermektir. Yaratılmışlardan hiçbiri, Allah'ın verdiği en küçük bir nimetine karşı teşekkür etmekte Allah'a lâyık olacak mertebesine ulaşamaz ve hiçbir kimse Allah'ın kendisine ihsan ettiği nimetlerin karşılığını tüketemez, nerde kaldı ki ona denk gelecek bir karşılık versin. Fakat Azîz ve Celîl olan Allah, gerçekte her ne kadar şükür olmasa da lütfu ve ihsanı ile buna şükür adını vermiştir. Nitekim kulun Allah'a borç olarak verdiği sadakayı sadaka olarak belirtti. Yine kulların kendileri de malları da gerçekte Allah'ın olmasına rağmen, kulun kendisini Allah'a teslim etmesine ve Allah'ın emrine vermesine de satma adını vermiştir[360]. Örfte bir kişi kölesinden borç istemez, kendisini satmayı da istemez, fakat Allah Teâlâ lütfu ve ihsanı ile kullarına, kendileri hakkında da malları hakkında da mülkiyeti olmayan köle muamelesi yapmıştır. Şükür isimlendirmesi de işte buna göredir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah onu seçkin kılmış. Bazıları buna, risâlet ve nübüvvet (peygamberlik) görevi için onu seçti anlamını vermiştir. Yahut **Allah onu seçkin kılmış,** o kavim arasından seçmiş ve uyulan bir önder yapmıştır. **Doğru yola yöneltmişti.** O da İslâm dini idi. Bu da şu âyette belirtilen husustur: "De ki: "Şüphesiz Rabbim beni doğru yola, sapasağlam bir dine, Allah'ı bir bilen İbrahim'in dinine iletti"[361].

وَاٰتَيْنَاهُ فِى الدُّنْيَا حَسَنَةً وَاِنَّهُ فِى الْاٰخِرَةِ لَمِنَ الصَّالِحِينَ

---

360 "Allah, kendi yolunda çarpışırken öldüren ve öldürülen müminlerin canlarını ve mallarını, karşılığında cennet vermek üzere satın almıştır. Bu, Allah'ın Tevrat'ta, İncil'de ve Kur'ân'da yer almış gerçek bir vâdidir. Kim Allah'tan daha fazla sözüne bağlı olabilir! O halde yaptığınız bu alışverişten ötürü sevinin. İşte büyük bahtiyarlık da budur" (et-Tevbe, 9/111).

361 "De ki: 'Şüphesiz Rabbim beni doğru yola, sapasağlam bir dine, Allah'ı bir bilen İbrahim'in dinine iletti. O, ortak koşanlardan değildi'" (el-En'âm, 6/161).

122. "Biz İbrahim'e bu dünyada iyilik verdik; kuşkusuz o, âhirette de sâlihlerden olacaktır."

Biz İbrahim'e bu dünyada iyilik verdik. Bazıları: Güzel övgü verdik demiştir. Bazıları dünyada iyilik verdik, çünkü bütün din mensuplar Allah'ı veli ediniyorlar ve ondan razı oluyorlar. **Bu dünyada iyilik verdik** meâlindeki be-
214 yanın, [§]Allah ona ne verdi ise mutlaka hasene olarak verdi anlamına gelmesi muhtemeldir. Nitekim bu husus **ey Rabbimiz dünyada bize iyilik ver**[362] meâlindeki ilâhî beyanda belirtildiği gibi, dünyada bize her ne verdiysen onların hepsini iyilik olarak ver demektir. Çünkü iyilik anlamındaki "hasene" (حسنة) sözü tek bir iyiliğin adıdır. Yahut yüce Allah'ın **bize dünyada iyilik ver** meâlindeki beyanın, ruhun bedenden alınması anında iyilik ver, yani ruhun bedenden alınmasının güzellikle olması mânasına gelmesi muhtemeldir.

Âhirette de sâlihlerden olacaktır. Yani dünyada Allah'ın kula verdikleri âhirette verdiklerinden eksiltilmeyecektir. Bazılar da **bize dünyada iyilik ver** meâlindeki beyan hakkında nübüvvet ve risâlet, yani peygamberlik ver demişlerdir. Yahut şöyle de denilebilir: Allah kuluna vereceğini bildirdiği iyilik ve güzelliği açıklamadı, fakat "Allahım! İbrahim'e rahmet ettiğin gibi Muhammed'e de rahmet et." duasında olduğu gibi, peygamberliği ona tahsis etti. İbrahim'de bir özellik ve lütuf vermiştir ki Allah onu başkasına değil sadece ona tahsis etti, birincisi de böyledir. *En doğrusunu Allah bilir.*

ثُمَّ اَوْحَيْنَٓا اِلَيْكَ اَنِ اتَّبِعْ مِلَّةَ اِبْرٰهٖيمَ حَنٖيفًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكٖينَ ﴿١٢٣﴾

123. "Sonra sana, 'Tevhid önderi olan ve putperestler arasında yer almamış bulunan İbrahim'in dinine uy' diye vahyettik."

Sonra sana, "Tevhid önderi olan İbrahim'in dinine uy" diye vahyettik. Yani İbrahim'in dinine ve onun yoluna uy demektir. Hz. Peygamber'den (s.a.) nakledilen bazı haberlerde şöyle buyurduğu rivayet olunmuştur: "Cebrâil (a.s.) Terviye günü İbrahim'e (a.s.) gelerek onu Mina'ya götürdü, orada hacla ilgili yapılacak bütün ibadetleri ona hem öğretti hem de gösterdi. Bunun üzerine yüce Allah Muhammed'e (s.a.) **Tevhit önderi olan ve putperestler arasında yer almamış bulunan İbrahim'in dinine uy" diye** vahyetti. İşte bu sebeple bizler de hacda ve hac dışında İbrahim'in dinine uymakla emrolun-

---

362 el-Bakara, 2/201.

duk. *En doğrusunu Allah bilir ya,* millet kelimesinin aslı dindir. Nitekim Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "İki millet mensubu kimseler birbirine vâris olamazlar"[363] buyurmuştur. Yani iki ayrı din mensubu demektir.

إِنَّمَا جُعِلَ السَّبْتُ عَلَى الَّذِينَ اخْتَلَفُوا فِيهِ وَإِنَّ رَبَّكَ لَيَحْكُمُ
بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ فِيمَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ

124. "Sebt gününün gözetilmesi sadece onun hakkında görüş ayrılığına düşenlere gerekli kılınmıştı. Rabb'in kıyâmet gününde, ayrılığa düştükleri meseleyle ilgili olarak onların arasında hükmünü verecektir."

Sebt gününün gözetilmesi sadece onun hakkında görüş ayrılığına düşenler. Bazıları şöyle demiştir: Mûsâ (a.s.) İsrâiloğulları'na kendilerini haftada bir gün cuma günü ibadete ayırmalarını ve dünya işlerinden o gün sıyrılmalarını emretti. [§]Bunun üzerine onlar da şöyle dediler: Biz cumartesi gününü 215
kendimizi ayırırız, çünkü Allah cumartesi günü hiçbir şey yaratmadı dediler. Onlardan bir grup da "Peygamberinizin size emrettiğine bakın, onu alın." dediler. İşte bu onların ihtilafıdır. Bunun üzerine istedikleri gibi, cumartesi günü onlara ayrıldı, sonra o günde Allah'a isyan etmeyi helâl kabul ettiler, bu sebeple yüce Allah da o günde iş yapmanın ceza olmak üzere onlara haram kılmıştır. Hasan-ı Basrî ve Katâde şöyle demişlerdir ki: **Sebt gününün gözetilmesi gerekli kılındı,** yani onlar ancak cumartesi gününde lânete uğradılar da maymuna döndürüldüler, yani cumartesi günü hakkında ihtilafa düşenler. İhtilafları, bazısının cumartesi gününü helâl bazısının haram kabul etmeleriydi. Ebû Bekir el-Esam şöyle demiştir: Onların ihtilafa düşmesi elçi ve nebîleri yalanlamaya dair olmuştur, bir kısmı peygamberleri tasdik etmişler, bir kısmı da yalanlamışlardır. Bu sebeple yüce Allah ceza olmak üzere cumartesi gününü onlara yasaklı gün yaptı. Yahut ihtilafları Mûsâ'dan (a.s.) tuhaf mûcizeler istemeleri ve "Allah'ı açıktan görmedikçe ey Mûsâ sana inanmayacağız"[364]; "Onların ilâhları gibi bize de ilâhlar yap"[365] demeleri ve benzeri isteklerinde olduğu gibi korkunç isteklerde bulunmalarıdır.

---

363 İbn Mâce, "Ferâiz", 6; Ebû Dâvûd, "Ferâiz", 10; Tirmizî, "Ferâiz", 16.

364 "Ey Mûsâ! Allah'ı açıkça görmedikçe sana asla inanmayız" demiştiniz de bakıp dururken hemen sizi yıldırım çarpmıştı" (el-Bakara, 2/55).

365 "İsrâiloğulları'nı denizden geçirdik; derken kendilerine mahsus birtakım putlara tapan bir kavimle karşılaştılar. Bunun üzerine, 'Ey Mûsâ! Onlara ait tanrılar gibi, sen de bizim için bir tanrı yap' dediler. Mûsâ dedi ki: 'Gerçekten siz cahil bir toplumsunuz!'" (el-A'râf, 7/138).

Sebt gününün gözetilmesi sadece onun hakkında görüş ayrılığına düşenlere gerekli kılınmıştı. Bu beyan iki anlama gelir: Birincisi cumartesi imtihanı, **ancak onun hakkında görüş ayrılığına düşenlere gerekli kılınmıştır.** Yani o günde itaatin dışına çıkanlar hakkında gerekli kılındı, çünkü yüce Allah: **Yoldan çıkmaları sebebiyle**[366] buyurdu. İkincisi: Cumartesi günü cezası o güne saldıranlar hakkında verilip ihtilafa düşenler hakkında değildir. Çünkü içlerinden bir grup onlara bunu yasakladılar, bir grup da o güne saldırdılar. İşte bu sebeple Allah saldıranları yok edip onlara bunu yasaklayanları yok etmedi. **Sebt günü hakkında ihtilafa girenler** meâlindeki beyanın Mûsâ (a.s.) hakkında yahut sebt günü hakkında ihtilafa düştüler ve bundan dolayı cezalandırıldılar mânasına gelmesi de muhtemeldir. *En doğrusunu Allah bilir.*

216 **[§]Rabb'in kıyâmet gününde, ayrılığa düştükleri meseleyle ilgili olarak onların arasında hükmünü verecektir.** Onların arasında ceza vererek hükmeder yahut hak yolda olan ile bâtıl yolda olanı açıklamaya hükmeder demektir. Fakat şöyle bir soru sorulursa: Allah dünyada hak yolda olanla bâtıl yolda olanı açıklamış, öyle ki bir grubu helâk etmiş, diğer bir grubu da kurtarmışsa **ayrılığa düştükleri meseleyle ilgili olarak onların arasında hükmünü verecektir**[367] meâlindeki beyanı nasıl söylemiştir? Fakat belirttiğimiz üzere bunun ceza vermek suretiyle olması ihtimali vardır.

اُدْعُ اِلٰى سَبٖيلِ رَبِّكَ بِالْحِكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَجَادِلْهُمْ بِالَّتٖى هِىَ اَحْسَنُ اِنَّ رَبَّكَ هُوَ اَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبٖيلِهٖ وَهُوَ اَعْلَمُ بِالْمُهْتَدٖينَ ﴿١٢٥﴾

125. "Rabb'inin yoluna hikmetle ve güzel öğütle davet et; onlarla en güzel yöntemle tartış. Kuşkusuz senin Rabb'in, yolundan sapanların kim olduğunu en iyi bilendir; O, doğru yolda bulunanları da çok iyi bilir."

---

366 "Onlara, deniz kıyısında bulunan şehir halkının durumunu sor. Onlar, cumartesi tatili yaptıkları gün, avlayacakları balıklar sürüler halinde suyun yüzüne çıkarak onlara doğru gelirken, tatil yapmadıkları günde ortalığa çıkmıyorlar diye cumartesi yasaklarını çiğniyorlardı. Yoldan çıkmaları sebebiyle onları işte böyle sınıyorduk" (el-A'râf, 7/163).

367 Allah cezalandırmak suretiyle onlar arasında hükmeder yahut hak ile bâtılı açıklayarak hükmeder. Fakat denilirse ki: Allah dünyada hak yolda olanı bâtıl yolda olandan ayırmış, öyle ki bir grubu yok ederek diğer bir fırkayı kurtarmıştır. İhitilaf ettikleri konular hakkında Allah aralarında hükmedeceğini nasıl söylemiştir?

Rabb'inin yoluna davet et. Bu beyan hakkında şöyle denilmiştir: Rabb'inin dinine davet et. **Hikmetle.** Hasan-ı Basrî demiştir ki hikmet Kur'ân'dır. Yani onları Allah'ın dinine Kur'ân'la çağır. Bazıları da **hikmetle** hüccet ve kuvvetli deliller ile demektir, demiştir. Yani onları Allah'ın dinine kuvvetli delil ve kesin kanıtlarla çağır. Yani onları Allah'ın dinine hüccet ve kuvvetli delillerle bağla ki bu sebeple onda sebat etsinler.

Güzel öğütle. Hasan-ı Basrî demiştir ki: Yani yüce Allah'ın Kitap'ta verdiği öğütlerle öğüt ver. Ebû Bekir el-Esam şöyle demiştir: Yani onlara, Allah'ın verdiği nimetleri hatırlat. **Onlarla en güzel yöntemle tartış.** Yani yumuşak sözler ve kanat germek suretiyle en güzel bir şekilde mücadele et ki Allah'ın dinini kabul etsinler ve Rab'lerine boyun eğsinler.

Bunun gibi âlimler "Hatırla ki sana Kitap ve hikmeti öğretmiştim"[368]; "Allah peygamberlerden, "Ben size kitap ve hikmet verdikten sonra mutlaka inanacak ve yardım edeceksiniz"[369] ilâhî beyanlar hakkında da ihtilaf etmişlerdir. Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: "Kitap ile hikmet birdir, İki ismidir, yani hikmet Kur'ân'dır. Bazıları da şöyle demiştir: Kitap Kur'ân'dır, o da vahyi işitmektir. Hikmet ise ilhamın vahyedilmesidir, o da sünnettir. Bazıları da: Kitap tenzildir
(indirilendir), [§]hikmet tenzile yerleştirilen mânadır. "Kitap ve hikmet birdir, 217
o da Kur'ân'dır" diyen **Rabb'inin yoluna hikmetle davet et** sözünün Kur'ân olduğunu söyleyen ile iki kavramın bir olmadığını söyleyen burada şöyle söylüyor: Hikmet, hüccet ve burhandır; ya ilham yönünden yahut Kitap'tan çıkarılıp ortaya konulması (tevil) yönünden.

Bu sûrede belirtilen **Rabb'inin yoluna hikmetle davet et** meâlindeki cümlesinde geçen bu hikmetten biri "Onların karınlarından, farklı renk ve çeşitlerde şerbet (kıvamında bir sıvı) çıkar…"[370] anlamındaki âyette ifade edilen husustur. Yani arıların karnından çıkar. Yine: "Sizin için sağmal hayvanlarda da kesin olarak ibret vardır. Nitekim size hayvanın karnında, besin artıklarıyla

---

368 "İşte o zaman Allah şöyle diyecek: 'Ey Meryem oğlu Îsâ! Sana ve annene lütfettiğim nimetleri hatırla! Seni Rûhulkudüs'le (Cebrâil) desteklemiştim de hem beşikte iken hem de yetişkin halinde insanlarla konuşuyordun. Sana yazmayı, hikmeti, Tevrat ve İncil'i öğretmiştim'" (el-Mâide, 5/110).

369 "Allah peygamberlerden, 'Ben size kitap ve hikmet verdikten sonra nezdinizdekini tasdik eden bir elçi size geldiğinde ona mutlaka inanacak ve yardım edeceksiniz' diye söz almıştı" (Âl-i İmrân, 3/81).

370 "[Rabb'in bal arısına] 'Sonra her türlü besleyici ürünlerden ye; Rabb'inin koyduğu kanunlara boyun eğerek çizdiği yollardan git!' diye ilham etti. Onların karınlarından, farklı renk ve çeşitlerde şerbet (kıvamında bir sıvı) çıkar ki onda insanlara şifa vardır. İşte bunda da düşünen bir topluluk için açık delil bulunmaktadır" (en-Nahl, 16/69).

kan arasında (oluşan), içenlere lezzet veren saf süt içiriyoruz"[371]. meâlindeki âyette belirtilen hususun yanı sıra kuru üzüm bağından ve değişik meyvelerden ve benzerlerinden çıkarıldığı belirtilen içeceklerin de hepsi Allah'ın hikmeti ile olmuştur. Yani onları Allah'ın dinine çağır, bunu onlara hatırlat, Allah'ın dinini kabul edip emrine boyun eğdikleri halde onlar onu ikrar etmektedirler.

Güzel öğüt. Bu öğüt "Allah adaleti, ihsanı ve akrabaya vermeyi emreder."[372] meâlindeki beyanda belirtilenlerdir. Bunların hepsi hikmetin gerektirdikleri ve aklın güzel gördükleridir. Çünkü adalet, ihsan ve sözü edilen akrabaya verme, her bir insanın aklında güzel görülenlerdir. Yine çirkin işlerle, yasakları işlemeye son vermek de güzeldir, bunları işlemek ve yapmak da çirkin görülen şeydir. Sanki hikmet ilim ve amel etmeyi birlikte kapsar, sanki Allah şöyle buyurmuştur: Onları ilim ve amel ile birlikte Allah'ın dinine çağır ki onlara fayda sağlasın yahut onları yumuşak bir üslupla, bazan kanat gererek, bazan da sertlik ve zorbalıkla davet et. İşte bu bir şeyi lâyık olduğu yere koymaktır. Daha sona Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Öğüdü alasınız diye size öğüt veriyor"[373].

Onlarla en güzel yöntemle tartış. *En doğrusunu Allah bilir ya,* bu beyanın şu şekilde yorumlanması muhtemeldir: Yani inkârlar üzerinde ikrarları sebebiyle onlarla mücadele et. Bu şu beyanlarda dile getirilen husustur: "O halde yaratanla yaratamayan bir olur mu?"[374]; "Yerden en küçük bir rızık sağlama
218 imkânı olmayan, buna güçleri yetmeyen şeylere mi tapıyorlar?"[375]. [§]"Allah size, hiçbir şeye gücü yetmeyen, başkasının mülkü konumundaki köle ile, katımızdan kendisini güzel bir şekilde rızıklandırdığımız ve bundan gizli-açık başkalarını da yararlandıran kişiyi örnek veriyor"[376]; "Yine Allah şu iki insanı örnek veriyor: Biri dilsizdir, elinden hiçbir şey gelmez, efendisinin sırtında yüktür, onu nereye gönderse yararlı bir sonuçla gelmez. Şimdi bununla adaleti emreden ve kendisi de dosdoğru yolda bulunan kimse bir olur mu?"[377]; "Allah kiminize kiminizden daha fazla rızık verdi. Ama kendilerine fazla verilenler,

371 en-Nahl, 16/66.

372 "Muhakkak ki Allah adaleti, ihsanı, akrabaya karşı cömert olmayı emreder; hayâsızlığı, kötülüğü ve zorbalığı yasaklar. İşte Allah, aklınızı başınıza alasınız diye size böyle öğüt veriyor" (en-Nahl, 16/90).

373 en-Nahl, 16/90.

374 "Yaratan yaratmayanla bir midir? Düşünsenize!" (en-Nahl, 16/17).

375 en-Nahl, 16/73.

376 en-Nahl, 16/75.

377 en-Nahl, 16/76.

rızıklarını ellerinin altındakilerle paylaşıp da onları bu hususta kendileriyle eşit hale getirmeye yanaşmıyorlar. Peki, onlar Allah'ın nimetini inkâr etmiş olmuyorlar mı?"[378]. Bunlara benzeyen âyetler. Allah yukarıdaki âyette, aynen ikrar ettikleri hususları, inkâr ettiklerine karşı delil getirerek en güzel bir şekilde tartışmayı emretmiştir ki, onu kabul edip boyun eğmeye kendilerini mecbur etsin.

Bunun yanında bu âyette din hakkında tartışma, bazılarının bazılarına karşı nasıl muamelede bulunmaları gerektiğini öğretmeye dair delil vardır. Çünkü Allah **Rabb'inin yoluna hikmetle davet et** buyurdu. Allah katındaki hikmetle, o da Kur'ân'dır yahut diğer kanıtlar ve açık delillerdir. **Güzel öğütle çağır ve onlarla en güzel bir şekilde tartış.** İşte böylece bazısının bazısı ile Allah'ın gösterdiği şekilde tartışmaları gerekir. Nebî ve resûllerin firavunlar ve ekâbir takımı ile tartışmalarını Kitab'ında bu şekilde belirtmiştir ki, o tartışmalardan bazıları âyetlerde şöyle ifade edilmiştir: "Allah'ın kendisine verdiği iktidara dayanarak" Rabb'i hakkında İbrahim ile tartışmaya giren kimseyi görmedin mi?"[379]; "Kavmi onunla tartışmaya girişti. Onlara dedi ki: "Beni doğru yola iletmişken, Allah hakkında benimle tartışıyor musunuz?"[380] Yine Firavun'un Mûsâ (a.s.) ile tartışması da böyledir, Allah onun hakkında şöyle buyurdu: "Firavun, "Âlemlerin Rabb'i de kimdir?" diye sordu. Mûsâ, "Eğer gerçeğe inanmaya yatkınlığınız varsa, bilin ki O, göklerin, yerin ve ikisi arasında bulunan her şeyin Rabb'idir" diye cevap verdi"[381]; "Mûsâ devamla şunu söyledi: "Şayet aklınızı kullanırsanız anlarsınız ki O, doğunun, batının ve bu ikisi arasında bulunan her şeyin Rabb'idir"[382]; "Firavun, "Doğru söyleyenlerden isen, haydi getir onu." diye karşılık verdi. Bunun üzerine Mûsâ asâsını atıverdi; bir

---

378 en-Nahl, 16/71.

379 "Rabb'i hakkında İbrahim ile tartışmaya giren kimseyi görmedin mi? İbrahim 'Rabbim hayat veren ve öldürendir' deyince o, 'Hayat veren ve öldüren benim' dedi. İbrahim 'Allah güneşi doğudan getirmektedir, hadi sen de onu batıdan getir' dedi. Bunun üzerine inkârcı ne diyeceğini bilemedi. Allah zâlimler topluluğuna rehberlik etmez" (el-Bakara, 2/258).

380 "Kavmi onunla tartışmaya girişti. Onlara dedi ki: 'Beni doğru yola iletmişken, Allah hakkında benimle tartışıyor musunuz? Ben sizin O'na ortak koştuklarınızdan korkmam. Ancak Rabbimin (beni korkutacak) bir şey dilemesi hariç. Rabbimin ilmi her şeyi kuşatmıştır. Hâlâ ibret almıyor musunuz?'" (el-En'âm, 6/80)

381 "Firavun, 'Âlemlerin Rabb'i de kimdir?' diye sordu. Mûsâ, 'Eğer gerçeğe inanmaya yatkınlığınız varsa bilin ki O, göklerin, yerin ve ikisi arasında bulunan her şeyin Rabb'idir' diye cevap verdi" (eş-Şuarâ, 26/23-24).

382 eş-Şuarâ, 26/28.

de ne görsünler, asâ düpedüz bir yılan oluvermiş!"[383] Daha birçok örnek vardır.
219 [§]İşte bu resûl ve nebîlerin firavunlar ve düşmanlarla tartışmasıdır, ya evliya arasındaki tartışmalar nasıl olur? Bunların hepsi din hakkında tartışmaktan yüz çeviren ve bu hususta konuşmak ve delil getirmekten kaçınanları reddeder.

Kuşkusuz senin Rabb'in, yolundan sapanların kim olduğunu en iyi bilir. Bu beyanda onların sapıklığa nispet edilmesi işaret ve kinâye yolu ile olup açık ifadelerle değildir. Çünkü yüce Allah, resûlüne öğrettiği ve yapmasını emrettiği güzel muameleden dolayı açıkça: "Siz Allah'ın yolundan saptınız" buyurmadı. Çünkü bu ifade tarzı kabul edilmeye daha yakın, kalpleri daha çok meylettirici ve daha etkileyicidir. Görmez misin ki yüce Allah Mûsâ (a.s.) ile Hârûn'u (a.s.) Firavun'a gönderince ikisine hitaben şöyle buyurdu: "Yine de ona söyleyeceklerinizi yumuşak bir üslûpla söyleyin, ola ki aklını başına alır veya içine bir korku düşer"[384].

وَاِنْ عَاقَبْتُمْ فَعَاقِبُوا بِمِثْلِ مَا عُوقِبْتُمْ بِهٖ وَلَئِنْ صَبَرْتُمْ لَهُوَ خَيْرٌ لِلصَّابِرٖينَ ﴿١٢٦﴾

126. "Cezalandırmak isterseniz size yapıldığı kadarıyla cezalandırın, fakat sabır gösterirseniz bilin ki muhakkak bu, sabırlı davrananlar için daha hayırlıdır."

Cezalandırmak isterseniz size yapıldığı kadarıyla cezalandırın. Bu âyetin iniş sebebi hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: Bu âyet Resûlullah'ın (s.a.) ashabı hakkında inmiştir, bu da şöyle olmuştur: Onlardan bir grup Uhud savaşında, kulaklarının, burunlarının kesilmesi, karınlarının yarılması ve benzeri çok kötü bir işkenceye mâruz kalınca onların arkadaşları: "Eğer Allah bize yardım eder de galip getirirse onlara şöyle şöyle yapacağız" diyerek kendilerine yapılan işkenceye karşılık vermeyi düşündüler. Bunun üzerine yüce Allah, **cezalandırmak isterseniz size yapıldığı kadarıyla cezalandırın** meâlindeki âyeti indirdi. Bunda düşmanlarına karşı müminlere yardım ve zafer müjdesi vardır. Çünkü onların düşmana karşı zafer kazanmaları söz konusu olmasaydı kendilerine yapılan işkenceye misliyle nasıl muka-

---

383 "Firavun, 'Doğru söyleyenlerden isen, haydi getir onu' diye karşılık verdi. Bunun üzerine Mûsâ asâsını atıverdi; bir de ne görsünler, asâ düpedüz bir yılan oluvermiş!" (eş-Şuarâ, 26/31-32).

384 Tâhâ, 20/44.

bele edebilirlerdi. Bu durum, bu âyetin müminler için yardım ve zafer müjdesi olduğuna işaret ediyor. Bunda aynı zamanda öldürme yetkisine sahip olmayanın intikam almasının caiz olmadığına dair delil vardır. Çünkü intikam almak belki de vurmak bu işi üstlenenlerin başarılı olamayacakları içindir. Fakat bir kısmının bir kısmına yardım etmeleri sebebiyle, onların arkadaşları sorguya çekilir. Bu âyette yol kesen eşkıyanın öldürülmek yahut elleri ve ayakları kesilmek üzere cezalandırılacaklarına dair delil vardır. Her ne kadar işkenceyi onlardan bir kısmı üstlenmiş olsa da bunu yapan, ancak üstlenmeyenlerin yardımı ile yapacak olmasından ötürüdür. [§]Bazıları şöyle demiştir: Âyet kâfirlerle 220
yapılan savaşların onların başlattığı savaşa karşılık verilmesine dair savaşlar hakkında inmiştir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Müşrikler sizinle topyekün savaştıkları gibi siz de onlarla topyekün savaşın. Bilin ki Allah buyruklarına karşı gelmekten sakınanlarla beraberdir"[385]; "Şayet sizinle savaşmaya kalkışırlarsa o zaman onları öldürün"[386]. Ve bu beyanların benzerleri konuya dair örneklerdir. Bunlar karşılıklı olunca Allah kendilerine yapılan işkencenin sınırını geçmemelerini, ancak onların yaptıkları kadar cezalandırmalarını emretti. Fakat eğer başlatılan savaş, karşılık verme savaşı değilse, onlar İslâm'ı kabul etmedikleri takdirde toptan öldürülürler. Bu husus yüce Allah'ın şu beyanıyla sabittir: "Ehl-i Kitap'tan Allah'a ve âhiret gününe inanmayan, Allah ve resûlünün yasakladığını yasak saymayan ve hak dine uymayan kimselerle, yenilmiş olarak ve kendi elleriyle cizye verinceye kadar savaşın"[387]. Hz. Peygamber (s.a.) de şöyle buyurmuştur: "Allah'tan başka bir ilâh yoktur deyinceye kadar insanlarla savaşmakla emrolundum"[388]; "Arkada kalan bu Arap kabilelerine de ki: 'Yakında çetin güç sahibi bir topluluğa karşı çağrılacaksınız; ya kendileriyle savaşacaksınız yahut müslüman olacaklar'"[389]. Bazıları da şöyle demiştir: Hayır, bu âyet müslümanlar hakkında inmiştir. Onun hükmü kısas, öldürme dışında kesme ve yaralama cezaları ile ilgilidir. Allah bu cezalarda kulların haklarında haddi aşmamalarını emretmiştir. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: "Kötü-

---

385 "Müşrikler sizinle topyekün savaştıkları gibi siz de onlarla topyekün savaşın. Bilin ki Allah buyruklarına karşı gelmekten sakınanlarla beraberdir" (et-Tevbe, 9/36).

386 el-Bakara, 2/191.

387 "Ehl-i Kitap'tan Allah'a ve âhiret gününe inanmayan, Allah ve resûlünün yasakladığını yasak saymayan ve hak dine uymayan kimselerle, yenilmiş olarak ve kendi elleriyle cizye verinceye kadar savaşın" (et-Tevbe, 9/29).

388 Buhârî, "Salât", 28, "Zekât", 1, "Cihâd", 102; Müslim, "Îmân", 10.

389 "Arkada kalan bu Arap kabilelerine de ki: 'Yakında çetin güç sahibi bir topluluğa karşı çağrılacaksınız; ya kendileriyle savaşacaksınız yahut müslüman olacaklar'" (el-Feth, 48/16).

lüğün cezası onun kadar bir kötülüktür"[390]; "Şu halde kim size saldırırsa, onun yaptığı saldırının dengiyle siz de ona saldırın. Allah'ın hükmüne saygılı olun ve bilin ki Allah kendisine saygılı olanların yanındadır"[391]; "Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında kısas size gerekli kılındı. Hüre hür, köleye köle, kadına kadın… Ancak her kime, kardeşi tarafından bir şey bağışlanırsa artık ona hakkaniyetle uymalı ve diyeti ona güzellikle ödemelidir. Bu, Rabb'inizden bir hafifletme, bir rahmettir. Bundan sonra kim haddi aşarsa ona elem verici bir azap vardır"[392].

Fakat sabır gösterirseniz. Belirtildiği gibi o, yani sabır **sabredenler için** çok hayırlıdır. **Fakat sabır gösterirseniz bilin ki sabırlı davrananlar için bu muhakkak daha hayırlıdır** meâlindeki beyan âyetin savaş hakkında değil de kısas hakkında indiğine işaret eder. Çünkü savaşta: Sabırlı ol denilmez yahut sabretmek daha hayırlı olmaz. Dolayısıyla bu durum âyetin savaş hakkında olmadığına işaret eder. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاصْبِرْ وَمَا صَبْرُكَ اِلَّا بِاللّٰهِ وَلَا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ وَلَا تَكُ ف۪ي ضَيْقٍ
مِمَّا يَمْكُرُونَ

127. Sen sabret; sabır göstermen de Allah'ın ihsanı sayesinde olacaktır. Onlardan dolayı üzülme, kurdukları tuzaklardan kaygı duyma.

Sabret ya Muhammed, **Senin sabrın ancak Allah'ın ihsanı sayesinde**
221 **olacaktır.** Yani senin sabırda başarılı olman ancak Allah'ın lütfu iledir. **[§]**Ni-
tekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: Fakat başarmam Allah'ın yardımına bağlıdır. Yalnız O'na dayanıyor ve O'na yöneliyorum"[393]. İkincisi: **sabret; sabır gös-**

[390] "Bir kötülüğün karşılığı ona denk bir davranıştır; ama kim bağışlar, düzeltme yolunu tutarsa onun mükâfatını Allah verir. Hiç şüphe yok ki O haksızlık edenleri sevmez" (eş-Şûrâ, 42/40).

[391] "Şu halde kim size saldırırsa, onun saldırısının dengiyle siz de ona saldırın. Allah'ın hükmüne saygılı olun ve bilin ki Allah kendisine saygılı olanların yanındadır" (el-Bakara, 2/194).

[392] "Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında kısas size gerekli kılındı. Hüre hür, köleye köle, kadına kadın. Ancak her kime, kardeşi tarafından bir şey bağışlanırsa artık ona hakkaniyetle uymalı ve diyeti ona güzellikle ödemelidir. Bu, Rabb'inizden bir hafifletme, bir rahmettir. Bundan sonra kim haddi aşarsa ona elem verici bir azap vardır" (el-Bakara, 2/178).

[393] "Şuayb da şöyle dedi: 'Ey kavmim! Bir de şöyle düşünün: Ya benim, Rabbimden açık bir delilim varsa ve O bana tarafından güzel bir nasip vermişse! Size yasakladığımı kendim yapmak niyetinde değilim. Ben sadece gücümün yettiği kadar ıslah etmek istiyorum. Fakat

termen de Allah'ın ihsanı sayesinde olacaktır. Yani senin kısası terketmen Allah emrettiği için, onun emri iledir, sendeki âcizlik ve zâf sebebiyle değildir.

Onlardan dolayı üzülme. Bazıları şöyle demiştir: Hz. Peygamber (s.a.) kavminin Allah'a küfretmeleri ve Allah'a imanı terketmelerinden dolayı üzülüyor ve kalbi daralıyordu. Bunun örneği şu âyetlerdedir: "İman etmiyorlar diye neredeyse kendini helâk edeceksin!"[394]; "O halde onlar için üzülerek kendini helâk etme. Allah onların yaptıklarını elbette biliyor"[395]. Daha sonra yüce Allah şöyle buyurdu: Bu sebeple **onlardan dolayı üzülme.** Bu beyan Hz. Peygamber'i (s.a.) teselli etmek ve rahatlatmak için olup yasaklamak için değildir. **Onlardan dolayı üzülme** meâlindeki söz beyanın öldürülen ve şehit edilen müminlerden dolayı üzülme, çünkü onlar Rab'leri katında sevinçlidirler, Allah'ın kendilerine verdikleri ile sevinçlidirler anlamına gelmesi muhtemeldir. Tıpkı şu beyanda belirtildiği gibi: "Bilakis onlar diridirler; Allah'ın, lütuf ve kereminden kendilerine verdikleriyle sevinçli bir halde Rab'leri yanında rızıklara mazhar olmaktadırlar"[396]. Yani müminlere üzülme, onlar sözü edilen lütuflar içindedir. Yahut müminlere üzülme, o kâfirlerin sana kurdukları tuzaktan dolayı kalbin daralmasın; çünkü onlar Allah'ın elçisine ve arkadaşlarına tuzaklar kuruyorlar, onlara eziyet ediyorlardı, bunun için Allah, senin kalbin bundan dolayı daralmasın diye emretti. Bazılar da şöyle demiştir: Bu âyet şehitlerin efendisi Hz. Hamza'nın şehit edilmesi hakkında inmiştir. Hamza'ya işkence edildi, büyük yaralar aldı, bu durum Hz. Peygamber'e (s.a.) çok şiddetli gelerek "Eğer onlara karşı zafer elde edersek şöyle şöyle yapacağız dedi"[397]. Bunun üzerine **[§]Cezalandırmak isterseniz size yapıldığı kadarıyla cezalandırın**[398] meâlindeki âyet 222
indi. Fakat eğer bu rivayet doğru ise bu, kātil ve öleni yaralayanlar dışındakilere uygulanan bir ceza anında olur. Bu da ilkin olmuştu. Görmez misin ki Allah

başarmam Allah'ın yardımına bağlıdır. Yalnız O'na dayanıyor ve O'na yöneliyorum" (Hûd, 11/88).

394 eş-Şuarâ, 26/3.

395 "Kötü işleri hoşuna gidip de onları güzel bulan kimse (ile böyle olmayan bir) mi? Allah dilediğini sapkınlık içinde bırakır, dilediğini de doğruya iletir. O halde onlar için üzülerek kendini helâk etme. Allah onların yaptıklarını elbette biliyor" (Fâtır, 35/8).

396 "Allah yolunda öldürülenleri sakın ölüler sanma! Bilakis onlar diridirler; Allah'ın, lütuf ve kereminden kendilerine verdikleriyle sevinçli bir halde Rab'leri yanında rızıklara mazhar olmaktadırlar. Arkalarından gelecek ve henüz kendilerine katılmamış olan şehit kardeşlerine de hiçbir keder ve korku bulunmadığı müjdesinin sevincini duymaktadırlar" (Âl-i İmrân, 3/169-171).

397 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIV, 195.

398 en-Nahl, 16/126.

Teâlâ: "Hüre hür, köleye köle, kadına kadın"[399] buyurdu. Onlar hür insanı köleye karşı, kadına karşı erkeği cezalandırmayı istiyorlardı. Bu âyet inince onunla ve "Sizin için kısasta hayat vardır"[400] meâlindeki âyetle neshedilmiş oldu. Eğer kātilden başkası kısas sebebiyle cezalandırılacak olsaydı bunda hayat olmazdı. Savaşta kâfirlerle birlikte bunu söyleselerdi bu muhtemel olmaz. Çünkü savaşta müminlerin, kâfirlerin hepsini öldürme ve tek bir kişi bırakmama hakları vardır. Bu durum hükmün iki anlama geleceğine işaret eder: Belirttiğimiz gibi neshedilmiş olma yahut hakkından fazla kısas cezası uygulamayı yasaklama anlamlarıdır. Nitekim yüce Allah anılan âyette "Ona saldırın…"[401] buyurmuştur.

128. "Çünkü Allah takvâ ile hareket edip iyiliği seçenlerin yanındadır."

Bu beyanın, Allah ve resûlüne muhalefetten **sakının** anlamına gelmesi muhtemeldir. Takvâ sahiplerine yardım ederek sizinle beraberdir, çünkü Allah onlara karşı sizin yardımcınızdır. **İyiliği seçenler,** yani amelde ve tevhidde. Yahut şöyle buyuruyor: **Allah takvâ ile hareket edenlerin yanındadır.** Allah, haram kıldığı ve yasakladığı fiilleri yapmaktan sakınanlara yardım ve nusretiyle muamele ederek onların yanında olur. **İyiliği seçenler.** Yani Allah'ın nimetlerine karşı şükrünü yerine getirmekle. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

399 el-Bakara, 2/178.

400 el-Bakara, 2/178.

401 "Şu halde kim size saldırırsa, onun saldırısının dengiyle siz de ona saldırın. Allah'ın hükmüne saygılı olun ve bilin ki Allah kendisine saygılı olanların yanındadır" (el-Bakara, 2/179).

[§]el-İSRÂ SÛRESİ

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla…

سُبْحَانَ الَّذٖٓى اَسْرٰى بِعَبْدِهٖ لَيْلاً مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ اِلَى الْمَسْجِدِ الْاَقْصَا الَّذٖى بَارَكْنَا حَوْلَهُ لِنُرِيَهُ مِنْ اٰيَاتِنَا اِنَّهُ هُوَ السَّمٖيعُ الْبَصٖيرُ ﴿١﴾

1. Bir gece, kendisine bazı âyetlerimizi gösterelim diye kulunu Mescid-i Haram'dan çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksâ'ya götüren Allah eksikliklerden münezzehtir. O, gerçekten her şeyi işitmekte ve görmektedir."

Bir gece götüren Allah eksikliklerden münezzehtir. "Sübhâneke" (سُبْحَانَ) kelimesi Allah'ı dengi bulunmaktan yüce tutmak yüceltmek ve ortakları olmaktan tenzih etmek anlamına gelir. Bu kelime Allah'ı Muattıla'nın söylediği ve mülhitlerin sandığının aksine Allah'ın çocuğu yoktur, hiçbir şeye muhtaç değildir, âfetlerden ve yaratıkların bütün özelliklerinden uzak olduğunu ifade eder. Bazı haberlerde rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber'e (s.a.) "sübhânallah"ın (سبحان الله) tefsiri sorulmuş ve şu cevabı vermiştir: "O Allah'ı her türlü kötülükten uzak tutmaktır"[1]. **Bir gece, kulunu Mescid-i Haram'dan çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksâ'ya götüren Allah eksikliklerden münezzehtir.** *En doğrusunu Allah bilir ya,* bu beyanın anlamı sanki şöyledir: Kulunu bir gece vaktinde bir aylık yürüme mesafesindeki yolu katettirmeye gücü yeten Allah, ölümden sonra insanları diriltmeye elbette kādir olur; resûlünü korumaya, ona yardım etmeye, nübüvvet ve risâletine dair mûcizelerini gösterme ve muhalefet edip onu yalanlayanların bütün hilelerini boşa çıkarma imkânına sahip olur.

---

1 Taberî, *a.g.e.*, XI, 90; Kurtubî, *a.g.e.*, XV, 140.

Mescid-i Haram'dan Mescid-i Aksâ'ya. Allah mescide "aksâ" (أقصى) adını verdi. "Aksâ" en uzakta olan demektir. "Kasıye, yaksâ, kasan" (قصى، يقصى، قصاً) kökünden[2] türemiştir. Sanki o zaman Mescid-i Haram ile Beytülmakdis denilen Mescid-i Aksâ'dan başka bir mescid yoktu. *En doğrusunu Allah bilir ya,* işte
224 bundan dolayı Beytülmakdis'e Allah Mescid-i Aksâ adını vermiştir. **[§]Çevresini mübarek kıldığımız.** Denildi ki mübarek olarak adlandırılmasının sebebi konukları, hayırları çok ve geniş olmasıdır. Başka bir görüşe göre mübarek adını almasının sebebi, peygamberlerin makam ve mekânı olmasıdır. Onların bereketi ve uğurlu olmaları sebebiyle bu yer de mübarek kılındı. *En doğrusunu Allah bilir.*

Kendisine bazı âyetlerimizi gösterelim diye. Yani aklî mûcizelerimizi gösterdikten sonra hissî bazı âyetlerimizi göstermek için demektir. Çünkü hissi mûcizeler şüpheyi yok etmede ve vesveseyi ortadan kaldırmakta daha çok etkilidir. Zira hiç kimse bilgi yolu duyu ve gözlem olan konularda şüphe etmez. Çoğunlukla şüpheler ve vesveseler aklî bilgilerde ortaya çıkar. Zira hiç kimse kendisinin kendisi olduğundan şüphelenmez. Azîz ve Celîl olan Allah, resûlüne, insaflı kimselerin kabul edip iman etmesine ve Resûlullah'ın (s.a.), Allah elçisi olduğunu ikrar etmesine mecbur edecek hissi mûcizeler göstermek istedi. Çünkü onlar, Hz. Peygamber'in kendilerine haber verdiği bilgilerin (gerçek olduğunu) biliyorlardı. Öyle ki falanca dışındakileri ve birçok işler gördüğünü söylediği takdirde[3] onun görmeden ve müşahede etmeden söz söylemeyeceğini biliyorlardı. Çünkü onlar, aklî mûcizeler kendilerine geldikçe "büyüdür", daha önceki kitaplarında zikredilen bilgileri için de "öncekilerin masallarıdır, ona bunları bir insan öğretiyor" dediler. Hayır, bunlar büyü işi, yalan ve iftira değil, öncekilerin masalları da değildir. Onlar onu bir kere büyüye, başka bir kere de yalan ve iftiraya ve benzerlerine nispet etmişlerdi.

O, gerçekten her şeyi işitmekte ve görmektedir. Yani sözü edilen fiilleri yapmaya gücü yeten, söz ve iş türünden hiçbir şeyin onun için gizli kalmasına ihtimal yoktur.

---

2 "Kasıye, yaksâ, kasan" (قصى، يقصى، قصاً): Mekân uzak oldu. "Kasıye'r-racülü ani'l-kavmi" (قصى الرجل عن القوم): Kişi kavminden uzak oldu demektir. (İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, "ksy" md.) Hz. Peygamber'in (s.a.) mescidi hicretten sonra inşa edilmiştir. İsrâ sûresi ise Mekke'de inmiştir.

3 (Falancadan başka) sözünden -herkesin varlık ve mahiyetini bildiği- melek ve diğer varlıkları kastetmiş olsa gerektir.

Sonra Hz. Peygamber'in (s.a.) göklere yükseltildiği (mîraç), hatta burada kendinden önceki peygamber kardeşlerini gördüğü şeklinde rivayet edilen haberler ve bu haberlerde sözü edilen bilgilere dair biz de Ebû Bekir es-Sıddîk'in söylediğini deriz: "Eğer bunları o söyledi ise doğru söylemiştir, ben de bunlara şahitlik ederim. Fakat eğer sözü edilen haberler doğru değilse âyette belirtilen kadarını söyleriz:[4] Hz. Peygamber Beytülmakdis'e, Mescid-i Aksâ'ya kadar gece yürütüldü deriz, âhad haberleri buna ilâve etmeyiz, çünkü bunlar âhad haberlerdir, âhad haberlerin verdiği bilgiye şahitlik yapmak caiz olmaz.

وَاٰتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَجَعَلْنَاهُ هُدًى لِبَن۪ٓي اِسْرَٓاۤء۪يلَ اَلَّا تَتَّخِذُوا مِنْ دُون۪ي وَك۪يلاًۜ ﴿٢﴾

[§]*2. "Mûsâ'ya kitabı verdik ve "Benden başkasına güvenip dayanma-* 225
yın" diyerek o kitabı İsrâiloğulları'na bir hidâyet rehberi kıldık."

Mûsâ'ya kitabı verdik. Yani Tevrat'ı verdik. **O kitabı İsrâiloğulları'na bir hidâyet kıldık.** Yüce Allah'ın bütün kitapları, hidâyeti benimsemek isteyen herkes için kılavuzdur, doğru yolu bulmak isteyenler için doğru yoldur, açıklama isteyenler için açıklamadır. Çünkü bu kitaplar üç haslete çağırmışlardır: yüce işlere, yüksek ahlâka, salih amellere çağırmışlardır; üç şeyi de yasaklamışlardır: Kötü işler, saçma ve önemsiz işler, ahlâksızlık ve çirkin davranışlar. Allah Teâlâ Kitab'ı, İsrâiloğulları için hidâyet yaptığını belirtmiştir, çünkü kitabın faydası onlara dokunmuştur, zira onlar bu Kitap vasıtasıyla hidâyet buldular, buna göre o Kitap hidâyet isteyenler için hidâyettir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Benden başkasına güvenip dayanmayın. Yani benden başkasını vekil edinmeyin. Yani biz onlara o Kitap'ta dedik ki yahut onlara orada belirttik, yahut emrettik ki **benden başkasını vekil edinmeyin.** Yani benden başkasını dayanılacak kişi ve **vekil yapmayın.** Vekil O'dur, işler O'na bırakılır, her durumda Allah'a dayanılır. Denildi ki: Benden başkasını Rab ve ilâh edinmeyin. Yine denildi ki: Benden başkasını ortak edinmeyin. Bunun aslı belirttiğimiz gibidir, vekil itimat edilen, güvenilendir.

ذُرِّيَّةَ مَنْ حَمَلْنَا مَعَ نُوحٍ اِنَّهُ كَانَ عَبْدًا شَكُورًا

---

4 Bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XV, 6; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, X, 283.

3. “Ey Nuh ile birlikte taşıdıklarımızın soyundan gelenler! Bilesiniz ki Nuh çok şükreden bir kul idi.”

Ey Nuh ile birlikte taşıdıklarımızın soyundan gelenler. Bazıları şöyle demiştir: “Zürriyyet”ten (ذرّيّة), daha önceki peygamberleri kastediyor. Yani Nuh’un soyundan olanları, Nuh ile birlikte taşınanlar ki onlar insanlardır. İnsanlardan elçiler göndermesini inkâr ettikleri için, Allah Teâlâ bunu hatırlattı. Çünkü onlar şöyle demişlerdi: “Kendilerine kurtuluş rehberi (vahiy) geldiğinde insanların inanmalarını, sadece “Allah, peygamber olarak bir beşeri mi gönderdi?” şeklindeki itirazları engellemiştir”[5]. İkincisi: **Nuh ile birlikte taşıdıklarımızın** başkasına da ihtimali vardır. Yani Nuh ile birlikte taşıdıklarımızın zürriyetinden gelen şu kâfirler, nasıl oluyor da hidâyet üzerinde olan babalarına muhalefet ettiler ve onlardan başkalarına uydular. Yahut o peygamberler (elçi) Nuh (a.s.) ile beraber taşıdıklarımızın soyundan idiler ve onlar insan idiler. Beşer olan peygamberleri nasıl da inkâr ettiklerini belirtti. Bazıları da onun bir sesleniş ve bir çağrı olduğunu söylediler. Yani ey tûfan zamanında **Nuh ile birlikte** erkeklerin belinde (meni olarak) ve kadınların rahimlerinde (yumurta olarak) **taşıdığımız** nesil!

226 **[§]Bilesiniz ki o çok şükreden bir kul idi.** Ondan Nuh’u kastediyor. Bazıları demiştir ki: Allah Nuh’a çok şükreden adını vermiştir, çünkü o her halde iken Allah’ı anardı. Bazıları da şekûrun, nimet vericisinin rızasını isteyen, kızdığı eylemleri yapmaktan sakınan kimse olduğunu söylemiştir. Bazıları ise şekûrun Allah’a itaat eden kul olduğunu söylemiştir. Biz daha önce şükrün anlamının nimetin karşılığı olduğunu belirtmiştik. Yahut şöyle denilir: Nuh’un Allah’a ibadeti şükür ibadeti olup bağışlanma talebi tarzındaki ibadet değildi. Yani o, ibadetinde istiğfar eden değil, çok şükreden idi.

وَقَضَيْنَٓا اِلٰى بَنٖٓى اِسْرَٓاۤءٖيلَ فِى الْكِتَابِ لَتُفْسِدُنَّ فِى الْاَرْضِ
مَرَّتَيْنِ وَلَتَعْلُنَّ عُلُوًّا كَبٖيرًا ﴿٤﴾

4. “Biz kitapta İsrâiloğulları’na şöyle bildirmiştik: “Yeryüzünde mutlaka iki defa fesat çıkaracak, çok böbürleneceksiniz.”

---

5 “Kendilerine kurtuluş rehberi (vahiy) geldiğinde insanların inanmalarını, ancak ‘Allah, peygamber olarak bir beşeri mi gönderdi?’ şeklindeki itirazları engellemiştir” (el-İsrâ, 17/94).

Biz kitapta İsrâiloğulları'na şöyle bildirmiştik: Yeryüzünde mutlaka iki defa fesat çıkaracaksınız. "Kadaynâ" (قَضَيْنَا) beyanına dair farklı görüşler ileri sürülmüştür. Hasan-ı Basrî ve diğerleri şöyle demişlerdir: Kitap'ta onlara vahyettik, haber verdik ve bildirdik ki **yeryüzünde mutlaka iki defa fesat çıkaracaksınız.** Bazıları bunun "kadaynâ aleyhim" (قَضَيْنَا عليهم) şeklinde olduğunu söylemiştir. Yani onlar aleyhine hükmettik. Bazıları da bu ifade için şunu söylemiştir: Onlar aleyhine yazdık. Nasıl olursa olsun, bunda Mûtezile'nin görüşünü iptal etmek söz konusudur. Çünkü yüce Allah, burada "kadâ"nın onları bilgilendirmek ve haber vermek olduğunu sananların teviline göre, İsrâiloğulları'na haber verip bildirmiştir. Onlara şöyle denilir: Allah, verdiği haberde tasdik etsinler yahut etmesinler diye haber verip bildirmiştir. Eğer doğru çıkması için bir haber vermişse, bu Allah tarafından verilmiş bir hükümdür ki onlar yeryüzünde iki kere fesat çıkaracaklardır. Eğer "kadâ"nın tevili kitap ve hüküm vermekse bu açıktır. O bizim söylediğimiz şu husustur: İster itaat ister isyan (günah) olsun, bir iş yapan her insanın yaptığı fiil Allah'ın hükmü ile olur. Şunu da eklemek gerekir. Başkasına, kötülük yapmak Allah'ın kazası ile mi oluyor? diye sorarsa, mutlak anlamda evet yahut hayır diye cevap vermemesi gerekir. Ancak kazadan neyi kasteddiğini ve ne anladığını açıklarsa bu müstesnadır. Çünkü kaza birkaç mânaya yönelik olarak kullanılır: Şu âyette buyurulduğu gibi yaratmak anlamına yönelik olur: "Böylece onları yedi gök olarak yarattı, her göğe işlevini ilham etti"[6]. Yani onları yarattı. "Kadâ" (قضاء) kelimesi Allah'ın şu âyetinde emretmek anlamında kullanılmıştır: "Rabb'in, sadece kendisine kulluk etmenizi … emretti"[7]. Yani Rabb'in bunu emretti. "Kadâ"nın bir anlamı da hükmetmektir. "Artık sen neye hükmedeceksen et; ama sen ancak bu dünya hayatında hükmünü geçirebilirsin"[8]. [§]Yani sen nasıl 227
istersen öyle hükmet. Mûtezile'nin dediği gibi, kadânın (kaza) hamletmek ve defetmek mânasında kullanıldığı bilinmemektedir. Kazadan neyi kasteddiğini açıklamadan, mutlak anlamda buna cevap verilemez. Eğer kazadan hükmetmek anlamını murat etmişse o zaman şöyle denilir: Evet, olan iş Allah'ın kazası ve hükmü ile olmuştur, Allah'ın kazası ve hükmünde kulu mâsiyete sevketmek ve bu mâsiyete yöneltmek yoktur.

---

6 "Böylece onları iki evrede yedi gök olarak yarattı, her göğe işlevini ilham etti" (Fussılet, 41/12).

7 "Rabb'in, sadece kendisine kulluk etmenizi ve anne babanıza iyi davranmanızı emretti" (el-İsrâ, 17/23).

8 Tâhâ, 20/72.

İki kere. Bu beyana dair farklı görüşler ileri sürülmüştür. Müfessirlerden bazıları şöyle demiştir: İsrâiloğulları Rab’lerine karşı haddi aşmışlardır. Bu sebeple Allah onlara Câlût adlı hükümdarı musallat kılmış, o da onları öldürüp soylarını esir almış, mallarına el koymuştur. Uzun zaman onlar bu şekilde kaldılar, sonra tövbe edip bu davranışlarından vazgeçtiler. Sonra Allah Dâvûd’u (a.s.) gönderdi, o Câlût’u öldürüp İsrâiloğulları’nı onun elinden kurtardı ve kendilerini yerlerine döndürdü. Sona tekrar daha önceki hallerine döndüler, bunun üzerine Allah onlara Buhtunnasr’ı musallat etti, o dan Câlût’un yaptıklarını onlara yaptı, sonra yine tövbe ettiler, bu sefer yüce Allah Muhammed’i (s.a.) gönderdi. Bazıları ise Allah önce Buhtunnasr’ı, sonra falanca falancayı gönderdi demiştir. Bu da yüce Allah’ın şu beyanda belirttiği husustur: “Bu iki fesattan ilkinin zamanı gelince üzerinize güçlü kuvvetli kullarımızı gönderdik. Bunlar, evlerin arasında dolaşıp köşe bucak her tarafı aradılar. Bu, yerine getirilmiş bir vâd idi… Ama eğer yine fesatçılığa dönerseniz biz de cezayı tekrarlarız”[9]. Yani eğer isyana dönerseniz biz de sizi tekrar cezalandırırız.

Fakat bundaki bazı hikmetler ve işaret ettiği anlamlar dışında, bizim bunları bilmeye ihtiyacımız yoktur. Bu yollardan birincisi şudur: Bunda Muhammed’in (s.a.) peygamberliğini ispata dair delil vardır. Çünkü Hz. Muhammed (s.a.), kendisine öğretilmeden ve hiçbirinin yanına gidip gelmeden, onların kitaplarındaki bilgilerden haber verdi ve haber verdiği şekilde olay vuku buldu. Bu da gösteriyor ki O, bunu Kitab’ında haber vermesiyle Allah sayesinde bildi.

İkincisi: Hiç bir kavim, fesat çıkarmaya çalışmak ve mûcizelere karşı inatçılık yapmak dışında, sadece kâfir olmaları sebebiyle kökü kazınacak şekilde yok edilmemiştir. Üçüncüsü: İnsanlar için din konusunda en yararlı olanı gözetmek ve onlara vermek Allah’a vacip değildir. Öyle ki onları mümin olarak öldürmedi, fakat kendilerini serbest bırakıp isyan etmelerine imkân verdi, sonra da kendilerini o durumdayken öldürecek kimseleri onların üzerine musallat etti ve onları dinine çağırdı… Eğer onlar için en yararlı olanı yapmak Allah’a borç olsaydı, onları müslüman olarak öldürürdü, çünkü bu durum din bakımından kendileri için en yararlı olandı.

228 **[§]Yeryüzünde mutlaka iki defa fesat çıkaracak, çok böbürleneceksiniz.** Yani çok büyük cürette bulunacaksınız. Denildi ki tamamen üstün gelecek ve galip olacaksınız, tıpkı şu beyanda belirtildiği gibi: “Kuşkusuz ülkesinde Fi-

---

9 el-İsrâ, 17/5-8.

ravun ululuk taslamıştır"[10]. Yani galip geldi ve ezdi demektir. Görmez misin ki, Allah başka bir âyette de şöyle buyurdu: "Kuşkusuz ülkesinde Firavun ululuk taslamış, (ayırımcılık yaparak) halkını da gruplara ayırmıştı"[11]. Bu âyetin galip gelme ve kahretme mânasında olduğu ortaya çıkmıştır. Yine denildi ki o, kuvvet, cüret ve kibirlenmedir; bu da sözünü belirttiğimiz mânadır.

فَاِذَا جَٓاءَ وَعْدُ اُو۫لٰيهُمَا بَعَثْنَا عَلَيْكُمْ عِبَادًا لَنَٓا اُو۬لٖى بَاْسٍ شَد۪يدٍ
فَجَاسُوا خِلَالَ الدِّيَارِ وَكَانَ وَعْدًا مَفْعُولًا

5. "Bu iki fesattan ilkinin zamanı gelince üzerinize güçlü kuvvetli kullarımızı gönderdik. Bunlar, evlerin arasında dolaşıp köşe bucak her tarafı aradılar. Bu, yerine getirilmiş bir vâd idi."

Bu iki fesattan ilkinin zamanı gelince. Yani önce onlardan âsi olanın vâdesi gelince ve Allah'ın emrine muhalefet edip O'nu inkâr edince demektir. **Üzerinize güçlü kuvvetli kullarımızı gönderdik.** Hasan-ı Basrî şöyle dedi: **Üzerinize gönderdik** meâlindeki beyan vahiy göndermek anlamında değil, belki tahliye mânasındadır. Yani onları şiddetli bir kuvvete sahip kimselerle baş başa bıraktık, yani şiddetli ve kuvvetli bir şeklide yakalayan kimseleri gönderdik demektir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Görmedin mi? Biz, inkârcıların üzerine kendilerini isyana itip duran şeytanları saldık"[12]. Yani onları şeytanları ile baş başa bıraktık. Bazıları da demiştir ki **üzerinize gönderdik,** yani sizin üzerinize musallat kıldık demektir.

Üzerinize güçlü kuvvetli kullarımızı gönderdik. Bu Mûtezile aleyhine bir delil olur. Çünkü Allah Teâlâ onların üzerine şiddetli, güçlü kullarını gönderdiğini belirtmiştir. Onları, sadece kendilerini cezalandırmak ve yaptıkları işlerin kötülüğü sebebiyle göndermiştir, bu da onlara yapılan bir kötülüktür. Bu durum, kulların bütün işlerinde Allah'ın müdahalesinin olduğuna işaret eder.

[§]Bunlar, evlerin arasında dolaşıp köşe bucak her tarafı aradılar. Ba- 229
zıları "fecâsû" (فَجَاسُوا) kelimesinin tecessüsten geldiğini söylemiştir. Yani kendileri ile ilgili tarihî bilgileri araştırıyorlar, onların hikâyelerini işitiyorlar, onlar

10 el-Kasas, 28/4.

11 el-Kasas, 28/4.

12 "Görmedin mi? Biz, inkârcıların üzerine kendilerini isyana itip duran şeytanları saldık" (Meryem, 19/83).

Fars tarafından gelen ordular olup insanları sokaklarda öldürdüler. Bir görüşe göre, yolda öldürdüler.

Ebû Ubeyde, "fecâsû hılâle'd-diyâr"ın (فَجَاسُوا خِلَالَ الدِّيَارِ) mânasının ülkelerinde öldürüldüler demek olduğunu söylemiştir.

Bu, yerine getirilmiş bir vâd idi. Yani haklarında Allah'ın, "Yeryüzünde iki kere fesat çıkaracaksınız"[13] buyurduğu kimseler için yerine getirilmiş bir vâd… Yani yapılmış, yerine getirilmiş, olmuş bir vâd. Yoksa vâd yerine gelmez. Bunun gibi "Bunlar hiçbir haksızlığa uğratılmaksızın cennete; çok esirgeyici olan Allah'ın, kullarına vâdettiği, onların idraklerini aşan adn cennetlerine gireceklerdir"[14]. Yani vâdedilmiş, yerine getirilecektir. Buna benzeyenler de bunun gibidir.

Bu iki fesattan ilkinin zamanı gelince meâlindeki beyan **Evlerin arasında dolaşıp köşe bucak her tarafı aradılar** kısmına kadar. Bilinmektedir ki onların kitabında bu konu başlangıç olmak üzere **Üzerinize gönderdik… köşe bucak aradılar** meâlindeki sözler yer almamaktaydı. Fakat *en doğrusunu Allah bilir ya,* **iki fesattan ilkinin zamanı gelince** elbette her tarafı arayan **üzerinize güçlü kuvvetli kullarımızı göndereceğiz** meâlindeki beyanlar idi. *En doğrusunu Allah bilir ya,* bu beyanlarla, sözü edilen eylemleri onlar yapmamış olsalar da Resûlullah'ın (s.a.) huzurunda olanlara hitapta bulundu. Fakat onlardan öncekiler bunu yapınca, onlarla iftihar edip "Biz Allah'ın oğulları ve Allah'ın sevdiği kullarız." dedikleri için kendilerine hitapta bulunmuştur[15]. Allah onlara verdiği nimetleri bunlara hatırlatıyor ve yaptıklarından onları sakındırıyor. Şu yaptığı hitapta olduğu gibi: "Bir zamanlar, "Ey Mûsâ! Allah'ı açıkça görmedikçe
230 sana asla inanmayız" demiştiniz"[16]. [§]Şu ve benzeri beyanlar da aynı hususa dairdir: "Hani siz, 'Ey Mûsâ! Biz bir tek yiyeceğe dayanamayacağız. Bizim için Rabb'ine dua et de bize toprağın ürünlerinden; sebzelerinden, kabakgillerinden, sarımsağından, mercimeğinden, soğanından bitirsin' demiştiniz"[17]. Yüce

---

13 Önceki âyet.

14 "Bunlar hiçbir haksızlığa uğratılmaksızın cennete; çok esirgeyici olan Allah'ın, kullarına vâdettiği, onların idraklerini aşan adn cennetlerine gireceklerdir" (Meryem, 19/61).

15 "Yahudiler ve hıristiyanlar, 'Biz Allah'ın oğulları ve sevgili kullarıyız' dediler" (el-Mâide, 5/18).

16 "Bir zamanlar, 'Ey Mûsâ! Allah'ı açıkça görmedikçe sana asla inanmayız' demiştiniz de bakıp dururken hemen sizi yıldırım çarpmıştı" (el-Bakara, 2/55).

17 "Hani siz, 'Ey Mûsâ! Biz bir tek yiyeceğe dayanamayacağız. Bizim için Rabb'ine dua et de bize toprağın mahsullerinden; sebzelerinden, kabakgillerinden, sarımsağından, mercimeğinden, soğanından bitirsin' demiştiniz" (el-Bakara, 2/61).

Allah, Resûlullah'ın (s.a.) huzurunda bulunan kimselere hitapta bulundu, her ne kadar bu sözleri onlar söylemeseler de yaptıkları ve söylediklerine rıza gösterdikleri için, öncekilerinin yaptıklarından dolayı bunlara sitem etti, onlardan şükretmelerini istemek ve onların yaptıklarının benzerini yapmaktan sakındırmak için böyle bir hitapta bulundu. *En doğrusunu Allah bilir.*

ثُمَّ رَدَدْنَا لَكُمُ الْكَرَّةَ عَلَيْهِمْ وَاَمْدَدْنَاكُمْ بِاَمْوَالٍ وَبَنٖينَ
وَجَعَلْنَاكُمْ اَكْثَرَ نَفٖيرًا ﴿٦﴾

6. “Bir zaman sonra onlara karşı size tekrar üstünlük verdik, servet ve oğullarla gücünüzü arttırdık; adamlarınızın sayısını daha da çoğalttık.”

Bir zaman sonra onlara karşı size tekrar üstünlük verdik. Yani onlara karşı galibiyet ve helâk verdik. **Servet ve oğullarla gücünüzü arttırdık; adamlarınızın sayısını daha da çoğalttık.** Yani bundan öncekilerden erkekler ve sayı itibariyle daha çok demektir. Sonra ikinci kere âsi olup Allah'ı inkâr edince, Allah onlara başka kavimleri musallat etti, onlar da bunları imha ettiler. Bu yüce Allah'ın şu beyanında belirtilen husustur. “Âhiretteki vâd gelince”. Yani helâk etmek suretiyle imha edince, yani akıbet için belirlenen vakitte demektir. “Nihayet ikinci cezalandırma vakti gelince, düşmanlarınız onurunuzu çiğnesinler”[18]. Sonra Allah, tövbe ettikleri ve yaptıklarından döndükleri takdirde, onlara “Umulur ki Rabb'iniz size acır” meâlindeki beyanla rahmet vâdetti. Sonra da “Ama eğer yine fesatçılığa dönerseniz biz de cezayı tekrarlarız”[19] meâlindeki beyanla da onları tekrar cezalandırma tehdidinde bulundu. Yani eğer siz kötülükleri işlemeye dönerseniz biz de sizi tekrar cezalandırırız.

Bir de müfessirler şöyle demiştir: Allah onlara Buhtunnasr ile Câlût'u, sonra falanca falancaları musallat etti görüşü ancak Resûlullah'tan gelen bir haberle biliniyor. Âyette, Allah'ın onlara çok güçlü kullar gönderdiği açıklamasından başka bir bilgi yoktur. Allah'ın bize bunu aktarması dışında, buna ancak hadis ile ilâve yapılabilir. Bunda da çeşitli hikmetler vardır. Birincisi: Belirttiğimiz gibi Muhammed'in (a.s.) peygamberliğinin ispatı ve isyan etmeleri karşısında onların peygamberlerinin kendilerini cezalandırmaktan sakındırdığı sözünde doğru söylemeleridir. Sonunda söyledikleri gibi de oldu. [§]Bu 231
âyette onların yaptıklarının benzerini yapmaktan sakındırmak söz konusudur.

18 el-İsrâ, 17/7.
19 el-İsrâ, 17/7.

Çünkü onlar buna, başkalarından daha lâyık değillerdir. İbn Kuteybe **evlerin arasında dolaşıp köşe bucak her tarafı aradılar** beyanına dair şunu söylemiştir: Yani ülkeler arasında yaşadılar ve oralarda fesat çıkardılar. "Câsû" (جاسوا) ve "hâsû" (حاسوا) da denilir[20]. **Sonra size tekrar üstünlük verdik.** Yani devlet verdik.

Adamlarınızı daha da çoğalttık. Yani sayı olarak. Ebû Avsece **Adamlarınızın sayısını daha da çoğalttık** beyanına dair şöyle demiştir: "Nefîran" (نَفِيرًا) kelimesi çıkmak ve gitmekten alınmıştır. Mânası sayı bakımından çok yaptı demektir. Katâde de şöyle demiştir: "Nefîr" (نفير) savaş için çağrılan savaşçılardır. Yani sefer için siz çağırsanız, onlar da çağırsalar siz onlardan daha çok olursunuz.

اِنْ اَحْسَنْتُمْ اَحْسَنْتُمْ لِاَنْفُسِكُمْ وَاِنْ اَسَاْتُمْ فَلَهَا فَاِذَا جَٓاءَ وَعْدُ
الْاٰخِرَةِ لِيَسُٓؤُا وُجُوهَكُمْ وَلِيَدْخُلُوا الْمَسْجِدَ كَمَا دَخَلُوهُ اَوَّلَ
مَرَّةٍ وَلِيُتَبِّرُوا مَا عَلَوْا تَتْبِيرًا

7. "Eğer iyilik ederseniz kendiniz için iyilik etmiş olursunuz; kötülük ederseniz yine kendinize edersiniz. Nihayet ikinci cezalandırma vakti gelince, düşmanlarınız onurunuzu çiğnesinler, daha önce girdikleri gibi yine mescide girsinler ve ellerine geçirdikleri her şeyi yakıp yıksınlar istedik."

Eğer iyilik ederseniz kendinize için iyilik etmiş olursunuz. Allah'a değil. Çünkü yaptığınız iyiliğin menfaati size döner ve ondan dolayı siz mükâfatlandırılırsınız. **Kötülük ederseniz yine kendinize edersiniz.** Yani aleyhinize olur. Şu ilâhî beyanda ifade buyurulduğu gibi: "Kim yararlı bir iş yaparsa kendi iyiliği için yapmış olur"[21]. Yani onun zararı kendi aleyhinedir. Buna göre Allah'ın kullarına emrettiği işlerle yasakladığı işleri onların menfaatleri ve ihtiyaçları için emretmiş ve yasaklamıştır, kendi menfaati ve ihtiyacı için değil. Bazıları da **Kötülük ederseniz yine kendinize edersiniz.** Yani kendinize kötülük edersiniz demiştir.

---

20 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, 251. "hâse, yehûsu, havsen" (حاس، يحوس، حوسا). "Havs" (الحوس): Ülkelerde yağmalama, hareketlenme ve öldürmenin yayılmasıdır. Denildi ki: O, savaş için sefer etmektir. Bu mânalar birbirine yakındır. (İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, "hvs" md.).

21 "Kim dine ve dünyaya yararlı bir iş yaparsa kendi iyiliği için yapmış olur; kim de kötülük işlerse kendi aleyhine işlemiş olur" (Fussılet, 41/46).

Nihayet ikinci cezalandırma vakti gelince. Yani son vâdedilen vakit gelince ki o isyanları ve Allah'ın elçilerini yalanlamaları sebebiyle verilecek olan cezadır. **Nihayet ikinci cezalandırma vakti gelince** meâlindeki beyan dini değiştirme ve tahrif etme sebebiyle cezalandırma vakti gelince demektir. **Düşmanlarınız onurunuzu çiğnesinler diye.** "Liyesûû" (لِيَسوءوا) kelimesi iki vavla birlikte çoğul, tek vav ile olunca tekildir: Yüzleriniz kötü olsun diye. Allah Teâlâ, kimlerin yüzlerini kötü yapacağını açıklamadı. İhtimaldir ki, birinci
vâdde olduğu gibi, Allah onurunuzu çiğneyen bir kavim gönderir. [§]"Bu iki 232
fesattan ilkinin zamanı gelince, üzerinize güçlü kuvvetli kullarımızı gönderdik. Bunlar, evlerin arasında dolaşıp köşe bucak her tarafı aradılar. Bu, yerine getirilmiş bir vâd idi"[22]. Onlar onurunuzu çiğneyip yüzlerinizi kötü yaparlar. Bu kelimeyi "nun" (ن) harfi ile beraber okuyanlara göre, yapılan kendi emriyle yapıldığı ve o kavmi bunlar üzerine musallat ettiği için, Allah bu işi kendine nispet etmiştir. Bazıları burada "vech" (الوجه) kelimesini belirtmesinin, üzüntü, keder ve onlar için alçaltmadan kinâye olduğunu söylemiştir. Nitekim sevinç halinde iken: Yüzüne ikram etti denilir, yani yüzünü sevinçli hale getirdi demektir. Yahut yüz kelimesini belirtmesinin sebebi o değişiklik ve çirkinliğin yüzde ortaya çıkmasıdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Daha önce girdikleri gibi yine mescide girsinler. Bu âyetin lafzî anlamına göre, birinci kere girdikleri gibi, mescide ikinci kere gireceklerdir. Çünkü Allah Teâlâ şöyle buyurdu: **İlk defa girdikleri gibi.** Fakat başka kulların, birinci defa girdikleri gibi, mescide ikinci kere girecekleri anlamına da gelmesi muhtemeldir. Bazılarına göre burada mescitten kastedilen kilise ve havradır.

Ellerine geçirdikleri her şeyi yakıp yıksınlar istedik. Yani sayesinde yükseldikleri gücü yok etmek için, yani kendisiyle galip geldikleri ve düşmanlarını mağlup ettikleri gücü. Yani kendisiyle âsi oldukları vasıtaları yok etmek için. Ebû Avsece "mâ alev" (مَا عَلَوْا) kelimesini şöyle açıklamıştır: Yani helâk oldukları şeyleri bozmak için. "Tebâr" (تبار) fesattır. Şöyle denilir: "Alevtü'ş-şey'e" (علوت الشىء), yani bir şeye sahip oldum demektir.

عَسٰى رَبُّكُمْ اَنْ يَرْحَمَكُمْۚ وَاِنْ عُدْتُمْ عُدْنَاۘ وَجَعَلْنَا جَهَنَّمَ
لِلْكَافِرٖينَ حَصٖيرًا ﴿٨﴾

---

[22] el-İsrâ, 17/5.

8. “Umulur ki Rabb’iniz size acır. Ama eğer yine fesatçılığa dönerseniz biz de cezayı tekrarlarız. Biz cehennemi kâfirler için ebedî bir ceza yeri yaptık.”

Umulur ki Rabb’iniz size acır. Bunun, sözü edilenler için olması muhtemeldir. İnen âyetler onlar hakkında inmiştir, eğer tövbe ederlerse Allah onlara merhamet eder. Bu âyetin başlangıç mahiyetinde bir beyan olmaya da ihtimali vardır. Yani, umulur ki Rabb’iniz size Muhammed (a.s.) sebebiyle merhamet eder. **Eğer yine fesatçılığa dönerseniz biz de cezayı tekrarlarız.** Yani, eğer yalanlamaya ve isyana dönerseniz biz de cezalandırmaya ve kıyâmete kadar savaşa devam ederiz.

Biz cehennemi kâfirler için ebedî bir ceza yeri yaptık. Denildi ki: İçinden çıkmayacakları bir hapishane yaptık. Yine denildi ki: Tutuk evi yaptık, içinde mahsur kalacakları bir yer yaptık. *En doğrusunu Allah bilir.*

اِنَّ هٰذَا الْقُرْاٰنَ يَهْد۪ي لِلَّت۪ي هِيَ اَقْوَمُ وَيُبَشِّرُ الْمُؤْمِن۪ينَ الَّذ۪ينَ
يَعْمَلُونَ الصَّالِحَاتِ اَنَّ لَهُمْ اَجْرًا كَب۪يرًاۙ

233 **[§]*9. “Kuşkusuz bu Kur’ân en doğru olana iletir; dünya ve âhiret için yararlı işler yapan müminlere, kendileri için büyük bir mükâfat olduğunu müjdeler.”***

Kuşkusuz bu Kur’ân en doğru olana iletir. “Lilletî hiye akvem” (لِلَّت۪ي هِيَ اَقْوَمُ) cümlesindeki “hiye” (هِيَ) zamirinin müennes olmasının mânası hakkında birkaç yorum yapılmıştır: Bir yoruma göre bu Kur’ân, dinlerin en kuvvetlisi ve en âdili olan millete iletir. Millet dindir, Allah’ın dinidir. Başka bir görüşe göre ise bu Kur’ân en doğru, en düzgün işlere iletir. Diğer bir görüşe göre yolların en doğru ve en düzgününü gösterir. Âyetin bu üç yoruma gelmesi de muhtemeldir.

Bu Kur’ân en doğru olana iletir. Bu beyanın, salih amellere ve hayırlara götürür diye yorumlanması da caizdir. Çünkü salih ameller Kur’ân’la var olurlar. Bu beyanın, Kur’ân açıklar, çağırır mânasına da gelmesi muhtemeldir. Eğer hidâyet isterlerse bu Kur’ân herkese yol gösterir. Fakat, menfaati sözü edilenlere ait olmak üzere Allah şunları hususi olarak belirtti. Biz daha önce belirtmiştik ki bu Kur’ân ve Allah’ın diğer kitapları hidâyet ve rahmet olup insanları üç haslete çağırır: yüce işlere, üstün ahlâka, güzel işlere ve faydalı işlere. Kötü

işleri, alçak işleri, kötü ahlâkı, ahlâkî düşüşü yasaklar; Kur'ân'ın, bizzat haber verdiğine göre, kendisi aracılığıyla hidâyet isteyenler için hidâyet ve rahmettir, doğru yolu isteyenler için doğru yoldur.

Dünya ve âhiret için yararlı işler yapan müminleri müjdeler. Mutlak anlamda müjde iman edip yararlı işler yapanlara verilmiş, özellikle yararlı işler yapmayan müminler için belirtilmemiştir. Onlar hakkındaki mesele bunlar hakkındaki meseleden başkadır. Bu durum, iman edene mümin ismi amel-i salih olmadan da verileceğini kanıtlar. Yine bunda amel-i salih şart koşulan yerde iman adının amel-i salih olmaksızın da hak edileceğine dair delil vardır.

[§]Kendileri için büyük bir mükâfat olduğu. Allah katında önemi bü- **234**
yük olduğu için, Allah ateşe büyük adını verdiği gibi, mükâfata da büyük adını vermiştir. Yahut "kebîr" (كَبِيرًاۙ) hedeflenilen ve rağbet edilenlerin en büyüğü olduğu için Allah ona büyük adını vermiştir. O da cennetteki sevaptır. Ateş ise kendisinden sakındırılan ve korkutulanların en büyüğüdür.

وَاَنَّ الَّذٖينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْاٰخِرَةِ اَعْتَدْنَا لَهُمْ عَذَابًا اَلٖيمًا ﴿١٠﴾

10. "Âhirete inanmayanlara gelince, onlar için de ağır bir azap hazırladık."

Onların ölümden sonra dirilmeyi inkâr etmeleri ve ona inanmamaları, şehvetleri kendilerini teslim alsın diye Allah'ı inkâr etmeye ve peygamberleri yalanlamaya sevkeden sebeptir, o da dünyada şehvetlerinin kendilerini teslim almasıdır. Çünkü bütün peygamberler dünyada onları, şehvetlerini terketmeye çağırmışlar, âhirette sevabı gerektirecek işleri yapmaya teşvik etmişler, azabı gerektirecek eylemlerden sakındırmışlardır. Bu sebeple onlar başta âhireti ve öldükten sonra dirilmeyi inkâr ettiler ki dünya kendilerini teslim alsın. İşte elçileri inkâr etmeye ve onları yalanlamaya sevkeden sebep budur. Görmez misin ki yüce Allah şöyle buyurdu: "Âhirete inananlar ona inanırlar"[23]. Yani âhirete iman edenler Kur'ân'a yahut Muhammed'e inanırlar. Yani öldükten sonra dirilmeye inanmak, müminleri Kur'ân'a ve Muhammed'e (a.s.) inanmaya sevketti. Âhireti yalanlamaları da inkârcıları elçileri yalanlamaya sevketti. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

23 "Bu (Kur'ân), Ümmülkurâ (Mekke) ve çevresindekileri uyarman için sana indirdiğimiz, kendisinden öncekileri doğrulayıcı mübarek bir kitaptır. Âhirete inananlar buna da inanırlar ve onlar namazlarını kılmaya hakkıyla devam ederler" (el-En'âm, 6/92).

وَيَدْعُ الْاِنْسَانُ بِالشَّرِّ دُعَٓاءَهُ بِالْخَيْرِ وَكَانَ الْاِنْسَانُ عَجُولًا

11. "İnsan, hayrı istediği gibi şerri de ister. İnsan pek acelecidir!"

Bazıları şöyle demiştir: İnsan kızdığı zaman, hayır için yaptığı dua gibi, kendisi, çocuğu ve eşi aleyhine dua eder ve lânet eder. İşte bu sebeple "duâehû" (دُعَٓاءَهُ) kelimesi fethalı okundu. Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: İnsanın göğsü ve kalbi hoşlanmadığı en küçük bir olaydan dolayı daralır, bu sebeple kendisi ve ailesine lânet eder de Allah duasını kabul etmez. Sonra hayır duada bulunur da Allah ona verir yahut buna benzer bir ifade söz konusudur. **İnsan hayrı istediği gibi şerri de ister.** Bu beyanın iki şekilde yorumlanması muhtemeldir. Biri, insan bilerek hayrı istediği gibi, şer olduğunu bildiği halde **insan şerri de ister.** İkincisi: Bilmeden ve gafletle kabul edilecek olsa, hayır için dua edince kabul edileceğini bildiği gibi **insan şerri de ister.** Hem bu insan kâfir bir kişi
235 olunca alaylı bir şekilde dua eder. **[§]**Şu ve benzeri ilâhî beyanlarda belirtildiği gibi "Hatırla, bir de şöyle diyorlardı: "Allahım! Eğer bu kitap senin katından gelmiş bir hakikat ise gökten üzerimize taş yağdır veya bize acı veren bir azap gönder!"[24]; "Birisi, huzuruna yükselmenin birçok yolu bulunan Allah katından inkârcılar için gelecek olan ve hiç kimsenin savamayacağı azabın gelmesini istedi"[25]. Eğer insan müslümansa kendisi ve ailesi aleyhine, kötü olduğunu bilerek ve haklarında kötülük isteyerek dua eder; yine yanılarak ve gaflet içinde iken de kötülük talep ederek dua eder. Meselâ, mallar ve evlilik ister, fakat belki de bunlar onun için şerdir.

İnsan pek acelecidir. Bazıları şöyle demiştir: Bu, Âdem hakkında söylenmiştir. Çünkü Allah onu yaratıp cesedinin bir kısmına ruh üfleyince kalkmak istedi, bu sebeple ona çok aceleci denildi. Fakat her insan aslında tabiatı itibarıyla çok aceleci olarak yaratıldı. Görmez misin ki insan tek bir işe yahut tek bir duruma sabredemez, eğer bu durum nimet ise ona sabretmez, fakat ondan bıkar. Bunun gibi, en az bir şiddet ve belâ durumunda da böyledir, belâ ile sınanınca ona sabretmez, dolayısıyla sürekli olarak bir halden başka bir hale intikal eder. Görmez misin ki Mûsâ'nın (a.s.) kavmine sıkıntı, zorluk ve meşakkat çekmeden bıldırcın kuşu ve helva indirmek gibi, Allah onlara bazı ikramlarda bulunmuştur. Giysiler de böyledir. Sonra onlar buna sabretmeyip şöyle dediler: "Hani siz, 'Ey Mûsâ! Biz bir tek yiyeceğe dayanamayacağız'[26]. Onlar

---

24 el-Enfâl, 8/32.

25 el-Meâric, 70/1-3.

26 el-Bakara, 2/61.

Rab'lerinden sarımsak ve pırasa ve benzeri yiyecekler istediler. İnsan işte buna göre çok aceleci olarak yaratılmıştır. Görmez misin ki yüce Allah kendini eğitme gücünü insanın içine yerleştirdi, kendini eğitme gücü verdi ve onu iki yönden birine çevirme kudreti var etti. Bunlar da övülen ve yerilmeyen yönlerdir. Bunların birincisi, insanın kendisini sabır, hilim ve vakar sahibi olmaya alıştırmasıdır. İkincisi ise acelecilik özelliğini acele etmesi sayesinde kişinin övülmesini sağlayan hayırlı işlere ve itaatlara harcamasıdır. Yoksa, yaratılışının ve tabiatının zahirine göre insan acele üzerine inşa edilmiş ve sözü edilen nimetlere sahip olarak yaratılmıştır. Görmez misin ki yüce Allah şöyle buyurdu: "Gerçekten insan pek tahammülsüz bir tabiatta yaratılmıştır. Başına bir fenalık geldi mi sızlanır durur. Ama ona bir nimet nasip olursa kendisinden başkasını yararlandırmaz. Ancak namaz kılanlar başka"[27] İşte bu yukarıda bizim sözünü ettiğimiz husustur. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]Fakat Allah Teâlâ'nın kulunu emir, yasak, vâdedilenlere teşvik ve teh- **236**
ditle sınaması sayesinde onu andığımız eğitimle, yaratıldığı tabiatı ve inşa edildiği özelliklerinden çıkmaya muktedir olacak şekle dönüştürdü. Görmez misin ki Allah tahammülsüzlük ve sızlanmayı belirttikten sonra şu şu müstesna diyerek bir istisna yaptı. Allah halkı işte çeşitli niyet ve değişik tavırlar sahibi olacak şekilde yarattı, hepsini tek bir niyet ve azim üzere yaratmadı. Bu sebeple de büyük sanatlara ve en yüce isimlere rağbet etmez. Aksine onları çeşitli tabiatlarda yarattı. İnsanlardan bir kısmı yüksek işlere ve büyük sanatlara rağbet eder, bir kısmı da hacamat, tabakçılık, dokumacılık gibi daha aşağı işlere ve sanatlara rağbet eder. İsimlerde de durum böyledir. Bir kısmının arzusu yüksek işler ve yüce amellere yönelik olur. Eğer onların hepsinin gayreti tek tür bir faaliyete yönelik olsaydı insanların faydasına olan hususlar ve üretilen bilgiler ortaya çıkmazdı. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَجَعَلْنَا الَّيْلَ وَالنَّهَارَ اٰيَتَيْنِ فَمَحَوْنَٓا اٰيَةَ الَّيْلِ وَجَعَلْنَٓا اٰيَةَ
النَّهَارِ مُبْصِرَةً لِتَبْتَغُوا فَضْلاً مِنْ رَبِّكُمْ وَلِتَعْلَمُوا عَدَدَ السِّن۪ينَ
وَالْحِسَابَ وَكُلَّ شَيْءٍ فَصَّلْنَاهُ تَفْص۪يلاً

27 el-Meâric, 70/19-22.

12. "Biz geceyi ve gündüzü birer nişan olarak yarattık. Nitekim Rabb'inizin nimetlerini arayasınız, ayrıca yılların sayısını ve hesabını bilesiniz diye gecenin nişanını siler, aydınlatıcı olarak gündüzün nişanını getiririz. İşte biz her şeyi açık açık anlattık."

Biz geceyi ve gündüzü birer nişan olarak yarattık. Bu beyan hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: Gece, gündüz, güneş ve aydan kastedilen şudur: Yani güneş ile ayda varlığımıza dair işaretler yaptık. Görmez misin ki Allah işareti (âyet) geceye ve gündüze nispet ederek şöyle buyurdu: **Gecenin nişanını siler, aydınlatıcı olarak gündüzün nişanını getiririz; ayrıca yılların sayısını ve hesabını bilesiniz diye.** Hesap ancak ay ile bilinir. Yine görmez misin ki yüce Allah şöyle buyurdu: "O Allah ki, güneşi aydınlatıcı, ayı da ışık yaptı"[28]. Bu âyet yılların sayısını ve hesabı aya bağlamıştır.
237 [§]Bu durum hesabın ay ile bilineceğine işaret eder. Bu da Ali ve İbn Abbâs ile diğer müfessir âlimlerin görüşleridir. **Gecenin nişanını sileriz** meâlindeki cümlede belirtilen "mehavnâ"nın (محونا) tevili, onun silinmesine dair söyledikleridir, o da gecede görülen siyahlık ile sonunda oluşan eksilmedir. Bazıları da şöyle dedi: Allah gecenin 70 parçasından 69 parçasını mahvetmiştir. Bu görüşün sahipleri yukarıda adı geçen o âlimlerdir. Hasan-ı Basrî, Ebû Bekir el-Esam ve diğerlerine gelince onlar şöyle diyorlar: Bu âyette güneş ile aydan bahsedilmemiştir, belki gece ile gündüzden söz edilmiştir. Âyet bize, Allah'ın gece ile gündüzü birer alâmet yaptığını haber verdi, güneş ile ay da bunun gibi birer alâmettir, bunlar aracılığı ile yılların sayısı ve hesabı bilinir. Çünkü bu hesap ve yılların sayısı ancak güneş ve ay ile bilinirler. Aylara gelince onlar günler ile bilinmezler, belki ay ile bilinirler. Buna göre: **Gecenin nişanını siler, aydınlatıcı olarak gündüzün nişanını getiririz** meâlindeki beyanın anlamı şöyle olur: Yani gecenin alâmetini başlangıçta ışığı giderici ve karartıcı yaptık ve **gündüzün nişanını aydınlatıcı** yani başlangıçta ışık verici yaptık. İkisi aydınlatıcı ve ışık verici değillerdi. Sonra gecenin alâmeti silindi ve gündüzün alâmeti aydınlatıcı bırakıldı. Fakat başlangıçta gecenin alâmetini aydınlatıcı yaptı. Şu beyanda buyurulduğu gibi: "Göğün nasıl yükseltildiğine, dağların nasıl dikildiğine, yeryüzünün nasıl yayıldığına bakmazlar mı?"[29]. Yani Allah Teâlâ bunları başlangıçta böyle yarattı, yoksa gök yerde idi de onu yukarıya doğru kaldırmış değildir. Dağlar da böyledir, başlangıçta yere döşenmiş idiler de sonra Allah onları dik yapmıştır demek değildir, belki başlangıçta onları

---

28 "Güneşi aydınlatıcı, ayı ise aydınlık yapan, yılların sayısını ve hesaplamayı bilesiniz diye ona menziller belirleyen O'dur" (Yûnus, 10/5).

29 el-Ğâşiye, 88/18-19.

böyle yaratmıştır. **Gecenin nişanını sildik, aydınlatıcı olarak gündüzün nişanını getirdik.** Yani bunları başlangıcında böyle yapmıştır; bunu karanlık, ışığı giderilmiş, ötekini aydınlatıcı ışık veren yaptı. **[§]Gece ile gündüzü iki** 238
nişan kıldık ki onlar değişik iki alâmettir, her biri diğerinden farklıdır. Çünkü bunların biri diğerini yok eder, öyle ki hiçbir izi kalmaz. Gece ile gündüzün ikisi yüce Allah'ın birliğine işaret eden alâmetlerdir, çünkü bunlar eğer birkaç ilâhın işi olsalardı bunlardan biri diğerinin üzerine gelip galip olunca diğerinin hükümranlığının yahut emrinin oluşmasına engel olurdu. Bu durum ortada bulunmayınca gece ile gündüzün tek bir ilâhın işi olduğuna işaret eder. Gece ile gündüzün her ikisinde de Allah'ın yönetimine delâlet vardır, çünkü onlar tek bir yolda tek bir ölçüde, birbirine karşı bir farklılık yahut geçmişte olanlara göre bir değişiklik olmaksızın cereyan ederler. Bu da onların tek bir yönetimden çıktıklarına ve böyle devam ettiklerine işaret eder. Yine bunda Allah'ın bilgisi ve hikmetine işaret vardır. Çünkü güneş ile ayda bazı menfaatler konulmuştur. Öyle ki eğer gece sürekli olsaydı gecenin menfaati giderdi, eğer gündüz sürekli olsaydı tek başına onun menfaati giderdi. Bunda öldükten sonra dirilmeye işaret vardır, çünkü onlardan biri gelince diğerini telef eder, öyle ki kesinlikle ondan bir eser kalmaz, sonra Allah, ilkinden başkası olduğu bilinmeksizin onu olduğu gibi iade eder. Buna göre Kur'ân'daki âyetlerin ve ona tevdi edilen mânadan neyin murad edildiği ancak düşünme ve akıl yürütme yolu ile anlaşılır. Gece ile gündüzde tabiatçıların görüşlerini geçersiz kılmak söz konusudur. Çünkü belirttiğimiz gibi ikisinin aynı düzende, tek bir biçimde ve tek bir çizgide yürüyüp gitmesi, bu işlerin tabii olarak değil de bir yönetme sayesinde böyle olduğuna işaret eder. Ashâb-ı Nucûm'un görüşünü iptal etmeye gelince yıldızların, yaratıkların menfaatleri emrine verilmiş olmalarından, güneş ve ayın ışığı karşısında kaybolup görünmez ve mağlup duruma gelmelerinden ötürüdür. [§]Bütün bunlar o varlıkların kendi kendilerini yönetme yet- 239
kisine sahip olmadıklarına, başka bir varlık tarafından yönetildiklerine işaret eder. Belirttiğimiz gibi, tabiatçıların dışındaki inkârcıların, bunlardan her birinin menfaatinin diğerine bağlı olması düşüncesini reddetmek, bunların yöneticisinin belirttiğimiz gibi tek olduğuna işaret eder. *En doğrusunu Allah bilir.*

Rabb'inizin nimetlerini arayasınız. "Fadlen" (فَضْلًا) kelimesinin başka bir âyette belirtilen rızık ve geçimlikler anlamına gelmesi ihtimali vardır: "Gündüzü de çalışıp kazanmak için fırsat kıldık"[30]. Bu kelimenin dinî konulardaki çeşitli faziletler anlamında olması ihtimali de vardır.

30 en-Nebe', 78/11.

Ayrıca yılların sayısını ve hesabını bilesiniz diye. O belirttiğimiz gibi, güneş ve ay vasıtasıyla yılların sayısı ve hesabı bilinir.

İşte biz her şeyi açık açık anlattık. Buradaki “fessalnâhu” (فَصَّلْنَاه) kelimesinin, bir işareti diğerinden ayırmak anlamına gelmesi ihtimali vardır. Yani belirtildiği gibi, Allah gece ile gündüzü birlikte tek bir alâmet yapmadı. Hasan-ı Basrî bu beyan hakkında şöyle dedi: Yani Allah kullarına emredip yasakladıklarını birbirinden ayırdı. Yani yapılması gerekenleri sakınılması gerekenlerden ayırdı. **Açık açık anlattık.** Yani Allah bunları müphem bırakmadı, belki son derece açık olarak anlattı.

وَكُلَّ اِنْسَانٍ اَلْزَمْنَاهُ طَٓائِرَهُ فٖى عُنُقِهٖ وَنُخْرِجُ لَهُ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ كِتَابًا يَلْقٰيهُ مَنْشُورًا ﴿١٣﴾

13. “Her insanın sorumluluğunu boynuna yükledik. Kıyâmet gününde insana, açılmış vaziyette önüne konulacak olan bir kitap çıkaracağız.”

Her insanın sorumluluğunu omuzuna yükledik. Burada “tâirahû” (طَٓائِرَهُ) kelimesinin ne anlam ifade ettiğine dair farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları “tâirahû” (طَٓائِرَهُ) kelimesinin mutsuzluk ve mutluluğunu, rızkını ve yaşayışını boynuna astık mânasına geldiğini söylemiştir. Bazıları da şöyle demiştir: İşlediği hayır ve kötülük türünden işler demektir. Bazıları da şu yorumu yapmıştır: Amelinden payını ve nasibini boynuna astık, bu onun karşılığıdır. Ve benzeri yorumlar. Bunların hepsi tek bir mânaya döner, çünkü insan yaptığı işlerden ötürü mutlu ve mutsuz olur, yaptığı işlerin karşılığı da böyledir. Bunun gibi, Hasan-ı Basrî şu âyeti böyle tevil etmiştir: “Derler ki: ‘Rabbimiz!’ Kötü
240 yanımıza yenildik”[31]. Yani yaptığımız işler demektir. [§]Ayrıca amele ve sözü edilenlere “tâir” adının verilmesi iki anlama gelir: Birincisi uğurlu (tefe‘ul) ve uğursuz (tıyere) kabul etmek eyleminden mülhem olarak böyle isimlendirilmiştir. Araplar çeşitli konularda kuş aracılığıyla bir şeyin uğurlu veya uğursuz olup olmadığını belirlemeye çalışırlar ve şöyle derlerdi: Kuş onun için şu hayrı getirdi, şu kötülüğü getirdi. İşte yüce Allah onlara kullandıkları kavramla hitapta bulundu ve onu boyunlarına bağladığını haber vermiştir. Bu yüce Allah’ın şu beyanlarında söylediği husustur: “Onlara bir iyilik (bolluk, bereket) gelince “Bu bizim hakkımızdır” derler, eğer başlarına bir felâket gelirse bunu

31 el-Mü’minûn, 23/106.

Mûsâ ve onunla beraber olanların uğursuzluğuna bağlarlardı"[32]; "Şöyle cevap verdiler: 'Sen ve beraberindekiler bize uğursuz geldiniz.' Sâlih, 'Başınıza gelenler Allah katındandır. Doğrusu siz sınava çekilen bir topluluksunuz' dedi"[33]. Benzeri başka âyetler de vardır.

İkincisi: Onların yaptıkları işlere "tâir" (طَآئِرِ) adı verilmesinin sebebi, o işleri doğuranın kuş gibi olmasıdır, o da niyet ve azimdir. Önce kişinin kalbine bir düşünce gelir, bunun aklına gelmesinde ise kendisinin bir etkisi yoktur, sonra düşünür, sonra düşünmek onu iradeye sevkeder, sonra irade onu talebe ve eyleme sevkeder. İşlerin kendisinden doğduğu niyet kuş gibidir, bu sebeple ona bu ad verilmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Boynuna. Burada "unukıhî" (عُنُقِهِ) kelimesinin nefisten kinâye olması muhtemeldir. Yani onu nefsine karşı sorumlu kıldık, bu caizdir. Şöyle denilir: Bu senin benim üzerimde, benim boynumdaki hakkındır. İkincisi: Burada bir işten kurtulmak isteyince bir kimsenin diğer bir kimseye söylediği şu söz gibi, boyun kelimesini kullandı: Bu işi sana yükledim, onu boynuna doladım. Yani eğer o işte bir şer varsa günahından dolayı sorumlu sen olacaksın, eğer hayır varsa bunun sevabı ve karşılığı sana ait olacaktır. **[§]Her insanın sorumlulu-** 241
ğunu boynuna yükledik. Bunun anlamı: Yani yaptığı işten ve kötülüğünden dolayı başkası sorguya çekilmez, o sorguya çekilir demektir. Bu, yüce Allah'ın şu beyanında belirttiği husustur: "Kim doğru yolu seçerse kendi iyiliği için seçmiştir, kim de saparsa kendi zararına sapmış olur. Hiç kimse başkasının günah yükünü üstüne almaz. Biz bir resûl göndermedikçe azap da etmeyiz"[34]. Bu üç âyetin mânaları birdir, o da belirttiğimiz gibi, hiç kimsenin başka birinin yaptıklarından sorumlu olmadığı ve hiçbir nefsin başkasının hata ve günahını yüklenmediğidir. Fakat herkes kendi hatasını yüklenir.

---

32 "Onlara bir iyilik (bolluk, bereket) gelince 'Bu bizim hakkımızdır' derler, eğer başlarına bir felâket gelirse bunu Mûsâ ve onunla beraber olanların uğursuzluğuna bağlarlardı. Bilesiniz ki başlarına gelenler Allah katındandır; fakat onların çoğu bunu bilmez" (el-A'râf, 7/131).

33 "Şöyle cevap verdiler: 'Sen ve beraberindekiler bize uğursuz geldiniz.' Sâlih, 'Başınıza gelenler Allah katındandır. Doğrusu siz imtihana çekilen bir topluluksunuz' dedi" (en-Neml, 27/47).

34 "Kim doğru yolu seçerse kendi iyiliği için seçmiştir, kim de saparsa kendi zararına sapmış olur. Hiç kimse başkasının günah yükünü üstüne almaz. Biz bir resûl göndermedikçe azap da etmeyiz" (el-İsrâ, 17/15).

Kıyâmet gününde insana, açılmış vaziyette önüne konulacak olan bir kitap çıkaracağız. Bu beyanın iki şekilde yorumlanması muhtemeldir. Birincisi: Yani boynuna asılanı açılmış bir kitap yaparız. İkincisi: Boynuna bağladığı yükü kitap yaparız.

İbn Kuteybe: **Kıyâmet gününde insana, açılmış vaziyette önüne konulacak olan bir kitap çıkaracağız** meâlindeki beyanın belirttiğimiz anlama geldiğini söylemiştir: Yani o iş sebebiyle bir kitap çıkaracağız[35] Ebû Avsece de şöyle demiştir: Yani yaptıklarını yazarız, sonra bunlar boynuna asılır da kıyâmet gününde onunla Allah'ın huzuruna gelir. Ebû Ubeyde "tâir" (طَآئِرَ) kelimesine haz anlamı vermiştir. Diğer tefsir âlimleri ise şöyle demiştir: Yaptığı iyilik ve kötülükleri boynuna asarız. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Bu iki mânanın açıklanmaya ihtiyacı vardır. Benim görüşüme göre, *en doğrusunu Allah bilir ya,* anlamı şöyledir: Allah'ın hükmettiği hayır ve şerden herkesin payı vardır, bu da onun boynuna asılacaktır. Araplar şöyle derler: İnsana sarılan onun boynuna sarılır, uğur ve uğursuzluk da insanın boynuna yapışan bir kuş gibidir. Bu, sorumluluğumdan çıkana kadar benim üzerimde, benim boynumdaki alacağındır. İnsanın hayır ve şer türünden olan paylarına "tâir" (طَآئِر) denilmesinin sebebi, belirttiğimiz gibi şudur: Araplar: "Ona 'kuş' (طَآئِر) şöyle bir hayır getirdi, yine 'kuş' (طَآئِر) ona şöyle bir şer getirdi" şeklinde söz söylerdi. Bu aynı zamanda Araplar'ın, bir şeye, onun sebebinin adını vermelerine binaendir. O da sözü edilen husustur.

اِقْرَاْ كِتَابَكَ كَفٰى بِنَفْسِكَ الْيَوْمَ عَلَيْكَ حَسِيبًاۜ ﴿١٤﴾

14. "Oku şimdi kitabını! Bugün kendini yargılamak üzere kendi nefsin yeter!"

Oku şimdi kitabını! Bugün kendini yargılamak üzere kendi nefsin yeter. Denildi ki bu, şahit olarak yeter anlamındadır. Ve yine denildi ki kâfi olarak ve hesaba çeken olarak yeter mânasındadır. İkisi de birdir, çünkü inanan
242 kimse, geçmiştek iyilikleri sayesinde onları bilir, [§]rahmeti hakkında ümitli olduğu, kötülükleri hakkında da korktuğu için, iyi işleri hakkında kesin bir hüküm veremez. Dolayısıyla ceza konusunda kendi aleyhinde şahitlik etmez. Kâfire gelince kendisinin cehennemlik olduğuna şahitlik eder. Çünkü Allah'ın rahmetinden kâfirin bir ümidi yoktur.

---

35 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 252.

Oku şimdi kitabını. Yani "Kıyâmet gününde insana, açılmış vaziyette önüne konulacak olan bir kitap çıkaracağız"[36]. Bu sebeple ona: **Oku şimdi kitabını! Bugün kendini yargılamak üzere kendi nefsin yeter** denilecek. Bunda, kişinin hangi dilde olursa olsun, kitabını kendi dilinde okuması dolayısıyla büyük bir lütuf söz konusudur. Çünkü Allah bu kitabın hangi dilde yazılı olacağını açıklamamıştır. Okuduktan sonra ömür boyu yaptıklarının hepsini hatırlayacaktır. Oysa insan (dünyada) en yakın zamanda yaptığı işleri bile unutur, fakat bu kişi âhirette, neler yapmışsa bir anda ve derhal hepsini hatırlayacaktır.

مَنِ اهْتَدٰى فَاِنَّمَا يَهْتَد۪ي لِنَفْسِه۪ۚ وَمَنْ ضَلَّ فَاِنَّمَا يَضِلُّ عَلَيْهَاۜ وَلَا
تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ اُخْرٰىۜ وَمَا كُنَّا مُعَذِّب۪ينَ حَتّٰى نَبْعَثَ رَسُولًا ﴿١٥﴾

15. "Kim doğru yolu seçerse kendi iyiliği için seçmiştir, kim de saparsa kendi zararına sapmış olur. Hiç kimse başkasının günah yükünü üstüne almaz. Biz bir resûl göndermedikçe azap da etmeyiz."

Kim doğru yolu seçerse kendi iyiliği için seçmiştir. Yani Allah'ın verdiği çeşitli nimetlere erişir de şükrünü edâ etmeye kalkarsa bunu kendisi için yapar, çünkü nimetlerden yararlanan kendisidir. Yahut şöyle buyuruyor: "Kim hidâyeti seçerse ve Allah'ın davet ettiği dini kabul ederse o sadece kendisi için bunu seçmiş olur. Çünkü faydalanan odur, boynunu azat etmeye çalışan da odur.

Kim saparsa. Yani kim sapıklığı seçerse **sadece kendi aleyhine seçer.** Yani zararı sadece kendisine olur. Bu da şu beyanda belirtilen husustur: "Kim yararlı bir iş yaparsa o kendi lehinedir, kim kötü bir iş yaparsa o da kendi aleyhinedir"[37]; "Eğer güzel bir iş yaparsanız kendiniz için yaparsınız, kötülük yaparsanız da kendi aleyhinize yaparsınız"[38]. **Kim** bundan **saparsa** kendi aleyhine sapar. **Yani sapıklığının zararı kendisine döner.** Bu durum şu âyette ifadeline husus gibidir: **Kim şükrederse, kendisi için şükreder…**[39]

---

36 el-İsrâ, 17/13.
37 Fussılet, 41/46.
38 el-İsrâ, 17/7.
39 Lukmân, 31/12.

Hiç kimse başkasının günah yükünü üstüne almaz. O belirttiğimiz mânadır. Yani hiçbir insan başka bir insanın hatasını yüklenmez, başkasının işlediği günah sebebiyle günahkâr olmaz. *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak bunu belirtti ki âhirette vuku bulan durumun dünyadakinden farklı ol-
243 duğu bilinsin. [§]Çünkü dünyada başka bir kimse yerine bir kimse cezalandırılabilir, bir kimse başka bir kimsenin meşakkatini yüklenir. Âhirette ise hiç kimse başka bir kimsenin yerine cezalandırılmaz. İkincisi, bazı kimseler gönüllü olarak bazı kimselerin külfetlerini karşılıksız yüklenirler, kurtarılmasını üstlenirler. Âhirette ise kimse bunu yapamaz.

Biz bir resûl göndermedikçe azap da etmeyiz. Bu beyan şu anlama gelir: Biz dünyada, her yönden delillerdeki şüpheleri defedip kaldırmadıkça ve böylece delilleri tamamlamadıkça, her yönden mazeretlerini kaldırmak için her ne kadar elçiler gönderilmeden kendilerini bu deliller bağlasa da, kökten yok edecek şekilde azap etmeyiz. Yahut **biz bir resûl göndermedikçe azap da etmeyiz** meâlindeki beyan deliller var olsa ve azap onlara lazım gelse de Allah'ın bir lütfu ve rahmeti olarak azap etmeyiz demektir. Allah'ın onlara dünyada verdiği azap küfre mukabil bir azap değildir, çünkü küfre mukabil azap daimîdir, ebedîdir, kesilmez; oysa dünyadaki azap kesilir, ara verilir, fakat onlar inat gösterip mûcizeleri reddettikleri için dünyada bazı azap türlerine mâruz kaldılar. Küfür azabı ise âhirtte olup ebedîdir.

Bu âyette şu hususa işaret vardır: Allah'ın **Biz bir resûl göndermedikçe azap da etmeyiz** dediği yerde tevhidin delili onları bağlamış ve aklen ortaya çıkmıştır. Eğer deliller onları bağlamayacak olsaydı, o zaman resûller onları imana çağırınca: Siz kimsiniz, sizi bize kim gönderdi? diyebilirlerdi. Fakat Allah Teâlâ lütfu ile onların üzerinden şüpheleri uzaklaştırmak ve gönderdiği resûller vasıtasıyla mazeretlerini kaldırmak istedi. Çünkü varlık ve olaylara dair bilginin kaynakları üçtür: Biri duyuların gösterdiği apaçık bilgiler. Diğeri düşünerek ve araştırarak idrak edilen bilgiler, bir diğeri de yalnızca (başkaları tarafından) öğretilen ve dikkat çekilen bilgiler.

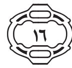
244 [§]**Biz bir resûl göndermedikçe azap da etmeyiz.** Azap etmek üç şekilde olur: Birincisi Allah onları dünyada başlangıç azabı olmak üzere, sınamak ve imtihan etmek için suçları olmaksızın azap eder. Tıpkı şu beyanda belirtildiği gibi: "Her can ölümü tadacaktır. Denemek için sizi kötü ve iyi durumlarla imtihan ederiz. Sonunda bize geleceksiniz"[40]; "Onları grup grup yeryüzüne dağıttık. İçlerinden bazıları iyi kimselerdir, bazıları da böyle değildir. Bu sonuncu-

40 el-Enbiyâ, 21/35.

ları, belki dönüş yaparlar diye, iyi durumlarla da kötü durumlarla da imtihan ettik”[41] ve benzer âyetlerde bu konuyu açıklamıştır. Dolayısıyla âyetler onları küfre nispet etmek değil, (yani günahlarına kefaret değil) belki onlara bir uyarı ve bir hatırlatmadır.

İkincisi: İnat ve kibirlenmeden dolayı azap edilir, bu da köklerini kazıma tarzında olur, onlara bir ceza, takva sahiplerine bir öğüt olur. Bu azap ise bir tehdidin ardından gelen azaptır.

Üçüncüsü: Âhirette vâdedilen azaptır. Allah şöyle buyuruyor: Dünyada **bir resûl göndermedikçe** âhirette **biz azap etmeyiz.** En uygun olan mâna, anılan azap etmenin kök kazıma tarzındaki azap etme şeklinde olmasıdır. *En doğrusunu Allah bilir*.

وَاِذَٓا اَرَدْنَٓا اَنْ نُهْلِكَ قَرْيَةً اَمَرْنَا مُتْرَفِيهَا فَفَسَقُوا فِيهَا فَحَقَّ
عَلَيْهَا الْقَوْلُ فَدَمَّرْنَاهَا تَدْمِيرًا

16. “Bir ülkeyi helâk etmek istediğimizde oranın şımarmış yöneticilerine (iyiye yönlendirici) ***emirler veririz; onlar ise orada günah işlemeye devam ederler, sonuçta o ülke helâke müstahak olur, biz de oranın altını üstüne getiririz.”***

Bir ülkeyi helâk etmek istediğimizde oranın şımarmış yöneticilerine (iyiye yönlendirici) emirler veririz. “Emernâ mütrafîhâ” (اَمَرْنَا مُتْرَفِيهَا) cümlesi şeddeli ve şeddesiz okunabilir. “Emernâ” kelimesini şeddeli olarak “emmernâ” (أمّرنا) diye okuyana göre bunun iki mânaya ihtimali vardır: Birincisi (أمّرنا) şımarmış yöneticilerini (iyiye yönlendirici) emîr yaparız. “Emmernâ” (أمّرنا) emirlikten ve onlara musallat kılmaktan gelir. Yani onlara şımarmış kimseleri yönetici ve sulta sahibi kılarız. Yani onların sayılarını çoğaltır ve şımarmış olanlarını fâsık ve kibirlenenlere sultan yaparız. İkincisi: “Emmernâ” (أمّرنا), yani şımaranların ve nimet verilenlerin sayısını çoğaltırız demektir. Şu âyetlerde ifade edilenleri Allah onlara hatırlatıyor: “Aynı şekilde senden önce de hiçbir topluluğa bir uyarıcı göndermedik ki, topluluğun zevkusafaya dalmış kesimi şöyle demiş olmasınlar: “Biz atalarımızı bir inanç üzerinde bulduk ve biz onların

41 “Onları grup grup yeryüzüne dağıttık. İçlerinden bazıları iyi kimselerdir, bazıları da böyle değildir. Bu sonuncuları, belki dönüş yaparlar diye, iyi durumlarla da kötü durumlarla da imtihan ettik” (el-A‘râf, 7/168).

izlerinden gitmekteyiz"[42]; "Biz servet ve nüfus açısından üstünüz; dolayısıyla, azaba uğratılacaklar biz olamayız"[43]. Onlar azap edilmeyeceklerine inanıyorlardı, çünkü bu dünya hayatında mallarının ve evlatlarının çokluğu sebebiyle
245 nimetlenmişlerdi. [§] Azîz ve Celîl olan Allah, geçmiş ümmetlerden bazılarını, azlık ve darlık durumunda değil, ancak sayılarını çoğalttıktan ve dünya varlıklarını bolca verdikten sonra helâk ettiğini haber vermiştir. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: "Sonra kötülüğü değiştirip yerine iyilik getirdik. Nihayet çoğaldılar"[44]. Âyette geçen "hattâ afev" (حتى عفوا) cümlesi çoğaldılar demektir. "Nihayet kendilerine verilenler yüzünden şımardıkları zaman onları ansızın yakaladık"[45]. Geçmiş ümmetler, çoğalıp, sefihlik sebebiyle kendilerini güvende hissedip izzet sahibi olmadıkça azaba çarptırılmamışlardır. Yüce Allah şu müşrikleri, mal ve evlatlarına, sayılarının çokluğuna mağrur olmamaları için uyarıyor. "Emernâ" (أمَرنا) kelimesinin şeddesiz olduğunu söyleyenlere göre, bu kelime emretmekten gelir, yani onların büyüklerine ve ileri gelenlerine resûle itaat etmeyi ve çağırdığı dini kabul etmeyi emrettik. Nihayet peygamberlerine isyan edip onun çağrısını inadına ve kibirlenerek kabul etmeyince, işte o zaman helâk edilirler. Çünkü daha önce belirttik ki, sadece Allah'ın mûcizeleri hakkında inat ve kibirlenmelerinden dolayı Allah geçmiş ümmetlerin kökünü kazımıştır, yoksa ilk anda sadece resûlleri yalanlamarı ve onlara muhalefet etmeleri sebebiyle kendilerini yok etmemiştir.

Şımarmış yöneticilerini. Bazıları "mütrafîhâ" (مُتْرَفِيهَا) kelimesinin nimet verilen kimse olduğunu söylemiştir. Bazıları "mütrafîhâ" (مُتْرَفِيهَا) kelimesinin ikram edilen ve kibirlenenler olduğunu söylemiştir. Hepsi biridir.

Bir ülkeyi helâk etmek istediğimizde. Bu beyanda iradenin, murad edilenden başka bir şey olduğuna işaret vardır. Çünkü yüce Allah iradenin, helâk etme anından önce olduğunu haber vermiştir. Bu da iradenin murad edilen-

---

42 "Aynı şekilde senden önce de hiçbir topluluğa bir uyarıcı göndermedik ki, topluluğun zevkusafaya dalmış kesimi şöyle demiş olmasınlar: 'Biz atalarımızı bir inanç üzerinde bulduk ve biz onların izlerinden gitmekteyiz'" (ez-Zuhruf, 43/23).

43 "Biz hangi topluma bir uyarıcı göndermişsek oranın sefahate dalmış olanları mutlaka şöyle demişlerdir: 'Biz sizin tebliğ ettiklerinize inanmıyoruz.' Ardından şunu eklemişlerdir: 'Biz servet ve nüfus açısından üstünüz; dolayısıyla, azaba uğratılacaklar biz olamayız'" (Sebe', 34/34-35).

44 "Sonra kötülüğü değiştirip yerine iyilik getirdik. Nihayet çoğaldılar ve 'Atalarımız da böyle sıkıntı ve sevinç yaşamışlardı' dediler. (İnkârda ısrar edince) biz de onları, kendileri farkında olmadan ansızın yakaladık" (el-A'râf, 7/95.

45 "Onlar, kendilerine yapılan uyarıları unutunca her şeyin kapılarını onlara açtık. Nihayet kendilerine verilenler yüzünden şımardıkları zaman onları ansızın yakaladık! Böylece onlar birdenbire bütün ümitlerini yitirdiler" (el-En'âm, 6/44).

den başka bir şey olduğuna işaret eder. Burada Allah'ın, ne sebeple helâk edileceklerse onu murad ettiği anlamı vardır, o da yalanlama ve inattır. Çünkü Allah onların bunu seçeceklerini bilir. Helâk olma sebebi dışında bir durumu bildiği halde onları helâk etmeyi murad etmesine ihtimal yoktur. Bu durum, Mûtezile'nin, iradenin murad edilen şeyin aynısı olduğu ve Allah onların helâkine sebep olan şeyi murat etmediği görüşünü reddeder. *En doğrusunu Allah bilir*.

Sonuçta o ülke helâke müstahak olur. Helâk edilmelerini murat etmesi sebebiyle onlar helâke müstahak olmuşlardır. Yahut **o ülke helâke müstahak olur** meâlindeki beyan, geçmiş ümmetlerden haber vermesi sebebiyle, anlamına da gelir. Şu beyanda belirtildiği gibi: "Bu, Allah'ın daha önce gelip geçenler hakkında koyduğu kanundur"[46].

Biz de oranın altını üstüne getirdik. Yani onları kuvvetli bir şekilde helâk ettik.

وَكَمْ اَهْلَكْنَا مِنَ الْقُرُونِ مِنْ بَعْدِ نُوحٍ وَكَفٰى بِرَبِّكَ بِذُنُوبِ عِبَادِهٖ
خَبِيرًا بَصِيرًا ﴿١٧﴾

[§]*17. "Nuh'tan sonraki nesillerden nicelerini helâk ettik. Kullarının gü-* 246
nahlarını bilip görmede Rabb'in yeterlidir."

Nuh'tan sonraki nesillerden nicelerini helâk ettik. Kullarının günahlarını bilip görmede Rabb'in yeterlidir. "Habîr" (خَبِير) ile "Basîr"in (بَصِير) bir olma ihtimali de vardır, aralarında fark olma ihtimali de vardır: "Habîr" (الخبير) kulların yaptıkları işleri bilen, "basîr" (البصير) maslahatlarını, yaşantılarını ve cezalarını bilen demektir. Şöyle denilir: Falanca şu işte basîrdir (فلان بصير فى أمر كذا) yani bilgilidir, "fulânun ebsaru min fulânin" (فلان أبصر من فلان), yani falanca falancıdan daha bilgilidir. **Kullarının günahlarını.** Bu onların Resûlullah'a (s.a.) kurdukları tuzaklardır. Bu sebeple şöyle buyurdu: Sana kurdukları tuzaklara karşı Allah yeter.

---

46 "O zaman seninle beraber orada fazla oturamayacaklar, Allah'ın rahmetinden uzaklaşmış olarak nerede bulunsalar yakalanıp öldürülecekler. Bu, Allah'ın daha önce gelip geçenler hakkında koyduğu kanundur; Allah'ın kanununda asla bir değişme bulamayacaksın" (el-Ahzâb, 33/61-62).

مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْعَاجِلَةَ عَجَّلْنَا لَهُ فِيهَا مَا نَشَاءُ لِمَنْ نُرِيدُ ثُمَّ جَعَلْنَا لَهُ جَهَنَّمَ يَصْلَيهَا مَذْمُومًا مَدْحُورًا ﴿١٨﴾

18. "Kim bu geçici dünyayı isterse burada istediğimiz kimseye dilediğimiz şeyleri veririz; sonra da onu cehenneme göndeririz; oraya kınanmış ve kovulmuş olarak girer."

Kim bu geçici dünyayı isterse burada istediğimiz kimseye dilediğimiz şeyleri veririz. Bu âyetin iki şekilde yorumlanmaya ihtimali vardır: Birincisi şudur: Onlar küfür halindeyken işledikleri infak, sadaka vermek ve mallarını dağıtmak ve benzeri güzel işler yaparlar, bununla dünyada izzet, şan ve şeref kazanmak isterlerdi. Bunun üzerine yüce Allah, o yaptıklarından bunları kastedenler hakkında **burada istediğimiz kimseye dilediğimiz şeyleri vereceğini** haber verdi. İkincisi: **Kim bu geçici dünyayı isterse** meâlindeki beyanın anlamı şöyle olur: Yani o yaptıkları ile mal toplamayı ve malını artırmayı murad ederse **istediğimiz kimseye dilediğimiz şeyleri veririz.** Sonra Allah haber vermiştir ki, dünyayı isteyen herkese yahut dünyada bunun karşılığının verilmesini isteyen herkese dünyada peşin verilecek demek değildir. Fakat Allah'ın dilediği kimselere dilediği kadar dünyada verilir. Çünkü bir şey isteyen herkese istediği verilmez.

Hem Allah âhirette verilecekleri bildirmiş ve şöyle buyurmuştur: **Sonra da onu cehenneme göndeririz; oraya kınanmış ve kovulmuş olarak girer.** Yani halk nezdinde kötülenen, çirkin ve alçak isimlerle adlandırılmış olarak girer yahut cehennemde kötülenip kınanır. **Kovulmuş olarak,** yani en güzel isimlerden ve hayırlardan uzaklaştırılmış olarak yahut Allah'ın rahmetinden uzaklaştırılmış olarak. **Kınanmış.** Kendi içinde, yani o gün kendini kötüleyerek yahut melekler ve bütün yaratıklar nezdinde kötülenmiş olarak.

Nuh'tan sonraki nesillerden nicelerini helâk ettik. Bu âyet hakkında iki türlü yorum bulunmaktadır: Birincisi, onları helâk etmekten, ecelleri ile ölme-
247 lerini kastetmiş olma ihtimali vardır. [§]Diyor ki: Nuh (a.s.) zamanında onların sayıları azdı, sonra çoğalarak bir kuşağı oluşturdular, sonra da öldüler, öyle ki onlardan tek bir kimse kalmadı. Burada helâk etmenin, kökünü kazımak mânasına da gelmesi ihtimali vardır. Bu da iki şekilde ortaya çıkar: Birincisi onlar bu dünya hayatında eşittirler, yani dost ile düşman… Hikmette ikisini birbirinden ayırmak söz konusudur. Bunun için birini diğerinden ayıracak bir

yurda ihtiyaç vardır. İkincisi, hepsi birlikte helâk olmuşlardır. Akıl ve hikmette insanları özellikle, amaç olan bir akıbet olmaksızın yok etmek gayesiyle yaratmak abestir, yanlıştır. Bu sebeple orada, amaç olan başka bir dünyanın var olduğuna işaret eder ki, şu insanların yaratılmasında bu maksada göre bir hikmet olsun. Bu da ölümden sonra dirilmeyi zorunlu kılmaktadır.

وَمَنْ اَرَادَ الْاٰخِرَةَ وَسَعٰى لَهَا سَعْيَهَا وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَاُولٰٓئِكَ كَانَ سَعْيُهُمْ مَشْكُورًا ﴿١٩﴾

19. "Kim de âhireti ister ve bir mümin olarak âhiret için ona yaraşır bir çabayla çalışırsa işte böylelerinin çabaları karşılık görecektir."

Kim âhireti ister ve bir mümin olarak âhiret için ona yaraşır bir çabayla çalışırsa. Bu yukarıda geçen şu beyanın açıklamasıdır "Kim bu geçici dünyayı isterse burada istediğimiz kimseye dilediğimiz şeyleri veririz". Sanki şöyle buyuruyor: Rabb'ini inkâr ettiği, âhireti yalanladığı halde kim dünyayı isterse "Dünyada onun için orada dilediklerimiz için istediğimizi peşin olarak veririz"[47]. Rabb'ine inanıp, âhireti tasdik ettiği halde kim âhireti ister de onun için çaba harcayarak çalışırsa **işte onların çalışmaları karşılık görecektir.** Yani makbul bir karşılık bulacaktır. Karşılık bulan, sevapla mükâfatlandırılan çaba ve çalışmadır. Kim **âhireti ister ve bir mümin olarak âhiret için ona yaraşır bir çabayla çalışırsa.** Bu beyan, söz konusu kişilerin âhireti inkâr ederek dünyayı elde etmek isteyen kimseler olduğuna işaret eder. Sonra Allah dünyada yaptığı işlerle âhireti kasteder de onun için **mümin olarak** çalışırsa **işte böylelerinin çabaları karşılık görecektir.** Yani makbul bir karşılık görecektir.

كُلًّا نُمِدُّ هٰٓؤُلَٓاءِ وَهٰٓؤُلَٓاءِ مِنْ عَطَٓاءِ رَبِّكَ وَمَا كَانَ عَطَٓاءُ رَبِّكَ مَحْظُورًا ﴿٢٠﴾

[§]***20. "Hepsine, bunlara da ötekilere de Rabb'inin ihsanından kesintisiz veririz. Rabb'inin ihsanı sınırlı değildir."*** 248

Hepsine, bunlara da ötekilere de Rabb'inin ihsanından kesintisiz veririz. Yani mümin ve kâfir, hepsine buna ve şuna veririz. Yani âhireti isteyeni dünyadan mahrum bırakmayız. Yüce Allah âhireti inkâr etmelerinden ötü-

47 Önce geçen âyet.

rü o kâfirlerin haberlerini bildiriyor ki, âhireti inkâr edene dünyayı ve dünya varlığını veriyor değildir, fakat kâfir olana da iman edene de Allah dünyayı verir. Bunu yapmasının sebebi onların âhireti inkâr etmeleri karşısında dünya sevgisi ve dünyanın izzet ve şerefini istemeye sevketmesin. Çünkü yüce Allah şöyle buyurmuştur: **Hepsine, bunlara da ötekilere de Rabb'inin ihsanından kesintisiz veririz.** Allah mümine de kâfire de fâsıka da takva sahibine de dünyada verir.

Rabb'inin ihsanı sınırlı değildir. Yani Rabb'inin rızkı, lütfu sınırlı değildir. Bazıları şöyle demiştir: Hapsedilmiş ve engellenmiş değildir. Bazıları da "mahzûran" (مَحْظُورًا) kelimesine noksanlaştırılmış anlamı vermiştir, o da âhirette olacaktır. Yani âhirette verilecek olan karşılık eksiltilmiş olmayacaktır. Bir haberde Hz. Peygamber'in (s.a.) şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "Allah âhiret niyeti bulunan kimseye dünyayı verir, dünya niyeti bulunan kişiye ise âhireti vermez"[48]. Hasan-ı Basrî'den rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurdu: "Kulumun azmi ve kastı âhiret olunca Allah kazancını kendisine yeterli yapar, kalbine zenginlik koyar; kişinin azim ve kastı dünya olursa Allah onun gelirini açığa vurur ve fakirliği iki gözünün önüne getirir, akşama da sabaha da fakir olarak girer"[49].

Kim bu geçici dünyayı isterse burada istediğimiz kimseye dilediğimiz şeyleri veririz[50]. Fakat her kim âhiret için dünyayı elde etmek isterse o kötülenmiş değildir. Bu yüce Allah'ın şu beyanında belirttiği husustur: "Kim de âhireti ister ve bir mümin olarak âhiret için ona yaraşır bir çabayla çalışırsa işte böylelerinin çabaları karşılık görecektir"[51]. Bu aynı zamanda şu beyanda da ifade edilmiştir: "Kim dünya hayatını ve dünyanın ziynetini istiyorsa, orada onlara işlerinin karşılığını eksiksiz veririz; orada onlar hiçbir zarara uğratılmazlar"[52].

---

48 Bu sözlerle bir hadis bulamadım. Ancak İbn Mâce, *es-Sünen*'inde ("Zühd", 2) şu hadise yer vermiştir: "Kimin düşüncesi ve himmeti dünya ise Allah onun işlerini dağıtır, fakirliği iki gözünün önüne getirir, dünyadan ona sadece yazılan miktarı gelir; kimin niyeti de âhiret olursa Allah onun işlerini toplar, zenginliği kalbine koyar, dünya ona alçalmış olarak gelir."

49 Bu hadis Tirmizî'de ("Sıfatü'l-kıyâme", 30) şöyle gelmiştir: "Kimin düşüncesi/niyeti âhiret olursa Allah zenginliği onun iki kalbine yerleştirir, dağınıklığını giderir, dünya ona alçalmış olarak gelir; kimin de himmeti/niyeti dünya olursa Allah fakirliği iki gözünün önüne getirir, işlerini dağıtır, dünyadan da ona sadece takdir edildiği kadarı gelir."

50 el-İsrâ, 17/18.

51 el-İsrâ, 17/19.

52 "Kim dünya hayatı ve onun ziynetini istiyorsa, orada onlara işlerinin karşılığını eksiksiz veririz; orada onlar hiçbir zarara uğratılmazlar" (Hûd, 11/15).

[§]“Bilin ki dünya hayatı bir oyun ve eğlenceden başka bir şey değildir”[53]. 249
Dünya hayatı sırf dünya için harcanırsa bu bir oyun ve eğlencedir. Âhiret hayatı için dünya hayatını elde etmek isteyene gelince o bir oyun ve eğlence değildir. Çünkü dünya sırf dünya hayatı için yaratılmamıştır, ancak âhiret için yaratılmıştır. Kim dünyayı âhiret için yaratılmış görür de bunun için onu elde etmek isterse o bir oyun ve eğlencedir; kim de âhiret için yaratılmış görür de onu âhiret için elde etmek isterse o bir oyun ve eğlence değildir.

اُنْظُرْ كَيْفَ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلٰى بَعْضٍ وَلَلْاٰخِرَةُ اَكْبَرُ دَرَجَاتٍ وَاَكْبَرُ تَفْض۪يلًا ﴿٢١﴾

21. “Baksana, biz insanların kimini kiminden nasıl farklı kılmışızdır. Elbette âhiretteki dereceler ve farklılıklar daha büyük olacaktır.”

Baksana, biz insanların kimini kiminden nasıl farklı kılmışızdır. Dünyada, rızık, yaratılış itibariyle; bazısı kör olur, bazısı görür, bazısı sağır olur, bazısı işitir ve benzeri. İnsanlar dünyada birbirinden farklı ve birbirinden üstün oldukları gibi, âhirette de böylece Allah katındaki mertebe ve dereceleri bakımından da farklı ve üstün olurlar; Çünkü yüce Allah şöyle buyurmuştur: **Elbette âhiretteki dereceler ve farklılıklar daha büyük olacaktır.** Daha çok yahut daha geniş diye buyurmamıştır. Bu durum, üstünlük ve derecenin, durumlarının dünyadaki farklılığına göre değil, belki Allah katındaki derece ve mertebe olduğuna işaret eder. *En doğrusunu Allah bilir.*

لَا تَجْعَلْ مَعَ اللّٰهِ اِلٰهًا اٰخَرَ فَتَقْعُدَ مَذْمُومًا مَخْذُولًا ﴿٢٢﴾

22. “Allah’tan başka tanrı tanıma; sonra kınanmış ve yalnızlığa terkedilmiş olarak kalırsın.”

Allah’tan başka tanrı tanıma. Daha önce belirtmiştik ki hitap resûlüne ait olduğu halde bu tür hitapta yasağın bulunması imkânsız değildir, her ne kadar peygamberi koruyan ısmet sıfatından dolayı peygamber hakkında yasak

---

53 “Bilin ki dünya hayatı, bir oyun, bir eğlence, bir gösteriş, aranızda bir övünme, mal ve evlatta bir çokluk yarışından ibarettir. Tıpkı bir yağmur gibi ki bitirdikleri çiftçileri imrendirir, sonra kurumaya yüz tutar, bir de bakarsın ki sararmıştır, ardından da çerçöp haline gelmiştir. Âhirette ise ya çetin bir azap yahut Allah’ın bağışlaması ve hoşnutluğu vardır. Dünya hayatı sadece aldatıcı bir yararlanmadan başka bir şey değildir” (el-Hadîd, 57/20).

vehmedilmeyecek olsa bile. Çünkü biz emir ve yasağın bulunması durumunda ısmetten faydalanılacağını önceden belirttik. Zira emir ve yazak bulunmasaydı ısmet sıfatına ihtiyaç kalmazdı. Yahut da Allah başkasını kastederek Hz. Peygambere hitap etti. Tıpkı yeryüzü hükümdarlarının kendilerine en yakın olan ve önemli olan memurlarına hitap ettiği gibi, onlar aşağı seviye ve değersiz insanlara hitap etmez. İkincisi şudur: Allah herkesin kendisine hitap ediyor, bu
250 hitabı sadece resûlüne yapmıyor, fakat zihne gelen herkese aittir hitap. [§]Bu beyanla insana hitap etmesi muhtemeldir. Tıpkı şu beyanda olduğu gibi: "Ey insan!"[54]; "Ey insanlar!"[55]. Hiç bir insan bu hitaba diğerinden daha lâyık değildir. Birincisi de buna göre anlaşılır. Yahut şöyle deriz: Allah peygamberine hitap ediyor. Bunun sebebi şudur: Nezdindeki değeri ne kadar büyük, derecesi ve konumu ne kadar yüksek olursa olsun hiç kimsenin dinde Allah katında bir ayrıcalığı yoktur, bunu insanlar bilmelidir. Zira peygamberler Allah katında değerli ve yüce insanlar olmalarına rağmen şirk konusunda onlar affedilmeyince diğer insanlar da affedilmez. Görmez misin ki yüce Allah meleklere şöyle buyurmuştur: "Onlardan biri, 'Tanrı O değil, benim!' diyecek olsa (ki demez), biz onu da cehennemle cezalandırırız. Zalimleri böyle cezalandırırız"[56]. Oysa ki melekler Allah'ın en çok lütfettiği yaratıklarıdır. Çünkü Allah onları şöyle nitelemiştir: "Allah'ın emirlerinde ona isyan etmezler ve kendilerine ne emredilirse onu yaparlar"[57]. Elçilerin durumu da buna göredir. Görmez misin ki bu ifadelerin ardından yüce Allah şöyle buyurdu: "Rabb'in, sadece kendisine kulluk etmenizi ve anne babanıza iyi davranmanızı emretti. Onlardan biri veya ikisi senin yanında yaşlanırsa onlara öf bile deme"[58]. Biliniyor ki, Hz. Peygamber'in (s.a.) ana ve babası (ebeveyn-i resûl) hidâyet üzerinde değillerdi, dolayısıyla resûlüne: "Onları azarlama! İkisine de gönül alıcı güzel sözler söyle. Onlara merhametle ve alçak gönüllülükle kol kanat ger". "Rabbim! Onlar nasıl küçüklükte beni şefkatle eğitip yetiştirdilerse şimdi sen de onlara merhamet göster diyerek dua et"[59] hitabı ile muhatap olmaya ihtimali yoktur. Bu durum, yüce Allah'ın, bu hitapla Allah'a ortak tanıma ihtimali olan ve böyle tasavvur edilen herkesi muhatap aldığına işaret etmektedir.

---

54 el-İnfitâr, 82/6.
55 el-Bakara, 2/21.
56 el-Enbiyâ, 21/29.
57 et-Tahrîm, 66/6.
58 el-İsrâ, 17/23.
59 el-İsrâ, 17/24.

Sonra kınanmış ve yalnızlığa terkedilmiş olarak kalırsın. İnsanlar nezdinde alçalmış ve kahredilmiş olursun. Çünkü “hızlân” (خذلان) yardımın zıddıdır. Görmez misin ki yüce Allah başka bir âyette şöyle buyurmuştur: “Allah size yardım ederse artık sizi yenecek hiçbir kimse yoktur; eğer sizi yardımsız bırakırsa O’ndan sonra size kim yardım edebilir? Müminler yalnız Allah’a güvensinler”[60] Burada “hızlân”ı (خذلان) yardımın zıddı olarak belirtti. Buna göre “mahzûl” (مخذولا) yani kahredilmiş, alçaltılmış, yardım edilmemiş olursun. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَقَضٰى رَبُّكَ اَلَّا تَعْبُدُٓوا اِلَّٓا اِيَّاهُ وَبِالْوَالِدَيْنِ اِحْسَانًا اِمَّا يَبْلُغَنَّ عِنْدَكَ الْكِبَرَ اَحَدُهُمَٓا اَوْ كِلَاهُمَا فَلَا تَقُلْ لَهُمَٓا اُفٍّ وَلَا تَنْهَرْهُمَا وَقُلْ لَهُمَا قَوْلًا كَرِيمًا

23. “Rabb’in, sadece kendisine kulluk etmenizi ve anne babanıza iyi davranmanızı emretti. Onlardan biri veya ikisi senin yanında yaşlanırsa onlara öf bile deme! Onları azarlama! İkisine de gönül alıcı güzel sözler söyle.”

Rabb’in, sadece kendisine kulluk etmenizi ve anne babanıza iyi davranmanızı emretti. Bazıları şöyle dedi: “Kadâ” (قضى) hükmetti demektir. Bazılarına göre burada “kadâ” (قضى) emretti demektir. Yani **Senin Rabb’in, kendisinden başkasına tapmamayı emretti.** Bazıları da şöyle dedi: “Ve kadâ rabbu-
ke” (وقضى ربك): Yani Rabb’in tavsiye etti demektir. **[§]**Bunun gibi İbn Mesûd ile 251
Übey b. Kâb’ın mushafında bu ifadeyi (ووصّى ربك) diye okudukları nakledilmiştir; yani “Rabb’in tavsiye etti”[61]. Bazıları da bu cümle hakkında şöyle demiştir: Senin Rabb’in ahdetti. İbn Kuteybe “ve kadâ rabbuke” (وقضى ربك), yani “hateme rabbuke” (حتم ربك)[62] demiştir. O da farz kılmak, ilzam etmektir. Yani **Allah sadece kendisine ibadet edin** diye farz kıldı ve bunu zorunlu kıldı demektir. Bu mâna daha uygundur. Görmez misin ki yüce Allah başka bir beyanda şöyle buyurmuştur: “Bir mümin erkek veya bir mümin kadının, Allah ve resûlü bir emir ve hüküm verdiklerinde artık işlerinde bundan başkasını seçme hakları olamaz. Allah’ın ve resûlünün emrine itaat etmeyenler doğru yoldan açıkça

60 “Allah size yardım ederse artık sizi yenecek hiçbir kimse yoktur; eğer sizi yardımsız bırakırsa O’ndan sonra size kim yardım edebilir? Müminler yalnız Allah’a güvensinler” (Âl-i İmrân, 3/160).

61 Sicistanî, *Kitâbü’l-Mesâhif*, s. 54.

62 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi’l-Kur’ân*, 253.

sapmışlardır"[63]. "Kim Allah ve resûlüne isyan ederse" meâlindeki ifade "Allah ve resûlü bir şey hakkında hüküm ve emir verince" sözünün mânasının şu olduğuna işaret etmektedir: Yani Allah ve resûlü bir iş hakkında emir verip hükmederlerse demektir.

Yani **Senin Rabb'in, kendisinden başkasına tapmamayı emretti.** Farz kıldı, zorunlu kıldı, hükmetti ve kendisinden başkasına tapmamayı emretti, sadece gerçek mâbud olan, ibadet edilmeye, ilâhlık ve rablığa müstahak olan ilâha tapmanızı emretti, ondan başka hiç kimseye tapmayın. Allah bize açıklamıştır ki, o ilâhtır, Rab'tır, ibadet edilmeye, ilâhlığa ve rablığa müstahak olan odur, Allah dışında taptığınız heykel ve resim şeklindeki putlar ve üç yönden ilâhlığa müstahak değildir: Birincisi, mahiyet ve keyfiyetini anlamak ve bilmekten, akılların âciz olmasıdır. Çünkü akıllar kendilerinin keyfiyeti ve mahiyetini bilemezler, fakat eşyanın iyilik (hüsün) ve kötülüklerini (kubuh), çirkinliklerini bilirler, Allah'ın ilâhlığını, ona kulluk yapmanın güzelliğini ve başkasına ibadetin çirkinliğini de idrak ederler.

İkincisi, bütün yaratıklarda Allah'ın ilâhlık ve rablık izlerinin bulunması, bir şükür olmak üzere ibadetin ona tahsis edilmesidir. Buna göre, ilâhlık izlerini taşıdığı için, yüce Allah'a şükretmek üzere, Allah insan uzuvlarının her biri için kendisine şükür borcu koydu. Üçüncüsü, sem'î-naklî delildir. Allah bize, Allah'tan başka bir ilâh bulunmadığını, kendisi dışında hiçbir kimsede ilâhlık bulunmadığını haber verdi. Allah'ın yarattıkları üzerine bazı işleri farz kılması ve Allah'tan başkasına tapmamalarını emretmesinin mânası işte budur.

252 [§]Yukarıdaki âyeti "Senin Rabb'in sadece kendisine ibadet yapılmasına hükmetti" diye tevil etmek, herkesin yaratılışında Allah'ın birliğinin izlerini, rablığına ve ibadet edilmeye lâyık olduğuna şahitlik eden delilleri yarattığı içindir. İşte bu, "kadâ" (قضى) kelimesinin hüküm anlamına geldiğini söyleyenlerin tevilidir. "Kadâ" (قضى) kelimesini Rabb'in emretti ve **sadece kendisine ibadet yapmakla** sizi mükellef kıldı diye tevil edenlere gelince, bu yorumda Allah'a ibadet yapılması emri ve başkasına ibadet yapılmasının yasaklanması mevcuttur. Sanki Allah şöyle buyurmuştur: Senin Rabb'in, kendisine ibadet yapın diye emretti ve başkasına ibadet yapmanızı yasakladı.

Ayrıca itaat ile ibadet arasındaki farka burada işaret etmek gerekir: Allah'tan başkasına itaat etmek caizdir, fakat Allah'tan başkasına ibadet etmek caiz değildir. Çünkü itaat emre uymaktır. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuş-

---

63 "Bir mümin erkek veya bir mümin kadının, Allah ve resûlü bir emir ve hüküm verdiklerinde artık işlerinde bundan başkasını seçme hakları olamaz. Allah'ın ve resûlünün emrine itaat etmeyenler doğru yoldan açıkça sapmışlardır" (el-Ahzâb, 33/36).

tur: "Allah'a, resûlüne ve sizden emir sahiplerine itaat edin"[64]. Yani emir sahiplerinin emrini yerine getirin. İbadet ise Allah'a teslim olmak, boyun eğmek ve ona şükretmektir. Bunu Allah'tan başkasına yapmak caiz olmaz. Yahut ibadette idrak edilemeyen bir anlam vardır, Rahmân mânası gibi. Öyle ki bu mâna sebebiyle Rahmân adının başkasına isim olarak verilmesi caiz değildir. Bu konu da bunun gibidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[Ana ve Babaya İyilik Yapmak]

Anne babanıza iyi davranmanızı emretti. Sanki Allah Teâlâ şöyle buyurdu: Yine ana-babaya ihsanda bulunmayı Allah size farz kıldı ve buna hükmetti. Yahut da ana-babaya ihsanda bulunmayı size emretti. Hem insanların örfünde ihsan, zorunlu olmadığı halde iyilik yapmaktır. Bu iyilik bir lütuftur ki kişi onu başkasına yapar. İşte örfte ve sözlükteki ihsan budur. Fakat ana-babaya ihsan emrinden kastedilen şükretmektir. Çünkü belirttiğimiz mâna insanlar nezdinde bilinen gönüllü iyiliktir. Oysa âyetteki ihsan başka bir âyette belirtilen şu mânadır: "Bana ve ana-babana şükret"[65]. Çünkü şükür nimete ve yapılan bir iyiliğe verilen mükâfat ve karşılıktır. *En doğrusunu Allah bilir ya,* o da her ne kadar bu âyet ile diğer âyetlerde ihsan kelimesi belirtilmemişse de: "Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmayın, ana-babaya ihsanda bulunun"[66] ve diğer âyetlerde olduğu gibi, bundan kastedilen *-en doğrusunu Allah bilir ya-* ana babaya şükretmektir. Nitekim başka bir âyette şöyle buyurulmuştur: "Bana ve anne-babana şükret"[67]. [§]Şükür karşılık vermektir, Allah ana karnında iken ve ana 253
karnından çıktıktan sonra, kişiyi her türlü kötülük ve çirkin işlerden koruma, şefkatli davranma, terbiye etme ve iyiliklerde bulunmalarının bir kısmına karşılık olmak üzere, ana-babayı ödüllendirmesini ona emretti. Öyle ki ana baba evlatlarını sevinçte kendilerine tercih ediyorlar, her türlü kötülük ve sakıncalı işlere karşı da ona siper oluyorlardı. İşte bu sebeple, anlattığımız gibi, ana babanın yaptıklarına karşılık ve bir mükâfat olmak üzere onlara şükretmesini çocuğa emretti. Bu durum, çocukların, kendi işlerini yapmaktan ve ihtiyaçlarını karşılamaktan âciz oldukları durum hakkında zikredilmiştir. *En doğrusunu*

64 "Ey iman edenler! Allah'a, resûlüne ve sizden emir sahiplerine itaat edin" (en-Nisâ, 4/59).

65 "Biz insana anne babasıyla ilgili öğütler verdik. Annesi, güçten kuvvetten düşerek onu karnında taşımıştır; çocuğun sütten kesilmesi iki yıl içinde olur. Bunun için (ey insan), hem bana hem anne babana minnet duymalısın; sonunda dönüş yalnız banadır" (Lukmân, 31/14).

66 "De ki: 'Gelin, Rabb'inizin size neleri haram kıldığını okuyayım: O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın, anne babaya iyilik edin…'" (el-En'âm, 6/151).

67 en-Nisâ, 4/36.

Allah bilir ya, bu da ana babanın kuvvetli, kendi ihtiyaçlarını ve menfaatlerini elde etme gücüne sahip oldukları bir zamanda çocuklarına iyilikte bulunup onlara ihsanda bulundukları içindir. Çocuğa yaptıkları bu iyilik ve ihsanlar, ana-babanın kendilerine iyilik ve ihsanda bulunmalarının karşılığı olmak üzere, çocuğu ebeveyne itaate sevkeder. İşte insanlar nezdinde bilinen durumda şudur: İnsanlardan biri diğerine iyilik yapınca bu onu, karşılığını vermeye sevkeder, ki bu iyilikler aralarında devam etsin ve kesilmesin. *En doğrusunu Allah bilir ya,* işte bunun için Allah, zayıflık ve âcizlik durumunda iken ana babaya ihsanda bulunmayı emretmiştir. Çünkü Allah şöyle buyuruyor:

Onlardan biri veya ikisi senin yanında yaşlanırsa. Sonra Allah evlada, çocukluk ve küçüklük dönemindeki durumunu, kendisini nasıl terbiye edip iyilikte ve şefkatte bulunduklarını, gerek söz gerekse eylemleriyle yumuşak davrandıklarını, hatta insanların kendi aralarında iğrendikleri pislikleri çocuktan olunca bundan iğrenmediklerini, yine insanların birbirinden uzaklaşmasına sebep olan pislik ve diğer akıntılar çocuktan olunca ebeveynin bunlardan uzaklaşmadığını hatırlamasını emretti. Dolayısıyla evlada, kendisinin önceden bulunduğu bilgisizlik ve ihtiyaçlarını giderememe, düşkün hale gelip iğrenilecek ve uzak durulacak konuma geldiklerinde, ana babadan iğrenmemesini, onlardan uzak durmamasını, -ana babasının yapmadığı gibi- bir şey isteyince ve bir şeye muhtaç olunca bunları karşılamasını, onlara karşı yumuşak davranmasını, onlar daha önce kendisine karşı alçalıp boyun eğdikleri gibi, kendisi de onlara karşı yumuşak davranmasını emretti. Bu yüce Allah'ın şu
254 beyanda belirttiği husustur: "Sizi Allah yarattı, sonra öldürecek"[68]. [§]Başka bir âyette de şöyle buyurmuştur: "Sizi güçsüz yaratan, güçsüzlüğün ardından kuvvet veren, kuvvetli halinizden sonra da güçsüzlüğe duçar eden, saç ve sakalınızı ağartan Allah'tır. O dilediğini yaratır. O hakkıyla bilendir, üstün kudret sahibidir"[69]. Yüce Allah, güçlü ve bilgili olduktan sonra (ana-babayı) daha önce bulundukları çocukluk durumuna geri döndüreceğini haber verdi, bu hal ise zaaf ve bilgisizlik halidir. Çünkü yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Sizler hiçbir şey bilmez bir durumdayken Allah sizi analarınızın karnından dışarı çıkardı"[70]; "Allah sizi güçsüz yarattı"[71] daha sonara şöyle buyurdu:

---

68 "Sizi Allah yarattı, sonra da vefat ettirecektir. İçinizden, (sahip oldukları) bilgiden hiçbir şeyi bilmeyecek yaşa, ömrün en düşkün çağına kadar yaşatılanlar da vardır. Kuşkusuz Allah ilim ve kudret sahibidir" (en-Nahl, 16/70).

69 er-Rûm, 30/54.

70 "Sizler hiçbir şey bilmez bir durumdayken Allah sizi, analarınızın karnından dışarı çıkardı; şükredesiniz diye size kulaklar, gözler, kalpler verdi" (en-Nahl, 16/78).

71 er-Rûm, 30/54.

Onlara öf bile deme! Onları azarlama. Bazıları **Onlara öf bile deme.** Bu beyan onların yüzlerine karşı hoşnutsuzluk göstermemekten kinâyedir. **Onları azarlama.** Yani onlara, size yapmadıkları tarzda, onlara yönelik hitap ve konuşmada sert davranma. Bazıları da şöyle demiştir: "Uffin" (أُفٍّ) kelimesinden kastedilen mâna sadece öf demek olup başka bir şey değildir. "Ve lâ tenherhumâ" (وَلَا تَنْهَرْهُمَا), yani sert sözler, kırıcı ifadeler kullanma. Fakat başlangıçta insanlara ağır gelecek hususları, sonunda da hoş olmayan davranışları belirtti. Yani ana babaya, insanların ağırına gidecek olan ve ilk durumda hoşlanmadıkları, ağır ve çirkin kabul ettikleri sözler söylenince "öf" derler. Yani, onlara sertlik, kırıcılık ve azarlamaya götüren öf bile deme. Bazıları yüce Allah'ın şu beyanına buna göre anlam verdiler: "Mümin erkeklere söyle, gözlerini haramdan sakınsınlar ve iffetlerini korusunlar"[72]. Çünkü göz ile bakmak kişiyi zinaya sevkeder, ahlâksızlık ve fuhşun başlangıcı bakıştan olur. Bazıları da: "gözlerini haramdan sakınsınlar ve namuslarını korusunlar" meâlindeki âyet hakkında şöyle demiştir: Allah sözü edilen ilk ve son durumu belirtti ki bunların hepsinden kaçınsınlar. İşte buna göre **onlara öf bile deme ve azarlama** ifadesi hakkında Allah Teâlâ ilk ve son durumu belirtti demişlerdir. İkincisi: Yani sert davranmaya ve azarlamaya sevketmesin diye yüzünü buruşturma ve küçük düşürücü davranışlarda bulunma. [§]Eğer "uffin" (أُفٍّ) kelimesinin 255
yorumu "öf" demek olup başka bir anlama gelmezse, bunda Ebû Hanîfe'nin fıkıhtaki bir meselesi lehine delil vardır. Mesele şudur: Namaz kılan kişi, secde edeceği yere üflerse o bir konuşma olduğu için namazı bozar. Çünkü yüce Allah: **Ana-babaya öf bile deme** buyurmuştur. Yani "öf" sözünü söyleme demektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ana-babaya gönül alıcı güzel sözler söyle. Çünkü Allah, evladın "öf" demesini yasaklamıştır, yine onlara sert sözler söylemesini de yasaklamıştır. Evlat "öf" demekten ve sert sözler söylemekten kaçınırsa, ondan sonrası yumuşak ve latif söz olur.

Ebû Avsece şöyle demiştir: Arap dilinde: "Nehertühû ve enhertühû" (نهرته وانتهرته) denilir. Nehr, tehdide benzer sert söz söylemektir. Ebû Bekir el-Keysânî (el-Esam) şöyle demiştir: Kerem sahibi, başka birinin nimetlerini üstlenen ve eziyetlerle baskıyı terketmekle afiyet dileyen kimsedir. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: "Ey iman edenler! Allah'a ve âhiret gününe inanmadığı halde malını insanlara gösteriş yapmak için harcayan kimse gibi sadakalarınızı başa

---

72 en-Nûr, 24/30.

kakmak ve incitmek suretiyle boşa çıkarmayın"[73]. Başka biri cömert kimseyi anlatırken şöyle demiştir: Sahip olduğu şeyi ihtiyacı olana veren ve kendisi muhtaç olduğu zaman başkasının sahip olduklarına sahip olmak istemeyen kimsedir. "Kerîm"in (كريم) de bu mânaya yakın olma ihtimali vardır.

Şöyle bir soru sorulabilir: Ana-baba evlatlarına iyilik yapma ve şefkatli davranma tatbikatı ve meylinde yaratılmış gibidirler, fakat evlatlar böyle değildir, iyilik yapmak üzere yaratılmış olanın iyiliği, yaratılışı böyle olmayanın iyiliğine nasıl benzer ki?

Buna şu cevap verilir: Bundan dolayı iyilik yapmayı ebeveyne değil evlatlara emretti. Çünkü ana-baba, çocuğa yaptıkları iyilik ve ihsanı fıtratları gereği yaparlar, çocuk ise böyle değildir. İşte bunun için sözü edilen iyilik emri evlatlara yapılmıştır. *En doğrusunu Allah bilir.* İşte bundan dolayı yüce Allah,
256 [§]babanın çocuğunu öldürmesinden dolayı aralarında hayatı koruyan kısası meşru kılmamış, babasını öldürmesinden dolayı çocuğun öldürülmesini ise meşru kılmıştır. Çünkü babanın kalbine, çocuğunu öldürmeye engel olan şefkat ve rahmet konulmuştur. Çocukta ise bu şefkat ve merhamet yoktur. Bu sebeple çocuğun, babasını öldürmesinden dolayı onun hakkında kısas hükmünü koydu, babanın çocuğunu öldürmesinden ötürü kısas hükmü koymadı. İyilik yapma ve ihsanda da durum buna göredir.

Şöyle bir soru sorulursa: Allah Teâlâ'nın, Kur'ân'ın sadece bir âyetinde ana-babaya şükretmeyi kendisine şükretmekle birlikte zikretmesinin hikmeti nedir? O âyet de şudur: "Bana ve ebeveynine şükret"[74].

Buna şu cevap verilir: Çünkü çocuğun ilk halinden vardığı son duruma kadar, beslenme, eğitim, her kötülükten korunma, her türlü âfet ve kötülükten muhafaza gibi işleri ebeveyn sayesinde olmaktadır.

Bu âyette Ebû Hanîfe'nin görüşü lehinde bir delil vardır. Ebû Hanîfe sözleşmeli (mükâteb) köleler hakkında şöyle demiştir: Bir kimse (köle olan) babasını ve anasını satın alsa, bunlar (otomatik olarak) sözleşmeli (mükâteb) köle olurlar. Fakat kardeşini yahut mahremi olan bir yakınını satın alsa ebeveyn gibi sözleşmeli köle statüsüne geçmezler. Çünkü baba ve ana, evlada yaptıklarına karşılık ve bir şükür vesilesi olarak bu statüye intikal ederler. Dolayısıyla

---

73 el-Bakara, 2/264.

74 "Biz insana ana babasıyla ilgili öğütler verdik. Annesi, güçten kuvvetten düşerek onu karnında taşımıştır; çocuğun sütten kesilmesi iki yıl içinde olur. Bunun için (ey insan), hem bana hem ana babana minnet duymalısın; sonunda dönüş yalnız banadır" (Lukmân, 31/14).

bunu yapmak evlada düşen bir yükümlülüktür. Fakat kardeş ve diğer mahremlere gelince onlara yapılacak olan muamele örfün gereğine göredir, dolayısıyla kardeşini köle olarak satın alması, onu sözleşmeli köle statüsüne sokmaya muhtemel değildir.

Allah'tan gelen bu hitap her ne kadar resûlüne ise de bundan kastedilen ondan başkasıdır. Çünkü bilinmektedir ki, Resûlullah (s.a.) peygamber olduğu vakitte, ana-babasına kavuşmamıştı. Allah'ın ona bu şekilde hitapta bulunması, Allah'ın bu hitaptan ondan başkasını; bu duruma ihtimali olan, bu durumda olduğu vehmedilen ve anılan şekilde davranmalarını emrettiği herkesi kastettiğine delâlet eder. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاخْفِضْ لَهُمَا جَنَاحَ الذُّلِّ مِنَ الرَّحْمَةِ وَقُلْ رَبِّ ارْحَمْهُمَا كَمَا رَبَّيَانِي صَغِيرًا ﴿٢٤﴾

24. "Onlara merhametle ve alçak gönüllülükle kol kanat ger. "Rabbim! Onlar nasıl küçüklükte beni şefkatle eğitip yetiştirdilerse şimdi sen de onlara merhamet göster diyerek dua et."

Onlara merhametle ve alçak gönüllülükle kol kanat ger. Burada "cenâh" (جَنَاحَ) kelimesinin iki elden kinâye olması muhtemeldir. Çünkü insanın iki eli kuşların iki kanadı konumundadır, kuşun kanatları ise iki elleridir. Sanki Allah şöyle buyurdu: [§]Ana-babana iki ellerini alçalt ve indir. Nitekim O, evlada 257
dili ile ana-babasına karşı alçak gönüllü olmasını şu sözlerle emretmiştir: "Onlara gönül alıcı güzel sözler söyle"[75]. Yani ana-babana söz ve davranışla boyun eğ. Burada "cenâh" (جَنَاح) kelimesinin zattan kinâye olma ihtimali de vardır. Yani ana-babana bütün varlığınla ve organlarınla boyun eğ. "Zül" (الذُّلِّ) kelimesinden, bizzat zilletin kastedilme ihtimali vardır. Yani ana-babaya, onlardan yardım isteyen ve onlara muhtaç olan biri gibi davran; onlara yardım eden ve ihtiyaçlarını gören biri gibi davranma. Belki onlara karşı, başkasından yardım istemek için ihtiyacını öne sürerken alçalan biri gibi davran. "Zül" (الذُّلِّ) kelimesinin kalpteki merhametten kinâye olma ihtimali de vardır. Yani kalbin ve bütün organların inceliği ile onlara karşı alçal. Görmez misin ki Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Müminlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı serttirler"[76].

---

75 el-İsrâ, 17/23.

76 "Ey iman edenler! Sizden kim dininden dönerse bilsin ki Allah öyle bir kavim getirecektir ki Allah onları sever, onlar da Allah'ı severler; müminlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı vakarlıdırlar" (el-Mâide, 5/54).

Yani inananlara karşı merhametli, kâfirlere karşı şiddetlidirler. Yine görmez misin ki yüce Allah başka bir âyette şöyle buyurmuştur: "Kâfirlere karşı sert, kendi aralarında merhametlidirler"[77]. Allah o âyetteki zillete karşılık burada rahmeti, izzete karşılık setliği belirtmiştir. Buna göre "cenâha'z-zülli" (جَنَاحَ الذُّلِّ) sözünün rahmetten kinâye olmaya ihtimali vardır. Dolayısıyla bunun anlamı şöyle olur: Sen ana-babaya gizli-açık her durumda boyun eğ. Nitekim: "Onlara öf bile deme ve azarlama"[78] meâlindeki beyanda bunu belirtmiştik. *En doğrusunu Allah bilir.*

Rabbim! Onlar nasıl küçüklükte beni şefkatle eğitip yetiştirdilerse şimdi sen de onlara merhamet göster diyerek dua et. Rabbim! Onlar nasıl küçüklükte beni şefkatle eğitip yetiştirdikleri gibi, beyana dair şu yorumu yapmıştır: Yani terbiye edince. **Bana merhamet ettikleri gibi** meâlindeki ifadeyi gizli kılmak üzere şöyle olma ihtimali vardır: *En doğrusunu Allah bilir ya,* sanki şöyle demiş gibi olur: **Ey Rabbim! Ana-babama, küçükken beni eğitip** merhametli davrandıkları **gibi sen de onlara merhamet et.**

Müfessirlerin bu âyetin, "Peygamber de müminler de onların bağışlanmalarını dileyemezler"[79] meâlindeki âyette neshedilmiş olduğuna dair görüşü gerçek olmaktan uzaktır. Bu âyetin hem inananlar hem de kâfirler hakkında
258 olması muhtemeldir. Sözü edilen rahmet [§]kâfirler için hidâyet istemek, onları rahmet ve bağışlanmaya ehil hale getirmek olur. Nuh'un (a.s.) kavmi için "Rabb'inizden bağışlanma isteyin, çünkü o çok bağışlayandır"[80] dediği gibi bu da caizdir. Yani Rabb'inizden hidâyet isteyin ki sizin günahlarınızı bağışlasın, çünkü O'nun çok bağışlayan olduğu sabittir. Zira yüce Allah'ın kullarına bağışlanma dilemeyi emredip de bağışlanmayı dilemeden bulundukları halde iken bağışlamayı vâdetmesi muhtemel olmaz. İbrahim'in (a.s.) babası için bağışlanma duasında bulunmayı vâdetmesi de böyledir. Yahut küçüklere ve zayıflara merhamet edildiği gibi, bazılarının bazılarına karşı merhamet etmeleri tarzında bir rahmet olması muhtemeldir. Ayrıca evladın ana-babasına yapması emredilen muamelenin benzeri, dindarlık ve ahlâkî üstünlük yönünden müminlerce insanlara karşı yapılması gerekir. Ancak bunun diğer insanlar ara-

---

77 "O, Allah'ın elçisi Muhammed'dir. Onunla beraber olanlar da kâfirlere karşı sert, kendi aralarında merhametlidirler" (el-Feth, 48/24).

78 el-İsrâ, 17/23.

79 "Müşriklerin cehennemlik oldukları, müminler nezdinde açıklık kazandıktan sonra, akraba bile olsalar peygamber de müminler de onların bağışlanmalarını dileyemezler" (et-Tevbe, 9/113).

80 Nûh, 71/10.

sında yapılması bağlayıcı bir farz değildir, fakat ana-babaya yapılması gereken bu muamele bağlayıcı bir farzdır. Çünkü ana-babaya yapılan iyilik, çocuklara ihsanda bulunma ve onları terbiye etme karşılığının gereği yahut onların haklarına, mertebe ve hususiyetlerine saygı göstermek içindir. Bu yüce Allah'ın elçisine buyurduğu şu söz gibidir: "Sana uyan müminlere kol kanat ger"[81]. Yoksa Allah inananları, "kendi aralarında merhametlidirler"[82] meâlindeki âyette belirtildiği gibi birbirine merhametli olmakla nitelemiş ve merhametli davranmayı onlara emretmiştir.

Ebû Avsece **Onlara merhametle ve alçak gönüllülükle kol kanat ger**
meâlindeki ifade hakkında şunu söylemiştir: Yani ana-babaya karşı yumuşak
ol, onlara şefkatle muamele et. Allah Teâlâ, ana-babaya dille iyilikte bulunmayı
ve onlara karşı söz ve fiillerle nazik olmayı belirtti. Bu âyetin zahirinde malı
harcayarak iyilik yapmak yoktur ancak bunun da "Ana-babaya ihsanda bulun"[83]
meâlindeki emrine dâhil olma ihtimali vardır. Yahut çocuğun malı, ana-ba-
banın malı olduğu için bunu belirtmedi. Câbir b. Abdullah'tan rivayet olunan
hadisi görmez misin? O şöyle rivayet etmiştir: "Bir adam, babası ile beraber
Hz. Peygamber'e (s.a.) gelerek şöyle dedi: 'Ey Allah'ın elçisi! Benim malım var-
dır, babam var, onun da malı vardır, [§]babam ise malımı almak istiyor.' Hz. **259**
Peygamber (s.a.) de ona şöyle buyurdu: "Sen ve malın, babanınsınız"[84] Yine
görmez misin ki yüce Allah çocukların evlerini ana-babaya nispet ederek şöyle
buyurdu: "Kendi evlerinizden, babalarınızın evlerinden yiyip içmenizde bir
sakınca yoktur"[85]. Bunun mânası oğullarınızın evlerinden demektir.

رَبُّكُمْ اَعْلَمُ بِمَا فٖى نُفُوسِكُمْ اِنْ تَكُونُوا صَالِحٖينَ فَاِنَّهُ كَانَ لِلْاَوَّابٖينَ غَفُورًا ﴿٢٥﴾

81 eş-Şuarâ, 26/215.

82 el-Feth, 48/29.

83 el-En'âm, 6/151.

84 Bk. İbn Mâce, "Ticârât", 64; Ebû Dâvûd, "İcâre", 43.

85 "Gözleri görmeyen için bir sakınca yoktur, topal için bir sakınca yoktur, hasta için de bir sakınca yoktur. Sizin için de kendi evlerinizden, babalarınızın evlerinden, annelerinizin evlerinden, erkek kardeşlerinizin evlerinden, kız kardeşlerinizin evlerinden, amcalarınızın evlerinden, halalarınızın evlerinden, dayılarınızın evlerinden, teyzelerinizin evlerinden, anahtarı elinizde bulunan evlerden ve arkadaşınızdan yiyip içmenizde bir sakınca yoktur" (en-Nûr, 24/61).

25. "Kalplerinizdekini en iyi bilen Rabb'inizdir. Eğer iyi olursanız bilesiniz ki Allah kendisine yönelenleri bağışlayıcıdır."

Kalplerinizdekini en iyi bilen Rabb'inizdir. Bazıları şöyle demiştir: Allah, kalplerinizde yer eden ana-babaya ait muhabbeti, iyilik ve keramet sırlarını en iyi bilendir. Bazıları da **kalplerinizdekini en iyi bilen Rabb'inizdir** meâlindeki beyan hakkında şu yorumu yapmıştır: Yani nefislerinizin yaptığını en iyi bilen Allah'tır. Bu Îsâ'nın (a.s.) söylediği şu söz gibidir: "Allah, 'Ey Meryem oğlu Îsâ! İnsanlara sen mi 'Allah'ın dışında beni ve annemi birer tanrı kabul edin' dedin?" buyurduğu zaman o şu cevabı verir: "Sen benim içimdekini bilirsin"[86]. Yani kendi yaptıklarımı bilirsin, ben ise senin takdirini ve düzenlemeni bilemem. Sözü edilen âyet buna göre anlaşılmalıdır. **Kalplerinizdekini en iyi bilen Rabb'inizdir** meâlindeki beyan "Ana-babaya öf bile deme"[87] meâlindeki cümlenin sılasıdır. Yani Rabb'iniz anılan duruma geldikleri zaman, ana-babaya karşı, içinizde bulunan iğrenme, küçük görme ve hoş karşılamama duygularını en iyi bilendir. Fakat sen bunu açığa vurmuyorsun, için dışına uymuyor. Yahut yüce Allah **içinizdekini en iyi bilen Rabb'inizdir** meâlindeki beyan için, Allah'tan başkası içinizdekileri bilmez, bu sebeple insanlara karşı gösteriş yapmayın, içinizde gizlediklerinizi bunu bilmeyenlere çevirmeyin buyuruyor olmalıdır. Başlangıçta Allah herkese hitap ederek kalbindekini başkasına açıklamamasını ve onları kendisi için saklamasını istiyor. Yahut **içinizdekini en iyi bilen Rabb'inizdir** meâlindeki beyan kalbinizden geçenleri ve yaptığınız planları Rabb'in en iyi bilendir demektir.

260 **[§]Eğer iyi olursanız.** Yani iyi kişi olmaya dönüşürseniz demektir. Çünkü "tekûnû" (تَكُونُوا) kelimesi yeni bir oluşu ifade eder. **Allah kendisine yönelenleri bağışlayıcıdır,** meâlindeki cümle **senin Rabb'in, kendisinden başkasına tapmamayı emretti**[88] meâlindeki âyetin sılası olması muhtemeldir. Eğer iyi olursanız **şüphesiz Allah kendisine yönelenleri bağışlayıcıdır.** Yani Allah kendisine yönelenleri ve dilediklerini çok bağışlayandır. Sonra "çok yönelen" anlamındaki "evvâb" (أوّاب) kelimesi hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları, "evvâb" (أوّاب) çok tövbe eden ve Allah'a çok dönendir, demiştir. Bu görüş Ebû Avsece'nin görüşüdür. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: "Evvâb" (أوّاب) birkaç kere tövbe edendir. "Âbe, yeûbu"dan (آب، يئوب) gelmiştir. Yani döndü de-

---

[86] "Hâşâ! Seni tenzih ederim. Hakkım olmayan şeyi söylemek bana yakışmaz. Hem ben söyleseydim şüphesiz sen onu bilirdin. Sen benim içimdekini bilirsin, ama ben senin zâtında olanı bilmem. Gizlileri tam olarak bilen yalnız sensin" (el-Mâide, 5/116).

[87] el-İsrâ, 17/23.

[88] el-İsrâ, 17/23.

mektir[89]. İki mâna da birdir. Bazıları da "evvâb" (أوّاب) itaat edendir, bazıları tesbih eden ve benzeridir demişlerdir.

[Kuşluk / Evvâbîn Namazı]

Bazıları da **Allah kendisine yönelenleri bağışlayıcıdır** meâlindeki beyan hakkında şunu söylemiştir: O kuşluk namazıdır, bu konuda da bir haber rivayet etmiştir. Rivayet edildiğine göre Zeyd b. Erkam şöyle demiştir: "Hz. Peygamber (s.a.), kuşluk namazı kılmakta olan bir kavmin yanına uğradı ve şöyle buyurdu: "Evvâbîn namazı kızgın kumlar üzerinde bulunan deve yavrularının, kızgınlığın şiddetinden çöktükleri zamandır"[90]. Başka bir haberde Ebû Hureyre'den şöyle rivayet edilmiştir: "Resûlullah (s.a.) bana üç şey emretti: Bunlar da her aydan üç gün oruç tutmak, vitir namazını kılmadan uyumamak ve kuşluk vaktinin iki rekâtını kılmaktır. Çünkü kuşluk namazı evvâbîn namazıdır"[91]. Kuşluk namazı ve fazileti hakkında teşvik edici mahiyette birçok hadis rivayet edilmiştir. Hz. Peygamber (s.a.) kuşluk namazını, 2, 4, 6, 8 rekât olarak kılmıştır ki bunları burada aktarmak bahsi uzatır ve çok yer alır[92].
[§]Kim kuşluk namazını kılarsa onu vacip, sünnet-i müekkede olarak değil de **261**
nâfile olarak kılsın. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.) bu namazı bir kere kılmış, bir kere terketmiştir, dolayısıyla gece namazı gibidir, kılan fazilete erişir.

وَاٰتِ ذَا الْقُرْبٰى حَقَّهُ وَالْمِسْكٖينَ وَابْنَ السَّبٖيلِ وَلَا تُبَذِّرْ تَبْذٖيرًا ﴿٢٦﴾

26. "Akrabaya, yoksula ve yolcuya hakkını ver. Gereksiz yere de saçıp savurma!"

Akrabaya, yoksula ve yolcuya hakkını ver. Gereksiz yere de saçıp savurma! Bu âyet sanki "Rabb'in, sadece kendisine kulluk etmenizi ve anne babanıza iyi davranmanızı emretti"[93] meâlindeki âyetin sılasıdır. Yani Allah yine

---

89 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, 253.

90 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV, 366, 367, 375; Müslim, "Salâtü'l-müsâfirîn", 143-144; Ebû Dâvûd, "Salât", 153. (صلاة الأوابين إذا رمضت الفصال) Bu vakit: Kumların kızgınlaşmasıdır, deve kafileleri, kumsalın hararetinin şiddetinden ve develerin tırnaklarını yaktığından dolayı deve yavruları çökerler (İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, "رمض" md.).

91 Buhârî, "Teheccüd", 33; Müslim, "Salâtü'l-müsâfirîn", 76, 79.

92 Bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 6/74; Ebû Dâvûd, "Tetavvu'", 12.

93 el-İsrâ, 17/23.

akrabaya ve sözü edilen kimselere hakkını vermesini emretmiştir. Yani farklı görüşlere göre Allah farz kıldı, mecbur kıldı ve hükmetti demektir. Bu "Allah'a kulluk edin ve ona hiçbir şeyi ortak koşmayın. Ana babaya, akrabaya… iyi davranın"[94] meâlindeki âyet gibidir. Azîz ve Celîl olan Allah, ana-babaya iyilikte bulunmayı ve onlara şükretmeyi, akrabaya ve âyette sayılan kimselere sıla yapmayı farz olarak emretmiştir. Ayrıca, "hakkahû" (حَقَّهُ) kelimesi hakkında da farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: O hak farz olan haktır ki bu da zekâttır. Çünkü Allah zekâtı farz olan bir emrin sılası yapmıştır, o da Allah'a şükretmek, ibadeti Allah'a tahsis etmek ve çocuklar için ana babanın yaptıklarının karşılığı olmak üzere ana-babaya şükretmektir. Daha önce de bunu yapmanın bir farz olduğunu kaydettik. İşte buna göre âyette sayılanların sılası da böyledir. Çünkü onlara iyilikte bulunmak farzdır, akrabaya sılayı kesmek hakkında şiddetli tehditler vardır, sılada bulunmaya ise teşvik vardır. Müfessirlerden, o hakkın nâfile bir hak olduğunu söyleyenler de vardır. Görmez misin ki yüce Allah şöyle buyurdu: "Eli sıkı olma, ölçüsüzce eli açık da olma; sonra kınanacak, kendi kendine hayıflanacak duruma düşersin!"[95] Yine O, şöyle buyurdu: "Eğer sen kendin dahi Rabb'inden umduğun bir lütfu beklemek durumunda (ihtiyaç içinde) olduğun için onlara ilgi gösteremiyorsan, hiç değilse kendilerine rahatlatıcı bir söz söyle!"[96] Belirtildiği üzere, onların yüz çevirmesi "sen kendin dahi Rabb'inden umduğun bir lütfu beklemek durumunda (ihtiyaç içinde) olduğun için onlara ilgi gösteremiyorsan" meâlindeki beyanın farz olan fiillere dair olması muhtemel değildir. Bu da o hakkın nâfile olduğuna işaret etmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Gereksiz yere de saçıp savurma! Bazıları "tebzîr" (تبذير) ile "isrâf"ın (اسراف) aynı şey olduğunu söylemiştir. O da infakta ve haklarda sınırı aşmaktır. Yahut hakkı hak sahibinden alıp hakkı olmayana vermektir. İbn Mesûd'a "tebzîr"den (تبذير) sorulunca şöyle cevap vermiştir: "Tebzîr" (تبذير) faydalı olmayan alanda harcama yapmaktır. İbn Abbâs'ın görüşü de böyledir[97]. Belirttiğimiz anlama gelmesi muhtemeldir, o da şudur: Kişi akrabaları hak sahibi iken onlara harcamayı terkeder de yabancılara harcama yapar.

---

94 en-Nisâ, 4/36.

95 el-İsrâ, 17/29.

96 el-İsrâ, 17/28.

97 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XV, 73.

إِنَّ الْمُبَذِّرِينَ كَانُوا إِخْوَانَ الشَّيَاطِينِ وَكَانَ الشَّيْطَانُ لِرَبِّهِ
كَفُورًا

[§]*27. “Çünkü savurganlar şeytanların dostlarıdır. Şeytan da Rabb’ine* 262
karşı çok nankördür.”

Çünkü savurganlar şeytanların dostlarıdır. Yani saçıp savuranlar şeytanın velileridir, **şeytan da Rabb’ine karşı çok nankördür.** Yani Rabb’inin nimetlerine karşı çok nankördür.

وَإِمَّا تُعْرِضَنَّ عَنْهُمُ ابْتِغَاءَ رَحْمَةٍ مِنْ رَبِّكَ تَرْجُوهَا فَقُلْ لَهُمْ
قَوْلًا مَيْسُورًا

28. “Eğer sen kendin dahi Rabb’inden umduğun bir lütfu beklemek durumunda olduğun için onlara ilgi gösteremiyorsan, hiç değilse kendilerine rahatlatıcı bir söz söyle!”

Eğer sen kendin dahi Rabb’inden umduğun bir lütfu beklemek durumunda olduğun için onlara ilgi gösteremiyorsan. Hasan-ı Basrî’nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: Hz. Peygamber’e (s.a.) soru sorulur, o da şöyle cevap verirdi: “Muhammed ailesinin -ki onlar dokuz ev halkıdır- bir ölçek (sâ‘) yiyecek hakkı yoktur”[98]. Bunun üzerine yüce Allah onlara **hiç değilse kendilerine rahatlatıcı bir söz söyle** meâlindeki âyeti indirdi. Yani onlara yakında rızkın geleceğini vâdet. **Eğer sen onlara ilgi gösteremiyorsan.** Bu beyan hakkında İbn Abbâs’ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: Senden bir şey isteyip de yanında verecek bir şey bulamazsan, Allah’tan sana gelecek rızkı beklersin, inşallah bu bir vâd gibi olur, bunun benzerlerini de söylediler. **Eğer sen onlara ilgi gösteremiyorsan** meâlindeki beyanın yüz çevirmek mânasına gelmesi muhtemeldir. Cevap vermemek, daveti kabul etmemek mânasına gelmesi de muhtemeldir. O da bir kere hoşlanmamak ve küçümsemek için olur, ikinci olarak yanında verecek bir şey bulunmadığı için olur. Fakat küçük görmek ve küçümsemek için yahut yanında verecek bir şeyi olmadığından yüzçevirme durumu bilinmediği için, Allah onlara, kendilerinden yüz çevirmenin hoşlan-

---

98 Hadis şöyle gelmiştir: “Sabah akşam Muhammed ailesi için sadece bir ölçek (sâ‘) yiyecek hakkı vardır. Onlar da dokuz evdir” (Buhârî, “Rehn”, 1).

mamak ve küçümsemek amacıyla yapılmadığını açıklamasını emretti. Bunun gibi, onların isteklerini kabul etmemek de böyledir. Fakat bu, yanında onlara verecek bir şeyi olmadığı içindir. Bilmelidirler ki onlardan yüz çevirmek onları küçümsemek ya da hoşlanmamak için değildir, fakat yanında onlara verecek bir şeyi bulunmadığı için, yahut onlara verecek bir şeyin olmasını istediği için-dir. Bu da **kendilerine rahatlatıcı bir söz söyle** meâlindeki beyanda anlatılan husustur. Müfessirler bu yüz çevirmenin, ondan bir şey istemelerinden dolayı olmadığında ittifak etmişlerdir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.) verecek bir şey aramak için onlardan yüz çeviriyordu. Bu yüz çevirmenin faydası ondan bir
263 şey istemelerini sağlamaya dönüktür. [§]Bir de rahatlatıcı söz anlamına gelen "meysûran" (مَيْسُورًا) kelimesi hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları bunun, "Onlara güzel bir vâdde bulun", bizde olursa size veririz mânasına geldiğini söylemiştir. Bazıları da şöyle demiştir: "Onlara yumuşak ve rahatlatan söz söyle" mânasındadır. Ebû Avsece: "meysûran" (مَيْسُورًا) sözü hakkında şu yorumu yapmıştır: "Yani güzel söz söyle. Bu kelime kolaylaştırmaktan geliyor. Bunun benzerini de söyleyenler vardır: Yani onları güzel bir şekilde geri çevir ki, senin ilgi göstermemenin, senin yanında verecek bir şeyin bulunmamasından olduğunu, başka bir sebebi olmadığını bilsinler. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً اِلٰى عُنُقِكَ وَلَا تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ فَتَقْعُدَ مَلُومًا مَحْسُورًا

29. "Eli sıkı olma, ölçüsüzce eli açık da olma; sonra kınanacak, kendi kendine hayıflanacak duruma düşersin!"

Eli sıkı olma. Sende var iken harcama yapmakta. **Ölçüsüzce eli açık da olma,** sonra senden bir şey umanlar seni kötülerler. Fakat Allah "Yine o iyi kullar, harcama yaptıkları zaman ne saçıp savururlar ne de cimrilik ederler"[99] meâlindeki âyette ifade buyurulduğu için, ne israf ne de kısma şeklinde harcama yapmalarını emretmiştir. Bu görüş İbn Abbâs ve diğerlerinin görüşüdür. Bazıları bu konuda şunları söylemiştir: Rabb'inin sana emrettiği alanlarda hak yolunda harcama yapmaktan kaçınma, seni yasakladığı alanlarda da **ölçüsüzce eli açık olma,** sonra şöyle şöyle oturursun. Bazıları da şöyle demiştir: Bu

99 "Yine o iyi kullar, harcama yaptıkları zaman ne saçıp savururlar ne de cimrilik ederler; harcamaları bu ikisi arasında mâkul bir dengeye göre olur" (el-Furkān, 25/67).

cimrilik ve israfı yasaklamadır[100]. Eğer bu ifade cimriliği yasaklama olsa **Ölçüsüzce eli açık da olma**[101] meâlindeki beyan cömertliği yasaklama olurdu. Allah'ın hiç kimseye cimrilik ve cömertliği yasaklamasına ihtimal yoktur. Çünkü bu iki sıfat yaratılışta mevcut iki tabiattır. Hiç kimseye tabii ve fıtrî olan yol yasaklanmaz. *En doğrusunu Allah bilir ya,* belirttiğimiz üzere, hak ve haklı kişi uğrunda harcama yapmaktan elini tutarsa ve hak ile hak sahipleri dışında elini yayarsa bu ona yasaklanır.

[§]Ebû Bekir el-Esam şöyle demiştir: **Elini boynuna bağlı tutma** 264
meâlindeki beyan yahudilerin, "Allah'ın eli bağlıdır" meâlindeki sözleriyle gerçek eli kastetmediklerine, belki kısık ve az harcamayı kasteddiklerine işaret etmektedir. Bunun gibi, "Yahudiler 'Allah'ın eli bağlanmış!' dediler" meâlindeki beyan, burada geçen ellerden, gerçek eli açmak mânasını kastetmemiş olduğuna, belki rızkı genişletme ve çoğaltmayı kasteddiğine işaret eder. Görmez misin ki yüce Allah "Aksine O'nun iki eli de açıktır, dilediği gibi verir"[102] buyurmuştur.

Bu âyetteki hitabın daha önce, çeşitli yerlerde belirttiğimiz üç yorumdan birine uygun olma ihtimali vardır. Birincisi: yüce Allah resûlüne bunların hepsi ile hitap etti ve kavmini bu hitaba ortak etti. Bu durum Kur'ân-ı Kerîm'de çoktur, Allah bazı konularda resûlüne hitap eder, sonra bu hitaba kavmini de ortak eder.

İkincisi: "Ey insan"[103], "Ey insanlar"[104], "De ki Allah birdir"[105], "De ki, şafağın Rabb'ine sığınırım"[106], "De ki insanların Rabb'ine sığınırım"[107] meâlindeki beyanlarda belirttiğimiz gibi, benzer hitaplarda her birinin kendisine hitap etmiştir. Çünkü "De ki Allah birdir" hitabında özellikle Resûlullah'a (s.a.) hitap edip başkalarına hitap etmeme ihtimali olmaz, belki bu hitap bütün insanlara ve her bir insanadır.

---

100 Birinci kısım cimriliği yasaklama, ikinci kısım da israfı yasaklamadır.

101 Yasakladığı konuda, şöyle oturur kalırsın. Bazıları bunun cimrilik ve israftan yasaklama olduğunu söylemişlerdir.

102 "Yahudiler 'Allah'ın eli bağlanmış!' dediler. Asıl kendi elleri bağlanmıştır ve söyledikleri yüzünden lânetlenmişlerdir. Aksine O'nun iki eli de açıktır, dilediği gibi verir. Rabb'inden sana indirilen, onlardan birçoğunun azgınlığını ve inkârcılığını kuşkusuz arttıracaktır" (el-Mâide, 5/64).

103 el-İhlâs, 112/1.

104 el-Bakara, 2/21.

105 el-İnfitâr, 82/6.

106 el-Felak, 112/1.

107 en-Nâs, 114/1.

Üçüncüsü: Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'e (s.a.) mahsus olmak üzere, başkalarını kastederek resûlüne hitapta bulundu. Bu yeryüzünde hükümdarların özel adamlarına ve halkı içindeki en akıllı kimselere hitapta bulunup muhatapları dışındaki kişileri murad etmeleri gibidir. Buradaki hitabın da buna ihtimali vardır.

Yahut **Elini boynuna bağlı tutma** sözü ile cimrilik yapan başkalarına, **ölçüsüzce eli açık da olma** sözü ile de Allah resûlüne hitapta bulunmuş olur. Çünkü Resûlullah'ın (s.a.) sözü edilen cimri bir kimse olma ihtimali yoktur. Bu ifade elini açmaya da ihtimali vardır, bunun için de sözü edilen mânadadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Sonra kendi kendine hayıflanacak duruma düşersin. "Melûmen" (مَلُومًا) kelimesinin, kendince ve insanlarca kötülenmiş olursun; niçin infakta bulunduğun için kendini kötülersin, onlara infak edecek bir şeyi niçin bulmadın diye de insanlar nezdinde kötülenirsin, hakkın dışında infak ettiğin için de
265 Allah nezdinde kötülenirsin. **[§]**"Mahsûran" (مَحْسُورًا) kelimesi hakkında İbn Kuteybe şu yorumu yapmıştır: Yani sefer deveyi yorup da takatini kestiği gibi ihsan da seni yorup zayıf bırakır[108]. Ebû Avsece şöyle demiştir: O kelime hasret ve pişmanlıktan geliyor, şöyle denilir: Kişi pişman edildi, pişman edilmiştir. Yine o şöyle demiştir: "Tebzîr" (التبذير) fesattır, "melûmen" (مَلُومًا) ise kederlenmiş ve hüzünlenmiş demektir.

إِنَّ رَبَّكَ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَقْدِرُ إِنَّهُ كَانَ بِعِبَادِهِ خَبِيرًا بَصِيرًا ﴿٣٠﴾

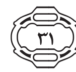
30. "Rabb'in rızkı dilediğine bol bol verir de kısar da. Şüphesiz ki O, kullarından haberdardır, onları görmektedir."

Rabb'in rızkı dilediğine bol bol verir de kısar da. Yani rızkı Allah genişlettiğine genişletir, daralttığına daraltır ve az verir. Yani bu iş Allah'a aittir, yaratıklara ait değildir. Bunun sebebi halktan ümitlerini kesip onu Allah'tan bilsinler ve Allah'tan başkasından bilmesinler diyedir. İkincisi: Üstün olduğunu belirttiği kimseler için üstünlük devam etsin ve onlar için ortaya çıksın diye bundan söz etmiştir. Çünkü yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Baksana, biz insanların kimini kiminden nasıl farklı kılmışızdır. Elbette âhiretteki dereceler

108 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 254.

ve farklılıklar daha büyük olacaktır"[109]. Müfessirlerden, **Rabb'in rızkı dilediğine bol bol verir de kısar da** meâlindeki beyanın "Eli sıkı olma, ölçüsüzce eli açık da olma"[110] meâlindeki âyetin sılası olduğunu söyleyenler de vardır. Allah şöyle buyuruyor: *En doğrusunu Allah bilir ya,* şayet sen rızkı engellesen ve haram kılsan da Allah'ın takdirinde eğer onun rızkını genişletmek ve yaymak varsa, senin engel koyman ve yasaklaman buna zarar vermez. Yine sen bir kimsenin rızkını genişletsen ve yaysan, Allah'ın takdirinde eğer onu daraltmak ve azaltmak varsa, senin genişletmen ve yayman ona fayda vermez. Bilinmelidir ki, rızkı genişletmek, yaymak, daraltmak ve engellemek Allah'tandır. Yahut insanlardan ümit kesip onun rahmetine ve lütfuna tamah etsinler diye Allah bunu belirtmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

O, kullarından haberdardır, onları görmektedir. Yani kulların yaptıklarını bilendir, faydalarına olanı, leh ve aleyhlerindekileri görendir. Yahut "habîr" (خَبِير) ile "basîr" (بَصِير) aynı mânadadır. Yahut bu ifade belirtildi ki kulların yaptıkları işleri bilmekte olduğu insanlarca bilinsin. Emrine muhalefet etmeleri, resûllerini reddetmeleri ve yalanlamalarına rağmen Allah onları yarattı, [§]yaratıkların yapacağı işleri bilmesine rağmen O'nun fiili ve insanları 266
yaratması hikmetin dışına çıkmamıştır. Çünkü kulların Allah'a itaat etmesinde ve emirlerini yerine getirmelerinde Allah'ın bir menfaati, buna mukabil muhalefet etmelerinde O'na bir zarar ve kötülük yoktur, belki bunun menfaat ve zararı kendilerine aittir. Bu sebeple, kulların yapacaklarını bilerek onları yaratması hikmete uygun olmuştur. Yeryüzündeki hükümdarlardan sefih ve cahil olanlar vardır. Çünkü onların gönderdikleri elçiler bazı işler yaparlar ve kendilerine fayda sağlamak ve zarar verecek şeyleri defetmek için çalışırlar. Buna göre, kendilerine zarar vereceğini bildikleri bir şey yapınca, bu sefihlik olur. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلَا تَقْتُلُوٓا اَوْلَادَكُمْ خَشْيَةَ اِمْلَاقٍ نَحْنُ نَرْزُقُهُمْ وَاِيَّاكُمْ اِنَّ قَتْلَهُمْ كَانَ خِطْـًٔا كَب۪يرًا

31. "Fakirlik korkusuyla çocuklarınızın canına kıymayın! Biz onların da sizin de rızkınızı veririz. Onları öldürmek gerçekten büyük bir günahtır."

[109] el-İsrâ, 17/21.
[110] el-İsrâ, 17/29.

Fakirlik korkusuyla çocuklarınızın canına kıymayın. Ebû Bekir el-Esam şöyle demiştir: Araplar'ın âdetlerinden biri şu idi: Kız ve erkek çocuklarını, onlardan faydalanamayacak duruma geldikleri zaman öldürürlerdi, çok yaşlılık (erzel-i umur) dönemine ulaşınca da ana-babalarını öldürürlerdi. Bu sebeple Allah Teâlâ müslümanlara, onların yolundan gitmeyi yasaklayarak bu duruma geldikleri zaman ana-babalarına iyilik yapmalarını emretmiş ve şöyle buyurmuştur: "Onlardan biri veya ikisi senin yanında yaşlanırsa…"[111] âyetin sonuna kadar. Kız çocuklarını öldürme işinde, bu âlemin yaratılmasından amaçlanan neslin üreme yolunun ve doğumların kesilmesi söz konusudur. Çünkü âlemin yaratılmasından amaçlanan şey sözünü ettiğimiz insan neslinin devam etmesidir. Kız çocuklarını öldürmekte neslin kesilmesi ve âlemin yaratılma amacının ihlali söz konusudur. Daha sona yüce Allah **biz onları da sizi de rızıklandırırız** buyurmuştur. Yani onlar sizin rızkınızı yemiyorlar, belki bir ölçüde her birinin rızkı vardır, onların bekasında sizin rızkınızın noksanlaşması ve yok olmasında sizin rızkınızın artması söz konusu değildir, belki herkes kendi rızkını yer. Görmüyor musunuz ki Allah onlar için rızık yarattı, siz o rızka ortak değilsiniz, o rızık da doğan kız çocukları için annesinin memede yarattığı süt olup bu sütten siz yararlanmıyorsunuz. Dolayısıyla ortaya çıkmıştır ki herkes kendi rızkını yer, başkasının rızkını eksiltmez.

267 **[§]Onları öldürmek gerçekten büyük bir günahtır.** Yani onları öldürmek aklen büyük hatadır. Sözünü ettiğimiz sebep dolayısıyla, kız çocuklarını öldürmekte kendisi aracılığı ile bu âlemin yaratılış amacının engellenmesi ve bu amacın son bulması söz konusudur. Yahut Allah şöyle buyuruyor: Onları öldürmek geçmiş ümmetlerde **büyük bir günah idi.** Bu âyetlerin hitap ettiği kimselerin, evlat öldürme, zina etme, hukuka dayanmaksızın adam öldürme ve benzeri önceden ve sonradan bu işlerin faillerine yapılan hitapla iki yönden muhatap olma ihtimali de vardır. Birincisi: Araplar'ın yaptıkları kötü işler ve âdetler akıl nazarında çirkin ve saçma olmaları dolayısıyla hikmet dışında kalan eylemlerdir, bu sebeple de Allah bunları yasakladı. İkincisi: Bunu belirtti ve yaratıkları içinde, kız evlatlarını öldürme işini yapacakların bulunduğunu bildiği için bunu (kız çocuklarını öldürmeyi), sözü edilen endişelerden dolayı yasakladı… *En doğrusunu Allah bilir.*

---

111 "Rabb'in, sadece kendisine kulluk etmenizi ve anne babanıza iyi davranmanızı emretti. Onlardan biri veya ikisi senin yanında yaşlanırsa onlara öf bile deme! Onları azarlama! İkisine de gönül alıcı güzel sözler söyle" (el-İsrâ, 17/23).

وَلَا تَقْرَبُوا الزِّنٰٓى اِنَّهُ كَانَ فَاحِشَةًۜ وَسَٓاءَ سَب۪يلًا

32. "Zinaya yaklaşmayın! Çünkü o hayâsızlıktır, çok kötü bir yoldur."

Zinaya yaklaşmayın! Çünkü o hayâsızlıktır, çok kötü bir yoldur. Yani olduğu vakitte aklen çirkin iştir. Çünkü zinanın mübah kabul edilmesinde sayesinde hikmet ve ilme ulaşılan bilgilerin yok olması söz konusudur. Yahut zina hikmet açısından **iğrenç ve hayâsız bir iştir.** Görmez misin ki yüce Allah şöyle buyurdu: "Allah çirkin işleri emretmez"[112]. Dolayısıyla bu, yüce Allah'ın çirkin işleri emretmediğine işaret eder. Aynı zamanda zinada buyruktan önce hikmet yahut akıl açısından çirkinlikler vardır. Nitekim Allah Teâlâ bundan dolayı "Allah çirkin işleri emretmez" diye buyurmuştur. Zira eğer çirkin olmasaydı sadece "Allah emretmez" buyururdu. Adam öldürmenin mübah kılınmasında, bu âlemin yaratılış amacının yok olması söz konusudur. Azîz ve Celîl olan Allah, evlat öldürme hakkında, onun büyük bir günah olduğunu haber vermiştir. Bu durum akıl yönünden çok büyük bir hatadır. Zina hakkında çirkin iş anlamına gelen "fâhişeten" (فَاحِشَةً) kelimesini kullandı. Fâhişe, akıl ve hikmet bakımından çirkin ve iğrenç işlemdir. Allah Teâlâ, adam öldürme hakkında israf etmemeyi belirterek "öldürmede haddi aşmasın"[113] buyurdu. "İsraf" (إسراف) belirlenmiş olan sınırı aşmaktır. "Zinaya yaklaşmayın" meâlindeki "velâ tekrabu'z-zinâ" (وَلَا تَقْرَبُوا الزِّنٰٓى) cümlesinin; zina etmeyin **çünkü o çirkin iştir** anlamına gelmesi muhtemeldir. "Yaklaşmayın" anlamındaki "velâ tekrabû" (وَلَا تَقْرَبُوا) sözünün, zinaya götüren sebeplere yaklaşmayın mânasına gelmesi de muhtemeldir.

[§]Zinaya yaklaşmayın. Zinanın kendisini yasaklamaya ihtimali olduğu 268
gibi, öpmek, dokunmak ve benzeri zina sebeplerini yasaklamaya da ihtimali vardır. Nitekim bir hadiste bu husus şöyle belirtilmiştir: "İki göz zina ederler, iki el zina ederler, cinsel organ da bunların hepsini ya tasdik eder yahut yalanlar"[114].

---

112 el-A'râf, 7/28.

113 el-İsrâ, 17/33.

114 Buhârî, "İstîzân", 12; "Kader", 9; Müslim, "Kader", 21.

وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِى حَرَّمَ اللّٰهُ اِلَّا بِالْحَقِّ وَمَنْ قُتِلَ مَظْلُومًا فَقَدْ جَعَلْنَا لِوَلِيِّهٖ سُلْطَانًا فَلَا يُسْرِفْ فِى الْقَتْلِ اِنَّهُ كَانَ مَنْصُورًا ﴿٣٣﴾

33. "Haklı bir sebep olmadıkça Allah'ın dokunulmaz kıldığı cana kıymayın. Bir kimse haksızlıkla öldürülürse velisine yetki verdik; ancak o da öldürme hususunda haksızlığa sapmasın; çünkü o, yeterince yardıma mazhar olmuştur."

Haklı bir sebep olmadıkça Allah'ın dokunulmaz kıldığı cana kıymayın. Hak, Resûlullah'tan (s.a.) rivayet olunan hadiste zikredilen hususlardır. Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurdu: "Müslüman bir kişinin kanı ancak üç sebeple helâl olur: müslüman olduktan sonra kâfir olmak, yahut evlendikten sonra zina etmek, yahut hukuka aykırı olarak adam öldürmek"[115]. Yüce Allah hukuk dışında adam öldürmeyi yasakladı. Çünkü adam öldürmemin mübah kılınmasında, Allah'ın âlemi yaratmasındaki gayenin yok olması söz konusudur. Yasaklamada insanın yaşaması vardır. Zinanın mübah kılınmasında, ilmin yok olması ve insanın cahilliği söz konusudur. Bunun haram kılınmasında ilmin yaşaması, devam etmesi, hikmete ve bazı insanların bazısından sorup öğrendiği ilimlere ulaşması vardır. O takdirde hikmet ehli olan kimseler, hikmet ehli olmayanlardan ayrılamaz. Dolayısıyla adam öldürmede ilimlerin ve hikmetlerin yok olması söz konusudur. Din (değiştirmek) sebebiyle öldürmede ise dinin yaşaması söz konusudur. Çünkü dinini terkedince öldürüleceğini düşünen kimse, -bundan İslâm dinini kastediyorum- düşüncesinden dönerek dini olan İslâm'ı terketmez. Zina sebebiyle recmedileceğini bilen insan, zinadan uzak durur ve onu terkeder. Başkasını öldürdüğü takdirde öldürüleceğini bilen kimse de adam öldürmekten kaçınır. İşte bu sebeple: "Sizin için kısasta hayat vardır"[116] buyurulmuştur.

Şöyle bir soru sorulursa: Kadın dinden dönerse öldürülmez, deniyor. [Buna ne dersiniz?]

---

115 Buhârî, "Diyât", 6; Müslim, "Kasâme", 25-26.

116 "Ey akıl sahipleri! Sizin için kısasta hayat vardır, belki takva sahibi olursunuz" (el-Bakara, 2/179).

[§]Buna şöyle cevap verilir: Çünkü kız çocuklarının öldürülmesinde dinin hayat bulması yoktur. Çünkü kadınlar din konusunda erkeklere tâbidirler, dolayısıyla onların öldürülmesinde hayat yoktur. Görmez misin ki şöyle rivayet olunmuştur: Falanca erkek müslüman oldu, onunla birlikte şu şu kadınlar da müslüman oldular. *En doğrusunu Allah bilir.* 269

Haklı bir sebep olmadıkça Allah'ın dokunulmaz kıldığı cana kıymayın. Hak andığımız şeydir. **Allah'ın dokunulmaz kıldığı.** Bunun, İslâm sebebiyle, cizye ödeyerek zimmîlik sebebiyle dokunulmaz kıldığı anlamına gelmesi muhtemeldir. **Hukuk ile olan müstesna…** Bu, sözünü ettiğimiz husustur.

Bir kimse haksızlıkla öldürülürse velisine yetki verdik. Yani hüküm verme ve kahretme imkânı verdik. Bazıları da "sultân" (سُلْطَانًا) kelimesine şu anlamı vermiştir: Yani kısası gerektiren konuda öldürmek üzere kendisine kanıt verdik. Sonra öldürülenin velisi lehine yetki verdik, bunun için herhangi bir veli adı belirtmemiştir. Veliden kastedilenlerin, ölünün terikede halefi olan vârisler olma ihtimali vardır. Zira o başka haklar gibi bir haktır, bu sebeple vârislere verilmiştir. Kan hakkı da buna dâhildir. Sanki yüce Allah şöyle buyurmuştur: **Bir kimse haksızlıkla öldürülürse velisine yetki verdik.** Yani gerekli olan hakkı almak için delil verdik. Bu âyetin lafzî anlamına göre vârislerden birinin kan bedelini talep etme işini ifa edebileceğine işaret eden delil vardır. Çünkü eğer vârislerden her birinin kan bedelini talep etme hakkı olsaydı bu, "öldürmede israfa gitmesin" meâlindeki âyette belirtildiği üzere sınırı aşmak olurdu. Çünkü vârislerden her biri onu dövecek olsalar, öldürme konusunda onun gibi olurlardı, oysaki bunu yapmaları yasaklanmıştır. Sözünü ettiğimiz husus sabit olunca bunda Ebû Hanîfe'nin şu sözünün doğruluğuna dair işaret olur: Vârislerin bazıları küçük, bazıları büyük olsalar, küçüklerin büyümelerini beklemeden büyüklerin kan bedelini talep etme hakkı olurdu. *En doğrusunu Allah bilir.*

Öldürme hususunda haksızlığa sapmasın. Bazıları şöyle demiştir: Velâyet hakkının bulunduğu kātil dışındaki kimseleri öldürme, çünkü Araplar'ın âdetinde kātil olmayanı öldürmek de vardı. Bazıları da: **Öldürme hususunda haksızlığa sapmasın,** yani Allah'ın kısasta koyduğu öldürme ve yaralamadaki sınırı aşmasın, demişlerdir. Bazıları da: **Öldürme hususunda**
haksızlığa sapmasın, [§]yani ilk öldürmede demektir. Çünkü bir insanı hak- 270
sız yere öldürmüş olur, bunu yapmak ise haddi aşmaktır. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Bir cana kıymaya veya yeryüzünde fesat çıkarmaya karşılık olması dışında, kim bir kimseyi öldürürse bütün insanları öldürmüş gibi olur"[117].

[117] el-Mâide, 5/32.

Öldürme hususunda haksızlığa sapmasın. Allah'ın, bununla öldürülenin velisine hitapta bulunma ihtimali vardır. "Felâ yüsrif fi'l-katl" (فَلَا يُسْرِفْ فِى الْقَتْلِ) buyurdu. Yani kendisi için belirlenen sınırı aşmasın. Bir hadiste rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Öldürdüğün zaman güzel bir şekilde öldür"[118]. İkincisi: Bununla kātile hitapta bulunmuştur, ona şöyle buyurmuş oluyor: Öldürme, çünkü öldürmek haddi aşmaktır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bazıları demiştir ki: Öldürülen kişiye, velisi vasıtasıyla yardım olunmuştur, **velisine yetki verdik** meâlindeki beyan gereği velisi ona yardım eder. **O yardım olunmuştur** meâlindeki beyanın, müslümanlarla yardım olunmuştur mânasına gelmesi ihtimali vardır. Yani müslümanlarla hükümdarlar ve diğerleri, o öldürme fiilini ondan uzaklaştırmak zorundadırlar. Bu, **öldürme hususunda haksızlığa sapmasın** meâlindeki sözü, velisinin kātilinden başkasını öldürmek, yahut yaralandığından daha fazla yaralar yahut ona işkence yapar şeklinde yorumlayanların yaptığı yoruma göredir. Allah şöyle buyuruyor: Bundan sakının, çünkü müslümanların öldürmeyi ondan uzaklaştırma mükellefiyeti vardır. Yahut da âhirette **yardım olunmuştur** demektir.

Bu âyetin lafzî anlamına göre, kısasın hür ve kölelerle müslümanlar ve zimmîler arasında vacip olduğuna dair delil vardır. Çünkü Azîz ve Celîl olan Allah **hukuka dayalı olmadıkça Allah'ın dokunulmaz kıldığı cana kıymayın** buyurmuştur, dolayısıyla zimmîlerin canları da bu âyetin hükmüne dâhil olmuştur. Çünkü onların canına dokunmak da haramdır. Buraya kadar belirttiğimiz hususlar, aralarında küçük vârisler olsa da, büyük olan vârislerin kātili öldürme hakları olduğunu kanıtlamaktadır. Rivayet olunduğuna göre, Hasan b. Ali (r.a.) babalarının kātili falanı öldürdü, halbuki o zaman vârisler arasında buluğ çağına ermemiş olanlar vardı.

O yardım olunmuştur meâlindeki beyanın lafzî anlamına göre, yukarıdaki ifadenin, kātile yardım olunmuş olması mânasına gelmesi muhtemeldir.
271 [§]Çünkü **o yardım olunmuş oldu** buyurdu da **yardım olunmuş** buyurmadı. Adam öldürmeden önce **yardım olunmuştur** demesi de caizdir. Çünkü Allah'ın yardımı müslümanlara yönelik idi. Fakat öldüren olunca yardım edilmemiş oldu. Ancak, öldürülenin velisi yardım olunmuştur denilirse bu caizdir[119].

---

118 Tirmizî, "Diyât", 14; Nesâî, "Dahâyâ", 22,24.

119 Geçen 32 numaralı âyetin tefsirinde bir kesit vardı, biz onu buraya naklettik (bk. vr. 428b, str. 8-10).

وَلَا تَقْرَبُوا مَالَ الْيَت۪يمِ اِلَّا بِالَّت۪ي هِيَ اَحْسَنُ حَتّٰى يَبْلُغَ اَشُدَّهُۖ
وَاَوْفُوا بِالْعَهْدِ اِنَّ الْعَهْدَ كَانَ مَسْؤُ۫لًا

34. "Rüşdüne erinceye kadar yetimin malına, onun yararına olmadıkça el sürmeyin. Ahde vefa gösterin; çünkü ahid sorumluluk doğurur."

Rüşdüne erinceye kadar yetimin malına, onun yararına olmadıkça el sürmeyin. En güzel anlamına gelen "ahsenü" (اَحْسَنُ) ism-i tafdîl kalıbındadır. Eğer şekil bakımından en güzel ise kastedilen o son derece güzeldir, eğer özü (muhtevası) bakımından ise güzel olanı istemek anlamındadır. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Rabb'iniz tarafından size indirilenlerin en güzeline uyun"[120]. Yani itaate davet edenine uyun demektir. Yüce Allah sanki şöyle buyurmuştur: Yetimin malına, kendisi için en hayırlı ve en güzel olacak şekilde yaklaşın. Bu da şu ilâhî beyanda belirtilen husustur: "Büyüyecekler de mallarını alacaklar diye o malları israf ile ve tez elden yemeyin"[121]. Allah şunu buyuruyor: İsraflı bir şekilde ve aceleci yaklaşmayın, belki onun için daha hayırlı olacak şekilde davranın. Eğer bu ifade son derece güzel bir şekilde yaklaşmayı istemek anlamında ise bu, Ebû Hanîfe'nin (r.h.) söylediği şu sözde anlatılandır: Yetimin malı, kendisinin menfaatine yaklaşınca, velisi o mala sadece yetimin şimdiki menfaati için yaklaşsın, ileride umulacak olan bir menfaat için (bir yatırım şeklinde) yaklaşmasın. Yetim lehine yetimin malına yaklaşınca, peşin bir menfaat olmasa da yetimin lehine ve ileride umulan bir menfaati için yaklaşması da caiz olur. Biz bunun tevilini ve bu tevilde Ebû Hanîfe'nin görüşüne dair delil olduğunu daha önce En'âm sûresinde belirttik[122]. **[§]**Üstelik **272**
bu âyeti, Ebû Hanîfe'nin görüşü lehine delil getirenler de vardır. Ebû Hanîfe şöyle demiştir: Eğer lehine ise vasînin, yetimin malını kendisine satması caizdir. Çünkü emsal kıymetle o malı başkasına satma hakkı vardır. Bu durum, yetimin lehine hayırlı olanı belirtmenin, vasî bu malı kendisine sattığı vakitte söz konusu olduğuna işaret eder.

---

120 ez-Zümer, 39/55.

121 "Evlilik çağına gelinceye kadar yetimleri deneyin; eğer onlarda akılca bir olgunlaşma görürseniz hemen mallarını kendilerine verin, büyüyecekler de mallarını alacaklar diye o malları israf ile ve tez elden yiyip tüketmeyin. Zengin olan (veli) yetim malına tenezzül etmesin, yoksul olan da kararınca yesin" (en-Nisâ, 4/6).

122 Bk. el-En'âm, 6/152.

Yetimin malına, onun yararına olmadıkça el sürmeyin. Sanki bu beyanda bir kısım kelimeler gizlenmiştir (izmâr). Yani **yetimin malına ancak kendisi için en güzel ve en yararlı olacak yollarla yaklaşın** demektir. O da yetimi korumak, onun kârını ve malının büyümesini istemektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Rüşdüne erinceye kadar. Yani aklı mükemmel, malî işleriyle diğerlerini tam olarak yönetme çağına gelinceye kadar. O zaman emir kendisine ait olur, bu beyanda bundan sonra da eğer varsa işin vasîye ait olmayacağı hükmü yoktur, fakat ancak vasînin izni ile alıp satar.

İbn Kuteybe **Rüşdüne erinceye kadar** meâlindeki beyan hakkında şöyle demiştir: Bu, sebat etme noktasında erkeklerin durumuna ulaşıncaya kadar demektir. Bunun 18 yaş olduğu söyleniyor. "İnsana, anne ve babasına iyi davranmasını emrettik. Annesi onu zahmete katlanarak taşıdı ve zorluk çekerek doğurdu. Karnında taşıması ve sütten kesmesinin süresi otuz aydır. Nihayet çocuk olgunluğuna ulaşıp kırk yaşına girince şöyle yakarır…"[123] İbn Kuteybe bu ilâhî beyanı dikkate alarak şöyle demiştir: "Bu beyana göre yetimin reşit olması erkeklerin reşit olmasından başkadır". Reşitlik, belirttiğimiz şekilde, tasarruflarındaki eksiklikten dolayı sorguya çekilemeyeceği yaşa kadar aklının ve tasarruflarının sağlam olmasıdır. Kişi kırk yaşını geçince yaptığı eksikten dolayı sorguya çekilebilir. Kırk yaşına kadar ise kişi, aklî gelişme sürecinde olur.

Ahde vefa gösterin; çünkü ahit sorumluluk doğurur. "Bi'l-ahdi" (بِالْعَهْدِ) sözünün insanlar arasındaki antlaşma ve sözleşmeler anlamına gelmesi muhtemeldir, kullar bunlara da vefa göstermekle emrolunmuşlardır. Ahde vefanın, bu âyetlerde sözü edilen emir ve yasaklar olması ihtimali vardır. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Rabb'in, sadece kendisine kulluk etmenizi ve anne babanıza iyi davranmanızı emretti"[124]. Yani bunlara vefa gösterin, çünkü bunların hepsi sorumluluğu gerektiren şeyler olup ister ahde vefa göstersin, ister ahdi bozsun, onlardan sorulacaktır. Bazıları da **çünkü ahit sorumluluk doğurur** meâlindeki beyanı şöyle yorumlamıştır: Yani ahdi bozan sorumlu olur.

---

123 "İnsana, anne ve babasına iyi davranmasını emrettik. Annesi onu zahmete katlanarak taşıdı ve zorluk çekerek doğurdu. Karnında taşıması ve sütten kesmesinin süresi otuz aydır. Nihayet çocuk olgunluğuna ulaşıp kırk yaşına girince şöyle yakarır: 'Rabbim! Bana ve anne babama lütfettiğin nimete şükretmeye, razı olacağın işleri yapmaya beni muvaffak kıl. Benden gelecek nesli hayırlı eyle, pişmanlıkla dönüp senin kapına başvurmaktayım ve ben şüphesiz sana boyun eğenlerdenim!'" (el-Ahkāf, 46/15).

124 el-İsrâ, 17/23.

[§]Ayrıca antlaşma birkaç şekilde olur: Birincisi yaratılış ahdi, ikincisi 273
peygamberlerin dilinde kullarından aldığı ahit, üçüncüsü ise insanlar arasında cereyan eden ahit. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاَوْفُوا الْكَيْلَ اِذَا كِلْتُمْ وَزِنُوا بِالْقِسْطَاسِ الْمُسْتَقِيمِ ذٰلِكَ خَيْرٌ وَاَحْسَنُ تَاْوِيلًا

35. "Ölçtüğünüz zaman tastamam ölçün ve doğru terazi ile tartın. Bu hem daha iyidir hem de sonucu daha güzeldir."

Ölçtüğünüz zaman tastamam ölçün. Allah ölçünce, insanların ölçüyü tam yapmalarını emretti, tartınca da tartıyı tam yapmalarını ve insanların haklarını tam vermelerini emretti. Bu yüce Allah'ın şu âyetinde buyurduğu husustur: "Ey kavmim! Ölçüyü, tartıyı adaletle tam yapın; insanların mallarının değerini düşürmeyin, yeryüzünde bozgunculuk yaparak karışıklık çıkarmayın"[125]. Onların âdetleri ise şöyle idi: Ölçüp tarttıkları zaman insanlara verdikleri şeyleri eksik yapıyorlar, haklarını tam vermiyorlardı. Bu sebeple Allah onlara bunu yasakladı ve şiddetli bir şekilde şöyle tehdit etti: "Eksik ölçüp tartanların vay haline! Onlar, insanlardan ölçerek bir şey aldıklarında tam ölçerler, kendileri başkalarına vermek için ölçüp tarttıklarında ise haksızlık ederler"[126]. Diğer şeyler arasından ölçü ve tartıya tâbi olan malları tahsis ederek belirtmesinin iki hususa ihtimali vardır: Birincisi: Genel olarak halkın ticarî muameleleri bu iki mal üzerinden cereyan etmekteydi, bu sebeple bu malların satılmasında ölçü ve tartıyı tam yapmalarını emretti. İkincisi: Riba korkusudur, çünkü ölçekli ve tartılı mallar zimmette borç olan mallardır. Bunlardan biri alınınca zimmette borç olan şeyden alınmış olur, eksik yapılınca yahut fazla yapılınca bu da riba olur. İşte bu sebeple bu iki madde tahsis edilerek belirtildi. Eğer bunlar dışındaki eşya söz konusu olursa bunlarda da tam olarak verilmesi emredilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Doğru terazi ile tartın. Bazıları şöyle demiştir: "Kıstas" (القسطاس) kelimesi geçmiş kitaplardan alınan bir kelime olup belirli değildir. Bazıları da şöyle demiştir: O adalettir, yani adil bir şekilde tartın. Bazıları da şöyle demiştir: Kıstas tartı aletidir (terazi). Yüce Allah'ın şu âyetinde olduğu gibi: "Ey kavmim!

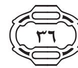
125 Hûd, 11/85.

126 el-Mutaffifîn, 83/1-3.

Ölçüyü, tartıyı adaletle tam yapın”[127]. Bazıları kıstasın el kantarı olduğunu söylemiştir. Nasıl olursa olsun, belirttiğimiz gibi bu ilâhî beyanda, ölçü ve tartının tam yapılması ve haklarının tam verilmesi emri vardır; eksik ve noksan yapmak yasaklanmıştır.

Bu hem daha iyidir hem de sonucu daha güzeldir. O daha iyidir meâlindeki cümlenin, anılan ölçü ve tartıyı tam tapmak, hakları tam vermek dünyada daha hayırlıdır, çünkü bunda onlar için dünyada güven vardır. “Ah-
274 senu te’vîlen” (اَحْسَنُ تَاْوِيلاً), [§]yani âhiretteki akıbeti bakımından daha güzeldir.
“Zâlike” (ذٰلِكَ) kelimesinin baştan sona bu âyette belirtilen hususların olması ihtimali vardır, onlarla amel ettikleri vakit dünyada kendileri için hayırlıdır, akıbet bakımından da çok güzeldir.

Ölçtüğünüz zaman tastamam ölçün ve doğru terazi ile tartın. Bu beyanda, İslâm’da içtihadın caiz olduğuna dair delil vardır, çünkü Allah ölçü ve tartıyı tam yapmayı emretti, buna da ancak ölçüp tartanın içtihadı ile muktedir olunur. Çünkü bir adam tarafından yapılmış olsa da iki ayrı tartı nerede ise eşit olmaz. Kişinin ölçmesinde içitihadın teklif edilmesi, bilerek fazla ve noksan yapmayı terketmek içindir. Bunu yaptığı zaman ölçüyü tam yapar ve gerekeni yerine getirir. İstihsan da buna göredir, o da âlimin gücü yettiği en güzel hükmü tercih etmek için içtihat etmesidir. Bize göre bu içtihadın ve istihsanın aslıdır. Tartıyı yapan kişi, ticari akitte belirledikleri ölçüyü tam olarak karşıladığını bilmediği halde hakkını tam olarak vermek için sade gayret sarfeder, içtihat eder. Tabii ki, bir olayı kıyas edecek ve kendisine benzetecek bir asıl bulunmadığı zaman. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهٖ عِلْمٌ اِنَّ السَّمْعَ وَالْبَصَرَ وَالْفُؤَادَ كُلُّ اُولٰٓئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْؤُلًا

36. “Hakkında bilgin olmayan şeyin ardına düşme! Çünkü kulak, göz ve gönül, bunların hepsi ondan sorumludur.”

Hakkında bilgin olmayan şeyin ardına düşme! Denildi ki: Söyleme. Denildi ki: Atma[128]. Denildi ki: Peşine düşme. Nasıl olursa olsun, bu beyanda,

---

127 Hûd, 11/85.

128 İsabetli olmayan bir zanda bulununca رمى يرمى denilir. Ebû Mansûr şöyle demiştir: O Allah’ın رجما بالغيب sözü gibidir. Denildi ki: Ardına düşme. Nasıl olursa olsun, bunda bilgisi olmayan iş hakkında söz söylemeyi ve laf atmayı yasaklama vardır.

bilgi olmayan konuda söz söyleme ve kafadan atmanın yasaklanması söz konusudur. Bilgin olmayan şey hakkında kafadan atma, bilgin olmayan konuda söz söyleme[129].

Çünkü kulak, göz ve gönül, bunların hepsi ondan sorumludur. Bazıları şöyle demiştir: (كُلُّ أُولٰئِكَ) **Bunların hepsi.** Yani kulak, göz ve kalp sahibinin yaptıklarından sorulacaktır. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda belirtildiği gibi: “O gün onların ağızlarını mühürleriz; elleri bize yapmış olduklarını anlatır, ayakları da tanıklık eder”[130], **[§]**“Nihayet oraya geldiklerinde vaktiyle yaptık- 275
larından dolayı kulakları, gözleri ve derileri onların aleyhine şahitlik eder”[131]. O organlara, sahiplerinin yaptıkları işler sorulacak, onlar da aleyhine şahitlik yapacaklardır. Bazıları şöyle demiştir: Organ sahibine, organlarının yaptıklarından sorulacaktır demektir. Yani kişiye, bu organlarını hangi işlerde neden kullandığı sorulacaktır. Bazıları da “küllü ulâike” (كُلُّ أُولٰئِكَ) sözü hakkında şöyle demiştir: Yani bütün yaratılmışlar **ondan,** yani anılan kulak, göz ve kalpten **sorumulu tutulacaktır.** Bazıları da **hakkında bilgin olmayan şeyin ardına düşme** meâlindeki beyana dair şöyle diyor: Görmediğin halde gördüm yahut işitmediğin halde işittim, bilmediğin halde bildim deme. Yorumculardan bir kısmı bunun yalancı şahitlik hakkında olduğunu söylemiştir.

Eğer bir kimse bunu, kıyas ve içtihadı iptal etmek için delil getirmek isterse şöyle diyebilir: Bir kimse kıyas yapınca, bilmediği bir şey hakkında söz söylemiş olur. Fakat aslında böyle değildir. Çünkü Resûlullah’ın (s.a.) ashabı, olaylar hakkında kendi görüşlerine dayanarak konuştular ve olaylara dair danışmalarda bulundular. Hz. Ebû Bekir de, hakkında Hz. Peygamber’den (s.a.) bir açıklama olmaksızın Hz. Ömer’i halifelik makamına getirmiştir. Hz. Ömer ise halifeliği müminler arasında şûraya dayandırmıştır. Oysa Hz. Peygamber’den (s.a.) bu konularda bir hadis rivayet olunmamıştır. Biz, onların bu işleri bilgisizce yaptıklarını yahut bilmeden konuştuklarını söyleyemeyiz. Belirttiğimiz bu hususta yüce Allah’ın **hakkında bilgin olmayan şeyin ardına düşme** sözü şuna delâlet eder: Ahkâm konusunda içtihat etmek ve müçtehidin fer’î meseleleri, hakkında nas bulunan asla benzetmesi buna dâhil değildir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

129 Yani bilgin olmayan şey hakkında söz söyleme.

130 Yâsîn, 36/65.

131 “Nihayet oraya geldiklerinde vaktiyle yaptıklarından dolayı kulakları, gözleri ve derileri onların aleyhine şahitlik eder” (Fussılet, 41/20).

Hakkında bilgin olmayan şeyin ardına düşme! Çünkü kulak, göz ve gönül. Yani ilim sebepleri hakkında bilgin olmadığı meselelerin ardına düşme. Bilgi sebepleri de anılan kulak ve gözdür. Aynı zamanda **çünkü kulak, göz ve gönül, bunların hepsi ondan sorumludur** ifadesinin, bu şeylerin şükründen sorumlu tutulacaktır şeklinde olması yahut sınandığı bu şeylerden sorumlu tutulacaktır mânasında olması caizdir.

وَلَا تَمْشِ فِى الْاَرْضِ مَرَحًا اِنَّكَ لَنْ تَخْرِقَ الْاَرْضَ وَلَنْ تَبْلُغَ الْجِبَالَ طُولًا

276 [§]*37. "Yeryüzünde böbürlenerek dolaşma! Ne yeri yarabilir ne de dağlarla boy ölçüşebilirsin."*

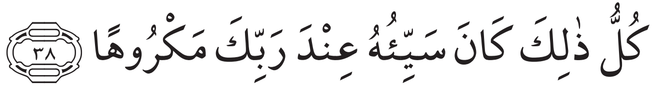
Yeryüzünde böbürlenerek dolaşma. Buradaki yasak, yürüme eyleminin kendisi değildir, yasak sadece kibirlenerek ve böbürlenerek yürümek içindir. Ayrıca bir şeyi yasaklamak onun zıddını yapmayı gerektirir. Emretmek de böyledir. Aynı zamanda bir şeyi yasaklamak onun zıddını emretmeyi gerektirir, yine bir şeyi emretmek de onun zıddını yasaklamayı gerektirir. Burada kibirlenmeyi yasaklamak vardır, dolayısıyla bu aynı zamanda sözü edilen kibirlenmenin zıddını emretmek olur. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Rahmân'ın has kulları yeryüzünde vakarla yürürler"[132]. Bazıları şöyle demiştir: Şımararak, kibirlenerek ve şiddetle sevinerek. Denildi ki bunun anlamı: Kendini büyük görerek, kendini beğenerek kibirlenmektir.

Ne yeri yarabilir ne de dağlarla boy ölçüşebilirsin. Bazıları şöyle demiştir: Allah Teâlâ yeri yarmayı ve dağların boyuna ulaşmayı belirtti. Çünkü yaratıklardan öylesi vardır ki, yeri yırtarak içine girerler yahut dağların boyuna ulaşırlar, onlar da meleklerdir. Şunu belirtmek gerekir ki, onlar Allah'a karşı, resûlüne karşı kibirlenmemişlerdir, onun karşısında kendilerini büyük görmemişler, belki onlara boyun eğmişlerdir. Kuvvet ve şiddet bakımından bu duruma ulaşamayan kimse, Allah'a boyun eğmeye, ona karşı alçak gönüllü davranıp kibirlenmemeye daha lâyıktır.

Yüce Allah'ın bunu belirtmesinin sebebi şu ihtimaldir: Onlar bu dinin nurunu söndürmeye ve Resûlullah'ı (s.a.) mağlup etmeye çalışıyorlardı, bu sebeple O, şöyle buyuruyor: Yeri yırtmak ve dağların boyuna erişmek sizin

132 "Rahmân'ın has kulları yeryüzünde vakarla yürüyen, cahiller onlara laf attığı zaman, 'selâm' deyip geçen kullardır" (el-Furkān, 25/63).

için mümkün olmadığı gibi, Allah'ın dinini söndürmek ve resûlünü mağlup etmek de mümkün değildir. Bu da şu beyanda belirtilen husustur: "Onların içlerindeki, hedefine asla ulaşamayacakları bir büyüklenme duygusundan başka bir şey değildir"[133]. Allah bunu hatırlatarak şöyle buyuruyor: Sen kibrinle ve azametinle reis ve kumandanların mertebe ve menzilesine ulaşamazsın. Âyete bu temsile göre anlam verilmesi ihtimali vardır. *En doğrusunu Allah bilir.* Yahut Allah şöyle buyurur: **Şüphesiz sen yeri yırtamazsın.** Yani yeri yırtıp onun içinde bulunan hazineleri ve menfaatleri çıkarıp onlardan yararlanamazsın, dağların boyuna da erişip dağ başlarında bulunan menfaatlerden yararlanamazsın. O halde, kuvvet ve şiddette senin gibi olan başkalarına karşı nasıl da kibirleniyorsun. Kibir konusunda bilinmesi gereken şudur: Kendisini bilen, içinde bulunduğu olayları, âfetleri ve türlü ihtiyaçların farkında olan kimse, kendisi gibi olan birine karşı kibirlenmez. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]*38. "Bütün bunların kötülüğü, Rabb'inin katında istenmeyen şeyler olmasıdır."* 277

Bütün bunlar. Yani şu âyetlerde Allah'ın emrettiği ve yasakladığı bütün fiillerin kötülüğü, Rabb'in katında hoş karşılanmayan, gazap edilen davranışlardır. Bunda şu hususa işaret vardır: Şu âyetlerde Allah'ın emredip yasakladığı fiiller mendub emirler yahut mendup yasaklar değildir; belki vücup, lüzum ve hüküm emirleridir, çünkü bunların hepsinin Rabb'in katında **hoş karşılanmayan şeyler** olduğunu belirtmiştir. Çünkü eğer bu emir ve yasaklar mendup olsaydı, istenmeyen şeyler olarak nitelenmezlerdi. Yani burada sözü edilen her bir şey Rabb'in katında istenmeyen şeydir. Bu yüce Allah'ın şu beyanında ifade edilen husustur: "En güzeline uyan kullarımı müjdele!"[134] Yani hepsini işitip de en güzeline uyan ve başkasını terkedenleri müjdele demektir. Birincisi buna göredir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

133 "Ellerinde hiçbir kesin delil olmadan Allah'ın âyetlerini tartışmaya kalkışanlara gelince, onların içlerindeki, hedefine asla ulaşamayacakları bir büyüklenme duygusundan başka bir şey değildir" (el-Mü'min, 40/56).

134 "Söylenenleri dinleyip de en güzeline uyan kullarımı müjdele! İşte Allah'ın doğru yolu buldurduğu kimseler onlardır, asıl akıl iz'an sahipleri de onlardır" (ez-Zümer, 39/18).

ذٰلِكَ مِمَّٓا اَوْحٰٓى اِلَيْكَ رَبُّكَ مِنَ الْحِكْمَةِ وَلَا تَجْعَلْ مَعَ اللّٰهِ اِلٰهًا اٰخَرَ فَتُلْقٰى ف۪ي جَهَنَّمَ مَلُومًا مَدْحُورًا ﴿٣٩﴾

39. "İşte bunlar, Rabb'inin sana vahyettiği hikmetlerdir. Allah'tan başka tanrı tanıma; sonra kınanmış ve kovulmuş olarak cehenneme atılırsın."

İşte bunlar, Rabb'inin sana vahyettiği hikmetlerdir. Yani Allah'ın şu âyetlerde emrettiği ve yasakladığı hususlardır, hikmet eseri olup sefihlik kabilinden değildir. Yani Allah'ın o âyetlerde emrettikleri fiiller hikmettir; yasakladığı davranışlar ise sefihlik olduğu için yasaklamıştır. Bazıları da şöyle demiştir: **Hikmet** burada Kur'ân'dır. **Bu,** yani Allah'ın sana vahyettikleri hikmettir. Bazıları da hikmet isabettir demiştir. Yani Allah'ın sana vahyettiği hususlar doğrudur demiştir. **İşte bunlar, Rabb'inin sana vahyettiği hikmetlerdir,** yani bu âyetlerde belirtilenlerle Allah'ın emredip yasakladıkları, işte onlar hikmettendir. Hikmet ise, bir şeyi yerli yerine koymaktır. Şöyle diyor: Allah'ın hükmü, her şeyi yerli yerince koymaktır, bir şeyi yerinin dışına koymak hikmet değildir.

Allah'tan başka tanrı tanıma; sonra kınanmış ve kovulmuş olarak cehenneme atılırsın. Mâlumdur ki Resûlullah (s.a.), Allah ile beraber başka bir ilâh tanımaz. Çünkü Allah onu korudu ve elçiliği için tercih etti. Fakat Allah bunu belirtti ki, eğer Resûlullah da bunları yapacak olsa anılan cezayı ona da uygular. Durum böyle olunca, Resûlullah'tan mertebesi daha aşağıda olanlara ise anılan cezanın uygulanması daha lâyıktır. İşte bu durum yüce Allah'ın me-
278 lekler hakkındaki şu beyanlarda belirtilen husustur: **[§]**"Onlardan biri, 'Tanrı O değil, benim!' diyecek olsa (ki demez), biz onu da cehennemle cezalandırırız. Zalimleri böyle cezalandırırız"[135]; "Melekler O'nun sözünün önüne geçmezler, sadece O'nun emriyle hareket ederler"[136]. Günahlardan korunmuş olmayan, sözünün önüne geçilmemekle nitelenmez. **Allah'tan başka tanrı tanıma; sonra kınanmış ve kovulmuş olarak cehenneme atılırsın** meâlindeki beyan da bu anlama uygundur. Yani Allah katında yahut kendi kendine yahut halk nezdinde kötülenmiş, kovulmuş olursun. "Medhûran" (مَدْحُورًا), yani Allah'ın rahmetinden uzaklaştırılarak cehenneme atılmış olursun demektir. Yahut Allah

---

135 el-Enbiyâ, 21/29.

136 "O'nun sözünün önüne geçmezler, sadece O'nun emriyle hareket ederler" (el-Enbiyâ, 21/27).

herkese tek tek hitap etmiştir: Kim bu günahı yüklenirse demektir. Yahut yüce Allah bununla resûlüne hitapta bulunmuş, fakat onunla başkasını kastetmiştir. Nitekim birçok yerde bu konuyu belirttik. *En doğrusunu Allah bilir.*

اَفَاَصْفٰيكُمْ رَبُّكُمْ بِالْبَنٖينَ وَاتَّخَذَ مِنَ الْمَلٰٓئِكَةِ اِنَاثًا اِنَّكُمْ لَتَقُولُونَ قَوْلًا عَظٖيمًا

40. "Rabb'iniz erkek çocukları size verdi de kendisi meleklerden kız çocuklar mı edindi? Gerçekten siz çok ağır bir söz söylüyorsunuz!"

Rabb'iniz erkek çocukları size verdi de kendisi meleklerden kız çocuklar mı edindi? yüce Allah müşriklerin akılsızlıklarından haber veriyor, çünkü onlar "Kızlar Allah'ındır" diyorlar. Akıllarınca beğendikleri de kendilerinin oluyor!"[137] meâlindeki âyette ifade buyurulduğu üzere, kızları Allah'a, erkek çocukları da kendilerine nispet ettiler. Onları, böyle yapmaya sevkeden şey, Ehl-i Kitab'ın sözleri idi. Çünkü onlar Allah'ı çocuk sahibi olmakla nitelediler, buna bağlı olarak çocuğu olanın kızı da olur görüşüne sahip oldular. Bu sebeple yüce Allah şöyle buyurdu: **Siz çok ağır bir söz söylüyorsunuz.** Cenâb-ı Hak tarafından âyette, Allah hakkında söylediklerine bu **büyük kelimesinden** başka bir ilâvede bulunulmadı, o sözleri için bir örnek verilmedi. Çünkü bunun arkasında verilecek bir örnek yoktur. Zira yüce Allah'ın çocuğu olduğuna dair sözlerinin örneğini, göklerin parçalanmasını, yerin yarılmasını ve dağların çökmesini örnek vererek şöyle buyurdu: "Öyle ki bundan dolayı neredeyse gökler çatlayacak, yer ortasından yarılacak, dağlar yıkılıp çökecek!"[138]

Allah Teâlâ, müşriklerin "Allah'ın çocuğu olduğu"na dair iddialarının ağır bir söz oluşundan dolayı, gökler ve onlarla beraber sözü edilen diğer nesnelerin altüst olduğunu haber verdi ve ortak koşmalarına dair şöyle buyurdu: "Allah'a ortak koşan kişi, gökten düşüp parçalanan ve kuşların kapıştığı yahut rüzgârın ücra bir yere sürüklediği nesnelerden farksızdır"[139]. Bu âyetler Allah hakkında çocuğu ve ortağı olduğuna dair söz söyleyenler için belirtilen son derece güzel örneklerdir. Bunların ötesinde Allah'ın kızı olduğunu söyleyen-

137 en-Nahl, 16/57.

138 "Öyle ki bundan dolayı neredeyse gökler çatlayacak, yer ortasından yarılacak, dağlar yıkılıp çökecek! Çünkü Rahmân'a çocuk yakıştırıyorlar" (Meryem, 19/90-91).

139 "Allah'a ortak koşan kişi, gökten düşüp parçalanan ve kuşların kapıştığı yahut rüzgârın ücra bir yere sürüklediği nesnelerden farksızdır" (el-Hac, 22/31).

279 lere dair belirtilen bir örnek yoktur. **[§]Fakat Allah şöyle buyurmuştur: Siz çok ağır bir söz söylüyorsunuz.** Allah bundan fazlasını söylememiştir. Çünkü Allah hakkında söyledikleri ve ona nispet ettikleri şeyler son derece akılsızlık ve söz israfıdır. Allah, zâlimlerin söylediklerinden çok çok/büyük olarak yücedir. Yahut şöyle buyurur: Aklınızca **siz çok ağır bir söz söylüyorsunuz,** düşünseniz ve kafa yorsanız, Allah sübhânehû ve teâlâ hakkında söylediğiniz sözlerin çok ağır laflar olduğunu bilirdiniz.

Ebû Avsece de şöyle demiştir: "Efe asfâküm" (أفأصفاكم ربكم), yani Rabb'iniz size verdi mi. Şöyle denilir: "Asfeytühû" (أصفيته), yani onu verdim demektir. "Asfâküm" (أصفاكم), yani sizi seçti demektir.

وَلَقَدْ صَرَّفْنَا فِى هٰذَا الْقُرْاٰنِ لِيَذَّكَّرُوا وَمَا يَزِيدُهُمْ اِلَّا نُفُورًا ﴿٤١﴾

41. "İyice düşünmeleri için bu Kur'ân'da ayrıntılı açıklamalar yaptık. Ama bu, sadece onların haktan uzaklaşmalarını arttırdı."

İyice düşünmeleri için bu Kur'ân'da ayrıntılı açıklamalar yaptık. Hasan-ı Basrî "sarrafnâ" (صَرَّفْنَا) cümlesine dair Allah şöyle buyuruyor demiştir: O geçmiş ümmetlerden resûlleri yalanlamaları sebebiyle, onların başına gelenleri, geceleri itaat ve ibadete duran bir ümmet olarak, biz bu Kur'ân'da açıkladık ki onların başına gelenleri hatırlayarak elçileri yalanlamaya son versinler. Allah'ın onlara açıkladığı hususlar, nefreti, yani elçileri yalanlamayı artırdı. Bazıları şöyle demiştir: **Bu Kur'ân'da ayrıntılı açıklamalar yaptık.** Yani ibret alıp iman etsinler diye, bu Kur'ân'da ve adı geçen âyetlerde, yapılması ve sakınılması gereken her davranışı, hak ve sorumlulukları açıkladık. **Kur'ân, onlarda** iman etmekten uzaklaşma dışında başka bir şeylerini artırmadı, o şu âyette belirtilen husustur: "Şu Rabb'inin sana vahyettiklerindendir"[140]. Bazıları da demiştir ki, bu Kur'ân'da, elçilere yaptıkları kötü muamele ve yalanlama sebebiyle, âhirette başlarına gelecek şiddetli azapla ilgili tehditler hakkında ayrıntılı açıklamalar yaptık. Fakat âhirete inanmayınca bu tehditler sadece nefretlerini artırdı.

280 [§]Bundan sonra, Allah Teâlâ Kur'ân'da kapsamlı öğütlerden bahsetti, öyle ki eğer bu öğütlere bakıp düşünecek olsalar onları, yapmış oldukları bu gibi işlerden alıkordu, fakat onlar Kur'ân'a saygı ile bakmadılar, belki ona alaylı ve küçümseyen bir nazarla baktılar, işte bunun için öğüt alma kelimesine nef-

140 el-İsrâ, 17/39.

reti artırma cümlesi eklenmiştir. Allah'ın, bu nefret ifadesini öğüt ifadesine eklemesinin sebebi şudur: Onlar Kur'ân'ın inmesi sebebiyle inkâr ve yalanlama gösterdiler, dolayısıyla burada nefret ifadesi buna eklendi. Çünkü Kur'ân Hz. Peygamber'e (s.a.) indirilince onların yalanlamalarını artırdı ve onlar için inkâr meydana geldi. Nitekim Kur'ân âyetleri indirilince müslümanların da imanını artırıyordu.

İyice düşünmeleri için bu Kur'ân'da ayrıntılı açıklamalar yaptık. Şeref kazansınlar diye. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Andolsun, içinden sizin için öğüt bulunan bir kitabı size indirdik. Hâlâ aklınızı kullanmayacak mısınız?"[141]; Yani unuttukları, terkettikleri ve gafil oldukları şeyleri hatırlasınlar diye.

Bununla beraber **iyice düşünmeleri için bu Kur'ân'da ayrıntılı açıklamalar yaptık** meâlindeki beyanın anlamı *-en doğrusunu Allah bilir ya-* Allah Kur'ân'ı zorunlu olarak öğüt alsınlar diye indirdi yahut aleyhlerine olsun için yahut öğüt almayı onlara emretmek için indirdi. Bu "Ben cinler ve insanları sadece bana kulluk etsinler diye yarattım"[142] âyeti ile "Biz her bir peygamberi, Allah'ın izniyle, ancak kendisine itaat edilmesi için gönderdik"[143] meâlindeki âyette belirttiğimiz husustur. Yani onları ibadet ve itaate bağlamak yahut ibadet ve taati kendilerine emretmek için yahut ibadet ve itaatte bulunacağını bildiği kimseler için, Allah elçiler gönderip yarattı.

İyice düşünmeleri için. Yani bununla kendileri için öğüt olsun diye. Çünkü Allah'ın, onlara bir açıklama yapması ve öğüt almak üzere açıklamalar göndermesi, sonra da bunların olmamasına ihtimal yoktur. Fakat bizim belirttiğimiz husus, öğüt olsun diyedir ve olmuştur da, fakat onlara fayda vermemiştir.

Ama bu, sadece onların haktan uzaklaşmalarını arttırdı. Onların uzaklaşmasını artıran Kur'ân değildir, belki ona alay ve küçümseme gözü ile baktılar, bu durum bize göre onların uzaklaşmasını ve yalanlamasını artırdı, yoksa Kur'ân, kendisinin anlattığına göre, hidâyet ve doğru yola iletmekten başka bir şeyi artırmaz.

---

141 el-Enbiyâ, 21/10.

142 "Ben cinler ve insanları sadece bana kulluk etsinler diye yarattım" (ez-Zâriyât, 51/56).

143 en-Nisâ, 4/64.

قُلْ لَوْ كَانَ مَعَهُٓ اٰلِهَةٌ كَمَا يَقُولُونَ اِذًا لَابْتَغَوْا اِلٰى ذِى الْعَرْشِ سَبِيلًا ﴿٤٢﴾

281 [§]***42. "De ki: Eğer söyledikleri gibi Allah'tan başka ilâhlar olsaydı onlar da arşın sahibine yakınlaşmak için yollar ararlardı."***

De ki: Eğer söyledikleri gibi Allah'tan başka ilâhlar olsaydı onlar da arşın sahibine yakınlaşmak için yollar ararlardı.

Müfessirlerin büyük çoğunluğu, bu âyetin, müşriklerin tapmakta oldukları resimli ve resimsiz putlar hakkında indiğini söylemişlerdir. Yani, eğer sizin dediğiniz gibi, Allah ile beraber diğer ilâhlar da bulunsaydı, o takdirde arşın sahibine yaklaşmak için yol ararlardı. Bazıları şöyle demiştir: "Eğer onların aklı olsa ve akla itaat ve ibadet imkânı tanınsa, o takdirde, ibadet ve itaatle arşın sahibine yol arardı. Bu husus, Allah'ın melekler hakkında buyurduğu şu âyettir: "Bu insanların yalvardıkları o varlıkların Allah'a en yakın olanları bile Rab'lerine daha yakın olabilmek için vesile ararlar"[144]. Fakat en uygun olan görüş, yüce Allah'ın bu putlar hakkında "Allah'tan başka ilâhlar olsaydı…" gibi bir sözü söylemeyeceğidir. Çünkü putlar ahşaptandır. Fakat Allah putlar hakkında söylediğini söylemiştir ki o da şöyledir: Onlar işitmez, akletmez ve görmezler daha ve başka âyetlerde buyurduğu gibi: "Bir gün babasına şöyle demişti: Babacığım! Duymayan, görmeyen ve sana hiçbir fayda sağlamayan bir şeye niçin taparsın?"[145]; "Allah'tan başka kendilerine yalvarıp yakardıklarınız var ya, hepsi bunun için bir araya gelseler bile bir sinek yaratamazlar!"[146] Bu gibi ifadelerin putlar hakkında söylenmesi caiz olur. Fakat Allah Teâlâ'nın belirttiği: "Eğer onların söyledikleri gibi Allah ile beraber başka ilâhlar olsaydı…"[147] meâlinde belirttiği sözleri arşın sahibine varmak isteyenler türünden değillerdir. Ancak bazılarının dediği gibi, şöyle söylenebilir: Eğer ibadet ettiğiniz putlar, sizin inancınıza göre ilâh olsalardı, o takdirde kendilerine imkân verilip de itaat

---

144 "Bu insanların yalvardıkları o varlıkların Allah'a en yakın olanları bile Rab'lerine daha yakın olabilmek için vesile ararlar; O'nun rahmetini umar, azabından korkarlar" (el-İsrâ, 17/57).

145 "Bu kitapta İbrahim'i de okuyup an! Kuşkusuz o, özü sözü doğru bir insan, bir peygamberdi. Bir gün babasına şöyle demişti: Babacığım! Duymayan, görmeyen ve sana hiçbir fayda sağlamayan bir şeye niçin taparsın?" (Meryem, 19/41-42).

146 el-Hac, 22/73.

147 el-İsrâ, 17/42.

ehlinden olsalardı, itaatla Allah'a gidecek yol ararlardı. Fakat en uygun olan yorum şudur: Eğer olmuşsa bu meleklere ibadet edenler ve onları mâbut tanıyanlar hakkında olmuştur. Yahut yönetme hakkı olan birkaç ilâh olduğunu kabul edenlerdir. Yahut tedbir sahibi birden fazla ilâhın bulunduğunu söyleyen Senevîler hakkındadır. Veya âlemin kadim olduğunu ve aslî unsurları bulunduğunu söyleyenlerdir.

En doğrusunu Allah bilir ya, biz şöyle deriz: **Eğer söyledikleri gibi Allah'tan başka ilâhlar olsaydı** meâlindeki beyan şu anlama gelir: Yani o takdirde, Allah Teâlâ ilâhlık ve rablığını gösterdiği gibi, bunlar da yaratıkları inşa etmek suretiyle rablıklarına ve ilâhlıklarına işaret edecek deliller gösterirlerdi. Halbuki kendilerinin ilâhları olduklarını iddia ettikleri kimselerden, böyle bir şey inşa ettiklerini iddia edenler ortaya çıkmamıştır. Dolayısıyla bu durum, Allah'tan başka bir ilâh bulunmadığına işaret etmektedir.

[§]Eğer söyledikleri gibi Allah'tan başka ilâhlar olsaydı. Bazılarına bu 282
beyan hakkında şunları şöylemiştir: Bu O'nun gibi, yani Allah gibi olsalardı, yani yaratma, yok etme ve yönetmede onun gibi olsalardı ve yaratmasında, onlar için dilemesinde ve yönetiminin uyumlu olmasında onu, kendi emirlerini uygulamakta engelleselerdi demektir. Onlar bunu yapamayınca, bu durum Allah'tan başka bir ilâh olmadığına işaret etmektedir. Bu Allah'ın şu sözü gibidir: "O'nunla beraber başka bir tanrı da yoktur; aksi taktirde her tanrı kendi yarattıklarını alıp bir tarafa çekilir ve mutlaka o tanrılardan biri diğerine baskın gelmeye çalışırdı"[148]. Bazıları da şunu söylemiştir: Eğer inandığınız gibi, **Allah ile beraber başka ilâhlar olsaydı, o takdirde** yarışmak ve birbirine galip gelmede **arşın sahibine gitmek için yol arayacaklardı,** galip gelme ve kahretmede **o takdirde arşın sahibine yol ararlardı.** Nitekim hükümdarların âdeti de şudur: Hükümdarlardan her biri başkasına galip gelmek ve onu mağlup etmek için çalışır ve ona karşı yarışa girerdi. Tıpkı şu beyanda buyurulduğu gibi: "Eğer Allah ile beraber başka ilâhlar olsaydı, o takdirde her bir ilâh yaratığını götürürdü." Yani galip olur, kahreder ve yarışırdı. Bundan başka bunun, şöyle de yorumlanmaya da ihtimali vardır: O ilâhlardan her birinin rablık ve ilâhlığına işaret etmek üzere, yaratmada tek Allah olmak isterdi. Bunu delil olarak ileri sürmenin esası şudur: İlâhların her biri diğerine engel olamayınca, ondan başkasının ilâh olmadığına işaret eder, o aynen birinci ilâh olur.

---

148 "Allah asla çocuk edinmemiştir. O'nunla beraber başka bir tanrı da yoktur; aksi takdirde her tanrı kendi yarattıklarını alıp bir tarafa çekilir ve mutlaka o tanrılardan biri diğerine baskın gelmeye çalışırdı. Doğrusu Allah o müşriklerin yakıştırdıkları şeylerden münezzehtir" (el-Mü'minûn, 23/91).

Bazı müfessirler şöyle demişlerdir: …Onlar onun diğerlerine karşı üstünlüğünü ve mertebesini bilirler, ona yaklaştıracak şeyler isterlerdi. Bir görüşe göre ihtiyaçlarını ona iletirler, ihtiyaçları için ondan yardım isterlerdi. İşte bu, başlangıçta belirttiğimiz, ilâha itaati talep etme mânasıdır.

سُبْحَانَهُ وَتَعَالٰى عَمَّا يَقُولُونَ عُلُوًّا كَب۪يرًا ﴿٤٣﴾

43. "Allah onların söylediği şeylerden münezzehtir, çok çok yücedir."

"Sübhânehû" (سُبْحَانَهُ) şu anlama gelir: Allah kendisini inkârcıların söyledikleri şeylerden ve ortaklar, benzerler, çocuk, ona yakışmayan şeyler gibi onların yakıştırdıkları sıfatlardan beridir. Bunun için şöyle buyurdu: **Allah onların söylediği şeylerden münezzehtir, çok çok yücedir.** Sonra da şöyle buyurdu:

تُسَبِّحُ لَهُ السَّمٰوَاتُ السَّبْعُ وَالْاَرْضُ وَمَنْ ف۪يهِنَّ وَاِنْ مِنْ شَيْءٍ اِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِه۪ وَلٰكِنْ لَا تَفْقَهُونَ تَسْب۪يحَهُمْ اِنَّهُ كَانَ حَل۪يمًا غَفُورًا ﴿٤٤﴾

44. "Yedi gök, yer ve bunlarda bulunanlar O'nu tesbih eder; O'nu hamd ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur. Fakat siz onların tesbihini anlayamazsınız. O Halîm'dir, bağışlayıcıdır."

Yedi gök, yer ve bunlarda bulunanlar O'nu tesbih eder. Hem burada sözü edilen varlıkların tesbih etmesinin birkaç mânaya ihtimali vardır: Birincisi yüce Allah'ın gökleri, yeri ve anılan diğer varlıkları yaratmasında, kendi
283 birliğine, ilâhlığına işaret eden delil, [§]ve bunları Allah'ın bir olduğuna, ortağı ve benzerinin olmadığına şahit kılmasıdır. Eğer böyle olursa, ruh sahibi olan ve olmayan her şey buna dâhil olur, dolayısıyla **fakat siz onların tesbihini anlayamazsınız** meâlindeki cümle özellikle kâfirlere mahsus bir hitap olur, müslümanlara gelince onlar bunu anlarlar. İkinicisi: Allah Teâlâ bu eşyanın özelliğinde belirtildiği gibi, tesbih ve tenzihte bulunmayı koymuştur. **Fakat siz onların tesbihini anlayamazsınız** meâlindeki âyette haber verdiği üzere biz o tesbihi anlamıyoruz. O nesneler de yine bunun tesbih olduğunu bilmezler. Nitekim Allah kendileri bunun tesbih olduğunu bilmeseler de organlarda ve uzuvlarda kendisine yönelik tesbih ve ibadet yapma özelliği koymuştur. Üçün-

cüsü: İnsanlardan sadece özel kişiler bilmiş olsalar da -ki onlar peygamberlerdir- yüce Allah, tesbih olduğu bilinmek üzere bu şeylerin seslerini kendisi için tesbih yapmıştır. *En doğrusunu Allah bilir.*

O Halîm'dir, bağışlayıcıdır. "Halîm" (حليم) kelimesi "sefîh"in (سفيه) zıddıdır, o Hakîm'dir. İkincisi: Şöyle denilir: O Halîm'dir, aceleci değildir; yani cezalandırmada acele etmez. Tövbe ettikleri **zaman çok bağışlayandır** (yahut tövbe etmeseler de) **çok bağışlayandır,** onların ayıplarını örter. "Hilm" (الحلم) belirttiğimiz üzere, sefihlik ve acelenin zıddıdır. Allah burada, onların onun hakkındaki vahşi ve büyük söz etmelerinin ardından kendisinin Halîm olduğunu belirtti ki, onları acilen yakalayıp cezalandırmadığını bilsinler; çok bağışlayan olduğunu da belirtti ki -her ne kadar onlar onun hakkında büyük sözler söylemişlerse de- tövbe ettikleri takdirde onları bağışladığını ve günahlarını cezalandırmaktan vazgeçtiğini bilsinler.

Bir mülhit şöyle bir soru sorabilir: Siz Rabb'inizi yumuşaklıkla ve rahmetle nitelendiriyorsunuz, sonra da: "Küfürleri sebebiyle onlara Allah ebediyen cehennemde azap edecek" diyorsunuz, bunda rahmet yahut hilim nasıl oluyor?

Buna şöyle cevap verilir: Siz rahmet ile hilmin ne olduğunu bilmiyorsunuz, eğer bilseydiniz bu soruyu sormazdınız. Küfürden dolayı eğer Allah ebediyen azap etmeyecek olmasaydı o zaman Halîm olmaz belki sefih olurdu. Rahmet de bunun gibidir. Tabiatına uygun olmayacak şekilde bir şeyin çıkması, onun sahibini hikmet ve rahmet çizgisinin dışına çıkarmaz. Oysa siz hikmet ve rahmeti kendi yaratılışınıza uygun olan şeklinde tasavvur ettiniz, oysa ki olay böyle değildir.

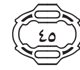
Bunun gibi, şu sözü söyleyen Mûtezile mensuplarına da aynı şey söylenir: Allah din konusunda ancak bizim için en yararlı olanı yapar, çünkü o çok cömerttir, eğer en yararlı ve en hayırlı olanı vermezse çok cömert olmaz, cömertlikle nitelenmez.

[§]Mûtezile'ye şu cevap verilir: Siz cömertliğin ne olduğunu bilmiyorsunuz, siz sadece kendi tabiatınıza ve kendinize uygun olanı söylediniz, ona gücünüz yetti. Şayet cömertliğin gerçeğini bilecek olsaydınız bunu söylemez, kalbinize de böyle bir düşünce gelmezdi. Allah'a ait olan ise seçip tercih edeceğini bildiği şeyleri seçmektir. Çünkü, kendisine karşı düşmanlığı tercih edeceğini bildiği kimse hakkında Allah'ın dostluğu tercih etmesi caiz olmaz. Bunun gibi, kendisine dostluğu tercih edeceğini bildiği kimselere düşmanlığı tercih etmesi de caiz olmaz. Dolayısıyla dinde hiçbir kimse için en yararlı olanı gözetmek zorunluluğu yoktur, belki hikmet ve rablığın gerektirdiğini gözetmeyi üstlenir. 284

Şu kâfirlerin, Allah'ı çocuğu ve ortağı olmakla ve benzeri şeylerle nitelediklerini belirtmesinin ardından, bütün cansız varlıkların Allah'ı tesbih ettiğini belirtmesinde birkaç yönden hikmet vardır: Birincisi: Akıllı, temyiz ehli, efendilik ve bilgi sahibi olduklarını iddia etmelerine karşılık, Allah onların akılsız olduklarını belirtiyor; onlar kendi inançlarınca, Allah'ı O'na yakışmayan, ilâhlık ve rablığı O'ndan düşüren niteliklerle beraber belirttiler. O temyiz, anlayış ve akla sahip olmayanlar bile Allah'ı bu sayılanların hepsinden tenzih ettiler, hepsinden beri kıldılar.

İkincisi: Bunun ardından o varlıların tesbihlerinden söz etti ki, kendisinin onların tesbihlerine ihtiyacı olmadığı, bunda bir menfaatinin bulunmadığı bilinsin. Çünkü onların dışında kalan bütün yaratıklar Allah'ı tesbih etmiştir, belki onların tesbihlerinin menfaati kendilerine dönmektedir.

Üçüncüsü: Resûllerin risâletini ispat etmek için bunu belirtti. Çünkü onlar cansız varlıkların tesbihte bulunduğunu belirtmişlerdir, bu ise gökten bir vahiy olmaksızın anlaşılmaz ve akledilmez. İşte bu da risâlete işaret etmektedir. İşte, sözünü ettiğimiz bu üç açıklamaya göre belirttiğinin ardından, anlatılan şekilde tesbih etmeyi belirtmek caiz olur. Bunun gibi, cansız varlıkların secde etmesi de belirttiğimiz anlama gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاِذَا قَرَاْتَ الْقُرْاٰنَ جَعَلْنَا بَيْنَكَ وَبَيْنَ الَّذٖينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْاٰخِرَةِ حِجَابًا مَسْتُورًا

285 **[§]*45. "Kur'ân okuduğun zaman seninle, âhirete inanmayanlar arasına gizli bir perde çekeriz."***

Kur'ân okuduğun zaman seninle, âhirete inanmayanlar arasına gizli bir perde çekeriz. Bazıları şöyle demiştir: Kâfirler Resûlullah'ın, insanlara risâletini tebliğ etmesine ve kendisine indirilen Kur'ân âyetlerini okumasına engel oluyorlardı. Oysa o, elçiliğini tebliğ etmekle emrolunmuştu. Bu sebeple yüce Allah bu âyeti indirerek kendisi ile o âhirete inanmayanlar arasına gizli bir perde çektiğini ve Hz. Peygamber'e (s.a.), o perde sebebiyle tebliğ yapma imkânı verdiğini haber vermiştir. Sonra bu perde hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: Kendi başlarına bazı işlerle ve bazı meşgalelerle uğraşıp onlara tebliğde bulunmalardır. Şöyle diyenler de vardır: Allah onların kalplerine korku ve ürperti koyar, öyle ki bunu engellemeye güçleri yetmez. Şöyle diyenler de vardır: Onları, Hz. Peygamber'i (s.a.) görmeyecek,

fakat okuyuşunu ve tilâvetini işitecek konuma getirir, böylece ona eziyet etme ve kendisine zarar verme gücüne sahip olmazlar, böylece onlara tebliğde bulunmuş olur.

Burada sözü edilen perdenin, anlama perdesi olması caizdir. Çünkü onlar Hz. Peygamber'e (s.a.) alaylı ve küçük düşürücü bir nazarla bakıyorlardı, bu sebeple Kur'ân'daki mânalarını anlamaları engellendi. Tıpkı şu beyanda buyurulduğu gibi: "Yeryüzünde haksız yere böbürlenenleri âyetlerimden mahrum edeceğim"[149]. Yüce Allah'ın şu âyeti de buna işaret etmektedir: "Fakat onu anlamalarına engel olmak için kalplerinin üstüne perdeler çektik, kulaklarına da ağırlık verdik"[150].

Ayrıca Hasan-ı Basrî **seninle, âhirete inanmayanlar arasına gizli bir perde çekeriz** meâlindeki ilâhî beyan hakkında şu yorumu yapmıştır: Yani Allah onların kalplerine mühür vurdu ki inanmasınlar. Hasan-ı Basrî'nin bu meseledeki görüşü şudur: Küfrün bir sınırı vardır, kâfir o sınıra ulaşınca, Allah onun kalbini mühürler ki, bu sebeple ebediyen inanmasın, inkâr etmesinin bir sonucu olarak cezaya ve helâk edilmeye müstahak olsun. Ancak Allah, onlardan iman edecek nesillerin doğacağını bildiği için, lütfu sayesinde onları geride bırakmıştır yahut başkalarının menfaati olduğu için onları geride bırakır, değilse helâk edilmeleri gerekli olur. Hasan-ı Basrî bu sebeple şöyle diyor: Onlar kendi fiillerinin bir sonucu olarak helâke müstahak oldukları için, Allah onları helâk etmeyi kendisine nispet etmiştir.

Ebû Bekir el-Esam şöyle demiştir: Helâk etmeyi Allah kendisine nispet etti, çünkü peygamberlere uymayı hafife aldılar, onlara karşı kendilerini büyük gördüler ve de kibirlendiler. Fakat biz ona şunu söyleriz: Sözünü ettiğimiz kibirlenme onların fiili olup Allah'ın fiili değildir, o zaman kibirlenmeyi Allah'a nispet etmenin anlamı nedir? Bu bir hayaldir ve mezheplerinin, kendilerini benimsemeye mecbur ettiği düşüncelerden kaçmaktır.

[§]Câfer b. Harb şöyle demiştir: Bu âyette gizlenmiş bir kelime vardır 286
(izmâr). Çünkü onlar perdeyi Allah'a nispet ettiler, perdeyi o çekti dediler. Bu, onların söylediklerinin şu ilâhî beyanlarda belirtilmesidir: "Yahudiler 'Kalplerimiz perdelidir!' dediler. Aksine, inkârları sebebiyle Allah onlara lânet etmiştir; o yüzden çok az inanırlar"[151]; 'Kalplerimiz perdelidir!' dediler. Aksine,

---

149 el-A'râf, 7/146.

150 Bir sonraki âyet ve el-En'âm, 6/25.

151 "Dediler ki: 'Bizi çağırdığın şeylere karşı kalplerimiz kapalıdır, kulaklarımızda da sağırlık var; bir de seninle bizim aramızda perde bulunmaktadır'" (Fussılet, 41/5).

inkârları sebebiyle Allah onlara lânet etmiştir; o yüzden çok az inanırlar"[152] ve benzeri hayaller. Eğer bu âyetleri bahsettikleri hayallere göre anlamak caiz olsaydı, başkaları için hepsini bunun benzerlerine göre anlamak de caiz olurdu. Bu ise uzak bir ihtimaldir.

Fakat bize göre perde çekmeyi Allah'ın kendisine nispet etmesi, kendisinin bu işte bir yaratmasının ve fiilinin olduğuna işaret eder. O da yaptıkları tercihin bir sonucu olarak Allah'ın onlara yardım etmesidir. Yahut şöyle denilebilir: Allah perde çekmeyi kendisine nispet etti, çünkü onların kalplerindeki küfür karanlığını o yaratmıştır. Bu durum inasanlar arasında meşhurdur. Kim küfre inanırsa onun kalbi daralır ve sıkışır, öyle ki başkasını görmez olur. Kişi başkasını görmemek ve küfrün dışındaki yolu bulmamak için küfür inancında olmaz, fakat küfrü benimsediği için iman yolunu görmez. Bu durum, şuna işaret ediyor: Allah'ın yaratmasından dolayı böyle bir duruma intikal eder. Bunun gibi, iman edip inanan kimse imanın nuru ile birçok şeyi görür; yoksa o görmediği varlıklara iman nuruyla görsün diye iman edip inanıyor değildir. Bu da, o kişinin başkası sayesinde imanı idrak ettiğine işaret eder. Bunun gibi, halk arasında bilinen husus şudur ki, bir kimse başkasına düşmanlık beslerse bundan dolayı kalbi daralır. Bunun gibi, başkasının dostu olduğuna inanırsa, aralarındaki sıcaklık sebebiyle kalbi o kişiden dolayı açılır. İşte bütün bunlar kalbin daralması ve ferahlamasında başkasının bir etkisi olduğunu gösterir. O da sözünü ettiğimiz ilâhî yardımda bulunmak ve başarıya ulaştırmak yahut bu durumu onlarda yaratmaktır. *En doğrusunu Allah bilir.* Yüce Allah'ın: "Fakat onu anlamalarına engel olmak için kalplerinin üstüne perdeler çektik"[153] meâlindeki âyeti bu konuya dâhil olur.

Bunun aslı şudur: Allah'ın sözünü ettiği perde, kılıf ve örtü çekmek, inatları ve hak karşısında kibirlenmeleri sebebiyle onlara ceza olsun diyedir. Çünkü onların inat ve karşı durmaları arttıkça kalplerindeki karanlık ve körlük de artmaktadır. Bu da başka âyetlerde belirtildiği gibidir. Şöyle ki: "Onlar eğrilik yapınca, Allah da kalplerini eğriltti"[154]; "Anlamamakta direndikleri için Allah
287 da onların kalplerini haktan çevirmiştir"[155]; [§]"Hayır! Doğrusu şudur ki, ya-

---

[152] "'Kalplerimiz perdelidir!' dediler. Aksine, inkârları sebebiyle Allah onlara lânet etmiştir; o yüzden çok az inanırlar" (el-Bakara, 2/88).

[153] "Fakat onu anlamalarına engel olmak için kalplerinin üstüne örtüler çektik, kulaklarına da ağırlık verdik" (el-En'âm, 6/25).

[154] es-Saf, 61/5.

[155] "Ne zaman bir sûre indirilse, 'Sizi biri görüyor mu?' diyerek birbirlerine bakarlar, sonra sıvışıp giderler. Anlamamakta direndikleri için Allah da onların kalplerini haktan çevirmiştir" (et-Tevbe, 9/127).

pıp ettikleri kalplerini kaplayıp karartmıştır”[156]. Yüce Allah, onların kalplerini kaplayıp karartan sebebin, kendi kazandıkları günahları olduğunu, kalplerini haktan çevirmeyi tercih etmeleri ve (haktan) dönmeyi tercih etmeleri sebebiyle Allah onların kalplerini çevirdiğini haber vermiştir. İşte onların kalplerine perde ve örtü koymak da onların yaptıkları inkâr ve isyan sebebiyledir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَجَعَلْنَا عَلٰى قُلُوبِهِمْ اَكِنَّةً اَنْ يَفْقَهُوهُ وَفٖٓى اٰذَانِهِمْ وَقْرًا وَاِذَا
ذَكَرْتَ رَبَّكَ فِى الْقُرْاٰنِ وَحْدَهُ وَلَّوْا عَلٰٓى اَدْبَارِهِمْ نُفُورًا

46. “Ayrıca onu anlamamaları için kalplerinin üzerine örtüler, kulaklarına da bir tıkaç koyarız. Sen Kur’ân’da Rabb’inin birliğini andığında canları sıkılmış olarak arkalarını dönüp giderler.”

Ayrıca onu anlamamaları için kalplerinin üzerine örtüler, kulaklarına da bir tıkaç koyarız. Bazıları şöyle demiştir: Allah’ın adı anılınca şeytan o kişiden yüz çevirir ve kaçar. Bu şu ilâhî beyanlarda belirtildiği anlamdır: “Eğer şeytandan bir fitleme seni dürtüklerse hemen Allah’a sığın! Allah her şeyi işitir, her şeyi bilir”[157]; “Takvâ sahipleri, içlerine şeytandan gelen bir saptırıcı fikir doğduğunda O’nu düşünüp hemen gerçeği görürler”[158]. Bazıları da **canları sıkılmış olarak arkalarını dönüp giderler** ilâhî beyanı için: Yani insanlar kendilerini çağırdıkları yoldan yüz çevirirler ve ibadet etmekte oldukları putlarına yönelirler, demiştir.

Sen Kur’ân’da Rabb’inin birliğini andığında. Bu beyanın şu anlamlara gelmesi muhtemeldir: **Andığın zaman.** Rabb’inin birliğine, ilâhlığına ve rablığına dair delilleri **andığın zaman.** Yahut risâlete yahut ölümden sonra dirilişe dair delilleri **andığın zaman** demektir. Bu üç esasın delillerini belirtmesi muhtemeldir. Çünkü onlar bu esasları inkâr ediyordu. Bunlardan söz edilince yüz çevirirler. **Canları sıkılmış olarak arkalarını dönüp giderler,** bu cümlenin, kaçarak ve yüz çevirerek giderler mânasına gelmesi muhtemel olduğu gibi, inkâr ve yalanlamadan kinâye olma ihtimali de vardır.

---

156 el-Mutaffifîn, 83/14.
157 el-A‘râf, 7/200.
158 el-A‘râf, 7/201.

نَحْنُ اَعْلَمُ بِمَا يَسْتَمِعُونَ بِهٖٓ اِذْ يَسْتَمِعُونَ اِلَيْكَ وَاِذْ هُمْ نَجْوٰٓى
اِذْ يَقُولُ الظَّالِمُونَ اِنْ تَتَّبِعُونَ اِلَّا رَجُلاً مَسْحُورًا

47. "Biz onların seni dinlerken neye kulak verdiklerini, kendi aralarında fısıldaşırken de o zâlimlerin, 'Siz, sadece büyülenmiş bir adama uyuyorsunuz!' dediklerini çok iyi biliyoruz."

Biz onların seni dinlerken neye kulak verdiklerini, kendi aralarında fısıldaşırken, sanki onlar Kur'ân'ı dinliyor gibi idiler, ya onun söz diziminden (nazım) hoşlanıyorlardı yahut içinde ilginç haberler bulunduğu için onu dinliyorlar yahut onda kötülenecek bir şey bulmak için onu dinliyorlardı. Eğer dinlemeleri ilk iki sebepten dolayı ise, ihtilaf yerleri gelince -ki orada Allah'ın birliğine, risâlete ve ölümden sonra dirilmeye dair delillerden söz edilmiştir-
288 [§]o zaman koşarak arkalarını çeviriyorlardı. Her ne kadar bu dinleme işi, kötülemek için idiyse de bu mâna ihtimal dâhilindedir. **Biz onların seni dinlerken neye kulak verdiklerini en iyi biliriz.** Denildi ki; Kur'ân'ı yalanlamak için dinliyorlardı. Tıpkı şu ilâhî beyanda buyurulduğu gibi: "O inkârcılara ne oluyor ki (inkâr veya alay etmek için) grup grup sağdan soldan sana doğru koşuyorlar"[159]. Onlar, yalanlamak için Resûlullah'ın (s.a.) dediklerini dinlemeye koşuyorlardı. Bazıları da şöyle demiştir: Hz. Peygamber'i (s.a.) kötüleyecek bir nokta bulmak için dinlemeye koşuyorlardı. Bazıları da şöyle demiştir: Onlar dinleyip tanıdıktan sonra Hz. Peygamber'i ancak zayıf ve sıradan insanlara kötülediklerini, yani onların nezdinde, yaptıkları kötülemenin yerinde bir kötüleme olduğunu göstermek için dinliyorlardı. *En doğrusunu Allah bilir.*

Kendi aralarında fısıldaşırken. Denildi ki: Yani kendi aralarında, Hz. Peygamber'in (s.a.) büyülenmiş, mecnun ve kâhin bir kimse olduğunu aralarında fısıldaşıyorlardı. Sonra Allah resûlüne, gizlice söyledikleri ve aralarında fısıldaştıkları şeyleri haber verdi ki, bunlar onun elçiliğini kanıtlasın ve bunları Allah'ın bildirmesiyle bildiğini göstersin. Hz. Peygamber'in deli ve büyülenmiş biri olmadığını bildiklerinden dolayı onları zâlim olarak isimlendirmiştir. Fakat böyle olmadığını bilerek ona bunları söylüyor, büyü ve delilik nispet ediyorlardı.

---

159 el-Meâric, 70/36-37.

انْظُرْ كَيْفَ ضَرَبُوا لَكَ الْاَمْثَالَ فَضَلُّوا فَلَا يَسْتَطِيعُونَ سَبِيلًا ﴿٤٨﴾

48. "Bak işte, senin hakkında ne türlü benzetmeler yapıyorlar! Böylece yoldan saptılar, bir daha da doğru yolu bulamıyorlar."

Bak işte, senin hakkında ne türlü benzetmeler yapıyorlar. Delillerle, sihirbazlarla ve kâhinlerle, sonra da saptılar. Yahut insanların sana uymalarını engelleyecek vasıtaları senin için örnek vererek ona büyü, delilik ve kâhinlik nispetinde bulundular. İşte bu durum, onların Hz. Peygamber'in davetini kabul etmelerini ve ona uymalarını engellemekteydi.

Böylece yoldan saptılar, bir daha da doğru yolu bulamıyorlar. Bu beyana dair farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: Onların amaçladıkları gibi, insanların sana tabî olmasını engellemeye ve yollarından çevirmeye **güçleri yetmez.** Bazıları da şu yorumu yapmıştır: Ona tuzak kurmaya yol **bulamazlar,** çünkü bununla onu kastetmişlerdir. Bazıları da şu yorumu yapmıştır: Ona nispet ettikleri nitelemeleri kanıtlamak için yol **bulamazlar.**
[§]Hasan-ı Basrî bu konuda şöyle demiştir: Kalplerine mühür vurulduğu, per- 289
de çekildiği ve kılıf içine konulduğu için, hidâyet ve imana yol bulamazlar. **Güçleri yetmez** meâlindeki sözün, kanıt ve delillerle ve Resûlullah'ın (s.a.) tevhit, risâlet ve diriliş hakkında getirdiği delillerle istidlâl etmeye güçleri yetmez demektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَقَالُوا ءَاِذَا كُنَّا عِظَامًا وَرُفَاتًا ءَاِنَّا لَمَبْعُوثُونَ خَلْقًا جَدِيدًا ﴿٤٩﴾

49. "Dediler ki: Biz bir kemik yığını haline gelmiş, ufalanmışken yepyeni bir yaratmayla dirilecek mişiz, öyle mi?"

Dediler ki: Biz bir kemik yığını haline gelmiş, ufalanmışken. Yani eskimiş ve parçalanmış kemikler halini alınca. **Ufalanmışken.** Denildi ki: Toprak olmuşken. Denildi ki: Toz olmuşken. Denildi ki: Eskimiş oldukları halde, öyle ki kemik tükenince kırılıp gider. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: "Çürümüş kemikler olmuş iken mi?" diyorlar. Ve ekliyorlar: "O zaman bu, (bizim

için) ziyanlı bir dönüş olur!"[160] Yani olmayacak. Bunların hepsini, dirilişi inkâr etmek ve kendilerinin diriltilip yaptıkları işlerden dolayı cezalandırılacaklarına dair haberle alay etmek için söylediler. Çünkü onlar sanki hayret etmek, olacağını uzak ihtimal olarak görmek ve bununla alay etmek üzere bu sözleri söylediler. Onu bilmemek, kendilerini sözü edilen şekilde şaşkınlık ve alay etmeye sevketmiştir. O kâfirler Allah'ın, ölümden sonra diriltmeye kādir olduğunu inkâr ettiler. Nitekim Mûtezile de Allah'ın, kullarının işlerini yaratmaya kādir olduğunu inkâr etmişlerdir. Mûtezile'nin o kâfirlere karşı ilk yaratılışa dair getirecekleri delil yoktur, çünkü kâfirler onlara şöyle söyleyebilirler: Siz Allah'ın ilk yaratmaya kādir olduğunu ikrar ediyorsunuz da kulların fiillerini yaratmasını inkâr mı ediyorsunuz, sizin bunda ileri sürecek bir deliliniz yoktur.

Ebû Avsece "rufâten" (وَرُفَاتًا) kelimesi hakkında şöyle demiştir: Yani kırılmış olduğu halde. "Fettettühû" (فتته) kırdım demektir. İbn Kuteybe "ekinneten" (اَكِنَّةً) kelimesi hakkında şu açıklamayı yapmıştır: "Ğıtâ" (غطاء) ve "ağtıye" (أغطية) kelimelerinde olduğu gibi "kinân"ın (كنان) çoğulu olup perde demektir. "İz hum necvâ" (وَاِذْ هُمْ نَجْوٰى). Yani onlar birbirine fısıldarlar, bazısı bazısına gizlice Muhammed (a.s.) için deli, büyücü, kâhin ve öncekilerin masalları diyorlar. Bazıları da onların fısıldaşmaları Enbiyâ sûresinde hikâye edilen şu sözleridir: "O zâlimler, 'Bu da sizin gibi sadece bir insan değil midir? Şimdi siz göz göre göre büyüye mi kapılıyorsunuz?' diye gizlice fısıldaşmaktalar"[161]. İşte bu yüce Allah'ın şu beyanında ifade edilen husustur: **Zâlimler dediler ki; siz büyülenmiş bir adamdan başkasına uymuyorsunuz**[162]. Ebû Ubeyde "meshûren" (مَسْحُورًا) kelimesi hakkında şunu söylemiştir: Kendisine büyü yapılmış kişi demektir. Onların sözleri bazan çelişmektedir. Daha önce biz onların sözlerindeki çelişkileri belirtmiştik. *En doğrusunu Allah bilir.*

قُلْ كُونُوا حِجَارَةً اَوْ حَدِيدًا ﴿٥٠﴾ اَوْ خَلْقًا مِمَّا يَكْبُرُ فِى صُدُورِكُمْ
فَسَيَقُولُونَ مَنْ يُعِيدُنَا قُلِ الَّذِى فَطَرَكُمْ اَوَّلَ مَرَّةٍ فَسَيُنْغِضُونَ
اِلَيْكَ رُؤُسَهُمْ وَيَقُولُونَ مَتٰى هُوَ قُلْ عَسٰٓى اَنْ يَكُونَ قَرِيبًا ﴿٥١﴾

160 en-Nâziât, 79/11-12. (رفاتا): Denildi ki; toprak, denildi ki; toz, denildi ki; (رفاتا) yani eskimiş, öyle ki ölünce kırılıp gider. (عظاما نخرة) âyetinde olduğu gibidir.

161 "O zâlimler, 'Bu da sizin gibi sadece bir insan değil midir? Şimdi siz göz göre göre büyüye mi kapılıyorsunuz?' diye gizlice fısıldaşmaktalar" (el-Enbiyâ, 21/3).

162 el-İsrâ, 17/47.

[§]***50-51. "De ki: İster taş olun ister demir; isterse canlanmasını aklınızın almadığı herhangi bir yaratık! Bu defa da 'Bizi tekrar hayata kim döndürecek?' diyecekler. 'Sizi birinci defa yaratan' de. Sonunda onlar, sana alaylı bir tarzda başlarını sallayacak ve 'Ne zamanmış o?' diye soracaklar. De ki: 'Yakın olduğunu sanıyorum.'"*** 290

De ki: İster taş olun ister demir, isterse canlanmasını aklınızın almadığı herhangi bir yaratık! Bazı müfessirler şöyle demiştir: Yani demir yahut taş olsanız da sizi öldürürdü. Fakat bu uzak bir anlamdır. Zira onlar ölümü inkâr etmiyorlardı, çünkü ölüme her an şahit oluyorlardı, onun inkâr edilmeye ihtimali yoktur. Fakat onlar öldükten, toprak ve ufalanmış kemik olduktan sonra dirilmeyi inkâr ediyorlardı. Ancak onlara şöyle söylenebilir: Siz diriltilmeyecek, yaptığınız işlerin karşılığını görmeyecek olsaydınız, o zaman taş veya demir olurdunuz, insan olmazdınız. Çünkü taş, demir ve benzeri nesneler sınanmazlar, onlara bir şey emredilmez, bir şey de onlara yasaklanmaz. Fakat insanlar sadece çeşitli meşakkatlerle, emir, yasak, helâl ve haramlarla sınanmak için yaratılmışlardır; dolayısıyla imtihan olmazsa olmazdır, bazı emir ve yasaklarla sınandıkları zaman, ceza ve azap için ölümden sonra dirilmek olmazsa olmazdır. Sözü edilen demir ve taş olmayıp da beşer iseniz, biliniz ki sizler ölümden sonra diriltileceksiniz ve yaptığınız işlerin karşılığını göreceksiniz. Buna göre onların yaptığı tevillerin, söyledikleri dışında bir anlama göre yorumlanması ihtimali vardır, yoksa onların söylediklerinin ve tevillerinin lafzî anlamı ihtimal dâhilinde değildir, çünkü ölümü inkâr eden hiç kimse yoktur.

De ki: İster taş olun ister demir, isterse canlanmasını aklınızın almadığı herhangi bir yaratık! Yani eğer zikrettiği taş veya demir yahut olabilecek en kuvvetli bir yaratık da olsanız, sizi onlardan yeniden yaratmaya kādir olurdu. Bunun gibi, başlangıçta insan olunca, başlangıçta su ve topraktan yarattığı gibi, sizi olduğunuz gibi bir insan olarak iade etmeye gücü yetmez mi? Oysa o su ile toprakta insan bedeninin izlerini taşıyan kemik, et, damar, deri ve diğer maddeler yoktur. Bunu yaratmaya kādir olan, insanı öldükten ve ufalanıp toz
toprak olduktan sonra yaratmaya da elbette kādir olur. [§]Başka bir yorumda 291
şöyle denilebilir: Siz, taş yahut demir yahut sözü edilen diğer nesneler olsaydınız da sizi elbette diriltirdi, o zaman öldükten, toprak ve kemikleri ufalanmış hale geldikten sonra sizi nasıl olur da diriltmez. Yahut benzer sözler.

İsterse canlanmasını aklınızın almadığı herhangi bir yaratık! Onlar bunu ve zihinlerinde uzak gördükleri her şeyi belirttiler. Nitekim **bizi tekrar kim diriltecek diyecekler** meâlindeki beyan onlarla alay etmek üzere belirtil-

miştir. **De ki sizi ilk defa yaratan.** Onlar Hz. Peygamber (s.a.) ile alay etmek ve maskaralık için ağızlarına geleni söylemişlerse de söyledikleri sözleri akılsızlık ve alay etmek için söylemiş olsalar da, Allah Teâlâ dostlarına ve inananlara, delil ve kesin kanıtlar ileri sürerek akıllı ve hikmet sahibi kimselerin tartışması gibi tartışmalarını emretmiştir. Her ne kadar söyledikleri sözlerde alaycı olsalar da Allah onlara böyle muamelede bulunmuştur. Bunun gibi Allah, peygamberlerine imana davet ettikleri kavimlerine en güzel bir şekilde muamele etmelerini emrederek şöyle buyurmuştur: "Rabb'inin yoluna hikmetle ve güzel öğütle davet et; onlarla en güzel yöntemle tartış"[163]; "Kullarıma söyle, (inanmayanlara karşı) sözün en güzelini söylesinler; çünkü şeytan aralarına girer. Kuşkusuz şeytan insanların apaçık düşmanıdır"[164]. Yüce Allah'ın bu âyetleri belirtmesi, sadece onlara karşı bunları delil olarak ileri sürmemiz ve onlara karşı nasıl muamele etmemiz gerektiğini bilmemiz içindir. Çünkü yüce Allah, ölümden sonra insanların dirileceklerine benzerine muhtaç olunmayacak yeterince âyet ve deliller getirdi. Fakat bu delilleri, sözünü ettiğimiz sebeple burada belirtti. *En doğrusunu Allah bilir.*

Onları bu inkâra sevkeden iki türlü bakış açısı olmuştur: Birincisi: Onlar öldürüldükten sonra bu şekilde diriltilmekte bir hikmet görmediler. Çünkü eğer Allah ikinci defa diriltecek olsaydı onları öldürmezdi. Çünkü bu bir binayı yıkıp aynen onun benzerini yapmak gibi bir şeydir. İkincisi: Uzun zamandan beri birçok kavmin ölüp de diriltilmediğini gördükleri için inkâr etmeleridir. Bunlara şöyle denilir: Sizin yaratılışınız ve var oluşunuz sonraya bırakılmıştır. Hem bu sonraya bırakılışınız, bir daha var olmayacaksınız demek değildir. Buna göre öldükten sonra dirilmenin gecikmesi, bunun vuku bulmayacağına delil teşkil etmez. Birinci şüphenin cevabına gelince onlara şöyle denilir: Siz, Allah'ın sizi birinci defa yarattığını ve öldüreceğini ikrar ediyorsunuz. Oysa yaratıp sonra diriltmemek üzere öldürmek de hikmetten değildir. Çünkü bu da bozmak ve yok etmek için bir bina inşa etmek gibi olur (ki bu hikmete uygun değildir). Yeniden inşa etmek üzere binayı yıkmak hikmete uygun olunca diriltmek üzere insanı öldürmek de hikmete uygun olur. *En doğrusunu Allah bilir.*

292 **[§]'Sizi birinci defa yaratan' de.** Yani daha önce de belirttiğimiz gibi, hiçbir şey değilken (yokken) sizi ilk defa yaratan tekrar yaratır. Sizin aklınıza göre bir şeyi ikinci defa yapmak birinciden daha kolay, daha basittir. Çünkü duyular

163 en-Nahl, 16/125.
164 el-İsrâ, 17/53.

âleminde hiçbir kimse bir defa yaptığı bir şeyi ikinci defa yapmayı öğrenmede ve yapmada zorlanmaz, belki ilk defa yapmada ve bilmede zorlanır, sonra bu şeyi tekrar yaparken ilk bilgiye dayanarak yapar. Bu durum bunu yapmanın daha kolay ve daha basit olduğunu gösterir. Bu da Allah Teâlâ'nın "İkinci kere yaratmak, Allah için daha kolaydır"[165] ilâhî beyanında belirtmiştir. Yani sizin aklınıza göre bunu yapmak daha basit ve daha kolaydır.

Sonunda onlar, sana alaylı bir tarzda başlarını sallayacaklar. Yani, Hz. Peygamber (s.a.) ile alay etmek ve onu küçümsemek üzere başlarını hareket ettirecekler. **Ve 'Ne zamanmış o?' diye soracaklar.** Yine alaya almak üzere bunu söyleyecekler. Yani olmayacak. **Ve 'Ne zamanmış o?' diye soracaklar.** Bunu, dirilişi bilmedikleri için ve inkâr ettikleri için söylediler, yoksa dirilişin mutlaka olacağını bilselerdi bu sözü söylemezler, belki dirilişe iman edenlerin korktuğu gibi onlar da Allah'tan korkarlardı. **De ki: Yakın olduğunu sanıyorum.** "Olaki" anlamına gelen (عَسٰى) kelimesi Allah tarafından ifade edilince vacip anlamını kazanır. Yani mutlaka olacaktır demektir. "Karîben" (قَرِيبًا), yakın demektir, yani olacaktır. Bu yakın olmaya denilir. Yani olacaktır. Araplar'da "ale'l-kurb" (على القرب) denilir, bu, olmak üzere anlamına gelir. "Baîd" (بعيد) kelmesi de böyledir, doğrudan inkâr için söylenir. Uzak ihtimali görmek üzere de deniliyor. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Doğrusu onlar o azabı ihtimalden uzak görüyorlar. Biz ise onu yakın görmekteyiz"[166]. Yani onlar dirilişin vuku bulacağı görüşünde değillerdir, biz ise olacağı görüşündeyiz. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Ona inanmayanlar onun çabuk gelmesini istiyorlar; inananlar ise gerçek olduğunu bilerek ondan kaygılanmaktadırlar"[167]. İnanmayanlar onun çabuk gelmesini istiyorlardı, çünkü olacağına inanmıyorlardı, inananlar ise onun olacağına inanıyor idiler. *En doğrusunu Allah bilir.*

يَوْمَ يَدْعُوكُمْ فَتَسْتَجِيبُونَ بِحَمْدِهِ وَتَظُنُّونَ اِنْ لَبِثْتُمْ اِلَّا قَلِيلًا

52. "O gün Allah sizi çağıracak ve siz, (dünyada) ***çok az kaldığınız zannı içinde O'na hamdederek çağrısına uyacaksınız."***

---

165 "O Allah ki, başlangıçta yarattığını sonradan iade eder ki bu onun için daha kolaydır" (er-Rûm, 30/27).

166 el-Meâric, 70/6-7.

167 "Ona inanmayanlar onun çabuk gelmesini istiyorlar; inananlar ise gerçek olduğunu bilerek ondan kaygılanmaktalar" (eş-Şûrâ, 42/18).

O gün Allah sizi çağıracak ve siz de ona hamdederek çağrısına uyacaksınız. Bu davet ve kabulün, yaratılış çağrısı ve yaratılışı kabul olma ihtimali vardır. Çünkü onların yaratılışları, Kur'ân'da birden fazla âyette belirttiğimiz gibi yaratılışları, Rab'lerine saygıda bulunmak ve her vakitte ona hamd ve sena
293 etmek üzere olmuştur. [§]Bu ifadenin, "muhtıîne ile'd-dâ'" (مهطعين إلى الداع), yani "o çağrıcıya doğru koşarlar"[168] ve benzeri ilâhî ifadelerde olduğu gibi, Allah'ın kudret ve azametini görüp ona hamd ve sena ederek cevap verdikleri için, sözlü çağrıya, sözlü kabule ve amel mânasına gelmesi ihtimali vardır. Yahut **O gün Allah sizi çağıracak,** kıyâmet gününde çağıracak. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda olduğu gibi: "Çağrıcının görülmemiş bir şeye çağırdığı gün"[169]; "Başları yukarıya kalkık, bakışları bir noktaya sabitlenmiş, zihinleri bomboş kalmış olarak toplanma yerine koşarlar"[170]. Yüce Allah, o günde dünyada iken Hz. Peygamber'in (s.a.) çağrısını kabul etmemekten kaynaklanan korkulardan ötürü davetçilerinin davetini kabul edeceklerini ve Allah hakkında övgü dolu sözler söyleyeceklerini haber verdi.

O'na hamdederek çağrısına uyacaksınız. Yani Allah'ı överek ve ona hamdederek onun davetçilerinin davetini kabul edeceksiniz. Yani Allah'ı övüp ona hamdedeceksiniz.

(Dünyada) çok az kaldığınız zannı içinde. Hasan-ı Basrî "zannedersiniz" anlamındaki "tezunnûne" (وَتَظُنُّونَ) kelimesi hakkında şunları söylemiştir: Yani bilirsiniz ve açık kesin bir şekilde anlarsınız ki siz dünyada ancak az bir müddet kalmışsınız. Bunun gibi, Katâde de şöyle söylemiştir: Yani kıyâmeti gördüğünüz zaman, dünyayı hakir ve küçük görürsünüz. **(Dünyada) çok az kaldığınız zannı içinde.** Bu beyanın kabirde mânasında olması da dünyada olması da mümkündür. Yani âhiretteki korkular ve orada kalış süresinin uzunluğu sebebiyle dünyada kaldığınız süreyi çok kısa kabul edeceksiniz.

[Kabir Azabı]

Bununla birlikte, kabir azabını inkâr edenler bu âyetin ve benzer âyetlerin lafzî anlamını delil olarak getiriyorlar. Çünkü Allah şöyle buyurmuştur: "(Dünyada) çok az kaldınız"; "Diyecekler ki biz orada bir gün veya bir günün

---

168 "Gözlerini korku bürümüş halde kabirlerinden çıkıp etrafa yayılmış çekirgeler gibi o çağrıcıya doğru koşarlar. İnkârcılar, 'Bu, gerçekten zor bir gün!' derler" (el-Kamer, 54/7-8).

169 el-Kamer, 54/6.

170 İbrâhim, 14/43.

bir kısmı kadar kaldık…”[171]. Kabir azabını inkâr edenler şöyle dediler: Şayet azap ve şiddet içinde olsalardı, dünyadaki kalışı az ve kısa bir zaman olarak değerlendirmezlerdi. Çünkü azap, belâ ve şiddet içinde olan her bir fert bunu çok görür, fazla kabul eder ve ebediyen unutmaz. İşte insanlar nezdinde bilinen anlam budur. Onlar kabirdeki kalışı az ve kısa bir süre gibi kabul edip de “bir gün yahut bir günden az…” diyerek az ve önemsiz deyince, bu onların azap ve belâ içinde olmadıklarını kanıtlar. Kabir azabını inkâr edenler “Bu azap, onların sabah akşam sokulacakları ateştir”[172] meâlindeki âyeti takdim ve tehir var diye
tevil ederek [§]şöyle yorumlamıştır: “Kıyâmet koptuğunda, ‘Firavun ailesini 294
en şiddetli azabın içine atın!’ denilecek. Sabah akşam ateşe arzolunacaklar”[173]. Burada “Bu azap, onların sabah akşam sokulacakları ateştir” meâlindeki sözün kabir ile kıyâmetin kopması arasında onlar için azap olacak şeklinde değildir diye tevil ediyorlar, belki “onlar için orada sabah akşam rızıkları vardır”[174] meâlindeki âyette belirtildiği gibi, cennette olacaktır diyorlar.

Kabirde azabın olacağını söyleyenler **orada çok az eğleştiğinizi zannedersiniz** meâlindeki beyanı dünyada diye tevil ediyorlar. Yahut: O sûra yapılacak iki üfleme arasındaki vakittir diyorlar. Yine sûra birinci defa üflenmesi ile ikinci defa üflenme arasında onlardan azap kaldırılacaktır, diyorlar. Bu teviller hileye başvurmaktır. Yine şöyle denilir: Onların, dünyadaki kalış süresini azımsamalarında ve bunun onlar için kısa bir süre kabul edilmesinde, kabirde onlar için azap olmadığını gösteren bir delil yoktur. Çünkü insanlar arasındaki örfe göre, bir belâ, şiddet ve bir tür hastalık içinde olup da sonra daha şiddetlisi başlarına geldiği zaman, içinde bulundukları durumu küçük görürler ve onu unuturlar. İşte bunun gibi onlar kıyâmet azabını, dehşetini ve korkularını gördükleri zaman, kabirdeki azabı küçümseyecekler ve onu unutacaklardır. Görmez misin ki, onlar cenneti ve cennetteki nimetleri görünce dünyada, içinde bulundukları nimetleri unutacaklardır. Oysa dünyada iken şüphesiz olarak onların nimetleri vardı, işte azap da buna göredir.

---

171 “İşte böyle uyuttuğumuz gibi onları uyandırdık da birbirlerine sormaya başladılar; içlerinden biri, ‘Ne kadar kaldınız?’ dedi. (Diğerleri) ‘Bir gün ya da günün bir parçası kadar kaldık’ dediler ve eklediler, ‘Kaldığınız müddeti Rabb’iniz daha iyi bilir’” (el-Kehf, 18/19).

172 “Bu azap, onların sabah akşam sokulacakları ateştir. Kıyâmet koptuğunda, ‘Firavun ailesini en şiddetli azabın içine atın!’ denilecek” (el-Mü’min, 40/46).

173 el-Mü’min, 40/46.

174 Meryem, 19/62.

وَقُلْ لِعِبَادٖى يَقُولُوا الَّتٖى هِىَ اَحْسَنُ اِنَّ الشَّيْطَانَ يَنْزَغُ بَيْنَهُمْ
اِنَّ الشَّيْطَانَ كَانَ لِلْاِنْسَانِ عَدُوًّا مُبٖينًا

53. "Kullarıma söyle, (inanmayanlara karşı) ***sözün en güzelini söylesinler; çünkü şeytan aralarına girer. Kuşkusuz şeytan insanların apaçık düşmanıdır."***

Kullarıma söyle, (inanmayanlara karşı) sözün en güzelini söylesinler. "En güzel olan" anlamındaki "elletî hiye ahsen" (الَّتٖى هِىَ اَحْسَنُ) cümlesinin üç şekilde yorumlanması muhtemeldir. Birincisi: "Rabb'inin yoluna hikmetle ve güzel öğütle çağır"[175] meâlindeki beyanda olduğu gibi davettir. Yüce Allah Hz. Peygamber'e (s.a.), Rabb'inin yoluna hikmetle ve güzel öğütlerle insanları çağırmasını emretti. Burada "elletî" (الَّتٖى) kelimesinin müennes olması "davet" (دعوة) kelimesinin müennes olmasından dolayıdır. Sanki yüce Allah "davet" (دعوة) kelimesini gizleyerek şöyle buyuruyor: Onları en güzel davet şekliyle davet et. "el-Hasenetü" (الحسنة) kelimesini gizleyerek (izmâr) de şöyle olması
295 caizdir: [§]Yani onlara söyle, en güzel olan kelimelerle (الحسنة) konuşsunlar. Yahut sözler anlamındaki "akvâl" (الأقوال) kelimesini gizlemek üzere sanki şöyle buyurmuştur: Onlara sözlerin en güzeli olan sözler söylesinler. Yoksa bu cümlenin lafzî anlamı şöyle olur: En güzel olanı söylesinler.

İkincisi: Bu beyanın yorumu, "Onlarla münazara ve ve mücadele" anlamına gelen "el-mücâdele ve'l-münâzara meahum" kelimelerini gizlemek üzeredir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Onlarla en güzel bir şekilde mücadele et"[176]. Allah Teâlâ resûlüne onlara karşı en güzel şekilde mücadele etmesini ve en güzel şekilde tartışmasını emretti.

Üçüncüsü: Onlara karşı güzel muamele etmek, müslümanlara yaptıkları türlü eziyetleri affetmek ve bunlardan vazgeçmektir. Allah Teâlâ müslümanlara, onlara yaptıkları muamelede güzel davranmalarını ve onların kusurlarından vazgeçmelerini emretti. Tıpkı şu beyanlarda belirtildiği gibi: "Sen yine de onları affet, hoş gör. Çünkü Allah iyilik edenleri sever"[177]; "Sen kötülüğü en güzel bir tutumla sav. Onların yakıştırdıkları şeyleri biz çok iyi biliyoruz"[178];

---

175 en-Nahl, 16/125.

176 en-Nahl, 16/125.

177 el-Mâide, 5/3.

178 el-Mü'minûn, 23/96; Fussılet, 41/34.

"Onlar öfkelerini yenerler, insanları affederler"[179] ve benzeri âyetler. Yüce Allah, haber verdiği gibi müşriklerin ileride kendilerine veli, sıcak bir dost ve kardeş olurlar umudu ile müminlere, onlara karşı en güzel bir şekilde muamele etmelerini, yaptıkları kötülüklere karşılık vermemelerini, fakat affedip kusurlarından vazgeçmelerini emretti.

Hikmet yönünden ise Allah Teâlâ bu dili yarattı ve onu yaratıklar arasında birbirlerini anlamak için tercüman kıldı, dil vasıtasıyla birbirlerinin ihtiyaçları giderilir, onunla dünya ve âhiretleri ayakta durur, bütün peygamberler ve kitaplar o dil ile gönderildi. Durum böyle olunca dilin sadece hayırda ve hikmette kullanılması gerekir, en güzel ve en doğru bir şekilde kullanılması gerekir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Çünkü şeytan aralarına girer. Yani aralarını bozar, onlara vesvese verir, aralarını bozmak için birini diğerine saldırtır. Şeytanın âdeti budur.

[§]Kuşkusuz şeytan insanların apaçık düşmanıdır. Yani insan var oldu- 296
ğundan bu yana şeytan insana açık bir düşmandır, düşmanlığı da bellidir. Yüce Allah şeytanı, insanlara vesvese verecek ve kendileri için hayırlı zannedecekleri eylemlere davet edecek şekilde yarattı; ebedî olarak içlerinde oluşan vesvesenin kendileri için en yararlı düşünce olduğu fikrini insanların kalbine bırakır, herkese, kendince gerçek olduğu inancına sevkeden bir görüşü sevdirir, bununla aralarına ebedî olarak fesat ve düşmanlık duyguları koymayı kasteder. İşte bu şeytanın âdeti, halidir. Her bir insanı başka bir tarafa çekerek, herkese diğerinin yöneldiği yönün dışında bir yön gösterir. *En doğrusunu Allah bilir.*

رَبُّكُمْ اَعْلَمُ بِكُمْ اِنْ يَشَاْ يَرْحَمْكُمْ اَوْ اِنْ يَشَاْ يُعَذِّبْكُمْ وَمَٓا
اَرْسَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ وَكِيلاً

54. "Sizi en iyi bilen Rabb'inizdir. Dilerse size merhamet eder, dilerse sizi cezalandırır. Biz seni onlardan sorumlu bir vekil olarak göndermedik."

Sizi en iyi bilen Rabb'inizdir. Bu ifadenin iki türlü yorumlanmaya ihtimali vardır. Birincisi: **Sizi daha iyi bilendir.** Maslahatlarınızı, dünya ve âhirette sizin yararınıza olan fiilleri daha iyi bilir. İkincisi: **Sizi en iyi bilen Rabb'inizdir,** gizlediğiniz, açıkladığınız, bildiğiniz ve yaptığınız işleri bilir, yoksa Allah'ın bizi bizden daha iyi bildiğinde şüphe yoktur.

---

179 "Onlar (takvâ sahipleri) bollukta da darlıkta da Allah yolunda harcarlar, öfkelerini yenerler, insanları affederler. Allah işini güzel yapanları sever" (Âl-i İmrân, 3/134).

Dilerse size merhamet eder, dilerse sizi cezalandırır. Bazıları demiştir ki: Onların eziyetlerinden sizi kurtarır yahut **dilerse sizi cezalandırır** da onları size musallat eder. İkincisi: **Dilerse size merhamet eder** de sizi dinine yönlendirir ve kendi yolundan gitmeye muvaffak eder. Yahut **dilerse** sizi bırakır ve rezil eder, kendi yoluna sevketmez, dinine girmeye muvaffak kılmaz. **Dilerse size merhamet eder** meâlindeki beyanın dünya ve âhirette rahmet eder mânasına ihtimali vardır. Dünyada merhamet etmesi, onları itaatte muvaffak kılması ve bunda yardımcı olmasıdır, âhiretteki rahmeti ise onları kurtarıp cennetine koymasıdır. Dünyada azap etmesine gelince, onları rezil etmesi ve kendi tercihleri ile baş başa bırakması, âhirette de cehennem ateşinde onlara azap etmesidir.

297 **[§]Biz seni onlardan sorumlu bir vekil olarak göndermedik.** Bazıları şöyle demiştir: Onları, seni reddetme ve davetini kabul etmeleri ve yaptıkları işler üzerinde seni koruyucu yapmadık.

Bazıları da şunu söylemiştir: "Vekîl" (وَكِيلًا) yani yaptıklarına kefil göndermedik. Yani sen onların yaptıklarından dolayı sorumlu değilsin. Tıpkı şu beyanlarda belirtildiği gibi: "Onların hesaplarından sana sorumluluk yoktur, senin hesabından da onlara sorumluluk yoktur"[180]; "Ona itaat ederseniz doğru yolu bulursunuz; resûle düşen yalnızca apaçık bildirip anlatmaktır"[181]. Bazıları da **Biz seni onlara bir vekil olarak göndermedik** ilâhî beyanına, yani onlara hükmeden ve onları kahreden biri olarak göndermedik, anlamı vermiştir.

وَرَبُّكَ اَعْلَمُ بِمَنْ فِى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَلَقَدْ فَضَّلْنَا بَعْضَ النَّبِيّٖنَ عَلٰى بَعْضٍ وَاٰتَيْنَا دَاوُ۫دَ زَبُورًا ﴿٥٥﴾

55. "Göklerde ve yerde olanları en iyi bilen senin Rabb'indir. Doğrusu biz peygamberlerin kimini kiminden üstün kıldık; Dâvûd'a da Zebûr'u verdik."

---

180 "Rab'lerinin rızasını isteyerek sabah akşam O'na yalvaranları kovma! Onların hesaplarından sana sorumluluk yoktur, senin hesabından da onlara sorumluluk yoktur ki onları yanından uzaklaştırıp da zâlimlerden olasın" (el-En'âm, 6/52).

181 "De ki: 'Allah'a itaat edin, resûle itaat edin.' Yine de (ey müşrikler!), söz dinlemezseniz onun (peygamberin) sorumluluğu ona, sizin sorumluluğunuz da size aittir. Ona itaat ederseniz doğru yolu bulursunuz; resûle düşen yalnızca apaçık bildirip anlatmaktır" (en-Nûr, 24/54).

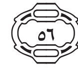
Göklerde ve yerde olanları en iyi bilen senin Rabb'indir. Bu beyanın, belirttiğimiz şu anlamlara gelmesi muhtemeldir: Allah onların maslahatlarını, mefsedetlerini, açık ve gizli işlerini en iyi bilendir. Bundan başka bir yorum yapılması muhtemeldir, o da şudur: "'Bu Kur'ân, şu iki şehirden büyük bir kişiye indirilseydi ya!' diye de eklediler"[182]; "Allah, elçiliğini kime vereceğini çok iyi bilir"[183] meâlindeki âyetlerde hikâye edilen sözlere verilen cevaptır. *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: **Göklerde ve yerde olanları en iyi bilen senin Rabb'indir**, yani nübüvvet ve risâlete elverişli olan ile olmayanı, ona ehil olanla olmayanı en iyi bilendir. Yahut Allah şöyle buyuruyor: **Göklerde ve yerde olanları en iyi bilen,** yani Allah onları bilgisizce değil bilgi ile yarattı. Yahut Allah onları kendilerinden daha iyi bilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Doğrusu biz peygamberlerin kimini kiminden üstün kıldık. Bunun gibi ifadeler ancak bir olay hakkında olur, fakat Allah hangi olay hakkında indirdiğini belirtmedi. Bunun yanında, anılan peygamberden bazılarının bazılarına üstün kılınması hakkında farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. [§]Bazıları 298
şunu söylemiştir: Allah her bir peygambere, başkasına vermediği bir üstünlük vermiştir. Örnek; Mûsâ (a.s.) ile konuşmuştur[184] (kelîmullah), İbrahim'i (a.s.) dost edinmiştir[185] (halîlullah), Îsâ'ya (a.s.) ölüleri diriltme, alaca hastaları ile dilsizleri iyileştirme[186] mûcizeleri vermiştir -ki Îsâ (a.s.) O'ndan bir ruhtur ve bir kelimesidir (kelimetullah)- Süleyman'a (a.s.) kendisinden sonra hiç kimsenin kolayca erişemeyeceği bir hükümdarlık vermiştir[187], Dâvûd'a (a.s.) Zebûr'u[188] vermiştir. Efendimiz Muhammed'i (a.s.) de bütün insanlara peygamber olarak göndermiş[189], geçmiş ve gelecek bütün günahlarını bağışlamıştır[190]. Bazıları da şunu söylemiştir: Allah kendi nezdinde, peygamberlerin bazılarını bazılarına göre derecesini, mertebesini ve kıymetini üstün kıldı. Birincisi derece, mûcizelerde ve delillerde olur. İkincisi: Menzile ve kıymet bakımından kendilerinde olur. Peygamberlerin bazılarının bazılarına üstün kılınmasının, anılan mûcize ve delillerden dolayı olma ihtimali vardır. Yine kendisine uyan-

182 ez-Zuhruf, 43/31.
183 el-En'âm, 6/124.
184 en-Nisâ, 4/164.
185 en-Nisâ, 4/125.
186 en-Nisâ, 4/171.
187 Sâd, 38/35.
188 en-Nisâ, 4/163.
189 Sebe', 34/28.
190 el-Feth, 48/2.

ların çokluğu sebebiyle birbirine üstün kılınmaları ihtimali vardır. Üçüncüsü, Allah'ın verdiği nimetlere şükretme ve verdiği belâ ve musibetlere sabretmede bazıları bazılarına üstün kılınır. Mûtezile'nin görüşüne göre, Allah'ın müstahak kılması dışında Allah katında peygamberlerden hiçbirinin diğeri üzerinde üstünlüğü söz konusu olmaz.

Dâvûd'a da Zebûr'u verdik. Allah'ın bütün kitapları zebûrdur, çünkü zebûr kitap demektir. Biz daha önce inen âyetlerin hangisi hakkında bu kelimenin kullanıldığını bilmediğimizi belirttik. Bunun gibi ifadelerin başlangıç ve yeni bir cümle olmak üzere belirtilmesi ihtimali yoktur. Fakat onda şu nokta vardır: Üstün kılma ve mertebe verme ancak Allah tarafından olur ve elde edilir; yoksa kendilerinin düzenlemesini ve hak etmesiyle olmaz. Çünkü yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Baksana, biz insanların kimini kiminden nasıl farklı kılmışızdır. Elbette âhiretteki dereceler ve farklılıklar daha büyük olacaktır"[191]. Allah'ın böyle buyurmasının sebebi şudur: Hiçbir kimse kendisinden kaynaklanan vasıtalarla kendinde üstünlük ve bir mertebe görmesin, aksine bunlar
299 Allah katındandır. [§]Ebû Bekir el-Esam **Doğrusu biz peygamberlerin kimini kiminden üstün kıldık** meâlindeki beyan hakkında şöyle dedi: Allah bu beyanla Ehl-i Kitab'a hitap ediyor ve diyor ki, sizden öncekiler dünyevî bakımdan birini diğerine üstün görürlerdi, sonra o üstün tutulanlar, kendilerinde özellik ve fazilet gördükleri için peygamberlere uyarlardı. Ey Mekkeliler! Size ne oluyor ki, kendinizde ve başkasında görmediğiniz üstünlükleri ve özellikleri Muhammed'de gördüğünüz halde O'na uymuyorsunuz yahut buna benzeyen sözler. *En doğrusunu Allah bilir.*

قُلِ ادْعُوا الَّذٖينَ زَعَمْتُمْ مِنْ دُونِهٖ فَلَا يَمْلِكُونَ كَشْفَ الضُّرِّ عَنْكُمْ وَلَا تَحْوٖيلًا

56. "De ki: 'Allah'ı bırakıp da tanrı olduğunu ileri sürdüklerinize yalvarın! Ama onlar sizin sıkıntınızı ne kaldırabilir ne de ferahlığa çevirebilirler.'"

De ki: Allah'ı bırakıp da tanrı olduğunu ileri sürdüklerinize yalvarın. Sebe' sûresinde de Allah Teâlâ şöyle buyuruyor: "De ki: 'Allah'tan başka (ilâhî güçlere sahip) sandığınız varlıkları çağırın bakalım! Onlar göklerde ve yerde zerre miktarı bir şeye sahip olmadıkları gibi, buralarda herhangi bir ortaklıkla-

191 el-İsrâ, 17/21.

rı da yoktur; Allah’ın onlardan bir destekçiye de ihtiyacı bulunmamaktadır’”[192]. Tevil ehlinin söylediklerine göre, bu âyetin onlara belâ ve musibetler inip de, bu sıkıntıların üzerlerinden atılmasını, tapmakta oldukları Allah’ın dışındaki putlardan istemeleri üzerine bu şekilde emrolunmuş olmaları muhtemeldir. Allah onlara şöyle buyurur: Cenâb-ı Hak dışında, ilâh olduklarını sandığınız putlara seslenin ki başınıza inen musibeti kaldırsın. Yine bu ifadenin, ne bir musibet gelmesi ne de onların cahillikte bulunmalarını açıklamak üzere inmiş olma ihtimali de vardır. Çünkü onlar şöyle demişlerdi: “Onlara ancak, bizi doğrudan Allah’a yaklaştırmaları için ibadet ediyoruz”[193]; “O putlar Allah katında bizim şefaatçilerimizdir”[194]. Yüce Allah, putların Allah katında şefaat yetkisinin olmadığını haber vermiştir. Onlara ibadet etmeleri, kendilerini Allah’a ulaştırmaz. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: “Yoksa onlar kendilerine Allah’tan başka şefaatçiler mi edindiler? De ki: ‘O şefaatçiler hiçbir şeye güç yetiremez, hiçbir şeyi kavrayamaz olsalar da mı?’”[195] Allah şunu haber vermiştir: Onlar putlara tapmakla yiyecekleri şeylere sahip olamazlar. Yahut bu husus, Allah’tan başkasından, kendileri üzerinden sıkıntıyı kaldırmak ve defetmek yahut onlara menfaat celbetmek ve hayır getirmek umutlarını kesmek için belirtilmiş olabilir. Nitekim yüce Allah, kendisinden başka hiç kimsenin bu imkâna sahip olmadığını haber vermiştir. [§]Tıpkı şu beyanlarda belirtildiği gibi: “Allah’ın 300
insanlar için açtığı rahmeti kısabilecek yoktur”[196]; “Eğer Allah seni bir zarara uğratırsa onu kendisinden başka giderecek yoktur”[197]. Yüce Allah, kendisi eğer bir rahmet kapısı açmışsa, onun dışında bu kapıyı kimsenin kapatamayacağını, eğer kendisi rahmet kapısını kapatmışsa ondan başka kimsenin bunu açamayacağını haber vermiştir. Yine bir kimseye bir zarar dokunsa, onu kimsenin kaldıramayacağını, hayır vermek murat etmişse de hiç kimsenin bunu uzaklaştıramayacağını ve geri çeviremeyeceğini haber vermiştir.

De ki: Allah’ı bırakıp da tanrı olduğunu ileri sürdüklerinize yalvarın. Sözü edilen yalvarma -lafzî anlamı itibariyle emir olsa da- gerçekte emir değildir, fakat müşriklerin taptıkları Allah’tan başka varlıkların âciz olduğunu, sözü edilen putların bir sıkıntıyı defetmek ve değiştirmekten âciz olduklarını

---

192 Sebe’, 34/22.

193 ez-Zümer, 39/3.

194 Yûnus, 10/18.

195 ez-Zümer, 39/43.

196 Fâtır, 35/2.

197 “Eğer Allah seni bir zarara uğratırsa onu kendisinden başka giderecek yoktur ve eğer sana bir hayır verirse bilesin ki O her şeye kādirdir” (el-En‘âm, 6/17).

haber vermiştir. Yüce Allah’ın “De ki taş olun”[198] sözü de emir olmayıp Allah’ın kudret sahibi olduğunu, en sert ve diriltilmesi size göre en zor nesnelere döndürülseniz de hiçbir şeyin onu âciz bırakmadığını haber vermektir. **Onlar sizin sıkıntınızı ne kaldırabilir,** yani sizden uzaklaştırıp geri döndüremezler. **Değiştiremezler.** Bu kelimenin iki mânaya ihtimali vardır: Birincisi, o zararı sizden başkasına çeviremezler ve onu geri döndüremezler. İkincisi, en şiddetli ve en ağır durumdan en hafif ve ehven olan duruma çeviremezler.

Rabb’inin azabı gerçekten sakınılması gereken bir azaptır. Yani gökte ve yerde bulunanlar o azaptan sakınırlar.

En doğrusunu Allah bilir ya, bu beyan yaratıklardan hiçbirinin Allah’tan başka kimseden bir şeyler ummaması ve Allah’tan başka kimseden korkmaması için bir uyarıdır. Müfessirler bu âyetin yorumunu meleklere döndürse de onun, Allah’tan başka her mâbut mânasına gelmesi ihtimali vardır. Melekler, cinler ve ibadet ettikleri putlar. Okumakta olduğun ikinci âyetin lafzî anlamı, melekler yahut cinler hakkındadır. Bu da yüce Allah’ın şu beyanında belirttiği husustur:

اُولٰٓئِكَ الَّذٖينَ يَدْعُونَ يَبْتَغُونَ اِلٰى رَبِّهِمُ الْوَسٖيلَةَ اَيُّهُمْ اَقْرَبُ وَيَرْجُونَ رَحْمَتَهُ وَيَخَافُونَ عَذَابَهُ اِنَّ عَذَابَ رَبِّكَ كَانَ مَحْذُورًا

301 [§]*57.* ***“Bu insanların yalvardıkları o varlıkların Allah’a en yakın olanları bile Rab’lerine daha yakın olabilmek için vesile ararlar; O’nun rahmetini umar, azabından korkarlar. Rabb’inin azabı gerçekten sakınılması gereken bir azaptır.”***

Bu insanların yalvardıkları o varlıkların Allah’a en yakın olanları bile Rab’lerine daha yakın olabilmek için vesile ararlar. Yani Allah’tan başkasına tapan bu insanlar **Allah’a hangisi en yakın diye Rab’lerine vesile ararlar, onun rahmetini umarlar ve azabından korkarlar.** Bu vesilelerin kimler olduğuna dair farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bu kavramı (vesileyi) melekler ve cinler olarak yorumlayanlar vardır. Bu görüş Abdullah b. Mesûd’a aittir. Ab-

---

[198] “De ki: ‘İster taş olun ister demir; ister canlanmasını aklınızın almadığı herhangi bir yaratık!’” (el-İsrâ, 17/50-51).

dullah b. Mesûd şöyle diyor: Araplar'dan bir kavim cinlere tapıyorlardı, cinler müslüman olunca onlar yine cinlere tapmaya devam ettiler. İşte bu sebeple yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Allah'tan başka taptığınız o varlıklar, Rab'lerine vesile ararlar, siz onlara nasıl tapıyorsunuz?" Bu vesilenin melekler olduğunu söyleyenler **O'nun rahmetini umar, azabından korkarlar** meâlindeki beyan hakkında farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Hasan-ı Basrî şu yorumu yapmıştır: Allah'ın sevgisini ve rızasını umarlar ve onun azabından korkarlar. Yani heybet, celâl ve azametinden korkarlar, yoksa ateşinden ve azabından korkmazlar, çünkü Allah melekleri azap ve şiddetli cezayı gerektirecek işler yapmaktan korumuş ve şöyle buyurmuştur: "Allah'ın kendilerine buyurduğuna karşı gelmeyen ve kendilerine emredileni yerine getiren melekler vardır"[199]; "Onlar, bıkıp usanmaksızın gece gündüz Allah'ı tenzih ederler"[200]; "Onlardan biri, "Tanrı O değil, benim!" diyecek olsa (ki demez), biz onu da cehennemle cezalandırırız"[201]. Bu bir ihbardır ki, onlar eğer o sözü söylerlerse, sözü edilen cehennem azabını ona verecektir, yoksa onlardan biri bunu söylemiş diye değil. Ebû Bekir el-Esam **Rahmetini umar** meâlindeki cümleye, sevabını umar, **azabından korkar** meâlindeki beyana da cezalandırmasından korkar, demiştir. Çünkü Allah onlar hakkında tehdit niteliğinde şöyle buyurmuştur: "Onlardan kim bunu söylerse…". Allah onlar hakkındaki tehdidini ortaya koymuştur. Fakat Allah'ın sevabı, tat alınan, azabı da ağrı ve elem duyulan bir olgudur. **Rahmetini umar** ifadesi hakkında müfessirlerden şöyle diyenler olmuştur:
Yani cennetini umar. [§]Fakat bu onların cennet ehli ile sohbet etmek isteye- **302**
rek: "Her kapıdan onların yanına girerek sabretmenize karşılık elde ettiğiniz esenlik daim olsun"[202] derler meâlindeki âyete benziyor. Bize göre, **bu insanların yalvardıkları o varlıkların Allah'a en yakın olanları bile Rab'lerine daha yakın olabilmek için vesile ararlar** meâlindeki beyanın, Allah dışında taptıkları putlara da vesile ararlar demektir. O zaman bunun yorumu şöyle olur: **Yalvardıkları o varlıklara dua ederek isterler.** Yani kendilerine ibadet etme ve itaat imkânı verilse ve sebepleri bir araya getirilse, belirtilen şekilde

---

[199] "Ey iman edenler! Kendinizi ve ailenizi yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun. Onun başında, acımasız, güçlü, Allah'ın kendilerine buyurduğuna karşı gelmeyen ve kendilerine emredileni yerine getiren melekler vardır" (et-Tahrîm, 66/6).

[200] el-Enbiyâ, 21/20.

[201] el-Enbiyâ, 21/29.

[202] "O güzel son, babalarından, eşlerinden ve çocuklarından lâyık olanlarla birlikte girecekleri adn cennetleridir; melekler de "Sabretmenize karşılık elde ettiğiniz esenlik daim olsun! Dünya yurdunun ardından ulaştığınız sonuç ne güzel oldu!" diyerek her kapıdan onların yanına girerler" (er-Ra'd, 13/23-24).

olurlar. Bu yüce Allah'ın şu beyanı gibidir: "Eğer bu Kur'ân'ı bir dağın üzerine indirseydik"[203]. Yani Allah dağı muktedir kılsa ve beşere yüklenen ve onun sırtına yerleştirilen bu yük o dağa yüklense, belirtildiği gibi[204] Allah'tan başkasına ibadet eden o putperestlerin sözü edilen sefihlikleri karşısında o dağı, Allah korkusundan parçalanmış olarak görürdün. Yüce Allah şunu söylüyor: Kendisine ibadet imkânı verilse, bu imkânla Rab'lerine ulaşmak için vesile arayan putlara nasıl tapıyorsunuz, yahut âyet şayet melekler hakkında ise anlamı şöyle olur: Rabb'ine itaat etmek için vesile arayan varlıklara siz nasıl tapıyorsunuz? Sanki yüce Allah Mekke halkının sefihliğini belirtiyor, çünkü onlar "Bize taş yağdır"[205] ve benzer sözlerle azap istemişlerdi, oysa bütün gök ehli ile yer ehli onun azabından sakınırlar.

وَاِنْ مِنْ قَرْيَةٍ اِلَّا نَحْنُ مُهْلِكُوهَا قَبْلَ يَوْمِ الْقِيٰمَةِ اَوْ مُعَذِّبُوهَا
عَذَابًا شَد۪يدًا كَانَ ذٰلِكَ فِي الْكِتَابِ مَسْطُورًا ﴿٥٨﴾

58. "**(Günaha batmış) **ne kadar ülke varsa hepsini kıyâmet gününden önce ya helâk etmiş veya onları çetin bir şekilde azaba uğratmış olacağız. Bu, kitapta yazılıdır."

(Günaha batmış) ne kadar ülke varsa hepsini kıyâmet gününden önce ya helâk etmiş veya onları çetin bir şekilde azaba uğratmış olacağız. Ebû Bekir el-Esam şunları söylemiştir: **Her ne kadar ülke varsa** biz onları öldüreceğiz. Bazan ölüm kelimesi yerine "Eğer çocuğu olmayan bir kimse ölür de onun bir kız kardeşi bulunursa, bıraktığının yarısı bunundur"[206] meâlindeki beyanda olduğu gibi, helâk kelimesi de kullanılır. Yani ölürse demektir. Yine şöyle de
303 denilir: Buna göre Ebû Bekir el-Esam şunu söylüyor: **[§]Hepsini helâk etmiş
olacağız.** Yani kıyâmet gününden önce öldüreceğiz. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Her nefis ölümü tadacaktır"[207]; "Dünya üzerinde bulunan her

203 "Şayet eğer bu Kur'ân'ı bir dağın üzerine indirseydik dağın Allah korkusundan parçalandığını görürdün" (el-Haşr, 59/21).

204 O da yüce Allah'ın: "Bu Kur'ân'ı bir dağ üzerine indirseydik" sözü gibidir. Yani dağa bu imkân verilse ve insana yüklenen bu yük ona yükletilse, anıldığı gibi, dağın Allah korkusundan dolayı parçalandığını görürdün.

205 "Hatırla, bir de şöyle diyorlardı: 'Allahım! Eğer bu kitap senin katından gelmiş bir hakikat ise gökten üzerimize taş yağdır veya bize acı veren bir azap gönder!'" (el-Enfâl, 8/32).

206 en-Nisâ, 4/176.

207 el-Enbiyâ, 21/35.

şey fani olacaktır"[208]. **Yahut ona azap edeceğiz** yani **şiddetli bir azap vererek** intikam alacağız. Ebû Bekir el-Esamm'ın teviline göre; Allah Teâlâ hepsinin helâk olacağını "Her nefis ölümü tadacaktır" ve "dünya üzerinde bulunan her şey fâni olacaktır" meâlindeki sözleri ile haber verdiği için, bu azap hükmü sadece bazı köy ve şehirler için değil, bütün köy ve şehirler için geçerli ve doğru olur. Bu ifadenin, köylerin bir çoğuna yaptığı üzere, sözünü ettiği bir halkın helâk edilmesinden sonra tekrar helâk edilmesi mânasına da ihtimali vardır. Köy halkını helâk edip de köyü hali üzere bırakma ihtimali de vardır. Sonra da kıyâmetten önce bu köy helâk edilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ebû Bekir el-Esamm'ın tevili şöyledir: Şunu şunu yapıyor, ya onları ecelleri ile öldürüyor yahut yok edici azapla öldürüyor. Hasan-ı Basrî, Ebû Bekir el-Esamm'ın dediğine göre, **hepsini helâk etmiş olacağız** meâlindeki beyanın, yani onları öldüreceğiz demek olduğunu söylemiştir. **Yahut şiddetli bir azap vereceğiz.** Hasan-ı Basrî diyor ki: Kıyâmet günü gelmeden önce kıyâmet koptuğu zaman, yüce Allah'ın "sûra üfürüldü, gökte ve yerde ne varsa helâk oldu"[209]; "Kıyâmetin sarsıntısı çok büyük bir şeydir"[210] meâlindeki beyanlarında ifade edilenlerin hepsi kıyâmetten öncedir. Hasan-ı Basrî diyor ki: "Kıyâmet insanların kötüleri yüzünden kopacaktır." Dolayısıyla onun görüşüne göre sözü edilen azap etme, kendileri yüzünden kıyâmetin kopacağı kimseler için olur. Katâde de şöyle demiştir: İşittiğin gibi, işte bu Allah'ın kazası ve hükmüdür, olmazsa olmazıdır; ya o köy halkını "Herkes ölümü tadacaktır"[211] meâlindeki beyanda olduğu gibi ölüm vasıtasıyla helâk edecektir yahut emirlerini terkedip resûllerini yalanlayınca, köklerini kazıyan biz azapla o köyü yok edecektir.

[§]Sözünü ettiğimiz intikam işte budur. Bazıları şunu söylemiştir: Halkı 304
iyi olan köyleri ecelleri ile, halkı kötü olan beldeyi ise sözü edilen helâk türü azap yakalayacaktır. Eğer muhtemel ise o geçmiş yıllardadır. **(Günaha batmış) ne kadar ülke varsa hepsini kıyâmet gününden önce helâk etmiş olacağız.** Bu beyanın kâfirlerin liderlerini ve yönetici kadrolarını helâk edeceğiz mânasına gelmesi muhtemeldir. Dolayısıyla dinlerin hepsi tek bir din oluyor ki o da İslâm'dır. Bazı müfessirlerin dediğine göre, "Şimdi bizim yeryüzünü

---

208 er-Rahmân, 55/26.

209 "(O gün) sûra üflenecek, ardından -Allah'ın diledikleri dışında- göklerde ve yerde bulunanların hepsi düşüp ölecek; sonra sûra yeniden üflenecek ve onlar birden ayağa kalkmış, etrafa bakıyor olacaklar" (ez-Zümer, 39/68).

210 "Ey insanlar! Rabb'inize karşı gelmekten sakının. Kıyâmet sarsıntısı gerçekten büyük bir olaydır" (el-Hac, 22/1).

211 el-Enbiyâ, 21/35.

etrafından nasıl eksiltip durduğumuzu görmüyorlar mı? Şu halde üstün gelen onlar mı?"[212] meâlindeki beyan hakkında şöyle demişlerdir: O kâfirleri helâk etmek, kâfirlerin hâkimiyetini müslümanlara vermektir; işte yeryüzünün etrafından eksiltmesi budur, kâfirlerin eksilmesi belde belde devam edecek, hatta yeryüzünün hepsi müslümanların olacaktır. Bu da Hz. Peygamber'den (s.a.) rivayet edilen şu sözdür: "Yeryüzü bana yakınlaştırıldı; doğusu ve batısı bana gösterildi, ümmetim ise yakınlaştırıldığı yere kadar ulaşacaktır"[213]. İşte **günaha batmış ne kadar ülke varsa hepsini kıyâmet gününden önce helâk etmiş olacağız.** *En doğrusunu Allah bilir ya,* bu beyanın anlamı şudur: Yani kâfirleri yok edeceğiz. **Günaha batmış ne kadar ülke varsa hepsini kıyâmet gününden önce ya helâk etmiş veya onları çetin bir şekilde azaba uğratmış olacağız** meâlindeki beyanın haber verdiği üzere, yeryüzünde bulunan her şeyin tükenip yok olacağı ve yeryüzünün içinde binalar ve yükseklikler olmaksızın dümdüz yapılacağı anlamındadır. Çünkü Allah şöyle buyurmuştur: "Dünya üzerinde bulunan her şey yok olacaktır"[214]; "Sana dağlardan sorarlar"[215]; "Dağlar parçalanıp toz duman haline geldiği zaman…"[216] yüce Allah yer üzerinde ne bir kimse ne de bir bina kalmayacağını, hepsinin "Eğrilik olmayan şekilde yerlerini dümdüz, bomboş bırakacak, orada ne bir kıvrım ne de bir tümsek olacak"[217]. İşte Allah'ın helâk etmesi ve azap vermesi budur. *En doğrusunu Allah bilir.*

305 **[§]Bu, kitapta yazılıdır.** Bazıları şöyle demiştir: Bu Allah katındaki levh-i mahfûz denilen kitapta vardır. Bazıları da şöyle demiştir: Bunlar Allah'ın bütün elçilerine gönderdiği kitaplarda yazılıdır. Yani Allah'ın elçilerine gönderdiği hiçbir kitap yoktur ki, orada "Dünyada olan her şey fânidir"[218]; "Herkes ölümü tadacaktır"[219] diye yazılı olmasın. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

212 el-Enbiyâ, 21/44.

213 Bk. Müslim, "Eşrâtu's-Sâa", 19; Ebû Dâvûd, "Fiten", 1; Tirmizî, "Fiten", 14; İbn Mâce, "Fiten", 9.

214 er-Rahmân, 55/26.

215 "Sana dağları soruyorlar. De ki: 'Rabbim onları un ufak edip savuracak' (Tâhâ, 20/105).

216 "Dağlar parçalanıp toz duman haline geldiği zaman" (el-Vâkıa, 56/5-6).

217 Şu âyetlere işaret ediyor: "Yerlerini dümdüz, bomboş bırakacak. Orada artık ne bir kıvrım ne de bir tümsek görürsün" (Tâhâ, 20/106-107).

218 er-Rahmân, 55/26.

219 el-Enbiyâ, 21/35.

وَمَا مَنَعَنَٓا اَنْ نُرْسِلَ بِالْاٰيَاتِ اِلَّٓا اَنْ كَذَّبَ بِهَا الْاَوَّلُونَۜ وَاٰتَيْنَا ثَمُودَ
النَّاقَةَ مُبْصِرَةً فَظَلَمُوا بِهَاۜ وَمَا نُرْسِلُ بِالْاٰيَاتِ اِلَّا تَخْوِيفًا ﴿٥٩﴾

59. "Bizi mûcizeler göndermekten alıkoyan şey, öncekilerin bunları yalanlamış olmasıdır. Nitekim Semûd kavmine, açık bir mûcize olmak üzere dişi deveyi vermiştik, ama ona (inanmayıp) ***kötülük yaptılar. Oysa biz mûcizeleri yalnızca korkutup uyarmak için göndeririz."***

Bizi mûcizeler göndermekten alıkoyan şey, öncekilerin bunları yalanlamış olmasıdır. Allah Teâlâ, mûcizeleri indirmesini engelleyen sebebin sadece öncekilerin bu mûcizeleri yalanlaması olduğunu haber vermiştir.

Şöyle bir soru sorulursa: Öncekilerin yalanladıkları içinde mûcizelerin indirilmesine engel olan şey hangisidir?

Buna şu cevap verilir: Sanki gizli tutulmuştur. Yani mûcizeleri göndermemize ancak, öncekilerin yalanladığı gibi, sonrakilerin de bunları yalanlayacağını bilmesinden başka bir şey değildir.

Yine şöyle bir soru sorulursa: Biz şunu soruyoruz: Eğer sonrakilerin yalanlayacağını bilmesi, öncekilerin yalanlamalarını bilmesi gibi ise, hem öncekilerin mûcizeleri yalanlamasını bilmesi, onlara mûcizelerin indirilmesine engel olmadı da sonuncuların yalanlayacaklarını bilmesi nasıl engel oldu? Allah, onların Hz. Peygamber'i ve Kitab'ı (Kur'ân'ı) yalanlayacaklarını bilmesine rağmen, elçilerini gönderdi. Fakat Allah'ın bu durumu bilmesi, Kitab'ı (Kur'ân'ı) indirmesine ve elçi göndermesine engel olmazken, onların mûcizeleri yalanlayacaklarını bilmesi, onlara mûcize gönderilmesine nasıl engel oldu? Oysa Hz. Peygamber ile Kitab'ı yalanlayacaklarını bilmesi, Hz. Peygamber'in gönderilmesine ve Kitab'ın (Kur'ân'ın) indirilmesine engel olmadı?

[§]Buna şu cevap verilir: Allah'ın kanunu öyle gelmiştir: İsteklerinin ar- 306
dından -yani mûcize isteğinin ardından- mûcizeler indirilip de bunları yalanlayınca, Allah onları helâk etmiştir. İşte ilk asırlarda Allah'ın kanunu böyle gelmiştir. Sonra rahmet ve lütfunun eseri olarak Allah'ın vâdi geçmiştir ki bu ümmeti, dünyada azap olmak üzere ve kökünü kazımak şeklinde yok etmeyecektir. Nitekim bu hususu resûlüne haber vermiştir: "Biz seni bütün âlemlere sadece rahmet olarak gönderdik"[220]. Allah'ın rahmeti, onları dünyada bıraka-

[220] el-Enbiyâ, 21/107.

rak, azabı ve kökünü kurutmayı kaldırmak suretiyle Muhammed ümmetine ihsanda bulunmasıdır. *En doğrusunu Allah bilir ya,* sanki şöyle buyurmuş gibidir: Bu ümmeti kökünü kazıma ve azap etme şeklinde yok etmeyeceğiz diye yaptığımız vâdimizin ve rahmetimizin öne geçmesi dışında hiçbir şey bizim mûcize göndermemizi engellememiştir. İşte, gönderdiğimiz takdirde onları yalanlayacaklarını bildiğimiz için, sözünü ettiğimiz o vâd mûcize göndermemize engel olmuştur. Çünkü mûcize isteyip de onu gönderdikten sonra ardından yalanlama olunca, bizim kanunumuz onları yok etmek şeklinde yürümüştür. Sonra da Hz. Peygamber'i âlemlere sadece rahmet olarak gönderdiğini haber verdiği üzere Allah'tan, Muhammed ümmetini, bir rahmet olmak üzere helâk etmeyeceğine dair vâd, ilm-i ilâhîde geçmiştir.

Bunun dayandığı temel ilke şudur: Allah Teâlâ geçmişte gönderdiği peygamberlerin peygamberliklerini ispat etmek üzere başka mûcize ve delillere ihtiyaç kalmayacak şekilde yeterli mûcizeler ve mükemmel deliller indirdi. Bundan sonra istedikleri mûcizeleri sadece inatçılık ve inkârcılık maksadıyla istediler, doğruyu araştırmak ve hidâyeti istemek için değil. Onların mûcize istemeleri inatçılık ve inkârcılığa dayalı olunca, bunları yalanlayıp da kendilerine mühlet verilmeyince helâk edilirler. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda belirtildiği gibi: "'Ona bir melek indirilseydi ya!' dediler. Eğer biz bir melek indirseydik elbette iş bitirilmiş olur, artık kendilerine mühlet verilmezdi"[221]; "Biz melekleri ancak açık gerçekle indiririz, o zaman da onlara artık süre tanınmaz"[222] ve benzeri beyanlar. Görmez misin ki bir mûcize olmak üzere kavmi, Îsâ'dan (a.s.) kendilerine "Allah'ın gökten bir sofra indirmesini Rabb'inden istemesini teklif ettiler, o da Allah'tan sofra indirmesini istedi, Allah Teâlâ sonra da inkâr ettikleri takdirde onlara ne yapacağını da haber verdi. Oysa onlar inatçılık ve inkârcılık olsun diye ondan kendilerine gökten bir sofra indirilmesini istemişlerdi. Bu-
307 nun üzerine yüce Allah şöyle buyurdu: [§]"Onu size mutlaka indireceğim; fakat bundan sonra içinizden kim inkâr ederse, varlıklar âleminde hiç kimseye yapmadığım azabı ona yapacağım"[223]. Mûcize istemenin ve şu ümmetin helâk

221 el-En'âm, 6/8.

222 el-Hicr, 15/8.

223 "Havârîler 'Ey Meryem oğlu Îsâ! Rabb'in bize gökten bir sofra indirebilir mi?' diye sormuşlardı. O şöyle cevap verdi: 'Eğer iman etmiş kimseler iseniz Allah'a saygılı olun.' Onlar 'İstiyoruz ki ondan yiyelim, kalplerimiz güvenle dolsun, bize doğru söylediğini bilelim ve buna tanık olalım' dediler. Meryem oğlu Îsâ şöyle yalvardı: 'Allahım! Ey Rabbimiz! Bize gökten öyle bir sofra indir ki, ilk gelenimizden son gelenimize kadar bizler için bir bayram ziyafeti ve senden bir işaret olsun. Bizi rızıklandır, sen rızık verenlerin en hayırlısısın.' Allah da şöyle buyurdu: 'Onu size mutlaka indireceğim; fakat bundan sonra içinizden kim inkâr ederse, varlıklar âleminde hiç kimseye etmediğim azabı ona edeceğim'" (el-Mâide, 5/112-115).

edilmesinin ardından mûcize gönderilmemesinin sebebi, esir edildikten sonra, bu ümmetin neslinden müslümanların gelmesi ve kıyâmete kadar neslin devamının bırakılmış olması da mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir.*

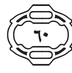
Nitekim Semûd kavmine, açık bir mûcize olmak üzere dişi deveyi vermiştik. Denildi ki: Salih'in (a.s.) elçiliğine işaret eden bir mûcize olarak demektir. Bazıları da "mubsıraten" (مُبْصِرَةً) kelimesine[224] şu anlamı vermiştir: Yani Allah tarafından gönderilmiş bir mûcize olduğunu gözleriyle görerek demektir. Çünkü onlar bu dişi deveyi kendi develerinden farklı görmüşlerdi. Bu da şu ilâhî beyanda belirtilmiştir: "İşte bu size bir mûcize olmak üzere Allah'ın devesidir". **Onlar deveye zulmettiler**[225]. Yani onu yalanladılar, inkâr ettiler, sonra da Allah tarafından bir mûcize olduğunu bildikten sonra, kendi develerine aykırı ve insanların develerinin dışında bir hayvan olarak gördükleri için onu kestiler. *En doğrusunu Allah bilir.*

Oysa biz mûcizeleri yalnızca korkutup uyarmak için göndeririz. İbn Abbâs, Hasan[-ı Basrî] ve diğerleri bunun hakkında şu yorumu yapmıştır: Süratli bir ölüm. Bazıları da **oysa biz** insanlar için **mûcizeleri yalnızca korkutup uyarmak için göndeririz** diye anlam vermiştir. Eğer dişi devenin mûcize olduğuna inanmazlarsa dünyada azap edilirler. Yahut Allah şöyle buyuruyor: İnat etmek için istemeleri sonucu yaratılan ve yalanlanan mûcizeleri **sadece korkutmak için göndeririz,** belirttiğimiz üzere, istedikleri mûcizeleri, onları helâk etmek için göndeririz. Yahut **biz mûcizelerle göndeririz,** onları istemelerinin ardından, sonra da onları yalanlamaları üzerine bunları sadece korkutmak için göndeririz; sonradan gelen ümmetlerden benzeri mûcizeleri isteyenler için de durum aynıdır veya bunun gibi yorumlar yapılabilir. Sözü edilen mûcizelerin; güneş, ay ve diğerlerinin batması olarak yorumlanması da muhtemeldir. Biz insanları korkutmak için bunları göndeririz. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

224 Abdülâl Sâlim Mekrem - Ahmed Muhtâr Ömer, *Mu'cemü'l-kırââti'l-Kur'âniyye*, III, 142.

225 "'Ey kavmim! İşte size mûcize olarak Allah'ın gönderdiği dişi deve. Onu bırakın Allah'ın mülkünde otlasın. Ona kötülük etmeyin; sonra sizi, yaklaşan bir azap yakalar.' Fakat Semûd kavmi, o deveyi hunharca öldürdü. Sâlih de, 'Yurdunuzda üç gün daha yaşayın!' dedi. Bu, asla yalan olamayacak bir tehdit idi" (Hûd, 11/64-65).

وَاِذْ قُلْنَا لَكَ اِنَّ رَبَّكَ اَحَاطَ بِالنَّاسِ وَمَا جَعَلْنَا الرُّءْيَا الَّتٖى
اَرَيْنَاكَ اِلَّا فِتْنَةً لِلنَّاسِ وَالشَّجَرَةَ الْمَلْعُونَةَ فِى الْقُرْاٰنِ وَنُخَوِّفُهُمْ
فَمَا يَزٖيدُهُمْ اِلَّا طُغْيَانًا كَبٖيرًا

308 ***[§]60. “Hani sana, ‘Rabb’in insanları çepeçevre kuşatmıştır’ demiştik. Sana gösterdiğimiz o rüyayı ve Kur’ân’da lânetlenen ağacı, sadece insanları sınamak için meydana getirdik. Biz onları korkutan uyarılarda bulunuruz, fakat bu onların taşkınlıklarını iyice arttırmaktan başka bir şey sağlamaz.”***

Hani sana, ‘Rabb’in insanları çepeçevre kuşatmıştır’ demiştik. Yani biz sana demiştik ki; senin Rabb’in insanları kuşatmıştır. Bir şeyi kuşatmak birkaç yönden olur: Birincisi galip olmak, güç sahibi olmak ve hükmetmektir. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: “Üzerlerine her taraftan dev dalgalar gelmeye başlar, kuşatıldıklarını zannederler”[226]. Yani helâk ve galebe onları yakaladı ve dalgalar onlara kādir oldu. İkincisi: İhatadır, bir şeyi kuşatıp bilmektir. Tıpkı şu beyanlarda olduğu gibi: “Allah her şeyi kuşatandır”[227] yani bilendir; “Göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah’ındır ve Allah her şeyi kuşatmaktadır”[228]; Yani onu bilemezler. Üçüncüsü, halk arasında birbirini kuşatma türünden bilinen kuşatmadır. Yüce Allah hakkında bu mânayı dikkate almaya ihtimal yoktur. Bu, ilk iki yorum üzerine bina edilmiştir. Yani bilgi bakımından onları kuşatması, onlar üzerinde kudret ve galebesidir. “Kuşattı” anlamına gelen “ehâta” (اَحَاطَ) kelimesi hakkında da farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları, Allah kulların amellerini, leh ve aleyhte olan, faydalı ve faydasız olan hususları kuşattı anlamı vermiştir. Bu şu beyanda ifade buyurulan husustur: “Senin Rabb’in göklerde ve yerde ne varsa hepsini en iyi bilendir”[229]. Bazıları da şunu söylemişlerdir: Onlar Resûlullah’a (s.a.) tuzak kuruyorlar; onun nurunu söndürmek ve elçilik göre-

---

226 “Karada ve denizde yol alıp ilerlemenizi sağlayan O’dur. Gemide bulunduğunuzda, güzel bir rüzgârla gemiler onları kaydırıp götürdüğü ve bu yüzden sevinç içinde oldukları sırada onları bir fırtına yakalar, üzerlerine her taraftan dev dalgalar gelmeye başlar, kuşatıldıklarını zannederler, (işte bu durumda) ‘Eğer bizi bu felâketten kurtarırsan vallahi sana şükredenlerden olacağız’ diye - din ve ibadeti yalnız O’na özgü kılarak- Allah’a dua ederler” (Yûnus, 10/22).

227 en-Nisâ, 4/126.

228 “Onların önlerinde ve arkalarında olanları O bilir. O’nun ilminden sadece kendisinin dilediklerini kavrayabilirler” (el-Bakara, 2/255).

229 el-İsrâ, 17/55.

vini tebliğ etmesine engel olmak istiyorlardı. Nitekim yüce Allah şu âyetinde bunu ifade buyurmuştur: “Hatırlar mısın? İnkâr edenler seni etkisiz hale getirmek veya öldürmek ya da yurdundan çıkarmak için tuzaklar kuruyorlardı”[230]. Buna benzer şekilde şöyle buyurmuştur: **Senin Rabb’in insanları çepeçevre kuşatmıştır.** Yani sana kurdukları tuzakları bildi, onların sana tuzak kuracaklarını bildiği halde seni onlara elçi olarak gönderdi ve elçiliği onlara tebliğ etmek üzere seni mükellef kıldı. Fakat risâletini tebliğ edinceye kadar seni onlardan koruyacağını, onları senden engelleyeceğini şu âyetlerde vâdetti: “Allah seni insanlardan koruyacaktır”[231]; “Ancak, elçi olarak seçtiği başka… Allah,
onların önlerinden ve arkalarından gözcüler gönderir”[232]. [§]Azîz ve Celîl olan 309
Allah, kavimlerinin engelleyip, tuzaklar kuracaklarını bildiği halde peygamberler gönderdi ve onlara elçilik görevlerini tebliğ etmelerini emretti, fakat onları koruma altına aldı, onlara elçilik görevini tebliğ etmek için imkân verdi. Buna göre **insanları kuşattı** meâlindeki beyanın anlamı, ilim ile yahut onları kudret ve galibiyetiyle kuşattı demektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Sana gösterdiğimiz o rüyayı ve Kur’ân’da lânetlenen ağacı, sadece insanları sınamak için meydana getirdik. Müfessirlerin büyük çoğunluğu şunu söylemişlerdir: Allah’ın Hz. Peygamber’e (s.a.) gösterdiği rüya uyku halindeki rüya değildir, belki uyanıkken, uyuyabilen gözün görmesiyle görmüştür, uyumayan gözle (kalple) değil[233]. Çünkü Hz. Peygamber’in (s.a.) şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: “Benim gözlerim uyur, fakat kalbim uyumaz”[234]. Ancak Allah ona uyuyan bir göz ile rüya gösterdi, kalp ve bilgi türünden bir görme değil. Saîd b. Müseyyeb de şöyle demiştir: O uyku rüyasıdır, rivayet olunduğuna göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem bir topluluğu minberler üzerinde gördü ve bu onun fenasına gitti, bunun üzerine fitne olmak üzere onlara mal verileceğini kendilerine hatırlattı[235]. Bazıları da şöyle demiştir: Resûlullah’a (s.a.) rüya gösterildi, rüyada sanki güven içinde Mescid-i Haram’a giriyordu, bu rüyayı gördüğünü ashabına haber verdi. Hudeybiye savaşı olunca ve Beytullah’a gitmesi engellenince, bazı insanlar onun bu rüyasından şüpheye

---

230 “Hatırlar mısın? İnkâr edenler seni etkisiz hale getirmek veya öldürmek ya da yurdundan çıkarmak için tuzaklar kuruyorlardı; onlar tuzak kuruyorlardı Allah da bozuyordu. Tuzak bozma işini en iyi yapan Allah’tır” (el-Enfâl, 8/30).

231 el-Mâide, 5/67.

232 el-Cin, 72/27.

233 Yani kalp ve bilgi ile görmektir.

234 Buhârî, “Teheccüd”, 16; “Salâtü’t-Terâvîh”, 1; Müslim, “Salâtü’l-müsâfirîn”, 125; Ebû Dâvûd, “Tetavvu”, 27.

235 Bk. Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, XV, 107.

düştüler. İşte haber verildiği gibi o rüyanın insanlar için imtihan olması budur. Fakat Hz. Peygamber (s.a.) o rüyada Mescid-i Haram'a ne zaman gireceği kendisine açıklanmamıştı. Oysa Hz. Peygamber'e (s.a.) güven içinde Mescid-i Haram'a gireceği şu beyanda vâdedilmiştir: "Allah, resûlüne gerçeğe uygun rüyasında doğruyu bildirmiştir"[236].

Sadece insanları sınamak için. Fitne şiddetli bir meşakkattir. Eğer bu, Beytülmakdis'e yolculuğunda gördüğü ve haber verilen mûcizelere dair olsaydı, herhangi bir insanın öğretmesi ve büyü yapmasıyla bunun gibi bir olayı dü-
310 şünmek mümkün olmazdı. [§]Allah'ın haber verdiği bu durum insanlar için imtihan olsun diye bu rüyayı Hz. Peygamber gördü. Bu imtihan haber verilen rüyayı tasdik etmek veya yalanlamak şeklinde idi. Bu uykuda görülen bir rüya olsaydı bile belirttiğimiz sebeple bu zaten onlar için bir imtihandır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Kur'ân'da lânetlenen ağaç. Yani Kur'ânda sözü edilen lânetlenmiş ağaç da onlar için bir imtihan idi. Nitem Allah Teâlâ bunu şöyle buyuruyor: "Biz o zakkumu zâlimler için bir sınama aracı yaptık. O, cehennemin ta dibinde yetişen bir ağaçtır"[237]. Bu ağacın onlar için fitne olma yönü kıssada belirtilen şu sözlerdir: Muhammed şöyle diyor: Cehennem ateşinde bir ağaç vardır, oysa ateşin tabiatı ağacı yok etmektir, cehennem de ağaç nasıl bulunuyor da onu ateş yok ediyor? Fakat onlar cehennemdeki ağacın da ateşten bir ağaç olduğunu, içeceklerinin de ateşten olduğunu, bunun gibi yiyeceklerinin de ateşten olduğunu bilmediler. Ağaç ateşten olunca onu ateş yemez. Bu konuda şöyle diyenler de vardır: Zakkum kaymak ve hurmadır, cehennemde kaymak ve hurma nasıl bulunabilir? Bununla, cehennemde ağaç bulunduğuna dair verdiği haberde Hz. Peygamber'in (s.a.) yalancı olduğu iddia ediyorlar. İşte o ağaç da Hz. Peygamber'i (s.a.) doğrulama ve yalanlamada onlar için bir imtihan (fitne) vesilesi olmuştu.

O ağaca lânetlenmiş adı verilmesinin sebebi hakkında bazıları şunu söylemiştir: Araplar eziyet veren her zararlı nesneye lânetlenmiş adını vermişlerdir. Bu sebeple zakkum ağacına da lânetlenmiş adı verilmiştir, çünkü cehennem halkına eziyet edip zarar veriyordu. Hasan-ı Basrî ise şöyle demiştir: O ağaca

---

236 "Allah, resûlüne gerçeğe uygun rüyasında doğruyu bildirmiştir. Allah izin verirse hiçbir şeyden korkmaksızın, (umrenizi yaptıktan sonra) ya saçlarınızı kazıtarak veya kısmen kestirerek, güven duygusu içinde Mescid-i Haram'a muhakkak gireceksiniz. Allah sizin bilmediğinizi bilmektedir ve bundan başka hemen gerçekleşecek bir fethi de takdir buyurmuştur" (el-Feth, 48/27).

237 es-Sâffât, 37/63-64.

lânetlenmiş adı verilmesinin sebebi, cehennem halkının lânetlenmiş olmasına bağlıdır, bunun için cehennem halkının adıyla anılmıştır. Bu, gündüze gören[238], adını vermek gibidir. Gündüz görmez, belki gündüz aracılığı ile görülür, dolayısıyla gündüz görme sebebi olmasından dolayı bu adı almıştır. Bu mesele de buna göre değerlendirilmelidir. Lânetin aslı uzaklaştırmaktır, her türlü hayır ve menfaat ağaçtan uzaklaştırıldığı için bu adı almıştır, dolayısıyla ağaç lânetlenmiştir. Tıpkı şu beyanda belirtilen husus gibi: "Rabbim, o putlar, insanlardan birçoğunu saptırmışlardır"[239]. Allah bu âyette saptırmayı putlara nispet etti, putların ise bunda bir etkisi yoktur, fakat insanlardan birçoğu onlar aracılığı ile saptılar, dolayısıyla sanki onları o putlar saptırmış gibi oldu. [§]Bu me- 311
sele yine yüce Allah'ın şu sözü gibidir: "Dünya hayatı onları aldattı…"[240] Yani dünya hayatına aldananları bırak demektir. "Fi'l-Kur'âni" (فِى الْقُرْاٰنِۜ) kelimesi: Yani Kur'ân'da belirttim demektir. Lânetlenmiş ağaç da müstesna… o Kur'ân'da bulunmaz. Bu Allah'ın sözünü ettiği musibetler ve diğerleri gibidir. Tıpkı şu beyanda olduğu gibi: "Yeryüzünde vuku bulan veya başınıza gelen hiçbir musibet yoktur ki"[241]. Musibetler Kitap'ta olmaz, fakat Kitap'ta belirtilmiştir.

Sözünü ettiğimiz uyarılarla **biz onları korkuturuz. Fakat bu onların taşkınlıklarını iyice arttırmaktan başka bir şey sağlamaz.** Bu, şu ilâhî beyanlarda bahsettiğimiz husustur: "Ama onlara uyarıcı gelince bu sadece (haktan) uzaklaşmalarını arttırdı"[242]; "Kalplerinde hastalık olanlara gelince, bu onların (mânevî) kirlerine kir katmıştır ve onlar inkârcı olarak ölüp gitmişlerdir"[243]. Bu beyanlarda sözü edilen nefret ve azabı artırmıştır. Çünkü onlar, Hz. Peygamber'e (s.a.) alay ve hakaret gözü ile baktılar. Müslümanlara gelince, bu âyetler onların imanlarını ve hidâyetlerini artırmıştır, çünkü onlar ona saygı ve değer verme gözü ile baktılar.

---

[238] "İçinde dinlenesiniz diye geceyi, (işlerinizi) görmenizi sağlasın diye gündüzü size bahşeden O'dur" (Yûnus, 10/67).

[239] "Rabbim! Putlar insanlardan birçoğunun sapmasına sebep oldu. Bundan böyle kim bana uyarsa o bendendir; kim de bana karşı gelirse artık sen çok bağışlayan, pek esirgeyensin" (İbrâhim, 14/36).

[240] "Dünya hayatının aldattığı, dinlerini bir oyuncak ve eğlence edinen kimseleri bir tarafa bırak."

[241] "Yeryüzünde vuku bulan veya başınıza gelen hiçbir musibet yoktur ki, biz onu yaratmadan önce bir kitapta yazılı olmasın. Kuşkusuz bu Allah'a göre kolaydır" (el-Hadîd, 57/22).

[242] "Onlar kendilerine bir uyarıcı gelirse herhangi bir ümmetten daha fazla doğru yolu tutacaklarına dair var güçleriyle yemin etmişlerdi. Ama onlara uyarıcı gelince bu sadece (haktan) uzaklaşmalarını arttırdı" (Fâtır, 35/42).

[243] et-Tevbe, 9/125.

وَاِذْ قُلْنَا لِلْمَلٰٓئِكَةِ اسْجُدُوا لِاٰدَمَ فَسَجَدُٓوا اِلَّٓا اِبْلٖيسَ قَالَ
ءَاَسْجُدُ لِمَنْ خَلَقْتَ طٖينًا

61. "Hani, meleklere, 'Âdem'e secde edin' demiştik. İblis'in dışında hepsi secde ettiler. İblis, 'Ben, çamurdan yarattığın kimseye secde eder miyim!' dedi."

Hani, meleklere, "Âdem'e secde edin" demiştik. İblis'in dışında hepsi secde ettiler. İblis, "Ben, çamurdan yarattığın kimseye secde eder miyim!" dedi. "Eescüdü" (ءَاَسْجُدُ) **Secde eder miyim?** Yani secde etmem demektir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Ben, şekillenebilir özlü balçıktan, (şekil verilip) kurutulmuş çamurdan yarattığın bir insana asla secde etmem"[244]. Bu göstermektedir ki "eescüdü" (ءَاَسْجُدُ) sözünün mânası şudur: Yani secde etmem. İblis kıssasında Allah çeşitli sözlerden bahsetti. Bir kere "Ey İblis! Sana ne oldu ki secde edenlerle beraber olmadın"[245]. Başka bir yerde şöyle buyurdu: "Secde etmekten seni engelleyen şey ne idi?"[246]. Bir başka yerde de "Seni secde etmekten alıkoyan nedir?"[247] ve benzeri âyetler. Dolayısıyla bunun tek bir halde değil,
312 değişik hallerde olması mümkündür. Bu da ona benzer. [§]Âdem (a.s.) kıssasında sözü edilen değişik durumlar da böyledir. Şöyle ki, bir kere "topraktan yarattı"[248], başka bir kere "çamurdan"[249], bir kere de "şekillenebilir özlü balçıktan yarattı"[250] ve benzer âyetler. Bu, Âdem'in çamur iken değişen hallerinden haber vermektir. Arapça'dan başka bir dilde olması da caizdir. Burada ise çeşitli sözlerle, fazlası ve eksiği ile bahsetti, çünkü sözler mânayı değiştirmez.

---

244 "Dedi ki: 'Ben, şekillenebilir özlü balçıktan, (şekil verilip) kurutulmuş çamurdan yarattığın bir insana asla secde etmem!'" (el-Hicr, 15/33).

245 el-Hicr, 15/32.

246 "Allah, 'Ey İblis' dedi, 'Kendi ellerimle yarattığım şu varlığın önünde secde etmekten seni alıkoyan nedir? Büyüklük mü taslıyorsun yoksa ululardan mısın?'" (Sâd, 38/75).

247 "Allah buyurdu: 'Ben sana emretmişken seni secde etmekten alıkoyan nedir?' (İblis), 'Ben ondan daha üstünüm; çünkü beni ateşten yarattın, onu çamurdan yarattın' dedi" (el-A'râf, 7/12).

248 "Ey insanlar! Öldükten sonra dirileceğinizden kuşku duyuyorsanız şunu unutmayın ki, biz sizi topraktan, sonra nutfeden, sonra alakadan, sonra belli belirsiz et parçasından yarattık" (el-Hac, 22/5).

249 "Sizi (özel) bir çamurdan yaratan, sonra ölüm zamanını takdir eden ancak O'dur. O'nun katında bir ecel daha vardır. Siz hâlâ şüphe ediyorsunuz" (el-En'âm, 6/2).

250 "Andolsun biz insanı şekillenebilir özlü balçıktan, (şekil verilip) kurutulmuş çamurdan yarattık" (el-Hicr, 15/26).

قَالَ اَرَاَيْتَكَ هٰذَا الَّذ۪ي كَرَّمْتَ عَلَيَّۘ لَئِنْ اَخَّرْتَنِ اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ
لَاَحْتَنِكَنَّ ذُرِّيَّتَهُٓ اِلَّا قَل۪يلًا

62. "Ve ekledi: 'Şu benden üstün kıldığına bak! Yemin ederim ki eğer beni kıyâmete kadar yaşatırsan, az bir kısmı dışında, onun neslini peşime takacağım!'"

Şu benden üstün kıldığına bak. İblis (Allah'ın lâneti üzerine olsun) Âdem'in faziletini ve Allah'ın ona ikram ettiğini ikrar etti. Her ne kadar şeytan kendisinin ateşten, Âdem'in ise çamurdan yaratıldığını söyleyerek yaratılış bakımından Âdem'den üstün olduğunu iddia etmiş olsa da Âdem'e verilen bu üstünlük ya Allah'a itaat etme yahut Allah'ın verdiği peygamberlik yönünden olmuştur[251]. Çünkü **şu benden üstün kıldığına bak** demiştir. Şeytan, ya Allah'a itaat ettiği[252] yahut Allah Âdem'i kullarına elçi olarak gönderdiği için, Âdem'in kendisinden üstün olduğunu ve ikrama nail kılındığını ikrar etmiştir.

Yemin ederim ki eğer beni kıyâmete kadar yaşatırsan, az bir kısmı dışında, onun neslini peşime takacağım! Şeytanın, Rabb'ine hitap ederek **eğer beni** şu zamana kadar **yaşatırsan** diye hitap etmesi ihtimal dâhilinde değildir. Çünkü kıyâmete kadar tehir edilip saptırmaya devam etmeyi, Allah'ın bir nimet ve lütfu olarak istediği için, istemiştir. "Eğer bana o nimetleri verirsen sana isyan edeceğim der; nimet karşılığında Allah'a ancak itaat ve şükür kelimeleri ifade edilir, nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Onların içinde öyleleri var ki, "Allah bize lütuf ve kereminden bahşederse biz de elbette hayır yolunda harcar ve iyi kimselerden oluruz" diye Allah'a söz vermişlerdi"[253]. Ancak nimet karşılığında Allah itaatla karşılık verebilir, fakat isyanla mukabelede bulunmak diye bir şey bilinmemektedir.

[§]Eğer beni kıyâmete kadar yaşatırsan meâlindeki beyan iki mânaya 313
gelir: Birincisi tekit olmak üzere belirtilebilir. Şeytan şöyle der: Sen eğer beni kıyâmete kadar tehir ederek yaşatırsan ben de Âdem'in zürriyetini peşime takacağım; yahut onun tarafından bir temenni olmak üzere söylenmiş olabilir.

---

[251] Yüce Allah'ın şu âyetine işaret ediyor: "'Ben ondan daha üstünüm; çünkü beni ateşten yarattın, onu çamurdan yarattın' dedi" (el-A'râf, 7/12).

[252] Her ne kadar Arapça metinde "li tâatihim" (لطاعتهم) şeklinde yazılarak tashih edilmemişse de aslında "litâatihî" (لطاعته) şeklinde düzeltilmesi gerekir.

[253] et-Tevbe, 9/75.

Burada iki durum söz konusudur: Tehir edilmek ve Âdem'in neslini peşinden sürüklemek ve bunların her ikisini de istemek.

Eğer beni kıyâmete kadar yaşatırsan. Bu beyanda Mûtezile'nin görüşüyle çelişen bir işaret vardır: Çünkü İblis Rabb'inden tehir edilme ve kıyâmete kadar bırakılmayı istemiştir, oysa ki o Allah'ın, kendine yaptığı vâdi gerçekleştireceğini ve kıyâmete kadar bırakacağını biliyordu, melekler ise bunu bilmiyorlardı, belki şöyle demişlerdi: Bir kul gelip de onu öldürecek ve vâd ettiğini yerine getirilmesinin ve belirlenen vakte kadar bırakılmasını engelleyecek, işte o Rabb'ini, onlardan daha iyi tanıyor. Böylece İblis, "Rabbim! Benim sapmama imkân verdiğin için…"[254] demiştir. Onlar ise şöyle diyorlardı: Allah İblis'i saptırmadı, O şeytanı onlardan daha iyi bilir.

Neslini peşime takacağım. Bu beyan hakkında da farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: Onları kuşatacağım, ihata edeceğim. Bazıları da buna, saptıracağım anlamını vermiştir. Nitekim bu husus, başka bir âyette şöyle ifade edilmiştir: "Onları mutlaka saptıracağım, onları boş kuruntulara kaptıracağım"[255]. Bazıları da "le ahtenikenne" (لَاَحْتَنِكَنَّ) kelimesine "mertebesinden aşağı indireceğim" anlamı vermiştir. Denildi ki, istila edeceğim demektir. İbn Kuteybe "le ahtenikenne" (لَاَحْتَنِكَنَّ) kelimesine kökünü kazıyacağım demektir. "Le ahtenikenne" (لَاَحْتَنِكَنَّ) kelimesinin "haneke'd-dâbbete" (حنك الدابة) sözünden alındığı da söyleniyor. Hayvanı dizginledi, yönetmek için hayvanın alt çenesine ip bağlayınca "haneke dâbbetehû hanken" (حنك دابته حنكا) denilir. İbn Kuteybe bu ifade hakkında şunu söylemiştir: İstediğim gibi onları güderim demektir[256].

Yemin ederim ki eğer beni kıyâmete kadar yaşatırsan, az bir kısmı dışında, onun neslini peşime takacağım. Başka bir âyette belirtildiği gibi, sanki şeytan Rabb'inden (ecelinin) tehir edilmesini istemiştir. Sanki melûn şeytan,
314 **[§]Kıyâmet gününde senin üzerine lânet olsun**[257] meâlindeki beyanı işitince şöyle dedi: "Rabbim! Kıyâmet gününe kadar bana mühlet ver"[258]. Şeytan, kendisine iman etse de rahmetin kendisine dokunmayacağını bildi, çünkü Allah

---

254 el-Hicr, 15/39.

255 "Allah şeytanı lânetlemiştir, o da 'Kullarından belli bir pay alacağım, onları mutlaka saptıracağım, onları boş kuruntulara kaptıracağım, kesinlikle onlara emredeceğim de hayvanların kulaklarını yaracaklar, emredeceğim de Allah'ın yarattığını değiştirecekler' demiştir" (en-Nisâ, 4/119).

256 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 258.

257 el-Hicr, 15/35.

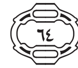
258 el-Hicr, 15/36.

Teâlâ kıyâmet gününe kadar ona lânet ettiğini zikretmiştir. Laîn, Allah'ın rahmetinden uzaklaştırılandır. İşte o zaman Rabb'inden, kıyâmet gününe kadar mühlet istemiştir. O melûn şeytan, yaratıkların Allah'a itaat etmesinin, Allah'ın mülkünde bir şeyi artırmayacağını, isyanının da mülkünden bir şeyi eksiltmeyeceğini biliyordu, bunun için "Âdem'in neslini peşime takacağım, onları azdıracağım ve yoldan çıkaracağım" demiştir[259].

قَالَ اذْهَبْ فَمَنْ تَبِعَكَ مِنْهُمْ فَاِنَّ جَهَنَّمَ جَزَٓاؤُكُمْ جَزَٓاءً مَوْفُورًا

63. "Allah şöyle buyurdu: "Git! Onlardan kim sana uyarsa cezanız, eksiksiz bir ceza olarak cehennem olacaktır."

Git! Onlardan kim sana uyarsa, onlara ihsan etmem ve nimet vermemle beraber, **cezanız eksiksiz bir ceza olarak cehennem olacaktır.** İbn Kuteybe "mevfûren" (مَوْفُورًا) kelimesine (موفرا)[260] "Çokça tamamlanmış" anlamı vermiştir. Bir başkası "vâfiren" (وافرا) kelimesine tam mânası vermiştir.

وَاسْتَفْزِزْ مَنِ اسْتَطَعْتَ مِنْهُمْ بِصَوْتِكَ وَاَجْلِبْ عَلَيْهِمْ بِخَيْلِكَ وَرَجِلِكَ وَشَارِكْهُمْ فِى الْاَمْوَالِ وَالْاَوْلَادِ وَعِدْهُمْ وَمَا يَعِدُهُمُ الشَّيْطَانُ اِلَّا غُرُورًا

64. "Haydi, onlardan gücünün yettiklerini sesinle (telkinde bulunarak) ***çağrınla ayart! Süvarilerinle yayalarınla onlara karşı ordu topla; mallarına, evlâtlarına ortak ol, kendilerine vâdde bulun. Zaten şeytan insanlara aldatmadan başka bir şey vâdetmez."***

Haydi, onlardan gücünün yettiklerini sesinle (telkinde bulunarak) çağrınla ayart. Bu beyan iki şekilde yorumlanabilir: Biri, belirttiği gibi şeytana imkân ve güç vermek şeklindedir. Yani Rabb'ine âsi olup emrini (secde emri) terkedince, Allah, rüsvay etmek için ona bu imkânı verdi ve onu bunla-

---

259 "Rabbim! Benim sapmama imkân verdiğin için yemin olsun ki ben de yeryüzünde onlara (günahları) şirin göstereceğim ve -aralarından senin samimi kulların hariç- onların topunu kesinlikle yoldan çıkaracağım" (el-Hicr, 15/39).

260 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, 258.

rı yapmaya muktedir kıldı, çünkü Allah'ın Âdem'e secde etme emrini kendisi için zulüm kabul etmiştir. Bu sebeple Allah onun hakkında şöyle buyurmuştur: "Kıyâmete kadar sana lânet olsun"[261]. Lânet ve alçaltmanın tamamlanması için Allah ona bu imkânı vermiştir. İkincisi: Allah şeytana bu sözleri, tehdit
315 ve korkutmak için söylemiştir. [§]Görmez misin ki şeytan bu sözleri Allah'ın tehdidinin ardından söylemiştir. Bu da yüce Allah'ın şu beyanında ifade edilen husustur: "Allah şöyle buyurdu: 'Git! Onlardan kim sana uyarsa cezanız, eksiksiz bir ceza olarak cehennem olacaktır'[262]. Bu âyetteki "ayart" anlamına gelen "vestefziz" (وَاسْتَفْزِزْ) kelimesi, şeytanı, ona uyan ve dediklerini kabul edenleri tehdit etmesinin ardından söylenmiştir. Tıpkı şu ilâhî beyanda buyurulduğu gibi: "Dilediğinizi yapın; Allah sizin yaptıklarınızı görüyor"[263]. Bu ifade -her ne kadar emir tarzında olsa da- aslında bir tehdittir. Buna göre **onlardan gücünün yettiklerini sesinle (telkinde bulunarak) çağrınla ayart** meâlindeki beyan, senin için ve sana uyanlar için şöyle bir ceza vardır demektir. Yahut belirttiğimiz gibi, bunu yapmak için şeytana imkân ve güç vermek onu aşağılamak ve lânetlemek içindir. Yoksa sözü edilen eylemleri yapmasını Allah'ın ona emretmesi mümkün olmaz. O zaman bu emir sefihlik ve çirkin işleri emretmek anlamına gelmiş olur. Oysa yüce Allah çirkin ve günah olan eylemleri yapmayı emretmeyeceğini, sadece adaleti emredeceğini haber vermiştir. Tıpkı şu beyanlarda belirtildiği gibi: "De ki; Allah çirkin işleri emretmez"[264]; "Allah adaleti, güzel işler yapmayı ve akrabaya vermeyi emreder, çirkin işleri, fenalık ve zorbalığı yasaklar"[265]. Eğer bu ifadeler emir mânasına alınırsa çirkin işleri ve kötülükleri emretmesi anlamına gelmiş olurdu. Dolayısıyla bu durum, yukarıdaki âyetin, sözünü ettiğimiz iki yorum şeklinden biri anlamına geldiğine işaret eder. Yahut uzak görmek ve kendi isteği ile şeytana uymayı tercih edenler dışında, sözü edilen sebeple o işleri yapma imkânına sahip ve kādir olmaktan umut kesmek üzere olur. Bu da Allah'ın belirttiği şu husustur: "Şüphesiz, azgınlardan sana uyacak olanlar dışında kullarım üzerinde senin hâkimiyetin olmayacaktır"[266]. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

261 el-Hicr, 15/35.
262 el-İsrâ, 17/63.
263 Fussılet, 41/40.
264 el-A'râf, 7/28.
265 en-Nahl, 16/90.
266 el-Hicr, 15/42.

Onlardan gücünün yettiklerini ayart. İbn Kuteybe "vestefziz" (وَاسْتَفْزِزْ) kelimesi hakkında şöyle demiştir: Yani koş, yaya olarak...[267] Ebû Avsece de şöyle demiştir: "Vestefziz" (وَاسْتَفْزِزْ), yani hor gör. Yani o da bu çağrıyı kabul etti, emretti de emrini yerine getirdi. "Firavun bu konuşmalarla halkının aklını çeldi, hemen ona boyun eğdiler"[268]. Yani onlara emretti de onlar ona itaat ettiler. Yahut onları çağırdı da kabul ettiler.

[§]Sesinle. Bu kelimenin üç türlü yorumlanmaya ihtimali vardır: Birincisi gerçek ses anlamıdır. Öyle ki şeytanın sesi olur ve o sesle insanları davet eder, bu görünen kesif nefsin (beden) içinde gizli olan nefs o sesi duyar fakat görünen beden onu duymaz. İnsanın kalbine çok şey geldiği halde bunların nereden geldiğini, heyecanının neden olduğunu ve nereden atıldığını bilmez; bilmeden ve muttali olmadan kalplere birçok şeyi vesvese olarak sokar. Buna göre şeytanın, biz işitmesek de insanları kendisi aracılığı ile çağıracağı sesinin olması caizdir. Fakat o görünürdeki bedene işittirdiği ve gördürdüğü şeyleri (içinde saklı) gizli nefse işittirir, bundan gizli nefsi kastediyorum. Görmez misin ki uykuda olan insan birçok şeyi görür, dünyanın en uzak yerinde bulunur, oysa görünen nefs burada durmaktadır. İşte bütün bunlar gizli nefs ile yapılır. 316

İkincisi: O ses gerçekten ses değil belki temsilidir. Fakat Allah sesten söz etti, çünkü bazı hususların bazı kimselere bildirilmesi ses aracılığı ile olur, bazı insanlar bazı insanları uzaktan çağırır. Bu sebeple Allah, insanlara uzaktan verdiği ve Allah'a asi olmaya çağırdığı vesvese yerine, şeytanın sesinden söz etmiştir. Hasan-ı Basrî de "Şeytan ona vesvese verdi"[269] meâlindeki beyan hakkında böyle, uzaktan, kula yakınlık olmaksızın vesvese verdiğini söyledi.

Üçüncüsü: Her âsinin yaptığı gibi şarkı, çalgı aletleri ve diğer işlerin nispet edilmesine göre anlaşılır. Yahut her âsi, her sapık kişinin yaptıklarının şeytana nispet edildiği gibi, ses de kendisine nispet edilir. Nitekim Mûsâ (a.s.) da bu işleri şeytana nispet etmiş, şöyle demiştir: [§]"Bu şeytanın işlerindendir"[270]; 317

---

[267] İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 258. (استفزّه الخوف): Yani korku onu hafifletti/istihfaf etti. Tenzîl-i Azîz'de [Kur'ân] "Onlardan dilediğini istifzaz et" cümlesi vardır. Yani sesini ve çağrını hafiflet (İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, "فز" md.).

[268] ez-Zuhruf, 43/54.

[269] "Derken, şeytan şöyle diyerek onun kafasını karıştırdı: 'Ey Âdem! Sana sonsuzluk ağacının ve son bulmayacak bir hükümranlığın yolunu göstereyim mi?'" (Tâhâ, 20/120).

[270] "Mûsâ, ahalisinin farkedemeyeceği bir vakitte şehre girdi. Orada, biri kendi halkından, diğeri düşman taraftan olan iki adamın birbirleriyle kavga ettiğini gördü. Kendi halkından olan kişi, düşman taraftan olana karşı ondan yardım istedi. Bunun üzerine Mûsâ ötekine bir yumruk vurup ölümüne sebep oldu; sonra şöyle dedi: 'Bu şeytanın işidir; o gerçekten ayartıcı ve apaçık bir düşman!'" (el-Kasas, 28/15).

"Onu sana söylemeyi bana unutturan, şeytandan başkası değildir"[271]. O iş gerçekten şeytanın işi değildir, fakat Allah Teâlâ bu sözü söyledi ve onu şeytana nispet etti, çünkü o işi yapanlar şeytanın emri ve çağrısı ile yaparlar. Müfessirlerin büyük çoğunluğu "bi savtike" (بِصَوْتِكَ) sözüne "senin çağırman ile" mânasını vermişlerdir.

Süvarilerinle yayalarınla onlara karşı ordu topla. Bazıları "eclib" (وَاَجْلِبْ) kelimesine, onları topla anlamı vermişlerdir. Şöyle denilir: "Eclebtühüm" (أجلبتهم), onları peşimden celp ettim. Bu Ebû Avsece'nin görüşüdür. "Bi haylike ve racilike" (بِخَيْلِكَ وَرَجِلِكَ). Daha önce sözünü ettiğimiz üç şekilde tevil edilebilir: Birincisi, şeytanın kendi türünden atlıları ve yayaları olur, biz onları görmesek de onun yapısı bunları çeker. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Çünkü o ve yandaşları, sizin onları göremeyeceğiniz yerden sizi görürler. Şüphesiz biz şeytanları inanmayanların yoldaşları yaptık"[272]. Şeytanın, bizim görmediğimiz fakat onların bizi gördüğü atlıları ve yayalarının olması mümkündür. İkincisi, daha önce de sözünü ettiğimiz üzere o temsilî bir ifadedir, fakat Allah atlılardan, yayalardan söz etti, çünkü uzakta ve yakında ihtiyaç olduğu zaman insanlar atlı ve yaya olarak birbirine ulaşırlar. Belirttiğimiz üzere Allah onun için de bundan bahsetmiştir. Üçüncüsü: Allah kendisine isyan noktasında süvari olan herkesi ve yine Allah'a isyan noktasında her yaya yürüyeni, ses konusunda belirttiğimiz üzere Allah'a isyan noktasında her sesi nispet ettiği gibi bunları da şeytana nispet etti. *En doğrusunu Allah bilir.*

Mallarına, evlâtlarına ortak ol. Bazı müfessirler şöyle demiştir: Şeytanın mallara ortak olması Câhiliye döneminde yaptıkları gibi, Allah'a bahîre,
318 sâibe, vasîle ve hâmî develeri nispet etmelerdir[273]. [§]Evlatlara gelince onları yahudileştirdiler, hıristiyanlaştırdılar ve Mecûsîleştirdiler, bu Katâde'nin görüşüdür. Bazıları şöyle demiştir: Şeytanın mallara ortak oluşu, manen pis ve haram yollarla kazanmaları, onu böyle yerlere ve helâl olmayan alanlara harcamalarıdır. Evlada ortak olmalarına ise zinadan doğan çocuklardır. Bazıları da şöyle demiştir: Mallar, ilâhları önünde kestikleri hayvanlarla ilâhlara tahsis

---

271 el-Kehf, 18/63.

272 el-A'râf, 7/27.

273 Yüce Allah'ın şu âyetine işaret ediyor: "Allah bahîre, sâibe, vasîle ve hâm (diye bazı hayvanların işaretlenip kullanımdan alıkonması) ile ilgili bir buyruk koymamıştır. Fakat inkârcılar kendi uydurdukları yalanları Allah'a yakıştırmaya çalışıyorlar; onların çoğu akıllarını kullanmıyorlar" (el-Mâide, 5/103).

ettikleri ekinler ve hayvanlardır[274]. Bu ifadelerin daha önceki **Haydi, onlardan gücünün yettiklerini sesinle (telkinde bulunarak) çağrınla ayart! Süvarilerinle yayalarınla onlara karşı ordu topla** meâlindeki âyetin sılası olması da mümkündür. Zikredilenlerin sonuna kadar, öyle ki şeytan onlara mal ve evlatta ortak olur.

Bununla beraber, Allah'ın sözünü ettiği nesnelerdeki ortaklığın anlamı, *en doğrusunu Allah bilir ya,* kendisi inşa etmek ve yaratmak itibariyle, bu mallar ile evladın gerçekte Allah'a ait olmalarıdır. Gerçek mülkiyet, belirttiğimiz sebeple Allah'a aittir, görünürdeki yararlanma ise kullarına aittir. Zira bunların hepsi, sınama hakkı dolayısıyla Allah'ındır ve onları bunlarla sınar, yararlanma hakkı ise kullarındır. Çünkü Allah'ın, kendi menfaati için bir şey yaratması mümkün değildir, belki kulların onlardan yararlanmaları için bunları yaratır. Oysa Allah kulları için şeriatler koydu, İblis de onlar için gidecekleri yollar belirledi. Bu, yüce Allah'ın şu belirttiği husustur: "Yoksa onların ortak koştukları tanrıları var da Allah'ın izin vermediği kuralları bunlar için din mi yapıyorlar?"[275] O malları Allah'ın şeriatı yolunda değil de İblis'in çizdiği yolda harcadıkları zaman İblis'i o mallara ortak etmiş olurlar. İnsanlar için çizdiği ve gösterdiği yolda şeytana itaat söz konusu olan her şeyde kullar şeytanı onlara ortak etmiş olurlar. Çünkü evlat üç sebepten dolayı istenir: Ya yalnız başına kalma durumunda onlarla ünsiyet etmek için, yahut düşmanlara karşı evlattan
yardım almak için, yahut da vefat ettikten sonra anılmak için. [§]Bunun gibi, 319
mallar da şunun için istenir: Ya hayatta iken onlardan yararlanmak için, yahut düşmana karşı yardımcı olmak için, yahut bıraktıkları hayırlarla anılmak için. Fakat eğer kullar bu malları İblis'in emrettiği yollara harcarlarsa, onu bu mallara ortak etmiş olurlar. Şeytanın, kulların mallarına ortak olması ise, onlara emredip haram kazanç elde etmelerini sağlamak ve helâl olmayan yollara harcamakla olur. Evlatta da durum böyledir. Şeytan evlada kötülüğü emreder ve kötülüğe çağırır, onlar da bu çağrıya itaat ederler ve uyarlar. İşte bu, *en doğrusunu Allah bilir ya,* şeytanın evlada ortaklığıdır.

---

274 Müellif şu âyete işaret ediyor olsa gerektir: "Allah'ın yarattığı ekin ve hayvanlardan Allah'a pay ayırıp zanlarınca, 'Bu Allah'a, bu da ortaklarımıza (putlara)' dediler. Ortakları için ayrılan Allah'a ulaşmıyor, fakat Allah için ayrılan ortaklarına ulaşıyor! Ne kötü hüküm veriyorlar!" (el-En'âm, 6/136).

275 "Allah'ın yarattığı ekin ve hayvanlardan Allah'a pay ayırıp zanlarınca, 'Bu Allah'a, bu da ortaklarımıza (putlara)' dediler. Ortakları için ayrılan Allah'a ulaşmıyor, fakat Allah için ayrılan ortaklarına ulaşıyor! Ne kötü hüküm veriyorlar!" (el-En'âm, 6/136).

Kendilerine vâdde bulun. Müfessirlerin büyük çoğunluğu bu kelime hakkında şunu söylemiştir: Yani onlara cennet yok, cehennem yok, diriliş yok diye vâdde bulun, fakat o onlara Allah'ın vâdettiğinin tersini vâdeder, Allah'ın korkuttuklarının zıddı ile korkutur. Allah'ın ümit vâdi onda tehdit olur, Allah'ın korku vâdi onda ümit vâdi olur. Bu, şu ilâhî beyanda buyurulan husustur: "Şüphesiz Allah size gerçek bir vâdde bulunmuştur; ben de size bir söz verdim ama yalancı çıktım"[276]. Yüce Allah şeytanın vâdettiklerinin yalan çıkacağını haber vermiştir. İşte bu durum **zaten şeytan insanlara aldatmadan başka bir şey vâdetmez** meâlindeki ilâhî beyanın ifadesidir. Yani yalan ve bâtıldan başka bir şey vâdetmez. Çünkü bunların hepsi vâdettiğinin tersine çıkar.

إِنَّ عِبَادِي لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ وَكَفَىٰ بِرَبِّكَ وَكِيلًا

65. "Şurası muhakkak ki benim kullarım üzerinde senin hiçbir nüfuzun olmayacaktır. Güvenip dayanmak için Rabb'in yeter."

Benim kullarım üzerinde senin hiçbir nüfuzun olmayacaktır. "Sultan" (سُلْطَانٌ) sözünün üç mânaya gelmesi muhtemeldir: Birincisi, güç ve kahırdır. İkincisi, delil ve burhandır. Üçüncüsü, velâyettir. Kudret ve kahıra gelince, Allah şeytana onları kâhretme gücü vermemiştir. İster istesinler ister dilemesinler fark etmez. Bunun gibi, şeytanın onlar üzerinde çağırdığı ve emrettiği işlerde kuvvetli bir delili de yoktur. Nitekim kıyâmet gününde şeytan şöyle diyecek: "Benim onlar üzerinde bir yaptırım gücüm yoktu"[277]. Velâyet anlamında sultana gelince, şeytanın, kendisine uymayı ve onu dost edinmeyi tercih edenler
320 hakkındadır. [§]Tıpkı şu beyanlarda buyurulduğu gibi: "Şeytanın nüfuzu sadece kendisini veli edinenler üzerindedir"[278]; "İblis, aralarından senin samimi kulların hariç, onların topunu kesinlikle yoldan çıkaracağım"[279]. Allah'a ihlâs ile bağlanan üzerinde onun bir nüfuzu yoktur. "Sultan" (سُلْطَانٌ) kelimesinin delil mânasına gelmesi muhtemeldir. Çünkü kullar Allah'ın emrine onun gönderdiği delillerle uyarlar, dolayısıyla kuruntuları ve verdiği şüpheleriyle şeytana tabî olmasınlar.

---

276 İbrâhim, 14/22.

277 İbrâhim, 14/20.

278 "Şeytanın hâkimiyeti ancak onu kendilerine veli edinenler ve onun yüzünden müşrik olanlar üzerinde geçerlidir" (en-Nahl, 16/100).

279 "İblis, 'Rabbim! Benim sapmama imkân verdiğin için yemin olsun ki ben de yeryüzünde onlara (günahları) şirin göstereceğim ve -aralarından senin samimi kulların hariç- onların topunu kesinlikle yoldan çıkaracağım' dedi" (el-Hicr, 15/39-40).

Güvenip dayanmak için Rabb'in yeter. "Vekîlen" (وَكٖيلًا) kelimesinin, seni şeytanın yaldızlı sözlerinden ve aldatmalarından koruyan bir koruyucu olarak, şeytanın tuzaklarına karşı sana yardım edici olarak, korkunca sığınacağın sığınak olarak, bütün işlerinde dayanacağın bir dayanak olarak yeter anlamlarına gelmesi muhtemeldir.

رَبُّكُمُ الَّذٖى يُزْجٖى لَكُمُ الْفُلْكَ فِى الْبَحْرِ لِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهٖ اِنَّهُ كَانَ بِكُمْ رَحٖيمًا ﴿٦٦﴾

66. "Lütfuna nâil olasınız diye denizde gemileri sizin için yüzdüren Rabb'inizdir. Doğrusu O size çok merhametlidir."

Lütfuna nâil olasınız diye denizde gemileri sizin için yüzdüren Rabb'inizdir. "Yüzcî" (يزجى) gemiyi, denizde akıtır, sevkeder ve seyrettirir. Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: Allah denizde gemileri bizim emrimize verdi, karada da hayvanları emrimize verdi ki, onlara binerek denizlerde, çöllerde ve karada mesafe katedelim, bu sayede uzak ülkelerde bizim için yaratılan ihtiyaçlarımıza ve uzak mekânlara ulaşalım. Nitekim bunu şu ilâhî beyanda söylemiştir: "Karada ve denizde yol alıp ilerlemenizi sağlayan O'dur"[280]. Yani Allah onları bizim emrimize verdi. Biz şöyle deriz: Bunun gibi, sözü edilen nimetleri bizim emrimize Allah verdi. Ancak bu işlerin Allah'a nispet edilmesi, "denizde ve karadaki seyrimizi ve dolaşmamızı o yarattı" ve "bizim fiillerimiz Allah tarafından yaratılmıştır" dememize göredir. [§]Sonra ondaki kudreti, 321
hakimiyeti ve bilgisini hatırlatıyor. Şöyle ki Allah ağacı yarattı ve ağır bir cisim olmasına rağmen, ona su üzerinde duracak bir özellik vermiştir. Ağırlığı olan cisimlerin tabiatlarından biri suda süzülüp dibe inmektir. Ahşabın su üzerinde durmasını sağlayan özelliğin ne olduğunu anlamıyoruz, halbuki ağırlığı ağaçtan daha az olan nesneler suya batmakta ve dibe inmektedir. Yahut ağaç tabiatı gereği Allah'ın lütfu sebebiyle, suyun üzerinde duracak ve dibe batmayacak şekilde yaratılmıştır. İçindeki bizim anlayamadığımız bir özellik sebebiyle yahutta kendi lütfu ile suyun üzerinde duracak bir nesneyi inşa etmeye gücü yeten Allah, insanların aklı bunu idrak etmese ve anlayışı bundan âciz kalsa da bu insanları yaratmaya ve yok olup gittikten sonra onu yeniden yaratmaya elbette kādirdir. Tabiatı suda süzülmek ve dibe batmak olan bir ahşabı su üzerinde duracak ve hareketsiz olarak kalacak şekilde yarattığı gibi, elbette sö-

---

280 Yûnus, 10/22.

zünü ettiklerimizi yapmaya kādir olur. Gemilerin geçmesi için denizlerdeki dalgaları sakinleştirmeye kādir olan ve akarsuda seyreder gibi gemilerin orada seyretmeleri için rüzgârları yaratan ve bu şekilde bunları yapmaya kādir olan, yok olduktan sonra canlıları belirttiğimiz şekilde diriltmeye kādir olur. Bunda, belirttiğimiz gibi, Allah'ın, şükretmemizi bize öğüt vermesi, kendisine saygı duymamız, herhangi bir şey üzerinde gücünü ve hâkimiyetini inkâr etmememiz için kendi nimetlerini hatırlatması vardır. Bununla beraber, akıllar anlama noktasında eksik olduğu için insanlardan bazıları bunu inkâr etmektedir.

Bu beyanda ayrıca çeşitli anlamlara işaretler bulunmaktadır: Birincisi, denizleri ve karaları katetmeye kendileriyle ulaşılan gemileri ve gemilerle taşıma yapmak gibi yolları öğretmeye işaret vardır. İkincisi, denizleri ve karaları bizim emrimize vermektir. Öyle ki bunlar eğer bizim emrimize verilmemiş olsaydı onları kullanmak bizim için mümkün olmazdı. Üçüncüsü Hz. Muhammed'in peygamberliğini göstermesidir. Çünkü eğer gökten bir haber gelmeseydi, uzak beldelerde ve uzak mekânlarda ihtiyaçlarımızı karşılayacak unsurların bulunduğunu bilemezdik. Bu mekânlara götüren o deniz yolunu ancak resûlün Allah Teâlâ'dan getirdiği haberle bilebilirdik.

322 **[§]O size çok merhametlidir.** Bazıları şöyle demiştir: Sizin için gemileri, uzak beldelerde sizin için yarattığı rızıklarınıza ulaşmanız için hayvanları yaratması, Allah'ın rahmetindendir. Bazıları da şöyle demiştir: Tövbe edip hatalarınızdan dönünce, Allah size çok merhamet edendir. Yahut âyet inananlar hakkındadır, Allah ise inananlara merhamet etmeye devam etmektedir. Eğer bu ifade rızıklar hakkında ise o zaman bütün insanlar içindir.

Eğer Senevîler şu soruyu sorarlarsa: Siz Rabb'inizi rahmet ve şefkatle niteliyorsunuz. Oysa ki o sizi öldürüyor, katlediyor, üzerinize şiddet ve sıkıntılar, külfetler yüklüyor, bunlar rahmet sıfatının bir sonucu değildir.

Buna şöyle cevap verilir: Birden fazla yerde bu sorunun cevabını size belirttik. Şöyle ki: Kişi kendisine karşı çok merhametlidir, nefsine karşı rahmet ve şefkati vardır, bununla beraber kendisine sıkıntılar ve büyük külfetler yükler, çünkü sonunda bunlardan bir fayda umar; hacamat yaptırmak, kan aldırmak, tadı hoş olmayan ilâçlar içmek bunun örnekleridir. Şayet bunların sonunda sağlanacak faydayı düşünmezse bunlara tahammül göstermez. Ana-baba da böyledir, herkesin bildiği şekilde çocuklarına karşı merhamet ve şefkatleri vardır. Fakat buna rağmen, çocuklarına sözünü ettiğimiz sıkıntılı işleri, büyük külfetleri yüklerler, çünkü sonuçta onlar lehine bir fayda umarlar. Buna rağmen ana-babanın yükledikleri bu külfet ve sıkıntılar kendilerinin merhamet

ve şefkatle nitelemelerine engel olmaz. Bunun gibi, yüce Allah'ın bize yüklediği külfetler ve verdiği sıkıntılar onun rahmetle nitelenmesine engel olmaz ve bunlar onu hikmet dairesinin dışına çıkarmaz, bilakis O -kendisinin buyurduğu gibi- "Merhamet edenlerin en merhametlisidir"[281].

وَاِذَا مَسَّكُمُ الضُّرُّ فِى الْبَحْرِ ضَلَّ مَنْ تَدْعُونَ اِلَّٓا اِيَّاهُ فَلَمَّا نَجّٰيكُمْ اِلَى الْبَرِّ اَعْرَضْتُمْ وَكَانَ الْاِنْسَانُ كَفُورًا

67. "Denizde bir tehlikeyle yüzyüze geldiğinizde Allah'tan başka bütün yardıma çağırdıklarınız kaybolup gider. O sizi kurtarıp karaya çıkardığında ise yüz çevirirsiniz. İnsanoğlu çok nankördür!"

Denizde bir tehlikeyle yüzyüze geldiğinizde Allah'tan başka bütün yardıma çağırdıklarınız kaybolup gider. Yani onların putlara ibadetten umdukları şey bâtıl olmuş, sadece Allah'a ibadet kalmıştır. Çünkü Allah'a ibadetten umulan akıbet bâtıl olmaz.

[§]Çünkü onlar putlara ve resimli heykellere tapıyorlar ve şöyle diyorlar- 323
dı: "Onlar Allah katında bizim şefaatçilerimizdir"[282]; "Biz onlara, sadece bizi direkt olarak Allah'a yaklaştırmaları için ibadet ediyoruz"[283]. Putlara taptıkları için Allah Teâlâ onların cahilliğinden ve âhirette o putlardan umduklarını vermekten onların âciz olduklarını, çünkü putların, dünyada kendilerine dokunan belâ ve musibetlerden hiçbirini defetme imkânına sahip olmadıklarını haber vermiştir, âhirette onlardan bunu nasıl beklerler? **Allah'tan başka bütün yardıma çağırdıklarınız kaybolup gider.** Yani Allah'tan başka taptıkları ilâhlar yok olur, sadece ibadete hak kazanan ilâh kalır, çünkü size O yardım etmiştir, sizi yok olmaktan O kurtarmıştır. **O sizi kurtarıp karaya çıkardığında.** Onların âdetleri böyle idi, kendilerinin helâk olmasından korktukları zaman, Allah'a halisane bir şekilde dua ederlerdi. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda buyurulduğu gibi: "Onlar bir gemiye bindikleri zaman (fırtına korkusuyla), kendisine içten bir inanç ve bağlılıkla Allah'a yakarırlar"[284]; "Karada ve denizde yol

---

281 Yûsuf, 12/64.

282 Yûnus, 10/18.

283 ez-Zümer, 39/3.

284 "Onlar bir gemiye bindikleri zaman (fırtına korkusuyla), kendisine içten bir inanç ve bağlılıkla Allah'a yakarırlar; fakat onları sağ salim karaya çıkardığında bakarsın ki yine Allah'a ortak koşuyorlar" (el-Ankebût, 29/65).

alıp ilerlemenizi sağlayan O'dur. Gemide bulunduğunuzda, güzel bir rüzgârla gemiler onları kaydırıp götürdüğü ve bu yüzden sevinç içinde oldukları sırada onları bir fırtına yakalayarak üzerlerine her taraftan dev dalgalar gelmeye başlar, kuşatıldıklarını zannederler, (işte bu durumda) 'Eğer bizi bu felâketten kurtarırsan vallahi sana şükredenlerden olacağız' diye -din ve ibadeti yalnız O'na özgü kılarak- Allah'a dua ederler"[285]. **O sizi kurtarıp karaya çıkardığında ise yüz çevirirsiniz.** Bu beyanın, verdiğiniz ahdi tutmaktan ve vâdinizi yerine getirmekten yüz çevirirsiniz mânasına gelmesi muhtemeldir. Çünkü onlar: "Eğer bizi bundan kurtarırsanız elbette şükredenlerden olacağız derler." Onlar bu vâdlerinden yüz çevirdiler ve onu yerine getirmediler.

İnsanoğlu çok nankördür! Rabb'inin nimetlerine karşı çok nankördür. Allah onların cahilliklerini iki yönden hatırlatıyor: Birincisi genişlik durumunda kendilerine nimet veremeyeceğini, şiddet durumunda kendilerinden belâyı defedemeyeceklerini bildiği kimselere ibadet etmeleridir. İkincisi: Duyular âleminde başka birine nimet veren ve ona ihsanda bulunan kimseye şükredilir ve övülür. Herhangi birine insanlardan bir belâ ve şiddet gelirse, ona
324 beddua ve lânet eder. Kâfirlerin Allah ile muameleleri [§]halkın birbiri ile muamelelerinin hilafınadır. Şiddet ve ve belâ durumunda ona halisane dua ederler, genişlik zamanında ise nankörlük ederler. *En doğrusunu Allah bilir.*

اَفَاَمِنْتُمْ اَنْ يَخْسِفَ بِكُمْ جَانِبَ الْبَرِّ اَوْ يُرْسِلَ عَلَيْكُمْ حَاصِبًا ثُمَّ لَا تَجِدُوا لَكُمْ وَكِيلًاۙ ﴿٦٨﴾

68. "Peki, O'nun sizi karada yerin dibine geçirmeyeceğinden yahut başınıza taş yağdırmayacağından emin misiniz? Sonra kendinize bir koruyucu da bulamazsınız."

Peki, O'nun sizi karada yerin dibine geçirmeyeceğinden emin misiniz? Nitekim bir kavmi karaya gömdü **yahut başınıza taş yağdırmayacağından emin misiniz?** Nitekim başka bir kavme taş yağdırmıştı. Onlar çakıl taşları idiler, onları bunlarla helâk etmiştir. **Sonra kendinize bir koruyucu da bulamazsınız.** Size yardım edecek bir yardımcı yahut yaslanacağınız bir dayanak bulamazsınız.

---

[285] Yûnus, 10/22-23

اَمْ اَمِنْتُمْ اَنْ يُعِيدَكُمْ فِيهِ تَارَةً اُخْرٰى فَيُرْسِلَ عَلَيْكُمْ قَاصِفًا
مِنَ الرّ۪يحِ فَيُغْرِقَكُمْ بِمَا كَفَرْتُمْ ثُمَّ لَا تَجِدُوا لَكُمْ عَلَيْنَا بِه۪
تَب۪يعًا

69. "Yahut sizi bir defa daha denize döndürüp üzerinize bir kasırga göndererek -inkâr etmeniz sebebiyle- sizi boğmayacağından emin misiniz? O zaman bize karşı size arka çıkacak birini de bulamazsınız."

Yahut sizi bir defa daha denize döndürmesinden emin misiniz? Yani sizi bir defa daha denize binmeye muhtaç kılmasından emin misiniz? Yahut **inkâr etmeniz sebebiyle sizi boğmayacağından emin misiniz?** Yahut bu ifade şunu hatırlatır: Sözü edilen gemiyi inşa, onu denizde yürütme, dalgalarını teskin etme ve denizin korkularını defetmeye gücü yeten, sizi karada yok etmeye yahut ikinci defa sizi denize döndürüp orada boğmaya elbette gücü yeter.

Yahut sizi bir defa daha boğmayacağından emin misiniz? Bu beyanda belirtilen husus şu âyetlerde dile getirilmiştir: "Lütfuna nâil olasınız diye denizde gemileri sizin için yüzdüren Rabb'inizdir"[286]; "Karada ve denizde yol alıp ilerlemenizi sağlayan O'dur"[287] Bu ilâhî beyanlar kulların fiillerinde Allah'ın yaratmasına dair delil vardır. Çünkü onlar karada yürürler de denizde gemilerini yürütürler. Bununla beraber, denizde gemileri yürütmeyi de karada yürümeyi de kendinse nispet etti ki, Allah'ın bu işlerde yaratma fonksiyonunun bulunduğu bilinsin.

Sonra kendinize bir koruyucu da bulamazsınız. Allah "tebîan" (تَب۪يعًا) buyurdu. Yani kanlarınız sebebiyle bizi takip eden ve o kan bedelinizi bizden talep edenler demektir. Ebû Avsece şöyle demiştir: "Tebî" (النبيع) kefil demektir. Bir yerde muhakeme olanlara da deniliyor. Başkaları onun "tebia"dan geldiğini söylemiştir. [§]Yani **kendinize tabî olacak birini bulamazsınız.** İbn Kuteybe 325
şunu söylemiştir: "Hâsıb" (الحاصب) rüzgârdır, hâsıb adını almasının sebebi, çakıl taşlarını atmasıdır, bunlar da küçük çakıl taşlarıdır. "Kāsıf" (قَاصِفًا) ise ağaçları kıran şiddetli kasırgadır[288].

286 el-İsrâ, 17/66.
287 Yûnus, 10/22.
288 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 259.

وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَن۪ٓي اٰدَمَ وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ
الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلٰى كَث۪يرٍ مِمَّنْ خَلَقْنَا تَفْض۪يلًا

70. “Andolsun biz insanoğluna şan, şeref ve nimetler verdik; onları karada ve denizde taşıdık, kendilerine güzel güzel rızıklar verdik ve onları yarattıklarımızın çoğundan üstün kıldık.”

Andolsun biz insanoğluna şan, şeref ve nimetler verdik. Âdemoğullarını en güzel şekilde yaratmak suretiyle onlara ikram etmiştir. Tıpkı şu ilâhî beyanda da belirtildiği gibi: “Size şekil veren, şeklinizi de güzel yapan ve sizi temiz nimetlerle rızıklandıran Allah’tır”[289]. “Biz insanı en güzel biçimde yaratmışızdır”[290]. Buyurduğu gibi insanı en güzel bir biçimde ve en güzel boyda yaratmıştır. Aynı zamanda kendilerinde, lütufları zilletten, güzellikleri çirkinliklerden, hikmeti anlamsızlıktan, hayrı şerden ayıracakları akıllar var etmek suretiyle onlara izzet ve şeref verdi. Yine onlarda hikmeti ve hayrı konuştukları, hikmetleri anlayıp bir araya getirmeye ulaştıkları bir dil yarattı. Yine rızıklarını en helâl hoş rızık yapmak, onlardan fazla olan (ve ihtiyaç sahibine verilmediği takdirde) kirli olan kısmını başkalarına bırakmak suretiyle şerefli ve aziz kıldı; yeryüzünde bulunan her şeyi yararlanmaları için yaratmak suretiyle şerefli ve aziz kıldı. Tıpkı şu beyanda belirtildiği gibi: “Allah yeryüzünde bulunan her şeyi sizin için yaratmıştır”[291]. Yine bütün yaratıkları emrine verdiği için insanoğlunu şerefli ve üstün yaratmıştır. Tıpkı şu beyanda belirtildiği gibi: “Göklerde ve yerde ne varsa hepsini sizin için yaratmıştır”[292]. Yine âdemoğullarını, bütün yaratıkları var etmenin amacı yapmıştır; âdemoğullarını, gökleri ve yeri, güneşi ve ayı, denizleri ve karaları, zor ve şiddetli olan her şeyi kullanmayı diğer yaratıklar için hazırlanmamış biçimde ihtiyaçlarına ve menfaatlerine hazır hale getirmekle onları üstün kılmıştır. İşte insanların diğer yaratıklara üstün kılınması bu açıdandır.

326 [§]Allah’ın, âdemoğullarını üstün kılmasının, Hz. Âdem’i üstün kılmasından dolayı olması mümkündür. Yine Âdem’i üstün kılması meleklerini ona secde ettirmesinden ve onu meleklere de peygamber olarak göndermesinden dolayı olması da mümkündür. Çünkü Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: “Ey

289 el-Mü’min, 40/64.
290 et-Tîn, 95/4.
291 el-Bakara, 2/29.
292 el-Câsiye, 45/13.

Âdem! Onlara isimlerini haber ver"[293]. Allah Teâlâ Âdem'i (a.s.) üstün kılınca, onun oğulları da onun gibi üstün kılınmış oldular. İşte bu sebeple şunu ifade ediyoruz: Oğula hakaret etmekle babaya da hakaret edilmiş olur.

"Âdemoğullarının diğer hayvanlar ve yaratıklar üzerine üstünlüğü elleri ile yiyip içmelerdir, diğer hayvanlar ise ağızları ile yer içerler" diye müfessirlerce yapılan yorum işte bu sözü edilen üstün kılınmadır. Ancak Âdem için bunu bir özellik olarak belirtmesinde büyük bir hikmet ve fazilet yoktur (el ile yemek içmek). Fakat Allah âdemoğullarını, daha önce belirttiğimiz gibi lütuflar yönünden üstün ve aziz kılmıştır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Onları karada ve denizde taşıdık. İşte bu sözünü ettiğimiz âdemoğullarının aziz kılınması ve meleklere karşı üstün tutulmasıdır. Ayrıca bunun iki türlü yorumlanmaya ihtimali vardır: Birincisi Allah'ın kara parçaları ile denizi âdemoğullarının emrine vermesi, böylece denizin içinde ve yüzeyinde bulunan çeşitli mallara ve menfaatlere ulaşmalarıdır. Kara parçaları da böyledir, içinde ve yüzeyinde bulunan mallar ve menfaatlere ulaşmaları için insanların emrine verilmiştir. İkincisi: Deniz ile kara parçalarının ötesinden ihtiyaçlarını giderecekleri öyle şeyler yarattı ki başka yaratıkların ötelerde ihtiyaçlarını giderecekleri şeyler yaratmamıştır. İşte bu insanların diğer yaratıklara üstün kılınmasının bir başka anlamıdır. Bunun yanında, **biz insanoğluna şan, şeref ve nimetler verdik,** meâlindeki beyanın ardından, insanoğlunun sözü edilen üstün kılınması ve ikram edilmesinin açıklamasıdır. Çünkü yüce Allah, **onları karada ve denizde taşıdık, kendilerine güzel güzel rızıklar verdik** buyurmuştur. Allah Teâlâ'nın, âdemoğullarını şerefli kılması ve onları üstün olarak yaratmasının, başka varlık türlerinden seçmediği şekilde onların içinden nebîler ve resûller, takva sahibi kimseler ve hayırlı insanlar çıkarması tarzında olması da mümkündür. Görmez misin ki Mûsâ (a.s.) şöyle demiştir: "Ey kavmim! Allah'ın, üzerinizdeki nimetini hatırlayın"[294].

[§]Kendilerine güzel güzel rızıklar verdik. O da belirttiğimiz şu nimet- 327
lerdir: Allah onların rızıklarını ve gıdalarını temizlikte nihaî dereceye ulaşmış özellikte yaptı. Öyle ki insanların dışındaki hayvanların gıdası ve rızkı böyle temiz değildir, çünkü hayvanlar insan yiyeceklerinden artan, iğrenilecek, sert, kepek ve diğer unsurlar çıkarıldıktan sonra artanları yiyorlar. İnsanların yi-

---

293 el-Bakara, 2/33.

294 "Bir zamanlar Mûsâ kavmine şöyle demişti: 'Ey kavmim! Allah'ın size lütfettiği nimeti hatırlayın. Zira O, içinizden peygamberler çıkardı, sizi hükümdarlar kıldı ve âlemlerde hiçbir kimseye vermediğini size verdi'" (el-Mâide, 5/20).

yecekleri pişirmede ve olgunlaşmada ve yumuşaklıkta son noktaya ulaştırdı. İnsanlar dışında kalan hayvanlar, gıdalarını çiğ olarak olduğu gibi, pişmemiş ve olgunlaşmamış halde iken yerler, bununla beraber, bunlarda iğrençlik ve eziyet veren özellikler vardır.

Ve onları yarattıklarımızın çoğundan üstün kıldık[295]. Bazı müfessirler şöyle demiştir: Allah Teâlâ **yarattıklarımızın birçoğuna onları üstün kıldık** meâlindeki beyan şöyle açıklanır: Melekler dışındaki cinlere, şeytanlara ve şeytanların arkadaşlarına üstün kıldık. Bazıları da şöyle demiştir: **Yarattıklarımızın çoğundan üstün kıldık,** yani canlılara, dört ayaklı hayvanlara üstün kıldık anlamında demektir. **Üstün** elleri ile yemek yemelerinden ötürü ve rızıklarını da dört ayaklı hayvanların rızkından farklı yapmak suretiyle… **Yarattıklarımızın çoğu üzerine,** yani yeryüzünde bulunanlardan cinler ve diğerlerinden üstün kıldık, çünkü cinlere, kendilerinden bir resûl gönderilmedi, onlara ayrı bir kitap da indirilmedi; belirttiğimiz gibi onların rızıkları, beşerin yediklerininden artan kemik, dışkı ve diğer maddelerdir. İnsanların diğer yaratıklar üzerine üstün kılınmasının anlamı işte budur.

İnsanların melekler üzerine, meleklerin de insanlar üzerine üstün kılınmasına dair söze gelince, biz bunlardan hiçbiri hakkında söz söylemek istemiyoruz. Çünkü bu konuda bir bilgiye sahip değiliz, bilmeye de ihtiyacımız yoktur. Bu durum hakkındaki bilgi Allah'a aittir. İnsanları melekler üzerine, melekleri de insanlar üzerine üstün kılmak bizi ilgilendiren bir şey değildir. En kötü ve en fâsık bir insanla, göz açıp kapayacak kadar bir zaman bile Allah'a isyan etmeyenleri bir araya getirip "İnsanlar meleklerden daha üstündürler" diyerek değerlendirme yapmak caiz değildir. Fakat ille de bir söz söylemek gerekirse; peygamberler, elçiler ve en çok takva sahibi kimselerle melekler tafdil meselesinde bir araya getirilir, o zaman bazısının bazısından üstün olduğundan söz edilebilir. Yukarıda söylediğimiz gibi, bu mesele hakkında hüküm Allah'a ait olup bizi ilgilendiren bir şey yoktur. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

295 Âdemoğulları ve Allah'ın Âdem'i onlar üzerine şerefli ve üstün kılması hakkında zikredilen şeyin, insanlar arasından gönderdiği peygamberler, elçiler, takva sahipleri ve hayırlı kimseler olması caizdir. Çünkü Allah insanlardan başkasına bu üstünlüğü vermemiştir. Görmez misin ki Mûsâ'dan (a.s.) söz ederek: "Ey Kavmim! Allah'ın sizin üzerinizdeki nimetini hatırlayın." buyurmuştur. Ve yine buradaki: "Ademoğullarına güzel güzel rızıklar verdik" ilâhî beyanı da böyledir.

يَوْمَ نَدْعُوا كُلَّ اُنَاسٍ بِاِمَامِهِمْ فَمَنْ اُو۫تِيَ كِتَابَهُ بِيَم۪ينِه۪ فَاُو۬لٰٓئِكَ
يَقْرَؤُ۫نَ كِتَابَهُمْ وَلَا يُظْلَمُونَ فَت۪يلًا

[§]71. "Her insan topluluğunu önderleriyle birlikte çağıracağımız o 328
günde kimlerin amel defterleri sağından verilirse işte onlar amel defterlerini okuyacaklar ve en küçük bir haksızlığa uğramayacaklar."

Her insan topluluğunu önderleriyle birlikte çağıracağız. Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: Bu cümle "O gün Allah sizi çağıracak ve siz, (dünyada) çok az kaldığınız zaman içinde O'na hamdederek çağrısına uyacaksınız"[296] meâlindeki beyanla ilgilidir. Hangi gün? diye soracaklar, Allah Teâlâ da şöyle cevap verecek: **Her insan topluluğunu önderleri ile çağıracağız. Önderleri ile** anlamına gelen "bi imâmihim" (بإمامهم) kelimesi hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları **önderleri ile çağıracağız,** meâlindeki beyana şu anlamı vermiştir: Yani kabul ettikleri ve savundukları din ile demektir, herkes bağlı bulunduğu ve savunduğu din ile çağrılacaktır. Bazıları "bi imâmihim" kelimesine, başları ve kendilerini saptıran imamları ile, yani tâbi olanlar önderleri ile ve onları saptıran başları ile çağrılacaktır, hatta bazıları bazılarını kötüleyecek, bazıları bazılarına lânet edecek ve bazıları bazılarından uzaklaşmaya çalışacaktır, diye anlam vermiştir. Tıpkı şu beyanlarda buyurulduğu gibi: "İşte o zaman, izlenenler, kendilerini izleyenlerden hızla uzaklaşmışlardır"[297]; "İbrahim onlara şöyle demişti: 'Sizler, sırf dünya hayatında aranızdaki sevgi (ve çıkar) ilişkisini sürdürmek için Allah'ı bırakıp kendinize birtakım putlar edindiniz. Sonra kıyâmet gününde birbirinizi tanımayacak, birbirinize lânetler yağdıracaksınız'"[298]; "Horlananlar büyüklük taslayanlara şöyle derler: 'Siz olmasaydınız, hiç kuşkusuz biz iman ederdik'"[299]. Liderlere tabî olanlar, uydukları kimselerle beraber çağrılacaklardır. Bazıları şöyle demiştir: Her bir

---

296 el-İsrâ, 17/52.

297 "İşte o zaman, izlenenler, kendilerini izleyenlerden hızla uzaklaşmışlardır; artık azabı görmüşler, aralarındaki bağlar kopmuştur" (el-Bakara, 2/166).

298 "İbrahim onlara şöyle demişti: 'Sizler, sırf dünya hayatında aranızdaki sevgi (ve çıkar) ilişkisini sürdürmek için Allah'ı bırakıp kendinize birtakım putlar edindiniz. Sonra kıyâmet gününde birbirinizi tanımayacak, birbirinize lânetler yağdıracaksınız'" (el-Ankebût, 29/25).

299 "İnkâr edenler şöyle dediler: 'Biz ne bu Kur'ân'a inanırız ne de bundan öncekilere!' Sen o zâlimleri Rab'lerinin huzurunda, tutuklanmış halde birbirlerine söz atarlarken bir görsen! Horlananlar büyüklük taslayanlara şöyle derler: 'Siz olmasaydınız, hiç kuşkusuz biz iman ederdik'" (Sebe', 34/31).

insan topluluğu kendilerini çağıran davetçileri ile çağrılacaktır; eğer davetçi peygamberse onunla, şeytansa şeytanla çağrılacaktır. Bu yorum daha önce sözünü ettiğimiz anlama yakındır. Bazıları "bi imâmihim" kelimesi hakkında şunu söylemişlerdir: Bu, meleklerin amellerini yazdıkları kitaplarla anlamına gelir. Bazıları da şöyle demiştir: Kendilerine indirilen kitapla. Aleyhlerinde kuvvetli delillerin bulunduğunu, uyduklarına delilsiz ve kanıtsız olarak tâbi olmaları sebebiyle kendilerine azabın gerekliliğini bilsinler diye herkes sözü edilen önderlerle çağrılacaktır.

Yukarıdaki görüşlerin özeti şu üç noktaya varıyor: Birincisi, kıyâmet gününde her insan topluluğunun önderi çağrılır, insanların bu önderi ya hayırda olur, ya şerde olur; sonra ona yaptığının karşılığı verilir, ardından tâbilerini
329 kendileri için hazırlanan sevap ve azaba çağırmakla mükellef kılınır. [§]İkincisi, hayır ve şerde öncülük eden her önder ve reis, yaptıkları davete uyanlarla beraber çağrılır; meselâ her peygamber kendisine uyan kavmi ile beraber çağrılır, şerre çağıran her önder ve şeytan da onların peşi sıra çağrılır. Üçüncüsü: "Bi imâmihim" demek, yaptıkları işlerin yazıldığı kitapları ile demektir. Tıpkı şu beyanda buyurulduğu gibi: "Kıyâmet gününde insana, açılmış vaziyette önüne konulacak olan bir kitap çıkaracağız"[300] ve benzeri âyetler.

O günde kimlerin amel defterleri sağından verilirse. Hepsi kitaplarını okuyacaklar, ancak mümin kul kitabına bakınca orada yazılı olanlardan dolayı ferahlayıp sevinecek, Allah'ın hüccetlerine uyduğu için okumak kendisine kolaylaştırılacak ve basitleşecek. Kâfire gelince kitaba bakınca üzülecek, kederlenecek ve kitabını okumak kendisi için zorlaşacak. Tıpkı şu beyanlarda belirtildiği gibi: "Kitabı sağ tarafından verilen kimse der ki "Alın kitabımı okuyun. Doğrusu ben, hesabımla karşılaşacağımı zaten biliyordum"[301]; "Kitabı sol tarafından verilene gelince o, "Keşke" der, "Bana kitabım verilmeseydi"[302]. Çünkü uyduğu kimselere delilsiz uymuştur. Yahut şu olur: Mümin kul kitabına baktığı zaman kötülüklerinin bağışlanmış olduğunu görür. Tıpkı şu beyanda belirtildiği gibi: "İşte cennetlikler arasında olan bu kimselerin, yaptıklarının güzelini kabul ederiz, kötülüklerini de görmezlikten geliriz"[303]. Bunu görünce

300 el-İsrâ, 17/13.

301 el-Hâkka, 69/19-20.

302 "Kitabı sol tarafından verilene gelince o, 'Keşke' der, 'Bana kitabım verilmeseydi de hesabımın ne olduğunu bilmeseydim!'" (el-Hâkka, 69/25-26).

303 "İşte cennetlikler arasında olan bu kimselerin, yaptıklarının güzelini kabul ederiz, kötülüklerini de görmezlikten geliriz. Bu kendilerine yapılagelen gerçek vâddir" (el-Ahkâf, 46/16).

mümin olan ferahlar, kâfir ise aleyhine olarak kötülüklerinin bâki olduğunu, yaptığı iyiliklerin de geçersiz olduğunu görerek bundan dolayı üzülüp kederlenir. Yüce Allah işte bunun için söylediğini söyledi. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَمَنْ كَانَ فِي هٰذِهِ أَعْمٰى فَهُوَ فِي الْاٰخِرَةِ أَعْمٰى وَأَضَلُّ سَبِيلًا

72. "Bu dünyada kör olan âhirette de kördür, yolunu daha da şaşırmıştır."

Bu dünyada kör olan âhirette de kördür, yolunu daha da şaşırmıştır. Bazıları şöyle demiştir: Bu varlığının işaretleri ve birliğinin delilleri çok olmakla birlikte dünya hayatında Allah'ı birlemekte ve O'na iman etmekte kör olan, âhirete ve öldükten sonra dirilmeye dair âyetlere karşı da kördür. Bazıları da
Bu dünyada kör olan meâlindeki beyan hakkında haktan kör olan, [§]onun 330
delillerinden **âhrette de kördür** demiştir. Çünkü hakkın kendisine karşı kör olunca, onun delillerine karşı da kör olmuştur. Buradaki "fî" (فى) harf-i cerri "'an" (عن) harf-i cerri mânasında olur. Çünkü Allah'ın birliğine işaret eden delillerle diğer âyetler, öldükten sonra dirilmeye ve âhirete işaret edenlerden daha çoktur. Çünkü hiçbir şey yoktur ki, onda Allah'ın birliğinin izi, ilâhlığına işaret eden deliller olmasın. Âhiret hakkındaki durum ise böyle değildir. Dolayısıyla Allah'ın varlığı ve birliği konusunda kör olan âhirete iman noktasında daha fazla kördür. Bazıları şöyle söylemiştir: Bu dünyada Allah'a imanda kör olan âhirette Allah'a iman etmekte daha kördür. Çünkü dünya, kendisine iman etmenin kabul olunduğu yerdir, âhirette ise iman kabul olunmaz. Bu, şu beyanda söylenen husustur: "Artık kendileriyle arzuladıkları şeyler arasına bir set çekilmiştir."[304] Yani kendileri ile arzu ettikleri iman arasına bir engel girdi. Nitekim bu durum "tıpkı daha önce benzerlerine yapıldığı gibi"[305] meâlindeki âyette belirtilmiştir. Yani Allah'ın şiddet ve azabını görünce kendileri ile benzerleri arasına set çekildi. Bu Hasan-ı Basrî'nin görüşüdür. Ebû Bekir el-Esam da buna yakın sözler söylemiştir. O sözler de şunlardır: Bu dünyada cehaletinden dolayı hakka ve doğruya karşı kör olan kimse, âhirette doğruyu ve gerçeği bilme noktasında daha da kördür yahut buna benzer sözler söylemiştir. Bazıları da şunu söylemiştir: Dünyada iken kalbi Allah'a imana ve tevhide karşı kör ise, o kişi âhirette gözü ve diğer duyuları daha da kör olur. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda buyurulduğu gibi: "O der ki: 'Ey Rabbim! Beni niçin kör olarak

---

304 "Artık kendileriyle arzuladıkları arasına bir set çekilmiştir; tıpkı daha önce benzerlerine yapıldığı gibi. Çünkü onlar sürekli şaşkınlığa iten bir kuşku içindeydiler" (Sebe', 34/54).

305 Aynı âyet.

haşrettin? Halbuki daha önce gören biriydim'"[306]; "Kıyâmet gününde onları kör, dilsiz ve sağır bir halde yüzükoyun süründürerek toplarız"[307]. Sözü edilen şekilde onların duyuları gitmiş olarak haşredileceklerdir, çünkü onlar dünyada duyu organları olduğu halde bunlardan faydalanmayı terketmişlerdir.

Bu dünyada kör olan. Bu beyanın, Allah'a iftira atmak suretiyle kör olan âhirette de kördür diye yorumlanmaya ihtimali vardır. Tıpkı şu beyanlarda belirtildiği gibi: "Sonra onların mazeretleri "Rabbimiz Allah'a andolsun ki biz ortak koşanlar olmadık" demekten başka bir şey olmadı"[308] ve benzeri âyetlerde
331 olduğu gibi, [§]âhirette Allah'a iftira ediyorlar, dünyada yalan konuştukları gibi yalan konuşuyorlar. Şu beyanda olduğu gibi: "Keşke bizim şefaatçilerimiz olsa da bize şefaat etseler veya (dünyaya) geri döndürülsek de yapmış olduğumuz amelleri başka türlü yapsak!"[309] yüce Allah onlardan şöyle haber verdi: "Hayır! Daha önce gizlemekte oldukları şeyler apaçık önlerine çıktı. Geri gönderilseler bile, yine kendilerine yasaklanan şeylere döneceklerdir. Zira onlar gerçekten yalancıdırlar"[310]. Katâde **bu dünyada kör olan** meâlindeki beyan hakkında şöyle demiştir: Allah şöyle buyuruyor: "Dünyada, Allah'ın gösterdiği göklerin ve yerin, dağların ve yıldızların yaratılışı hakkında kör olan, görmediği âhiret hayatında da **kördür ve yolunu daha da şaşırmıştır.** Bu yorum daha önce sözünü ettiğimiz yoruma yakındır. İbn Abbâs (r.a.) da şöyle demiştir: Bu nimetlerin Allah katından olduğunu bilmeye karşı kör olan, **âhirette hüccetini** bilmeye karşı daha kördür[311]. Şöyle de denilebilir: Allah'ın dinine karşı **bu dünyada kör olan âhirette daha da kördür ve yolunu daha çok şaşırmıştır.** Bunun hakkında: Delilinde sapmıştır da denilebilir. İbn Abbâs dışındaki bir müfessir de şöyle demiştir: Bu nimetlere karşı kör olan, yani kâfir olan, nimetleri gördüğü halde, onların Allah'tan olduğunu bilip de Rabb'ine şükretmeyen kimse, âhirette daha da kördür. Allah şöyle buyuruyor: Dünyada kör olan, âhirete ait hallerden olan diriliş ve ceza gibi görmediğimiz (gaib) işlere karşı kör olan orada daha çok kördür ve daha çok yolunu şaşırmıştır. Bu yorumların bazısı bazısına yakındır. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

306 Tâhâ, 20/125.

307 el-İsrâ, 17/97.

308 el-En'âm, 6/23.

309 el-A'râf, 7/23.

310 el-En'âm, 6/28.

311 Bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*,, XV, 128; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, XV, 124.

وَاِنْ كَادُوا لَيَفْتِنُونَكَ عَنِ الَّذٖٓي اَوْحَيْنَٓا اِلَيْكَ لِتَفْتَرِيَ عَلَيْنَا غَيْرَهُ وَاِذًا لَاتَّخَذُوكَ خَلٖيلًا

73. "O putperestler, sana vahyettiklerimizden başka şeyleri yalan yere bize yamayasın diye neredeyse seni ayartıp ondan saptıracaklar, işte o zaman seni kendilerine dost sayacaklardı."

O putperestler, sana vahyettiklerimizden başka şeyleri yalan yere bize yamayasın diye neredeyse seni ayartıp ondan saptıracaklar. Bu durum kâfirlerden bir tür çağrı gibi oldu, ki eğer bu çağrıyı kabul edecek olsa, nerde ise onunla ayartılmış duruma gelecekti. Ayrıca kâfirlerin âdeti böyledir, Resûlullah'ı nerede ise şaşırtacaklar, vahyedilen âyetlerden alıkoyacaklar ve onu bundan çevireceklerdi. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Bundan başka bir Kur'ân getir veya bunu değiştir"[312]. İşte onların âdetleri böyle idi. [§]Bir 332
tuzak olmak üzere, Hz. Peygamber'den (s.a.) Allah'a iftira etmesini ve sapıtmasını istiyorlardı, bu talep dalâlet ve inkârı açıklama şeklinde değildi, belki sapıklığa ve inkâra götürecek bir açıklama idi. Onlar aynı zamanda bundan, Hz. Peygamber'in yanında ve O'na yardım etmiş görünerek aslında, içinde bulundukları bazı işlerde Hz. Peygamber'in kendilerine yardım etmesini istiyorlardı. Fakat Allah Resûlullah'tan istedikleri şeyleri, Kitab'ında belirttiği âyetler ve aklî deliller sayesinde hepsinden O'nu korudu. Tıpkı şu beyanda belirtildiği gibi: "Hayır, Rabb'ine andolsun ki, aralarında çıkan anlaşmazlık hususunda seni hakem kılıp sonra da verdiğin hükümden içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın onu kabullenmedikçe ve boyun eğip teslim olmadıkça iman etmiş olmazlar"[313]. Bu âyette yüce Allah, verdiğin hükümden dolayı içlerinde bir sıkıntı duymaz hale gelmedikçe iman etmiş olmayacaklarını haber vermiştir. Mâsum olmayan insanın Allah'ın verdiği hükümden dolayı içinde sıkıntı duyması mümkündür, şu beyanda belirtildiği gibi: "Allah ve resûlüne eziyet verenlere, dünyada da âhirette de Allah lânet etmiştir"[314]. Hata yapmaktan korunmuş (mâsum) olmayan kimseye eziyet edilmesi caiz olur fakat ona lânet

---

312 Yûnus, 10/15.

313 "Seni hakem kılıp sonra da verdiğin hükümden içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın onu kabullenmedikçe ve boyun eğip teslim olmadıkça iman etmiş olmazlar" (en-Nisâ, 4/65).

314 el-Ahzâb, 33/57.

edilmez. Allah'ın "İnanan erkekler ve inanan kadınlar…"[315] meâlindeki beyanı mevcuttur. Mâsum olmayan kimsenin, yaptığı işlerde muhayyer olması mümkündür. Bu konuda şu ilâhî beyan da vardır: "Allah ve resûlüne itaat edin"[316]. Bunun benzeri çok sayıda âyet mevcuttur. Bunun gibi, insanların akılları da Hz. Peygamber'in (s.a.) hatalardan korunmuş olduğuna (mâsum) şahitlik eder. Kim, bazı âyetleri tevil etmekle ve rivayet ettiği bir hadisle yahut rivayet ettiği Hz. Peygamber'den (s.a.) ısmet niteliğini uzaklaştırıp yok etmek isterse, biz onun tevilini de rivayet ettiği hadisi de kabul etmeyiz ve rivayetin yalan olduğuna şahitlik ederiz. Rivayet ettiği haberin, başka bir mânasının olması mümkündür. Bir râvinin hadisi, taşıdığı mânadan başka bir mâna ile rivayet etmeye hakkı yoktur. Hz. Peygamber (s.a.), "Gördünüz değil mi (aciz durumdaki) Lât'ı, Uzzâ'yı ve diğer üçüncüsü olan Menât'ı?"[317] meâlindeki âyeti okurken şeytanın ona "Bunlar yüksek geniş kanatlı beyaz erkek deniz kuşları[318], onların da şefaati umulur"[319] meâlindeki sözlerini telkin ettiğine dair yorumlarına gelince bazıları şöyle dedi: Müşrikler Hz. Peygamber'e "Bizim ilâhlarımızı selâmlamadıkça senin Hacerülesved'i selâmlamana izin vermeyiz, demişler"[320]; bazıları da müşriklerin Hz. Peygamber'e "Bizim ilâhlarımızı selâmlamadıkça biz senin Hacerülesved'i selâmlamana izin vermeyiz demişler". Fakat bunların hepsi yanlış olup hayal ürünüdür; çünkü Hz. Peygamber (s.a.), küçükken müşriklerin putları etrafında dolaşmazdı, aynı zamanda onun bu putlara yaklaştığını kimse görmemişti, tâ ki küçükken putlara yaklaşmasını ondan istemişlerdi, kendisine vahiy geldikten ve peygamber olduktan sonra putla-
333 rını selâmlamasını ondan nasıl isterler? **[§]**Bunun gibi nakledilen şu hikâye de hayaldir: Güya müşrikler, kendisine tâbi olmak için, Hz. Peygamber'den (s.a.), kendisine uyan müminlerden bazılarını meclisinden uzaklaştırmasını istediler, Hz. Peygamber (s.a.) de bunu yapmayı içinden geçirdiği için **neredeyse seni ayartıp ondan vahyettiklerimizden saptıracaklardı** meâlindeki

---

315 "Bir mümin erkek veya bir mümin kadının, Allah ve resûlü bir emir ve hüküm verdiklerinde artık işlerinde bundan başkasını seçme hakları olamaz. Allah'ın ve resûlünün emrine itaat etmeyenler doğru yoldan açıkça sapmışlardır" (el-Ahzâb, 33/36).

316 Bu âyetin tefsiri için bk. Hac sûresi (22/52). Ayrıca bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVII, 188; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, XVII, 176.

317 en-Necm, 53/19-20.

318 Putlara tapan müşrikler, putların kendilerini Allah'a yaklaştırdıklarına ve onun katında şefaatçı olduklarına inanırlardı. Onlar putlarını garanik kuşlarına benzetiyorlardı. Bu sebeple garanik kuşlarının şefaatinin de umulduğuna inanıyorlardı.

319 Bu âyetin tefsiri için bk. Hac sûresi (22/52). Ayrıca bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVII, 187-188; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, XVII, 176.

320 Bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, X, 299.

âyet nazil oldu. Fakat bunların hepsi asılsızdır, hayal ürünüdür, Hz. Peygamber (s.a.) hakkında vehmettikleri bu durum ihtimal dâhilinde değildir. Çünkü onlar Hz. Peygamber'i (s.a.) hakkıyla tanıyamadılar, eğer hakkıyla tanısalardı bu vehimlerden hiçbirini onun hakkında ileri sürmezlerdi. *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

Sana vahyettiklerimizden başka şeyleri yalan yere bize yamayasın diye neredeyse seni ayartıp ondan saptıracaklar. Biz daha önce, onların âdetinin bu olduğunu belirtmiştik. Ancak Allah Hz. Peygamber'i (s.a.) bundan korumuştur.

وَلَوْلَٓا اَنْ ثَبَّتْنَاكَ لَقَدْ كِدْتَ تَرْكَنُ اِلَيْهِمْ شَيْـًٔا قَليلاًۗ ﴿٧٤﴾

74. "Hatta seni yerinde sağlam tutmasaydık neredeyse -biraz da olsa- onlara kayacaktın!"

Hatta seni yerinde sağlam tutmasaydık neredeyse -biraz da olsa- onlara kayacaktın! Bu âyetin lafzı, müfessirlerin bu beyan hakkında bütün söylediklerini reddeder. **Seni yerinde sağlam tutmasaydık neredeyse -biraz da olsa- onlara kayacaktın!** Bu beyan, yüce Allah'ın Hz. Peygamber'i (s.a.) sağlam tuttuğunu, sebat ettirdiğini, dolayısıyla onlara meyletmediğini haber vermiştir. Çünkü Allah Teâlâ, nerdeyse onlara meyledecek olduğu sırada kendisini sağlam bir şekilde tuttuğunu haber verdi ve **az bir şey** diye buyurdu. Buna az bir şey adını verdi, çünkü onların dedikleri olsaydı büyük bir şey olacaktı, belki bu küfre kadar varacaktı, bu da onların sözünü ettikleri durumun olmadığına işaret etmektedir.

Neredeyse -biraz da olsa- onlara kayacaktın! "Kâde" (كاد) kelimesi yakın olmak anlamına gelen mukarebe fiillerindendir, yani: Onlara meyletmesi yakın oldu demektir. "Öyle ki bundan dolayı neredeyse gökler çatlayacak, yer ortasından yarılacak, dağlar yıkılıp çökecek!"[321] meâlindeki âyet de bu anlamdadır. Yani gökler parçalanmaya yaklaştı demektir. Bu âyette Hz. Peygamber'in (s.a.), onlara meylettiği hakkında bir ifade yoktur. Onların sözleri, belirttiğimiz sebeplerle geçersizdir. Çünkü Allah **az bir şey** meâlindeki ifade ile belirtti. Onların söyledikleri ise büyük bir şey olup küfre kadar varmasından korkulur. İkincisi: Allah "kidte" (كِدْتَ) yani "nerde ise sen" diye buyurdu. Bu kelime karşılıklı yaklaşma kelimesidir. Üçüncüsü: Bu ifade şart cümlesinden sonra geti-

321 "Öyle ki bundan dolayı neredeyse gökler çatlayacak, yer ortasından yarılacak, dağlar yıkılıp çökecek!" (Meryem, 19/90).

rilmiştir: **Seni yerinde sağlam tutmasaydık neredeyse -biraz da olsa- onlara kayacaktın!** Dolayısıyla Allah Hz. Peygamber'i (s.a.) sebat ettirdiği için onlara meyletmedi. Bu İbrahim'in (a.s.), putları kırdığı zaman sorguya çekilince: "… İbrahim, 'Hayır, dedi, 'Bu işi onların şu büyükleri yapmıştır. Eğer konuşabiliyorlarsa onlara sorun!'"[322] meâlindeki sözü ile Yûsuf'un (a.s.) kıssasındaki: "Kadın onu kesinlikle arzulamıştı; eğer Rabb'inin işaret ve ikazını görmeseydi o da kadını arzulardı"[323] meâlindeki söze benzer. Son âyetlerde Hz. Peygamber (s.a.) için, "meyletti", Hz. Yûsuf için de "O kadını arzu etti" meâlinde bir ifade yoktur, çünkü ifade şart cümlesine dayalı olarak çıkmıştır.

334 **[§]Neredeyse -biraz da olsa- onlara kayacaktın.** Bu beyan hakkında Hasan-ı Basrî şunları söylemiştir: Yani arzu ettin, demektir. Fakat Hz. Peygamber (s.a.), İblis'in hatırına getirdiği bir istek olarak onu arzu etti. Yûsuf kıssası hakkında da yüce Allah böyle buyurmuştur: Kadın iradeli bir şekilde onu arzuladı, Yûsuf (a.s.) ise hatırından geçme tarzında arzu etti. Başka biri bu ifade hakkında şunu söyledi: Müslüman olmak için müşrikler, Hz. Peygamber'den (s.a.) kendilerine özel bir meclis yapmasını istediler de Hz. Peygamber (s.a.) onların müslüman olmalarını şiddetle istediği ve onlara karşı şefkatli olduğu için bunu yapmak istemiştir. Böyle bir şeyi yapmak caizdir; ancak küçük de olsa, Allah'tan izin olmaksızın böyle bir şey yapmak, peygamberler için caiz değildir. Görmez misin ki, Yûnus (a.s.) kavmine kızarak Allah'tan izin almadan onların yanından çıkıp gittiği zaman Rabb'i ona büyük bir sitemde bulunarak şöyle buyurdu: "Eğer Yûnus tesbih getirenlerden olmasaydı, kesinlikle kıyâmete kadar balığın karnında duracaktı"[324]. Bunun benzerini eğer peygamberlerden başkası yapsaydı, bunun için övülür, hamdedilirdi. Bu durum, Allah'ın izni olmaksızın peygamberlerin -basit de olsa- bir şey yapmalarının caiz olmadığına işaret eder. *En doğrusunu Allah bilir.*

إِذًا لَأَذَقْنَاكَ ضِعْفَ الْحَيٰوةِ وَضِعْفَ الْمَمَاتِ ثُمَّ لَا تَجِدُ لَكَ عَلَيْنَا نَصِيرًا

75. "Ama o zaman sana hayatın ve ölümün sıkıntılarını kat kat tattırırdık; sonra bize karşı kendin için hiçbir yardımcı da bulamazdın!"

---

[322] el-Enbiyâ, 21/63.

[323] Yûsuf, 12/24.

[324] es-Sâffât, 37/143-144.

Ama o zaman sana hayatın ve ölümün sıkıntılarını kat kat tattırırdık. Yani dünya hayatındaki azabı kat kat yapar, öldükten sonraki hayatı da kat kat yapardık. Ebû Avsece şöyle demiştir: “Dıʿfe’l-hayâti” (ضِعْفَ الْحَيٰوةِ), yani hayat gibi demektir. Başka bir müfessir şöyle demiştir: “Dıʿfe’l-hayâti” (ضِعْفَ الْحَيٰوةِ), dünya azabıdır, “dıʿfe’l-memâti” (وَضِعْفَ الْمَمَاتِ) de âhiret azabıdır. **Sonra bize karşı kendin için hiçbir yardımcı da bulamazdın!** Denildi ki; engel bulamazsın, denildi ki; sana yardım edecek yardımcı bulamazsın, şefaat edecek şefaatçi bulamazsın. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاِنْ كَادُوا لَيَسْتَفِزُّونَكَ مِنَ الْاَرْضِ لِيُخْرِجُوكَ مِنْهَا وَاِذًا لَا يَلْبَثُونَ خِلَافَكَ اِلَّا قَلٖيلًا

76. “Yine onlar, seni yurdundan çıkarmak için neredeyse sana dünyayı dar etmişlerdi. Ama senden sonra kendileri de fazla kalamayacaklar!”

Yine onlar, seni yurdundan çıkarmak için neredeyse sana dünyayı dar etmişlerdi. Hasan-ı Basrî **neredeyse sana dünyayı dar etmişlerdi** meâlindeki beyan hakkında şunu söylemiştir: Yani nerde ise seni öldürecekler ve öldürmek suretiyle seni oradan çıkaracaklardı. Müşrikler, Hz. Peygamber’i (s.a.) öldürmeyi düşünmüşlerdi, fakat “Allah seni insanlardan korur”[325] vâdinden ötürü
onu bundan korudu. [§] **Ama senden sonra kendileri de fazla kalamayacak-** 335
lar. Geçmiş ümmetlerdeki Allah’ın kanunu bu şekilde idi; onlar peygamberlerini öldürdükleri zaman, ondan sonra hayatta çok az kalırlar, helâk edilirlerdi. Bazıları da şöyle demiştir: O çıkarma Hz. Peygamber’i (s.a.) çıkarması anlamınadır. Ancak Allah Teâlâ, bu ümmeti, kökünü kazıyacak şekilde helâk etmek istemediği için, öne geçen rahmeti ve lütfu ile onu Medine’ye hicret ettirmek şeklinde Mekke’den çıkardı. Eğer Mekke müşrikleri onu kendileri çıkaracak olsalardı, daha önceki ümmetlerde Allah’ın kanunu olduğu üzere, aralarından çıkan elçilerini ülkesinden çıkarınca, onları helâk etmek Allah’ın kanunu olduğundan, onlar da helâk edileceklerdi. Bazıları da bunun, müşrikler tarafından gerçekten çıkarmak tarzında olduğunu söylemiştir. Onlar Resûlullah’ı (s.a.) aralarından çıkardılar ve bunu yaptıktan sonra çok az kaldılar, Nihayet yüce Allah onları Bedir’de ve diğer savaşlarda öldürmek suretiyle helâk etti. Bu durum şu ilâhî beyanda dile getirilmiştir: “Seni dışarı çıkaran şehrinden

[325] el-Mâide, 5/67.

daha güçlü nice şehri helâk ettik; onlara yardım edecek kimse de yoktu"[326]. Bu âyette, müşriklerin, Hz. Peygamber'i (s.a.) köyünden çıkardıklarına ve bu sebeple helâk edildiklerine işaret vardır. Allah Teâlâ'nın, peygamberine dair kanunu da böyledir. Kavimleri kendilerine bunu yapınca, onlara da aynı kanun uygulanmıştır.

Onlar, neredeyse sana dünyayı dar etmişlerdi. Bu beyan hakkında şöyle demişlerdir: Yani sen Medine'de konaklayınca, seni nerde ise Medine topraklarından da çıkaracaklardı. Yahudiler onun için: Bu toprak nebî ve resûllerin beldesi değildir, belki nebî ve resûllerin beldesi Şam beldesidir. Eğer sen nebî ve resûl isen oraya çık, dediler. Bunun üzerine Resûlullah aleyhissalâtü vesselâm Şam'a yönelerek yola çıktı, arkadaşlarının da kendisine katılması için şu kadar mil mesafenin başında arkadaşlarının nöbet tutması için asker topladı, bunun üzerine Cebrâil (a.s.) ona bu âyeti indirdi. Fakat daha önce de belirttiğimiz gibi, bu ve benzeri olayların vuku bulması muhtemel değildir[327]. Çünkü Bu konuda Allah'tan bir izin olmaksızın, Resûlullah'ın (s.a.), Medine bölgesinden Şam bölgesine yahudilerin sözleri ile çıkması mümkün değildir, böyle olayın vukuu muhtemel değildir, Hz. Peygamber'den böyle bir davranışın çıkması vehmedilemez. Doğru görüş bizim belirttiğimizdir. *En doğrusunu Allah bilir.*

O putperestler, sana vahyettiklerimizden başka şeyleri yalan yere bize yamayasın[328] meâlindeki beyanın şu şekilde yorumlamak uygun görünmektedir. Yani, hile, aldatma ve tuzaklarla seni bulunduğun yerden uzaklaştıracaklardı, fasihçe kendisine vahyedilenden **neredeyse seni** ayartıp açık bir beyan ve sözlerle ondan saptırmayı şiddetle arzu ediyor değillerdi, fakat tuzak kurmak ve aldatmak suretiyle bunu yapıyorlardı. *En doğrusunu Allah bilir.*

سُنَّةَ مَنْ قَدْ اَرْسَلْنَا قَبْلَكَ مِنْ رُسُلِنَا وَلَا تَجِدُ لِسُنَّتِنَا
تَحْوِيلًا ﴿٧٧﴾

336 **[§]*77. "Senden önce gönderdiğimiz peygamberler hakkındaki kanun da budur. Bizim kanunumuzda hiçbir değişiklik bulamazsın."***

---

326 Muhammed, 47/13.

327 Bk. Taberî, *a.g.e.*, X, 301; Âlûsî, *a.g.e.*, XV, 130.

328 el-İsrâ, 17/73.

Senden önce gönderdiğimiz peygamberler hakkındaki kanun da budur. Hasan-ı Basrî'nin söylediğine göre, geçmiş ümmetlere dair Allah'ın kanunu şu idi: Onlar bir peygamberi öldürdükleri zaman helâk edilirler, yahut azaba çarptırılırlardı. Bazılarının dediğine göre onlar bir peygamberi kendi bölgelerinden çıkardıkları zaman, Allah onların iman etmeyeceklerini bildiği için, cari olan ilâhî kanun onları yok etmekti, bazılarının görüşüne göre ise sadece çıkarmaktı. Şu ilâhî beyanlarda belirtildiği gibi bazı kavimler peygamberlerini bölgelerinden çıkardılar: "Siz peygambere yardımcı olmasanız da önemli değil. Nitekim inkârcılar onu, iki kişiden biri olarak yurdundan çıkardıklarında Allah ona yardım etmişti"[329]; "Seni dışarı çıkaran şehrinden daha güçlü nice şehri helâk ettik; onlara yardım edecek kimse de yoktu"[330]. Fakat onlar rahmet azabı, rahmet helâki tarzında azap edilip helâke mâruz bırakıldılar, köklerini kazıma tarzında helâk edilmiş değillerdir. **Bizim kanunumuzda hiçbir değişiklik bulamazsın.** Yani azabımızda bir değişiklik bulamazsın demektir.

اَقِمِ الصَّلٰوةَ لِدُلُوكِ الشَّمْسِ اِلٰى غَسَقِ الَّيْلِ وَقُرْاٰنَ الْفَجْرِ اِنَّ
قُرْاٰنَ الْفَجْرِ كَانَ مَشْهُودًا

78. "Gündüzün güneşin gün ortasını aşmasından gecenin karanlığına kadar namazı kıl; bir de sabah namazını; çünkü sabah namazı şahitlidir."

Namazı kıl. Namazı kılma emrinin, namaza devam etme ve onu bırakmama anlamına gelmesi muhtemeldir. Yani namazı bırakma ve onu devam ettir. Yahut tamamlama ve ikmal etme anlamı taşıması muhtemeldir. Yani namazı tam kıl ve emredilen şartları ile mükemmel kıl. "Ekım" (اَقِم) kelimesinin, namazı icra etme anlamına da ihtimali vardır. "Ekımi's-salâte" (اَقِم الصَّلٰوةَ) cümlesinden bir şeyin dikilmesi ve ikamesi gibi dikilmek, doğrulmak mânası anlaşılmaz. Bu durum, bir hitaptan sadece zahirindeki mânanın kastedilmediğine işaret eder.

Gündüzün güneşin gün ortasını aşmasından sonra. Bu ifade hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: Güneşin "dulûk" (دُلُوكِ), yani zeval vaktidir. "İlâ ğasekılleyl" (اِلٰى غَسَقِ الَّيْلِ) gecenin karanlığına ka-

329 "Siz peygambere yardımcı olmasanız da önemli değil. Nitekim inkârcılar onu, iki kişiden biri olarak yurdundan çıkardıklarında Allah ona yardım etmişti: Hani onlar mağaradaydılar; arkadaşına 'Tasalanma! Allah bizimle beraberdir' diyordu" (et-Tevbe, 9/40).

330 Muhammed, 47/13.

dar demektir. "Kur'âne'l-fecr" (قُرْاٰنَ الْفَجْرِ) sabah namazı demektir. İnsanlar diyorlar ki: Bu âyetlerde beş vakit namazın bütün vakitlerinin açıklaması vardır. Çünkü âyet ilk farz olan namazdan -ki o öğle namazıdır- son namaza kadar -ki o da sabah namazıdır- bahsetmiştir. Bu tevile göre "ilâ" (اِلٰى) harf-i cerri "son"
337 mânasına gelmez, fakat Allah sanki şöyle buyurmuş oluyor: [§]Namazı, güneşin zeval vaktinde ve gecenin karanlık vaktinde kıl. *En doğrusunu Allah bilir.*

Şöyle diyen müfessirler de vardır: Bu âyette gündüz namazlarından söz edilmiştir, çünkü Allah Teâlâ burada güneşin "dülûk"ünden bahsetmiştir, o da güneşin zeval vaktinde olmasıdır, "ilâ ğasekılleyl"e (اِلٰى غَسَقِ اللَّيْلِ) kadar devam eder, "ğasekulleyl" (غَسَقِ اللَّيْلِ) ise karanlığın başlangıcıdır. Dolayısıyla gündüz namazlarına öğle ile ikindi namazları da girer. Bu yoruma göre "ilâ" (اِلٰى) harfi sona erme, yani geceye dek mânasında olur, dolayısıyla akşam namazı buna dâhil olmaz. Bunun yanında, hitabın ve namaz kılma emrinin Resûlullah'a (s.a.) tahsis edilmesi sebebiyle sanki yüce Allah şöyle buyurmuş oluyor: Onlara namaz kıldır. Eğer mâna böyle ise, bunda imamın namazı ile birlikte cemaatin namazının da sahih olacağına ve cemaatin namazının imamın namazına bağlı olduğuna işaret vardır. Çünkü onlara namaz kıldır buyurmuştur. Eğer her biri namazını kendi başına kılacak olsaydı "ekımi's-salâte" (اَقِمِ الصَّلٰوةَ) yani "onlara namaz kıldır" demez, belki "salli's-salâte" (صل الصَّلٰوةَ), yani namaz kıl derdi. Bu da yorumun belirttiğimiz gibi olduğuna işaret eder.

Gündüzün güneşin gün ortasını aşmasında. Bu beyanın iki şekilde yorumlanması muhtemeldir: Birincisi güneşin "dülûk" ettiği vakitte, yani secde ettiği vakitte **namazı kıl** demektir[331]. Tıpkı şu beyanlarda buyurulduğu gibi: "Onların gölgeleri sağa ve sola dönmektedir"[332]. İkincisi: Güneşin gün ortasını aşma zamanını izleyen vakitten [gece karanlığının başladığı zamana kadar **namazı kıl**, sabah kırâatini de ikame et, yani sabah namazını da kıl] ve namazda kırâati de yerine getir. Burada sabah kırâatinin tahsis edilerek ifade edilmesi yüce Allah'ın belirttiği gibi olduğundandır: "Sabah namazı (Kur'ân'ı) melekle-

---

331 Ebû Zer'den rivayet olunduğuna göre Hz. Peygamber (s.a.) güneş batınca Ebû Zerr'e şöyle buyurmuştur: "Nereye gideceğini biliyor musun?" Dedim ki Allah ve resûlü en iyi bilendir. Şöyle buyurdu: "Güneş gider, arşın altında secde eder, Allah'tan izin ister, kendisine izin verilir, secde edip de kabul olmadığı, izin isteyip de izin verilmediği zaman da yakındır, ona: Geldiğin yere geri dön denilir, o da batıdan doğar. İşte bu yüce Allah'ın: 'Güneş kendisine ait yerleşik bir düzene göre (yörüngesinde) akıp gider' [Yâsîn, 36/38] meâlindeki âyette belirtilen husustur", (Buhârî, "Bedü'l-Halk", 4; Müslim, "Îmân", 250, 215; Tirmizî, "Sıfatü'l-kıyâme", 15).

332 "Allah'ın yarattığı nesneleri görmüyorlar mı? Onların gölgeleri sağa ve sola dönmekte, Allah'a secde edip yere kapanmaktadır" (en-Nahl, 16/48).

rin şahit oldukları bir namaz”[333]. Burada “sabah Kur’ân”ı şeklinde tahsis etmek şahit olunmuş bir namaz olduğu içindir. Sabah vaktinde namazın farz olduğu, daha önce belirttiğimiz gibi “Namazın kırâatini yerine getir” sözü ile sabittir. Bununla beraber, **sabah namazı şahitlidir** meâlindeki beyan, Allah’ın bilgisinde şahitlidir yahut şahitli olmuş yahut şahitli duruma intikal etmiştir demektir.
[§]Sonra Allah şöyle buyurdu: “Kur’âne’l-fecr” (قُرْاٰنَ الْفَجْرِ), yani “Sabah Kur’ân’ı”, **338**
o da Sabah namazıdır. Gündüzün namazları belirtildi, gece namazları da buna şu beyanda dâhil oldu: “Gecenin bir vaktinde kalkıp kendine mahsus nâfile bir ibadet olarak da namaz kıl”[334]. Fakat müfessirler şöyle diyorlar: Teheccüd uykudan sonradır, akşam ve yatsı namazlarından önce uyumak mekruhtur, dolayısıyla bu yorum doğru değildir. Şöyle diyenler de vardır: “Güneşin dülûkü”, onun batmasıdır, bu da İbn Mesûd ve diğerlerinin görüşüdür[335]. Bazıları da bu âyette gece namazlarından bahsedilmektedir, çünkü Allah gece karanlığının başlangıcını belirtti, bu da güneşin batması ile olur. “Kur’âne’l-fecr” (قُرْاٰنَ الْفَجْرِ) ise gece karanlığının son bulduğu vakittir, çünkü gece karanlığı fecrin aralığına kadar devam eder.

“Kur’âne’l-fecr” (قُرْاٰنَ الْفَجْرِ) beyanının iki türlü yorumlanması muhtemeldir: Birincisi, Kur’ân’ın sabah namazından kinâye olmasıdır. Sanki yüce Allah şöyle buyuruyor: Güneşin gün ortasını aşma vaktinde namaz kıl, yine sabah namazını kıl, çünkü o birinciye tâbidir. “Kur’âne’l-fecr” (قُرْاٰنَ الْفَجْرِ) sözünün şu mânaya da gelmesi ihtimali vardır: Yani sabah kırâati. Yani sabah kırâatini yerine getir demektir. Kırâat yerine bazan Kur’ân demek de caizdir. Nitekim yüce Allah: “Kur’ân’ı sana okuduğumuz zaman sen onun Kur’ân’ına uy”[336] meâlindeki âyette olduğu gibi, yani kırâatine uy demektir. Hem insanlardan, namazda kırâatin farz olduğuna bu âyeti delil getirenler vardır, çünkü belirttiğimiz gibi, birinciye tâbidir. Sanki yüce Allah şöyle buyurmuştur: “Kırâati yerine getir.” İnsanlardan şöyle diyenler de vardır: Allah Teâlâ’nın, diğer namazların değil de sabah namazının kırâatine teşvik etmesinin sebebi, dört rekâttan kısa olduğu için, Hz. Peygamber’in (s.a.), bu namazda kırâati uzun yapmasıdır. Çünkü Allah, sabah namazı dışındaki hiçbir namazı iki rekât yapmamıştır. Dolayısıyla bu namazdaki kırâati teşvik etmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

333 el-İsrâ, 17/78.

334 el-İsrâ, 17/79.

335 Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, XV, 134, 139.

336 el-Kıyâme, 75/18.

339 **[§]Sabah namazı şahitlidir.** Müfessirlerin büyük bir kısmı şöyle demiştir: Bu namaza gece ve gündüz melekleri birlikte şahit olurlar[337]. Yani gece ve gündüzün koruyucu melekleri bir arada bulunurlar. Resûlullah'tan (s.a.) birçok hadis ve sahâbeden bu konuda birçok eser rivayet edilmiştir[338].

Sabah namazı şahitlidir. Yani sabah namazında okunan Kur'ân'a, gece melekleri ile gündüz melekleri şahitlik eder. Müfessirler bu âyete bu anlamı vermişlerdir, bunun hakkında bazı rivayetler de vardır. Yoksa başka türlü de bir yorum yapılabilir: Sabah namazında kalpler, kulaklar ve akıllar şahit olur. Çünkü bu vakit, bütün meguliyetlerden, dinleme ve anlamayı işgal eden engellerden kurtulduğu bir vakittir, akşam ve yatsı namazı gibi diğer namazlarda bu boşluk olmaz. Çünkü bu vakitler meşguliyet ve ihtiyaçlara yakın vakitlerdir. Görmez misin ki, aşikâre Kur'ân okumak sadece meşguliyetlerden kurtulmuş olan akşam ve yatsı gibi namazlar için konulmuştur. Bunun yanında sabah vakti diğer vakitlere göre en boş olan vakittir, çünkü bu vakit uykuyu tamamladıktan sonra ve değişimlerin olacağı vakitten hemen öncedir. Dolayısıyla bu vakitte Kur'ân okumak daha çok işitilir, kalpler ona daha kuvvetle şahit olur. Fakat müfessir âlimler bu Kur'ân okuyuşuna, sözü edilen yorumu yapmışlardır. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَمِنَ الَّيْلِ فَتَهَجَّدْ بِهٖ نَافِلَةً لَكَ عَسٰٓى اَنْ يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَحْمُودًا ﴿٧٩﴾

79. "Gecenin bir vaktinde kalkıp kendine mahsus nâfile bir ibadet olarak da namaz kıl ki, Rabb'in seni övülmüş bir makama yükseltsin."

Gecenin bir vaktinde kalkıp kendine mahsus nâfile bir ibadet olarak da namaz kıl. Bazıları: Nâfile kelimesinin ganimet mânasında olduğunu söylemiştir. "sana ganimetleri soruyorlar"[339] Yani ganimetlerden. "Nâfileten lek" (نَافِلَةً لَكَ) "sana mahsus bir nâfile olmak üzere": Yani elde edeceğin ganimet ola-

---

337 Bk. Taberî, *a.g.e.*, XV, 139-141; Kurtubî, *a.g.e.*, X, 307.

338 Zührî'den: Saîd b. Müseyyeb ve Ebû Seleme b. Abdurrahman'dan rivayet ettiğine göre Ebû Hureyre şöyle demiştir: Resûlullah'tan (s.a.) şöyle buyurduğunu duydum: "Sizden birinin cemaatle kıldığı namaz, tek başına kıldığı namazdan 25 cüz daha fazladır. Gece melekleri ile gündüz melekleri sabah namazında birleşirler." Sonra Ebû Hureyre: Dilerseniz "Sabah namazı şahitlidir." âyetini okuyun dedi (Buhârî, "Ezan", 31; "Tefsîr", 17/11; Müslim, "Mesâcid", 246).

339 el-Enfâl, 8/1.

rak yahut bunun benzeri bir yorum. Hasan-ı Basrî “nâfileten lek” (نَافِلَةً لَكَ) cümlesi hakkında şunu söylemiştir: Sana mahsus olmak üzere. Bu namazın Hz. Peygamber’e (s.a.) mahsus olması, hiçbir durumda onun hiçbir şeyden gafil ol-
mamasıdır. [§]Hz. Peygamber’den (s.a.) başka diğer insanlar ise birçok şeyden 340
gafil olurlar. Bazıları da şöyle demiştir: Allah Teâlâ’nın, teheccüd namazının nâfile olduğunu belirtmesi Hz. Peygamber’in (s.a.) günahlarının bağışlanmasına binaendir, dolayısıyla o hangi ameli yapsa nâfile olur. Hz. Peygamber’den (s.a.) başkasına gelince onların yaptıkları hayırlar, günahlarına kefaret olur, nâfile olmaz. *En doğrusunu Allah bilir.*

Rabb’in seni övülmüş bir makama yükseltsin. Şöyle dedi: Rabb’in seni övülmüş makama gönderecek, onun akıbetini sen de teheccütle öveceksin. Yani, dünyadaki teheccüdüne karşılık olmak üzere Rabb’in seni öyle bir makama gönderecek ki, o akıbeti öveceksin. Bazıları da **övülmüş bir makam** için önce ve sonraki bütün insanların övdüğü makam demiştir. Bazıları da övülmüş bir makam *-en doğrusunu Allah bilir ya-* şefaat makamıdır demiştir. Yani sen ümmetine ve onlardan âsi olanlara şefaat edeceksin demektir. Bu cümlenin, şu ilâhî beyanların ve daha önce sözü edilen tehditlerin bağlantısı (sıla) olması mümkündür: “Allah’tan başka tanrı tanıma; sonra kınanmış ve yalnızlığa terkedilmiş olarak kalırsın”[340]; “Eli sıkı olma, ölçüsüzce eli açık da olma; sonra kınanacak, kendi kendine hayıflanacak duruma düşersin!”[341]; “Allah’tan başka tanrı tanıma; sonra kınanmış ve kovulmuş olarak cehenneme atılırsın”[342]. Hz. Peygamber (s.a.) bu tehditleri işitip kulağında çınlanınca, bunlar onu korkutup ürküttü de bunun üzerine **Rabb’in seni övülmüş bir makama yükseltsin** meâlindeki âyet inmiştir, eğer Allah’a ibadet eder ve bütün emir ve yasaklarında ona itaat edersen, namazı kılar ve orucu tutarsan.

وَقُلْ رَبِّ اَدْخِلْنِي مُدْخَلَ صِدْقٍ وَاَخْرِجْنِي مُخْرَجَ صِدْقٍ وَاجْعَلْ
لِي مِنْ لَدُنْكَ سُلْطَانًا نَصِيرًا

80. “Ve şöyle niyaz et: “Rabbim! Girilecek yere doğrulukla girmemi, çıkılacak yerden de doğrulukla çıkmamı sağla, bana tarafından yardımcı bir güç ver!”

---

340 el-İsrâ, 17/22.

341 el-İsrâ, 17/29.

342 el-İsrâ, 17/39.

De ki; Rabbim! Girilecek yere doğrulukla girmemi, çıkılacak yerden de doğrulukla çıkmamı sağla. Lafzî anlamına göre bu hitap Hz. Peygamber'edir (s.a.). Çünkü, sözü edilen şekilde ona dua etmesini emretmiştir. Hz. Peygamber (s.a.) de Allah'ın, **Rabbim! Girilecek yere doğrulukla girmemi, çıkılacak yerden de doğrulukla çıkmamı sağla, bana tarafından yardımcı bir güç ver** meâlinde kendisine emrettiği bu duayı bilmiş ve yapmıştır. Buna göre, bundan neyin kastedildiğini araştırmamıza ihtiyaç yoktur. Ancak bunda başkalarının Hz. Peygamber'e ortak olması müstesnadır. O zaman böyle bir yola girilir ve
341 neyin kastedildiği araştırılır. [§]Müfessirler ise bu konuda söz söylemişlerdir. Bazıları **Rabbim! Girilecek yere doğrulukla girmemi sağla** meâlindeki beyan hakkında şunları söylemiştir: Hz. Peygamber (s.a.) Mekke'de idi, sonra Mekke'den Medine'ye hicret etmekle emrolundu ve kendisine şu duayı yapması emrolundu: **Rabbim!** Yahudilere rağmen, Medine'de **girilecek yere doğrulukla girmemi sağla,** Mekke kâfirlerinin orada güçlü ve hâkim olmalarına rağmen, beni Medine'den Mekke'ye güven içinde **doğrulukla çıkmamı sağla.** Görmez misin ki devamında, onlara karşı **bana tarafından yardımcı bir güç ver** demiştir. Allah da onun için bunu yaptı ve duasını kabul etti. Birden çok yerde belirttik ki, sultan kavramı üç şekilde yorumlanmaya müsaittir: Bazan güçlü, üstün ve tartışmada galip gelen delilden ibaret olur, bazan etkili ve hükümran olan yöneticilikten ibaret olur, bazan da görünen galip ve kuvvetli elden ibaret olur. Allah'a hamdolsun ki O'nun kâfirlere karşı resûlüne ihsanı ve lütfu ile bunların hepsi olmuştur. Bazıları: **Girilecek yere doğrulukla girmemi sağla** meâlindeki duayı şöyle yorumlamıştır: Mekke'de, Mekkeliler'in benim risâlet görevini tebliğ ettiğimi bilsinler diye, Mekke'den **çıkmamı sağla** ki Medine yahudileri, benim yardım edildiğimi ve bana emredilen görevi tebliğ ettiğimi bilsinler. Hasan-ı Basrî de şöyle demiştir: Beni Mekke'den **doğrulukla çıkar,** benim **cennete doğrulukla** girmemi sağla. Yine bazıları: Rabbim! Bana yüklediğin risâlet ve nübüvvet görevinde emrettiklerini, emrettiğin şekilde yerine getirmek ve risâlet görevini halka tebliğ etmeyi bana teklif ettiğin için benim **doğrulukla girmemi** sağla. **Beni doğrulukla çıkar;** yani bana teklif ettiklerinden beni salimen, bana bir kötülük dokunmadan çıkar yahut bunun gibi bir söz.

Bunun aslı şudur: Sanki Rabb'i Hz. Peygamber'e (s.a.), bütün işlerinde ve bütün sözlerinde doğruluk, bir yere ve işe girme yahut çıkma tarzındaki taabüdî olan bütün işlerde kendisinden doğruluk istemesini emretti. Çünkü kul şu iki ihtimalin dışında olmaz: Bir işe girmek, bir işten çıkmak. Hz. Peygamber (s.a.), Allah'tan her durumda, her giriş ve çıkışta doğruluk vermesini

istedi. Mücâhid, **Rabbim! Girilecek yere doğrulukla girmemi, çıkılacak yerden de doğrulukla çıkmamı sağla** meâlindeki duasının risâlet ve nübüvvet hakkında olduğunu söylemiştir. O da bizim daha önceki belirttiğimiz görüştür.

Bana tarafından yardımcı bir güç ver. Bazıları bunun için, Allah'tan kuvvetli delil ver demiştir ki, o kuvvetli delili kâfirlere karşı ileri sürmüştür. Bazıları **yardımcı güç,** ifadesi için: Yani insanların kalplerine heybet ver ki benden korksunlar, Hz. Peygamber'in heybetinden iki aylık uzak mesafede bulunan kâfirler bile korkuyorlardı[343]. Bazıları da şunu söylemiştir: Bundan kastedi-
len, [§]kendisi aracılığı ile insanların dine yardım ettikleri, had cezalarını ve **342**
hükümleri ikame ettikleri hükümdarlardır. Denildi ki: Sultan had cezalarını, hükümleri ve şeriatleri uygulamaktır. Bu aynı zamanda velâyet kavramının da tefsiridir. Çünkü devlet adamının uyguladığı hükümler velâyetle gerçekleşir. İşte bu, velâyetin; hükümlerin uygulanması olduğu şeklinde belirttiğimiz husustur.

Ayrıca sıdk ve ihlas[344] hakkında da bazı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları demiştir ki, ihlas, bir kimsenin bir şeyden dolayı kalbinde Allah'tan başkasına bir pay vermemesidir. Eğer pay verirse bunun tadını bulamaz. Sıdk bize göre kişinin bütün işlerinde lütfu Allah'a nispet etmesi, bu lütufla kendisinin bir payının bulunmadığını bilmesidir. Buna göre de bütün işlerinde Rabb'ine karşı şükretmesi lazımdır. Hasan-ı Basrî'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: Mekke kâfirleri, orada tuşa getirmek, yahut öldürmek yahut Mekke'den çıkarmak için Resûlullah'a (s.a.) tuzak kurunca ve Allah da Mekkeliler'in orada kalmasını murad edince, resûlüne, Medine'ye hicret etmek üzere oradan çıkmasını emretti ve ne söyleyeceğini de ona öğretip şu meâldeki âyeti indirdi: **Rabbim! Girilecek yere doğrulukla girmemi, çıkılacak yerden de doğrulukla çıkmamı sağla, bana tarafından yardımcı bir güç ver.** Allah ona Fars ve Rum saltanatının çökeceğini ve bunları ümmetine vereceğini de vâdetti.

وَقُلْ جَٓاءَ الْحَقُّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُ اِنَّ الْبَاطِلَ كَانَ زَهُوقًا ﴿٨١﴾

81. "De ki: 'Hak geldi bâtıl yıkılıp gitti! Zaten bâtıl yıkılmaya mahkûmdur.'"

---

[343] Müellif Resûlullah'tan (s.a.) rivayet olunan şu hadise işaret ediyor: "Bir aylık yoldan korku ile yardım olundum" (Buhârî, "Teyemmüm", "Cihâd", 122, "Salât" 54; Nesâî, "Gusül", 26).

[344] Yüce Allah'ın: "Rabbim! Girilecek yere doğrulukla girmemi, çıkılacak yerden de doğrulukla çıkmamı sağla" âyetine işaret ediyor.

De ki: "Hak geldi bâtıl yıkılıp gitti. Bazıları **hak geldi** meâlindeki cümlenin, İslâm geldi demek olduğunu söylemiştir. Denildi ki: Hak olan Kur'ân geldi demektir. Yine denildi ki: Muhammed geldi demektir. Yahut Allah şöyle buyuruyor: Hak ve hakkın izleri geldi, bâtıl ve bâtılın izleri gitti. Yahut hakkın kuvvetli delilleri ve burhanları geldi, bâtılın şüpheleri ve yaldızları gitti. Sözünü ettiğimiz gibi hakkın, İslâm ve Hz. Peygamber (s.a.) anlamına gelmesi de muhtemeldir.

Bâtıl yıkılıp gitti. Yani bâtıl gitti ve diğer dinler ve mezhepler, puta tapınmalar ve benzeri diğer dinî işler gitti. Dediler ki: Bunun aslı şudur: İnsanlar Hz. Peygamber'in (s.a.) peygamber olarak gönderilmesinden önce şaşkınlık içinde ve yolunu kaybetmiş vaziyette idiler; bu durum Hz. Îsâ'nın yeryüzünden göğe kaldırılmasından sonra Allah'ın dinini ve onun yolunu kaybetmiş olmalarından kaynaklanmıştı. Allah'ın yolunu bulamıyorlar, doğru bir şeye erişemiyorlar, hayretler içinde üzgün vaziyette idiler; tâ ki Allah Teâlâ onla-
343 rı Allah'ın dinine çağırmak, [§]kendisinden önceki peygamberlerin sarıldığı Allah'ın yolunu insanlara açıklamak ve içine düştükleri şaşkınlıktan onları kurtarmak için Hz. Muhammed'i (s.a.) gönderdi de O bu görevleri yerine getirdi. İşte **Hak geldi, bâtıl yok oldu** meâlindeki beyanın anlamı budur. Yani yitirdikleri hak geldi ve bundan dolayı onlar sevindiler. **Bâtıl yıkılıp gitti,** yani gitti ve silinip yok oldu, **gerçekten bâtıl yok olmaya mahkûmdur.** Yani gidecek ve yok olacaktır, hayır getirmez, ehline fayda getirmez. Hak ise takipçisine fayda getirir.

Hak geldi bâtıl yıkılıp gitti. Bu beyana muhatap olanlar, hakkın gelmesinden, bir mekândan başka bir mekâna intikal etmeyi yada bâtılın yok olup gitmesinden falanın gelip filanın gitmesini anlamamışlar, belki hakkın gelmesinden, onun ortaya çıkışını ve yükselişini anlamışlar, bâtılın yıkılıp gitmesinden yok olmasını, mahvolmasını ve kıymetten düşmesini anlamışlardır. Buna göre, arazlar gelmesinden, cisimlerin ve bedenlerin gelişini anlamamışlardır. Buna göre: "Senin Rabb'in geldiği zaman"[345] meâlindeki beyandan Allah'ın, bir mekândan başka bir mekâna intikal etmesi mânasının anlaşılması gerekmez. "Sonra arşa istiva etti"[346] meâlindeki beyandan da yaratıkların istivası, yani bir taht üzerinde bulunması gibi bir mâna anlaşılmaz, Allah'ın inmesinden[347] yara-

---

345 "Senin Rabb'in gelip melekler de saf saf dizildiğinde" (el-Fecr, 89/22).

346 el-A'râf, 7/54.

347 Müellif, Hz.Peygamber'den (s.a.) rivayet olunan şu hadise işaret ediyor: "Her gece, gecenin üçte biri geçtikten sonra Allah dünya semasına inerek şöyle buyurur: Ben melikim, ben melikim, kim bana dua ederse duasını kabul ederim, kim benden bir şey isterse istediğini veririm, kim benden bağışlanmasını isterse onu bağışlarım, sabah aydınlanıncaya kadar böyle devam eder" (Buhârî, "Salâtü'l-müsâfirîn", 24; Tirmizî, "Salât", 27).

tıkların inmesi gibi bir mâna anlaşılmaz. Nitekim arazlara nispet edilen fiillerden, bedenler ve cisimlerden anlaşılan mâna da anlaşılmaz, belki bundan anladıkları mâna diğerinden anladıklarından başkasıdır. Buna göre, Allah'a nispet edilen fiil ve niteliklerden yaratıklara nispet edilenler anlaşılmaz, belki Allah yaratıklara benzetilmekten yahut yaratıkların ona herhangi bir nitelik bakımından yahut herhangi bir yönden benzemesinden de berîdir, uzaktır. Aksine Allah kendisini nitelediği gibidir: "Hiçbir şey onun gibi değildir, o işiten ve görendir"[348]; "Allah, onların ileri sürdüğü nitelemelerden uzak ve yücedir"[349]. Zâlimlerin söylediklerinden Allah yücedir.

[§]Zaten bâtıl yıkılmaya mahkûmdur. Denildi ki bâtıl gidicidir, ehline 344
fayda getirmez, çünkü mahvolacaktır, kalmayacaktır; hak ise ehline fayda getirir ve kalıcıdır. Buna göre, yüce Allah hakka, kalıcı olan bir şeyi örnek vermiş, bâtılı da kalıcı olmayan ve durmayan bir şey ile anlatmış, şöyle buyurmuştur: "İşte Allah hak ile bâtıla böyle misal verir. Köpük atılıp gider; insanlara fayda veren şeye gelince, o dünya durdukça durur. İşte Allah böyle misaller getirir"[350]. Yerinde açıklamıştık ki, Allah bâtıla köpük örneğini verdi, o yok olur, ondan faydalanılmaz, bâtıl da işte böyledir. Hakka da suyu örnek verdi, su yerde kalır ve insanlara fayda verir. Yine Allah bâtılı yerin üstünden sökülmüş sabit kalmayan kötü bir ağaçla temsilî olarak şu âyette anlatmıştır: "Kötü sözün misali de kökü yerden sökülmüş, ayakta duramayan kötü bir ağaçtır"[351]. Allah hakkın örneğini, yerde sabitlenmiş ve karar kılmış meyve veren iyi bir ağaca temsilî olarak şu âyetle anlatmıştır: "Allah'ın nasıl bir misal getirdiğini görmedin mi? Güzel sözü, kökü sabit, dalları gökte olan güzel bir ağaca benzetti"[352]. Bunlar (hak ve bâtıl) Allah'ın nitelediği gibidir; hak sabittir, bâkidir, kararı vardır, ehline fayda verir, bâtıl ise görülür, sonra silinir ve bekası yoktur.

وَنُنَزِّلُ مِنَ الْقُرْاٰنِ مَا هُوَ شِفَٓاءٌ وَرَحْمَةٌ لِلْمُؤْمِنٖينَ وَلَا يَزٖيدُ
الظَّالِمٖينَ اِلَّا خَسَارًا

348 eş-Şûrâ, 42/11.

349 "Cinleri Allah'a ortak koştular. Oysa onları da Allah yaratmıştır. Bilgisizce O'na oğullar ve kızlar yakıştırdılar. Allah, onların ileri sürdüğü vasıflardan uzak ve yücedir" (el-En'âm, 6/100).

350 er-Ra'd, 13/17.

351 İbrâhim, 14/26.

352 İbrâhim, 14/24.

82. "Biz Kur'ân'dan öyle bir şey indiriyoruz ki, o müminler için bir şifa, bir rahmettir; zâlimlerin ise sadece ziyanını arttırır."

Biz Kur'ân'dan öyle bir şey indiriyoruz ki, o müminler için bir şifadır. Sanki bu âyet işin başlangıcında inmiştir. Çünkü **biz indiririz,** buyurdu da Kur'ân'dan şifa olanı indiririz demedi. Yüce Allah'ın: **Kur'ân'dan şifa olan şeyi indiririz** meâlindeki beyanın, Kur'ân'ın kendisini indiririz anlamında olması da mümkündür. Bu da bizim belirttiğimiz mânadır. Bunun, Kur'ân'da yer alan, onların başına gelecek olaylara dair tehditler anlamına gelmesi de muhtemeldir. Sanki bunlarda müminler için bir şifa vardır. Tıpkı şu ilâhî beyanda buyurulduğu gibi: "Onlarla savaşın ki Allah sizin elinizle onları cezalandırsın"[353]. Yahut şöyle deriz: "yaparız" fiili yerine "yaptık" kelimesinin belirtilmesi de mümkün olur. Bunun Kur'ân'daki örnekleri çoktur.

345 [§]**Müminler için şifa ve rahmet olan.** Yani dünyada şifa isteyen müminler için şifadır, ona sarılanlar için de âhirette rahmettir. Yani dünyada Kur'ân'dan şifa elde etmek isteyene o şifadır, dünyada ona sarılana âhirette rahmettir, her ne kadar Kur'ân bizzat kendisi şifa ve nur olsa da ondan yüz çeviren ve ona küçümseme ve hafife alma gözü ile bakan zâlimler için körlük, ziyan ve karanlıktır. Fakat o kendisine saygı ve yüceltme gözü ile bakanlara şifa ve rahmettir. Bunun gibi, duyular âleminde bir şeyi gören kimse gözün nuru ile ışığın (hava) nuru ile ve bu iki nuru örten perdelerin birlikte kalkması durumunda görür. Çünkü bir göz kör olursa ışığın (hava) nuru tecelli etse de bir şeyi göremez. Bunun gibi gözün nuru tecelli etse de ışığın (hava) nurunu bir şey örttükten sonra yine göz görmez. Belirtilen şeyler olsa da göz ancak iki nur ile görür: Gözün nuru, havanın nuru. Kâfirin kalbini, karanlık örttüğü için Kur'ân'ın nurunu ve şifasını göremez. Mümin kul ise imanının nuru ile Kur'ân'ın şifasını ve nurunu görür. İlâçlar da bunun gibidir -kendileri itibariyle her ne kadar şifalı ve faydalı olsalar da- ancak insan tabiatının kabul etmesi ile fayda verirler. Çünkü -şifalı olsalar da- bunları tabiat kabul etmezse sahibine fayda sağlamazlar, bu ilâçlar şifa da vermezler, aslında olduğu gibi zararlı olurlar ve şifa vermez duruma gelirler. Kur'ân da buna göre değerlendirilir, her ne kadar zatında şifa ve nur olsa da kâfir için ziyan ve körlük olur, küfrün karanlığı, onun nuruna sirâyet ederek kendisi için fazlalık, pislik, isyan ve nefrete intikal eder, bu sebeple kendisinde şifa ve rahmet yok gibi olur. İşte **zâlimlerin ise sadece ziyanını arttırır** meâlindeki beyanın anlamı budur. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

353 "Onlarla savaşın ki, Allah onları sizin elinizle cezalandırsın, onları rezil rüsvay etsin, sizi onlara karşı başarılı kılsın, inananların yüreklerine su serpsin, kalplerindeki öfkeyi yatıştırsın" (et-Tevbe, 9/14).

وَاِذَٓا اَنْعَمْنَا عَلَى الْاِنْسَانِ اَعْرَضَ وَنَاٰ بِجَانِبِه۪ۚ وَاِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ كَانَ يَؤُ۫سًا

83. "İnsana nimet verdiğimiz zaman yüz çevirip yan çizer; başına bir kötülük gelince de hemen karamsarlığa düşer."

İnsana nimet verdiğimiz zaman yüz çevirip yan çizer. Bu ilâhî beyanda belirtilen nimetin Muhammed (s.a.) olması muhtemeldir. Çünkü daha önce de sözünü ettiğimiz üzere, müşrikler şaşkınlık ve körlük içinde olup Allah'ın dinine yol bulamıyorlar, [§] [ve kendilerinin bir uyarıcı ve inanmak için Hakk'a 346
çağıran bir davetçilerinin olmasını temenni ederlerdi ve Allah'ın şu sözleri ile haber verdiği gibi buna yemin de ederlerdi]: "Onlar kendilerine bir uyarıcı gelirse, herhangi bir ümmetten daha fazla doğru yolu tutacaklarına dair var güçleriyle yemin etmişlerdi. Ama onlara uyarıcı gelince bu, sadece (Hak'tan) uzaklaşmalarını arttırdı"[354]. *En doğrusunu Allah bilir.* Bundan sonra Allah Teâlâ, kendi dinine çağırması ve kendi yolunu açıklaması için Muhammed'i (s.a.) gönderdi, bu Allah katından büyük bir nimetti, fakat onlar ondan yüz çevirdiler ve uzaklaştılar. Müfessirlerin yaptığı yorumun şu olma ihtimali vardır: İnsana rızık ve geçim işi genişletildiği zaman, Allah'a dua etmekten yüz çevirir ve O'ndan uzaklaşır.

İnsanın başına bir kötülük gelince de hemen karamsarlığa düşer. Yani hayırdan ümidini kesen olur, asla ona dönmez. İşte o müşriklerin âdeti de böyle idi. Onlar, kendilerine bir kötülük dokunduğu ve belâ isabet ettiği zaman Allah'a ihlâsla dua ederlerdi, bunlar kalktığı ve bertaraf olduğu zaman ise Allah'ı inkâr ederlerdi. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda belirtildiği gibi: "Onlar bir gemiye bindikleri zaman (fırtına korkusuyla), kendisine içten bir inanç ve bağlılıkla Allah'a yakarırlar"[355]; "Ne zaman insanoğluna bir lütufta bulunsak arkasını dönüp uzaklaşır"[356] ve benzer âyetler. İnsanların hepsi dört fırkadan oluşmuştu: Bir kısmının yolu, belirttiğimiz gibi, şiddet halindeyken Allah'a hâlisâne dua ederler, genişlik ve rahatlık zamanında Allah'ı inkâr ederlerdi.

---

354 Fâtır, 35/42.

355 "Onlar bir gemiye bindikleri zaman (fırtına korkusuyla), kendisine içten bir inanç ve bağlılıkla Allah'a yakarırlar; fakat onları sağ salim karaya çıkardığında bakarsın ki yine Allah'a ortak koşuyorlar" (el-Ankebût, 29/65).

356 "Ne zaman insanoğluna bir lütufta bulunsak arkasını dönüp uzaklaşır; başına bir kötülük geldiğinde de uzun uzadıya yalvarıp yakarır" (Fussılet, 41/51).

Bir kısmı, rahatlık ve nimet zamanlarında Allah'a inanırlar, şiddet zamanında
ise onu inkâr ederlerdi. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Yine insanlar
içinde kimileri vardır ki, Allah'a şartlı olarak kulluk eder"[357]. Bunlar müna-
fıklardır. Bir kısmı da bütün durumlarda Allah'ı inkâr eder. Dördüncü fırka
müslümanlardır ki bunlar bütün durumlarda genişlik ve rahatlık durumunda
da şiddet durumunda da Allah'a inanırlar. Aslında insanlar bu durumda idi-
ler. Buna göre **bir kötülük gelince de hemen karamsarlığa** düşer meâlindeki
347 beyan putlardan ümit keser şeklinde olur gibi görünüyor. [§]Tıpkı şu beyan-
da belirtildiği gibi "Allah'tan başka bütün yardıma çağırdıklarınız kaybolup
gider"[358]. İşte bu onların, ibadet ettikleri putlardan ümit kesmeleri olur. Fakat
müfessirler bunu belirttiğimiz gibi, hayırdan ümit kesmeye, hayra bir daha
dönmemeye çevirdiler.

قُلْ كُلٌّ يَعْمَلُ عَلٰى شَاكِلَتِه۪ۜ فَرَبُّكُمْ اَعْلَمُ بِمَنْ هُوَ اَهْدٰى سَب۪يلًا۟

84. "De ki: 'Herkes kendi mizaç ve karakterine göre iş yapar.' Rabb'iniz kimin doğru bir yol tuttuğunu çok iyi bilmektedir."

De ki: Herkes kendi mizaç ve karakterine göre iş yapar. Burada hangi sebep vardı ki yüce Allah'ın **De ki: Herkes kendi mizaç ve karakterine göre iş yapar** buyurduğunu bilemiyoruz. Bunun, başlangıçta sebepsiz olduğunu söylememiz caiz olmaz. Resûlullah'ın (s.a.) müşriklerin iman edeceklerinden ümit kesmesi dolayısıyla yüce Allah'ın böyle buyurması muhtemeldir. Çünkü Hz. Peygamber'in (s.a.), onları davet etmesi, Allah'ın âyetlerini kendilerine okuması ve onlara kuvvetli birçok deliller getirmesi, onlarda inat ve küfürden başka bir şey artırmadı. İşte bu durumda yüce Allah **De ki: Herkes kendi mizaç ve karakterine göre iş yapar** buyurdu. Yani herkes kendi dini ve kendi yolu üzerinde iş yapar. Tıpkı şu beyanlarda belirtildiği gibi: "Sizin dininiz size,

---

[357] "Yine insanlar içinde kimileri vardır ki, Allah'a şartlı olarak kulluk eder; öyle ki kendisine bir iyilik denk gelirse bundan pek memnun olur, ama başına bir imtihan sıkıntısı gelse hemen yüz çevirir. Böyleleri dünyasını da âhiretini de yitirmiştir ve apaçık hüsran işte budur" (el-Hac, 22/11).

[358] "Denizde bir tehlikeyle yüzyüze geldiğinizde Allah'tan başka bütün yardıma çağırdıkları-nız kaybolup gider. O sizi kurtarıp karaya çıkardığında ise yüz çevirirsiniz. İnsanoğlu çok nankördür!" (el-İsrâ, 17/67).

bizim dinimiz bize…"[359]; "Seni yalanlamaya kalkışırlarsa şöyle de: "Benim yaptığım bana, sizin yaptığınız size aittir; siz benim yaptığımdan sorumlu değilsiniz, ben de sizin yaptığınızdan sorumlu değilim"[360]. Bütün bunlar kendisine iman etmemeleri ve dinini kabul etmekten ümit kesmeleri üzerine buyurulmuştur. Sonra da yüce Allah şöyle buyurmuştur: **Rabb'iniz kimin doğru bir yol tuttuğunu çok iyi bilmektedir.** Yani sizin Rabb'iniz, bizden kimin hidâyet üzerinde olduğunu, kimin olmadığını yahut bizden kimin daha çok hidâyet üzerinde olduğunu en iyi bilir: Biz mi, yoksa siz mi?

Ebû Avsece şöyle demiştir: "Şâkile" (الشاكلة) kelimesi böğür anlamına gelir. Yani nahiyesi üzerine iş yapar demektir. İbn Kuteybe "şâkiletihî" (شَاكِلَتِهِ) kelimesi hakkında şu yorumu yapmıştır: Yani yaratılışı ve tabiatına göre demektir. Kutrub şöyle demiştir: "Şâkiletihî" yoluna göre demektir. Bu daha doğruya benzemektedir. Bazısı şöyle dedi: Niyetine göre demektir. Denildi ki: Dinine ve mezhebine göre. Denildi ki: Tarzına ve yöntemine göre. Bunların hepsi tek bir mânaya döner. [**De ki: Herkes kendi mizaç ve karakterine göre iş yapar**] beyanın şu anlama gelmesi en doğrusu gibi görünüyor: Yani herkes kime benziyorsa ve kim kendisine benziyorsa ona göre iş yapar. [§]Çünkü şekil bir şeye 348
benzeyen demektir. Örfte "hâzâ şeklü hâzâ" (هذا شكل هذا) denilir, yani şu şuna benzer. **De ki: Herkes kendi mizaç ve karakterine göre iş yapar** ifadesi, tabiatı, yaratılışıdır diyenlerin görüşüdür. Çünkü insan tercih edeceği ve seçeceğini bildiği tabiat üzerine yaratılmıştır. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ اَمْرِ رَبّ۪ى وَمَٓا اُو۫تٖيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ اِلَّا قَلٖيلًا

85. "Sana ruh hakkında soru sorarlar. De ki: Ruhun ne olduğunu ancak Rabbim bilir, size ise pek az bilgi verilmiştir."

Sana ruh hakkında soru sorarlar. De ki: Ruhun ne olduğunu ancak Rabbim bilir. Bu beyan hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Ebû Bekir el-Esam şöyle demiştir: Ruh burada Kur'ân'dır. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda buyurulduğu gibi: "Allah, 'Benden başka tanrı olmadığı hususunda insanları uyarın ve bana saygıda kusur etmeyin' hükmünü bildirmeleri için kullarından dile-

359 el-Kâfirûn, 109/6.
360 Yûnus, 10/41.

diğine, emri uyarınca vahyi (ruhu) taşıyan melekler indirir"[361]; "İşte böylece sana da kendi buyruğumuzla bir ruh (Kur'ân) vahyettik, sen kitap nedir, iman nedir bilmiyordun"[362]. Denildi ki: **Ruh ancak Rabbimin işidir.** Yani Rabbimin yönettiği işlerdendir, bütün yaratıklar toplansalar onun gibisini yapma gücüne sahip olamazlar.

Şöyle bir soru sorulursa: Kur'ân'ı ikrar etmedikleri halde, Kur'ân'dan nasıl sordular?

Buna şu cevap verilir: Onlar Hz. Muhammed (s.a.) nezdindeki anlayışa göre Kur'ân'a Kur'ân ve ruh adını vermişlerdir. Tıpkı şu beyanda belirtildiği gibi: "Bu elçiye ne oldu ki yemek yer ve çarşılarda dolaşır"[363]. Halbuki onlar Hz. Muhammed'in (s.a.), peygamber olduğunu ikrar etmiyorlardı, fakat ona yine de resûl adını veriyorlardı, çünkü o kendi inancına göre elçi idi. Yani kendini elçi sanan bu adama ne oluyor ki yemek yiyor demektir. Buna göre **sana ruh hakkında soru sorarlar** meâlindeki beyan da böyledir. Kendi inancına göre ruh olan demektir. Ebû Bekir [el-Esam] bu görüşü kabul etmiştir.

Hasan-ı Basrî **Sana ruh hakkında soru sorarlar** meâlindeki beyan hakkında şunları söylemiştir: Ruh bedenin hayatı kendisi vasıtasıyla ayakta duran unsur olup O'na (Kur'ân'a) kim sarılırsa sapıklık yolunda helâkten kurtulur demiştir.

De ki: "Ruhun ne olduğunu ancak Rabbim bilir. Yani ruh, Rabbimin emri ile iner. **Ruhun ne olduğunu ancak Rabbim bilir** meâlindeki beyan hakkında İbn Abbâs'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: Yani Rabbimin yarattıklarındandır. Bu ikisi tek bir anlama gelir. Bazıları da şöyle demiştir: Ruh bir melektir, Mekkeliler Hz. Peygamber'e (s.a.) ruh hakkında soru sordular. Tıpkı şu beyanda belirtildiği gibi: "O gecede ruh ile diğer melekler iner"[364]. Yani melek
349 iner[365]. Bazıları da şöyle demiştir: [§]Onlar Hz. Peygamber'e, sadece bedenle-

---

361 "Allah, 'Benden başka tanrı olmadığı hususunda insanları uyarın ve bana saygıda kusur etmeyin' hükmünü bildirmeleri için kullarından dilediğine, emri uyarınca vahyi (ruhu) taşıyan melekler indirir" (en-Nahl, 16/2).

362 "İşte böylece sana da kendi buyruğumuzla bir ruh (Kur'ân) vahyettik. Sen kitap nedir, iman nedir bilmiyordun; ama şimdi onu, dilediğimiz kullarımızı sayesinde doğruya eriştirdiğimiz bir ışık kıldık. Hiç şüphe yok ki sen doğru yolu göstermektesin" (eş-Şûrâ, 42/52).

363 "Dediler ki: "Bu nasıl peygamber! Yemek yiyor, çarşılarda dolaşıyor. Ona bir melek indirilmeli ve kendisiyle birlikte o melek de uyarıcılık görevi yapmalı değil miydi?" (el-Furkān, 25/7).

364 "O gece melekler ve ruh, Rab'lerinin izniyle her bir iş için iner dururlar" (el-Kadr, 97/4).

365 Bk. Kurtubî, *a.g.e.*, X, 324-325.

rin hayatını sağlayan ruh hakkında soru sormuşlardı, fakat buna cevap vermeyip onu Allah'a havale etti, çünkü açıklamış olsaydı bunu anlayamazlardı.

Ebû Yûsuf'tan (r.h.) rivayet edildiğine göre; kendisi kelâm ilmine dalmayı yasaklar ve bu âyetin lafzî anlamına dayanırdı. Şöyle ki Mekkeliler Hz. Peygamber'e (s.a.) ruhtan sordular fakat buna cevap vermeyip ruhun durumunu Allah'a bıraktı. Halbuki Hz. Peygamber'e (s.a.) hangi soru sormuşlarsa onlara açıklamada bulunmuştur. Şu beyanlarda olduğu gibi: "Sana şarap ile kumardan sorarlar"[366]; "Sana ganimetlerden sorarlar"[367]; "Sana yetimlerden sorarlar"[368]; "Sana hayız halinden sorarlar"[369]; "Kadınlar hakkında sana sorular sorarlar"[370]. Bunlara benzer beyanlarda Hz. Peygamber'e (s.a.) ahkâm hakkında ne sorulmuşsa mutlaka onlara cevap vermiş ve yeterli ölçüde açıklama yapmıştır. Fakat burada **De ki: Ruhun ne olduğunu ancak Rabbim bilir** buyurdu [Bu durum kelâm ilmine dalmanın mekruh olduğuna işaret eder]. Câfer b. Harb[371] da şöyle demiştir: Allah Teâlâ kelâmî konularda konuşmayı emretmiş ve şöyle buyurmuştur: "Onlarla en güzel bir şekilde mücadele et"[372]; "Artık onlar hakkında gerçeği açıklama dışında tartışmaya girme"[373] ve benzeri âyetler. Allah bu durumda kelâma dalmayı nasıl yasaklamış olur! Fakat Ebû Yûsuf, bu yasakla, (Allah'ın zâtı gibi) sadece akılla idrak edilemeyen, şaşkınlık ve sapıklıktan başka bir şeyi artırmayan meselelere dalmayı yasakladı. Hz. Peygamber'den (s.a.) rivayet edilen şu hadiste olduğu gibi: "Allah'ın yaratıkları hakkında düşünün, fakat yaratıcının (zâtı) hakkında düşünmeyin"[374]. Çünkü Allah'ın zatı idrak edilemez, idrak edilemeyen hakkında düşünmek, ancak körlük, şaşkınlık ve hayreti artırır. Fakat idrak edilebilen ve akledilen

366 el-Bakara, 2/219.

367 el-Enfâl, 8/1.

368 el-Bakara, 2/220.

369 el-Bakara, 2/222.

370 en-Nisâ, 4/127.

371 Ebu'l-Fadl Câfer b. Harb el-Hemedânî el-Bağdâdî el-Âbid (ö. 236/850 [?]), Mûtezile'nin önde gelen âlimlerinden olup Bağdatlı'dır. Kelâm ilmini Basra'da yaşayan Ebu'l-Hüzeyl el-Allâf'tan aldı ve birçok kitap tasnif etti. Onun *Müteşâbihü'l-Kur'ân*, *Kitâbü'l-İstiksâ*, *Kitâbü'r-Red 'alâ ashabi't-Tabâi'*; *Kitâbü'l-Usûl* adlı eserleri vardır (bk. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, X, 549-550).

372 "Rabb'inin yoluna hikmetle ve güzel öğütle davet et; onlarla en güzel yöntemle tartış. Kuşkusuz senin Rabb'in, yolundan sapanların kim olduğunu en iyi bilendir" (en-Nahl, 16/125).

373 "'Onlar yedi kişidir, sekizincisi köpekleridir' diyecekler. De ki: 'Onların sayısını Rabbim daha iyi bilir. Onlar hakkında bilgisi olan çok azdır. Artık onlar hakkında gerçeği açıklama dışında tartışmaya girme ve kimseden de onlarla ilgili bilgi isteme!'" (el-Kehf, 17/22).

374 Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, I, 356-357.

350 bilgilere dalmaktan yasaklanmamıştır. [§]Belirttiğimiz gibi bu meselenin aslı, din hakkında konuşmanın ve birçok âyet hakkında kelâm ilmine dalmanın mübah olmasıdır. Bunlardan biri yüce Allah'ın şu beyanıdır: "Onlarla en güzel bir şekilde mücadele et"[375] benzer başka âyetler de vardır.

Ruhun ne olduğunu tefsir etmeyiz, çünkü soranların ruhtan neyi kasteddiklerini bilmiyoruz, bundan neyi kasteddiklerini kendileri biliyorlardı, Hz. Peygamber (s.a.) ise onların sordukları soruyu bilmişti. Onlar Resûlullah'ın (s.a.) peygamberlik iddiasını da doğru olduğunu bilmek için, kendi kitaplarında ruh hakkındaki bilgiden sordular. Çünkü bu sorunun cevabını peygamber olan kimseden başkasının bilemeyeceğini biliyorlardı. *En doğrusunu Allah bilir.*

Size ise pek az bilgi verilmiştir. Bazıları bu beyana dair şunu söylemiştir: Maslahat ve ihtiyaçlarınız için size verilen bilgi çok azdır. Bazıları da şöyle demiştir: Allah'ın yarattığı ve onun nezdindeki bilgiden size çok az şey verilmiştir. Ruh da böyledir, bize varlıkların sadece açıkta görünen bilgisi verildi, varlıkların iç yüzü ve hakikati hakkındaki bilgi verilmedi. Şöyle ki, biz gözün gördüğünü, kulağın işittiğini, dilin konuştuğunu, elin tuttuğunu ve yakaladığını, ayağın yürüdüğünü ve aklın idrak ettiğini biliriz, fakat bunların iç yüzüne dair olan ve görmeyi, işitmeyi, konuşmayı, yürümeyi ve idrak etmeyi sağlayan özelliğin mahiyetini bilemeyiz. Bunun gibi gözle gördüğümüz ve gözlemlediğimiz şu cevherleri biliriz; meselâ şunun eşek olduğunu, bunun öküz olduğunu, şunun şu olduğunu biliriz. Fakat eşeği eşek, öküzü öküz yapan özelliğin mahiyetini bilemeyiz. Diğer bütün cevherler ve bütün türler böyledir. Allah'ın yarattığı bilgilerden çok azını, ancak görüşlerini biliriz, gerçeğini bilemeyiz.

وَلَئِنْ شِئْنَا لَنَذْهَبَنَّ بِالَّذ۪ٓي اَوْحَيْنَٓا اِلَيْكَ ثُمَّ لَا تَجِدُ لَكَ بِه۪
عَلَيْنَا وَك۪يلًاۙ ﴿٨٦﴾ اِلَّا رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَۜ اِنَّ فَضْلَهُ كَانَ عَلَيْكَ
كَب۪يرًا ﴿٨٧﴾

86-87. "Gerçek şu ki, biz dilersek sana vahyettiğimizi ortadan kaldırırız; bundan sonra da sen bize karşı güvenip dayanacağın birini bulamazsın. Rabb'inden bir rahmet gelmiş (de vahiy kalkmamış) ***o başka. Onun sana ihsanı çok büyük olmuştur."***

375 en-Nahl, 16/125.

Gerçek şu ki, biz dilersek sana vahyettiğimizi ortadan kaldırırız. Onla-
rın sordukları ruhun Hz. Peygamber'e (s.a.) indirilen vahiy ve Kur'ân olduğu-
nu söyleyenler, bu âyetle birlikte şunu delil getiriyorlar: "De ki; bu Kur'ân'ın bir
benzerini getirmek üzere, insanlar ve cinler toplansa benzerini getiremezler"[376].
Çünkü bu âyet, ruhtan sorulan sorunun ardından getirilmiştir. Bu da cevabın
belirttiğimiz husus olduğuna işaret etmektedir. [§]Bu âyet sebebiyle iki fırka 351
sapmıştır: Haşviyye ve Mûtezile. Haşviyye şöyle diyor: Kur'ân ve (dolayısıy-
la) kelâm ezelden beri Allah'ın sıfatlarıdır, Allah'tan hiçbir zaman ayrılmaz[377].
Bununla birlikte şunu da diyorlar: Kur'ân zâtıyla mushaflardadır; o yeryüzün-
de ve kalplerdedir. İşte onların bu sözleri çelişkilidir. Çünkü Kur'ân (kelâm)
Allah'ın zâtının sıfatı olunca ne aynıdır ne de gayrıdır; zâtıyla mushaflarda ol-
ması yahut yeryüzünde yahut zâtıyla kalplerde olması mümkün olmaz. [Şeyh
Ebû Mansûr (rahimehullah) şöyle dedi:] Şu mushaflarda var olan Kur'ân'a
gelince, kendisi vasıtasıyla anlaşılan yahut ona uygun olan mânadır, bununla
Kur'ân'ı kastediyorum. Şöyle de denilir: (Mushaflarda olan) lafızlar o Kur'ân'ın
aslından yapılan nakildir (hikâye).

Mûtezile'ye gelince onlar, kullara ait fiillerin Allah tarafından yaratıldığını inkâr ediyorlar, sonra da şöyle diyorlar: Kur'ân yaratılmıştır. Onların inancına göre yazılan, sabit bırakılan ve silinen lafızlar Kur'ân'dır, bu sözü edilen hususlar ise kulların fiilleridir. Sonra da kullara ait fiiller yaratılmış değildir diyorlar. Bu ise onların sözlerindeki apaçık bir çelişkidir.

Bizim görüşümüze göre, yukarıda sözü edilen "gitmek" ve "gelmek" kelimelerinin hepsi mecazdır. Yani lafzî mânasında değil hakikatine uygun anlamdadır. Nitekim falanın kelâmını, filanın sözünü işittim, falanın sözünü yazdım ve benzeri ifadeler kullanılır. Bu sözlerin hepsi mecaz olup lafzî anlamda değildir. Çünkü falancanın kelâmı ya da sözü işitilmez, kelâm ve sözün kendisiyle anlaşıldığı ses işitilir. Buna göre tevilini yapmakta olduğumuz ilk âyet işitilen ve yazılanlar diye anlaşılır, fakat gerçek kelâm bunlardan biri ile nitelenmez[378]. Bunu açıkladıktan sonra şunu söyleyelim ki gelmek anlamında olan "mecî" kelimesi hakkında böyle bir fiil yaptığı bilinmeyen bir zâta da bazan nispet edilir.

---

376 el-İsrâ, 17/88.

377 Yani Haşviyye'ye göre Allah ezelden beri ve ilelebet kelâm sıfatına sahiptir, kelâm ezelî olduğu gibi ebedî ve bâkidir.

378 Yani gerçek kelâm işitilmez ve yazılmaz.

Gerçek şu ki, biz dilersek sana vahyettiğimizi ortadan kaldırırız meâlindeki beyanın, "Sana ruh hakkında soru sorarlar. De ki: 'Ruhun ne olduğunu ancak rabbim bilir'"[379] anlamına gelen âyetin sılası olması muhtemeldir. **Biz dilersek sana vahyettiğimizi ortadan kaldırırız** tâ ki Resûlullah böyle bir vahye erişme imkânı kalmaz. Ancak, Resûlullah Allah dilediği takdirde, kendisine vahyettiği kelâmı giderebileceğini, buna gücü yettiğini ve onu ortadan kaldırabileceğini biliyordu. Aynı şekilde yine bunu her mümin de bilir. Eğer âyet sıla değil de bir başlangıç cümlesi ise o minnet ve rahmeti belirtmek anlamına gelir. Yani, peygamberliği ve vahyi ibka etmenin, kullarına bir lütuf olduğunu bilmeleri için, Allah Hz. Peygamber'e (s.a.) vahyettiklerini kendi katına alma hakkına sahiptir. Bunun gibi, ilkin ona vahyetmek ve onu insanlara peygamber olarak göndermek, istihkaka ve bir talebe mebni değil de bir lütuf ve ona yönelik bir ayrıcalıktır, peygamberliği hak etmesinden ve yaptıklarına verilen bir karşılık değildir. [§]Tıpkı şu ilâhî beyanlarda ifade edildiği gibi:
352
"Allah rahmetini dilediğine verir"[380]; "De ki; lütuf Allah'ın elindedir, onu dilediğine verir"[381]. Allah Teâlâ, peygamberliğin kendisine ait bir görevlendirme olduğunu, peygamber olarak gönderdiği kişiye nübüvvet vermesi kendisi hak ettiği için değil, Allah'ın lütfu ve tahsis etmesine bağlı bulunduğunu haber verdi. Bir lütuf ve rahmet olarak peygamberliği ve vahyi muhafaza edip bırakması da buna göre anlaşılmalıdır.

Bunda Mûtezile'nin görüşünü birkaç yönden iptal eden kanıt vardır: Birincisi Mûtezile'nin söylediği şu sözdür: Allah, hak etmeyen hiçbir kimseyi risâlet ve nübüvvet için seçmez. Oysa Allah Hz. Muhammed'i lütfu ile ve kendi tahsis etmesi ile peygamber gönderdiğini vahyedip onu peygamber olarak gönderdikten sonra da lütfu ile peygamberliğini baki kıldığını haber vermiştir. İkincisi: Allah'ın, Hz. Peygamber'e (s.a.) vahyettiklerini bırakmasında, kulları için dinde en yararlı olanı (aslah) yapmamasının onun iradesi dâhilinde bulunduğuna dair delil vardır. Çünkü vahyi ortadan kaldırıp peygamberliği yok etmekle insanları tehdit etti, tehdit etme hakkı olan ancak tehdit eder. Hikmet açısından yapmadığı bir işi yapmakla tehdit etmez. Ayrıca nübüvveti muhafaza etmek ve indirdiği vahiyleri insanların ellerinde bırakmanın insanları peygamberlik ve vahiyden yoksun bırakmaktan daha yararlı (aslah) olduğunda şüphe yoktur. Bu da gösteriyor ki dinde insanların en faydasına olmayanı Allah yapar.

---

379 Geçmiş âyet.

380 el-Bakara, 2/105.

381 Âl-i İmrân, 3/73.

[Üçüncüsü]: Bunda şu görüşün doğruluğuna dair delil vardır: Allah, insanlara peygamber göndermese ve vahiyler indirmese de onları tevhide ve kendisine iman etmekle mükellef kılar. Çünkü bilinmektedir ki, Allah peygamber göndermese ve insanlar kişi olarak mükellef olmasalar, başıboş bırakılmış olacakları için Allah'ın onları yaratması anlamsız olurdu. Dolayısıyla bu durum, elçi gendermese ve bir şey vahyetmese de kulların Allah'ın birliğine iman etmek ve onu bilmekle mükellef olduklarına işaret eder. Çünkü Allah peygamber göndermek ve onu bâki kılmanın kendisi tarafından bir lütuf ve rahmet olduğunu şu beyanıyla haber vermiştir: **Rabb'inden bir rahmet gelmiş (de vahiy kalkmamış) o başka. Çünkü Allah'ın lütfu senin üzerinde çoktur. Rabb'inden bir rahmet gelmiş (de vahiy kalkmamış) o başka.** Yani nübüvvetin ve vahyin bâki kılınması, Rabb'in tarafından bir rahmettir, Allah'ın lütfu ise çok büyüktür.

[Dördüncüsü]: Ezberlemek ve unutmak -her ne kadar kula ait bir fiil ise de- Allah'ın da bunlarda yaratması vardır, o sayede insan ezberler, çünkü şöyle buyurmuştur: **Biz dilersek sana vahyettiğimizi ortadan kaldırırız.** Allah, dilerse kalpten ezberlenen şeyleri yok eder ve unutturur.

[§][Beşincisi]: **Biz dilersek sana vahyettiğimizi ortadan kaldırırız.** Hik- 353
metin bir başka yönü de şudur: Müminler, bütün lütufların Allah tarafından olduğunu bilmeleri gerekir. Kullar, bunda kendilerinin bir fazilet ve özelliğinin bulunduğunu düşünmemeli, ellerinde ortaya çıkan hayırlar ve itaatların hepsini kendilerinin Allah'a nispet etmeleri gerekir. *En doğrusunu Allah bilir.*

قُلْ لَئِنِ اجْتَمَعَتِ الْاِنْسُ وَالْجِنُّ عَلٰٓى اَنْ يَأْتُوا بِمِثْلِ هٰذَا الْقُرْاٰنِ لَا يَأْتُونَ بِمِثْلِه۪ وَلَوْ كَانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظَه۪يرًا

88. "De ki: "Yemin ederim, bu Kur'ân'ın bir benzerini ortaya koymak için ins ve cin bir araya gelip birbirine destek olsa dahi onun benzerini ortaya koyamazlar."

De ki: Yemin ederim, bu Kur'ân'ın bir benzerini ortaya koymak için insanlar ve cinler bir araya gelip birbirine destek olsalar dahi onun benzerini ortaya koyamazlar. Bu beyanın, "Gerçek şu ki, biz dilersek sana vahyettiğimizi ortadan kaldırırız" meâlindeki âyetin[382] sılası olma ihtimali vardır. Ayrıca tüm

[382] el-İsrâ, 17/86.

insanlar ve cinler bunun bir benzerini getirmek için bir araya gelseler buna güçler yetmezler. "Onun gibi" anlamına gelen "bi mislihî" (بِمِثْلِهِ) sözü "bihî" (به), yani "onu" demektir. Tıpkı şu beyanda belirtildiği gibi: "Allah'ın misli gibi hiçbir şey yoktur"[383]. Yani O'nun gibi bir şey yoktur, çünkü Allah'ın misli yoktur. Bu durum "Kur'ân'ın mislini getiremezler" sözünün, tanıyıp gördükten sonra onu ortaya koyamazlar demektir. İlkin benzerini görmeden, bakıp tanımadan onu yapmaya güçlerinin yetmemesi, daha kuvvetli bir ihtimaldir. Çünkü, nesneleri ve şekilleri gördükten sonra, bir şeyin şeklini çizmek ve düzenlemek gözlem yapıp görmeden önce tasvir ve tanziminden daha kolay ve daha basittir.

Yine bu âyetin, Hz. Peygamber'in (s.a.) hem insanlara hem de cinlere gönderilmiş olduğuna işaret vardır. Çünkü yüce Allah **De ki, eğer insanlar ve cinler toplansa** buyurmuştur. Zira eğer Hz. Peygamber (s.a.), insan ve cin türlerine birlikte gönderilmiş olmasaydı, bunları belirtmesinin bir anlamı ve faydası olmazdı. Bunda, cinlerden de Arap dilini konuşanların var olduğuna işaret vardır. Eğer böyle olmasaydı, Allah cinleri insanlarla birlikte belirtmezdi. Şu şekilde de yorum yapmak mümkündür: Eğer insanlar insanlarla, cinler cinlerle, yahut insanlar cinlerle, cinler de insanlarla bir araya gelseler yahut şunlar şunlarla bu **Kur'ân'ın bir benzerini ortaya koymak için insanlar ve cinler bir araya gelip birbirine destek olsalar dahi onun benzerini ortaya koyamazlar.** Bazı yorumcular şöyle demiştir: Bu ifadenin belirtilmesinin se-
354 bebi, Kur'ân "bir büyüdür", [§]"ona ancak bir beşer öğretiyor", "bu Allah'a yapılmış bir iftiradan başka bir şey değildir", "O, Allah'a iftira etmiş yalancı bir adamdır" demeleridir[384]. İftira, sihir ve diğer sözünü ettikleriniz ancak insan ve cin türünden olur. Allah Teâlâ bunlar bir araya gelseler Kur'ân'ın benzerini ortaya koyamayacaklarını haber verdi. İnsanlarla cinlerin Kur'ân'ın benzerini getirmekten âciz olduklarının delili de Allah'ın, sefilliğini ve yalancılığını açığa çıkardığı bir aşağılık kişiden başka hiçbirinin Kur'ân'a nazîre yapmaya tamah etmemesidir. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Âyetlerimiz kendilerine okunduğu zaman 'biz dinledik' dediler. Dileseydik bunun gibisini söyleriz. Bu eskilerin masallarından başka birşey değildir. Şöyle demişlerdi: Allahım eğer Kur'ân senin katından bir gerçek ise gökten bize taş yağdır veya bize bir azap getir[385]. Şu beyanda bu sözü söyleyenin yalanı ve saçmalığı ortaya çıktı. Önce "Bu eskilerin masallarından başka bir şey değildir", sonra da "Eğer bu

---

383 eş-Şûrâ, 42/11.

384 Meselâ bk. el-En'âm, 6/7; Hûd, 11/7; Sebe', 34/43.

385 el-Enfâl, 8/31-32.

senin katından gelmiş bir gerçek ise bize gökten taş yağdır" demiş ve "eğer gerçekse" bize yardım et (tevfik) diye Allah'tan yardım istememiştir. Bu da o kişinin saçmalığın son noktasında bulunan bir sefih olduğunu gösterir. Üstelik "eğer bu katından gelmiş bir gerçek ise" diyerek Kur'ân'da şüpheye düştü, eğer şüphe etmeseydi yaratıklardan hiçbiri Kur'ân'a nazîre yapmak için kendisini zorlamayı istemez ve bunu aklına getirmezdi. Bu da gösteriyor ki Kur'ân Allah'tan gelmiş bir mûcize ve alâmettir.

Bir de âlimler bu **Kur'ân'ın benzerini getirmekte** meâlindeki cümle hakkında farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Denildi ki söz dizimi ve tertibinin benzerini getirmekte. Denildi ki gerçeklik ve doğrulukta benzerini getirmekte. **Bu Kur'ân'ın benzerini getirme konusunda bir araya toplansalar benzerini getiremezler** meâlindeki beyanın, sözünü ettiğimiz beş yönden benzerini getirememeleri muhtemeldir.

"Bi mislihi" (بمثله) kelimesinin de belirttiğimiz mânaya gelmesi muhtemeldir, yani **Sana vahyettiğimizi dileseydik ortadan kaldırırdık** meâlindeki cümlenin bağlantısı (sıla) olarak kabul ettiğimiz yoruma göre onu ortadan kaldırırdık demektir. Ortadan kaldırılan ve yok edilen **bu Kur'ân'ın benzerini getirmek üzere insanlar ve cinler toplansalar benzerini getiremezler,** yani onu getirmeye güçleri yetmez.

[§][Yahut başlangıç olmak üzere olur]. Eğer başlangıç olmak üzere olursa 355
o misli üzere olur. Yani onun mislini yapmaya kādir olamazlar, nitekim bu Kur'ân sesleri kulaklarına geldikten sonra onun mislini hiç yapamazlar. Eğer bunu yapmak onların gücü dâhilinde olsaydı, kendi sözlerinin doğru, peygamberin sözünün yalan çıkması için bunu yaparlardı. Bunu yapamayınca ve bunun için kendilerini zorlamayınca/tekellüfte bulunmayınca, onlar bu Kitab'ın Allah katından gönderilen bir kitap olduğuna ve Kur'ân'ın âciz bırakan ve kendi güçlerinin dışında olan bir kelâm olduğuna delâlet etmektedir.

وَلَقَدْ صَرَّفْنَا لِلنَّاسِ فِى هٰذَا الْقُرْاٰنِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍ فَاَبٰى اَكْثَرُ النَّاسِ اِلَّا كُفُورًا

89. "Muhakkak ki biz bu Kur'ân'da insanlara (gerçekleri anlatmak için) ***her türlü misali denedik. Yine de insanların çoğu inkârcılıkta direndikçe direndiler."***

"Velekad sarrafnâ" (وَلَقَدْ صَرَّفْنَا), yani açıkladık, örnek verdik mânasına gelmesi de muhtemeldir, [Bu Kur'ân'da] insanlara ayrı ayrı her türlü örnekler verdik anlamına da gelebilir. Yani insanlar için misal olmak üzere, peş peşe örnek verdik, her örnekten sonra başka bir örnek verdik. Üzerinde düşünselerdi, Resûlullah'ın (s.a.) doğru, kendilerinin de yalan söylediklerini ve cahilce davrandıklarını bilirlerdi; hakkı bâtıldan, haklıyı haksızdan ayırırlardı; fakat onlar bunun üzerinde düşünmediler, etraflıca tefekkür etmediler ve inatçılık yaptılar. "Min külli meselin" (مِنْ كُلِّ مَثَلٍ), yani "her türlü örnek". Bununla bütün örnekleri kastetmiyor, belki de belirttiğimiz her örnekten bir tanesinin mânasını kastediyor ki eğer bu örnekler üzerinde düşünselerdi onlar için muteber olurdu.

Muhakkak ki biz bu Kur'ân'da insanlara (gerçekleri anlatmak için) her türlü misali denedik. Örneklerin çeşitlendirilmesi ve insanlar için örnek verilmesi üç yönden olur: Birincisi, Resûlullah ile onu tasdik eden ve etmeyen diğerlerine, geçmiş ümmetler içinden elçileri yalanlayanların başına inen ceza ve azaba şahitlik eden bu ümmet için örnek verdi. Oysa Allah bunun, geçmiş ümmetlerden yalanlayanlar hakkında kendi kanunu olduğunu haber vermiş ve bu kanunun değiştirilmediğini şu beyanıyla açıklamıştır: "Yoksa onlar öncekilere uygulanan yasalardan başkasını mı bekliyorlar? Allah'ın yasalarında asla bir değişme bulamazsın; Allah'ın yasalarında asla bir sapma da bulamazsın"[386]. O kanun değiştirilemez, yerine başka bir şey konulamaz. Dolayısıyla azap geçmiş ümmetler için hemen verilmiş, bu ümmet için tehir edilmiştir[387]. O kanun, ümmetlerden hiçbiri için değiştirilmiş ve tebdil edilmiş değildir.

İkincisi: Örneklerin değiştirilmesi anlamına gelmesi muhtemeldir. O da Allah'ın açıkladığı din, dünya ve âhiretin düzgün olmasını sağlayan bilgileri açıklaması ve hatırlatmasıdır. Öyle ki, bunlar üzerinde düşünseler ve tefekkür etselerdi bunu anlarlardı.

356 [§]Üçüncüsü: Allah'ın dinine hikmetle ve güzel öğütlerle çağıran misallerin değiştirilmesi, şu ilâhî beyanda olduğu gibi üç yöne çevrilirse Kur'ân'da belirtilen bütün örneklere de çevrilir: "Rabb'inin yoluna hikmetle, güzel öğütle çağır ve onlara karşı en güzel bir şekilde mücadele et"[388].

---

386 "Yoksa onlar öncekilere uygulanan yasalardan başkasını mı bekliyorlar? Allah'ın yasalarında asla bir değişme bulamazsın; Allah'ın yasalarında asla bir sapma da bulamazsın" (Fâtır, 35/43).

387 O yüce Allah'ın: "Allah'ın yasasında değişiklik bulamazsın" âyetidir. O yasa değiştirilemez, tebdil edilemez, geçmiş ümmetler için o yasa peşin/dünyada, bu ümmet için ise tehir edilmiştir.

388 en-Nahl, 16/125.

Yine de insanların çoğu inkârcılıkta direndikçe direndiler. Bu beyanın, Kur'ân'da onlara verdiği çeşitli örnekler sebebiyle bunları kabul etmeyip inkâr ettiler anlamına gelmesi muhtemeldir. Yahut Allah Teâlâ **yine de insanların çoğu inkârcılıkta direndikçe direndiler,** meâlindeki beyanın Allah'ın nimetlerine karşı şükretmede nankörlük ettiler, şükrü başkasına çevirdiler yahut Allah'ın birlik ve ilâhlığını mübalağa ile inkâr ettiler anlamına gelmesi mümkündür.

وَقَالُوا لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتّٰى تَفْجُرَ لَنَا مِنَ الْاَرْضِ يَنْبُوعًا ﴿٩٠﴾
اَوْ تَكُونَ لَكَ جَنَّةٌ مِنْ نَخِيلٍ وَعِنَبٍ فَتُفَجِّرَ الْاَنْهَارَ خِلَالَهَا
تَفْجِيرًا ﴿٩١﴾

90-91. "Onlar, 'Sen bizim için yerden bir kaynak fışkırtmadıkça sana asla inanmayacağız veya senin bir hurma bahçen ve üzüm bağın olmalı; içlerinden de çağıl çağıl nehirler akıtmalısın' dediler."

Onlar, 'Sen bizim için yerden bir kaynak fışkırtmadıkça sana asla inanmayacağız veya senin bir hurma bahçen ve üzüm bağın olmalı; içlerinden de çağıl çağıl nehirler akıtmalısın' dediler. Sözü edilen soru veya taleplerin sonuncusuna kadar… Bu soruların hepsinin bir grup tarafından sorulmuş olması mümkündür. Bir gruptan gelmeyen sorunun diğer bir gruptan gelmesi ihtimali vardır, her bir fırkanın bir soru sormuş olması da mümkündür. Tıpkı şu ilâhî beyanda ifade edildiği gibi: "Dediler ki; doğru yolu bulmanız için yahudi yahut hıristiyan olun"[389]. Her bir fırka tarafından, başkasından gelmeyen sorular soruldu; yahudilerden "Yahudi olun ki hidâyet bulasınız" sözü geldi, hıristiyanlardan da "Hıristiyan olun ki hidâyet bulasınız" sözü geldi. Buna göre, birincinin böyle olmasına ihtimal vardır.

Üstelik onları bu imkânsız ve yanlış soruları sormaya sevkeden birkaç sebep vardır: Birincisi tövbe edip daveti kabul ederse, Resûlullah'ın kendilerine vâdettiği cennetler ve oradaki akan nehirler, meyve veren bahçeleri sormalarıdır. Eğer çağrısını kabul etmezlerse "Onlar, ille de Allah'ın ve meleklerin, bulutların gölgeleri arasından çıkıp gelmesini ve işin bitirilmesini mi bekliyorlar!"[390]

---

389 el-Bakara, 2/135.

390 "Onlar, ille de Allah'ın ve meleklerin, bulutların gölgeleri arasından çıkıp gelmesini ve işin bitirilmesini mi bekliyorlar! Bütün işler Allah'a dönecektir!" (el-Bakara, 2/210).

meâlindeki beyanda ifade edildiği gibi, Hz. Peygamber, göklerin üstlerine düşmesi ile onları tehdit ediyordu. “Ona inanmayanlar onun çabuk gelmesini istiyorlar”[391] meâlindeki beyanda ifade buyurulduğu gibi, alay etmek üzere, Hz. Peygamber’den (s.a.) azabın kendilerine verilmesini acele istediler.

357 [§]İkincisi: Ehl-i Kitab’ın kitabı bulunmayan Mekke müşriklerine, cevap alamayacaklarını bildikleri saçma ve vukuu imkânsız olan bu soruları öğretmiş olması muhtemeldir. Bunun sebebi şudur: Müşrikler bunları Resûlullah’a (s.a.) sorsunlar, o da cevap veremeyip onlara tâbi olan aşağı tabakaya şöyle desinler: Biz Resûlullah ile tartıştık, onun ileri sürdüğü delil ve burhanlara itiraz ettik, işte bakın, eğer o eğer peygamber olsaydı cevap verebilecekti. Bunu insanlara gösterip böylece taşkınlıklarını ve sapıklıkların uzatıp gitmek ve bulundukları durumda kalmak için bunu yapmışlardı.

Üçüncüsü: Müşriklerden reis ve yönetici konumunda olanların, cevap veremiyeceğini bildikleri halde, tâbilerine ve sefil kesime, kendilerinin Resûlullah (s.a.) ile tartıştıklarını, onun getirdiği hüccetlere ve burhanlara itiraz ettiklerini göstererek kendilerinde olan riyaset ve menfaatlerin kalıcılığını ve bunun ellerinden gitmemesi sağlamak için, Hz. Peygamber’e (s.a.) bu soruları sormuş olmaları muhtemeldir.

Sonra Allah onların sordukları soruların, inatlaşma sorusu olup doğruyu öğrenme ve ihtiyaç duyulan bir meselenin sorusu olmadığını açıklamıştır:

اَوْ تُسْقِطَ السَّمَٓاءَ كَمَا زَعَمْتَ عَلَيْنَا كِسَفًا اَوْ تَاْتِيَ بِاللّٰهِ
وَالْمَلٰٓئِكَةِ قَب۪يلًاۙ ﴿٩٢﴾ اَوْ يَكُونَ لَكَ بَيْتٌ مِنْ زُخْرُفٍ اَوْ تَرْقٰى
فِي السَّمَٓاءِۜ وَلَنْ نُؤْمِنَ لِرُقِيِّكَ حَتّٰى تُنَزِّلَ عَلَيْنَا كِتَابًا نَقْرَؤُ۬هُۜ قُلْ
سُبْحَانَ رَبّ۪ي هَلْ كُنْتُ اِلَّا بَشَرًا رَسُولًا ﴿٩٣﴾

92-93. “‘Yahut -iddia ettiğin gibi- göğü üzerimize parça parça yağdırmalısın veya Allah’ı ve melekleri şöyle karşımıza getirmelisin. Veya altından bir evin olmalı; ya da göğe çıkmalısın. Bize okuyacağımız bir kitap indirme-

391 “Ona inanmayanlar onun çabuk gelmesini istiyorlar; inananlar ise gerçek olduğunu bilerek ondan kaygılanmaktalar. Şu iyi bilinmeli ki, kıyâmeti tartışma konusu yapanlar derin bir sapkınlık içindedirler” (eş-Şûrâ, 42/18.).

diğin sürece oraya çıktığına da asla inanmayacağız'. De ki: 'Rabbimi tenzih ederim! Ben sadece bir beşer peygamberim.'"

Yahut -iddia ettiğin gibi- göğü üzerimize parça parça yağdırmalısın veya Allah'ı ve melekleri şöyle karşımıza getirmelisin meâlindeki âyetle **ya da göğe çıkmalısın. Bize okuyacağımız bir kitap indirmediğin sürece oraya çıktığına da asla inanmayacağız** meâlindeki âyet, bütünü ile onların Hz. Peygamber'e (s.a.) yönelttikleri soruların hepsinin inatlaşma sorusu olup doğruyu talep etme ve hidâyet isteme soruları olmadığına işaret etmektedir. Çünkü eğer onlar, doğru yolun gösterilmesini ve hidâyeti istiyor olsalardı, göklerin üzerlerine düşürülmesini istemiyor olurlardı. Çünkü onların cennet istemede menfaatleri olsa da bunda bir menfaatleri yoktu. Allah Teâlâ burada o kavmin cahilliğini, inatçılığını ve Resûlullah'a kötü muamelede bulunmalarını aktarıyor.

Şunu da eklemek gerekir: Onların yaptıkları bu cahilliği Allah'ın, Kur'ân'ı kıyâmete kadar okunan bir kitap yapmasının hikmet ve faydası, sonradan gelenlerin, sefihlerle karşılaştıkları zaman onlara nasıl bir muamelede bulunacaklarını, Resûlullah'ın yaptığı gibi muamele etmelerini bilmeleri içindir.

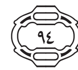
[§]**De ki: Rabbimi tenzih ederim!** Allah Teâlâ, yüce zatı aleyhinde hakime başvurmak ve hüküm vermekten Rabb'ini tenzih etmesini peygamberine emretti. Onların istedikleri şeyler, Allah'ın aleyhinde hüküm vermektir. **De ki: Rabbimi tenzih ederim! Ben sadece bir beşer peygamberim.** Resûlullah (s.a.) âyette sözü edilen cenneti getirmek ve daha başka türden istediklerine Allah'ın dışında kimsenin malik olmadığını belirtip Allah'ı tenzih ediyor. *En doğrusunu Allah bilir.* 358

Ben sadece bir beşer peygamberim. Yani ben, birer beşer olan daha önceki peygamberler gibi bir insanım, onlar peygamberlerine, sizin bana sorduğunuz gibi şeyler sormadılar yahut onlar bu soruları sormuş olsalar da bunlara cevap verilmedi. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Yoksa daha önce Mûsâ'ya sorulduğu gibi, siz de peygamberinize sorular sormak mı istiyorsunuz? Kim imanı küfre değişirse şüphesiz dosdoğru yoldan sapmış olur"[392]. Yahut **Ben sadece bir beşer peygamberim** meâlindeki beyanın anlamı şöyle olmalıdır: Yani Resûlullah'ın (s.a.), diğer peygamberlere bir şekilde itiraz etme hakkı yoktur, peygambere düşen görev gönderileni yahut emredilen elçiliği tebliğ etmekten başka bir şey değildir. Yahut Resûlullah şöyle buyurmuş olur: Ben, benden istedikleriniz hakkında, Rabbimi tesbih ve tenzihten başka bir şey

392 el-Bakara, 2/108.

yapma imkânına sahip değilim. **Rabbimi tesbih ederim.** Yani Rabbim, kullarının üzerinde baskı kurma ve hükmetmeyi seçme hakkına mâlik olmaktan yücedir.

Ebû Avsece ve İbn Kuteybe şöyle demişlerdir: "Yenbû" (يَنْبُوعًا) su kaynağı demektir; "yenâbî" (ينابيع) çoğuludur[393]. "Kisfetün" (كِسْفَةَ) kıta, parça demektir, çoğulu "kisef"tir (كِسَف). Bir başkası şöyle demiştir: "Kisf" (كِسْف) kelimesi cezimle okununca azap demektir. "Kisefen" (كِسَفًا), kelimesi "kıtaan" (قِطَعاً) gibidir. Ebû Avsece "kabîlen" (قَبِيلًا) kelimesinin mânasının gözle görmek olduğunu söylemiştir. Yine bu kelimenin mukabele etmekten geldiğini ifade etmiştir. "Beytün min zuhruf" (بَيْتٌ مِنْ زُخْرُفٍ): **Altından bir evin** olmalı demektir. Ebû Avsece'ye göre "müzahraf" (المزخرف) müzeyyen, yani süslü demektir. "Zahreftü'l-beyte" (زخرفت البيت) denilir. Yani evi süsledim demektir. **Yahut göğe çıkmalısın.** Yani göğe yükselmelisin, yukarı çıkmalısın. **Oraya (göğe) çıktığına da asla inanmayacağız.** Yani çıkmana inanmayacağız. Buradaki "irtikā", yükselmek demektir. Bazıları, cezimle okuyarak "kisfen"i (كِسفًا) taraf, "kisefen" (كِسَفًا) kelimesini de "kıtaan" (قطعا) gibi parçalar şeklinde anlamlandırmışlardır. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَمَا مَنَعَ النَّاسَ اَنْ يُؤْمِنُوٓا اِذْ جَٓاءَهُمُ الْهُدٰٓى اِلَّٓا اَنْ قَالُوٓا اَبَعَثَ اللّٰهُ بَشَرًا رَسُولًا

359 **[§]*94. "Kendilerine kurtuluş rehberi*** (vahiy) ***geldiğinde insanların inanmalarını, ancak 'Allah, peygamber olarak bir beşeri mi gönderdi?' şeklindeki itirazları engellemiştir."***

Kurtuluş rehberi (vahiy) geldiğinde insanların inanmalarını engelleyen nedir? Yani peygamber kendilerine hidâyeti getirince **ancak Allah, peygamber olarak bir beşeri mi gönderdi?** demek oldu. Başka bir âyette ise şöyle buyurmuştur: "Kendilerine hidâyet geldiğinde insanları iman etmekten ve Rab'lerinden mağfiret talep etmekten alıkoyan şey sadece, öncekilerin başına gelenlerin kendi başlarına da gelmesini, yahut âhiret azabının göz göre göre kendilerine de gelmesini beklemeleridir"[394]. Fakat bu, Allah'ın azabını görme-

---

393 İbn Kuteybe, *a.g.e.*, s. 261.

394 "Kendilerine hidâyet geldiğinde insanları iman etmekten ve Rab'lerinden mağfiret talep etmekten alıkoyan şey sadece, öncekilerin başına gelenlerin kendi başlarına da gelmesini, yahut âhiret azabının göz göre göre kendilerine gelmesini beklemeleridir" (el-Kehf, 18/55).

den inanmayacakları için, onların imanlarından ümit kesmeleri üzerine buyurulmuştur. O vakitte iman kabul edilmez ve kendilerine fayda vermez. **Kendilerine kurtuluş rehberi (vahiy) geldiğinde insanların inanmalarını, ancak 'Allah, peygamber olarak bir beşeri mi gönderdi?'** meâlindeki beyan, onların delil getirmeleri konumunda bulunur ve bu anlama gelir. Eğer Allah dileseydi gökten melekler de indirirdi. Tıpkı şu beyanda belirtildiği gibi: "Onlar dediler ki; eğer Allah dileseydi mutlaka melekler gönderirdi"[395]. Burası onların şüpheye düştükleri yerdir. Şöyle demeleri mümkün: O da elçi beşerdir, O'nun bize elçi olması, bizim ona elçiler olmamızdan daha uygun değildir. İşte bu düşünce şüpheye düştükleri yerdir. Bunun için Allah onlara cevap vermiştir. Çünkü onlar kendilerine kendi türlerinden ve aynı özelliklere sahip bir elçinin gönderilmesini inkâr ettiler ve bunu uzak gördüler. Bunun üzerine yüce Allah şöyle buyurdu:

قُلْ لَوْ كَانَ فِى الْاَرْضِ مَلٰٓئِكَةٌ يَمْشُونَ مُطْمَئِنّ۪ينَ لَنَزَّلْنَا عَلَيْهِمْ
مِنَ السَّمَٓاءِ مَلَكًا رَسُولًا

95. "De ki: 'Yeryüzünde yerleşip dolaşan melekler bulunsaydı elbette onlara da peygamber olarak gökten bir melek gönderirdik.'"

De ki: Yeryüzünde yerleşip dolaşan melekler bulunsaydı. Yani orada ikamet edip, oturanlar olsalardı, **elbette gökten bir meleği elçi olarak gönderirdik.** Hem bu konuda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları da **yeryüzünde yerleşip dolaşan melekler bulunsaydı** meâlindeki beyan hakkında şöyle demiştir: Yani yeryüzünün sakinleri melekler olsaydı da onlara meleklerden bir elçi gönderseydi yine de onlar "Allah bir meleği elçi mi gönderdi?" diyecekler miydi? Yani Allah bizim özelliklerimizde ve bizim türümüzden bize elçi mi gönderdi diyecekler miydi? Yani onların bunu söylemeye hakları yoktur. Buna göre, yerin sakinleri beşer olunca "Allah bize kendi özelliklerimizi taşıyan elçi mi gönderdi? deme hakları olmaz. İkincisi: Eğer yeryüzü meleklerin mekânı, onlar da oranın sakinleri olsaydı da [kendilerine kendi cevherleri dışından bir elçi gönderseydi] o zaman da şöyle diyeceklerdi: Allah bizim özelliklerimiz dışında, bir beşeri mi elçi gönderdi? Fakat yeryüzü beşerin mekânı, melekler

---

395 "Ama onlar, 'Rabbimiz (buna inanmamızı) isteseydi mutlaka (elçi olarak) melekler gönderirdi. Bu durumda biz, sizinle gönderilen şeyin gerçek olduğunu kabul etmiyoruz' dediler" (Fussılet, 41/14).

360 de semanın sakinleri olunca [§]onların kendi türlerinden ve kendi özelliklerini taşıyan bir elçinin gönderilmesini inkâr etmeye hakları yoktur. Çünkü onlar melekleri tanımıyorlar ve onların özelliklerini taşımayan varlıkları da tanımıyorlar, belki kendi özelliklerini taşıyanı tanıyorlar, dolayısıyla kendi özelliklerini taşıyan bir elçinin gönderilmesi, kendi özelliklerini taşımayanın gönderilmesinden daha iyidir. Yahut şöyle buyuruyor: **Yeryüzünde yerleşip dolaşan melekler** ve insanlar **bulunsaydı da melekler onları tanısaydı,** onları bildikleri için kendilerinden yani meleklerden bir elçi istemek hakları olurdu. Fakat yeryüzünün sakinleri sadece insanlar olunca, onların bunu isteme hakları yoktur. Çünkü onlar meleklerin ve cinlerin güçlerini bilmiyorlar, ancak insanların güçlerini biliyorlardı. Dolayısıyla gönderilen mûcizelerle kuvvetli delilleri aldatıcı delillerden ayırırlardı, çünkü onlar insanların güçlerini biliyorlar, meleklerin ve cinlerin güçlerini ise bilmiyorlardı; dolayısıyla mûcize getirdiklerinde, mûcize ve delil olduklarını bilemezler. Yahut kendi kuvvetleriyle olması ihtimali dışına çıkınca, bu meleklerin kuvvetleri ile olur da onlar onu beşerden bilirler. Bir başka açıklama şekli de şudur: Onlar beşerin peygamberliğini ikrar ettiler, çünkü onlar melekleri sadece beşerin verdiği haberle bilirler, çünkü onları tanımak için meleklerle bir arada birbirlerini gören bir durumda bulunmadılar. Onlar meleklerin melek olduğunu sadece beşerden gelen bir haberle biliyorlar, dolayısıyla bir beşerin elçiliğini inkâr etmeye hakları yoktur. Bunun aslı yüce Allah’ın şu beyandır: “Şayet peygamberi bir melek kılsaydık muhakkak ki onu (yine) bir erkek suretine sokardık”[396]. Daha önce de belirttik ki, onlar melekleri tanımıyorlardı, kendi yapısal özellikleri dışından olan peygamberin de mutlaka erkek olması gerekirdi. Dolayısıyla, Allah’ın verdiği habere göre bunda itirazda onlar aleyhine bir karıştırma söz konusudur. *En doğrusunu Allah bilir.*

قُلْ كَفٰى بِاللّٰهِ شَه۪يدًا بَيْن۪ي وَبَيْنَكُمْ اِنَّهُ كَانَ بِعِبَادِه۪ خَب۪يرًا
بَص۪يرًا

96. “Yine de ki: ‘Benimle sizin aranızda gerçek şahit olarak Allah kâfidir. O, kullarını çok iyi bilip görmektedir.’”

[396] “Şayet peygamberi bir melek kılsaydık muhakkak ki onu (yine) bir erkek suretine sokar, onları yine halen içinde bulundukları kuşkuya düşürürdük” (el-En‘âm, 6/9).

De ki: Benimle sizin aranızda gerçek şahit olarak Allah kâfidir. Bazıları şöyle söylemiştir: Yani Allah’ın benim peygamberliğim ve size gönderilmiş bir resûl olmama dair yarattığı mûcizeler ve getirdiği deliller yeter, çünkü bu açıklama, o kâfirlerin peygamberliği inkâr eden sözlerine karşılık söylenmiştir. Bazıları da şunu söylemiştir: Bu açıklamanın, onların iman etmelerinden ümit kesilmesi üzerine yapılmış olması ihtimali vardır. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: “Sizinle bizim aramızda tartışmaya gerek yok. Allah hepimizi bir araya getirecektir”[397].

O, kullarını çok iyi bilip görmektedir. *En doğrusunu Allah bilir ya,* Hz. Peygamber’in onlara resûl olarak gönderildiğini kabul edeceklerini yahut reddedeceklerini bildiği için, Allah bunu belirtiyor, hallerini bilmemekten dolayı değil. Elçilerini kabul yahut reddeceklerini Allah’ın bilmesinde hikmetin dışına çıkmak söz konusu değildir. [§]Çünkü onların daveti kabul etmelerin- **361**
de peygamberler için bir menfaat yahut reddetmelerinde onlar için bir zarar yoktur. Daveti kabul edince bunun menfaati kendilerine aittir, reddedince de zararı onlaradır. İşte bu sebeple, reddeceklerini bildiği halde Allah’ın elçilerini göndermesi, hikmetin dışına çıkmak değildir. Duyular âleminde ise hikmetten çıkmak söz konusudur. Çünkü duyular âleminde bir kimse, düşündüğü ve ulaşacağı bir menfaat için yahut kendisinden bir zararı defetmek için elçi gönderir. Elçinin elçiliğini reddedeceğini ve ona elçi gönderdiği vakitte kabul etmeyeceğini bilirse, reddedeceğini bilmesine rağmen bunu yapmak hikmetten çıkmaktır. Yahut **O, kullarını çok iyi bilip görmektedir** meâlindeki beyan tehdit anlamına gelir, benzerleri de böyledir, Mûtezile’den bazıları şu ilâhî beyanla bize karşı delil getirmiş olsa da: “Kendilerine kurtuluş rehberi (vahiy) geldiğinde, insanların inanmalarını, ancak Allah, peygamber olarak bir beşeri mi gönderdi?”[398]. Mûtezile Allah’a şöyle der: “Bize kaza ve kader engel oldu”. Çünkü sizin (Sünnîler’in) görüşünüz şudur: İnsan mâsiyet ve itaat türünden yaptığı işleri ancak Allah’ın kazası ve kaderi ile yapar. Dolayısıyla Allah’a karşı ileri sürdükleri delil şöyle demektir: Ya Rabbi! Senin kazan ve takdirin bize engel oldu.

[397] “İşte bunun için sen çağrına devam et ve emrolunduğun gibi doğru çizgini sürdür. Onların arzularına uyma ve şöyle de: ‘Ben Allah’ın indirdiği bütün kitaplara iman ettim ve bana aranızda âdil davranmam emredildi. Allah bizim de Rabbimiz, sizin de Rabb’inizdir. Bizim yaptıklarımız bize, sizin yaptıklarınız size. Sizinle bizim aramızda tartışmaya gerek yok. Allah hepimizi bir araya getirecektir. Dönüş ancak O’nadır’” (eş-Şûrâ, 42/15).

[398] “Kendilerine kurtuluş rehberi (vahiy) geldiğinde insanların inanmalarını, ancak “Allah, peygamber olarak bir beşeri mi gönderdi?” şeklindeki itirazları engellemiştir” (el-İsrâ, 17/94).

Fakat bu düşünce geçersizdir. Çünkü onlar yaptıklarını fiil anında yap-
mıyorlar, çünkü Allah buna hükmetti ve bunu takdir etti. Eğer durum böyle
olsaydı o zaman bu itirazları yerinde olabilirdi. Çünkü Allah böylece hükmet-
miş ve takdir etmiştir. Onlar yaptıkları işleri, Allah kendileri hakkında böy-
le hükmedip takdir ettiği için yapmıyor olunca, Allah'a karşı itirazda bulun-
362 ma hakları da olmaz. [§]Çünkü kaza ve kader kendilerini bu işleri yapmaya
zorlamamış, onlar üzerinde bir güç kullanmamıştır. Belki başka bir alternatif
de yapmak onlar için mümkün olmuştur. İşte bundan dolayı onların Allah'a
karşı bir delil ileri sürme hakları yoktur. Çünkü buna -yani kaza ve kadere-
hükmetmek söz konusu olsaydı, insanların yapacaklarını bilmesi sebebiyle de
Allah'a itirazda bulunma hakları olurdu. Zira Allah'ın, onların yapacağı fiilleri
bildiğinde şüphe yoktur. Onların, kendileri hakkındaki ilâhî bilgiye itiraz etme
hakları olmayınca -çünkü onlar Allah'ın bildiğinden başkasını yapamazlar-
buna göre Allah'a karşı kaza ve kaderi ileri sürerek itirazda bulunma hakları
yoktur. Çünkü Allah bilmiştir ki, kulun kendisi iradesiyle bu fiili zıddına karşı
tercih edecektir. Bu da haklarındaki kaza ve kaderden dolayı bu fiilleri yapma-
dıklarına ve kaderin fiil üzerinde bir etkisi bulunmadığına işaret eder. Allah
haklarında böyle hükmettiği için, onlar kendilerine göre yapacakları vakitte
fiili yapamayınca, bunu Allah hakkında delil olarak ileri sürmeye de hakları
yoktur. Çünkü kaza ve kader onları fiillerini yapmayı engellememiştir ve ona
zorlanmıyorlardır. Allah da onlar hakkında bu işlere hükmetti, çünkü onla-
rın bu işleri yapacaklarını ve bu tercihi yapacaklarını bilmiştir. İşte bundan
dolayı belirttiğimiz görüşün doğruluğu gerçekleşmiştir. Bunun gibi duyular
âleminde başkası hakkında hükmeden herkes de böyledir. Daha önce konuya
dair bilgisi olduğu için hükmeder.

وَمَنْ يَهْدِ اللّٰهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِ وَمَنْ يُضْلِلْ فَلَنْ تَجِدَ لَهُمْ اَوْلِيَٓاءَ مِنْ دُونِهٖ وَنَحْشُرُهُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ عَلٰى وُجُوهِهِمْ عُمْيًا وَبُكْمًا وَصُمًّا مَاْوٰيهُمْ جَهَنَّمُ كُلَّمَا خَبَتْ زِدْنَاهُمْ سَعٖيرًا

97. "Allah kime hidâyet verirse doğru yolu bulan işte odur; kimi de hidâyetten uzaklaştırırsa artık böylelerine Allah'tan başka destekçiler bulamazsın. Kıyâmet gününde onları kör, dilsiz ve sağır bir halde yüzükoyun süründürerek toplarız. Onların varıp kalacağı yer cehennemdir; onun ateşi zayıfladıkça yakıcı alevlerini çoğaltarak azaplarını sürdürürüz."

Allah kime hidâyet verirse doğru yolu bulan işte odur. Yani Allah kimi, hidâyeti kabul etmeye muvaffak kılarsa ve onu şeytanın verdiği vesveseden korursa işte o Allah nezdinde ve hidâyeti akledenler nezdinde hidâyeti benimsemiştir. **Kime de yol göstermeyip şaşkınlıkta bırakırsa** yani onu alçaltır ve korumaz da şeytandan gelecek vesveseyi kabul ederse işte o şaşkındır, sapmıştır. **Sen böylelerine Allah'tan başka destekçiler bulamazsın.** Allah'ın dinine sevkeden ve onları buna muvaffak kılan bir destekçi bulamazsın. Yahut onlara Allah'tan başka yardım edecek ve kendilerine inen azaptan kurtaracak dostlar bulamazsın. *En doğrusunu Allah bilir.*

**[§]Kıyâmet gününde onları kör, dilsiz ve sağır bir halde yüzükoyun sü- 363
ründürerek toplarız.** Hasan-ı Basrî şunu söylemiştir: Dünyada yaptıkları işlerin kötülüğünü bilmeleri için onlar hesaba çekilecekler, sonra da cehenneme doğru haşredileceklerdir. [Bu] âyette belirtilen şu husustur: **Onları kör, dilsiz ve sağır bir halde yüzükoyun süründürerek toplarız,** yahut bunun gibi bir şey. Ayrıca "Yüzüstü cehenneme sürülecek olanlar, evet işte onların yerleri en kötü yer, yolları da en yanlış yoldur"[399] meâlindeki âyetle "O gün yüzüstü ateşe sürüklenirler"[400]; "Kıyâmet gününde o şiddetli azaba karşı kendini (çaresizlikten) yüzüyle korumaya çalışan kişi mi (daha kötü durumda, yoksa cennette bulunan mümin mi)?"[401] meâlindeki âyetlerde belirtilen hususlar kastedilmiş olabilir. Son âyet elleri boyunlarına bağlı olacağı için yüzleri ile ateşten korunmaya çalışacaklardır anlamına gelebilir.

Kör, dilsiz ve sağır bir halde. Bunun iki şekilde yorumlanması muhtemeldir. Âhirette bu duyu organlarının algıları ve lezzetleri gideceği için Allah onlara sağır, dilsiz ve kör adını vermiştir. Yoksa bu organların gerçekten yok olacağı mânasında değildir. Belki bu organlarla onlardan yararlanma arasına Allah'ın sözünü ettiği şu engel girer demektir: "Onların üstünde kat kat ateşten tabakalar olacak, altlarında da (böyle) katlar bulunacak"[402]. İşte o gölgeler onlarla eşyayı görme arasına engel koyacak. Allah onlara dünyada **kör, dilsiz ve sağır** adını verdi, bu gerçekten gözlerinin yok olması anlamında değildir, fakat dünyada bu duyu organlarından yararlanmadıkları ve bunları emredilen alanlarda kullanmadıkları için bu duyuların fonksiyonları onlardan giderilmiştir.

---

399 el-Furkān, 25/34.

400 el-Kamer, 54/48.

401 ez-Zümer, 39/24.

402 "Onların üstünde kat kat ateşten tabakalar olacak, altlarında da (böyle) katlar bulunacak. Allah kullarını bununla korkutup uyarıyor. Ey kullarım! Bana karşı gelmekten sakının!" (ez-Zümer, 39/16).

Âhirette de durum böyle olacaktır. Dünyada yaratıldıkları işlerde kullanılmadıkları için, bir azap olmak üzere bu duyu organlarının gerçekten yok olduğu mânasına gelmesi ihtimali vardır. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: "Rabbim! Beni niçin kör olarak haşrettin, oysa ben gören biri idim"[403].

Varacakları yer cehennemdir. Yani kalacakları yer cehennemdir, orada barınacaklardır. **Onun ateşi zayıfladıkça yakıcı alevlerini çoğaltarak azaplarını sürdürürüz.** Bu beyan hakkında farklı görüşler ileri sürtülmüştür. Hasan-ı Basrî bu beyan hakkında şu yorumu yapmıştır: Cehennem ateşinin alevi, onlara isabet eden ağrısı gitmeksizin söner, sonra onlar için cehennem ateşini artırırız. Bazılar da: "Küllemâ habet" (كُلَّمَا خَبَتْ), yani **Ne zaman sönerse** cümlesine dair şu yorumu yapmıştır: Yani derileri ne zaman pişerse ve ateş sakinleşirse demektir.

364 **[§]**İbn Kuteybe şunu söylemiştir: "Küllemâ habet" (كُلَّمَا خَبَتْ), yani sakinleşince demektir. Ateşin alevi sakinleşince "habeti'n-nâr" (خبت النار) denilir. Ateşin alevi sakinleşip de korlar sönmeyince: "Hamedet, tahmedü, humûden" (خمدت، تخمُد، خُمودا) dersin. Ateş sönüp de bir şey kalmayınca "hemedet, tehmudu, humûden" (همدت، تهمد، هُمودا) denilir[404]. **Yakıcı alevlerini çoğaltırız.** Ateşlerini artırır da tekrar alevlenir. Ebû Avsece: "Saîr"in (سَعِير) ateş olduğunu söylemiştir. Ateşi yaktığın zaman "seartü'n-nâr" (سعرت النار) denilir. Yine "nâr mes'ûra" (نار مسعورة) denilir. Yani yakılmış ateş.

Yakıcı alevlerini çoğaltırız. Yani ateşi eskiden olduğu duruma getiririz de alevlenir ve yanar… Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Onların derileri pişip acı duymaz hale geldikçe, derilerini başka yenisiyle değiştiririz ki acıyı duysunlar"[405]. Bazıları da şunu söylemiştir: Onları cehennem ateşi yiyip de onlardan kemikler dışında bir şey kalmayıp kömür haline gelince ateşin sönmesidir. Sonra Allah tarafından derileri, başka yenisiyle değiştirilir ve cehenneme yakıt olurlar. *En doğrusunu Allah bilir.* Bunların hepsi birdir. Bazıları da "küllemâ habet" (كُلَّمَا خَبَتْ) cümlesi hakkında şunu söylemiştir: Ateş onları yakıp kül oldukça yeniden yaratılırlar, sonra ateş onları tekrar yakmaya başlar. İşte bu **yakıcı alevlerini çoğaltırız** meâlindeki söz ile "Ben onu sekara sokacağım. Sen bilir misin sekar nedir? Bitirir ama yok olmaya da bırakmaz"[406]

---

403 Tâhâ, 20/125.

404 İbn Kuteybe, *a.g.e.*, s. 261.

405 "Şüphe yok ki, âyetlerimizi inkâr edenleri gün gelecek bir ateşe sokacağız; onların derileri pişip acı duymaz hale geldikçe, derilerini başka yenisiyle değiştiririz ki acıyı duysunlar. Allah daima üstündür ve hikmet sahibidir" (en-Nisâ, 4/56).

406 el-Müddessir, 74/26-28.

meâlindeki beyanda anlatılan husustur. Cehennem yakalayınca yakmadan bırakmaz demektir.

ذٰلِكَ جَزَٓاؤُ۬هُمْ بِاَنَّهُمْ كَفَرُوا بِاٰيَاتِنَا وَقَالُٓوا ءَاِذَا كُنَّا عِظَامًا وَرُفَاتًا
ءَاِنَّا لَمَبْعُوثُونَ خَلْقًا جَدٖيدًا ﴿٩٨﴾ اَوَلَمْ يَرَوْا اَنَّ اللّٰهَ الَّذٖى خَلَقَ
السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ قَادِرٌ عَلٰٓى اَنْ يَخْلُقَ مِثْلَهُمْ وَجَعَلَ لَهُمْ اَجَلًا
لَا رَيْبَ فٖيهِ فَاَبَى الظَّالِمُونَ اِلَّا كُفُورًا ﴿٩٩﴾

98. "Cezaları işte budur. Çünkü onlar âyetlerimizi inkâr etmişler ve demişlerdi ki: "Bizler, bir kemik yığını ve un ufak olmuşken yepyeni bir yaratmayla dirilecek mişiz, öyle mi?"

99. Düşünmediler mi ki, gökleri ve yeri yaratmış olan Allah, kendilerinin benzerlerini de yeniden yaratmaya kādirdir! Allah onlar için bir vade takdir etti, bunda kuşku yoktur. Ama zâlimler inkârcılıktan başkasını kabullenmediler."

Cezaları işte budur. Yani belirtilen ceza. **Çünkü onlar âyetlerimizi inkâr etmişler ve demişlerdi ki: Bizler, bir kemik yığını ve un ufak olmuşken yepyeni bir yaratmayla dirilecek mişiz, öyle mi?** demelerine karşılık onların cezalarıdır. Daha sonra yüce Allah şöyle buyurdu: Görmediler mi? Yani ibret alıp bakmadılar mı ki **gökleri ve yeri yaratmış olan Allah, kendilerinin benzerlerini de yeniden yaratmaya kādirdir!** Bu düşünme ve ibret almanın iki yönden olması muhtemeldir. Birincisi şudur: Siz Allah'ın gökleri ve yeri yarattığını ve sizi de yarattığını ikrar ediyorsunuz. Önceden bir örneği olmaksızın göklerin ve yerin ilkin yaratılması, bunların aşağısında olan varlıkları yaratmaktan
daha büyüktür. [§]Bunları yaratmaya gücü yeten sizin gibileri yaratmaya ve 365
ölümden sonra tekrar yaratmaya daha çok gücü yeter. Size göre, aklınızca da bir şeyi tekrar yapmak ilk yapmaktan daha kolay ve daha basittir.

İkincisi: Biliyorsunuz ki Allah gökleri ve yeri yarattı, sizi de yarattı, bunları özellikle yok olsunlar diye yaratmadı, çünkü bir şeyi herhangi bir amaç ve hedef olmaksızın yaratmak faydasız bir iştir. **Allah onlar için bir vade takdir etti, bunda kuşku yoktur** meâlindeki beyan buna göre anlaşılır mutlaka olacaktır demektir. **Allah onlar için bir vade takdir etti, bunda kuşku yoktur**

meâlindeki beyanın acele verilmesini istedikleri azaba karşılık bir cevap olması da mümkündür. Yani **Allah onlar için bir vade takdir etti,** bu ecel ne ileri ne de geri gider. **Allah onlar için bir vade takdir etti, bunda kuşku yoktur** meâlindeki beyandan maksadın, ecellerini bitirecek olan ölüm olması muhtemeldir. Fakat Allah kullarını sadece ölsünler diye yaratmamıştır, aksine bir akıbet, bir hedef için yaratmıştır. Bu da daha önce belirttiğimiz husustur.

Ama zâlimler inkârcılıktan başkasını kabullenmediler. Yani öldükten sonraki dirilişi inkâr ettiler. Zalimler burada kâfirlerdir. Şayet **kâfirler zâlimlerden başkasını kabullenmediler** buyursaydı bu da aynı anlama gelirdi.

قُلْ لَوْ اَنْتُمْ تَمْلِكُونَ خَزَٓائِنَ رَحْمَةِ رَبّ۪ٓى اِذًا لَاَمْسَكْتُمْ خَشْيَةَ
الْاِنْفَاقِ وَكَانَ الْاِنْسَانُ قَتُورًا ﴿١٠٠﴾

100. "De ki: "Rabbimin rahmet hazinelerine eğer siz sahip olsaydınız, harcanır korkusuyla kıstıkça kısardınız. İnsanoğlu pek eli sıkıdır!"

De ki: "Rabbimin rahmet hazinelerine eğer siz sahip olsaydınız, harcanır korkusuyla kıstıkça kısardınız. Bu beyanın birkaç türlü yorumlanmaya ihtimali vardır. Bazıları demiştir ki, bu isteklerine dair olan cümlenin sılasıdır, daha önce geçen ve o istekler şu beyanlarda mevcuttur: "Yerden bir pınar fışkırmadıkça sana inanmayacağız yahut hurma ve üzüm bağları bulunan bir bahçen olsun, veya altından bir evin olmalı; ya da göğe çıkmalısın. Bize okuyacağımız bir kitap indirmediğin sürece oraya çıktığına da asla inanmayacağız." De ki: "Rabbimi tenzih ederim! Ben sadece bir beşer peygamberim"[407]; "…ya da zahmetsizce yiyip içtiği bir bahçesi olmalıydı"[408]; "Yahut meyvelerinden ye-
366 diği bahçesi olsun"[409]. [§]Onlar bu şeyleri inatçılık olsun diye ve alaya almak
için istiyorlardı. Bu sebeple Allah Teâlâ, kendisi her ne kadar onlara istediklerini verdiyse de onların infakta bulunmadıkları, belki cimri davrandıklarını haber verdi. Allah'ın yasası şudur ki, kullara istediklerini verip de sonra ken-

---

[407] el-İsrâ, 17/93.

[408] "Dediler ki: 'Bu nasıl peygamber! Yemek yiyor, çarşılarda dolaşıyor. Ona bir melek indirilmeli ve kendisiyle birlikte o melek de uyarıcılık görevi yapmalı değil miydi? Veya ona bir hazine verilmeliydi ya da zahmetsizce yiyip içtiği bir bahçesi olmalıydı.' Bu zâlimler (inananlara), 'Siz sadece kendisine büyü yapılmış bir adamın peşinden gidiyorsunuz' dediler" (el-Furkān, 25/7-8).

[409] el-Furkān, 25/8.

disine iman etmeyi ve bağlılığı terkedince yok edilirler. Yüce Allah, inatçılık olsun diye onların istekte bulunduklarını, bunların kendilerini rahatlatmak ve rızıklarını genişletmek tarzında bir istek olmadığını haber vermiştir. Bu âyette risâleti ispat da söz konusudur, açıkladığı gibi, bu da onların cimrilikleri ve infak etmekten kaçınmalarıdır. Bazıları da **De ki: “Rabbimin rahmet hazinelerine eğer siz sahip olsaydınız, harcanır korkusuyla kıstıkça kısardınız** meâlindeki âyetin her biri hakkında değil özel bir kavim hakkında olduğunu söylemiştir. Öyle ki onlara istekleri verilse sözü edilen davranışları yaparlardı. Bu, şu beyanlarda ifade edilen hususlar gibidir. “İster uyar ister uyama onlar inanmazlar”[410]; “Eğer (istedikleri gibi) onlara melekleri indirseydik”[411]. Bu beyan Allah’ın inanmayacaklarını bildiği bir kavim hakkında nazil olmuştur. İlki de buna göre anlaşılır. Yukarıdaki âyetin, Allah rızıklarını genişlettiği takdirde infak etmeyi ve genişlik sağlamayı üstlenen bir kavim hakkında nazil olması ihtimali de vardır. Allah Teâlâ, onların taahhüt ettikleri ve söz verdikleri şeyi yapmayacaklarını haber vererek şöyle buyurdu: “Onların içinde öyleleri var ki, Allah bize lütuf ve kereminden bahşederse biz de elbette hayır yolunda harcar ve iyi kimselerden oluruz diye Allah’a söz vermişlerdi”[412]. Bu âyetin, halkın tabiatı ve âdetini Allah’ın haber vermesi olarak yorumlanması ihtimali de vardır. O da şöyledir: Onlar çok mallar elde edip bunları biriktirince, bu sebeple mal biriktirme hırsları artar, genişlik sağlama ve infak hakkındaki cimrilikleri de artar. Çünkü bu mallar, çoğalmadan ve biriktirilmeden önce yoktu, bu durum insanlar arasında bilinen bir şeydir. Allah, bir imkân sahibi olunca, kulların infaktan ve fakirlere genişlik sağlamaktan kaçındıklarını haber verdi. Nitekim insan tabiatı, daha önce olmayan malları çoğaldıkça cimri davranmak ve kısmak üzere yaratılmıştır.

[§]İnsanoğlu pek eli sıkıdır! Bunun her kâfirin sıfatı olmaya ihtimali var- 367
dır. “Gerçekten insan pek tahammülsüz ve pek cimri bir tabiatta yaratılmıştır”[413] meâlindeki beyanın ifadesine göre onların âdetlerinin cimrilik, musibet zamanlarında sızlanma olmasına ihtimali vardır. Her insanın âdetinin bu du-

---

[410] “Kâfirleri ister uyar ister uyarma, onlar inanmazlar” (el-Bakara, 2/6).

[411] “Eğer (istedikleri gibi) onlara melekleri indirseydik, ölüler de onlarla konuşsaydı ve her şeyi toplayıp karşılarına getirseydik, Allah dilemedikçe yine de inanacak değillerdi; fakat çokları bunu bilmezler” (el-En‘âm, 6/111).

[412] “Ama Allah onlara lütuf ve kereminden ihsan edince hemen cimrilik gösterdiler ve yüz çevirdiler, zaten yan çizip duruyorlardı” (et-Tevbe, 9/75-76).

[413] “Gerçekten insan pek tahammülsüz bir tabiatta yaratılmıştır. Başına bir fenalık geldi mi sızlanır durur. Ama ona bir nimet nasip olursa kendisinden başkasını yararlandırmaz” (el-Meâric, 70/19-21).

rumda olması da mümkündür. Başlangıçta böyle olur, sonra sınanma ve tecrübe ile insanlar cömert ve sabırlı olurlar. Yahut Allah'ın şunu haber veriyor olması muhtemeldir: İnsanlar mülk sahibi kılınsalar ve ömür boyunca ayrı ayrı kendilerine verilen rızıklar bir defada topluca verilecek olsa, ömürlerinin sonunda fakir olurlar korkusuyla infak etmekten imtina ederler. Çünkü onlar ecellerinin nereye varacağını bilemezler, dolayısıyla bu durum onları cimriliğe ve sıkı davranmaya sevkeder. Yahut onların buna ihtiyacı olmasa da Allah, insanları başlangıçta eli sıkı ve vermemek üzere yaratıp inşa ettiğini belirtiyor. Evlatlar ve çocuklardan küçük olanların ellerindekileri, bunlara ihtiyaçları olmasa da, başkalarına vermek istemediklerini görürsün, bu durum çocuklarda bilinmektedir. Allah insanları bu şekilde yarattı, onları cömertlik, fakirlere genişlik vermek, cimrilik ve eli sıkı olmakla sınamak için böyle yarattı. Yoksa onların asıl yaratılışlarında ve ilkin var edilişlerinde belirttiğimiz gibi cimri olarak yaratılmışlardır, ki bu yüce Allah'ın şu beyanlarda haber verdiği gibidir: "Gerçekten insan pek tahammülsüz ve pek cimri bir tabiatta yaratılmıştır"[414], "insan çok acelecidir"[415]. Allah insanları elem ve musibetli durumlarda sızlanan, bunlara karşı sabretmeyen bir tabiatta yaratmıştır. Yine insanları çok aceleci[416], tek bir duruma ve tek bir işe sabretmez şekilde yarattı. Sonra onları sabır üzerine, sızlanma ve aceleyi terketmek konusunda sınamıştır. **İnsanoğlu pek eli sıkıdır** meâlindeki beyan bu mânaya göre anlaşılır. Yani insan tamahkâr, cimri, eli sıkı ve daraltıcı olarak davranır. *En doğrusunu Allah bilir.* Sonra sınanarak ve tam tersini yaparak bunları terketmiştir.

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا مُوسٰى تِسْعَ اٰيَاتٍ بَيِّنَاتٍ فَسْـَٔلْ بَن۪ٓى اِسْرَٓاۤء۪يلَ اِذْ
جَٓاءَهُمْ فَقَالَ لَهُ فِرْعَوْنُ اِنّ۪ى لَاَظُنُّكَ يَا مُوسٰى مَسْحُورًا

101. "Andolsun biz Mûsâ'ya açık seçik dokuz âyet verdik. Haydi İsrâiloğulları'na sor; Mûsâ onlara geldiğinde Firavun ona, 'Ey Mûsâ! Senin büyülenmiş olduğunu düşünüyorum!' demişti."

Andolsun biz Mûsâ'ya açık seçik dokuz âyet verdik. *En doğrusunu Allah bilir ya,* bu beyanlarda geçen âyet Allah'ın Mûsâ'ya (a.s.) verdiği mûcizeler ve Firavun'a karşı tartışmada kullanmasını emrettiği delillerdir. Yoksa Mûsâ'nın

---

414 Âyet az önce geçmiştir.

415 Daha önce bu âyete işaret edilmiştir.

416 el-İsrâ, 17/11.

(a.s.) âyetleri dokuzdan fazla, [§]yirmi ve daha çok olurdu. Çünkü onun sırf 368
asâsında dört mûcize vardı. Biri asâsını denize vurup da yarıldığı zaman, diğeri kayaya vurup da ondan su gözeleri fışkırdığı zaman, bir diğeri asâsını atıp ejderhaya dönüştüğü zaman, dördüncüsü ise ejderha büyücülerin iplerini, asâlarını ve benzeri araçlarını yuttuğu zamandır. Sanki sayı belirttiğimiz rakama ulaşıyor. Fakat Allah apaçık delil olarak dokuz mûcizeden bahsetti ki Hz. Mûsâ'ya, bunlarla Firavun ve kavmine karşı tartışmasını emretti.

"Beyyinât" (بَيِّنَاتٍ), yani Allah katından geldiği ve beşerden olmayıp semavi olduğu konusunda açık seçik. Yahut "beyyinât" (بَيِّنَاتٍ) Mûsâ'nın, bütün haber verip söylediklerinde doğruluğunu açıklayıcı oldukları, verdiği hükümlerde ve yaptığı işlerde âdil olduğunu açıkladığı halde. Çünkü peygamberlerin mûcizelerinde şuna ihtiyaç duyulur: Mûcizeler, insanlara söyledikleri sözlerde ve verdikleri hükümde peygamberlerin doğru ve âdil olduklarını açıklamasıdır. Çünkü onlar Allah'a ibadet ve itaata çağırıyorlar, bu da her sağlam aklın ve selim yaratılışın gerekli kıldığı olaydır. Mucizelere olan ihtiyaç, peygamberlerin sözlerinde doğruluk ve verdikleri hükümlerde âdil olduklarını göstermekten başka bir şey değildir.

Ayrıca bu mûcizeler hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür: Bazıları asâ, el, taş, malları yok etmek[417], Elif Lâm Mim Sâd (A'râf) sûresindeki beş mûcizedir[418]. Bunlar da yüce Allah'ın şu beyanında belirttiği mûcizelerdir: "Biz de açık seçik mûcizeler olmak üzere onların üzerine tûfanı gönderdik…"[419]. Bazıları "Elif lâm mîm sâd" (ألمص) sûresinde sözü edilen beş mûcize şunlardır demiştir: Asâ [iki mûcize], gönderilen ölüm, bembeyaz el, denizin yarılması. Bazıları da şöyle demiştir: "Elif lâm mîm sâd" (ألمص) sûresinde belirtilen beş mûcizenin el, dilindeki düğümün çözülmesidir[420], asâda ise iki tane mûcize

---

417 Müellif burada muhtemelen şu âyette işaret ediyor: "Mûsâ, 'Rabbimiz!' dedi, 'Sen Firavun'a ve adamlarına dünya hayatında ihtişam ve servet verdin; insanları senin yolundan saptırsınlar diye mi yâ Rab! Ey Rabbimiz! Artık onların servetlerini silip yok et, kalplerine sıkıntı ver; elem veren cezayı görmedikçe iman etmesinler de görsünler!' Allah şöyle buyurdu: 'İkinizin de duası kabul edildi; doğruluktan ayrılmayın ve sakın kendini bilmezlerin yoluna uymayın'" (Yûnus, 10/88-89).

418 Yani A'râf sûresi.

419 "Biz de açık seçik mûcizeler olmak üzere onların üzerine tûfan, çekirge, haşarat, kurbağalar ve kan gönderdik. Yine de büyüklük tasladılar ve günahkâr bir kavim olmakta direndiler" (el-A'râf, 7/133).

420 "Mûsâ 'Rabbim!' dedi, 'Kalbime genişlik ver. İşimi bana kolaylaştır. Dilimden düğümü çöz ki sözümü iyi anlasınlar'" (Tâhâ, 20/25-28).

vardır. İbn Abbâs (r.a.) da şunu söylemiştir: Asâ, el, kıtlık, meyve eksikliği[421]. Bununla beraber, tefsircilerden bir kısmı kıtlık ile meyve eksikliğini bir kabul ederler; ikisini ayrı ayrı kabul edenler de vardır. Bunun gibi, bir kısmı da asâyı
369 da tek bir mûcize kabul ederler, [§]iki ayır mûcize kabul edenler de vardır. Mallarını yok etmeyi mûcize sayan da saymayan da vardır. Biz ise asâyı tek bir mûcize kabul ediyoruz; kıtlık ile meyvelerin eksiltilmesini bir mûcize, malları yok etmeyi bir mûcize, "elif lâm mîm sâd" (ألمص) sûresinde belirtilen beş maddeyi mûcize kabul ediyoruz. Toplam sekiz mûcize oluyor. Dokuzuncusu da "Mûsâ şöyle dedi: **Çok iyi biliyorsun ki, bunları birer ibret olmak üzere ancak göklerin ve yerin Rabb'i indirdi**[422]. Çünkü Allah "çok iyi biliyorsun ki" onlar birer mûcizedir, buyurmuştur. Firavun Hz. Mûsâ'nın bu sözünü yalanlamadı ve onu yalanlayacak bir şey ile karşılık vermedi. Bu durum, yüce Allah'ın buyurduğu şu durumdur: "Mûcizeleri açık ve kesin olarak görüp idrak ettikleri halde, zulüm ve kibirlerinden ötürü onları inkâr ettiler. Bozguncuların sonunun nice olduğuna bir bak!"[423] yüce Allah, onların birer mûcize ve kuvvetli delil olduklarını kesin bildikten sonra onları zulüm ve inatlarından dolayı inkâr ettiklerini haber verdi. Safvân b. Assâl el-Murâdî şu rivayeti nakletmiştir: İki yahudi Hz. Peygamber'e (s.a.) gelip ona, Allah'ın Mûsâ'nın getirdiğini söylediği dokuz mûcizeyi sordular. Hz. Peygamber de şöyle cevap verdi: "Hiçbir şeyi Allah'a ortak koşmayın, hukuka aykırı olarak bir insanı öldürmeyin, zina etmeyin, israf etmeyin, suçsuz insanı sulta sahibine gidip şikâyet etmeyin, faiz malı yemeyin, namuslu kadınlara iftira atmayın, savaştan kaçmayın, ey iki yahudi! Sizler cumartesinin saygınlığını ihlâl etmeyin." Safvân dedi ki: O iki yahudi Hz. Peygamber'in iki el ve ayağını öptüler ve: "Şahitlik ederiz ki sen Allah'ın peygamberisin" dediler. Buna karşılık Hz. Peygamber (s.a.) onlara: "Müslüman olmanızı engelleyen şey nedir?" diye sordu. Onlar da: "Eğer müslüman olursak yahudiler bizi öldürürler" cevabını verdiler[424]. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

[421] "Andolsun ki biz de Firavun'a uyanları, ders alsınlar diye kuraklık yılları ve ürün kıtlığı ile cezalandırdık" (el-A'râf, 7/130).

[422] el-İsrâ, 17/102.

[423] en-Neml, 27/14.

[424] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV/239; Tirmizî, "Tefsîru'l-Kur'ân", 18, "İsti'zân" 23; Nesâî, "Tahrîmu'd-dem", 18. Bu hadis, râviler arasında Abdullah b. Seleme'nin yer alması dolayısıyla zayıftır. -O el-Murâdî el-Kûfî'dir- Ondan Amr b. Mürre ve Ebu'z-Zübeyr el-Mekkî'den başkası rivayette bulunmamış, İclî ile Yâkûb b. Şeybe'den başkası onu güvenilir kabul etmemiştir. Buhârî: Onun hadisini destekleyen başka rivayeti yoktur demiştir. Diğer râvileri ise güvenilirdir, Buhârî ile Müslim'in de râvileridirler (bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, Tahkîku lecnetin minel-ulemâ, XXX/14-16), Tirmizî bu hadisi kuvvetlendirmiş ve bu hadis için "hasen sahih" demiştir.

Haydi İsrâiloğulları'na sor. O onlara gelince. Yani Mûsâ (s.a.) onlara geldiğinde. Bazıları dedi ki: Allah, yahudiler nezdinde, Hz. Peygamber'in (s.a.) bunları Allah'ın bildirmesi ile bildiğini, kendisinin Allah'ın elçisi olduğunu onların kafasına yerleştirmek için Resûlullah'a (s.a.), İsrâiloğulları'na kendi ki-
taplarındaki dokuz mûcizeyi sormasını emretti. [§]Çünkü onlar o mûcizeleri, 370
Hz. Peygamber'in (s.a.) dilinden başka bir dilde olan kendi kitaplarından biliyorlardı, oysa Hz. Peygamber (s.a.) eli ile yazı yazmıyordu, yazı öğrenmek için de kimsenin yanına ders almak için gitmemişti. Bu durum, onların, Hz. Peygamber'in (s.a.) bu bilgiyi ancak gökten gelen bir vahiy ile bilebildiğini bildiklerine işaret eder. Bazıları da şöyle demiştir: O ifade onlara bu soruyu sormaları için bir emir mahiyetinde değildir, belki onlara sorsaydın sana haber verirlerdi, tarzındadır. Nitekim yüce Allah: "Eğer bilmiyorsanız, bilenlere sorunuz"[425] buyurmuştur.

Ey Mûsâ! Senin büyülenmiş olduğunu düşünüyorum! demişti. Aklında bir sorun var, yani büyülendin demektir. Büyülenen kimse, aklı etki altına alınan, aklını kullanmayan demektir. Onların sözleri çelişkilidir, çünkü onlar bir kere onun için büyücü dediler, bir kere de büyülenmiş; oysa büyücü, basireti son noktaya ulaşan demektir, büyülenen ise büyücünün mağlup edip kahrettiği kişi demektir.

قَالَ لَقَدْ عَلِمْتَ مَٓا اَنْزَلَ هٰٓؤُلَٓاءِ اِلَّا رَبُّ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ
بَصَٓائِرَ وَاِنّ۪ي لَاَظُنُّكَ يَا فِرْعَوْنُ مَثْبُورًا

102. "Mûsâ şöyle dedi: 'Çok iyi biliyorsun ki, bunları birer ibret olmak üzere ancak göklerin ve yerin Rabb'i indirdi. Ey Firavun! Ben de öyle düşünüyorum ki hakikaten senin işin bitik!'"

Mûsâ şöyle dedi: Çok iyi biliyorsun ki, bunları birer ibret olmak üzere ancak göklerin ve yerin Rabb'i indirdi. "Alimte" (عَلِمْتَ) kelimesi fethalı ve dammeli de okunmuştur[426]. Allah'ın başlangıçta çok **iyi biliyorsun ki, bunları birer ibret olmak üzere ancak göklerin ve yerin Rabb'i indirdi** buyurması da mümkündür. Başka bir defasında Mûsâ (a.s.) Firavun'a karşı delil getirince **çok iyi biliyorsun ki, bunları birer ibret olmak üzere ancak göklerin ve yerin**

425 "Senden önce de ancak kendilerine vahiy indirdiğimiz kişileri peygamber olarak gönderdik. Eğer bilmiyorsanız bilgi sahibi olanlara sorun" (en-Nahl, 16/43).

426 İbn Zencele, *Huccetü'l-Kırâât*, 411.

Rabb'i indirdi buyurdu. "Besâir" (بَصَائِرَ) yani inatçı ve kibirli olmayanlar, kendisi aracılığı ile gerçeği bâtıldan ayırarak gördüğü halde demektir.

371 **[§]Ey Firavun! Ben de öyle düşünüyorum ki hakikaten senin işin bitik!** Mûsâ (a.s.), Firavun'un **Ey Mûsâ! Senin büyülenmiş olduğunu düşünüyorum** sözüne karşılık **Ey Firavun! Ben de öyle düşünüyorum ki hakikaten senin işin bitik!** mukabelesinde bulunmuştur. Bazıları "mesbûr" (مَثْبُورًا) kelimesine "helâk olmuş" mânasını vermiştir. "Mağlub" da denilmiştir. Bazıları da değiştirilmiş anlamı vermiştir. **Ey Firavun! Ben de öyle düşünüyorum ki hakikaten senin işin bitik** meâlindeki beyanın şu mânaya gelmesi ihtimali vardır: Yani kendi aleyhine helâk olmayı istersin. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Zincirlerle sımsıkı bağlı olarak onun dar bir yerine atılınca oracıkta yok olmayı isterler"[427]. Yani helâki isterler. Zan, bazan zan edilecek yerde bazan da bilgiye konu olan yerde olur.

فَاَرَادَ اَنْ يَسْتَفِزَّهُمْ مِنَ الْاَرْضِ فَاَغْرَقْنَاهُ وَمَنْ مَعَهُ جَمِيعًا

103. "Derken Firavun onların ülkedeki varlığına son vermek istedi. Bu yüzden biz onu ve yanındakilerin hepsini denizde boğduk."

(فَاَرَادَ) Yani **Firavun onların yerdeki varlığına son vermek istedi.** Müfessirler şöyle demiştir: Firavun onları ülkeden çıkarmak ve yok etmek istedi. Yani Mısır'dan. Fakat o Allah'ın Mûsâ'ya, "Kullarımı geceleyin yola çıkar"[428] meâlindeki emri ile kavmini çıkarmasını istediği için, Firavun kendilerini çıkarmadan, onlar Mısır'dan gönüllü olarak çıkmışlardı. O zaman **Firavun onları ülkeden çıkarmak istedi** meâlindeki beyanın yorumu, öldürmek ve yok etmekle dünyadan çıkarmak istedi demektir. Görmez misin ki Allah Teâlâ şöyle buyurdu: "Hor görülüp ezilmekte olan o kavmi de (İsrâiloğulları) için bereketlerle doldurduğumuz ülkenin doğu ve batı taraflarına (tamamına) mirasçı kıldık"[429]. Yerin doğusundan çıkarmayı kasteddi. Yoksa belirttiğimiz gibi, onlar zaten onun toprağından çıkmışlardı. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

427 el-Furkān, 25/13.

428 eş-Şuarâ, 26/52.

429 "Hor görülüp ezilmekte olan o kavmi de (İsrâiloğulları) içini bereketlerle doldurduğumuz ülkenin doğu ve batı taraflarına (tamamına) mirasçı kıldık. Sabırlarına karşılık Rabb'inin İsrâiloğulları'na verdiği güzel söz yerine geldi. Firavun ve kavminin yapmakta olduklarını ve yetiştirdikleri bahçeleri de helâk ettik" (el-A'râf, 7/137).

Bu yüzden biz onu ve yanındakilerin hepsini denizde boğduk. Bu, Allah'ın başka bir âyette ifade buyurduğu şu husustur: "Derken İsrâiloğulları'nı denizin öteki yakasına geçirdik. Firavun ve ordusu da haksız yere onlara saldırmak üzere peşlerine düşmüştü"[430].

وَقُلْنَا مِنْ بَعْدِهِ لِبَنِىٓ اِسْرَٓاءِيلَ اسْكُنُوا الْاَرْضَ فَاِذَا جَٓاءَ وَعْدُ الْاٰخِرَةِ جِئْنَا بِكُمْ لَفِيفًا

104. "Arkasından da İsrâiloğulları'na, 'Yurdunuzda oturun! Âhiret vakti gelince hepinizi toplayıp bir araya getireceğiz!' dedik."

Arkasından da İsrâiloğulları'na dedik ki. Yani Firavun'un helâkinden sonra İsrâiloğulları'na **bu ülkede ikamet edin** dedik. Bu konuda da farklı görüşleri ileri sürülmüştür: Bazıları: **Yerde ikamet edin** meâlindeki cümle hakkında şunu söylemiştir: Firavun'un ikamet ettiği Mısır'da ikamet edin.
[§]Bu, tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibidir: "Allah, onların topraklarını, 372
evlerini, mallarını, o zamana kadar ayak basmadığınız bir toprağı size miras bıraktı"[431]. Bazıları **yurdunuzda oturun,** meâlindeki beyandan Şam ve kutsal toprakların kastedildiğini söylemiştir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Ey kavmim! Allah'ın sizin için (vatan olarak) yazdığı kutsal topraklara girin, sakın geri dönmeyin, sonra kaybedenler siz olursunuz"[432]. Bazıları **yurdunuzda oturun,** beyanı hakkında şöyle söylemiştir: Firavun'un sizi yerin doğu ve batısından çıkarmak istemesine karşılık, belli bir yerde değil, belki doğu ve batıda dilediğiniz yerde, korkusuzca ve güven içinde oturun demektir. Nitekim bu konuda yüce Allah şöyle buyuruyor: "Hor görülüp ezilmekte olan o kavmi de (İsrâiloğulları) içini bereketlerle doldurduğumuz ülkenin doğu taraflarına ve batı taraflarına (tamamına) mirasçı kıldık"[433]. Bu İbn Abbâs'ın görüşüdür.

---

430 "Derken İsrâiloğulları'nı denizin öteki yakasına geçirdik. Firavun ve ordusu da haksız yere onlara saldırmak üzere peşlerine düşmüştü. Sonunda Firavun boğulmak üzereyken şöyle dedi: 'Elhak inandım ki, İsrâiloğulları'nın iman ettiğinden başka tanrı yokmuş! Ben de artık kendini O'na teslim edenlerden biriyim'" (Yûnus, 10/90).

431 "Allah, onların topraklarını, evlerini, mallarını, o zamana kadar ayak basmadığınız bir toprağı size miras bıraktı. Allah, her şeye kādirdir" (el-Ahzâb, 33/27).

432 el-Mâide, 5/21.

433 "Hor görülüp ezilmekte olan o kavmi de (İsrâiloğulları) içini bereketlerle doldurduğumuz ülkenin doğu ve batı taraflarına (tamamına) mirasçı kıldık. Sabırlarına karşılık Rabb'inin İsrâiloğulları'na verdiği güzel söz yerine geldi. Firavun ve kavminin yapmakta olduklarını ve yetiştirdikleri bahçeleri de helâk ettik" (el-A'râf, 7/137).

Yüce Allah'ın **âhiret vakti gelince** meâlindeki beyanı Meryem oğlu Îsâ'nın gönderilmesidir. "Ci'nâ biküm lefîfâ" (جِئْنَا بِكُمْ لَفِيفًا), yani doğu ve batı taraflarına dağılmış olan **hepinizi toplayıp bir araya getireceğiz. Âhiret vakti gelince,** bundan Îsâ'nın diri oluşunu ve gökten inişini kastediyor. **Hepinizi toplayıp bir araya getireceğiz,** yani uzak ve garib kalanların hepsini köylerden şuraya buraya toplayacağız, hepsi bir araya getirilmiş olacak, o birinci toplanma gibidir. Müfessirlerin çoğunluğuna göre onlar şöyle dediler: **Âhiret vakti gelince hepinizi toplayıp bir araya getireceğiz,** yani ikram edilen üstünlükleri ve kendilerinin alçaklığını görmeleri için, hepinizi; sizi, Firavun'u ve ordusunu bir araya toplayacağız.

وَبِالْحَقِّ اَنْزَلْنَاهُ وَبِالْحَقِّ نَزَلَ وَمَا اَرْسَلْنَاكَ اِلَّا مُبَشِّرًا وَنَذِيرًا

105. "Biz Kur'ân'ı sadece gerçeğin bilgisi olarak indirdik, o da (sana) ***yalnız gerçeği söyleyerek geldi; seni de ancak müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik."***

Biz Kur'ân'ı sadece gerçeğin bilgisi olarak indirdik, o da (sana) yalnız gerçekle indi. Hasan-ı Basrî şunu söylemiştir: Kur'ân'da hikmetler ve haberler vardır; onun hikmetleri adalettir, haberleri doğrudur ve gerçektir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Rabb'inin sözü hem doğruluk hem de adalet bakımından tamamlanmıştır. O'nun sözlerini değiştirecek kimse yoktur. O her şeyi işitmekte, her şeyi bilmektedir"[434]. "Ve temmet kelimetü Rabb'ike sıdkan ve adlen" (وتمت كلمة ربك صدقا) cümlesindeki "sıdkan" verdiği haberlerde demektir. "Adlen" (عدلاً) kelimesi ise içinde bulunan hikmetler bakımından demektir. Allah işte içinde adaletli hükümler ve doğru haberler bulunan bu gerçekten ötürü Kur'ân'ı indirdi. Şöyle de deniliyor: Doğruluk haberlerde ve haber vermekte, adalet de hükümlerde ve haktadır. **Hak ile indi.** Yani sizde devam edip karar kılan hak ile, yahut buna benzer bir söz demektir. **Onu hak ile indirdik** meâlindeki beyanın şu mânaya da ihtimali vardır: Yani Allah'ın kulları üzerindeki hakkı ile ve bazı kulların bazıları üzerindeki hakkı ile Kur'ân'ı indirdik
373 demektir. **Hak ile indi. [§]**Yani Allah'ın kulları üzerindeki o hakkı sebebiyle devam edip yerleşti yaratıkların bazılarının bazıları üzerindeki hakkı sebebiyle sabit olup karar kıldı. Bunun dayandığı temel şu âyettir: **Biz Kur'ân'ı gerçek**

434 el-En'âm, 6/115.

ile indirdik, o da gerçek ile inmiştir. Hak övülen ve sevilen her şeyin adıdır. Bâtıl da sevilmeyen ve kötülenen her şeyin adıdır. Kim hakka uyarsa sevilmiş ve övülmüş olur; kim de hakka muhalefet eder ve ona uymayı terkederse kötülenmiş olur. Yahut **Hak ile indi** meâlindeki cümle değiştirme ve tahrif ona bulaşmadı mânasında olur.

Seni de ancak müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik. Allah, Hz. Peygamber'i (s.a.) sadece müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdiğini haber verdi, fakat bu peygamberliğin gereği olarak böyledir. Allah onu sadece sözünü ettiği bu iki husus için gönderdi. Yoksa onu, nefsinde birçok zorluklarla sınamıştır, bütün vakitlerde özellikle bu iki görevle meşgul değildi, fakat bu peygamberliğin gereği idi. Allah onu sadece müjdelemek ve uyarmak için gönderdi. Yani seni koruyucu ya da vekil olarak göndermedi, onlar üzerinde baskıcı biri olarak da göndermedi. Belki, seni kendilerine elçiliği tebliğ etmek sonra da müjdelemek ve uyarmak için gönderdi; bunlar işlerin sonunda olan iki durumdur: Müjdelemek, sevilen ve övülen her işin sonunda olur, uyarmak ise hoş karşılanmayan ve kötülenen her işin sonunda olur.

Burada **seni de ancak müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik** meâlindeki beyan hakkında şöyle bir soru sorulabilir: Müjde, Hz. Peygamber'in emrettiği ve çağırdığı hususlarda onun çağrısını kabul edenleredir, uyarı da yasaklanan işi yapanlaradır. Şu halde bu ifade, yasağın engelleme ve haram kılmaya nasıl işaret etmez? Çünkü yasaklanan şeyi yapması sebebiyle Allah kula uyarıda bulunmuştur.

Buna şöyle cevap verilir: Uyarı her kötülenen ve hoş karşılanmayan eylemin akıbetidir, müjdelemek de her sevilen ve övülen eylemin akıbetidir. Dolayısıyla bu, âdap ve diğer şeyler hakkında olur. Bununla beraber, peygamberler sadece yasaklanan ve halk arasında ortaya çıkan şirk ve diğer kötü ve çirkin işleri değiştirmek için gönderilmişlerdir. Onlar, halk arasında ortaya çıkan küçük günahlar sebebiyle gönderilmemişlerdir. [§]Fakat, gönderildikleri gö- 374
revlere bağlı olarak küçük günahlarla âdap türünden işler de müjde ve uyarıya dâhil olmuştur. Yoksa onların gönderilme sebebi, sadece büyük günahlarla kötü davranışlar olurdu. Durum belirttiğimiz gibi olunca, sözünü ettiğimiz mekruhlar ve âdap kabilinden olan işler de yasaklar da edep yasağı, vücup ve hüküm açısından yasak olmuştur. Bunun yanında, yüce Allah birçok kötülükleri affedeceğini haber vermiştir. Affedeceği küçük günahlar uyarı ve tehdide dâhil olmaz. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَقُرْاٰنًا فَرَقْنَاهُ لِتَقْرَاَهُ عَلَى النَّاسِ عَلٰى مُكْثٍ وَنَزَّلْنَاهُ تَنْزٖيلًا ﴿١٠٦﴾

106. "Biz onu, insanlara aralıklarla okuyasın diye (sûreler ve âyetlere) ***ayrılmış Kur'ân yaptık, peyderpey indirdik."***

"Ve Kur'ânen feraknâhu" (وَقُرْاٰنًا فَرَقْنَاهُ) şeddeli ve şeddesiz olarak "ferraknâhu" ve "feraknâhu" diye okunan bu kelime tefrik ettiğimiz, ayırdığımız Kur'ân demektir. Bazılarına göre şeddesiz olarak "feraknâhu" (فَرَقْنَاهُ) kelimesi muhkem yaptık, önünden ve arkasından ona bâtıl gelmeyecek şekilde kuvvetlendirdik, tespit ettik demektir[435]. Bazılarına göre ise "ferraknâhu" (فَرَّقْنَاهُ) kelimesi şedde ile okunarak indirmede birbirinden sûre sûre, âyet âyet parçaladık, ayırdık demektir. **İnsanlara aralıklarla okuyasın diye.** Bu da *-en doğrusunu Allah bilir ya-* birkaç yönden olur: Birincisi şudur: O da "İnkârcılar, "Kur'ân ona bütünüyle bir defada indirilseydi ya!" diyorlar. Oysa biz onu senin kalbine iyice yerleştirmek için böyle yaptık ve onu uygun aralıklarla parça parça gönderdik"[436] meâlindeki âyette belirtilen husustur. Azîz ve Celîl olan Allah, Kur'ân'ı, onun kalbine yerleştirmek için farklı zamanlarda indirdiğini haber vermiştir. Çünkü parçalı olarak indirilmek ezberleme bakımından kalpte daha çok yerleşir ve kalır.

İkincisi, insanların basiretlerinin yenilenmesi, delil yönünün kat kat artması için, Allah Kur'ân'ı olaylara göre farklı zamanlara ayırarak indirmiştir. Eğer Kur'ân'ın indirilmesi toptan bir kerede olsaydı, o yenilenme olmaz ve onların bu basiretini artırmazdı.

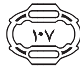
Yahut Allah Kur'ân'ı, ayrı ayrı zamanlarda indirdi, bunu uyarmak, her vakitte insanları sebat ettirmek ve her durumda onlara öğüt vermek için yaptı. Çünkü bu durum, onlar için bir defada indirilmekten daha uyarıcı, daha öğüt vericidir. Görmez misin ki mûcize devam edince daha az uyarıcı olur. Vakitlere bölündüğü zaman ise korku ve uyarma bakımından daha güçlü olur. Güneşin gece tutulması gibi; karanlığın devam etmesi sebebiyle korkutucu ve

---

435 Müellif yüce Allah'ın şu âyetine işaret ediyor: "Asılsız bir şey ona ne önünden ne arkasından yaklaşabilir. O, hikmet sahibi, övgüye lâyık olan Allah katından indirilmiştir" (Fussılet, 41/42).

436 "İnkârcılar, 'Kur'ân ona bütünüyle bir defada indirilseydi ya!' diyorlar. Oysa biz onu senin kalbine iyice yerleştirmek için böyle yaptık ve onu uygun aralıklarla parça parça gönderdik" (el-Furkān, 25/32).

uyarıcı olmaz, fakat güneşin gündüz tutulması, arada kesiklik olması sebebiyle bir uyarı olur. İşte Kur'ân'ın peyder pey inmesi de buna göre anlaşılmalıdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

قُلْ اٰمِنُوا بِه۪ٓ اَوْ لَا تُؤْمِنُوا اِنَّ الَّذ۪ينَ اُو۫تُوا الْعِلْمَ مِنْ قَبْلِه۪ٓ اِذَا يُتْلٰى
عَلَيْهِمْ يَخِرُّونَ لِلْاَذْقَانِ سُجَّدًا

107. "De ki: 'Siz ona inanın veya inanmayın, şu bir gerçektir ki, bundan önce kendilerine ilim verilen kimselere (Hakk'ın kelâmı) ***okununca derhal yüzüstü secdeye kapanırlar.'"***

De ki: Siz ona inanın veya inanmayın. Bu beyanın lafzî anlamı serbest bırakmak demektir. Fakat bundan kastedilen mâna öğütlerin lüzumu, tehditlerin kuvvetlendirilmesi ve ağırlaştırılmasıdır. "Dilediğinizi yapın"[437]. [§]Bu 375
âyetin görünüşü serbest bırakmak üzerinedir. Fakat hakîmler bunu, lafzî anlamına göre anlamamışlar, fakat onu kuvvetli tehdit ve bağlayıcı bir vaaz mânasında anlamışlardır. Duyular âleminde bilinen husus şudur: Bir insan başka birine defalarca emir verse ve defalarca öğüt verse de başarılı olmasa ona şöyle der: Dilersen yap, dilersen yapma. Çünkü yapsan da yapmasan da geride bunun zararı senin aleyhinedir, yaparsan faydası kendine döner. **İster inananın, ister inanmayın** meâlindeki beyan da böyledir. Hz. Peygamber'e (s.a.) inanmayı terketmenin bize bir zararı yoktur, inansanız bunun bize bir faydası yoktur. Bunun faydası da zararı da size aittir; dilerseniz yapın, dilerseniz yapmayın. Bu yüce Allah'ın şu beyanlarda belirtildiği gibidir: "Eğer iyilik ederseniz kendiniz için iyilik etmiş olursunuz; kötülük ederseniz yine kendinize kötülük edersiniz. Nihayet ikinci cezalandırma vakti gelince, düşmanlarınız onurunuzu çiğnesinler, daha önce girdikleri gibi yine mescide girsinler ve ellerine geçirdikleri her şeyi yakıp yıksınlar istedik"[438]; "Kim dine ve dünyaya yararlı bir iş yaparsa kendi iyiliği için yapmış olur"[439]. Bu ve benzeri yararlı ve faydalı işler yapan kendisi için yapar, kötü işler yapan da kendi aleyhine, kendi zararına yapar meâlindeki âyetler de böyledir.

---

437 "Âyetlerimiz konusunda gerçekten sapanlar bizden gizlenemezler. Bu durumda ateşe atılan mı daha iyidir, yoksa kıyâmet günü (huzurumuza) güvenle gelen mi? İstediğinizi yapın! O, yaptıklarınızı kuşkusuz görmektedir" (Fussılet, 41/40).

438 el-İsrâ, 17/7.

439 "Kim dine ve dünyaya yararlı bir iş yaparsa kendi iyiliği için yapmış olur; kim de kötülük işlerse kendi aleyhine işlemiş olur. Senin Rabb'in kullarına asla haksızlık etmez" (Fussılet, 41/46).

İşte bu sebeple bu, ashâb-ı zevâhirin görüşlerini geçersiz kılar. Onlar şöyle dediler: Hitaptan onun zâhiri-lafzî mânası kastedilir, zâhiri-lafzî mânasının dışına taşırılamaz. Şöyle ki: **İster inananın, ister inanmayın** meâlindeki beyandan, gerçekten insanların inanıp inanmamakta serbest oldukları anlaşılmaz. Fakat onlar bundan kuvvetli ve ağır tehdit ve öğütler vermenin zorunlu olduğu mânasını anlamışlardır.

Eğer şöyle bir soru sorulursa: Allah'ın bize emrettikleri, bize fayda sağladığı için, yasakladıkları da bize zarar verdiği için olursa, bu dünyada kendi menfaati için iş yapmayanı kötüleme ve cezalandırma olmaması gerekir?

Buna şu cevap verilir: Hikmette kendimizi esirlikten azat etmek ve nefsimizi yok olmaktan kurtarmak için çalışmak farzdır. Allah'ın bize emrettikleri içinde kendimizi esirlikten ve nefsimizi yok olmaktan kurtarmak da vardır. Sonuç olarak Allah'ın bu emir ve yasaklarının menfaati bizim lehimizedir,
376 Allah'ın bunda bir menfaati yoktur. **[§]**zarar bakımından da durum aynıdır (yasaklarının zararı Allah'a değil, bizedir). "Biz onlara zulmetmedik"[440] meâlindeki beyan bu anlama gelir, Âdem (a.s.) ile diğerlerinin duası da bu mânada anlaşılır. "Ey Rabbimiz! Biz kendimize zulmettik"[441].

Bundan önce kendilerine ilim verilen kimselere (Hakk'ın kelâmı) okununca derhal yüzüstü secdeye kapanırlar. Bu ilâhî beyan yine ashâb-ı zevâhirin çelişkisini ortaya koyuyor. Çünkü âyetin zahirinden çıkan mânaya göre sadece onlardan öncekiler yüzüstü secde ederler, bu da inancın, kulağa çalındığı gibi âyetin zahirine göre değil, fakat hikmetin gerektirdiğine göre olduğuna işaret eder. **Kendilerine ilim verilenler.** Yani ilmin faydaları kendilerine verilenler, yüzüstü secdeye kapanırlar. Bununla birlikte **yüzüstü secdeye kapanırlar** meâlindeki beyanın gerçek secde değil, temsilî secde olmaya, işittiğine boyun eğme, ona karşı alçalma ve zelil olma mânalarına ihtimali vardır. "Muhammed yalnızca bir elçidir. Ondan önce de elçiler gelip geçti. Şimdi o ölür veya öldürülürse gerisin geri dönecek misiniz?"[442] Bu âyette de ifade edildiği üzere, sözünü ettiğimiz temsil, topuğu üzerine dönmek değil, temsil olmak üzere, vazgeçmek, geri dönmek anlamındadır. Birincisi de buna göre anlaşılır. Şu ilâhî beyanda da durum aynıdır: "Allah, kendilerine kitap verilenlerden,

---

440 "Biz onlara zulmetmedik, fakat onlar kendilerine zulmettiler" (en-Nahl, 16/118).

441 "Ey Rabbimiz! Biz kendimize zulmettik, eğer bağışlayıp bize merhamet etmezsen elbette ziyana girenlerden oluruz" (el-A'râf, 7/23).

442 "Muhammed yalnızca bir elçidir. Ondan önce de elçiler gelip geçti. Şimdi o ölür veya öldürülürse gerisin geri dönecek misiniz?" (Âl-i İmrân, 3/144).

"Ama onlar bunu kulak ardı edip kitabı az bir dünyalıkla değiştiler"[443]. Buradaki anlam onunla amel etmeyi terketmektir. Burada secdenin namazdan kinâye olma ihtimali vardır. Yani Allah için namaz kılarlar. Gerçekten secde anlamına gelmesi ihtimali de vardır: Allah'ın âyetleri ve delilleri kendilerine okunduğu zaman Allah için secdeye kapanırlar, o da Allah'ın âyetlerini gördükleri zaman Firavun'un sihirbazlarının secde etmesi gibidir. O da "Sihirbazlar derhal secdeye kapandılar"[444] meâlindeki âyettir. Buna göre onların yaptıkları gibi bir secde olmaya da ihtimali vardır. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَيَقُولُونَ سُبْحَانَ رَبِّنَآ اِنْ كَانَ وَعْدُ رَبِّنَا لَمَفْعُولاً ﴿١٠٨﴾

108. "Ve 'Rabbimizi tesbih ederiz, Rabb'imizin vâdi mutlaka yerine getirilir' derler."

Ve Rabb'imizi tesbih ederiz derler. İnkârcıların söylediklerinden O'nu tenzih ederiz **Rabbimizin vâdi mutlaka yerine getirilir.** Yani Allah'ın vâdettiği şey yapılır. "Allah'ın emri yapılır"[445]; "Allah'ın hükmü değişmez kaderdir"[446].

وَيَخِرُّونَ لِلْاَذْقَانِ يَبْكُونَ وَيَز۪يدُهُمْ خُشُوعًا ﴿١٠٩﴾

[§]*109. "Ağlayarak yüzüstü yere kapanırlar; Kur'ân onların saygısını* 377
arttırır."

Ağlayarak yüzüstü yere kapanırlar. Eğer secdenin yorumu namaz ise bunda Ebû Hanîfe'nin görüşü lehine bir delil söz konusudur. Şöyle ki Ebû Hanîfe'ye göre namaz kılan adam korkudan dolayı yahut şefkatinden dolayı yahut Allah'ın verdiği bir nimete yahut dinini ikram ettiğinden dolayı sevindiği için ağlarsa namazı bozulmaz. Fakat eğer bu ağlama başına gelen belâ ve sıkıntılara karşı teselli bulmak için olursa namazı bozulur. Bu meselenin aslı şudur: Ağlamak Allah için olursa bu ağlama namazı bozmaz, dünya için olursa yahut kendi ihtiyacı için olursa namazı bozar.

---

443 "Allah, kendilerine kitap verilenlerden, 'Onu insanlara mutlaka açıklayacaksınız, onu gizlemeyeceksiniz' diye sağlam söz almıştı. Ama onlar bunu kulak ardı edip kitabı az bir dünyalıkla değiştiler. Karşılığında aldıkları ne kadar da değersiz!" (Âl-i İmrân, 3/187).

444 el-A'râf, 7/120.

445 en-Nisâ, 4/47.

446 el-Ahzâb, 33/38.

Kur'ân onların (Allah'a yakınlığını) saygısını arttırır. Yani onlara Kur'ân'dan bir şey okununca huşû ve alçak gönüllüklerini artırır yahut okunan âyetler artırır. Hasan-ı Basrî, "huşû" (خُشُوع) kalpteki daimî korkudur diyor.

قُلِ ادْعُوا اللّٰهَ اَوِ ادْعُوا الرَّحْمٰنَ اَيًّا مَا تَدْعُوا فَلَهُ الْاَسْمَٓاءُ الْحُسْنٰى وَلَا تَجْهَرْ بِصَلَاتِكَ وَلَا تُخَافِتْ بِهَا وَابْتَغِ بَيْنَ ذٰلِكَ سَبِيلًا

110. "De ki: 'İster Allah diyerek, ister Rahmân diyerek yakarın; hangisiyle yakarsanız olur, çünkü bütün güzel isimler O'na mahsustur.' Namazında niyazında sesini fazla yükseltme, fazla da kısma, ikisinin arasında bir yol tut."

De ki: "İster Allah diyerek, ister Rahmân diyerek yakarın; hangisiyle yakarsanız olur, çünkü bütün güzel isimler O'na mahsustur. *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak bunu zikretti ki Araplar peygamberleri, gökten indirilen kitapları bilmiyorlar, bunlara iman da etmiyorlardı, Rahmân'ı anmayı ve Rahmân adını vermeyi de bilmiyorlardı, bunun gibi Allah'ın diğer isimlerini de bilmiyorlardı. Elçilere ve nebîlere iman etmeyip kitapları da tanımayınca, bu durum onları Allah'ın isimlerini inkâr etmeye sevketti. Bu sebeple Rahmân da neymiş[447] diyorlar; rahmânı inkâr ediyorlardı[448]. Yani onlar Rahmân'ı anmayı ve onun isimlerini anmayı zikrettiğimiz sebeple inkâr edi-
378 yorlardı. [§]Yahut Rahmân adının, rahmetten alındığını bilmedikleri için onu inkâr ediyorlardı, eğer bilselerdi bunu inkâr etmezlerdi. Nitekim Rahîm adının rahmetten alındığını bildikleri için onu inkâr etmiyorlardı. Allah adına gelince, onlar her mâbuda, ibadet edilen her varlığa ilâh adını veriyorlardı. Bunun için, ibadet ettikleri putlara da ilâh adını verdiler. Şöyle diyorlardı: "Sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz"[449]; "Bunlar Allah katında bizim

---

447 "Onlara, 'Rahmân'a secde edin' denildiğinde, 'Rahmân da neymiş! Biz, senin istediğin şeye secde eder miyiz?' derler ve bu istek onları haktan daha da uzaklaştırır" (el-Furkān, 25/60).

448 "İşte seni de kendilerinden önce nice benzerlerinin gelip geçtiği bir ümmete gönderdik ki sana vahyettiğimizi onlara okuyasın. Onlar ise Rahmân'ı inkâr ediyorlar. De ki: 'Benim Rabbim O'dur, O'ndan başka tanrı yoktur; sadece O'na güvenip dayandım, dönüş de yalnız O'nadır'" (er-Ra'd, 13/30).

449 ez-Zümer, 39/3.

şefaatçilerimizdir"[450]. Onlar kendisince mâbut olana Allah adını veriyorlar ve putlara yaptıkları ibadet Allah'a dönük idi. Şöyle ki "Sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara taptıklarını"[451] zannediyorlardı. Onlar putlara taparak, Allah'a yaklaşmak istiyorlardı. Bunun için de Allah'ın diğer adlarını inkâr ediyorlardı. Bununla beraber, Araplar bir şeyin iki yahut daha çok adı olmasına karşı çıkmamışlar, isimlerin çeşitliliği ve çokluğunun adlandırılan şeyin de çeşitliliğini ve birkaç tane olmasını gerektirmediğini biliyorlardı. Onların: "Şu ana kadar tek bir ilâha ibadete çağırıyordu, şu saatte iki yahut daha çok ilâha ibadet etmeye çağırıyor" tarzındaki sözlerini, inatçılık ve eziyet vermek için söylediler. Yoksa onlar bir şeyin iki yahut daha çok adının olduğunu biliyorlardı. Fakat onlar belirttiğimiz üzere, sırf inatçılık yapmak ve eziyet vermek için, Allah'ın birçok adının olmasını inkâr ettiler. Âyetin buna göre tevil edilmesi mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bununla beraber, tahsis ederek Allah'ı şu iki ad ile anmaları konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Diğer adlarla Allah'tan başkasının adlandırılması caizdir. Hasan-ı Basrî: yüce Allah'ın bu adı özellikle belirtmesinin sebebi, halk nezdinde saygı gösterilen adlar olmalarıdır. Öyle ki, bu iki ada gösterilen saygı başka adlara gösterilmemiştir. Ebû Bekir el-Esam da şöyle demiştir: Allah bu iki adı belirterek tahsiste bulunmuştur, çünkü bunlar dışındaki adlar, onun sıfatlarından türetilmiş adlardır. Fakat bu iki ad Allah'ın sıfatlarından alınmamıştır. Zeccâc da şöyle demiştir: Rahmân, rahmetten alınmıştır, fa'lân
vezninde olup rahmette nihai nokta demektir. [§]Bu kelime gazabı nihaî nok- 379
taya varan kimse için söylenen "gazbân" sözü gibidir. Rahmân ile Rahîm ikisi de rahmetten alınmışlardır. Ancak, daha önce de belirttiğimiz üzere, Rahmân fa'lân vezninde olup, rahmet sıfatının nihaî noktasıdır. Allah'tan başka yaratıklar rahmette bu dereceye ulaşamazlar. İşte bunun için Rahîm sıfatı değil de Rahmân sıfatı tahsis edilerek belirtilmiştir. Bunların hepsi birdir, ihtilaf yoktur. Bunun aslı, belirttiğimiz gibi, bu iki sıfata Allah'tan başkası ortak olamaz, başka sıfatlarda olabilir.

En güzel isimler Allah'ındır. Yani Allah'ın isimlendirildiği adların hepsi güzel isimleridir. Yararlı ve güzel olan her iş Allah'ındır. Yani Allah'a nispet edilir, ona izafe edilir. Çirkin olan hiçbir iş ona nispet edilmez. Bunun dayandığı esas şudur: Her güzel ve yararlı iş ona işaretle nispet edilir. Çirkin olan hiçbir iş

---

450 "Allah'ı bırakıp kendilerine fayda da zarar da veremeyen şeylere tapıyorlar ve 'Bunlar Allah katında bizim aracılarımız' diyorlar" (Yûnus, 10/18).

451 ez-Zümer, 39/3.

O'na işaret yoluyla ya da isimlendirme yolu ile nispet edilmez. Bütün övgüler, salavatlar ve güzel işler Allah'a aittir. Bu tahiyyat duasında sözü edilen husustur. Her temiz ve her güzel olan iş Allah'a nispet edilir. **En güzel isimler Allah'ındır.** Bu ifadenin iki şekilde yorumlanmaya ihtimali vardır. Birincisi güzel isimler Allah'ındır, Allah onlarla isimlendirilir. İkincisi güzel olup Allah'tan başkasının isimlendirildiği her şey gerçekte O'na ait olur, Allah onunla adlandırılır, her güzel şey ona nispet edilir.

Namazında niyazında sesini fazla yükseltme, fazla da kısma, ikisinin arasında bir yol tut. Müfessir âlimler bu konuda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bazıları **namazında niyazında sesini fazla yükseltme** meâlindeki beyan hakkında şunu söylemiştir: Yani müşrikleri kine sevkedecek bir mekânda namaz kılma, **fazla da kısma,** yani arkadaşlarından gizleyerek de yapma belki **ikisinin arasında bir yol tut.** Bazıları da şunu söylemiştir: Her namazını cemaatle kılma, **sesini fazla da kısma,** hepsini cemaatsiz kılma, **ikisinin arasında bir yol tut,** fakat bazısını cemaatle bazısını da cemaatsiz kıl. Bazıları da **Namazında niyazında sesini fazla yükseltme,** yani işlerde ve sana emrettiğim amellerde sınırı aşma, senin için çizdiğim sınırlardan eksik yapma, fakat **ikisinin arasında bir yol tut.** Bazıları da **Namazında niyazında sesini fazla yükseltme** meâlindeki beyan hakkında, insanlara gösteriş yapma, sesini faz-
380 la yükseltme [§]demişlerdir. **Sesini fazla da kısma.** Yani sesini gizlemek için dikkat çekme. **Namazında niyazında sesini fazla yükseltme,** yani namazdaki bütün zikirleri, bütün kıråatleri yaparken sesini çok yükseltme. **Sesini fazla da kısma.** Hepsinde oku, fakat bazısını sesli bazısını da gizli oku. Bazıları da şöyle demiştir: Hz. Peygamber (s.a.) namazında, müşriklere işittirecek şekilde sesli okuyordu, bu sebeple onlar kendisine eziyet ediyorlardı, İşte Allah Teâlâ, eziyete uğramaması için sesini çok yükseltmemesini emretti. Bütünü ile gizli okuma ki ashabın senin sesini duysunlar ve senin okuyuşunu onlar da alsınlar. Bazıları da şöyle demişlerdir: Bu, tebliğ etmek, iman etmelerini istemek ve benzeri hususların gereği olarak Allah'a ve birliğine davet etmeye dairdir. Fakat bu ve benzeri konularda kesin yorum olmaz. Şöyle denilir: O şöyle idi, ancak ondan bir haber ile sabittir. Çünkü haberle hitap etmek onun için yapılan bir hitaptır. Onun hakkında tevili bitirmek ve bir şey hakkında kesin hükmetmek, Allah'a ve resûlüne karşı şahitlikte bulunmaktır. Allah ve resûlü hakkında, "bu mânayı murat etmiştir" tarzında ihatalı olmadan şahitlikte bulunmaktır. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَقُلِ الْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذ۪ي لَمْ يَتَّخِذْ وَلَدًا وَلَمْ يَكُنْ لَهُ شَر۪يكٌ فِي
الْمُلْكِ وَلَمْ يَكُنْ لَهُ وَلِيٌّ مِنَ الذُّلِّ وَكَبِّرْهُ تَكْب۪يرًا

111. "'Çocuk edinmeyen, hâkimiyette ortağı bulunmayan, acizlikten münezzeh olduğu için bir dayanağa da ihtiyacı olmayan Allah'a hamdolsun' de ve tekbir getirerek O'nun şanını yücelt!"

Çocuk edinmeyen, hâkimiyette ortağı bulunmayan, acizlikten münezzeh olduğu için bir dayanağa da ihtiyacı olmayan Allah'a hamdolsun. Bu âyette tevhide ihtiyaç duyulan her şeyi belirtmiştir. Çünkü tevhidi reddedip inkâr eden, ancak burada sözü edilen yollardan biri ile reddeder. Tevhidi inkâr edenlerden bir kısmı ona çocuk nispet etmektedir ki bunlar yahudi ve hıristiyanlardır. Bir kısmı onun ortağı olduğunu söyleyenlerdir, bunlar da Arap müşrikleridir. Bir kısmı da Allah'ın velisi ve zillete karşılık yardımcısı olduğunu söylemektedir. Onlar da Senevîler ve diğerleridir. Onlar şöyle demişlerdir: Allah bu ışığı yarattı ki, karanlık bağından kendisini kurtarmaya yardımcı olsun. Oysa Allah kendi zatını tenzih ederek onu bunların Allah hakkında söyledikleri ve ona nispet ettiklerinin hepsinden berî kılmıştır. Çünkü dünyada çocuk ya eğlenmek ya ünsiyet etmek için istenir. Allah Teâlâ ise bunlara muhtaç olmaktan berîdir. Yine Allah ortağı olmaktan münezzehtir, çünkü dünyada ortaklardan bazısının bazısına yardım etmesi ve birbirinden kuvvet kazanması için, malından istifade etmek ve bulundukları durumdan istifade etmek için edinilir. Bu dünyada veli de yardım elde etmek, düşmanlarına karşı yardım
istemek için edinilir. [§]Allah Teâlâ ise, bunlardan hiçbirine ihtiyacı olmaktan 381
çok yücedir. Allah Teâlâ, yaratıkların bütün özelliklerini ve kendilerine nispet ve izafe edildikleri ve nitelendirildikleri özelliklerin hepsini kendisinden nefyetmiştir.

Ve tekbir getirerek O'nun şanını yücelt! Yani Allah kendisini nelerle nitelemişse sen onu onlarla nitele, onun zatından, yaratıkların bütün özelliklerini nefyet; işte bu Allah'ın tâzimi ve yüceltilmesi olur. Yahut şöyle der: Allah'ı, kendisinin belirttikleri ile tanı, böyle yaparsan Allah'ı yüceltmiş ve ona saygıda bulunmuş olursun.

Bu dünyada çocuk birkaç sebepten istenir: Birincisi onunla eğlenmek, ikincisi yalnızlığa karşı ünsiyet, yahut kişiye bağlı bir ihtiyaç ki insan çocuk aracılığı ile bu ihtiyacı gidermek ister. Yahut düşman tarafından gelecek olan

bir zillet ki, ona karşı çocuktan yardım ister. Allah bu hususlardan birinin kendisine nispet edilmesinden münezzehtir, berîdir.

Acizlikten münezzehtir. Yani kendileri aracılığıyla zilletten kurtulacağı veliler edinmedi, belki kendi katından bir rahmet ve lütuf olmak üzere veliler edindi ki onlar bu sebeple aziz olmaktadırlar, yüce olmaktadırlar.

Allah çocuk edinmediğini belirtti, oysa insanlar için çocuklar yarattı ki bir şeyi yaratmakta, kendisi için bir fayda olmadığı bilinsin.

Hâkimiyette ortağı bulunmayan. Eğer Mûtezile'nin dediği gibi olsaydı, onların görüşüne göre Allah'ın hâkimiyetinde ortağı olurlardı. Çünkü Mûtezile şu görüşü savunuyor: Allah hâkimiyeti kâfirlerden hiçbir kimse için murat etmemiş, belki onu velileri için murat etmiştir. Mûtezile'nin görüşüne göre, firavunlar yönetimde Allah'a ortak olmuşlardır. Çünkü Allah'ın murat ettiği olmadı, belki onların dedikleri oldu. *En doğrusunu Allah bilir.*

BİBLİYOGRAFYA

Aclûnî, Ebu'l-Fidâ İsmâîl b. Muhammed b. Abdilhâdî el-Cerrâhî, *Keşfü'l-hafâ*.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *el-Müsned*.

Âlûsî, Ebu's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillah, *Rûhu'l-me'ânî fî tefsîri'l-Kur'âni'l-'azîm ve's-seb'i'l-mesânî*.

Buhârî, Ebû Abdillah Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhim el-Cu'fî, *el-Câmi'u's-sahîh*.

Ebû Dâvûd es-Sicistânî, Süleymân b. Eş'as b. İshâk, *es-Sünen*.

Ebû Ubeyde, Ma'mer b. Müsennâ et-Teymî, *Mecâzü'l-Kur'ân*, (thk. Fuat Sezgin).

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*.

İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemâleddin Muhammed b. Mükerrem b. Ali el-Ensârî, *Lisânü'l-'Arab*.

İbn Zencele, Ebû Zür'a Abdurrahman b. Muhammed, *Huccetü'l-kırâât*.

İbnü'l-Esîr, Ebu's-Seâdât Mecdüddîn Mübârek b. Muhammed b. Muhammed el-Cezerî, *en-Nihâye fî ğarîbi'l-hadîs ve'l-eser*.

Kurtubî, Ebû Abdillah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Ensârî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân / Tefsîru'l-Kurtubî*, Riyad 1423/2003.

Mâlik b. Enes, Ebû Abdillah Mâlik b. Enes b. Mâlik, *el-Muvatta'*.

Semerkandî, Alâeddin Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed, *Şerhu't-Te'vîlât*, Beyazıt Ktp., Veliyyüddin, nr. 426.

Semerkandî, Alâeddin Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed, *Şerhu't-Te'vîlât*, Süleymâniye Ktp., Hamidiye, nr. 176.

Semerkandî, Alâeddin Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed, *Şerhu't-Te'vîlât*, Süleymâniye Ktp., Mihrişah Sultan, nr. 8.

Semerkandî, Alâeddin Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed, *Şerhu't-Te'vîlât*, Topkapı Sarayı Ktp., Medine, nr. 179.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân / Tefsîru't-Taberî*.

Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ es-Sülemî, *es-Sünen*.

DİZİN

E

I

İ

K

L

M

N

O

Ö

P

R

T

U

Z

بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

“Rahmân ve Rahîm olan Allah’ın adıyla”

TERCÜMEYE DAİR

İmam Ebû Mansûr el-Mâtürîdî’ye ait *Te’vîlâtü’l-Kur’ân* adlı tefsirin, 2005 yılında başlayıp 2011’de sona eren ilmî neşrinin ilk yıllarından itibaren kitabın Türkçe’ye tercüme edilmesine yönelik talepler başlamıştı. Bu isteklerin etkisiyle olmalıdır ki bir süre sonra tercüme denemesine başlamış ve Fâtiha ile Bakara sûrelerini bitirmiştim. Ancak diğer çalışmalarımın yanı sıra edisyon kritiğin ilmî kontrolü sebebiyle tercümeye devam edememiştim.

Ebû Mansûr el-Mâtürîdî (ö. m. 944), Ehl-i Sünnet kelâmı ile dirayet tefsirinin kurucusu ve Hanefî fıkhının geliştiricisidir. Onun kelâma dair *Kitâbu’t-Tevhîd* adlı eserinin, eski öğrencilerimden Muhammed Aruçi ile (Allah rahmet eylesin) ilmî neşrini yapmış, aynı zamanda bu eser tarafımdan Türkçeye de çevrilmişti (İSAM Yayınları, Ankara 2002-2003). Bu gelişmeler, *Te’vîlât*’ın tercüme edilmesini âdeta zaruret haline getirmişti. Bunun gerçekleştirilmesi için tercüme elemanlarının yanı sıra malî imkâna da ihtiyaç duyulmuştu.

Te’vîlâtü’l-Kur’ân da *Kitâbu’t-Tevhîd* gibi anlaşılması zor bir metindir. Bu sebeple, ciltlerin ilmî tahkikini yapan arkadaşlardan durumu müsait olanların bu çalışmaya katılması gerekiyordu. Malî imkâna gelince, şahsen ben Diyanet İşleri Başkanlığı, Türkiye Diyanet Vakfı ile bu vakfa bağlı İslâm Araştırmaları Merkezi yöneticilerine başvurdumsa da netice alamadım. Nihayet eski öğrencilerimden, Ümraniye Belediyesi’nin değerli başkanı Hasan Can Beyefendi, kendisine yaptığım teklifi tereddütsüz kabul etmiştir. Bu önemli tefsirin Türkçe’ye tercüme edilmesine verdiği destekten dolayı sayın başkana teşekkür eder, başarılarının artarak devam etmesini dilerim.

Te'vîlâtü'l-Kur'ân değişik mütercimler tarafından tercüme edildiği için üslup ve şekil birliğini sağlamak amacıyla şöyle bir usûlün takip edilmesi kararlaştırılmıştır:

Âyetlerin tercümesi, Prof. Hayreddin Karaman ve arkadaşlarının *Kur'ân Yolu Meâli* adlı eserden alınacaktır. Tefsir sırasında âyetin tekrarlanan kısımları da bu meâlden nakledilecektir. Ancak âyet-i kerîmenin orjinali ve tercümesi konulduktan sonra, tefsirdeki âyet metni tam ise tercüme bir daha yazılmayacaktır.

İlk geçtiği yerde âyetlerin metinleri, sonra meâlleri verilecektir. Tefsiri yapılan âyet meâlleri koyu olarak yazılacaktır.

Tercüme aslına sadık olacak, müellifin anlatım sırası ve düzeni bozulmayacaktır. Türkçe ifadeye önem gösterilecek, imkân nispetinde tercüme hissi de verilmeyecektir. Metni anlamak isteyen bir araştırmacı tercümeden yararlanmak istediği takdirde, tercüme bu fonksiyonu yerine getirebilmelidir. İfadede genel kural olarak parantez kullanılmayacak, ancak metnin anlaşılmasını sağlamak amacıyla bazen kelimeler ilave edilebilecektir.

Te'vîlât'taki paragrafların başında yer alan (وقوله عزّ وجلّ) kısmı tercüme edilmeyecektir.

Te'vîlât'ın zor şartlarda gerçekleşen Arapça ilmî neşri sırasında "Allahım! Bu kitabın ilmî neşri ve tercümesini görmeyi lütuf ve kereminle bana nasip et!" şeklindeki duamı şimdi de tekrar etmekteyim.

"Sana sunduğum niyazlar sayesinde, Rabbim, hiç mutsuz olmadım!"

(Meryem, 19/4)

Prof. Dr. Bekir TOPALOĞLU